

ISSN 2308054-X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/1(33)/2020

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/1(33)

Душанбе, 2020

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъби мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармухаррир Ректори ДДТТ Курбонзода М.Р.	Главный редактор Ректор ТГУК Курбонзода М.Р.
--	--

Муовини сармухаррир Доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент Қодирова З.Х.	Заместитель главного редактора Доктор экономических наук, доцент Кадырова З.Х.
---	---

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСҚР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раҷабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҳабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

© *Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ

1. **Фақеров Ҳ.Н., Ашуров Ғ.Д.** Таснифоти муносибатҳои суғуртави ҳамчун тарзи банизомдарории хизматрасониҳои суғуртави 7
2. **Ҳабибов С.Ҳ., Чамшедов М.Ч., Аюбов Д.М.** Рушди соҳибкории хурду миёнаи инноватсионӣ: зарурат, нақш ва аҳамияти он 12
3. **Машокиров Ч.Н., Шаропов Ф.Р.** Таҳқиқоти моҳияти арза ва тақозо дар бозори ҳадамоти сайёҳӣ ва омилҳои ба он таъсиррасон 20
4. **Мирзоалиев А.А., Мирзоалиев Ё.А.** Бабуҷагирии даромад ва хароҷоти муассисаҳои таълимӣ: мушкилот ва дурнамои таъмини устувории молиявӣ 27
5. **Мараимов Б.М., Мухторзода С.С., Фатҳиев Б.М.** Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии рушди инноватсионии хизматрасонии савдои чакана 35
6. **Мирзоалиев А.А., Абдулҳаким Х.Қ.** Баррасии иқтисодии гиёҳҳои дорӯӣ дар Афғонистон ва ҷаҳон 40
7. **Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Хушвахтова С. Х., Амаков И.Б.** Таҳлили мазмуни фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар шароити муосир 44
8. **Ҳабибов С.Ҳ., Мухаммад Аслам Гудоз.** Ташаккул ва рушди савдои электронӣ – самти афзалиятноки савдои молҳои истеъмолӣ 51
9. **Каримов Б.Ҳ., Тоҳирова Р.С.** Ҳамкории аудитор бо дигар шахсон барои гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ 56
10. **Курбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А.** Ҳолати муосири соҳибкории инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 61
11. **Мариншоев М.М.** Ташаккули стратегияи рушди савдои чакана дар шаҳри Душанбе 66
12. **Аҳмедов А.А.** Тартиби пай дар пайи татбиқи реининиринги равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдои чакана 73
13. **Мирзобеков Х.Д.** Вазъи инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ ва иқтисодии транзитии Ҷумҳурии Тоҷикистон 80
14. **Мухамедова Ш.С., Алибаева М.М., Дустматов Б.М.** Таҳлили вазъи хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 84
15. **Валиев Н.Ш.** Рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ ва аҳамияти таҳияи барномаи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 88
16. **Рузиев А.Т., Шамсиддинов Б.З., Гуломова Х.А.** Мушкилоти татбиқи ҳадафҳои рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 98
17. **Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М.** Ҷанбаҳои назариявии рушди сайёҳӣ дар шароити муосир 104
18. **Тоҳирова Р.С., Асоев К.Р.** Ташаккули аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 111
19. **Юнусова М.М.** Камбизоатӣ ва сатҳи зиндагӣ: ҳулосаи таърихӣ 117
20. **Шарипова Х.Р., Махкамов Ф.Ф.** Хусусиятҳои хизматрасонии меҳмонхонаҳо дар давраи пандемияи COVID-19 121
21. **Мирзоев Х. Х.** Механизмҳо ва инструментҳои низоми идоракунии давлатии соҳаи фарҳанг дар Тоҷикистон 127
22. **Муродова М.И.** Асосҳои ташкилӣ - методии ҳисобкунии арзиши аслии ҳадамоти кейтерингӣ дар марҳилаи нави рушди иқтисодиёт 136
23. **Нидоев Н.Ф.** Мавқеи мақомоти худфаъолиятии ҷамъиятӣ ва барномаҳои қарзгирии давлатӣ дар дурнамои рушди иқтимоӣ иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 141

24. Алишоев Х.Х., Рахимов М.А. Нақши соҳибқорӣи истеҳсоли дар рушди иқтисодиёти миллӣ	148
25. Рашидова Д.Қ. Усули баҳогузорӣи рақобатпазирӣи хизматрасонӣи таълимӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ	155
26. Қўрабаев Г.Д., Неъматова М.Х. Таҳлили тағирдодани истеҳсолоти саноатӣи Қумҳурии Тоҷикистон ба шартҳои иқтисоди рақамӣ	163
27. Лутфулоев М.Д. Зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣи корхонаҳои савдои чакана	170
28. Назарбекова Н.А., Суфиев М.М. Таркиби химиявии молҳои ғизоӣ ва аҳамияти он дар баланд бардоштани иммунитетӣи инсон	174
29. Сафаров У.Ҳ. Ҷанбаҳои назариявии моҳияти бухрон ва идоракунии зиддибухронӣи корхонаҳо дар шароити муосир	180
30. Асрорзода У.С. Асосҳои ғоявӣ ва концептуалии ҳамкорӣи тичоратӣи иқтисодӣ байни ҚХХ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ	187
31. Асрорзода У.С. Роҳҳои муносибгардонӣи робитаҳои иқтисодӣи кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ЧИН	197
32. Фақеров Ҳ.Н., Толибов Қ.Қ. Рушди соҳибқорӣи тичоратӣ дар савдои чакани шаҳри Душанбе: вазъияти муосир ва дурнамо	204
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ	
1. Қурбонова З.М. Созмони Ҳамкорӣи Шанхай ҳамчун ташкилоти амнияти минтақавӣ	212
2. Абдуллозода Н.А. Сиёсати хориҷӣи давлат ва нақши он дар муносибатҳои байналмилалӣ	217
3. Амонатова М.А. Сиёсати хориҷӣи Русия дар доираи ҳамгироӣи авруосиё	224
4. Алиев Ф. Ш. Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун омилӣи зидди фарҳанги ҳуқуқӣи ҷавонон	228
5. Қурбонов М.А., Қурбонов А.А., Наимов Н.Қ. Усули ҳалли матритсаҳо бо воситаи ҷадвали электронӣи MS Excel	233
6. Дўстов С.А. Баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқӣи муҳлат дар шартномаи фаъолияти якҷоя	240
7. Сониева Ш.М. Асосҳои назариявии таҳлили пешсафии сиёсӣ	246
8. Абдулов А., Бобоҳочаева Г.Д. Сабабҳои рафторҳои ноҷои ҷавонон ва роҳҳои пешгирии онҳо	249
9. Зоҳидова М.М., Қудратов Н.А. Терроризми сиёсӣ: мафҳум ва вижагиҳо	253
10. Саидов С., Саидова Н.С. Нақши сарчашмаҳои таърихӣи русӣ дар инъикоси робитаҳои сиёсӣ-дипломатӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии хонигарӣҳои осӣи миёна дар асрҳои XVIII, XIX, ибтидои асри XX	259
11. Салимова Г.И. Асосҳои конституцсионӣи ҳифзи ҳуқуқи занон дар Қумҳурии Тоҷикистон	266
Маълумот оид ба муаллифон	272
Маълумот барои муаллифон	277

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

1.	Факеров Х.Н., Ашууров Г.Д. Методы регулирования оказания страховых услуг	7
2.	Хабибов С.Х., Джамshedов М.Дж., Аюбов Д.М. Инновационная деятельность производственных предприятий	12
3.	Машокиров Дж.Н., Шаропов Ф.Р. Исследование спроса и предложения на рынке туристических услуг	20
4.	Мирзоалиев А.А., Мирзоалиев Ё.А. Бюджетирование доходов и расходов учебных заведений: проблемы и перспективы	27
5.	Мараимов Б.М., Мухторзода С.С., Фатхиев Б.М. Анализ зарубежного опыта инновационного развития услуг розничной торговли	35
6.	Мирзоалиев А.А., Абдулхаким Х.К. Экономическая оценка использования лекарственных растений в Афганистане и в мире	40
7.	Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Хушвахтова С. Х., Амаков И.Б. Анализ содержания деятельности малого и среднего предпринимательства в современных условиях	44
8.	Хабибов С.Х., Мухаммад Аслам Гудоз. Становление и развития электронной торговли: приоритетное направление торговли потребительскими товарами	51
9.	Каримов Б.Х., Тохирова Р.С. Взаимодействие аудитора с другими лицами для получения аудиторских доказательств	56
10.	Курбонов А.Р., Сафаров Дж.А. Современное состояние индивидуального предпринимательства в Республике Таджикистан	61
11.	Мариншоев М.М. Формирование стратегии развития розничной торговли в городе Душанбе	66
12.	Ахмедов А.А. Процедура последовательности внедрение реинжиниринга бизнес-процессов на розничных торговых предприятиях	73
13.	Мирзобеков Х.Д. Состояние транспортно-логистической инфраструктуры и транзитный потенциал Республики Таджикистан	80
14.	Мухамедова Ш.С., Алибаева М.М., Дустматов Б.М. Анализ состояния услуг воздушного транспорта в Республике Таджикистан	84
15.	Валиев Н.Ш. Развитие малого инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан	88
16.	Рузиев А.Т., Шамсиддинов Б.З., Гуломова Х.А. Проблемы реализации целей устойчивого развития в Республике Таджикистан	98
17.	Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Теоретические основы развития туризма в современных условиях	104
18.	Тохирова Р.С., Асоев К.Р. Становление аудита эффективного использования государственных средств в Республике Таджикистан	111
19.	Юнусова М.М. Бедность и уровень жизни: исторические аспекты	117
20.	Шарипова Х.Р., Махкамов Ф.Ф. Особенности оказания гостиничных услуг в период пандемии COVID-19	121
21.	Мирзоев Х.Х. Механизмы и инструменты государственного управления сферы культуры в Таджикистане	127
22.	Муродова М.И. Организационно-методические основы калькулирования себестоимости кейтеринговых услуг в современных условиях	136
23.	Нидоев Н.Ф. Роль органов общественной самодеятельности и государственных программ кредитования в перспективах социально-экономического развития Республики Таджикистан	141

24. Алишоев Х.Х., Рахимов М.А. Роль производственного предпринимательства в развитии национальной экономики	148
25. Рашидова Д. Дж. Методика оценки конкурентоспособности образовательных услуг, учреждений высшего профессионального образования	155
26. Джурабаев Г.Д., Нематова М.Х. Анализ трансформации промышленного производства Республики Таджикистан к условиям цифровой экономики	163
27. Лутфулоев М.Д. Необходимость и возможности внедрения цифровых технологий для повышения конкурентоспособности розничных торговых предприятий	170
28. Назарбекова Н.А., Суфиев М.М. Химический состав пищевых продуктов и их значение в повышении иммунитета человека	174
29. Сафаров У.Х. Теоретические аспекты сущности кризиса и антикризисного управления предприятиями в современных условиях	180
30. Асрорзода У.С. Идеино-концептуальные основы торгово-экономического сотрудничества между КНР и странами Центральной Азии	187
31. Асрорзода У.С. Пути гармонизации экономических связей между странами Центральной Азии и КНР	197
32. Факеров Х.Н., Толибов К.К. Развитие коммерческого предпринимательства в розничной торговле в Душанбе: текущее состояние и перспективы	204
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ	
1. Курбонова З.М. ШОС как региональная организация безопасности	212
2. Абдуллозода Н.А. Внешняя политика государства и её роль в международных отношениях	217
3. Амонатова М.А. Внешняя политика России в евразийской интеграции	224
4. Алиев Ф. Ш. Правовой нигилизм как антифактор в правовой культуре молодежи	228
5. Курбанов М. А., Курбанов А. А., Наимзода Н. К. Методы решения матриц с помощью электронной таблицы MS Excel	233
6. Дустов С.А. Некоторые вопросы правового регулирования срока договора совместной деятельности	240
7. Сониева Ш.М. Теоретические основы анализа политического лидерства	246
8. Абдулов А., Бобоходжаева Г.Д. Девиантное поведение молодёжи: причины и способы их предупреждения	249
9. Зохидова М.М., Кудратов Н.А. Политический терроризм: понятие и особенности	253
10. Саидов С., Саидова Н.С. Роль русских исторических источников в освещении политико-дипломатических и социально-культурных связях среднеазиатских ханств (XVIII-XIX, нач. XX вв.)	259
11. Салимова Г.И. Конституционные основы защиты прав женщин в Республике Таджикистан	266
Сведения об авторах	272
Памятка для авторов	277

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА

УДК 36.368

Фақеров Ҳ.Н., Ашуров Ғ.Д.

**ТАСНИФОТИ МУНОСИБАТҲОИ СУҒУРТАВӢ ҲАМЧУН ТАРЗИ
БАНИЗОМДАРОРИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВӢ**

Дар мақолаи мазкур муносибатҳои суғуртавӣ ба соҳаҳо, шакл ва намудҳо гурӯҳбандӣ гардида, исбот шудааст, ки бо баробари тараққиёти истеҳсолоти ҷамъиятӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ ва ташаккули самтҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ, талабот ба ҳимояи суғуртавӣ аз хавфҳои гуногуни техникӣ ва иқтисодӣ зиёд гардидааст. Дар алоқамандӣ бо ин, шумораи намудҳои суғурта ҳам афзун гардида, зарурат дар гурӯҳбандӣ ва банизомдарории муносибатҳои суғуртавӣ оид ба объектҳои суғуртавӣ пайдо мегардад. Хусусияти дигари таснифот дар он аст, ки барои пешниҳоди иҷозатномаи фаъолият ба ташкилоти суғуртавӣ шароит муҳайё менамояд.

Калидвожаҳо: таснифоти суғурта, соҳаҳо, шаклҳо, намудҳои суғурта, суғуртаи шахсӣ, суғуртаи амвол, масъулият, суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ, принципҳои суғурта.

Фақеров Ҳ.Н., Ашуров Ғ.Д.

МЕТОДЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОКАЗАНИЯ СТРАХОВЫХ УСЛУГ

В данной статье страховые отношения классифицируются по отраслям, формам и видам, и доказывается, что по мере развития общественного производства, использования инновационных технологий и формирования новых сфер экономической деятельности возрастает потребность в страховой защите от различных технико-экономических рисков. В связи с этим увеличится количество видов страхования, возникнет необходимость в классификации и регулировании страховых отношений по объектам страхования. Еще одной особенностью классификации является то, что в ней предусмотрены условия выдачи лицензии страховой организации.

Ключевые слова: классификация страхования, отрасли, формы, виды страхования, личное страхование, имущественное страхование, страхование ответственности, обязательное и добровольное страхование, принципы страхования.

Fakerov H.N., Ashurov G.D.

METHODS OF REGULATING THE PROVISION OF INSURANCE SERVICES

This article, insurance relations are classified by industries, forms and types, and it is proved that with the development of social production, the use of innovative technologies and the formation of new areas of economic activity, the need for insurance protection against various technical and economic risks increases. In this regard, the number of types of insurance will increase, there will be a need to classify and regulate insurance relations by insurance objects.

Another feature of the classification is that it provides for the conditions for issuing a license to an insurance company.

Key words: classification of insurance, industries, forms, types of insurance, personal insurance, property insurance, liability insurance, compulsory and voluntary insurance, insurance principles.

Гуруҳбандии суғурта тақсими илмии низоми суғуртакунӣ ба риштаҳои фаъолият, соҳаҳо, зерсоҳаҳо ва намудҳо фаҳмида мешавад, ки чузъҳои онҳо пайдарпай ҷойгир шудаанд. Ҳамчун маҳаки таснифот дар ин ҳолат субъект, объект, ҳачми ҷавобгарии суғуртавӣ ва шакли гузаронидани муомилоти суғуртавӣ баромад мекунад [3. С.18].

Гуруҳбандии суғурта ҳанӯз аз даврони Шӯравӣ то ба имрӯз боқӣ монда, таҳаввулот ва марҳилаҳои зиёдеро тай намуда, аз якҷанд намуд суғуртаи ҳатмии давлатӣ то бо садҳо намуди суғуртаи ихтиёрӣ инкишоф ёфтааст. Дар даврони иқтисоди бозорӣ объекти суғурта аз ҳудуди суғуртаи давлатӣ ба фазои озоди иқтисодӣ баромада, фаъолияти соҳибкорӣ, хавфи молиявӣ, намудҳои гуногуни масъулиятро фаро гирифтааст.

Вобаста ба объектҳо (манфиате, ки суғурта карда мешавад) суғуртаро дар адабиёти ҳуқуқӣ ба шахсӣ ва молумулкӣ ҷудо мекунанд. Гуруҳбандии суғурта вобаста ба объект маъмулӣ буда, ба соҳаҳо, зерсоҳа ва намудҳо ҷудо мегардад. Суғурта аз рӯи намудҳои хавф бошад, танҳо ба суғуртаи амвол тааллуқ дорад.

Соҳаҳои суғурта ин маҷмӯи таърихан пайдогардидаи зерсоҳаҳои ҳамшабех мебошад, ки дар асоси тафовути объектҳои суғурта ҷудо гардидаанд. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, гуруҳбандии асосии муносибатҳои суғуртавӣ дар асоси тафовути объектҳои суғурта ба миён меояд, ки дар адабиёти илмӣ онро классификатсияи соҳавӣ меноманд ва мафҳумҳои «соҳавӣ» ва «зерсоҳа» танҳо ҳоси ҳамин таснифот ҳастанд.

О. И. Крюгер суғуртаро дар мисоли Олмон таҳқиқ намуда, онро ба се соҳа: шахсӣ, молумулкӣ ва осудаҳолии моддӣ ҷудо менамояд. Соҳаи суғуртаи осудаҳолии моддӣ (материального благосостояния) аслан хавфи кам гардидани сатҳи сарватмандии суғурташавандаро руйпуш менамояд. Масалан, ҳангоми ба миён омадани харочоти судӣ, қарзӣ ва ғайра. Ба ин соҳаи суғурта дохил мешавад:

- суғуртаи масъулияти шаҳрвандӣ;
- суғуртаи харочоти ҳуқуқӣ;
- суғуртаи муносибатҳои қарзӣ ва ғ. [7. С.101].

А. Манэс бошад суғуртаро ба се гуруҳ тақсим мекунад: - суғуртаи шахсӣ (объекти он: ҳаёт, саломатӣ, аз бемориҳо, аз пирӣ, нафақавӣ ва аз ҳодисаҳои нохуш); - суғуртаи молумулкӣ (суғуртаи воситаҳои нақлиёт, манзил, биноҳо, ҳайвонот, аз дуздӣ ва ғ); - суғуртаи манфиатҳо (масъулият, азнавсуғуртакунӣ) [4. С.19].

Н. П. Сахиров суғуртаро ба ҷаҳор соҳа ҷудо менамояд: суғуртаи шахсӣ; суғуртаи амвол; суғуртаи масъулияти шаҳрвандӣ ва суғуртаи хавфи молиявӣ [6. С.48].

Дар асоси моддаи 1056 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини манфиатҳои иҷтимоии шаҳрвандон ва манфиатҳои давлат суғуртаи ҳатмии давлатии ҳаёт, саломатӣ ва амволи гуруҳҳои муайяни маъмуриин (хизматчиён)-и давлатӣ пешбинӣ шудааст, ки аз ҳисоби маблағҳое, ки барои чунин мақсад аз буҷети давлат ҷудо карда мешаванд, сурат мегирад. Чунонки аз санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳавӣ бармеояд татбиқи суғуртаи ҳатмии давлатӣ танҳо аз тарафи ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ амалӣ карда мешавад ва дар шароити имрӯза намудҳои зеринро дарбар мегирад: суғуртаи ҳатмии давлатии Президенти Чумҳурии Тоҷикистон; суғуртаи ҳатмии давлатии Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон ва Раиси Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон, узви Маҷлиси миллий ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон; суғуртаи ҳатмии давлатии шахсии кормардони мақомоти гумруки Чумҳурии Тоҷикистон; суғуртаи ҳатмии давлатии шахсии хизматчиён ва уҳдадорони ҳарбӣ, ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ, Кумитаи амнияти миллий, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждани; суғуртаи

хатмии давлатии хизматчиёни давлатӣ; суғуртаи хатмии давлатии шахсии судяхо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; суғуртаи хатмии давлатии шахсии додситонҳо ва муфаттишони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки аслан дар бештари давлатҳо (махсусан давлатҳои абарқудрат ва пешрафта) таснифоти суғурта бо ду шакл - хатмиву ихтиёрӣ ба сифати тафовути майли интихобкунандагон амалӣ мегардад.

Муқаррар намудани чунин намудҳои суғуртаи хатмии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишонаҳои боқимондаи суғуртаи давлатии собиқ Шӯравӣ буда, ба манфиати шахсони алоҳида равона гардида, дар он шартҳои роҳандозӣ гардидани ин шакли суғурта ба инобат гирифта нашудаанд.

Ба ақидаи мо ҳамчун намуди суғуртаи хатмии давлатӣ роҳандозӣ гардидани:

- суғуртаи хатмии давлатии ҳаёт ва саломатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- суғуртаи хатмии давлатии шахсии хизматчиён ва уҳдадорони ҳарбӣ, ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ, Кумитаи амнияти миллий, Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи граждани;
- суғуртаи хатмии давлатии заҳматкашон дар шароити вазнини фаъолияти корӣ;
- суғуртаи давлатии хатмии донорҳо аз ҳисоби манбаҳои муассисаи тиббӣ дар ҳолати гирифтӣ шудан ба касалиҳои сироятӣ ҳангоми иҷрои вазифаи донорӣ;
- суғуртаи давлатии хатмии маъҷубони гурӯҳи яқум – дуҷум ва ятимони кул, комилан *бамаврид буда*, дигар намудҳои дар боло номбурда зарурати иқтисодию иҷтимоӣ надоранд ва танҳо барои ҳифзи суғуртавии онҳо аз манбаҳои бучети давлатӣ хароҷоти зиёд масраф мешавад.

Суғуртаи хатмии давлатӣ дар асоси шартҳои зерин амал мекунад:

1. *Ҳатмӣ будан* - дар он ифода мегардад, ки суғурта ҷозибияти қонунӣ дорад ва санадҳои меъёрии қабулгардида номгӯи объектҳо, ҳодисаҳои суғуртавӣ, ҳаҷми ҳаққи суғурта ва маблағи он, мунтазам ба фосила пардохти он, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои суғуртакунанда ва суғурташавандаро муайян менамояд.

2. *Ба пуррагӣ фарогир будан*. Он ташкilotҳои суғуртавие, ки барои гузаронидани суғуртаи хатмии давлатӣ иҷозат доранд (Тоҷиксуғурта ва Тоҷиксармомягузор) дар асоси заминаҳои қонунӣ пурра объектҳои суғуртаро бояд фарогир бошанд.

3. *Ҳатмӣ будани ҳимояи суғуртавӣ новобаста аз пардохти ҳаққи суғурта*. Новобаста аз саривақт напардохтани ҳаққи суғуртавӣ дар мавриди ба миён омадани ҳодисаи суғурта зарари расонидаи он ҷуброн карда мешавад.

4. *Бемӯҳлат будани суғуртаи хатмии давлатӣ* дар он ифода меёбад, ки агар қонунгузори амалкунанда чунин шакли суғуртаро қатъ нагардонад ва ё то лаҳзаи фарогири ҳимояи суғуртавӣ будани манфиатҳои амволию шахсии суғурташуда аз тарафи суғуртакунанда давом меёбад.

5. *Меъёрнокии масъулияти суғуртакунанда* имкон медиҳад, ки хусусиятҳои фардӣ дар ин шакли суғурта баҳисоб гирифта нашавад, зеро ҳодисаи суғуртавии таваккал шуда, характери умумичамбиятӣ дорад ва ба нафъи чамбияту миллат аст.

Илова бар ин, аз нигоҳи мо зери мафҳуми суғуртаи хатмӣ раванди амалигардонии он намудҳои суғурта ба назар гирифта мешаванд, ки дар асоси қонуни алоҳидаи суғуртаи хатмӣ фаъолият менамояд, объектҳои афзалиятноки ҷомеаву давлатро фаро мегирад, муҳлати муайян надорад ва он намудҳо, ки бо дигар санадҳои қонунӣ амалӣ мешаванд, намудҳои суғуртаи тахминшаванда, на балки суғуртаи хатмӣ номида мешаванд (ҷадвали 1).

Аз моҳияти илмӣ ин гуфтаҳо бармеояд, ки намудҳои амалкунандаи суғуртаи хатмӣ дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Тоҷикистон, ки бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ мегарданд, танҳо номи суғуртаи хатмиро доранд, таъсир ва эътибори ҳуқуқии онҳо паҳлуҳои ҳамаҷонибаи муносибатҳои суғуртавиرو фарогир нест.

Тавсифи тафовути муқоисавии суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ

<i>Суғуртаи ҳатмӣ</i>	<i>Суғуртаи ихтиёрӣ</i>
Меъёри тарифӣ, шартҳо ва тартиби суғуртақонунӣ, муҳлати пардохти ҳаққи суғуртавӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафхоро қонун муайян мекунад	Меъёри тарифӣ, шартҳо ва тартиби суғуртақонунӣ, муҳлати пардохти ҳаққи суғуртавӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафхоро шартномаи суғуртавӣ муайян мекунад
Ба таври автоматӣ амалӣ карда мешавад (бе пешниҳод намудани ариза)	Суғуртақонунӣ танҳо баъди пешниҳод намудани ариза амалӣ карда мешавад
Уҳдадории пардохти ҳаққи суғуртавӣ новобаста аз хоҳиш ва имкониятҳои маблағгузории суғурташаванда роҳандозӣ мегардад	Суғуртақонунӣ он лаҳзае ҳукми қонунӣ мегирад, ки ҳаққи суғуртавӣ пардохт шавад, амали шартнома метавонад бо хоҳиши суғурташаванда қатъ гардад
Суғуртаи бе муҳлат аст	Муҳлати суғурта дар шартнома нишон дода шуда аст
Иҳотаи пурраи объектҳои суғурта (объектҳо бо таври мушаххас дар қонун дарҷ мегарданд)	Иҳотаи пурра ё қисми объекти ҳимояи суғуртавӣ

Сарчашма: Дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ муаллифони тартиб додаанд.

Ба ғайр аз намудҳои номбурдаи суғуртаи ҳатмии давлатӣ дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои зерини суғуртаи ҳатмӣ амал менамояд: суғуртаи мусофирони нақлиёти автомобилӣ, обӣ, ҳавой ва роҳи оҳан; суғуртаи мусофирон дар мавриди интиқоли байналмилалӣ автомобилӣ; амволи муассисаҳои кишоварзӣ сарфи назар аз шакли моликият; биноҳо, иншоот ва амвол аз сӯхтор новобаста аз шакли моликият; масъулияти шахрвандии соҳибони воситаҳои нақлиёти автомобилӣ; суғуртаи бор ва суғуртаи амволи ба ичора гирифташудаи корхона ва ташкилотҳои давлатӣ.

Суғуртаи ихтиёрӣ дар асоси созишномаи мутақобилаи тарафҳо, ки шартҳои амалигардонии онро шартномаи суғуртавӣ муайян мекунад, роҳандозӣ мегардад. Одатан ҳангоми бастанӣ шартнома байни тарафҳо миёнаравҳои суғуртавӣ (брокерҳо ё агентҳо) баромад мекунанд. Истилоҳи шартномаи суғуртавӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ номи *полиси суғуртавино* гирифтааст.

Суғуртаи ихтиёрӣ шакли асосии суғурта аст, ки тавассути он суғуртаи тичоратӣ дар тамоми системаҳои суғуртавии ҷаҳон бунёд гардидааст ва пойдевори асосии он амалигадонии принципҳои зерин маҳсуб доништа мешавад:

1. *Ихтиёрӣ будан* он маъноро ифода менамояд, ки суғурташаванда шартномаи суғуртавино бо хоҳиш ва бо имкониятҳои худ қарордод мебандад, на бо қувваи қонуният. Бинобар ин, ӯ он объектеро суғурта менамояд, ки худ онро манфиатнок меҳисобад ва муҳлати фарогирии он вобаста ба имконияти маблағгузории суғурташаванда аст.

2. *Пурра фарогир набудани шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба суғуртаи ихтиёрӣ* ба он алоқаманд аст, ки на ҳама шахсон хоҳиш ва имконияти маблағгузории суғурта қарданро доранд. Ва дар навбати худ суғуртақунондагон ҳангоми суғуртақонунӣ як қатор маҳдудиятҳо муқаррар менамоянд (масалан, ҳайвоноти бемор, нақлиёти фарсуда, инсони солхӯрда баъди синни 75-78 солагӣ суғурта қарда намешаванд).

3. *Маҳдудият дар муҳлати суғурта.* Суғуртаи ихтиёрӣ аз рӯи қоида муҳлати муайяни пешакӣ маслиҳатшуда дошта, оғоз ва итмоми амали он дар шартнома саҳеҳ дарҷ мегардад, ки дар ин асос суғуртақунонда масъулияти ҳимояи суғуртавино пешакӣ ба уҳда мегирад. Шартномаи суғуртавӣ ҳатман дар шакли ҳатмӣ баста мешавад. Дар сурати саривақт пардохт намудани ҳаққи суғуртавӣ муттасилии суғуртавӣ таъмин қарда мешавад.

4. *Вобастагӣ ё мутобиқати ҳимояи суғуртавӣ аз ҳаққи суғуртавӣ.* Суғуртаи ихтиёрӣ моҳиятан баъд аз пардохти ҳаққи суғуртавӣ амалӣ гардонида мешавад.

Таҳлили амалигардонии намудҳои суғурта дар бозори хизматрасонии суғуртавии Тоҷикистон аз он шаҳодат медиҳад, ки аксари намудҳои суғуртаи ихтиёрӣ амалкунанда муштаричалбкунанда набуда, якдигарро иваз менамоянд, бештари онҳо моҳияти илмию мазмуни маҳсулоти пурраро ифода намеkunанд ва дар ин асос яке аз шартҳои ногузири бозор муштаричалбкунанда будани маҳсулот дида намешавад (ба монанди суғуртаи маҷмӯи воситаҳои нақлиёт, маҷмӯи киштиҳои ҳавоӣ, суғурта аз ҳодисаҳои ёрии таъчилии чарроҳӣ, суғуртаи нақлиёти роҳи оҳан, суғуртаи маҷмӯи бонкҳо ва ғ.). Аз нигоҳи мо роҳандозӣ намудани чунин маҳсулотҳои суғуртавӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ Тоҷикистон манфиатовар набуда, ташкилотҳои суғуртавӣ бояд ба сатҳу сифати маҳсулоти суғуртавӣ диққати асосӣ дода, хусусияти муштаричалбкунандагии онро ба маротиб зиёд намоянд.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

Бо мақсади дуруст муайян намудани фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ, иҷозатномадиҳӣ ва ба роҳ мондани механизмҳои самараноки танзими давлатӣ гурӯҳбандии муносибатҳои суғуртавӣ истифода гардидааст, ки натиҷаи он суғуртаро ба шаклҳо, соҳаҳо, намудҳо ҷудо намудааст. Ва аз ин нуқтаи назар низ бояд ташкилотҳои суғуртавии амалкунанда дар бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои суғурта гурӯҳбандӣ карда шаванд, ки дар айни замон раванди якранг ва универсалӣ доранд. Намудҳои суғурта, ки таҷассумкунандаи маҳсулоти суғуртавӣ мебошанд, бояд аз нигоҳи муосир мукамал гардонида шаванд ва шумораи онҳоро ҳадалимкон зиёд гардонида шаванд, ба монанди:

- суғуртаи ҳатмии кӯдакон аз ҳодисаҳои нохуш ва беморӣ;
- суғурта дар мавриди аз даст додани саробон (таъминкунандаи хонавода);
- суғуртаи ҳатмии манзили истиқоматӣ аз сӯхтор;
- суғуртаи нафақаи иловагӣ;
- суғуртаи эҳтиёҷот ба доруворӣ;
- суғуртаи ҷамъшавандаи дарозмуҳлати ҳаёт ва ғ.

АДАБИЁТ

1. А. Ҷабборов., Н. Шаропов. Суғурта. – Душанбе: «Ирфон», 2011. -376 саҳ.
2. Ақобиров Ҳ.Н., Ашуров Ғ.Д. Суғурта. Дастури таълимӣ. – Душанбе: «Шарқи озод», 2006 с. – 83 с.
3. Зоиров Ҷ.М., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Ҳуқуқи суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 224 саҳ. – С 18.
4. Манэс А. Указ. соч. С. 19.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти суғуртавӣ». ш. Душанбе, 23 июли соли 2016, №1349.
6. Н. П. Сахиров. Страхование. - М.: Проспект, 2007. - 744 с. – С. 48.
7. Страхование дело: в 2 т. / пер. с нем. О. И. Крюгер, Т. А. Федоровой. М., 2004. Т. 1: Основы страхования. С. 101.

Хабибов С.Х., Чамшедов М.Ч., Аюбов Д.М.

РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНАИ ИННОВАТСИОНӢ: ЗАРУРАТ, НАҚШ ВА АҲАММИЯТИ ОН

Дар мақола моҳият, мазмун ва нақши модели рушди инноватсионии иқтисодӣ, ташаккули заминаҳои институтсионалии ин раванди сифатан нав бо роҳи пешбурди фаъолонаи соҳибкории истеҳсолии хурду миёна мавриди баррасӣ ва ҳулосабарорӣ қарор гирифтааст. Тавре ки таҷрибаи муфиди хочагидорӣ чаҳонӣ ва ватанӣ шаҳодат медиҳад, дар замони муосир истифодаи пайгирони дастовардҳои илму техника, дониш ва кашфиётҳои инноватсионӣ ба рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ чун омилҳои муассир ба таъмини босуръат ва сифатан нави иқтисодию иҷтимоӣ дар мамлакат бештар мусоидат мекунад. Бо ин сабаб дар мақолаи мазкур маҳз ба асосҳои назариявӣ, ташкилию ҳуқуқӣ, имкониятҳои патенсиалӣ, фаъолияти навоарона, иштироки соҳибкорӣ хурду миёнаи инноватсионӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, потенциал, потенциали инноватсионӣ, соҳибкорӣ инноватсионӣ, модели инноватсионӣ, хазинаи инноватсионӣ, навсозӣ, сармоягузорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Хабибов С.Х., Джамшедов М.Дж., Аюбов Д.М.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрены сущность, содержание и роль инновационной модели развития экономики, что предполагает комплексное решение задач в области образования, использование инновационного потенциала в секторах реальной экономики и сфере услуг, создания благоприятных условий для привлечения инвестиции и ускоренного развития инновационной предпринимательской деятельности, особенно в малом и среднем бизнесе. Также сформулированы выводы и предложения по ускоренному развитию модернизации перехода к инновационной экономике (цифровой экономики), как важнейшего фактора обеспечения устойчивого экономического роста и к уровню благосостояния населения.

Ключевые слова: инновация, потенциал, инновационный потенциал, инновационное предпринимательство, инновационная модель развития, инновационные фонды, малый и средний бизнес, модернизация, инвестиции. Республики Таджикистан.

Khabibov S.Kh., Jamshedov M.J., Ayubov D.M.

INNOVATIVE ACTIVITY OF PRODUCTION ENTERPRISES

The article considers the essence, content and role of an innovative model of economic development, which implies a comprehensive solution to problems in the field of education, the use of innovative potential in the sectors of the real economy and the service sector, the creation of favorable conditions for attracting investment and the accelerated development of innovative entrepreneurial activity, especially in small and medium business. It also formulated conclusions and proposals for the accelerated development of modernization of the transition to an innovative economy (digital economy), as the most important factor in ensuring sustainable economic growth and the level of well-being of the population.

Key words: innovation, potential, innovative potential, innovative entrepreneurship, innovative development model, innovative funds, small and medium-sized businesses, modernization, investments. Republic of Tajikistan.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бо мақсади ноил гардидан ба дигаргунсозии сатҳи сифатан нави таъмини рушди иқтисодӣ ва татбиқи дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар истеҳсолот ва соҳиб шудан ба мавқеи муносиб дар раванди рақобаттавонӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба фаъолияти соҳибкории хурду миёнаи инноватсионӣ, кишварҳои алоҳида ба истифодаи дастовардҳои инқилобии илм ва технологияи ҳозиразамон майлу рағбат пайдо карданд.

Бояд хотирасон кард, ки ду роҳи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот бо услубҳои муқаррарӣ хос ва маълум ба даст овардани самара ё натиҷаҳои сифатан баланди иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи сарватҳои маҳдуди иқтисодӣ:

- Яқум - бо усули классикӣ;
- Дувум - фаъолияти инноватсионӣ, ки нисбатан рушди босуръати иқтисодро таъмин менамояд. Маҳз роҳи услубҳои навоарона ва навсозии раванди шакли намудҳои афзалиятноки соҳибкориро дар сатҳи корхонаву субъектҳои хоҷагидорӣ, хусусан дар соҳаҳои иқтисоди воқеӣ бештар дар саноат чун самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон ба миён мегузорад. Вай дар тақвият ба хирад, ақлу заковати навоаронаи инсон, нерӯи зеҳнӣ, ҳулоса ба кашфу ихтироот, андешаю дастовардҳои наватарини илму техника ва дар истеҳсолот қорӣ кардани андешаю тафаккури инқилобӣ ва тақондиҳандаи олимон, муҳандисон, ихтироъкорон, соҳибкорони асилу эҷодкор ба пешрафти ҷиддӣ ва сатҳи сифатан баланди соҳаҳои саноат, комплекси агросаноатӣ, энергетика, соҳтмон ва як қатор бахшҳои ғайриистеҳсолӣ (технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ) замина мегузорад [6].

Маҳз чунин роҳи равиши пешбурди иқтисодӣ хеле ояндадор буда, ҳар як корхона, ҳар як кишварро пайгирифта ба мақсади ниҳой, сатҳи босуръати рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ мерасонад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки маҳз рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, пеш аз ҳама аз ҷониби корхонаҳои соҳибкории хурди саноатӣ кишварзӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кишварҳои пешрафта тақонӣ ҷиддӣ ва назаррас гузоштааст. Имрӯз соҳаҳои воқеӣ истеҳсолии Тоҷикистон ҳам ба фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёнаи вобастагии ногусастанӣ ва зарурати объективӣ дорад. Тавре маълум дар соли ҳисоботии 2018 дар Тоҷикистон нишондиҳандаи сатҳи макроиқтисодӣ ММД дар муқоиса бо соли 2017 - 12,7 фоиз афзун гардидааст.

Истилоҳи навоарӣ ё навоарона (инноватсионӣ) шарҳи басо гуногун дорад. Зери ин мафҳум, маъно ва ифодаҳои басо гуногун дар адабиёти иқтисодии илмию таълимӣ муосир бештар мушоҳида мешавад, ки баъзеи онҳоро зикр кардан манфиқан дуруст аст:

1. Инноватсия (*англ. innovation*) - ин фаъолияти мебошад, ки ба фикру андешаҳои ҷолиб, ки асосан дар намуди ихтироот, татбиқи он дар амал бо роҳи тавлиди маҳсулоти нав, корҳои нисбатан нав, хизматрасонии нав зоҳир мешавад.
2. Навоарӣ - ин азҳудкунии техника ва технологияҳои наватарин, услубҳои нав ва истифодаи он дар фаъолияти маркетингӣ, идоракунии ва илму донишҳои нав мебошад.
3. Навоарӣ ҷараёнест, ки дар он ихтироот ё ақидаи мазмунӣ сифати нави иқтисодӣ дорад. Онро чун маҷмӯи ҷорабинҳои техникӣ, истеҳсолӣ ва тижоратӣ, ки пайдоиши таҷҳизоти нав ва ҷараёнҳои мукамалшудаи саноатиро дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ ва индустриалӣ – инноватсионӣ таъмин менамояд.

4. Зери вожаи инноватсия истифодаи андешаву падидаҳои нав ва наватарин дар намуди технологияи замонавӣ, нави нави маҳсулот ва хизматҳо, шаклҳои нави ташкилию

идоракунии истеҳсолот фаҳмида мешавад. Бояд мафҳумҳои навгонӣ - (ҷараёни татбиқи навсозӣ) бояд «инноватсия»-ро аз ҳамдигар фарқ кард, гарчанде онҳо бо ҳамдигар хеле наздик ва робитаи ногустастанӣ доранд.

Дар раванди суръат бахшидан ба корҳои илмӣ ва ҷорӣ кардани технологияҳо дар корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ, сохтмон ва стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти илмӣ ва технологӣ барои солҳои 2007-2015 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.08.2006, №363 ва чун стратегия барои давраи то соли 2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.05.2015, №154) тасдиқ шудаанд ҳуччати расмӣ Ҳукумати тадбири хеле судовар ба ҳисоб рафта вай ба истифодаи механизми ҳавасмандгардонии корҳои таҳқиқотӣ - илмӣ, технологӣ, идоракунии ва тичоратикунони раванди инноватсионӣ дар иқтисодиёт зимни ташкили саривақтии заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва рушди фаъолияти навоварона, ҷалби потенциали нерӯи зеҳнӣ, сармои инсонӣ, истифодаи мақсадноки илму дониш ва натиҷаҳои он дар раванди соҳибкорӣ, истифодаи самараноки дастовардҳои илмию технологӣ ва ихтироот, таъсису равнақи инфрасохтори махсусгардонидашуда барои босуръат пеш бурдани фаъолияти инноватсионӣ: технопаркҳо, техно-полисҳо, «ноу-хау», бизнес-инкубаторҳо, марказҳои илмӣ-инноватсионӣ, озмоишгоҳҳои нави ба техника ҷиҳозонидашуда ва ғ. ба таври мусбат мусоидат менамояд.

Тавре маълум аст, мақсади асосии Қонунҳо ва Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стратегияҳои миллӣ дар ин самт татбиқи амалии низоми истеҳсоли маҳсулоти нав ва хизматҳои самараноки инноватсионие мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рушди рақобаттавонии истеҳсолот дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳарчи бештар пешкаш кардани маҳсулоти босифати бозоргири корхонаҳои инноватсионӣ, рушди бемайлони молҳои истеҳсоли ватании воридот-ивазкунанда ва содироти маҳсулоти ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ сифати (ИСО) ҷавобгӯ, бо мақсади суръатбахшии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегияи миллӣ мебошад.

Дар ҳуччатҳои расмӣ дар боло зикршуда самтҳои асосии рушди фаъолияти инноватсионӣ зикр шудаанд, ки муҳимтарини онҳо чунинанд:

- таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ;
- таъсис ва рушди инфрасохтори махсуси фаъолияти инноватсионӣ;
- ташаккули ва тақомули низоми мақсаднок ва тайёр кардани кадрҳои касбии замонавӣ,

аз ҷумла кормандони муҳандисӣ-технологӣ ва соҳиб-корони субъектҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ, ки пешбурди фаъолияти инноватсиониро ба уҳда гирифтаанд ё дар оянда хоҳанд гирифт;

- ташкили низоми технологияҳои навтарини рақамиву электронӣ иттилотӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкориҳои инноватсионӣ.

Дар ҷаҳони муосир омили таъсиррасони бозътимод барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт ва ноил гардидан ба сатҳи баланди зиндагии аҳоли ба ҷанбаю самти иҷтимоидошта нигарондашудани рушди низоми индустриалӣ – инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Доир ба ин масъалаи мубрам ва ояндадор, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо зиёиён 18 март соли 2020 гуфтанд: “Имрӯз бе илму инноватсия, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии техникӣ қадаме ба пеш гузошта намешавад. Мо дар доираи рушди илмҳои муосир саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи ҷоруми стратегияи мамлакат эълон намудем. Дар ин раванд, мақсад дорем, ки истифодаи технологияҳои муосирро дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ густариш дода, тафаккури техникӣ аҳоли, дар навбати аввал, ҷавонро тақвият бахшем, барои пешрафти илмҳои бунёдӣ ва техникӣ фазаи мусоид фароҳам оварем. Маҳз бо ҳамин мақсад Ҳукумати Тоҷикистон солҳои 2020-2040-ро бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиӣ, дақиқ ва риёзӣ эълон кард, ки ин иқдом ба рушди тафаккури техникӣ ва тавсеаи ҷаҳонбинии илмӣ ҷомеаи тақдирӣ мебахшад”.

Тачрибаи хочагидории кишварҳои аз назари инноватсионӣ пешсафи ҷаҳон – ИМА, Япония, Гонконг, Шветсия, Швейтсария, Германия, Норвегия ва ғ. исбот кардааст, ки мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбатан пешрафта ҳиссаи афзоиши ММД аз ҳисоби истифодаи сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои воқеан навоаронаи илмию техникӣ дар соҳаҳои истеҳсолот (саноат ва ғ.) 70-80 фоизро ташкил медиҳанд.

Ҳар як кишвар, новобаста ба он, ки дар кадом сатҳи илмию технологӣ ва иҷтимоию иқтисодии рушд қарор дорад, бояд ба ташаккули низоми миллии инноватсионии худ, ки он ба принципҳои умумии фаъолияти инноватсионӣ ва хусусиятҳои хосси кишвар (нерӯи илмию технологӣ, вазъи мусоиди иқтисодиёт, мавҷуд будани захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулоти хом, шароити табииву иқлимӣ ва ғ.) таъя менамояд, бояд пайгириона саъю талош намояд ва ба натиҷаҳои баландтарини рушди иқтисодӣ ноил гардад. Барои дар оянда босуръат пеш бурдани фаъолияти инноватсионӣ, ки дар ин ҷода пайвандии зичи илм бо истеҳсолот бениҳоят зарур мебошад, бояд шароит фароҳам оварда шавад, то раванди инноватсионӣ дар соҳаи истеҳсолот ба таври мунтазам афзоиш ёфта, ба рушди нави иқтисодӣ дар мамлакат ва сатҳи некуаҳволии аҳоли таъсири назаррас дошта бошад.

Аз рӯйи сатҳи фаъолнокии инноватсионӣ дар корхонаҳои саноат ва дигар соҳаҳои соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи нишондодҳои, ки вазъи муносири онро инъикос менамоянд (нерӯи илмию техникӣ, намудҳои инфрасохтори инноватсионӣ, таносуби маҳсулоти аз назари истифодаи раванди замонавии технологӣ сатҳи ихтирооту навоариҳо дар сатҳи иқтисодиёти миллии ва соҳаҳои афзалиятноки он айни замон аз кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ хеле оқиб мондааст, боиси нигаронӣ мебошад. Бояд таъкид кард, ки субъектҳои соҳибқории хурду миёна дар соҳаҳои мухталифи саноат, кишоварзӣ, сохтмон дар марҳилаи аввали таъсисёбӣ қарор дорад ва аз ин ҷиҳат, дар пешрафти фаъолияти инноватсионӣ саҳми воқеан ночиз доранд, гарчанде тибқи дар кишварҳои рушдкардаи хориҷӣ ин саҳм хеле баланд аст [7].

Агар вазъи фаъолияти инноватсиониро дар ҷумҳурӣ ба таври умумӣ шарҳу тавсиф намоем, пас таъкид кардан зарур аст, ки имрӯз ин раванди инноватсионӣ, хусусан дар субъектҳои истеҳсолии соҳибқории хурду миёна танҳо дар давраи ташаккулёбӣ қарор дорад.

Барои тавсифи вазъи ҳозираи рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе нишондиҳандаҳоро овардан мумкин аст, ки онҳоро дар амалияи ҷаҳонӣ барои арзёбии вазъ ва динамикаи нерӯи инноватсионии мамлакатҳо ва самаранокии умумии соҳаи илмию инноватсионӣ истифода мекунанд.

Мусаллам аст, ки солҳои амалкарду Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон оид ба дастгирии илму маориф, хусусан илмҳои дақиқу техникӣ ва ҳалли пайгирионаи масъалаҳои мубрами иҷтимоию иқтисодӣ таҳия кардан ва амалӣ кардани нақша-ҷорабиниҳо, пайдо кардани сарчашмаҳои бозғатимод ва калони сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндарача ва заминавӣ дорад. Дар кишвар таҳқими нерӯи илмию техникӣ ҳамчун яке аз шартҳои заруртарин ва муфид дар иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаҳои саноат, агросаноатӣ, энергетика, сохтмон, нақлиёт, информатика ба роҳи инноватсионии рушд бояд бештар мазмуни стратегӣ пайдо намояд.

Дар ин маврид қонунҳо ва қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расида бошанд, ҳам, вале ба андешаи мо барои ба низоми иқтисоди рақамӣ (электронӣ), ҷиддӣ гузаштан ва ҷорӣ кардани сиёсати иқтисодии инноватсионӣ кифоя нест. Иҷрои ин корҳои ҳуқуқию меъёрӣ маҳз барои пешбурди низоми индустриалӣ - инноватсионӣ пайгириона идома дода шавад.

Бояд зикр кард, ки дар сатҳи ҷумҳурӣ қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ – меъёрӣ оид ба зарурати пешбурди фаъолияти инноватсионӣ таҳия ва ба тасвиб расиданд, ки дар ин қатор номбар кардани онҳо аз аҳамият холи намебошад:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи илм ва сиёсати давлатии техникӣ (31.12.2008, №477);

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.2002);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ (17.04.2012, №822);
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи парки технологӣ (21.07.2010, №629);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи сиёсати давлатии илмию техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.1999);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005 – 2008» (с.2003);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2007 – 2015» (с.2006);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи ҳамгироии илм ва таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2015» (с.2008);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар истехсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2015» (с.2009);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзату техникии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2020» (с.2010);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Номгуи самтҳои афзалиятдоштаи таҳқиқоти илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2012» (с.2010);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2011 – 2015» (таҳрири нав, с.2011);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи бистсолаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2040» (с.2019);
- суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо аҳли наояндагон илму маорифи кишвар, 18 март соли 2020;
- Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2015, №354);
- суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар, 14 октябри соли 2020.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин як қатор қонунҳое қабул гардидаанд, ки баъзе намудҳои фаъолияти инноватсиониро то андозае танзим менамояд:

- «Дар бораи намудҳои саноатӣ» (с.2004); «Дар бораи ихтироот» (с.2004); «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи топологияҳои микросхемаҳои интегралӣ» (с.2006); «Дар бораи нишонаҳои молҳо ва нишонаҳои хизматрасониҳо» (с.2007); «Дар бораи Парки технологӣ» (с.2010).

Дар қисми сеюми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.2005) фасли «Моликияти зеҳнӣ» ворид карда шудааст.

Маблағи воситаҳои пулӣ барои иҷрои корҳои илмӣ ва озмоишӣ – консрукторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018-м 66910,7 ҳаз. сомонӣ баробар шуд, ки нисбат ба соли 2012-м 68,1 дарсад зиёд мебошад. Бузургии ҳисоби он 0,10 фоизи ММД баробар аст. Аммо ин нишондиҳанда дар кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон ҳоло 3-5 дарсади ММД мерасад ва ин гувоҳи он аст, ки Тоҷикистон дар қадом вазъ қарор дорад.

Аз маълумотномаҳои омили расмӣ Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд дар тӯли солҳои 2012-2018 дида мешавад, ки шумораи онҳо рӯ ба афзоиш дорад. Соли 2018 адади чунин муассисаю ташкилотҳо ба 82 адад расида нисбат ба соли 2012 22 адад ё 36,6 фоиз зиёд гардидааст, ки ҳиссаи шаҳри Душанбе 80,5 фоизи онро ташкил менамояд (ҷадв.1).

Чадвали 1. Шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки корҳои илмӣ-техникиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро мекунанд [5, с. 68]

Минтақаҳо	Солҳо							Соли 2018 нисбат ба соли 2012, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	60	60	63	66	74	80	82	136,7
ш. Душанбе	45	45	50	51	59	64	66	146,7
Вазни қиёсӣ, %	75,0	75,0	79,4	77,3	79,7	80,0	80,5	+5,5
Вилояти Суғд	5	5	4	6	6	7	7	140,0
Вилояти Хатлон	5	5	5	4	4	4	4	80,0
ВМКБ	3	3	3	3	3	3	3	100,0
НТҶ	2	2	2	2	2	2	2	100,0

Аз рақамҳои ҷадвали 1 чунин хулоса бармеояд, ки дар шумораи умумии муассисаю ташкилотҳои илмӣ кишвар ҳиссаи аз ҳама зиёдро шаҳри Душанбе 66 адад ё худ 80,5%, вилояти Суғд (8,5%), вилояти Хатлон (4,9%), ВМКБ (3,7%) ва НТҶ (2,4%)-ро ташкил додааст.

Шумораи умумии кормандон, аз ҷумла аз рӯи унвони илмӣ дар фаъолияти асосӣ (илмӣ-техникӣ) ва иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ дар солҳои 2012-2018 дар ҷадвалҳои 2 ва 3 оварда шудааст.

Чадвали 2. Шумораи кормандон дар фаъолияти асосӣ (илмӣ-техникӣ) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018 [5, с. 68]

	Солҳо							Соли 2018 нисбат ба соли 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ҳамагӣ, нафар	3511	3389	3593	3704	3894	3720	3923	111,7
аз ҷумла унвони илмӣ доранд:								
- доктори илм	263	257	294	328	307	293	325	123,6
- номзади илм	758	743	728	748	767	731	816	107,6

Маълумотҳои дар ҷадвали 2 зикршуда исботи он андешаеанд, ки шумораи умумии кормандони ба фаъолияти илмӣ-техникӣ сару кордошта соли 2018 3923 нафарро ташкил намуданд, ки нисбат ба соли 2012 412 нафар ё худ 11,7 фоиз зиёд шуданд. Аз ҷумла шумораи кормандони дорои унвони илмидошта доктори илм дар ин давра 62 нафар ё 23,6 фоиз, номзади илм бошад 58 нафар ё 7,6 фоиз зиёд гардиданд.

Нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 3 зикргардида аз зиёд гардидани ҳаҷми маблағҳои корҳои иҷрогардидаи илмӣ-техникӣ аз аввали солҳои 2012-2018 шаҳодат медиҳад. Дар давраи таҳлил маблағи корҳои иҷрогардидаи хизмати илмӣ-техникӣ нисбат ба дигар унсурҳои ҳаҷми иҷрои корҳои дар ҷадвал овардашуда зиёдтар ба назар мерасад, агар тӯли ин солҳо ҳаҷми иҷрои корҳо аз оғози сол 61,5 фоиз афзоиш ёфта бошад, пас корҳои хизмати илмӣ-техникӣ 2,9 маротиба, корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ қариб 2 маротиба бештар гардидааст.

Чадвали 3. Иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018, ҳазор сомонӣ [5, с. 69]

Номгӯи корҳои илмӣ-техникӣ иҷрошуда	Солҳо							Соли 2018 нисбат ба соли 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ҳаҷми иҷрои корҳо аз ӯғози сол	41342,1	47699,2	52275,5	52799,8	58434,0	70580,4	66788,4	161,5
аз ҷумла корҳои илмӣ-техникӣ	41238,4	47631,7	52099,5	52287,2	57937,7	70420,9	64892,6	157,4
- корҳои илмӣ - тадқиқотӣ	39090,7	44399,1	51526,2	51935,6	57547,2	68423,6	56650,3	144,9
аз ҷумла бунёдӣ	10014,8	14254,0	15836,4	8806,2	10465,9	6701,1	12363,1	123,4
- корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ	112,7	194,1	204,8	319,0	351,4	120,5	220,3	195,5
- хизмати илмӣ-техникӣ	1942,6	2948,7	314,3	32,6	39,1	1825,9	5664,3	291,6

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба масъалаи тайёр кардани кадрҳо дар соҳаҳои гуногуни илм тавассути аспирантура аҳаммияти хосса дода истодааст, ки натиҷаи он дар чадвали 4 оварда шудааст.

Чадвали 4. Шумораи аспирантҳо дар соҳаҳои илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018 [5, с.73]

	Солҳо							Фарқият (+,-)
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Шумораи аспирантҳо - ҳамагӣ	1658	1705	1651	1672	1576	1506	1289	- 369
аз ҷумла дар соҳаҳои илм:								
- физика - математика	72	87	83	99	80	90	86	+ 14
- кимиё	57	69	71	58	69	62	44	- 13
- биология	62	76	73	87	93	82	54	- 8
- геологӣ-минералогӣ	-	-	-	-	-	-	-	-
- техника	89	109	122	76	57	58	33	- 56
- кишоварзӣ	65	87	93	80	51	12	58	- 7

- таърих	110	90	101	95	101	141	81	-29
- иқтисодиёт	356	391	407	387	365	343	324	-32
- фалсафа	50	46	46	46	48	33	33	-17
- филология	251	265	234	243	251	249	204	-47
- ҷуғрофия	1	1	2	1	2	1	1	-
- ҳуқуқшиносӣ	124	111	94	110	121	132	139	+15
- омӯзгорӣ	188	144	116	128	129	70	53	-135
- тиббӣ	127	133	118	173	132	131	104	-23
- байторӣ	5	8	3	4	4	-	-	-5
- санъатшиносӣ ва фарҳангшиносӣ	15	17	17	10	10	7	9	-6
- равоншиносӣ	2	7	4	8	4	-	-	-2
- иҷтимоиёт	8	3	3	4	-	5	5	-3
- меъморӣ	2	-	-	-	-	-	-	-2
- сиёсӣ	42	37	45	38	33	58	39	-3
- илм дар бораи замин	32	24	19	25	26	32	22	-10

Аз маълумотҳои ҷадвали 4 чунин бармеояд, ки дар давраи таҳлил шумораи аспирантҳо дар маҷмӯъ 369 нафар кам шудааст ва танҳо дар ду соҳаи илмҳои кишвар дар соҳаи физикаю математика (+14 нафар) ва ҳуқуқшиносӣ (+15 нафар) нисбат ба соли 2012 зиёд гардидааст.

Таносуби маблағҳои хароҷоти ғайрибуҷетӣ оид ба таҳқиқот ва коркардҳои илмӣ 20-30 фоизро ташкил медиҳад. Дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон он дар соли 2009 53,2 фоиз, дар низоми Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон 38 фоизро ташкил дод. Ин нишондиҳандаи чандон кам нест ва бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки дар оянда сатҳи истифодаи манбаҳои ғайрибуҷетии маблағгузори соҳаи илм бояд афзояд. Сарчашмаи асосии ин - маблағҳои ҳуди корхонаҳо аст, ки аз ҳисоби Ҷоиди пурра хоҳад шуд.

Миқдори дархостҳои патентӣ ба ихтироот аз тарафи шахрвандони мамлакат дар соли 2007 – 117 адад, соли 2008 - 113 адад, 2019 – 111 ададро ташкил дод. Ин дар қиёс бо сатҳи фаъолияти ихтироотӣ дар кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ албатта нишондиҳандаи хеле паст аст.

Дар амал ҳамаи корхонаҳои, ки иҷрои корҳои таҳқиқоти илмӣ машғуланд, ба шабакаи Интернет дастрасӣ доранд, вале барои ташаккули инфрасохтори муосири иттилоотие, ки ба татбиқи технологияи навтарини иттилооту иртиботӣ асос ёфта, қобилияти таъмини татбиқи сохторҳои инноватсиониро дошта бошанд, корҳои зиёдеро анҷом додан лозим меояд.

Дар мулоқоти Президенти мамлакат бо кормандони соҳаи саноати кишвар 14 октябри соли 2019 оид ба ҳамкориҳои муттасили илм ва истеҳсолот, пайвандии ин ду унсурҳои таҳкимбахшандаи фаъолияти инноватсионӣ дар мактабҳои оливу касбӣ фикру ақидаҳои ҷолиби хешро ин тавр иброз доштанд: “Роҳбарияти вазорату идораҳои, ки дар тобеияташон муассисаҳои таълимӣ доранд, роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти оливу миёнаи касбӣ бояд ҳамкориро бо корхонаҳои истеҳсолии кишвар барои омода намудани мутахассисон тариқи шартномавӣ тақвият дода, барномаҳои таълимии худро тақвир бахшанд.

Таъкид месозам, ки сабаби асосии ба вучуд омадани бисёр масъалаву мушкилоти зикршудаи соҳаи нарасидани кадрҳои баландихтисос мебошад. Бинобар ин, зарур аст, ки ба ин масъала эътибори ниҳоят ҷиддӣ дода шавад”.

Ҳамин тариқ, навоарӣ - ин истифодаи Ҷоиданоки фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ, ҳаллу Ҷасли комплекси масъалаҳои ташкилӣ –

техникӣ, технологӣ, иқтисодӣ – иҷтимоӣ, истехсолӣ, молиявӣ, тичоратӣ, идоравӣ ва ғ. ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар, 18 март соли 2020.
2. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар, 14 октябри соли 2019.
3. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020.
4. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 3.-Душанбе: Қонуният, 2005.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон//Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2019.-476 с.
6. Ҳабибов С., Ҷамшедов М. Иқтисоди корхона (ташкилот).Қисми 1.-Душанбе: Ирфон, 2014.-352 с.
7. Хабибов С.Х., Ҷамшедов М.Дж. Создание и развитие инновационного потенциала предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан// «Таджикистан и современный мир».- Душанбе: ЦСИ, 2017, № 3 (57), С.134-144.

УДК 338.48

Машокиров Ҷ.Н., Шаропов Ф.Р.

ТАҲҚИҚОТИ МОҲИЯТИ АРЗА ВА ТАҚОЗО ДАР БОЗОРИ ХАДАМОТИ САЙЁҲӢ ВА ОМИЛҲОИ БА ОН ТАЪСИРРАСОН

Дар мақола моҳияти иқтисодии мафҳуми талабот ва пешниҳод муайян карда шуда, хусусиятҳои асосии талаботи туристӣ ва пешниҳоди туристӣ баррасӣ карда, омилҳои, ки ба талабот ва пешниҳоди туристӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шудааст.

Дар мақола механизми бозор ба механизми бозори туристӣ омӯхта шудааст. Туризм яке аз соҳаҳои афзалиятнок дар рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта дар мақолаи мазкур имкониятҳои рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Масоили мубрами соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити муосир муайян карда шудааст. Таъсири рушди соҳаи сайёҳӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шӯғли аҳолии кишвар, инчунин паст кардани сатҳи бекорӣ ҷалб намудани сайёҳонӣ хоричӣ пешниҳодҳои муфид намудааст. Дар мақола ҷиҳатҳои илмӣ ва назариявии рушди соҳаи хизматрасонии туристӣ омӯхта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: тақозои сайёҳӣ, пешниҳоди туристӣ, бозори хизматрасонии туристӣ, оператори туристӣ, агенти туристӣ

Машокиров Дж.Н., Шаропов Ф.Р.

ИССЛЕДОВАНИЕ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье определена экономическая сущность понятия спрос и предложение, рассматриваются основные характеристики туристского спроса и туристского

предложения, определены факторы влияния на туристический спрос и туристическое предложение.

В статье исследуется механизм рынка к механизму туристического рынка. Туризм является одним из приоритетных секторов в развитии национальной экономики, и в данной статье рассматриваются возможности развития туризма в Республике Таджикистан. Выявлены актуальные вопросы туристической индустрии Республики Таджикистан в современных условиях. Влияние развития туризма на экономику Республики Таджикистан и занятость населения, а также снижение безработицы привлекло полезные предложения по привлечению иностранных туристов. В статье исследуются научно-теоретические аспекты развития туристических услуг.

Ключевые слова: туристический спрос, туристическое предложение, рынок туристических услуг, туристический оператор, туристический агент.

Mashokirov J.N., Sharopov F.R.

MARKET DEMAND AND SUPPLY RESEARCH TOURIST SERVICES

The article defines the economic essence of the concept of demand and supply, the basic characteristics of tourist demand and tourism offer, the factors to influence tourism demand and tourism offer.

The article examines the mechanism of the market to the mechanism of the tourism market. Tourism is one of the priority sectors in the development of the national economy, and this article discusses the possibilities of tourism development in the Republic of Tajikistan. Revealed topical issues of the tourism industry of the Republic of Tajikistan in modern conditions. The impact of tourism development on the economy of the Republic of Tajikistan and employment of the population, as well as the decrease in unemployment, attracted useful proposals to attract foreign tourists. The article examines the scientific and theoretical aspects of the development of tourist services.

Keywords: tourism demand, tourism supply, tourist market, tourist operator, travel agent.

Бозори хизматрасонии туристӣ – ҳамчун минтакаи туристӣ, кишвар, система, ки дар он раванди ба пул табдил додани хадамоти туристӣ ва экскурсионӣ ва баръакс табдил додани маблағҳо ба хидмати туристӣ ва экскурсионӣ гузаронида мешавад. Инчунин, бозори хизматрасонии туристиро метавон ҳамчун маҷмӯи истеъмолкунандагони маҳсулоти туристӣ, ки имкони хариди онро имрӯз ё фардо доранд, муайян кардан мумкин аст [3].

Хусусияти бозори туристӣ дар он аст, ки фурӯши асосан хизматрасонӣ вучуд дорад. Молҳо ва хизматҳои туристиро танҳо дар сурате истеъмол кардан мумкин аст, ки агар истеъмолкунанда дар ҷои истеъмоли онҳо бошад, дар ҳоле ки молҳо ва хизматҳои оддӣ ҳангоми истеъмол ба маҳалли истеъмол омодаанд.

Хусусияти бозори туристӣ аз ҳам ҷудошавии касбии истеҳсолкунандаи хизматрасониҳои туристӣ, истеъмолкунандаи онҳо ва иҷрокундаи хидмати харидашуда мебошад [3]. Ҷама бозорҳо, сарфи назар аз фарқиятҳои намоёни худ, моҳияти умумии иқтисодӣ доранд.

Назариya умумии иқтисодӣ ду ҷонибро дар механизми бозор фарқ мекунад:

1. механизми муносибати байни талабот ва пешниҳод бо вазифаи объективии он чизе, ки онҳоро мувозинат мекунад;
2. механизми рақобат бо вазифаи мақсадноки ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон.

Ду тарафи алоҳидаи механизми бозор ба механизми бозори туристӣ хос мебошанд. Гузашта аз ин, механизми талабот ва пешниҳод ва механизми рақобат бештар бо нарх алоқаманданд. Дар ҳолати аввал, нарх ҳамчун шарҳе амал мекунад, ки ҳамкориҳои талабот ва

пешниҳодро таъмин мекунад ва дар рақобати дуҷум ҳамаҷум нерӯе амал мекунад, ки нархи бозорро мувозинат мекунад.

Бозори хидматрасонии сайёҳӣ ин соҳаи қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба хидматҳои марбут ба истироҳат ва фароҳам овардани фароғати сайёҳӣ мебошад.

Бозори хидматрасонии туристӣ ҳамаҷум минтақаи туристӣ, кишвар, система, ки дар он раванди ба пул табдил додани ҳадамоти туристӣ ва экскурсионӣ ва баръакс табдил додани маблағҳо ба хидмати туристӣ ва экскурсионӣ гузаронида мешавад. Инчунин, бозори хидматрасонии туристиро метавон ҳамаҷум маҷмӯи истеъмолкунандагони маҳсулоти туристӣ, ки имкони хариди онро имрӯз ё фардо доранд, муайян кардан мумкин аст [8].

Хусусияти бозори туристӣ дар он аст, ки фурӯши асосан хидматрасонӣ вучуд дорад. Молҳо ва хидматҳои туристиро танҳо дар сурате истеъмол кардан мумкин аст, ки агар истеъмолкунанда дар ҷои истеъмоли онҳо бошад, дар ҳоле ки молҳо ва хидматҳои оддӣ ҳангоми истеъмол ба маҳалли истеъмол омодаанд.

Хусусияти бозори туристӣ аз ҳама ҷудошавии касбии истеҳсолкунандаи хидматрасониҳои туристӣ, истеъмолкунандаи онҳо ва иҷрокунандаи хидмати харидашуда мебошад [8].

Ҳама бозорҳо, сарфи назар аз фарқиатҳои намоёни худ, моҳияти умумии иқтисодӣ доранд.

Назари умумии иқтисодӣ ду ҷонибро дар механизми бозор фарқ мекунад:

1. механизми муносибати байни талабот ва пешниҳод бо вазифаи объективии он чизе, ки онҳоро мувозинат мекунад;
2. механизми рақобат бо вазифаи мақсадноки ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон.

Ду тарафи алоҳидаи механизми бозор ба механизми бозори туристӣ хос мебошанд. Гузашта аз ин, механизми талабот ва пешниҳод ва механизми рақобат бештар бо нарх алоқаманданд. Дар ҳолати аввал, нарх ҳамаҷум абзоре амал мекунад, ки ҳамкориҳои талабот ва пешниҳодро таъмин мекунад ва дар рақобати дуҷум ҳамаҷум нерӯе амал мекунад, ки нархи бозорро мувозинат мекунад.

Барои омӯختани мушкилот як қатор таърифҳои пешниҳод кардан лозим аст, ки моҳияти талабот ба туристӣ ва пешниҳоди туристиро ошкор месозанд.

Талаботи туристӣ талаботи иҷтимоиро ба маҳсулоти туристӣ муайян мекунад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм», маҳсулоти туристӣ пешақӣ мебошад маҷмӯи хидматрасониҳои сайёҳиро таҳия намуд, ки ҳадади аққал ду намуди ҷунин хидматҳоро дар бар мегирад, 22-ум о нархи муайян фурӯхта ё ба фурӯш пешниҳод карда мешаванд, ки хидматрасонии нақлиёт, хидматрасонӣ ва дигар хидматҳои сайёҳии марбут ба ҳамаҷум нақл ва манзилро (хидматрасонии ташкилот ташриф ба объектҳои фарҳангӣ, фароғатӣ ва фароғатӣ, фурӯши тӯҳфаҳои хотиравӣ ва ғ.). Маҳсулоти туристӣ аз се қисм иборат аст: тур – маҷмӯи хидматҳо барои ҳамаҷум нақл, хӯроки умумӣ барои сайёҳон, ҳадамоти экскурсионӣ, инчунин хидмати роҳбалодон, тарҷумонҳо ва дигарон, ки вобаста ба ҳадафи сафар пешбинӣ шудаанд; хидматрасониҳои туристӣ ва экскурсионӣ; молҳо. «Молҳо як қисми муайяни моддии маҳсулоти туристӣ мебошанд, ки нақшаҳои туристӣ ва харитаҳои шаҳр, открыткаҳо, буклетҳо, тӯҳфаҳои хотиравӣ, таҷҳизоти туристӣ ва ғ. Ва қисми ғайриистеҳсоли маҳсулоти туристиро дар бар мегиранд, ки миқдори зиёди молҳои онро, ки дар ҷойҳои истиқомат кам ё гарантар мебошанд» [1].

Сайёҳ меҳмон аст, яъне шахсе, ки дар ҷойҳои берун аз муҳити муқаррарии худ ба мӯҳлати на зиёда аз 12 моҳ сайр мекунад ва менамояд, ба истиснои фаъолиятҳои, ки аз маънавияти ҷойҳои ташриф пардохт карда мешаванд. Сайёҳон вобаста ба фаъолият (онҳое, ки истироҳати ором, лаззат, истироҳати фаъол, варзиш, саёҳатро афзал медонанд, инчунин онҳое, 22-ум о мақсади омӯзиш ва омӯзиш истироҳат мекунанд), вобаста ба тарзи истироҳат (онҳое, ки лаззат мебаранд ва нисбат ба сифати истироҳат, сайёҳони майлдошта – онҳое, 22-ум о талаботҳои зиёд истироҳат мекунанд, аммо ба шароити боҳашамат ниёз надоранд, сайёҳони оилавӣ, истироҳаткунандагон талаботҳои баланд нишон диҳанд.

Операторони туристӣ – шахсони ҳукукие мебошанд, ки мутобиқи қонунгузорию амалқунандаи Тоҷикмстон таъсис ёфтаанд, ки фаъолиятшон ташкил ва пешниҳоди маҳсулоти туристӣ, фурӯш ва пешниҳоди хидматҳои туристӣ, инчунин фаъолияти миёнаравӣ оид ба пешниҳоди хидматҳои мушаххас ва марбути онҳо мебошад ва ба таври муқаррарӣ литсензия доранд, барои фаъолияти операторҳои туристӣ.

Агентҳои сайёҳӣ – шахсони ҳукукие мебошанд, ки мутобиқи қонун таъсис дода шудаанд, инчунин шахсони воқеӣ – субъектҳои хоҷагӣ, ки фаъолияти миёнаравиро оид ба фурӯши маҳсулоти туристии операторони туристӣ ва хизматрасонии сайёҳии дигар субъектҳои туристӣ, инчунин фаъолияти миёнаравиро барои татбиқи ва хидматҳои марбута ва онҳое, ки барои фаъолияти агентии сайёҳӣ ба таври муқаррарӣ иҷозатнома гирифтаанд.

Талаботи туристӣ – пардохтпазирии талаботи туристии аҳоли, 23-ум о миқдори муайяни маҳсулоти туристӣ ифода меёбад, ки онро бо нархҳои қорӣ харида метавонад. Ба талаботи истеъмолқунандагон суботи сиёсӣ ва иқтисодии давлат, шароити иқлимӣ, шароити ҷуғрофӣ, омили демографӣ, омилҳои психологӣ, истеъмолқунанда, завқи сайёҳон, шумораи сайёон, даромад, нархи маҳсулоти туристӣ, интизориҳо [7].

Дар амалияи иқтисодӣ одатан намудҳои зерини талабот фарқ карда мешаванд:

- ✓ макроталаб, яъне талабот ба гурӯҳҳои қалони молҳо (хизматрасониҳо), ки дар ин ё он асос якҷоя карда шудаанд ва талаботҳои хурд – талабот ба намудҳои алоҳидаи молҳо (хизматрасониҳо);
- ✓ талаботи шахр ва деҳот, яъне тақозои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ;
- ✓ талабот қонеъ ва қонеънашуда;
- ✓ талабот ба шарте қонеъ карда мешавад, ки ҳангоми хариди молҳо (хидматҳо), аммо онҳо сифаташон пасттар ва ё намуди дигар бошанд;
- ✓ талаби ба таъхир гузошташуда, вақте ки хариди мол то чамъ шудани миқдори муайяни пул ба таъхир гузошта мешавад;
- ✓ талабот ба таври возеҳ таҳияшуда;
- ✓ талаботи алтернативӣ;
- ✓ талаби фаврӣ ё стихиявӣ ва ғ. [4].

Талабот дар шакли ҷадвал ё график нишон дода шудааст, ки ҳаҷми маҳсулоти туристиро нишон медиҳад, ки сайёҳон бо омодагӣ ва қодиранд 23-уми муайян аз якҷанд имконоти имқонпазир, дар тӯли вақт харанд. Талабот одатан аз нуқтаи назари даромадноқӣ баррасӣ карда мешавад. Он миқдори маҳсулоти туристиро, ки сайёҳон бо нархҳои гуногуни имқонпазир мехаранд, нишон медиҳад. Байни нархи бозори маҳсулоти туристӣ ва миқдори он ҳамеша муносибати муайян вучуд дорад, ки талабот дорад. Ин таносуби байни нарх ва миқдори маҳсулоти харидашударо графיקи талабот ё қачии талабот меноманд. Нархи баланди маҳсулоти туристӣ талаботро ба он маҳдуд мекунад. Паст рафтани нархи ин маҳсулоти туристӣ, чун қоида, боиси афзоиши талабот мегардад.

Қонуни талабот вучуд дорад, ки маънои он дар он аст, ки андозаи талабот бо паст шудани нарх афзоиш ёфта, бо зиёд шудани нарх кам мешавад. Агар нархи ягон маҳсулоти туристӣ бо дигар шароити бозори туристӣ зиёд шавад, талабот ба ин маҳсулоти туристӣ кам мешавад. Ё, агар миқдори зиёди маҳсулоти туристӣ ба бозори туристӣ оянд, қизҳои дигар баробаранд, нарх паст мешавад.

Тибқи ин қонун, байни миқдори моли муайяне, ки одамон мехаранд ва нархе, ки онҳо бояд барои хариди он пардохт қунанд, муносибати манфӣ вучуд дорад. Бо нархҳои баландтар онҳо камтар, бо пасттар – бештар мехаранд. Бузургии талаботи туристиро шумораи харидорони маҳсулоти туристӣ 23-уми муайян муайян мекунад.

Муҳим он аст, ки талабот ба маҳсулоти туристӣ тағйир меёбад. Ин тағйирот (ҷандирӣ) аз намуди маҳсулоти туристӣ ва қишри иҷтимоӣ, ки истеъмолқунандагон ба он тааллуқ доранд, вобаста аст. Тағйирот дар талабот ва тағйирёбии хусусияти талабот ба амал меояд. Ҳангоми тағйир ёфтани омилҳои, ки қаблан доимӣ ҳисобида мешуданд, табиати талабот тағйир меёбад. Андозаи талабот вақте тағйир меёбад, ки танҳо нархи маҳсулоти туристии

додашуда тағир ёбад. Чандирӣ € ҳамчун таносуби афзоиши талабот ё миқдори маҳсулоти туристӣ (ба ҳисоби фоиз) ба пастрави нархҳо (бо фоиз) муайян карда мешавад. Талаботи эластикӣ ($E > 1$), талаби ноқис ($E < 1$), чандирии воҳиди талабот ($E = 1$) нишондиҳандаҳои вобастагии нисбии фурӯши маҳсулоти туристӣ аз тағирёбии нархҳо мебошанд. Чандирии баланди талабот маънои онро дорад, ки сайёҳон ба ҳама гуна тағирёбии нарх бениҳоят ҳассосанд. Вақте ки фоизи тағирот нисбат ба тағирёбии нарх камтар бошад, талабот ноустувор аст.

Донишмандони чандирии нархҳои талабот барои рафтори ҳамаи субъектҳои, ки фаъолиятҳои онҳо ба хизматрасониҳои марбут ба туризм дар робита бо интиҳоби нарх аҳамияти калон дорад. Ҳақиқат он аст, ки агар талабот ба маҳсулоти туристӣ чандир бошад, пас истеҳсолкунандагони ҳадамоти туристӣ аз нархҳои арзон манфиат мегиранд, зеро дар ин ҳолат даромади онҳо зиёд мешавад. Агар талабот ба маҳсулоти туристӣ ноустувор бошад, пас барои истеҳсолкунандагон афзоиши нархи маҳсулоти туристӣ муфид аст, зеро танҳо дар ин сурат даромад зиёд мешавад.

Умуман, чандирии талабот ба мол баландтар аст, имкониятҳои истифодаи он ҳамон қадар гуногун мебошанд.

Мувофиқи талабот дар бозор пешниҳодот дар соҳаи туризм мавҷуданд – хидматҳои гуногун, ки сайёҳон ҳангоми истироҳат ва саёҳат ба он ниёз доранд. Пешниҳоди маҳсулоти туристӣ мавҷудияти истеҳсолкунандагони маҳсулот, сатҳи рушди соҳаи сайёҳӣ, ҳаҷми захираҳои туристӣ мебошад.

Пешниҳоди сайёҳӣ – маҷмӯи имкониятҳои истеҳсолии корхонаҳои, ки қодир ба пешниҳоди маҳсулоти туристӣ мебошанд. Пешниҳоди хизматрасонии туристӣ дар асоси афзалиятҳои дар натиҷаи таҳқиқот вобаста ба самтҳо ва намудҳои туризм муайяншуда ташаккул меёбад.

Қонуни талабот вучуд дорад, ки маънои он дар он аст, ки андозаи талабот бо паст шудани нарх афзоиш ёфта, бо зиёд шудани нарх кам мешавад. Агар нархи ягон маҳсулоти туристӣ бо дигар шароити бозори туристӣ зиёд шавад, талабот ба ин маҳсулоти туристӣ кам мешавад. Ё, агар миқдори зиёди маҳсулоти туристӣ ба бозори туристӣ оянд, чизҳои дигар баробаранд, нарх паст мешавад.

Тибқи ин қонун, байни миқдори моли муайяне, ки одамон мехаранд ва нархе, ки онҳо бояд барои хариди он пардохт кунанд, муносибати манфӣ вучуд дорад. Бо нархҳои баландтар онҳо камтар, бо пасттар – бештар мехаранд. Бузургии талаботи туристиро шумораи харидорони маҳсулоти туристӣ 24их осӣ24 муайян муайян мекунад.

Оферта маҷмӯи маҳсулоти туристӣ бо нархҳои муайяне, ки дар бозори туристӣ ҳастанд ва метавонанд истеҳсолкунандагон – фурӯшандагонро фурӯшанд ё ниёт доранд. Пешниҳод вазъи иқтисодии бозори туристиро истеҳсолкунандагон ва фурӯшандагон тавсиф мекунад.

Ба ин пешниҳод таъсир мерасонад:

- ✓ технологияи истеҳсолот;
- ✓ нархи меҳнат, сармоияи асосӣ ва муомилотӣ, захираҳо, бо нархҳои арзонтар, ки арзиши аслии онро низ паст мекунад;
- ✓ шумораи истеҳсолкунандагон;
- ✓ андоз [4].

Асоси пешниҳоди туристӣ минтақаи туристӣ мебошад. Дар доираи минтақаи туристӣ – минтақаи чуғрофӣ (ҷой, минтақа) фаҳмида мешавад, ки сайёҳ онро бо мақсади сафар интиҳоб мекунад. Чунин қаламрав метавонад ҳар минтақа, кишвар ё гурӯҳи кишварҳоро фаро гирад. Минтақаҳои туристии ихтисосӣ васеъ ва танг мавҷуданд.

Ба минтақаҳои туристии таҳассусӣ васеъ инҳо дохил мешаванд:

- ✓ марказҳои таълимӣ ҷойҳои мебошанд, ки барои конгрессҳо мутобиқ карда шудаанд, инчунин муассисаҳои дорой хусусияти илмӣ ва таълимӣ;

- ✓ марказҳои саноатӣ-маъмури ба марказҳои сиёсӣ тақсим мешаванд, ки дар онҳо сохторҳои маъмури-сиёсӣ ҷойгиранд ва чорабиниҳои сиёсӣ баргузор мешаванд ва марказҳои саноатӣ, ки онҳо барои бастанӣ шартномаҳои тичорӣ ва шартномаҳои молӣ мекунанд;
- ✓ марказҳои нақлиётӣ, ки сайёҳон бо сабабҳои техникаӣ истифода мекунанд.

Ҷойҳои туристӣ таҳассусӣ маҳдуд ба инҳо тақсим мешаванд:

- ✓ ҷойҳои истироҳат (курортҳо, ҷойҳои истироҳат дар вақти таътил,
- ✓ ҷойҳои атроф барои истироҳат);
- ✓ ҷойҳои таваҷҷӯхро ба ҷойҳои таърихӣ, динӣ ҷалб мекунанд.

Муносибати мавҷудаи байни пешниҳод ва нарх дар қонуни пешниҳод ифодаи худро меёбад, ки маънои он иборат аст, ки пешниҳоди маҳсулоти туристӣ бо афзоиши нарх афзоиш меёбад ва бо коҳиш коҳиш меёбад. Мувофиқи қиёси талабот, бояд байни тағирот ва тағирёбии ҳаҷми пешниҳод фарқ гузошта шавад. Ҳаҷми пешниҳод дар бозори туристӣ вақте тағир меёбад, ки танҳо нархи маҳсулоти туристӣ тағир ёбад. Тағироти пешниҳод вақте рух медиҳад, ки омилҳои тағирёбии доимӣ ҳисобида мешуданд.

Дар бозори туристӣ пешниҳод бояд аз талабот зиёд бошад, пас харидор маҳсулоти гуногуни туристӣ, нархҳои онҳоро муқоиса мекунанд ва ба ин ё он маҳсулоти туристӣ баргардиди медиҳад. Дар ин бозор рақобати операторони сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ мавҷуд аст, 25-солаҳои бозорҳои рушди сайёҳии имрӯзаи милли, минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошанд.

Бозори операторони сайёҳӣ бо талабот барзиёд нисбат ба пешниҳод тавсиф карда мешавад. Дар ин ҳолати асосӣ шумораи маҳсулоти туристӣ мебошад. Ба сифати онҳо камтар таваҷҷӯх зоҳир карда мешавад, талаботаш паст аст, интиҳоби дигаре нест.

Бозори агентҳои сайёҳӣ маҷмуи муносибатҳои иқтисодии одамон ва фирмаҳои ифода мекунанд, ки маҳсулоти туристиро барои фоидаи худ барои аз нав фурӯхтан меҳаранд.

Байни талабот ва пешниҳод робитаи зич мавҷуд аст: талабот на танҳо пешниҳодро ба вуҷуд меорад, балки пешниҳод ба ягон навъ ба талабот таъсир мерасонад.

Дар бозори туристӣ мубодилаи пули турист барои хидматрасонӣ вуҷуд дорад. Ҳангоми мубодилаи мутавозин, аз як тараф, манфиатҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти туристӣ ва истеъмолкунандаи он қонеъ карда мешаванд, аз тарафи дигар, барои рушди тадриҷӣ соҳаи сайёҳӣ шароит фароҳам оварда мешавад.

Бозори туристӣ бо чунин нишондиҳандаҳо, аз қабилӣ иқтидор, сатҳи тавозуни талабот ва пешниҳод, шароити фурӯши маҳсулоти туристӣ тавсиф карда мешавад.

Иқтидори бозори туристӣ – қобилияти фурӯши миқдори муайяни маҳсулоти туристӣ бо нархҳо ва пешниҳодҳои мавҷуда аст. Вобаста аз сатҳи нарх, талабот ба маҳсулоти туристӣ метавонад кам ё баръакс афзоиш ёбад. Дар бозори туристӣ ҳаракати доимии ҷараёнҳои пулӣ ва маҳсулоти туристӣ ба назар мерасанд, ки ба сӯи якдигар ҳаракат мекунанд ва бо ин даври туристиро ба вуҷуд меоранд.

Даври туристӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва сайёҳӣ мебошад, ки дар байни сайёҳӣ ва корхонаи туристӣ ба вуҷуд омада, самти ҳаракати гардишҳои туристӣ, сармоягузорӣ ва воридоти пулро ба буча аз даромади фаъолияти туристӣ нишон медиҳад.

Дар робита ба талабот, се намуди туризм мавҷуд аст: дохилӣ, дохилӣ ва хориҷӣ. Туризм дохилӣ яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти туристӣ мебошад.

Тоҷикистон – хуруҷи муваққатӣ шаҳрвандони як давлати муайян аз ҷойҳои истиқомати доимӣ худ дар худди миллии ҳамон як кишвар барои истироҳат, қонеъ кардани талаботи маърифатӣ, варзишӣ ва дигар мақсадҳои туристӣ [2].

Туризм хориҷӣ ин сайри одамон мебошад, ки дар як кишвар ба кишвари дигар доимӣ зиндагӣ мекунанд.

Туризм дохилӣ ин сафар дар дохили як кишвар аз ҷониби одамон мебошад, ки дар он кишвар доимӣ зиндагӣ намекунанд.

Аз рӯи намудҳо, се категорияи туризм мавҷуд аст:

1. Туризми байналмилалӣ – самти муҳими ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад дар фаъолияти мушаххасе, ки ба эҳтироми фарҳанг ва таърихи миллии ҳар як халқ ва манфиатҳои асосии ҳар як давлат асос ёфтааст; - ин самти рушди ҳамдигарфаҳмии байни мардум ва шиносӣ бо дастовардҳои кишварҳои дигар дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва техникаӣ ва ғайра. Туризми байналмилалӣ аз туризми воридотӣ ва туризми берунӣ иборат аст [7].

2. Туризми миллӣ – ҳолат ва рушди туризм дар мобайни сарҳадҳои миллӣ; - ҳиссаи туризм дар иқтисоди миллӣ дар пешниҳоди хидматҳои ғайри истеҳсолӣ; Ин системаи ҳамроҳангсозӣ ва ҳамкориҳои ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хоҷагӣ дар соҳаи сиёсати миллии туристӣ мебошад. Туризми миллӣ туризми дохилӣ ва туризми хориҷиро дар бар мегирад [7].

3. Туризм дар дохили кишвар [2].

Меъёрҳои, ки сохтори талабот ба сайёҳиро тавсиф мекунанд, инҳоянд:

1. Ҷуғрофӣ. Сегментатсия аз рӯи параметрҳои ҷуғрофӣ тақсимои талаботро аз рӯи воҳидҳои ҷуғрофӣ дар бар мегирад: туризми дохилӣ, дохилӣ, берунӣ – вобаста ба кишвари истиқомати турист; туризм дар қисматҳои ҷаҳон, кишварҳо, минтақаҳо, шаҳрҳо – вобаста ба таъиноти ҷуғрофии сафари туристӣ.

2. Иҷтимоӣ-демографӣ. Сегментатсия аз рӯи параметрҳои иҷтимоӣ демографӣ муайян кардани талаботро ба хусусиятҳои муайяни сайёҳӣ дар бар мегирад: синну сол, ҷинс, шуғл, андозаи маҳалли истиқомати он сайёҳ, шумораи аъзои оиларо, ки сайёхро ҳамроҳӣ мекунанд, навъи оила, миллат, эътиқоди динӣ, даромади оила, даромад ба ҳар як аъзои оила, мавҷудияти мошинҳои шахсӣ.

3. Меъёрҳои раванӣ. Рафтори туристӣ инҳоро дар бар мегирад: мотивҳои сафар, намуди психологӣ сайёҳ, мавсимӣ, интихоби туроператор, шакли сафар, мошинҳои истифодашуда, масофаи роҳ, давомнокии сафар, манбаҳои маблағгузориҳои сайёҳӣ, мушовирон ва миёнаравҳо сафари туристӣ.

Дар асоси таҳқиқоти солҳои охир муайян карда шуд, ки талабот ба хадмоти сайёҳӣ тағйир ёфтааст ва дар марҳилаи кунунӣ тамоюлҳои талабот чунинанд:

- ✓ гузариш аз истироҳати фаъол ва ғайрифавол,
- ✓ махсусгардонӣ ва инфиродӣ дар талабот,
- ✓ тавсеаи туризми воридотӣ,
- ✓ кабудизоркунии тафаккури истеъмолкунанда,
- ✓ тақвияти истироҳати сайёҳон,
- ✓ тақсимои руҳсатии асосӣ [2].

Дар ҳулоса бояд қайд кард, ки аввалан талабот ба сайёҳон тағироти мавсимӣ ва ҷараёни нобаробарии сайёҳӣ таъсир мерасонанд. Қоҳиш додани ин падидаҳои манфӣ тавассути татбиқи усули фарқкунии нархҳои хидматрасонӣ дар мавсим, инчунин қоҳиш додани иқтидори сайёҳон имконпазир аст. Сониян, бинобар тағирёбии мавсимии талабот, падидаи ба истилоҳ сершуморе ба вучуд меояд, ки дар натиҷаи он минтақаҳои сайёҳии мушаххас бо омилҳои муайян фарқ карда мешаванд: офтоб-бахр, фароғат-табобат, варзиш ва ғайра. Саввум, пешниҳоди хадмоти туристӣ бо тавлиди фасеҳ тавсиф намешавад. Хизматрасонии муайяни туристиро танҳо дар маҳал истифода бурдан мумкин аст, онҳо дар фазо ҳаракат карда наметавонанд ва ба тағирёбии талабот мутобиқ карда мешаванд (хизматрасонии меҳмонхонаҳо, санаторияҳо, марказҳои истироҳатӣ ва ғ.).

Инчунин қайд мекунем, ки ба ҷуз аз харидор ва фурӯшанда шумораи зиёди пайвандҳои миёнарав ба механизми бозори сайёҳӣ дохил карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Туризм» аз 03.09.1999. АМОҶТ с. 1999, № 9. <http://majmilli.tj>.

2. Морозов М. А., Морозова Н. С. Экономика туризма. 5-е изд., Москва Юрайт 2019. 291 с.
3. В.А. Черненко, Л. А. Арапова Рынок туристских услуг в условиях интеграции России в мировое хозяйство. СПб: СПбГУСЭ, 2007. – 160 с.
4. Рынки туристических услуг: состояние и тенденции развития: Монография / под ред. Проф. Герасименко В. Г.; авт. Кол. В. Г. Герасименко, С.С. Галасюк, Экономика. Управление. Инновации. Выпуск № 2 (14), 2015 ISSN 2410-3748. С. Г. Нездойминов и др. Одесса: Астропринт, 2013. 304 с.
5. Джаладян, Кусков: Основы туризма. Учебник. Москва 2019 г. 396 с.
6. Восколович Н.А. Маркетинг туристских услуг учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры 3-е издание, переработанное и дополненное рекомендовано Учебно-методическим центром. «Профессиональный учебник» в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим специальностям Москва 2019.
7. Восколович А.Н.Маркетинг туристских услуг. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. Москва Юрайт – 2019 192 с.
8. Сенин В.С., Чудновский А.Д. Туристские услуги. Туристское обслуживание. Москва 2008 г. 224 с.

УДК 657.312.5

Мирзоалиев А.А., Мирзоалиев Ё.А.

БАБУЧАГИРИИ ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВӢ

Дар шароити шадидтар гардидани бӯҳрон ва идоракунии куллии давлатии фаъолияти молиявӣю хочагӣ мушкilotи ба даст овардани даромад барои муассисаҳои таълимии пулакӣ мубрам ба шумор мераванд. Махсусан, вобастагӣ аз як манбаи маблағгузорӣ метавонад боиси ноамнии молиявӣ дар муассисаҳои таълимии пулакӣ гардад. Аз ин рӯ, идоракунии стратегӣ дар муассисаҳои таълимӣ бояд ба ҷалби сарчашмаҳои даромад, ба ғайр аз пардохтҳои муқарраршудаи таҳсил равона карда шуда, истифодаи онҳо дар шароити худмухтории молиявӣ бадастоварии ҳадафҳои стратегияи институтсионалиро имкон медиҳад.

Ин тадқиқот дар асоси шарҳи вазъи зарурати диверсификатсияи манбаҳои маблағгузори муассисаҳои таҳсилоти олий ва тарзи ба даст овардани онҳо асос ёфтааст. Муайян кардани манбаҳои иловагии маблағгузорӣ ба соҳаи маориф - мушкilotи воқеӣ барои донишгоҳҳо буда, метавонад боиси афзоиши рақобатпазирӣ дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ гардад. Таҳқиқоти мо аҳамият ва мушкilotи диверсификатсияи манбаҳои маблағгузори муассисаҳои таълимиро, ки аз ҷониби давлат маблағгузорӣ намешаванд, қайд менамояд. Бо ин мақсад, он намудҳои манбаҳои иловагии даромадро мутамарказ мекунад: даромад аз таҳсилоти иловагии касбӣ, аз додани рақами мушаххаси илмӣ ва касбӣ, аз хобгоҳ, аз хидматрасонӣ ва ғайра.

Инчунин сиёсати гуногуни даромадро дар заминаи рақобати байни донишгоҳҳо, инчунин роҳҳои таъмини муқарраротро дар сурати паст шудани қолибияти барномаҳо мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: буча, бабучагирх, даромад, муассисаҳои таълимӣ, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, идоракунии стратегӣ, хадамоти пулакӣ.

Мирзоалиев А.А., Мирзоалиев Ё.А.

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В условиях ожесточения кризиса и тотального государственного управления финансово-хозяйственной деятельностью, актуальным становятся проблемы формирования доходов платных образовательных учреждений. Конкретно, зависимость от единственного источника финансирования может вызвать финансовую нестабильность платных образовательных учреждений. Именно поэтому стратегическое управление в образовательных учреждениях должно быть сосредоточено на привлечении источников доходов, помимо фиксированной оплаты за обучение, и их использование в контексте финансовой автономии может обеспечить достижение целей в институциональной стратегии.

Это исследование основано на обзоре ситуации о необходимости диверсификации источников финансирования высших образовательных учреждений и способах их достижения. Определение дополнительных источников финансирования образования - реальная проблема для университетов - может привести к повышению их конкурентоспособности на национальном и международном уровнях. Наше исследование подчеркивает актуальность и проблемы диверсификации источников финансирования образовательных учреждений, не финансируемых государством. С этой целью он централизует виды дополнительных источников доходов: доходы от дополнительного профессионального образования, от присвоения идентификационных научных и профессиональных номеров, от проживания, от услуг и т.д.

Анализируется также различная политика в отношении доходов в контексте конкуренции между университетами, а также пути обеспечения положений в случае снижения привлекательности программ.

Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, доходы, учебные заведения, планирование, бухгалтерский учет, стратегическое управление, платность услуг.

Mirzoaliev A.A., Mirzoaliev Y.A.

BUDGETING THE INCOME AND EXPENDITURES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS

In the context of the severity of the crisis and total state management of financial and economic activities, the problems of income generation for paid educational institutions are becoming urgent. Specifically, dependence on a single source of funding can cause financial instability in paid educational institutions. That is why strategic management in educational institutions should be focused on attracting sources of income, in addition to fixed tuition fees, and their use in the context of financial autonomy can ensure the achievement of goals in the institutional strategy.

This study is based on an overview of the situation on the need to diversify sources of funding for higher education institutions and how to achieve them. Identifying additional sources of funding for education - a real challenge for universities - can lead to increased competitiveness at the national and international levels. Our research highlights the relevance and problems of diversification of funding sources for educational institutions not funded by the state. To this end, it centralizes the types of additional sources of income: income from additional vocational education, from the assignment of identification scientific and professional numbers, from accommodation, from services, etc.

It also analyzes different income policies in the context of competition between universities, as well as how to ensure provisions in the event of a decrease in the attractiveness of programs.

Key words: budget, budgeting, income, educational institutions, planning, accounting, strategic management, payment for services.

Введение

Диверсификация источников финансирования в бюджетах платных высших учебных заведений является проблемой, которая обсуждается на уровне руководств учреждений, и этот аспект подчеркивается озабоченностью заинтересованных сторон.

Руководители системы высшего образования несут важную ответственность за обеспечение надлежащих условий для развития преподавательской и исследовательской деятельности, несмотря на барьеры, создаваемые чрезмерными правилами и бюрократическими требованиями. Именно поэтому важным становится роль управления образованием в поддержании баланса между общественной ответственностью, обществом и институциональной автономией.

При поддержке компетентной команды и четко определенных стратегических целей любой современный университет может управлять двумя чрезвычайно важными инструментами управления: стратегией институционального развития и бюджетом университета. Стратегия институционального развития соотносит автономию университета с финансовым и административным управлением университета, позволяя создать систему ценностей на уровне организации и создать единый бюджет, инструмент для применения стратегии и обеспечения финансового баланса. Таким образом, разработка бюджета доходов включает в себя различные ресурсы для достижения результатов.

1. Обзор ситуации

Суть бюджетного планирования представлена распределением ресурсов и выявлением адекватных расходов. В то же время бюджетирование включает в себя поиск баланса между доходами и расходами, что требует принятия решений, процесс, который соотносит возможности, ресурсы и цели университета для долгосрочного развития, качественно и количественно.

Бюджет становится важной вехой, отражающей степень вовлеченности предприятия в экономику и социальную жизнь, а также способность национальной экономики вносить вклад в мобилизацию финансовых ресурсов и управление ими. На первый взгляд, составление бюджета доходов не вызывает особых проблем. При ближайшем рассмотрении обоснование каждой суммы превращается в вызов [1, с. 16].

Концептуально составление бюджета является относительно простой задачей, но его разработка становится сложной, когда интересы заинтересованных сторон, участвующих в достижении этой цели, не совпадают с целями руководства.

Принимая во внимание бюджетную автономию, новая финансовая стратегия высших учебных заведений, основанная на глобальном финансировании, обеспечивает гибкость в управлении, и, как следствие, институты имеют свободу разрабатывать, утверждать, исполнять и представлять свои собственные бюджеты в соответствии с законодательством и собственными целями. С другой стороны, институциональные результаты могут быть получены с помощью двух методов, которые могут использоваться по отдельности или могут быть соотнесены: бюджет на основе предыдущих результатов или бюджетов на основе проектов [2, с. 98].

На национальном уровне в соответствии с Законом об образовании, высшие учебные заведения функционируют как учреждения, финансируемые за счет средств государственного бюджета, внебюджетных доходов и других источников. Все эти доходы считаются собственными доходами учреждения и используются высшими учебными заведениями в контексте университетской автономии с целью достижения целей, которые

входят в их область, в соответствии с государственной политикой в области преподавания и исследований в сфере высшего образования.

В то же время, финансовый вклад студентов представляет собой ценный и зачастую единственный источник дохода для университетов, который способствует финансированию, предлагая им высокую степень предсказуемости и возможность для долгосрочных инвестиций. Тем не менее, каждый университет должен диверсифицировать источники финансирования путем разработки мероприятий, которые могут приносить доход. Сокращение числа студентов, финансирующих образовательные учреждения, недостаточность средств, выделенных из государственного бюджета из-за сокращения бюджетных расходов на образование в последние годы, усиливает давление на менеджмент учебных заведений и требует диверсификацию источников финансирования высшего образования [3. с.25].

2. Методология исследования

Наше исследование основано на обзоре текущей ситуации финансирования учебных заведений, а также на анализе перспектив их жизнедеятельности. Мы рассматриваем конкретные проблемы финансовой устойчивости, и подчеркиваем актуальность диверсификации источников финансирования в платных учреждениях высшего образования.

3. Определение и обоснование источников финансирования платных учреждений высшего образования

Необходимо отметить, что высшие учебные заведения Таджикистана подразделяются на три категории:

- заведения, полностью финансируемые за счет бюджета страны;
- заведения с государственным и частным финансированием;
- заведения, финансируемые исключительно обучающимися лицами.

Все источники финансирования высших учебных заведений считаются собственными доходами в соответствии с Законом об образовании, а обоснование доходов вузов принимает во внимание следующие измерения:

- а) Государственное бюджетное финансирование;
- б) Доход из других источников.

С одной стороны, финансирование государственного бюджета делится на институциональное финансирование и дополнительное финансирование [4].

Институциональное финансирование в Таджикистане, в свою очередь, подразделяется на гранты для учреждений, дополнительное финансирование и гранты на институциональное развитие - размеры, определяемые в основном неустановленными критериями, а не числом зачисленных студентов в бюджетные группы. Термин «гранты» означает однонаправленное финансирование, не подразумевающее возврат или возмещение в будущем. полученных из каждого университета, и выделяемых пропорционально количеству студентов (эквивалентная единица).

Распределение бюджетных средств не учитывает конкурентные критерии, основанные на международных стандартах, а также соответствие критериям качества и стоимости. Логически, общую выделяемую сумму с государственного бюджета должны пропорционально определенным качественным критериям распределять между всеми учебными заведениями, чтоб не допускать какие-либо привилегии отдельным и не ущемлять законные права на финансирование других учебных заведений. В противном случае, учреждения, не получающие субсидии с государственного бюджета, должны иметь полную автономию не только в финансировании учебного процесса, но и в установлении ключевых критерий организации обучения, вплоть до конфиденциальных учебных программ, явно несоответствующим установленным образцам. Именно таким образом, негосударственные образовательные учреждения смогут быть конкурентоспособным.

Таблица 1. Источники финансирования образовательных учреждений

Источники финансирования в образовательных учреждениях		
Государственное бюджетное финансирование		Другие источники
Институциональное финансирование	Дополнительное финансирование	
- основные гранты - дополнительные гранты - гранты институционального развития	- проживание и питание; - инвестиции и особые гранты	- плата за обучение и договор об образовании; - доходы от деятельности, разработанной высшими учебными заведениями; - доходы от проектов, финансируемых за счет невозмещаемых внешних средств; - исследовательские гранты и контракты; - арендная плата, пожертвования, издательство; - плата за проживание и питание.

С другой стороны, доходы из других источников состоят из платы за обучение и мероприятий, разработанных высшими учебными заведениями, а именно: проекты, финансируемые из невозмещаемых внешних средств, исследовательские гранты и контракты, проекты, консультации и экспертиза, плата за проживание и питание, доходы от услуг, арендной платы, пожертвований и издательств. Все эти компоненты устанавливаются уполномочивающими должностными лицами государственных учреждений с одобрения вышестоящего уполномочивающего должностного лица на основе обоснования положений об источниках доходов и возможности их использования с учетом ряда критериев, таких как: наличие правовых основа для получения выручки, предварительное исполнение за отчетный год, скорректированное с учетом вероятных влияний, предусмотренных на будущее, а также анализ и сравнительное исследование общих доходов и расходов в их динамике для каждой структуры.

Известно, что бюджет становится важной вехой, отражающей участие государства в экономике и социальной жизни, а также способность национальной экономики вносить свой вклад в формирование финансовых ресурсов и то, как они управляются.

Что касается доходов от платы за обучение, резервы создаются главным образом с учетом количества вакансий, открытых для студентов, и суммы налогов, а также следующих факторов:

- количество студентов текущего года, обучающихся по различным программам (обычная дневная программа, программа заочного обучения, программа дистанционного обучения);
- количество студентов предыдущих лет, обучающихся по различным программам;
- аккредитация новых программ бакалавриата и магистратуры;
- интерес студентов в предыдущие годы к программам;
- наличие конкурирующего университета в той же географической области;
- решение университета отказаться от тех программ, которые не являются привлекательными и т. д.

Чтобы иметь возможность делать прогнозы о доходах, университету необходимо исследовать ежегодную динамику числа студентов, обучающихся по различным программам, в зависимости от степени привлекательности аналогичных программ конкурирующих университетов. Другим чрезвычайно важным фактором, который необходимо учитывать в нынешнем социальном контексте, является динамика отсева программ университетов.

Эти управленческие усилия приводят к увеличению экономического и административного измерения университета, от которого зависят преподавательский, исследовательский и институциональный аспекты. Университет был местом творчества и передачи знаний, а также местом экономических инноваций и предпринимательства.

К выручке в виде платы за обучение добавляются доходы от регистрации абитуриента на различные дополнительные обучающие курсы и семинары, однако плата за обучение зачастую останется единственным источником доходов учреждений, не финансируемых за счет государственного бюджета.

В этом контексте необходимо тщательно проанализировать возможность увеличения доходов, предвидя уменьшение числа студентов, политику, которая оправдывается повышением качества образования или снижением доходов, что негативно сказывается на качестве обучения студентов. Повышение платы за обучение является неразумным инструментом поддержания финансовой устойчивости конкретного вуза, ведь на протяжении последних десятилетий уже сложились потенциальная среда абитуриентов каждого вуза в зависимости от ориентированности определенных слоев населения.

Доходы от образовательных услуг являются единственным финансовым ресурсом платных образовательных учреждений, величина, которого в большей степени зависит от органов государственной власти и фискальной политики, нежели от усилий самих учреждений. Следовательно, существуют обстоятельства, требующие серьезное реформирование системы образования в стране.

Хотя основным источником финансирования в негосударственных образовательных учреждениях является плата за учебу, диверсификация доходов стала предметом дискуссий и анализа в последние годы. Отчеты показывают, что деятельность учебных заведений фокусируется на возможностях и проблемах в деятельности по привлечению источников финансирования для образовательного процесса, а также на разработке инструментов финансового управления.

В новых условиях, логически университеты должны столкнуться со следующими проблемами:

- проблема демографии;
- проблема финансирования;
- проблема структуры и организации;
- проблема предпринимательской среды и качества университетских продуктов.

При этом, качество университетских процессов должно основываться на следующие постулаты: превосходство программ обучения, стандартизация процесса обучения, актуальность программ, финансовая эффективность и адаптивность к реальной среде. Все это должно соблюдаться под эгидой честности, социальной ответственности и академической честности. Университет не должен становиться преимущественно экономическим субъектом и должен сохранять свое состояние как покровителя культуры и науки, а также приспособливаться к требованиям современности.

Государство в лице регулирующих органов должно поощрять инициативу и конкуренцию в сфере высшего образования, что предполагает адекватную финансовую поддержку. Продвижение предпринимательских инициатив в университетах может представлять собой надежное средство развития, в том числе в финансовом отношении.

Постоянное увеличение потребности в средствах и растущее давление на эффективное использование ограниченных ресурсов университетов стало реальностью благодаря развитию различных систем финансирования высшего образования.

Исследования показывают, что система высшего образования финансируется по-разному, что приводит к значительным различиям в зависимости от финансовой политики каждого образовательного учреждения. Следует отметить, что в некоторых учебных заведениях государственное финансирование может достигать 90% от общего дохода университетов, в то время как государственное финансирование других университетов практически отсутствует, что приводит к искусственным барьерам к здоровой конкуренции в данной среде. Наличие бюджетных мест в одних и отсутствие таковых в других

учреждениях по одному и тому же специальности означает «невольное» но «явное» покровительство одного вуза, и пренебрежение другими.

Исследование показывает, что для покрытия потребностей в финансировании важным решением выступает поиск инновационных источников, ведь даже увеличение государственного финансирования для бюджетных учреждений и увеличение количества обучающихся не может гарантировать достижение стратегических целей каждого образовательного учреждения.

На национальном уровне законодательные положения становятся ограничительными, когда исполнение бюджета за последние два года накладывает ограничения на обоснование бюджетного проекта. Если процентная доля собственных доходов, прогнозируемая в бюджетах государственных учреждений за последние два года, составляет не менее 60% каждый год, эти учреждения регистрируют собственные доходы за текущий год не выше предела, достигнутого в предыдущем году. Даже увеличение платных мест для обучающейся в государственных образовательных учреждениях не может содействовать целенаправленному росту их финансовой устойчивости.

Одной из важных трудностей в обосновании бюджета является сокращение численности учащихся по некоторым программам, что делает их неустойчивыми. С другой стороны, национальные стандарты качества требуют, чтобы университеты создавали положения, позволяющие продолжить обучение или трудные программы, чтобы студенты могли закончить свое обучение. Отдельные специальности не имеют достаточного спроса, хотя их стратегическая значимость для общества в целом, не вызывает сомнений.

Отдельные образовательные учреждения считают, что увеличение стоимости обучения сможет сокращать дефицит финансовых ресурсов, что сомнительно. Как показывает практика, в платных высших образовательных учреждениях обычно поступают из средних слоев населения с низкими доходами или иждивенцы мигрантов. В последний год из-за пандемии и сокращения доходов населения, погашение задолженности обучающихся ставится под большим сомнением.

В условиях неопределенности учебные заведения должны искать иные способы поддержания финансовой устойчивости, такие как расширение набора иностранных студентов, финансирование частными экономическими агентами, заинтересованными в поддержке некоторых программ, финансирование за счет долгосрочных кредитов, а также перевод отдельных программ на дистанционное обучение. Важным инструментом повышения привлекательности учебных заведений, как показывает зарубежная практика, является внедрение системы взаимозачета результатов экзаменов слушателей курсов профессиональной сертификации. К примеру, студенты, обучающиеся по специальности бухгалтерский учет, могут быть освобождены от ряда обязательных и выборочных дисциплин. К примеру, при сдаче сертификационного экзамена по курсу «Финансовый учет-1», им нет надобности в изучении таких дисциплин как «Теория бухгалтерского учета», «Принципы бухгалтерского учета», «Финансовый учет» и «Финансовая отчетность», что значительно сокращает бюджет семьи студента.

Важным направлением обеспечения финансовой устойчивости вузов является выход на международный уровень, т.е., внедрение обучения на английском языке с дистанционным привлечением преподавательского состава, формирования конфиденциальных программ и направлений, аккредитуемых со стороны профессиональных объединений.

Что касается финансирования, сильного инструмента для мониторинга академической структуры, известны две ситуации: первая, где государство выступает за развитие диверсифицированных, всеобъемлющих академических структур, что приводит к снижению субсидий, и вторая, где государство субсидирует высшее образование посредством проектирования. финансирование программ, которые могут стимулировать успешные университеты.

Эта реальность поднимает тему университетских иерархий.

Одним из способов поддержания устойчивости университета может быть отказ от неудачных программ, что на первый взгляд означает уменьшение фундаментального финансирования. Тем не менее, улучшение может быть достигнуто путем приближения к профессиональной маркетинговой политике в сфере образования, что может привести к увеличению числа кандидатов на действительно привлекательные программы.

Выводы

Поддержание баланса между общественной ответственностью и институциональной автономией, предполагаемой руководством университета, может быть достигнуто путем динамической корреляции возможностей развития, определения необходимых финансовых ресурсов и постановки целей с целью достижения высоких результатов в учебе.

Институциональная финансовая нестабильность, которая может быть вызвана зависимостью от единых финансовых ресурсов на уровне негосударственных высших учебных заведений - сам по себе переменный ресурс, зависящий от контекста - может быть нейтрализован диверсификацией источников доходов, а также путем привлечения внешних средств как путем развития внутренней деятельности, которая может генерировать финансовые ресурсы.

Этот аспект может быть проблемой для руководства учреждения, но также может привести к повышению конкурентоспособности на местном и международном уровнях.

В заключение следует отметить, что привлечение внебюджетных финансовых ресурсов для долгосрочного развития становится важнейшей стратегической задачей в университетах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ендовицкий Д.А. Бюджетирование в системе университетского финансового менеджмента // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. №8 (176) - 2007г. с. 16-24.
2. Ендовицкий Д.А. Бюджетирование в системе университетского финансового менеджмента // Экономика образования. №3 - 2008г. с. 97-108.
3. Гринь А.М. Бюджетирование вуза как необходимое условие его экономической устойчивости // Университетское управление. №4(23) – 2002г. с. 23-32.
4. Лихобабин, В. К. Формирование системы бюджетирования в ВУЗе при переходе его в государственное автономное образовательное учреждение (на примере ГАОУ АО ВПО Астраханского Инженерно-Строительного Института (АИСИ) / В. К. Лихобабин, А. А. Кенжибаева. - Текст: непосредственный // Экономическая наука и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2014 г.). - Т. 0. - Чита: Издательство Молодой ученый, 2014. - С. 139-142. - URL: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/94/5190/> (дата обращения: 08.09.2020).

Мараимов Б.М., Мухторзода С.С., Фатҳиев Б.М.

ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ҶАҶОНИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ХИЗМАТРАСОНИИ САВДОИ ҶАКАНА

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи ҷаҷони рушди инноватсионии савдои ҷакана мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки таҷрибаи ҷаҷонӣ нишон медиҳад, ки рушди инноватсионии савдои ҷакана се марҳиларо аз сар гузаронидааст. Марҳилаи аввал - давраи гузариши пешакӣ ё давраи "коммунистӣ" мебошад, ки дар соли 1989 қариб дар ҳамаи кишварҳои собиқ Шӯравӣ хотима ёфтааст. Марҳилаи дуввум ибтидои давраи гузариш бо номи "Хусусигардонии хурд" мебошад, ки пас аз тағйиротҳо мағозаҳо хусусӣ гардонидашуда, ба фаъолият оғоз намуданд. Марҳилаи саввум давраи ҷаҷонишавӣ мебошад. Ҷаҷонишавӣ дар нимаи дуҷуми солҳои 90-ум бо воридшавии оммавии савдои ҷакана дар бозори байналмилалӣ оғоз ёфтааст.

Вожаҳои калидӣ: инноватсия, савдои ҷакана, рақобат, рейтинг, марҳилаҳои рушд, хизматрасонӣ.

Мараимов Б.М., Мухторзода С.С., Фатҳиев Б.М.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УСЛУГ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В статье исследуется зарубежной опыт инновационного развития услуг розничной торговли. Авторы отмечают, что зарубежной опыт инновационного развития розничной торговли развивается в три этапа. Первый этап - это предпереходный или «коммунистический» период, который закончился в 1989 г. почти во всех странах бывшего СССР. Второй этап - это начало переходного периода под названием «Малая приватизация», после которого начали работу приватизированные магазины. Третий этап - эпоха глобализации. Глобализация началась во второй половине 1990-х годов с массового притока розничной торговли на международный рынок.

Ключевые слова: инновация, розничная торговля, конкуренция, рейтинг, этапы развития, услуги.

Maraimov B.M., Mukhtorzoda S.S., Fatkhiev B.M.

ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RETAIL SERVICES

The article examines the foreign experience of innovative development of retail trade services. The authors note that the foreign experience of innovative development of retail trade took place in three stages. The first stage is the pre-transition or "communist" period, which ended in 1989 in almost all former Soviet countries. The second stage is the beginning of a transitional period called "Small Privatization", after which the privatized shops began to operate. The third stage is the era of globalization. Globalization began in the second half of the 1990s with a massive influx of retail trade into the international market.

Key words: innovation, retail trade, competition, rating, stages of development, services.

Яке аз роҳҳои таъмини рақобатпазирии бозори хизматрасонии савдои ҷакана дар шароити иқтисоди бозорӣ гузариш ба роҳи инноватсионии рушд мебошад. Рушди

инноватсионӣ на танҳо рақобатпазириро таъмин мекунад, балки далелҳои муайянеро дар байни арзиши истеъмолии молҳои пешниҳодшаванда ва ҳолибияти хизматрасонии он нишон медиҳад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои хориҷӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон дар нимаи аввали асри XX ба рушди инноватсионии савдои чакана фаъолияти худро ба роҳ монданд. Ҳамин тариқ, тибқи ҳисоботи Пол Нистром, дар соли 1928 - мағозаҳои шабакавии савдои чакана дар ИМА 15% -ро ташкил кард[1]. Тибқи натиҷаи тадқиқотҳои Ф. Расселл, Р.Лайнс ва С. Фликингер бошад, қомеъҳои ҷаҳонии мағозаҳои шабакавии савдои чакана, таҷассумгари низоми тақсимои оммавӣ мебошанд. Мавриди зикр аст, ки шабакаҳои савдои чаканаи ИМА дар даҳгонаи бехтарин ҷойгир шудаанд. Бузургтарин шабакаи савдои чакана дар ҷаҳон ин ширкати амрикоии WalMart мебошад, ки беш аз 10% даромади ТОР-250-ро ташкил дода, дар қаламрави 28 кишвар амалиётҳои савдои чаканаро ба роҳ мемонад. Инчунин, гардиши солони он зиёда аз 500 миллиард доллар мебошад ва миқдори мағозаҳо дар ҳамин давра зиёда аз 200 ададро ташкил додааст. Ҳаҷми хариди мол аз ҷониби шабакаи WalMart дар Ҷумҳурии халқии Чин беш аз 15 миллиард доллар дар як сол мебошад[3].

Таҳлило нишон медиҳад, ки аз соли 1920 то аввали солҳои 1950-ум ҳамчун марҳилаи аввалини рушди соҳаи савдо муайян гардидааст. Маҳз дар ҳамин давраҳо “бартарафсозии монеа” дар байни истеъмолкунандагони хориҷӣ ба амал омад. Бояд қайд кард, ки бисёр коршиносон [2;4] пайдоиши инноватсияро дар ИМА қайд менамоянд. Дар ИМА бори аввал дар соли 1929 бо мақсади паст кардани нархҳо аз ҳисоби дастрасии бевоситаи харидорон ба молҳо ва кам шудани шумораи фурӯшандагон хароҷоти савдои чаканаро коҳиш доданд.

Ҳамзамон, ба гуфтаи дигар мутахассисон, аввалин мағозаҳои худхизматрасонӣ дар Калифорния соли 1912 ифтитоҳ гардидааст. Аввалин супермаркет дар соли 1916 кушода шуда ва пас аз ҳафт сол, шабакаҳои савдои чакана аллакай ба 2,8 ҳазор мағоза омада расид [2]. Инчунин, аввалин маркази савдо дар Амрико дар соли 1920 пайдо шуд ва соли 1930 аввалин гипермаркет ба вуҷуд омад.

Савдои чакана дар Аврупои Марказӣ дар ду даҳсолаи охир ба кулӣ тағйир ёфт ва он ба як бозорҳои рушдбанда табдил ёфт. Дар замони низоми коммунистӣ, ширкатҳои давлатӣ дар бозорҳои маҳаллӣ бартарӣ доштанд ва истеъмолкунандагон ба таъминоти маҳдуди молҳо ва хизматрасонии бисифат дастрасӣ доштанд. Дар тӯли 20 соли охир дар бисёр самтҳо дигаргуниҳои назаррас мушоҳида кардан мумкин аст [5]. Тамоюлҳои рушди инноватсионии савдои чакана ба монанди интернатионализатсия, диверсификатсияи форматҳои корӣ ва истифодаи технологияҳои нав дар Аврупои марказӣ таҳким меёбанд.

Се марҳилаи асосии тағйиротро дар савдои чаканаи Аврупои марказӣ муайян мекунанд:

Марҳилаи аввал - давраи гузариши пешакӣ ё давраи "коммунистӣ", низоми сотсиалистӣ соли 1989 дар ҳамаи кишварҳои Арупои марказӣ хотима ёфт. Дар иқтисодиёти собиқ Чехословакия, соҳаи савдои чакана нақши асосӣ дошт; дар Маҷористон ва Полша бахши савдои чаканаи хусусӣ, ғайрирасмӣ ва хурд бо ҳам муттаҳид карда шуданд. Ҳангоми воридоти молҳои истеъмолий аз кишварҳои капиталистӣ бо сабаби набудани маҳсулоти арзон хеле маҳдуд гашта буд. Инчунин, бо сабабҳои вазъи нооромии сиёсӣ таъминоти мағозаҳо бо мол кам гардида буд ва маҳсулоти ватанӣ сифати паст дошт. Дар иқтисоди нақшавӣ мафҳуми "Истеъмолкунанда - подшоҳ" вуҷуд надошт ва истеъмолкунандагон аз нарасидани бисёр маҳсулот азият мекашиданд, аксарияти молҳо дар мағозаҳо набуданд, соатҳои корӣ кӯтоҳ буданд ва дӯконҳои давлатӣ аксар вақт бефосила кор менамуданд.

Марҳилаи дуввум ибтидои давраи гузариш бо номи “Хусусигардонии хурд” мебошад, ки пас аз тағйиротҳо мағозаҳо хусусӣ гардонидашуда, ба фаъолият оғоз намуданд. Сармоягузори хориҷӣ барои воридшавӣ ба бозор имконият надоштанд, чунки аз сабаби сохтори номуайяни моликият, иштирок накардан дар музоядаҳои хусусигардонӣ,

хусусигардони ноодилони корхонаҳои давлатӣ, ноустувории вазъи макроиқтисодӣ ва ғайраҳо. Масалан, дар солҳои 1999-2000 нооромии шаҳрвандӣ ва бесуботии сиёсӣ дар Хорватия ба рушди ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ таъсир расонид. Дар натиҷа, пешниҳоди молҳо ба мағозаҳо кам гардида, талаботи истеъмолкунандагон бошад, рӯз аз рӯз меафзуд.

Марҳилаи саввум давраи ҷаҳонишавӣ мебошад. Ҷаҳонишавӣ дар нимаи дуоми солҳои 90-ум бо воридшавии оммавии савдои чакана дар бозори байналмилалӣ оғоз ёфт. Дар ҷадвали 1. хусусиятҳои асосии се марҳилаи тағдилёбии савдои чакана дар иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон пешкаш карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Хусусиятҳои асосии се марҳилаи тағдилёбии савдои чакана

Хусусиятҳо	Иқтисоди нақшавӣ	Давраи гузариш	Ҷаҳонишавӣ
Зичии корхонаҳои савдои чакана	баланд	паст	баланд
Манбаи асосии сармоя	дохилӣ	дохилӣ	хориҷӣ
Маблағгузориҳои хориҷӣ	-	суръати миёна	суръати баланд
Ҳиссаи форматҳои муосири савдои чакана	паст	паст	баланд
Ҳиссаи корпоратсияҳои бузурги трансмиллӣ	паст	паст	баланд
Ҷойгиршавии нуқтаҳои муосири фурӯш	-	шаҳр	дар ҳама ҷо

Марҳилаи ҷаҳонишавӣ дар Аврупои марказӣ бо васеъшавии марзи бозор тавсиф карда мешавад. Дар ин марҳила, фурӯшандагон ба бозорҳои калони пешрафта роҳ ёфтанд. Барои Аврупои Марказӣ имконияти васеъсозии тичорати байналмилалӣ бавучуд омада, дар бозорҳои савдои чаканаи Аврупои Ғарбӣ саҳмияхоро ба қадри имконашон харидорӣ намуданд. Аммо, ширкатҳои амрикоӣ бошанд, бештар ба бозорҳои бузурги дохилии худ ё минтақаҳои дигар тамаркуз кардаанд.

Дар солҳои 90-уми асри ХХ раванди ҳамгиришавӣ дар бозорҳои Аврупои марказӣ хело ҳам бо шиддат буд. Вале, дар ин марҳила воридшудан ба бозор хело ҳам осон гардид. Рақобати заифи ширкатҳои маҳаллӣ, надоштани сармояҳои зарурӣ, дур мондан аз инноватсия, қонунгузориҳои номукамал ва талаботи зиёди истеъмолкунандагон боис бар он гардид, ки ширкатҳои хориҷӣ вориди бозор гарданд.

Мавриди зикр аст, ки бозори савдои чаканаи Аврупо дар давраи гузариш хело ҳам қавӣ ба назар мерасид. Масалан, аз рӯи маълумоти GfK Consumer Scan, дар соли 2010 ҳиссаи даҳгонаи беҳтарин дар Ҷумҳурии Чех 76,5%, дар Маҷористон - 65,4% ва дар Полша - 57,9% -ро ташкил дод. Дар бозори савдои чаканаи Аврупо 16 занҷираи байналмилалӣ пешсафиро ба даст гирифтаанд, аммо танҳо ду ширкатҳои чаканафурӯш, Tesco ва Schwarz Group - бо формати тахфифии Lidl дар чор кишвари Аврупои марказӣ тичоратро бароҳ монда буданд[3].

Ҳамзамон, дар Белгия ва Фаронса дар канори шаҳрҳо мағозаҳои бузург оид ба барномаҳои пешбурди фурӯш - аксияҳо ва тахфифҳо кушода шуданд. Ҳиссаи иқтисодии инноватсияҳо дар он буданд, ки бо роҳи коҳиш додани хароҷот тавассути ба даст овардани амволи ғайриманқули арзон, ширкатҳо тавонистанд нархҳои пастро ба молҳо муқаррар кунанд. Ин дар ниҳоят харидоронро ба мағозаҳо ҷалб намуд.

Пайдоиши савдои чаканаи бисёрҷониба танҳо бо тағйир додани раванди муқаррарии харид, мутобиқ кардани вақт ва усулҳои татбиқи он ба эҳтиёҷоти харидорони мушаххас асоснок карда мешавад. Мувофиқи ин нақша, ширкатро бо истеъмолкунанда ва каналҳои мухталиф (ТВ, Интернет, алоқаи мобилӣ), ки муоширати бисёрҷониба ва пурмазмунро ба роҳ мемонад, водор месозад[6].

Мувофиқи рейтингҳои солони “Kantar Consulting”, ки дар бозори тадқиқотӣ яке аз пешсафон мебошад, рӯйхати бузургтарин ширкатҳои савдои чаканаро интишор намуд. Дар ин рӯйхат ширкатҳои амрикоӣ Walmart ва Amazon дар ҷойи аввал мебошад. Аз давлатҳои аврупоӣ дар ин рейтинг Schwarz Group мебошад, ки шабакаи Lidl-ро таҳия мекунад. Рақибҳои наздиктарини онҳо Aldi дар мақоми ҳафтум, Каррефури фаронсавӣ дар ҷойи нӯҳум мебошад[7].

Бозори хизматрасонии савдои чаканаро Чин дар даҳсолаи охир хело ҳам ғаёл мебошанд. Дар рейтингҳои байналмилалӣ ширкатҳои чинӣ торафт ҷойҳояшонро мустаҳкамтар гардонда истодаанд. Мисол, JD.com ба даҳгонаи беҳтаринҳо ворид шуда, Алибаба бошад, дар мақоми 25-уми панҷоҳгона роҳ ёфтааст. Вале, Suning-и маъруфи чинӣ соли 2019 аз панҷоҳгонаи рейтинг поёнтар рафт. Дар ҷадвали 2 рӯйхати ширкатҳои маъруфи ҷаҳонӣ пешкаш карда мешаван, ки дар самтҳои гуногуни савдои чаканаро ғаёлият доранд.

Ҷадвали 2.

Даҳ ширкати машҳури ҷаҳонӣ: ҷой дар рейтингҳои байналмилалӣ, самти ғаёлият ва арзиши бренд

Номгуи ширкатҳо	Мамлакат	Ҷой дар рейтинг	Самти ғаёлият	Арзиши бренд дар соли 2020, млн доллар	Тағйирёбии арзиши бренд дар солҳои 2019 – 2020 бо %
Amazon	ИМА	1	Тичорати электронӣ	150,8	+42
Walmart	ИМА	9	Молҳои озуқа	61,5	-1
Alibaba	Чин	12	Тичорати электронӣ	54,9	+58
Home Depot	ИМА	27	Молҳои ғайриозуқа	33,7	+12
Starbucks	ИМА	33	Молҳои озуқа	32,4	+27
McDonald's	ИМА	45	Молҳои озуқа	24,9	+23
IKEA	Шветсия	46	Молҳои ғайриозуқа	24,4	+1
JD.com	Чин	65	Тичорати электронӣ	19,6	+47
H&M	Шведсия	72	Молҳои ғайриозуқа	19,0	-1
ZARA	Испания	82	Молҳои ғайриозуқа	17,5	+21

Аз ҷадвали 2 бар меояд, ки ширкати Amazon ба давлати Амрико таълуқ дошта, дар рейтингҳои байналмилалӣ ҷойи аввалро ишғол менамояд. Самти ғаёлияти Amazon ба тичорати электронӣ равона шуда, арзиши брендаш дар се моҳи соли 2020 ба 150,8 млн доллар баробар гардид. Тағйирёбии арзиши бренд дар солҳои 2019-2020 ба +42% зиёд гардидааст. Ширкати дигари амрикоӣ Walmart мебошад, ки ҷойи 9-ро дар рейтингҳои байналмилалӣ ишғол менамояд. Ҷаёлиятҳо дар самти молҳои озуқа равона карда, арзиши брендаш дар аввали соли 2020 ба 61,5 млн доллар баробар мебошад. Вале, тағйирёбии арзиши бренди Walmart дар соли 2020 ба -1 фоиз кам гардидааст. Alibaba-и чинӣ бошад, ба қатори бистгонаи беҳтарин дохил шуда, дар рейтингҳои байналмилалӣ ҷойи 12 – умро ишғол менамояд. Самти ғаёлияти Alibaba ба тичорати электронӣ равона шуда, арзиши брендаш 54,9 млн долларро ташкил менамояд. Тағйирёбии арзиши бренди Alibaba дар аввали соли 2020 ба 58% баланд гардидааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси пешгӯиҳои ширкати тадқиқоти “Kantar Consulting” панҷ соли оянда рейтингҳои ширкатҳои савдои чаканаи ҷаҳонӣ тағйир хоҳад ёфт. Ба гуфтаи коршиносони “Kantar Consulting”, мавқеи Walmart ва Amazon тақвият хоҳанд ёфт, Alibaba ва JD.com -и Чинӣ бошад ба сафи пешсафон наздик хоҳанд шуд[7].

Таҳлилгарони “Kantar Consulting” инчунин интизориҳои пешрафти Apple ва IKEA дар бозорҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ пешгӯӣ мекунанд. Онҳо қайд менамоянд, ки ширкатҳои номбурда ба моделҳои нави муосири сармоягузорӣ метавонанд барои истеъмолкунандагони минтақавӣ пешниҳодҳои оқилона намоянд. Ҳамзамон, “Kantar Consulting” қайд менамояд, ки корхонаҳои, ки моделҳои анъанавии тичоратро татбиқ ва истифода менамоянд, наметавонанд ба тақвияти мавқеи худ дар бозор умед банданд. Ин махсусан ба ширкатҳои дахл дорад, ки асосан формати супермаркетҳои оффлайнро таҳия ва истифода мекунанд, дахл дорад[8].

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир, ки рақобат хело ҳам пуршиддат мебошад, барои корхонаҳои савдои чакана дар баробари интиҳоби шакли усулҳои фурӯши мол, фаъолияти инноватсионӣ барои ташкили самараноки хизматрасонӣ ба мизочон аҳамияти калон доранд. Вобаста ба тағйиротҳои бозор ширкатҳои савдои чакана бо мақсади нигоҳ доштан ва мустақкам намудани мавқеи худ дар бозор аз инноватсия истифода мекунанд. Таҷрибаи ҷаҳонии рушди инноватсионии хизматрасонии савдои чакана нишон медиҳад, ки тамоми ширкатҳои маъруфи ҷаҳонӣ ба инноватсия таъя намуда, мавқеи худро дар бозор устувор нигоҳ медоранд.

АДАБИЁТ

1. Сидоров, Д.В. Розничные сети. Секреты эффективности и типичные ошибки при работе с ними / Д.В. Сидоров - М.: Вершина, 2007.
2. Радаев В.В. Организационные формы и конкурентные стратегии в российской розничной торговле/В.В. Радаев, З.В. Котельниковой - М.: Вершина, 2008.
3. Современное состояние организации торговли [Электронный ресурс]. - электрон. ст. - режим доступа к ст. -<http://nbene.narod.ru/comm/fcomm3.htm>.
4. Мариншоев М.М., Султонов З.С. Таҳлили усулҳои баҳодихии хизматрасонӣ дар корхонаҳои савдои чакана//Вестник Таджикского государственного университета коммерции - №4(29)-2019. Тоҷир. Душанбе.2019. С.91-103.
5. Мухторзода С.С., Мараимов Б.М. Совершенствование механизма государственного регулирования деятельности торговых предприятий в современных условиях // Вестник Таджикского национального университета №2. Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2018. с. 25.
6. Новости торговли [Электронный ресурс]. - электрон.ст. - режим доступа к ст. <https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/top-10-krupneishikh-torgovykh-setei-mira>.
7. Новости торговли [Электронный ресурс]. - электрон.ст. - режим доступа к ст. <https://victor-mochere.com/ru/top-10-most-valuable-retail-companies-in-the-world>.
- 8.Хамитов М.С., Мараимов Б.М. Стимулирование инновационного развития услуг розничной торговли // Вестник Таджикского государственного университета коммерции г. Душанбе №3, 2019-С.223.

Мирзоалиев А.А., Абдулҳаким Х.К.

БАРАСИИ ИҚТИСОДИИ ГИЁҲҶОИ ДОРУӢ ДАР АҶҒОНИСТОН ВА ҶАҶОН

Имрӯз, бо тавачҷӯх ба нақши вижаи кишоварзӣ дар тавсияи он ва ба хусус аҳмияти ғизоӣ ва доруӣ ва низ масъалаи пайвастанӣ кишварҳо ба созмони тичоратии ҷаҳонӣ, сармоягузорӣ, барномарезӣ ва сиёсатгузорӣ дар ин майдон ҷилваи ҷиддӣ ба худ гирифтааст. Ба тавачҷӯхи аксари барномарезон ва сиёсатгузорони баҳши кишоварзӣ мутаваҷеҳи иқтисоди кишоварзӣ ва усули марбут ба он барои мудирияти тавлид ва ба ҳади аксар расондани амалкарди махсулоти кишоварзӣ дар сатҳи ҷаҳон шудааст.

Муаллифи мақола ба аҳамияти иқтисодии гиёҳҳои доруӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисоди Афғонистон диққати зиёд додааст. Дар ин мақола сай шудааст ҳулосае аз вазъияти таъсири масрафи гиёҳхону доруӣ бар тичорати ҷаҳонӣ ва вазъияти компанияҳои дар ҳоли фаъолият дар майдони гиёҳҳои доруӣ таҳқиқ шаванд ва низ кишварҳои арзакунандаи анвои гиёҳҳои доруӣ муаррифӣ шудаанд, ҳамчунин хариду фуруши гиёҳхону доруӣ, аҳамияти иқтисодии он дар кишварҳои тавлидкунанда, содиркунанда ва воридкунанда низ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисод, кишоварзӣ, рақобат, мудирият, сармоягузорӣ, фуруш, иттилоот, саноати дорусозӣ, самараи иқтисодӣ.

Мирзоалиев А.А., Абдулҳаким Х.К.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В АФГАНИСТАНЕ И В МИРЕ

Сегодня, с упором на особую роль сельского хозяйства в его рекомендациях и, в частности, на важность продуктов питания и лекарств, а также на вопрос о вступлении стран во Всемирную торговую организацию, инвестиции, планирование и политика в этой области набирают обороты. Многие программисты и политики в сельскохозяйственном секторе сосредоточили свое внимание на экономике сельского хозяйства и связанных с ней методах управления производством и максимизации использования сельскохозяйственных продуктов во всем мире.

Автор акцентирует внимание на экономическом значении лекарственных растений и их роли в экономическом развитии Афганистана. В этой статье приводится краткое изложение влияния фитотерапии на мировую торговлю и положение компаний, работающих в области лекарственных растений, а также стран, которые продают различные лекарственные растения, а также покупку и продажу трав и лекарственных растений, а также их экономическое значение рассмотрены и проанализированы.

Ключевые слова: экономика, сельское хозяйство, конкуренция, менеджмент, инвестиции, продажа, информация, фармацевтическая промышленность, экономическая эффективность

Mirzoaliev A.A., Abdulkhokim Kh.K.

ECONOMIC ASSESSMENT OF THE USE OF MEDICINAL PLANTS IN AFGHANISTAN AND IN THE WORLD

Today, with a focus on the special role of agriculture in its recommendations and, in particular, the importance of food and medicine, as well as the issue of countries joining the World

Trade Organization, investment, planning and policy in this area is gaining momentum. Many programmers and policymakers in the agricultural sector have focused on the agricultural economy and related methods for managing production and maximizing the operation of agricultural products worldwide.

The author focuses on the economic importance of medicinal plants and their role in the economic development of Afghanistan. This article provides a summary of the impact of herbal medicine on global trade and the situation of companies operating in the field of medicinal plants, as well as countries that sell a variety of medicinal plants, as well as the purchase and sale of herbs and medicinal plants, their economic importance in the country. both the exporter and the importer have been reviewed and analyzed.

Keywords: economics, agriculture, competition, management, investment, sales, information, pharmaceutical industry, economic efficiency

Мавзӯоти марбут ва тавлидоти гиёҳхӣ, ки дар садри ахбор қарор дорад мумкин аст, иттилооти дар мавриди фуруши ин маҳсулот, камбуд, қоҳиши тавлид, ба худкифой расидан навъи маҳсулот ва гардиши қимат бошад. Зеро, кишоварзӣ дар сатҳи калон яке аз бахшҳои муҳими аксари кишварҳои дар ҳоли тавсия ва тавсияёфта ҳисобида мешавад, ба навъи ки аз он ба унвони ҳаракати рушди иқтисодии кишварҳо ном бурда мешавад.[1 саҳ.64-67]

Дар ҳатми асри 20 зиёдтар гиёҳҳои он доруи ки аз 200 сол қавл масраф мешудаанд бори дигар ба тавре чашмгир зиндашуда ва мавриди истифодаҳои қисм ба қисм мисли дорусозӣ, ороишӣ ва беҳдошти қарор гирифтааст [4 саҳ 13.14 .15].

Имрӯз дар бозорҳои ҷаҳонӣ арзани гиёҳҳои доруи ва маводи хоми гиёҳӣ ба сурати ғайри фаровари шуда муомила мешавад, бояд аз назари стандартҳои ҷаҳонӣ ва аз назари бозорписанди маври қабули кишварҳо ва ширкатҳои харидор бошад ба тавачҷуҳ ба масоили баёншуда, тичорати гиёҳҳои доруи дар сатҳи ҷаҳон дар ҳоли тавсияи зиёд аст. Бар ин асос хариду фуруши гиёҳҳои доруи дар иқтисоди кишварҳо нақши бисёр муҳимро иҷро мекунанд. Пешбинӣ мешавад, ки тамоми ҷамъияти ҷаҳон дар 100 соли оянда ба 12 миллиард нафар яъне ба ҳудуди 2/2 баробари ҷамъияти фелӣ бирасад. Ва то соли 2050 мелодӣ ҷамъияти дунё ду баробари ҷамъияти феълӣ хоҳад буд. Барои таъмини ниёзҳои доруи ҷамъияти 12 миллиард нафари дар ин сол ниёз ба рушди солони 3% тавлидот аст [5 саҳ. 88].

Бо он ки нигариши инсон ба фаровардаҳои доруи гиёҳон, пешинаи иники доранд. Вале аз ҳудуди нимаи дуҷуми асри 20-ум, масъалаи афзоиши тавлиди ин фаровардаҳо дар сатҳи киштизор ва боғҳо шакли илмие нав ба худ гирифт. Руйкарду рузафзуну истифода аз гиёҳҳои доруи ва фаровардаҳои фосила аз он нақши ин гиёҳонро дар ҷаҳон иқтисоди ҷаҳонӣ пуррагтар кардааст. Ба тавре ки масрафи зиёди он танҳо ихтисос ба кишварҳои дар ҳоли тавсия надошта балки яки аз факторҳои муҳими беҳдошти кишварҳои пешрафта низ маҳсуб мегардад [3 саҳ. 9].

Дар ҳоли ҳозир тавлид ва масрафи гиёҳҳои доруи дар кишварҳои саноати ва тавсия ёфта ру ба зиёд шудан аст, ҳисоби аниқ миқдори масрафи солони гиёҳҳои доруи дар ҷаҳон мушкил аст, зеро гиёҳҳои доруи ба шаклҳои ношиносшуда қисмо қисм истифода мешавад. Масалан ба шакли тоза хушк дам кардани ё истифода шуда дар саноати дорусозӣ ва иттилооти маҳалии зиёд низ дар ин маврид вучуд надорад. Густариши гузинаҳои тафтиши дармонӣ аз ҷумла гиёҳдармонӣ баромада аз ду таҳаввули асосӣ дар рафтори масрабкунандагон ва бозгашт ба табиат аз раҳгузари масоили зисти муҳити аст. Ин дигаргуни сабабшудааст то нигоҳи дубора ба мероси фарҳангии ва дармони кишварҳо ва таҳсиси машриқзамин анҷом шавад. Аз ҳамин ру ҳар сол ҳазорон нафар аз кишварҳои санъати аз ҷумла олмон барои омузиши ин ришта ба Чин меоянд. [6 саҳ55]

Ҳадафи мақола

1. Шиноҳти кишварҳои фаъол дар кишти гиёҳҳои доруӣ
2. Маъруфӣ ва шиноҳти компанияҳои муваффақ дар майдони доруҳои бо маншаи гиёҳӣ

3. Таъсири масрафи гиёҳхону доруй бар тичорати чаҳонӣ
4. Таъсири масрафи гиёҳхону доруй ба равобити байналмиллал
5. Таъсири тичорати гиёҳхону доруй ба унвони як манбаи даромад бар иқтисод кишварҳои чаҳон
6. Ташвиқи мардуми чаҳон ба табиатгирой ва гиёҳҳдармонӣ

Таҳқиқи ҳозир ба равиши аснодии ва китобхонаи ва бо истифодааст техники таҳлили муфтаво анҷом гардидааст [5 саҳ. 13, 16, 17 ва 18].

Дар ин мақола сай шудааст ҳулосаи аз вазъияти таъсири маврафи гиёҳхону доруи бар тичорати чаҳони ва вазъияти компанияҳои дар ҳоли фаъолият дар майдони гиёҳхону доруи таҳқиқ шаванд, ва низ кишварҳои арзакунандаи анвои гиёҳҳои доруи муаррифи шудаанд, ҳамчунин хариду фуруши гиёҳхону доруи дар кишварҳои тавлидкунанда, содиркунанда, ва воридкунанда низ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. [8 саҳ.87]

Гиёҳҳдармонӣ дар Афғонистон

Истифодакардан аз гиёҳхону мухталифи табиӣ барои дармони барҳи касалиҳо, аз равиши дигари тадовуии суннати дар Афғонистон аст. Ин гиёҳхонро дар манотиқи дурдасти Афғонистон аз саҳроҳо ва кӯҳҳо ба даст меоранд, Аммо дар шаҳрҳои Афғонистон ин навъ доруҳо зиёдтар таввасути мағозадорони ҳунду мазҳаб ба фуруш мерасад [7 саҳ.88].

Ин гиёҳҳои доруй, дар манотиқи марказии Афғонистон бештар ба номҳои гулу гавзувон, Наъно ва пудина, чуқурӣ, мумиё, морчуба ва ҳамсоли он шуҳрат доранд. Содироти гиёҳҳои доруи Афғонистон ба кишварҳои дигар яке аз манобии пулӣ барои Афғонистон ба шумор меояд. Дар соли қорӣ мизони содироти гиёҳхону доруи аз Афғонистон ба хориҷ 25% зиёд шудааст ва арзиши он ба 94 000000 доллар расидааст [2 саҳ.3.5].

Солона садҳо тон гиёҳҳои доруй ба хориҷ ба Афғонистон содир мешавад. Аммо Афғонистон ҳамеша ба думболи гиёҳхону доруи Покистонӣ будааст. Солона садҳазор тон гиёҳҳои доруи монанди ширинбарон ва шираи камол аз вилояти Балх ба кишварҳои Россия, Ҳиндустон, Амрико, Омон, Балжик ва Чопон содир мешаванд. Зиёдтарин гиёҳҳо аз вилоятҳои Самангон, Саркулл, Чавзичон ва салоҳии дарёи Омур чамоварӣ мешавад [9 саҳ.50].

Хушбахтона дар охири асри 20-ум зиёдтар он даста аз гиёҳхону доруи, ки аз дусад сол қавл масраф мешудаанд, вориди соли 2000 шудаанд ва дар маҷму ҳаҷми мубодилоти чаҳонӣ гиёҳхону доруи дар даҳаи ахир ба дусад миллирад доллар боло гардидааст. Арзиши содироти гиёҳхону доруи бар асоси гузориши FAO1 дар соли 1995 болиғ бар 880 000,000 доллар будааст. Дар Чин бо чамъияти болиғ бар 1 260,000,000 нафар зиёдтар аст 350000 гектар замин ҳудуди 200 навъи гиёҳҳои доруи кишт мешавад. Ва дар соли 1995 бо 337000,000 доллар мақоми аввалро дар содироти гиёҳхону доруи ба худ ихтисос додааст. Дар Чин ҳудуди 100,000,000 нафар дар баҳши гиёҳҳои доруи масруфи қоранд ва 130,000,000 гиёҳҳои доруи солона хариду фуруш мешавад ва хариди 800 қорхонаи доруи таи ду соли гузашта ду баробар зиёд шудааст. Кишварҳои Аврупои дар соли 1989 иқдом ва ворид қардани гиёҳхону доруи мухталлаб ба андозаи 550,000,000 доллар намудаанд. Ва дар ҳамон сол 76,000,000 доллар доруи сохташуда рангҳо ва атриёт ва маводи кимиёвӣ ва кишварҳои тавлидкунандаи гиёҳхону доруи баргардонда шуд [7 саҳ.87].

Бозори масрапи ниҳонии доруҳои гиёҳҳои дар чаҳон ба арзиши ду миллиард фунд доллар ва рушди 20% дар 10 соли оянда аст, ки ин рушди солонии бозори доруи аст [6 саҳ77].

Бар асоси омили соли 1994 фуруши чаҳонии доруҳои гиёҳҳои 12/4 миллиард доллар будааст. Ва дар ин робита, Аврупо бо ҳаҷми фуруши 6,5 миллиард доллар мақоми аввал доро буда ва осиеи шарқи бо 2/3 миллиард доллар, Чопон бо 2/1 миллиард доллар ва Амрикои шимолӣ бо 1/5 миллиард доллар дар рудбаҳои баъдӣ қарор доранд. Дар байни кишварҳои Аврупои, Олмон бо 2/5 миллиард доллар бештарин саҳро дошта ва пас аз

Олмон, Франсия бо ҳучми 1/6 миллиард доллар ва Италияё бо ҳучми 600,000,000 доллар дар дараҷаҳои баъдӣ қарор доранд [6 саҳ.37 ва 38].

Аз ҷумлаи ин кишварҳои харидор, кишвари Олмон будааст, ки дар соли 1976 баробари 28326 тон гиёҳҳои доруи бар арзиши 56/8 000,000 ворид намудааст. Ҳамчунин Амрико дар соли 1980 баробар ба 446,000,000 гиёҳҳои доруи харидори қард. Дар ин робита воридоти Ҷопон 21000 тон дар соли 1976 ба 22/460 тон дар соли 1980 афзоиш ёфтааст. [3 саҳ.5].

Ин дар ҳоли ҳаёт, ки дар Ҷопон байни солҳои 1974 то 1989 фуруши доруҳои гиёҳӣ 15 баробар афзоиш доштааст. Ва фуруши дигар маҳсулоти доруи се баробар афзоиш ёфтааст. Мизони тавлиди гиёҳҳои доруи дар соли 1380 муодили 34084/5 тон будааст. Дар сатҳи зери кишти муодили 81749/7 гектар ба даст омадааст. Бештарин миқдори тавлиди гиёҳҳои доруи марбут ба вилояти Хуросон бо тавлиди баробар 1028/8 тон буд, ки 29/4% аз тавлиди кулли кишваро дар бар доштааст [3, саҳ.3].

Санои дорусозӣ ва ғруҳои таҳқиқоти бисёри аз кишварҳо таваҷҷуҳи худро ба кишт ва тавлиди гиёҳҳои доруи тавваҷҷуҳ доштаанд. Дар ин росто, ҳарсола садҳо гектар аз заминҳои зироати кишварҳо барои кишт гиёҳҳои доруи ихтисос меёбад. Ба тавре ки дар соли 1988 дар Амрико 65000 гектар аз заминҳои зироати фақат барои кишт анвои мухталифи наъно ихтисос ёфт. Дар ҳамин сол, Лаҳистон 25000 то 35000 гектар дар Ҷолланд 6000 гектар ва дар кишвари Олмон 7000 гектар аз заминҳои зироати барои кишт гиёҳҳои доруи дар назар гирифта шуд [4 саҳ.2].

Дар кишвари Мачористон дар соли 1975, баробар 2274 гектар дар соли 1980 баробар 3750 гектар ва дар соли 1985 баробар 4228 гектар аз заминҳои зироати барои кишт гиёҳҳои доруи ихтисос ёфт. Дар соли 1990 ҳудуди 700000 тон маводи гиёҳӣ таввасути пизишкони Чинӣ ва сурати нусхаҳои суннати мавриди масрафи беморон қарор гирифта аст. Ҳудуди 40% доруҳои мавҷуд дар доруҳои Чинро доруҳои гиёҳӣ ташкил медиҳанд ва таи 5 соли гузашта фуруши доруҳои суннати дар Чин 113% афзоиш доштааст, дар Чин ҳар сола 460000 тон маводи гиёҳӣ, мавриди ниёзи корхонаҳои тавлидкунандаи доруҳои гиёҳӣ мебошад [3 саҳ 2].

Бо бррасиҳои маркази бозогонии байналмилалӣ 400 гунаи нави гиёҳи дар Аврупои ғарбӣ масраф мешавад [6. Саҳ1]. Дар соли 1993 дар Англистон хариду доруҳо бо маншеи гиёҳӣ 57% афзоиш доштааст ва Англистон яке аз сари рушдтарин бозори тавлидоти гиёҳҳои доруи буда аст. Дар Амрико солана дар ҳудуди 125,000,000 нусха навишта шуда дорҳои доруҳои ҳаёт, ки аз гиёҳҳои таҳия мешавад. Аз ҳар се шахрванд Амрикои болиғ бар як нафар аз доруҳои гиёҳӣ истифода мекунанд [3 саҳ5].

Дар соли 1990 танҳо дар Амрико ҳудуди 13/7 билён доллар ҳарчи маолиҷа бо доруҳои ҷобачо шудааст, ки ин муодили бо 12/8 билён доллар аст, ки масрафи муолиҷаҳои суннати дар касалхонаҳо мешавад ва фуруши маҳсулоти гиёҳӣ дар соли 1997 ҳудуди 17 билён доллар буда ки 46% он мутаалиқ ба Аврупо 18% мутаалиқ ба Осиё (бидуни Ҷопон) 18% Амрикои шимолӣ ва 15% мутаалиқи Ҷопон аст [1. С.-64].

Бар асоси гузориши бонки ҷаҳонӣ, дар соли 1996 ҳаҷми тичорати гиёҳҳои доруи то соли 2050 болиғ бар 5 триллион доллар хоҳад буд. Дар бисёри дигар аз кишварҳо, натиҷаҳои ба даст омадан монанди Амрико ҳаёт. Масалан дар Руссия, тақрибан аз ҳар се дору як дору сарчашмаи гиёҳӣ дорад [3. саҳ38,37]

Яке аз мушкилоте, ки дар гузашта ва ҳолия сабаби беҳаракатии бозори ҷаҳонӣ гиёҳҳои доруи гардидааст, дар баъзе мавоқи бо риояти усули содирот аз қавили интиҳоби маҳсули нағз ниғаҳдори дар дараҷаи ҳарорат ва рутубати муносиб бастабандии муносиб. Бидуни тамос бо ҳашарот ва ҷонварон музр, ва дур будан аз маводи захри аст. Бозори ҷаҳонии арзаи гиёҳҳои дору ива маводи хоми гиёҳӣ, ки ба сурати ғайри фароваришуда муомила мешавад, бояд аз назари стандартҳои ҷаҳонӣ ва аз назари бозори писанди мавриди қабули кишварҳо ва ширкатҳои харидор бошад, дар ин ҷо ба баъзе аз ин никот ишора шудааст, аз ҷумла навобастабанди, вазн, андоза, шакли арза ва ширеш, бу, маза, ранг, тозагӣ

ва мизони маводи муасираи гиёҳдоруи. Аллбата бояд таввачух дошт, ки ҳар гиёҳ мушахасоти махсуси худро мебошад [4 сах. 237, 238, 191 ва 192].

АДАБИЕТ

1. Абулҳассанӣ, 1379, истеъмоли гиёҳҳои шифобахш дар кишварҳои саноатӣ, Маҷаллаи ташхис, №9, сах.64-67;
2. Акбари, А. М., Бахшудех, 2003, Иқтисоди кишоварзӣ, Донишгоҳи Шаҳид Баҳонаркерман, сах. 237, 238, 191 ва 192
3. Исмоилия, В. 2000, Растаниҳои доруворӣ ва сармоягузори ширкатҳои калон, Маҷаллаи Розӣ, № 90, Соли ёздаҳум, сах.3 то
4. Крамер, Ч., Л. Ченсен, С., В. Southgate, D.C. Иқтисоди кишоварзӣ ва кишоварзии тичорӣ, 2004, р 13.14 .15
5. Omidbeigi, R.84, Истеҳсол ва коркарди гиёҳҳои шифобахш, Ҷилди 2, Интишороти Остони Қудс Разаӣ, сах. 13, 16, 17 ва 18
6. Оmid Бейги, Р. 2005, Истеҳсол ва коркарди растаниҳои шифобахш, Ҷилди 1, Интишороти Остони Қудс Разаӣ, сах.37 ва 38
7. Самсам Шариат, С.Н. 2003, Парвариш ва афзоиши растаниҳои шифобахш, Интишороти Мани, сах. 142-416
8. Самсам Шариат, С.Ҷ. 1991, Маҷаллаи илмии Донишгоҳи Исфаҳон "Илмҳои асосӣ", ҷилди 4, рақамҳои 1 ва 2, сах.87
9. Тақво, М. 1997, Аввалин семинар оид ба растаниҳои шифобахш ва саноат дар Шероз, сах.50

УДК 334.7

Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Хушвахтова С. Х., Амаков И.Б.

ТАҲЛИЛИ МАЗМУНИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Муаллифон дар мақолаи худ мазмуни фаъолияти соҳибкории хурд ва миёнаро дар шароити муосир мавриди таҳлил қарор дода, муносибатҳои мавҷударо ба он нишон додааст. Таъкид карда шудааст, ки фаъолияти соҳибкорӣ шартӣ зарурии фаъолияти самарабахши иқтисодӣ навъи инноватсионӣ буда, баланд бардоштани фаълнокии он ҳоло ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ амал мекунад. Онҳо ба хулоса меояд, ки чиҳати ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳои гузошташуда ташкили механизми чорабиниҳои марбут ба рушд, маблағгузориҳои асосӣ ва сармоягузориҳои иловагӣ чиҳати афзоиш додани иқтисодӣ захиравии тичорати хурду миёна дар кишвар зарур аст.

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкории хурд ва миёна, муҳити тичоратӣ, иқтисоди инноватсионӣ, хоҷагии миллӣ, сармоягузорӣ.

Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Хушвахтова С. Х., Амаков И.Б.

АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Авторы в своей статье анализируют содержание деятельности малого и среднего предпринимательства в современных условиях и, показывая существующие подходы к нему. Подчеркивается, что предпринимательская деятельность является необходимым условием

эффективной деятельности экономики инновационного типа и повышение ее активности выступает важнейшим фактором экономического развития. Он приходит к выводу, что для достижения поставленных целей и задач необходимо создание механизма мер, связанных с развитием, капитальными финансированием и дополнительными инвестициями в целях повышения ресурсного потенциала малого и среднего бизнеса страны.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, малое и среднее предпринимательство, бизнес-среда, инновационная экономика, национальное хозяйство, инвестиция.

Ayubov D.M., Vosieva F.K., Khushvakhtova S. Kh., Amakov I.B.

ANALYSIS OF THE CONTENT OF THE ACTIVITY OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS IN MODERN CONDITIONS

The authors in his article analyzes the content of the activities of small and medium-sized businesses in modern conditions and, showing the existing approaches to it. It is emphasized that entrepreneurial activity is a prerequisite for the effective operation of the economy of an innovative type and the increase in its activity is the most important factor in economic development. He concludes that in order to achieve the set goals and objectives, it is necessary to create a mechanism of measures related to development, capital financing and additional investments in order to increase the resource potential of small and medium-sized businesses in the country.

Key words: entrepreneurial activity, small and medium business, business environment, innovative economy, national economy, investment.

Дар адабиётҳои илми иқтисодӣ ду муносибатро ба таҳлили мазмуни фаъолияти соҳибкорӣ фарқгuzорӣ мекунад. Муносибати аввал усули хаттӣ-мувоzinатӣ мебошад, ки ба маҳдуд будани занҷираи «соҳибкор – корхона – муҳити рушди он» асос ёфта, диққати худро ба соҳибкор ва фаъолияти ӯ дар шароити мушаххаси муҳити тичоратӣ равона мекунад. Дар баробари ин, соҳибкор ба сифати омили объективӣ ва бетағйир дар вақт дарк карда мешавад. Муносибати мазкур аз нуқтаи назари «вазифаҳои дар ҳаёт мондан» асоснок мебошад. Аммо, ҳангоми гузариш ба «вазифаҳои рушд» пурсидани он, ки чаро дар баъзе кишварҳо соҳибкорӣ босуръат рушд мекунад, дар дигар кишварҳо ин тавр нест, худкифоягии муносибат аз байн меравад.

Муносибати дуввум муносибати интерактивӣ, ғайрихаттӣ, номутавозин ё синергетикӣ буда, диққатро ба вобастагии мутақобилаи соҳибкор, корхона ва муҳити тичорат равона месозад. Мутобики муносибати мазкур, соҳибкорӣ ҳамчун «раванди худнавсозӣ ва худташқилкунии афрод ва корхонаҳо, ки дар ҳамкорӣ бо муҳити микро ва макрои фаъолияти онҳо амалӣ карда мешавад, муайян мешавад [4, с. 27-28]. Ҳадафи он ба ҳади аксар расонидани имкониятҳои соҳибкор барои қонеъ гардонидани маҷмӯи талаботҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар доираи тавозуни нобаробарвазни динамикии манфиатҳои ихтилофноки иштирокчиён (афрод, корхонаҳо ва ҷомеа дар маҷмӯъ) мебошад. «Соҳибкорро дар инҷо ҳамчун «шахси муташаққили дорои ҳисси фитрат, нерӯи офариниш, қобили навоар, ватандӯст ва сарпараст будан, ки ба принсипҳои масъулияти иҷтимоӣ содиқ аст», муайян карда мешавад [1, с. 136-137].

Аксари тафсирҳои мафҳуми «соҳибкор» на он қадар ба касбҳо, чӣ қадар ба одамони навъи муайян мансубанд. Р. Хизрич қайд мекунад, ки «соҳибкоронро дар ҳама соҳаҳо - дар соҳаи маориф, тиб, илм, ҳуқуқ, меъморӣ, дар соҳаи истеҳсолот, соҳаи иҷтимоӣ ва соҳаи тақсимот ёфтан мумкин аст. Соҳибкорӣ - ин раванди эҷоди чизи навест, ки дорои арзиши худ мебошад; раванде, ки вақт ва қувваро ғурӯ бурда, масъулияти молиявӣ, маънавӣ ва

ичтимоиро ба зимма мегирад; равандест, ки дар натиҷа боиси даромади пулӣ ва қаноатмандии шахсӣ аз чизи ба даст овардашуда мегардад” [7, с. 25-26].

Дар иқтисоди муосир соҳибкорӣ ба муҳимтарин омиле табдил меёбад, ки муваффақиятнокии тамоми сикли инноватсиониро муайян мекунад. Вазифаи соҳибкорӣ дар ҳама марҳилаҳои раванди инноватсионӣ, аз ҷумла таҳқиқоти функционалӣ ва амалӣ, таҳия, дар истеҳсолот қорӣ намудан ва нусхабардории маҳсулот татбиқ карда мешавад. Дар баробари ин, фарқ кардани он нақше муҳим аст, ки корманди илмӣ-техникӣ ва соҳибкор дар сикли ҳаётии тавлид ва истифодаи инноватсияҳо иҷро мекунад. Тавре ки Ҷ.Шумпетер қайд кардааст, “кашфиёт ва ихтирооти нав захираи доимо мавҷудаи донишхоро пурра мекунад. Вазифаи ихтирооқор ва умуман мутахассиси техникӣ бо вазифаи соҳибкор рост намеояд. Соҳибкор ҷуноне ки ҳаст эҷодкунандаи маънавии таркиботи нави захираҳо маҳсуб намеёбад” [8, с. 158].

Ҷаъолияти соҳибкорӣ шартӣ зарурии ҷаъолияти самарабахши иқтисоди навъи инноватсионӣ буда, баланд бардоштани ҷаъолнокии он ҳоло ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ амал мекунад. Нақши мазкури соҳибкорӣ дар вазифаҳои мухталифи аз ҷониби он иҷрошаванда татбиқ мешавад, ки ба шумори асосии онҳо инҳоро нисбат додан мумкин аст: умумииктисодӣ, татбиқи навоариҳои техникӣ иқтисодӣ, амалисозии навоариҳои ташкилию иқтисодӣ, гузаронидани тағйиротҳои фарҳангӣ - арзишӣ дар ташкилот, паҳн намудани навигариҳои маҳаллии хоҷагӣ, тағйир додани амсилаҳои рушди хоҷагии миллӣ (ҷадвали 1).

Якум, соҳибкор вазифаи арзишӣ-шинохтии марбут ба омӯзиши муҳити тичоратӣ ва муайян кардани тамоюлҳои технологӣ ва бозории ташкили бомуваффақияти истеҳсоли молҳо ва ба истеъмолкунандагони мушаххас расонидани онҳоро дар асоси ҷустуҷӯи усулҳои оқилонаи истифодаи захираҳо ва методҳои хоҷагидорӣ дар асоси хоҳиши ба даст овардани натиҷаҳои мусоид иҷро мекунад.

Ҷадвали 1.

Вазифаҳои соҳибкорӣ дар иқтисоди инноватсионӣ

Вазифа	Зухуроти муҳиятӣ
Вазифаи арзишӣ-шинохтии ошқор кардани тамоюлҳои технологӣ ва бозорӣ	Бо таҳлили муҳити тичоратӣ ва муайян кардани тамоюлҳои технологӣ ва бозории ташкили бомуваффақияти истеҳсоли молҳо ва ба истеъмолкунандагони мушаххас расонидани онҳо дар асоси ҷустуҷӯи роҳҳои оқилонаи истифодаи захираҳо ва методҳои хоҷагидорӣ алоқаманд аст.
Татбиқи навоариҳои техникӣ - иқтисодӣ	Ҷустуҷӯи имкониятҳои нав ва ташаккули таркиботи нави захираҳои хоҷагидорӣ.
Амалисозии навоариҳои иқтисодӣ-ташкилӣ	Имкон медиҳад, ки монетаҳо ва маҳдудиятҳо, ки аз ҷониби сатҳи донишҳо ва шаклҳои ташкили тичорат, кам кардани хароҷоти транзаксионӣ, баланд бардоштани анғезандаҳои иқтисодӣ бартараф карда шуда, имкон медиҳад, ки шаклҳои самарабахши ҳамкорӣ бо таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон, мақомоти давлатӣ ва шаҳрдорӣ истифода шуда, вазъи муҳити дохилиро беҳтар месозад.
Гузаронидан тағйиротҳои фарҳангӣ – арзишӣ дар ташкили тичорат	Монетаҳои фарҳангиро дар роҳи рушди бомуваффақияти ташкилот бартараф намуда, фарҳанги ташкилотиро ташаккул медиҳад, ки ба мутобиқсозии саривақтӣ ба муҳити ба таври динамикӣ тағйирёбанда имкон медиҳад.
Паҳн кардани навоариҳои маҳаллии хоҷагидорӣ	Омили калидии тағйироти параметрҳои фазой, сохторӣ ва динамикии иқтисодӣети миллӣ мебошад.

Таҳияи муаллифон

Ҳамчун ташкилотчи маҳаллии арзишӣ-меъёрӣ ва аз ҷиҳати институтсионалӣ технологӣ амал карда, он, ба туфайли сифатҳои табиӣи худ, таҷриба ва маҳорати андӯхтааш имкониятҳои истифодаи ҷузъҳои гуногуни сармояи маҷмӯии сохтори соҳибкорӣ (инсонӣ, ҷисмонӣ, молиявӣ ва ғайра)-ро мувофиқи дархостҳои бозор ва ба даст овардани таъсири низомӣ ошкор карда, арзёбӣ менамояд. Вазифаи мазкурро ҳам соҳибкории «инноватсионӣ», ҳам соҳибкории «маъмулӣ» иҷро мекунад, охирӣ ҳолати хусусӣ, махсуси соҳибкорӣ мебошад ва равандест, ки ба ноил гардидан ба муваффақияти соҳибкорӣ дар асоси мутобиқшавӣ ва истифодаи усулҳои аллакай маълуми татбиқи ҳадафҳои худ нигаронида шудааст.

Баъдан, татбиқи навигарӣҳои техникӣву иқтисодӣ дар асоси ҷустуҷӯи имкониятҳои нав ва ташаккули таркиботи нави захираҳои иқтисодӣ. Ҳамзамон, ба муваффақияти соҳибкорӣ рушди соҳаҳои нави истифодаи сармоя ва амалисозии намудҳои алоҳидаи инноватсияҳо: истеҳсоли моли нав, дар бозор аз талабот бархӯрдор ё беҳтар кардани сифати моли қаблан фурӯхташуда; истифодаи технологияҳои нав ё беҳтар кардани методҳои ба таври васеъ паҳншудаи усулҳои истеҳсол ва фурӯши молҳо мусоидат карда метавонанд.

Сеюм, амалисозии навоариҳои ташкилию иқтисодӣ, ки имкон медиҳанд, монеаҳо ва маҳдудиятҳои, ки аз ҷониби сатҳи ташаккулёфтаи донишҳо ва шаклҳои ташкили тичорат, кам кардани хароҷоти транзаксионӣ, баланд бардоштани ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, истифодаи шаклҳои самарабахшари ҳамкорӣ бо таъминкунадагон ва истеъмолкунадагон, мақомоти давлатӣ ва шахрдории ҳокимият, беҳтар кардани вазъи муҳити дохилӣ муқаррар гардидаанд, бартараф карда шаванд. Дар баробари ин, инноватсияҳои ташкилотӣ метавонанд ҳам бо роҳи ташкили корхонаҳои комилан нав, ҳам ба туфайли табдили сифатии корхонаҳои мавҷуда: парокандагӣ ва якҷояшавии онҳо; сабти дубораи амвол; тағйироти кулӣ дар сохтори ташкилӣ татбиқ карда шаванд. Амалисозии чунин инноватсияҳо соҳибкорро аз рангеи «тоза» ё аз ҳанноти «тозаӣ» -и миёнарав фарқ мекунонад.

Чорум, гузаронидани тағйироти фарҳангӣ - арзишӣ дар ташкили робитаҳо дар муҳити дохилӣ ва хориҷӣ; рафъи стереотипҳои ташаккулёфта, ки монеаҳои фарҳангиро дар роҳи рушди бомуваффақияти тичорат ба вучуд меоранд; ташаккули фарҳанги ташкилотӣ, ки имкон медиҳад саривақт ба муҳити ба таври динамикӣ тағйирёбанда мутобиқат ба вучуд ояд.

Панҷум, паҳншавии навоариҳои маҳаллии хоҷагӣ омили калидии тағйироти параметрҳои фазоии сохторӣ ва динамикии иқтисодӣи миллӣ мебошад. Соҳибкорӣ ҳамчун механизми махсус ва роҳнамои тағйироти сохторӣ дар иқтисоди инноватсионӣ хизмат мекунад, ки ба сифати омили рушди иқтисодӣ амал намуда, ба афзоиши ҳосилнокӣ ва рақобатпазирии иқтисодӣ, инчунин ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ барои ҳар сари аҳоли мусоидат мекунад.

Шашум, ташаккули траекторияи тағйирёбии хоҷагии миллӣ, тағйирёбии амсилаҳои рушди он ва навъи тағйироти муосиркунонӣ. Дар айни замон барои кишвари мо гузариш аз амсилаҳои захиравӣ-содиротӣ ба инноватсионӣ, аз иҷоравӣ ба соҳибкории рушд мубрам мегардад [3, с. 25-26].

Тавре ки Д. Тис қайд мекунад, вазифаи менечменти соҳибкорӣ аз гибриди нави капитализми соҳибкории идоракуни иборат буда, муайян кардани масъалаҳо ва тамоюлҳо, равнасосии захираҳо, тағйир додани сохторҳо ва низомҳои ташкилиро дар бар мегирад, то ки онҳо имкониятҳои технологиро барои қонеъ кардани талаботҳои истеъмолкунадагон эҷод карда, истифода баранд. Ширкатҳо барои фаъолияти бомуваффақият бояд ҳар се синфи қобилиятҳо (малакаҳои дарёфт, истифода ва тағйир додани имкониятҳо)-ро эҷод карда, истифода баранд. Агар соҳибкор ҳар се қобилиятҳоро

хуб доро бошад, пас ташкилот барои муваффақ шудан имконоти бештар дорад [6, с 102-103].

Ташаккули ин ё он усули истеҳсолот аз технологияҳои дар ҷомеа истифодашаванда вобастагӣ дорад, ки дар навбати худ, бо донишҳои дар ҷомеаи додасуда андӯхташуда ва эҷодшуда бевосита алоқаманд аст. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва эҷоди маҳсулоти нав, бавучудоии ин ё он сохтори техникӣ-иқтисодӣ аз бисёр ҷиҳат ба истеъдоди соҳибкории одамоне вобаста аст, ки ба бунёди технологияҳои нав дар заминаи ин ё он донишҳо мусоидат намуда, технологияҳои нав ва фарҳанги фаъолияти соҳибкориро ба тамоми ҷомеаи паҳн мекунад [2, с. 154-158]. Гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ шароит ва мазмуни фаъолияти соҳибкориро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳангоми гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.

Хусусиятҳои фаъолияти соҳибкорӣ ҳангоми гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ

Хусусиятҳои хоси иқтисоди инноватсионӣ	Принсипҳои умумии фаъолияти тичоратӣ	Хусусиятҳои фарқкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисоди инноватсионӣ
<p>Ташаккули фазои ягонаи иттилоотию иртиботии кишвар ҳамчун ҷузъи фазои ҷаҳонӣ.</p> <p>Иштироки баробарҳуқуқи кишвар дар равандҳои ҳамгироии иттилоотӣ ва иқтисодӣ.</p> <p>Ташаккул ва бартарии укладҳои нави технологӣ дар асоси истифодаи оммавии технологияҳои ояндадори иттилоотӣ, воситаҳои техникаи ҳисоббарорӣ ва телекоммуникатсия.</p> <p>Таъсис ва рушди бозори иттилоот ва донишҳо ҳамчун омили истеҳсолот.</p> <p>Гузариши захираҳои иттилоотӣ ба захираҳои воқеии рушди иқтисодӣ.</p> <p>Қонёгардонии воқеии талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои иттилоотӣ.</p> <p>Боло рафтани нақши инфрасохтори иттилоотию иртиботӣ дар низоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ.</p> <p>Баланд шудани сатҳи таҳсилот, рушди илмӣ -</p>	<p>Пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бо муборизаи рақобатнок алоқаманд аст. Дараҷаи фишори рақобатӣ бо рушдэфтагии муносибатҳои бозаргонӣ, сиёсати иқтисодии давлат ва омилҳои дигар муайян карда мешавад.</p> <p>Механизмҳои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи ҳамкорӣ бо истеъмолкунанда аз хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии бозори мазкур вобастаанд. Мавриди таъсири соҳаҳои дигари фаъолият, ки хусусияти байнисоҳавӣ дорад, қарор дорад.</p> <p>Ба гирифтани фоида нигаронида шудааст.</p> <p>Ба истеъмолкунанда нигаронида шуда, талабот, услуби ҳаёт, ҳавасмандии рафтор ва ғайра нигаронида шудааст.</p>	<p>Шиддатёбии рақобат дар натиҷаи ворид шудани корпоратсияҳои байналмилалӣ ба бозори миллӣ.</p> <p>«Шусташавии» марзҳо байни бозорҳои миллӣ.</p> <p>Ҷаҳонишавии иқтисод.</p> <p>Пайдоиши воситаҳо ва методҳои нави баландтехнологии таъсиррасонӣ ба истеъмолкунанда.</p> <p>Ба ҳисоб гирифтани принсипҳои рушд ва таъсири бозорҳои иттилоотӣ ба бозорҳои молӣ.</p> <p>Назорат ва ҳамоҳангсозии тамоми иттилооте, ки истеъмолкунанда дар бораи ширкат (мол) ба даст меорад. Тағйири рафтори истеъмолӣ дар натиҷаи баланд шудани сатҳи рушди илмӣ-техникӣ ва таҳсилот.</p>

техникӣ ва фарҳангӣ аз ҳисоби тавсеаи имкониятҳои ниҳомҳои мубодилаи иттилоотӣ. Баланд шудани нақши таҳассус, касбият ва қобилиятҳо ба эҷодкорӣ ҳамчун муҳимтарин хусусиятҳои меҳнат		
--	--	--

Аз ҷониби муаллифон тартиб дода шудааст

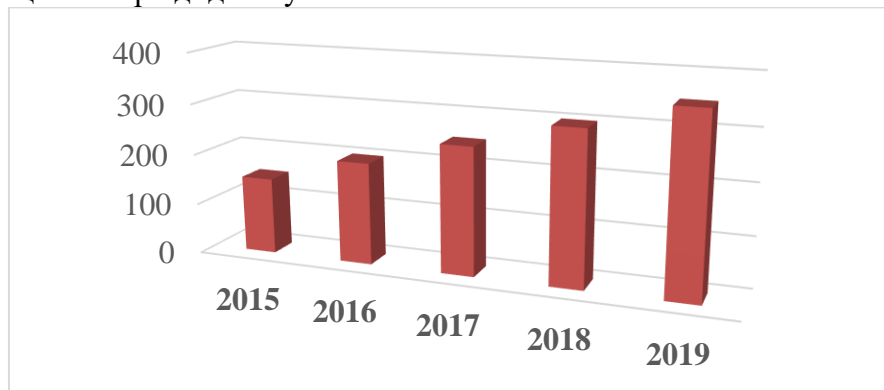
Дар шароити гузариш ба иқтисоди инноватсионӣ принципҳои умумии фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешаванд: механизмҳои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ аз хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии бозори соҳавӣ вобастаанд; хусусияти байнисоҳавии таъсири соҳаҳои дигари фаъолияти соҳибкорӣ; самтгирии фаъолияти соҳибкорӣ ба гирифтани фоида; омӯзиши ҳамаҷониба ва баҳисобгирии талаботҳои харидор, услуби ҳаёт ва ҳавасмандии рафтори он ва ғайра [5, С. 43-47].

Дар замони муосир рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна яке аз нишондиҳандаҳои пешрафти давлатҳо баҳисоб меравад. Дар даврони соҳибистиклоли имконоти мусоид баҳри рушди фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкорихои истеҳсоли шароити мусоид фарҳам оварда шудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуданд: «Қиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуни имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шуданд» [9].

Солҳои 2014-2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорихои хурд ва миёна бо баъзе дигаргуниҳои мусбат хеле рушд намуда, дар ин самт натиҷаҳои назаррас низ ба даст оварда шуд. Ҳамзамон, бо мақсади тавсеаи сармоягузорӣ ба тичорати хурду миёна дар назди бонкҳо вазифаи тақсмоти мутаносиби хизматрасониҳои қарзӣ, соддагардонии раванди гирифтани қарзҳо гузошта шуд.

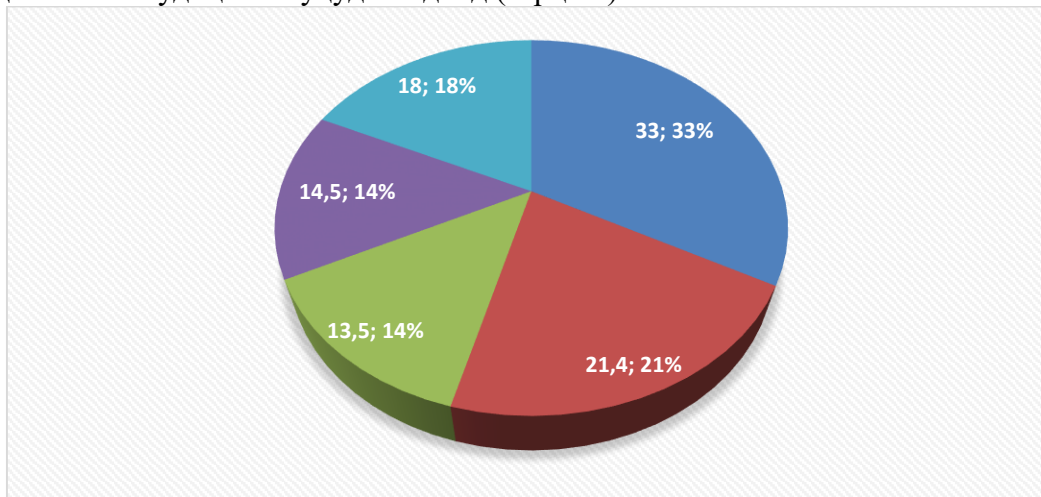
Агар то 1 январи соли 2019 шумораи субъектҳои тичорати хурд ва миёна 2,5 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас дар гулаи 4 соли гузашта, аниқтараш, дар давоми солҳои 2015-2019 шумораи онҳо мутаносибан тақрибан 2,9 ва 3,4 ҳазор афзоиш ёфта ва 1 январи соли 2020 ба 4,1 ҳазор расид.

Дар баробари ин, саҳми соҳибкорихои хурду миёнаи дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ аз 17,1 то 35,0% афзоиш ёфт, яъне 2 маротиба зиёд шуд (тарҳи 1). Дар муддати ин вақти кӯтоҳ тағйирёбии ин нишондиҳандаҳо, албатта, ҳолати мусбат маҳсуб меёбад, аммо, дар муқоиса бо афзоиши миқдори корхонаҳои хурду миёна аризиҳои пастро дидан мумкин аст.

Тарҳи 1. Миқдори субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019.

Дар давоми соли 2018, ҳиссаи истеҳсоли молҳо нисбат ба ММД-и соҳибкории хурду миёна аз 17,1 то 19,6% (2,5%), миқдори корхонаҳои хурду миёна то соли 2019 ба 23,6% зиёд шуд, ва баъдан 5,5 ҳазор корхонаҳои хурду миёна аз 28,6 ҳазор ширкатҳои хурд фаъолияти худро бо сабаби омилҳои гуногуни эндогенӣ ва экзогенӣ қатъ карданд, ки дар натиҷаи ин камбудихо ба вучуд омаданд (тарҳи 2).

Тарҳи 2. Тағйирёбии ММД-и субъектҳои тиҷорати хурду миёна дар Тоҷикистон дар давраи аз соли 2014 то соли 2019.

Дар ҷумҳурии мо, дар натиҷаи чорабиниҳои гузаронидашуда ба мақсади рушди тиҷорати хурд ва миёна шумораи кормандон дар ин қисмат 1 январи соли 2020 ба 32,0 ҳазор расид. Аз ҷумла танҳо дар соли 2019 барои рушди соҳибкорӣ қариб 17,5 ҳазор ҷойҳои корӣ ва 15 ҳазор ҷойҳои иловагии нави корӣ то соли 2018 ҷудо карда шуданд.

Ба ибораи дигар, дар давоми солҳои 2015-2019 аз ҷониби банкҳои тиҷоратӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои мавҷуда барои сармоягузорӣ ба тиҷорати хурд ва миёна ҳаҷми маблағҳои равона кардашуда тақрибан 10,2 маротиба афзоиш ёфт. Барои сармоягузорӣ ба тиҷорати хурд ва миёна бақияи маблағҳои равонашуда 293,8 млн. сомони ро ташкил доданд.

Аммо, бояд таъкид кард, ки дар солҳои 2015-2019 дар портфелҳои банкҳо барои сармоягузорӣ ба тиҷорати хурд миқдори маблағҳои пулии равонашуда тағйир ёфт. Дар соли 2015, агар ин маълумот 84,0%, дар соли 2016 - 111,5%, дар соли 2017 - 105,0% ташкил дода бошанд, пас дар соли 2018 онҳо ба таври назаррас ба 75,6% коҳиш ёфтанд, то соли 2019 онҳо боз афзоиш ёфта, 110,4%-ро ташкил доданд.

Дар асоси таҳлили адабиёти иқтисодии илмӣ ва маълумоти омории вазъи фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар ҷумҳури хулоса баровардан мумкин аст, ки ҷиҳати ноил шудан ба мақсадҳо ва вазифаҳои гузошташуда ташкили механизми чорабиниҳои марбут ба рушд, маблағгузориҳои асосӣ ва сармоягузориҳои иловагӣ ҷиҳати афзоиш додани иқтидори захиравии тиҷорати хурду миёна дар кишвар зарур аст.

АДАБИЁТ:

1. Ахтямов, М.К. О сопряжении «волн» теории предпринимательства и концепций теории развития творческой личности Г.С. Альтшуллера И.М. Верткина / М.К. Ахтямов, В.В. Ликолетов // Российское предпринимательство. 2008. № 4 (2). С. 136–137.
2. Бирюков, В.В., Романенко, Е.В. Предпринимательство и механизмы дифференциации размеров успешной деятельности предпринимательских фирм / В.В. Бирюков, Е.В. Романенко // Вестник СибАДИ. 2016. № 4(50). С. 154–158.
3. Бирюков, В.В., Романенко, Е.В. Стратегия развития региона: особенности

- формирования инновационных моделей // Вестник СиБАДИ. 2017. № 6(58).
4. Романенко, Е.В. Малое предпринимательство и инновационный характер развития экономики России: монография / Е.В. Романенко. М.: ООО Издательство «Креативная экономика», 2010.
 5. Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан//Вестник Таджикского государственного университета коммерции - Душанбе: «Точир», № 3(28). 2019.- С. 43-47.
 6. Тис Д. Дж. Выявление динамических способностей: природа и микрооснования (устойчивых) результатов компаний / Д.Дж. Тис // Российский журнал менеджмента. 2009. Т. 7. № 4. С. 102-103.
 7. Хизрич, Р. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха / Р. Хизрич: пер. с англ.; под общ. ред. В.С. Загашвили. М.: Прогресс-Универс, 1993.
 8. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. М.: Прогресс, 1982.
 9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019 шаҳри Душанбе.

УДК 338.4

Ҳабибов С.Х., Мухаммад Аслам Гудоз

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САВДОИ ЭЛЕКТРОНӢ – САМТИ АФЗАЛИЯТНОКИ САВДОИ МОЛҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ

Дар мақолаи мазкур ба масъалаҳои ташаккул ва рушди савдои электронӣ, ки дар шароити муносири иқтисодӣ мавқеи муҳим ва стратегӣ дорад аҳамияти аввалиндараҷа дода шудааст. Бояд таъкид кард, ки савдои электронӣ аз назари иқтисодӣ нисбат ба шакли намудҳои маъмулии ташкили савдо хеле самаранок буда, бо сарфи камтарини вақт амалӣ мегардад. Бинобар ин, муаллифон ба моҳият, хусусият ва сатҳи рушди он дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ҳамзамон мушкилоту монетаҳои мавҷуда дар Тоҷикистон, роҳҳои ҳаллу фасли онҳо барои босуръат пеш бурдани ин намуди савдои замонавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон фикру андешаҳои худро пешниҳод ва асоснок намудаанд.

Калидвожаҳо: савдои электронӣ (рақамӣ), ташкили савдо, афзалият ва нуқсонҳои савдои электронӣ, сарфи вақти интиқоли мол, мағозаю марказҳои махсуси электронӣ, истифодаи шабакаи кудратманди интернетӣ, самарани иқтисодӣ, монетаҳои мавҷуда ва роҳҳои рушди савдои электронӣ.

Ҳабибов С.Х., Мухаммад Аслам Гудоз

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ: ПРИОРИТЕТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ТОРГОВЛИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКИМИ ТОВАРАМИ

В данной статье особое внимание уделяется вопросам формирования и развития электронной торговли потребительскими товарами, что занимает важное и стратегическое положение в современной экономике. Следует отметить, что электронная коммерция наиболее экономичная, чем традиционные формы организации торговли и осуществляется с минимальными затратами времени обращения. Таким образом, авторы представляют и

обосновывают свои взгляды на сущность, характер и уровень развития электронной торговли в развитых странах мира, а также на существующие проблемы и препятствия в Таджикистане, рассматриваются пути решения данной задачи в современных условиях развития экономики в Таджикистане и Афганистане.

Ключевые слова: электронная торговля, организация электронной торговли, преимущества и недостатки электронной торговли, время доставки товаров, специализированные интернет-магазины и центры, использование мощной сети Интернет, экономическая эффективность, существующие препятствия и пути развития электронной торговли.

Khabibov S.Kh., Muhammad Aslam Gudoz

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE:
PRIORITY DIRECTION OF CONSUMER GOODS TRADE**

This article focuses on the formation and development of electronic trade in consumer goods, which occupies an important and strategic position in the modern economy. It should be noted that e-commerce is the most economical than the traditional forms of organizing trade and is carried out with a minimum investment of time. Thus, the authors present and substantiate their views on the essence, nature and level of development of electronic commerce in the developed countries of the world, as well as on the existing problems and obstacles in Tajikistan, and consider ways of solving this problem in the modern conditions of economic development in Tajikistan and Afghanistan.

Key words: e-commerce, e-commerce organization, advantages and disadvantages of e-commerce, delivery time of goods, specialized online stores and centers, use of the powerful Internet, economic efficiency, existing obstacles and ways of developing e-commerce.

Раванди истифодаи дастовардҳои пешрафти илмию техники, хусусан рушди босуръати технологияҳои инноватсионии иттилоотӣ тавассути шабакаҳои интернет ва дастрасӣ ба манбаъҳои иттилоотии ҷаҳонӣ дар солҳои охир боис гардид, ки савдои электронӣ (E – Commerce) дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон арзи ҳастӣ намуда, дар таҷрибаи хоҷагидорӣ замони муосир афзалиятҳои худро чун намуди нисбатан самараноки фаъолияти савдои ҷаҳона ва яқлухт муаррифӣ кардааст. Дар ҳақиқат, ин шакли зудамал ва самаровари ташкили харид ва фурӯши молҳои гуногун, аз ҷумла маводи истеъмолӣ имкониятҳои муфиду судмандро бо камтарин харчи воситаҳои пулӣ ва сарфи вақти муомилот ба муштариён – аҳоли, соҳибкорон ва ғайра амалӣ намуда, талаботи онҳоро метавонад, дар фосилаи вақти кутоҳтарин ва сарфаи хароҷоти савдо қонеъ гардонад. Ин тарзи савдо дар байни соҳиби мол ва харидорон тавассути пулҳои махсуси электронӣ сурат мегирад [4].

Дар робита ба ин шакли судманди савдои молҳои истеъмолӣ бояд зикр намуд, ки ҳоло дар саҳифаҳои адабиёти махсуси илмӣ ва таълимии иқтисодӣ ду истилоҳи ба ин намуди технологияҳои нави замонавӣ дар ташкили савдо истифода мешавад: яқум, савдои электронӣ; дуом, тичорати электронӣ. Ба пиндори инҷониб, ин вожаҳо аз назари моҳият ва мазмун бо ҳам хеле наздик бошанд ҳам, вале фарқият ҳам доранд. Ҷиҳати фарқкунанда он аст, ки истилоҳи “савдои электронӣ”, тибқи таҷрибаи хоҷагидорӣ дар ҳудуди кишвари ИМА васеътар мавриди истифода қарор гирифта аст, вале дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо вожаи “тичорати электронӣ” эътироф шуда, зиёдтар паҳн шудааст.

Аз рӯи ақидаи муаллифони асари “Электронная коммерция”[1] нисбати мафҳуми тичорати электронӣ чунин таъкид гардидааст: “Тичорати электронӣ – ин ҳар намуди амалиётҳои судманди қорӣ ва қарордодӣ, ки истифодаи иттилоотӣ нав ва технологияҳои

коммуникатсиониро ба василаи шабакаҳои Интернет пешбинӣ менамояд”.

Одатан ин мафҳум на танҳо ба моҳияти савдо, татбиқи амалии иттилооти нав ва технологияҳои коммуникатсионӣ асос меёбад, балки тавассути он расидан ба ҳадафҳои иқтисодӣ ва молиявӣ тибқи миссияи фирма таъмин карда мешавад.

Вожаи “тиҷорати электронӣ” технологияҳои гуногунро, аз ҷумла EDI (Elektronik Data Interchange – мубодилаи иттилооти электронӣ, почтаи электронӣ, Интернет, интранет (мубодилаи иттилоот дар дохили ширкат, экстранет (мубодилаи иттилоот бо дунёи беруна) муттаҳид менамояд”[1].

Нуктаи назари муаллифони зикршударо тарафдорӣ намуда, гуфтан зарур аст, истифодаи савдои электронӣ боисрор истифодаи васеи намудҳои дигари технологиро пешбинӣ менамояд, ки ҳар яке аз онҳо моҳият ва мавқеи хоси худро дар бобати истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир дорад. Ба ҳар як шаклу намуди хоси технологияҳои иттилоотӣ, ки дар амали муносибатҳои бозорӣ имрӯз истифода мешаванд, савдои электронӣ – ин методология ва тарзу услуби муайяни ташкили хариду фурӯши мол дар замони мутамаддин ба ҳисоб меравад. Савдои электронӣ ҳам тарзу роҳҳои гуногун татбиқи технологияи инноватсионӣ мебошад, ки дар чорҷӯбаи ташкили дуруст ва фаъолияти самараноки он тамоми намудҳои амалиётҳои соҳибкорӣ ё равандҳои фаъолияти бизнесро бевосита аз ҷониби муштариён – шахсони воқеӣ (аҳоли) ва шахсони ҳуқуқӣ (корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳо) мавриди истифода қарор медиҳад.

Бо дарназардошти нуктаҳои дар боло баён шуда, мо дар ин мақолаи илмӣ аз истилоҳи “савдои электронӣ” ва иртиботи онро ба дигар технологияҳои мавҷудаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ зарур меҳисобем, ки ба мазмун ва самти савдои электронӣ бештар мубоқат мекунад. Масалан, дар Ҷумҳурии Қазоқистон сатҳи рушди савдои электронӣ дар муқоиса бо Ҷумҳурии Қирғизистон хеле баландтар аст нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркманистон.

Дар Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон савдои электронӣ ҳоло дар зинаи ибтидоии ташаккулёбӣ қарор дорад, ин ҳам бошад дар шаҳрҳои калонтарин – Кобул, Мазори шариф, Ҳирот ва Чалолобод, вале дар деҳоти ин кишвар, ки қисмати бештари аҳоли умр ба сар мебарад ва дар шароити идомаи ҷангу ноамниятиҳо низомии интернет гуфтан мумкин аст қариб фаъол нест.

Қоршиносони касбӣ ақидаеро дастгирӣ менамоянд, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ барои аз вазъи хавфу хатари воқеии иқтисодӣ ва тиҷоратӣ баромадан бояд роҳи рушди технологияи рақамиро интихоб ва истифода намуд. Маҳз ин шароити бениҳоят зарур метавонад робитаи як кишварро бо кишварҳои ҳамсояи худ дар давраи кӯтоҳтарин ҳамгирии судмандро барои татбиқи савдои электронӣ дар сатҳи кифоя ва бо суръати нисбатан баланди афзоиш замина гузорад, ки ба фикри мо дар оянда на чандон дур аҳаммияти калон пайдо мекунад. Масалан, Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки ҳамсарҳади бевоситаи Тоҷикистон ва Афғонистон мебошад дар ташкил ва идораи савдои электронӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон айни замон пештоз ба ҳисоб меравад (суръати афзоиши савдои электронӣ танҳо дар соли 2018 ба беш аз 40,0% ва баъзе солҳои гузашта аз ин сатҳи нисбӣ ҳам хеле баландтар буд. Маҳз ин кишвари ба мо дӯсту шарикӣ стратегӣ имкон дорад, ки дар қатори ҳаллу фаслу рушди саноат, роҳу купруксозӣ, таъмин бо оби гарм ва қувваи барқ ҳамзамон ба дастрасии арзон ва пурқуввати шабакаҳои интернет ва ба ин васила ба роҳ мондани савдои электронии замонавӣ, аз ҷумла кушодан ва рушди мағозаҳои электронӣ кумаки нишонрас расонад.

Монеаи ҷиддии дигаре, ки рушди савдои электронӣ ва иқтисоди рақамиро дар Тоҷикистон ба сатҳи ақибмонӣ кашидааст, ин гузаронидани ислоҳоти зарурӣ дар бахши молиявӣ иқтисодӣ маҳсуб мешавад. Бо сабаби хуб рушд наёфтани ин бахши муҳим, ҳоло ҳиссаи зиёди аҳоли аз низомии пардохти рақамӣ истифода намекунанд, зеро ба ин низом, хусусан таи солҳои фаъолияти чандин бонкҳои калони тиҷоратии кишвар, ба монанди бонки саноатӣ, бонки кишоварзӣ, содиротбонк ғайриқаноатбахш арзёбӣ шудааст, зеро бо

сабаби муфлис шудани онҳо садоқат ва боварии аҳоли ва субъектҳои мустақили соҳибкоронро аз байн бурдааст, ки ҳаҷми амалиётҳои тиҷоратӣ (рақамӣ)-ро воқеан ба таври сунъӣ дар сатҳи паст нигоҳ медорад.

Дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон вазъи савдои электронӣ боз бештар нигаронкунанда буда, сатҳи савдои электронӣ қайд кардан ҷоиз аст, ки ба сифр баробар аст, ба истиснои баъзе шабакаҳои хурд, ки дар шаҳрҳои нисбатан калони ин кишвар мо дар боло зикр намудем.

Айни ҳол оид ба вазъи кунунии таъбиқи амалии технологияҳои рақамӣ ва савдои электронӣ дар Тоҷикистон, Туркменистон, Қирғизистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ чуноне, ки сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла “Маърузаи таҳлилии бонки ҷаҳонӣ дар бораи рушди Интернет дар кишварҳои Осиёи Марказӣ оид ба ин масъалаи муҳими иқтисодӣ возеҳу равшан гардидааст ҳоло дар зинаи ташаккулёбӣ ва нигаронкунандаро мавқеъ дорад.

Яке аз монетаҳои асосӣ дар ҳаллу фасли муаммои ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ – ин интернет ва суръати пасти фаъолияти он мебошад. Аҳолии кишварҳои номбурда дар ҳақиқат маблағҳои нисбатан калонро барои дастрасии интернет месупоранд, вале дар оқибати ин амал ба сифати пасти хизматрасонии шабакаҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Суръати мубодилаи мобилӣ, бояд зикр намуд, ки дар баъзе кишварҳои минтақа, масалан дар Тоҷикистон ҳатто барои интиқоли ахбороти компютерӣ нокифоя аст. Баъзан шахсоне, ки сари мизи компютерӣ бо мақсади осон шудани кори рӯзмараашон бояд робита бо кишварҳои ҳамсоя роҳандозӣ карда шавад ва дуҷум, бехтар намудани шароити мусоидро барои рақобат кардан дар дохили кишвар бояд муҳайё кард[3]. Мо ин ақидаро воқеъбинона ҳисобида, онро пурра тарафдорӣ менамоем.

Дар байни кишварҳои пасошӯравии Осиёи Марказӣ дар муқоиса андаке вазъи фарқкунандаро Ҷумҳурии Қазоқистон ба даст овардааст, ки ба рӯйхати давлатҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар баробари Италия ва Испания аллакай ворид шудааст. Ҷумҳуриҳои дигар – Қирғизистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркменистон тавре дар гузориши Бонки ҷаҳонӣ таъкид гардидааст, вазъи масъалаи иқтисоди рақамӣ дар давраи пайдоиши сатҳи ибтидоӣ қарор дорад.

Дар Тоҷикистон, дастрасии танҳо 17,0 %-и шумораи умумии аҳолии кишвар рост меояд, ки воқеан нокифоя ва пасттарин дар минтақа арзёбӣ кардан ба ҳақиқати воқеӣ рост меояд.

Ба андешаи, мутахассиси шинохта дар соҳаи таҳия ва ташкили ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон Асомиддин Атоев[3] дастрасӣ ва суръати шабакаи васеъпаҳлӯ ё васеъимкон низ дар минтақа фарқ мекунад, вижагиҳои хос дорад. Почтаи электронӣ, сайти интернетӣ ё шахси ҳуқуқӣ ва шаҳрвандро ба зудӣ баъзан кушодан ба мушкilot рӯ ба рӯ мешавад. Албатта, дар чунин вазъи ғайриинтизорӣ ва номатлуб, истифодаи шабакаи интернет на танҳо натиҷаи чандон мусбат намедихад, балки дар бобати таъсис додани интернет – мағоза ва иртиботи зарурӣ бо корхонаҳою ташкилот, муассиса, сохторҳои болоии давлатӣ, бо дигар шабакаҳои интернет – мағозаҳои берун аз марзи кишвар пайваست шудан ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои онҳо дар ҷараёни хариду фурӯши молҳо баҳра гирифтани имконнопазир хоҳад гардид.

Вобаста бо чунин вазъи нугувор ва дар оянда бехтар кардани он сариктисоддони сохтори минтақавии Бонки ҷаҳонӣ оид ба Аврупо ва Осиёи Марказӣ дар радиои “Sputnik Ближнее зарубежье” Ханс Тимер андеша ва пешниҳоди басо муфидро ибраз кардааст: “Шарти заруртарин ва аввалин он аст, ки ҳоло иҷро нашудааст – ин таъмини арзони дастрасӣ барои қисмати зиёди аҳоли ба Интернетии дорои имкониятҳои васеъ мебошад. Якум савдои электронӣ дар байни корхонаҳо ва истеъмолгарон (B₂C) яке аз намудҳои муҳими E – commerce (савдои электронӣ)-и солҳои охир дар кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон тамоюли хеле босуръат рушд кардааст.

Тибқи баҳодиҳии мутахассисони Euro monitoring, ки дар соли 2014 гузаронида

шудааст, ҳаҷми савдои тичоратӣ дар ҷаҳон ба 1 трлн. доллар ва соли 2018 - 1,5 трлн.долларро ташкил намуд. Масалан, дар соли 2015 суръати тағйирёбии ин бахши савдои глобалӣ дар бозори савдои электронӣ бояд дар як сол 18,0% афзоиш ёбад, гарчанде суръати рушди ММД дар ҳамин муддати вақт 3,1%-ро ташкил намуд ва ҳиссаи он ба 2,8% баробар гардид.

Аммо дар асоси маълумоти таҳқиқоти ширкати “Frost & Sullivan” ояндабинии онлайн – савдо (Future of B2B Online Retailing [Frost & Sullivan, 2015] ҳаҷми B2B E-commerce дар ҷаҳон ба 6,7 трлн. доллар ва дар муқоиса бо соли 2020 ду баробар бештар аз бозори онлайн – савдо B2C мешавад.

Дар соли 2018 тибқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ (World Development indicator) вазни қиёсии кишварҳои рушдкунандаи ҷаҳон ва иқтисоди транзитивӣ ба 40,0%-и савдои электронии B2C-ро ташкил намуд, вале ҳиссаи давлатҳои рушдёфта аз 70,0% ба 60,0% кам гардад [2].

Барои маълумоти дақиқ пайдо кардан дар ин бобат дар ҷадвали 1 ҳаҷми гардиши савдои ҷаҳонаи электронӣ ва ҳиссаи он дар дах давлати пешрафтаи ҷаҳон (с. 2015) нишон дода шудааст.

Дар савдои ҷаҳонии электронӣ (B2B) ду давлати абарқудрати ҷаҳон – Хитой (LD.com ва Alibaba) ва ИМА (ширкати Amazon ва eBay) асосӣ хоҳанд шуд. Ҳиссаи танҳо давлатҳои Хитой ва ИМА дар савдои ҷаҳонаи электронӣ беш аз 50,0 % расида, ҳаҷми фурӯши молҳои гуногун дар ояндаи наздиктарин 3 трлн.долларро ташкил медиҳад ва аллақай тибқи ҳисоботи соли 2018 ва 2019 давлати Хитой ба ҷои аввал баромад.

Ҷадвали 1

Ҳаҷми савдои ҷаҳонаи электронии молу хизматҳо (B2C) ва ҳиссаи муқоисавии дах давлати ҷаҳон дар соли 2015

Р/т	Кишварҳо	Ҳаҷми гардиши савдои ҷаҳонаи электронӣ, млрд. доллари ИМА	Вазни қиёсӣ дар савдои ҷаҳонаи электронии ҷаҳонӣ, %
1	Хитой	537,0	27,7
2	ИМА	481,0	24,8
3	Англия	168,0	8,7
4	Ҷопон	135,0	7,0
5	Олмон	94,0	4,9
6	Фаронса	76,0	3,9
7	Канада	28,0	1,4
8	Россия	24,0	1,2
9	Ҷумҳурии Корея	23,0	1,2
10	Австралия	21,0	1,1

Ба ҳар ҳол, вазъи кунунии инфрасохтори соҳаи савдо дар кишвари Афғонистон тақозо менамояд, ки ҷиҳати муайян намудани механизми судманди иқтисодӣ барои ташкили савдои электронӣ бояд бо дастгирии Ҳукумати кишвар ва вилояту ноҳияҳо сурат гирад. Асоси механизми мазкурро дар ин бобат ҳавасмандгардони ба сармоягузори бунёди объектҳои инфраструктурии электронӣ зарурати воқеӣ пайдо мекунад. Табиист, ки дар шароити маҳдудияти маблағгузори мақсаднок яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи мазкур ҷалби сармояи хориҷӣ ва бахши хусусӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Чунин амал дар таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ пеш аз ҳама дар асосии модели шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ амалӣ мешавад, ки ҳоло дар кишварҳои Осмиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, инчунин Россия ва дигар давлатҳои пешрафтаи Аврупо мушоҳида мегардад. Аммо дар шароити кунунии Афғонистон татбиқи модели мазкур бо мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ гардидааст. Аз ин рӯ, айни замон ҷиҳати амалисозии чунин ҳамкориҳои муштараки давлат ва бахши

хусусӣ, хусусан омода кардан ва тасдиқи асосҳои ташкилию ҳуқуқии он масъалаи бениҳоят муҳим ва судманд арзёбӣ мегардад.

Бо назардошти ҳамаи ин, аз нигоҳи мо, таъмини инфрасохтори соҳаи савдои дохилӣ, аз ҷумла савдои электронӣ дар Афғонистон ҳалли масъалаҳои зеринро тақозо менамояд:

1. Ҷиҳати ташкил ва истифодаи самараноки иқтисодии инфрасохтори соҳаи савдои дохилӣ ва робитаи он бо савдои хориҷӣ бояд омори дақиқ ва ба таври ҳисоботию мунтазам ҷамъоварӣ ва коркард шавад, аз ҷумла нисбати миқдори зарурии корхонаҳои соҳаи савдои яклухт, чакана, хӯроки умумӣ, мағоза ва марказҳои электронӣ тавассути Интернет ва технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи мазкур.

2. Механизми иқтисодии бо маблағҳои молиявӣ қарзӣ таъмини инфрасохтори зарурии соҳаи савдо бояд бо назардошти ҷалби сармояи бучети давлатию маҳаллӣ, хориҷӣ ва ҳамзамон бахши хусусӣ дар асоси барномаҳои махсус барои давраи муайян амалӣ гардонда шавад.

АДАБИЁТ

1. Царев В.В., Кантарович А.А. Электронная коммерция. – СПб.: Питер, 2002.
2. Маълумоти Бонки ҷаҳонӣ (Word Development indicator) дар соли 2018.
3. <https://tj.sputnik.ru/analytics/2017/1026/1023715102>.
4. Хабибов С.Х., Джамшедов М.Д. Тичорати байналмилалӣ. Душанбе: Ирфон, 2007.-447с.

УДК-657.6

Каримов Б.Х., Тохирова Р.С.

ҲАМКОРИИ АУДИТОР БО ДИГАР ШАХСОН БАРОИ ГИРИФТАНИ ШАҲОДАТҲОИ АУДИТОРӢ

Дар мақола ҷанбаҳои амалии ҳамкории аудитор бо роҳбарияти субъекти хоҷагидорӣ санҷидашаванда, инчунин масъалаҳои ба санҷиши аудиторӣ ҷалб намудани коршиносон ва истифодаи натиҷаҳои кори хадамоти аудити дохилии корхона мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таҳқиқот дар асоси омӯзиши нуктаҳои алоҳидаи стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ, ки талаботи асосиро ба раванди ташкили ҳамкории аудитор муайян мекунад, ба ҷо оварда шудааст. Амалҳои асосии аудитор ҳангоми ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо дигар шахсон дар алоқамандӣ бо дараҷаи таъсири онҳо ба тасдиқи шаҳодатҳои аудиторӣ таҳқиқ карда шудаанд.

Калидвожаҳо: назорати молиявӣ, аудит, изҳори ақидаи аудитор, шаҳодатҳои аудиторӣ, ҳамкории аудитор, изҳороти роҳбарият, ҷалб намудани коршинос, хадамоти аудити дохилӣ.

Каримов Б.Х., Тохирова Р.С.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АУДИТОРА С ДРУГИМИ ЛИЦАМИ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ АУДИТОРСКИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

В статье рассматриваются практические аспекты взаимодействия аудитора с руководителями проверяемого хозяйствующего субъекта, а также вопросы привлечения экспертов к аудиторской проверке и использования результатов работы службы внутреннего аудита предприятия. Исследование выполнено на основе изучения отдельных

моментов национальных и международных стандартов аудиторской деятельности, которые определяют основные требования к процессу организации взаимодействия аудитора с другими лицами. Основные действия аудитора при осуществлении взаимодействия с другими лицами исследованы во взаимосвязи со степенью их влияния на подтверждения аудиторских доказательств.

Ключевые слова: финансовый контроль, аудит, выражение мнения аудитора, аудиторские доказательства, взаимодействия аудитора, заявления руководства, привлечение эксперта, служба внутреннего аудита.

Karimov B.H., Tohirova R.S.

INTERACTION OF THE AUDITOR WITH OTHER PERSONS TO OBTAIN AUDITING EVIDENCE

The article discusses the practical aspects of the interaction of the auditor with the heads of the audited business entity, as well as the issues of involving experts in the audit and using the results of the work of the internal audit service of the enterprise. The study was carried out on the basis of the study of certain points of national and international standards of auditing, which determine the basic requirements for the process of organizing the interaction of the auditor with other persons. The main actions of the auditor when interacting with other persons are investigated in relation to the degree of their influence on the confirmation of audit evidence.

Keywords: financial control, audit, expression of the auditor's opinion, audit evidence, auditor's interactions, management statements, engaging an expert, internal audit service.

Дигаршавии низоми муносибатҳои иқтисодӣ, рушди рақобат дар бозор, равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёти миллӣ ва шароити ноустувори муҳити беруни субъектҳои хоҷагидориро водор менамояд, ки муносибатро ба назорати фаъолияти хоҷагидорӣ худ ва натиҷаҳои он бозбинӣ намоянд. Дар ин гуна шароит пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бо масъулияти баланди субъектҳои хоҷагидорӣ дар назди истеъмолкунандагон, аҳли ҷомеа ва давлат барои сифати молҳо ва хизматрасониҳо ҳамрадиқ аст. Молҳо ва хизматрасониҳои ба талаботи истеъмолкунанда ҷавобгӯ набуда дар шароити рақобати шадид истеъмолкунандаи худро гум мекунад ва истеҳсолкунандагон маҷбур мешаванд, ки тадбирҳои муносибро барои бозбинии шароити истеҳсоли онҳо роҳандозӣ намоянд.

Баъзан ҳолатҳои дучор мешаванд, ки истеъмолкунанда ба молҳо ва хизматрасониҳои шароити истеҳсолшавӣ ба талаботи қонунгузорӣ зидбуде нагӯрад ва истеҳсолкунанда низ ҳавасманд аст ва ҷаҳд менамояд, ки чунин молҳо ва хизматрасониҳоро ба вай пешкаш намояд. Дар чунин ҳолат ҳар ду ҷониб – ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунанда барои вайрон кардани қонун манфиатдор мебошанд.

Ба хотири бозбинӣ намудани шароити истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳо, ба истеъмолкунандагон пешкаш намудани молҳо ва хизматрасониҳои ба талаботи онҳо ҷавобгӯ, инчунин ошкор ва пешгирӣ намудани қонунвайронкуниҳои иштирокчиёни бозор низоми назорати мустақил – аудит амал менамояд.

Аудит – баҳши ҷудонопазири низоми идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ муосир аст. Мақсади он дар асоси натиҷаҳои санҷиши аудиторӣ ихроҷ намудани ақидаи ҳолисона оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявии субъекти хоҷагидорӣ санҷидашаванда ва мувофиқати тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибии он бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Изхори ақидаи аудитор аз натиҷаи санҷиши аудиторӣ бояд асоснок бошад. Воситаи ин гуна асосноккунӣ шаҳодатҳои аудиторӣ мебошанд. Шаҳодат гуфта умуман шохидӣ, гувоҳӣ додан фаҳмида мешавад [9, с. 661]. Гувоҳӣ додан – чизеро барои тасдиқи амале шохид қарор додан аст [8, с. 345]. Яъне шаҳодати аудиторӣ – далел, ҳуҷҷате мебошад, ки

бо ёрии он ақидаи аудитор тасдиқ карда мешавад. Чун шаҳодат дар илм маълумот оид ба далелҳои ҳастии воқеӣ, ки дар барандагони ахбории хаттӣ ва ашғӣ, хотираи шоҳидон, коршиносон, шахсони сеюм инъикос гардидаанд, ҳисобида мешаванд [5].

Аудитор ҳангоми гузаронидани санчиши аудиторӣ барои гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ тасдиқкунандаи саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва ба талаботи қонунгузорӣ мувофиқ будани амалиёти хоҷагидорӣ корхонаи санчидашаванда метавонад бо шахсони дигар ҳамкориҳои худро ба роҳ монанд, аз ҷумла бо:

- роҳбарияти корхонаи санчидашаванда;
- коршиносҳои донандаи соҳаи фаъолияти корхонаи санчидашаванда;
- кормандони ҳадамоти аудити дохилии корхонаи санчидашаванда.

Азбаски аудит самти нисбатан нави фаъолияти назоратӣ мебошад, паҳлуҳои ҳосаи гузаронидани санчиши аудиторӣ дар адабиёт ба таҳқиқи пурра фаро гирифта нашудаанд. Ҷиҳатҳои робита ва ҳамкориҳои аудитор бо шахсони дигар ҳангоми гузаронидани санчиши аудиторӣ аз зумраи ҳамин гуна паҳлуҳо мебошанд. Доир ба ин масъалаҳо дар адабиёти таҳассусии ватанӣ ҷиҳатҳои умумӣ баррасӣ шуда [7, с. 252-262], дар адабиёти хориҷӣ баъзе интишороти махсус ба назар мерасанд [6; 10]. Ҷиҳати истифодаи кормандони корхонаи санчидашаванда ва шахсони дигар барои гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ дар банди 3.1 стандарти миллии аудиторӣ – СМА ФА 6/2003 “Шаҳодатҳои аудиторӣ” низ таъкид карда шудааст [1].

Масъалаи танзимкунии раванди робита ва ҳамкориҳои аудитор бо роҳбарияти шахси санчидашаванда дар муҳтавои стандарти байналмилалӣ аудит - СБА 580 “Изҳороти роҳбарият” (Management Representations) ифода гардидааст [2]. Ҳамкориҳои созидаи аудитор бо роҳбарияти корхонаи санчидашаванда босамарии ҷамъовариҳои шаҳодатҳои аудиторӣ ва сифати ақидаи аудиторро оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва сатҳи хавфи аудиторӣ муайян менамояд. Аз як ҷониб, робита ва ҳамкориҳои созида барои аудитор дарк кардани ҷиҳатҳои муҳими фаъолияти мизочро осон намуда, раванди гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ басанда ва муносибро суръат мебахшад. Аз ҷониби дигар, таъсири зиёди намояндагони корхонаи аудитшаванда манбаъҳои шаҳодатҳо, муҳлатҳо ва ҳосияти амалҳои аудиториро муайян намуда, бо ин метавонад ба раванди санчиши аудиторӣ таъсири номатлуб расонад [10, с. 14].

Аудитор дар мавридҳои зарурӣ барои ноилгардӣ ба мақсади аудит бояд аз роҳбарияти шахси санчидашаванда дар шакли тавзеҳот ё изҳороти ахбор гирад. Ҳаҷми зарурии ахбор, инчунин номгӯи ҳолатҳоеро, ки чунин тавзеҳотро тақозо мекунанд, аудитор худ мустақилона муайян менамояд. Барои гирифтани тавзеҳот аудитор бояд бо роҳбарияти шахси санчидашаванда ҳамеша дар робита бошад. Чунин робита ҳам дар шакли шифоҳӣ (бо ташриф овардан ба корхонаи санчидашаванда) ва ҳам дар шакли хаттӣ (бо роҳи ба роҳбарияти корхонаи санчидашаванда равон намудани дархост) ба ҷо оварда мешавад.

Изҳороти шифоҳӣ дар ҳуҷҷатҳои кории аудитор дар шакли зикри мухтасари суҳбатҳои гузаронидашуда инъикос карда мешаванд. Ҳуҷҷатҳои роҳбарияти шахси санчидашаванда, ки дар шакли хаттӣ гирифта мешаванд, нисбат ба изҳороти шифоҳӣ шаҳодатҳои бозътимодтар мебошанд [6, с. 45].

Дар мавриди мурочиат намудан ба роҳбарияти корхонаи санчидашаванда аудитор бояд бо риоякунии меъёрҳои умумимақбули одоби касбӣ амал намояд. Ҳама масъалаҳои муҳими робита бо роҳбарияти шахси санчидашаванда ва маълумоти аз онҳо гирифташуда бояд дар ҳуҷҷатҳои кории аудитор инъикос карда шаванд.

Дар ҳама гуна шаклҳои робита аудитор бояд ба қадри имкон рӯйхати маълумоти дархостшавандаро, ки вай меҷӯяд гирад ё тасдиқ кунад, аниқ ва дуруст таҳия намуда, инчунин дархости худро бо тавзеҳоти зарурӣ пурра намояд. Аудитор бояд муътақид бошад, ки дархости хаттӣ вай дуруст дарк карда шудааст: метавонад дархостро ҳангоми суҳбати шифоҳӣ аниқ карда, инчунин ҷавоби гирифтаре таҳлил намояд.

Дар рафти гузаронидани аудит, ҳангоми зарурат аудитор метавонад доир ба ҳама масъалаҳои гирифтани шаҳодатҳои аудиторӣ, баҳодиҳии ҳавфи аудиторӣ ва дараҷаи муҳимӣ, омӯзиши низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, истифодабарии коршиносон, инчунин масъалаҳои ташкилӣ ва дигар масъалаҳои бо гузаронидани аудит алоқаманд аз роҳбарияти корхона тавзеҳот дархост намояд.

Дар ҳолатҳои муайян тавзеҳоти пешниҳоднамудаи роҳбарияти шахси санчидашаванда метавонанд чун шаҳодати муҳими ягона баромад намоянд (масалан, нақшаҳо ва ниятҳои роҳбарияти шахси санчидашаванда нисбат ба дар оянда нигоҳ доштани баъзе гузоришҳои молиявӣ ё нақшаҳои гузаронидани азнавташкилкунии корхона, ки ҳуччатнигорӣ нашудаанд).

Агар изҳорот ва тавзеҳоти роҳбарияти шахси санчидашаванда бо дигар шаҳодатҳои аудиторӣ муҳолифат дошта бошанд, аудитор бояд сабабҳои чунин тафовутҳоро таҳқиқ кунад ва дар мавриди зарурат эътимоднокии изҳорот ва тавзеҳоти роҳбарияти шахси санчидашавандаро доир ба ҳамин ва дигар масъалаҳои ба санчиши аудиторӣ дахлдор бозбинӣ кунад.

Агар роҳбарияти шахси санчидашаванда пешниҳодкунии изҳорот ва тавзеҳотеро, ки аудитор зарур мешуморад ва ҷиҳати гирифтани онҳо дархост намудааст, рад кунад, ин амал чун маҳдудкунӣ ҳаҷми аудит ҳисобида шуда, аудитор мебояд вобаста ба масъалаи мазкур ақидаи худро бо тавзеҳ изҳор намояд, ё аз изҳор қардани ақидаи худ даст кашад. Дар чунин ҳолатҳо аудитор ҳамчунин эътимоднокӣ ва саҳеҳии дигар изҳорот ва тавзеҳоти пешниҳоднамудаи роҳбарияти шахси санчидашавандаро бо назари танқидӣ баҳодиҳӣ карда, таҳлил мекунад, ки оё чунин радкунӣ метавонад ба ҳулосаи аудиторӣ ягон ҳел таъсири иловагӣ расонад.

Дар анҷоми гузаронидани аудит мушкilotи дар рафти санчиш ошкоршуда бо роҳбарияти шахси санчидашаванда муҳокима карда шуда, таҳриркуниҳо ба ҳисоботи молиявӣ, ки аудитор пешниҳод намудааст, мувофиқа карда мешаванд; метавонанд масъалаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, ки доир ба онҳо байни аудитор ва роҳбарияти шахси санчидашаванда ихтилофи назар пайдо шудааст, муҳокима карда шаванд.

Масъалаҳои барои гузаронидани аудит ҷалб намудани коршинос дар СБА 620 “Истифодабарии кори коршинос” (Using the Work of an Expert) баррасӣ мешаванд. Тибқи тавзеҳи дар стандарти мазкур овардашуда, коршинос мутахассисест, ки аудитор набуда, дорои донишҳо ва таҷрибаи кори басанда дар соҳаи муайяни аз баҳисобгирии муҳосибӣ фарқкунанда мебошад ва оид ба масъалаи ба ҳамин соҳа дахлдошта ҳулоса медиҳад [4].

Қарор оид ба ҷалб намудани коршинос ҳангоми гузаронидани аудит бо баинобатгирии ҳосият ва мураккабии ҳолатҳои таҳқиқшаванда, дараҷаи муҳимии онҳо, инчунин мувофиқи мақсад будан, имконият ва эътимоднокии амалҳои аудитории дигар нисбат ба ҳамин ҳолатҳо аз ҷониби ҳуди аудитор қабул карда мешавад.

Коршиносе, ки аудитор вайро ба ҷараёни раванди гузаронидани санчиши аудиторӣ ҷалб менамояд, бояд тахассуси дахлдори бо ҳуччатҳои муносиб (аттестати тахассусӣ, иҷозатнома, диплом) тасдиқшаванда ва таҷриба ё обурӯи бо тавсиянома, интишорот ва маълумотномаҳо тасдиқшуда дошта бошад. Коршинос бояд воқеъбин бошад, бинобар ин вай наметавонад на муассис (иштирокчӣ)-и асосӣ, на роҳбари субъекти хоҷагидорӣ санчидашавандае, ки нисбаташ аудит гузаронида мешавад ва на шахси бо шахси номбаршуда муносибати хешовандӣ дошта бошад.

Аудитор кори коршиносро фақат бо розигии роҳбарияти шахси санчидашаванда истифода бурда метавонад. Истифодабарии коршиносро рад қардани шахси санчидашаванда бояд дар шакли хаттӣ ба расмият дароварда шавад. Дар ҳолати чунин радкунӣ аудитор масъалаи аз натиҷаҳои аудити гузаронидашуда омодакунӣ ҳулосаи мувофиқро баррасӣ менамояд. Коршинос натиҷаҳои кори худро дар намуди ҳулоса

(ҳисобот, варакаи ҳисобкунӣ ва ғ.) дар шакли хаттӣ пешниҳод менамояд ва он бояд пурра ва муфассал бошад.

Масъалаҳои дар рафти санчиши аудиторӣ истифода бурдани натиҷаҳои кори аудити дохилӣ бо СБА 610 “Баррасии кори аудити дохилӣ” (Considering the Work of Internal Auditing) танзим карда мешаванд. Ҳангоми гузаронидани санчиши аудитории мустақил аудитор метавонад фаъолияти хадамоти аудити дохилии шахси санчидашаванда ва таъсири онро ба амалҳои аудитории худ баррасӣ намояд [3].

Мақсадҳои аудити дохилӣ аз мақсадҳои аудити берунии мустақил фарқ мекунанд. Мақсадҳои хадамоти аудити дохилӣ вобаста аз талаботи роҳбарияти корхона тағйир меёбанд. Бо вучуди ин баъзе воситаҳои ноилгардии мақсадҳои ҳам аудити берунӣ ва ҳам аудити дохилӣ шабеҳӣ дошта, самтҳои алоҳидаи фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ метавонанд ҳангоми муайянкунии ҳосият, давраҳои вақт ва ҳаҷми амалҳои аудити берунӣ муфид бошанд.

Бо истифода аз натиҷаҳои кори хадамоти аудити дохилӣ масъулияти аудитори берунӣ барои ақидаи изҳорнамудаи худ кам намешавад. Дар ҳама маврид аудитор барои ақидаи аз натиҷаи санчиши аудиторӣ изҳорнамудаи худ масъулияти пурра мебарад.

Аудитори берунӣ фаъолияти хадамоти аудити дохилиро ба хотири муқаррар намудан ва баҳо додани хавфҳои таҳрифҳои муҳими ҳисоботи молиявӣ, инчунин таҳия кардан ва иҷрокунии амалҳои аудиторӣ меомӯзад. Аудитор бояд барои озодона ва пурра бо қормандони хадамоти аудити дохилӣ муомила кардан ҳуқуқ дошта бошад.

Ҳангоми дар корхонаи санчидашаванда мавҷуд будани низоми самараноки назорати дохилӣ метавон ҳосият ва доираҳои вақтии амалҳои аудиториро тағйир дод, инчунин ҳаҷми амалҳои аудиториро кам кард, вале наметавон онҳоро тамоман барҳам дод. Аммо, дар баъзе ҳолатҳо фаъолияти хадамоти аудити дохилиро баррасӣ намуда, аудитор метавонад қарор диҳад, ки аудити дохилӣ ба амалҳои аудити берунӣ ягон ҳел таъсир намерасонад.

Аудитор қарор дар бораи истифода бурдани натиҷаҳои кори хадамоти аудити дохилиро дар марҳилаи банақшагирии аудит қабул менамояд. Дар рафти санчиш аудитор наметавонад пурра ба натиҷаҳои кори аудиторҳои дохилӣ такя намояд. Мебояд санчишҳои назоратии моддаҳои ҳисобот ва амалиёти аллакай аз ҷониби аудити дохилӣ санчидашударо гузаронид. Агар онҳо натиҷаҳои шабеҳ диҳанд, тасҳеҳ кардани қорҳои пешбинишуда лозим намешавад. Дар ҳолати ошқор шудани ихтилофҳо бояд чораҳои муносиб дида шавад, масалан, тағйир додани муҳтаво ва зиёд кардани ҳаҷми амалҳои аудиторӣ.

Натиҷаҳои таҳқиқотро чамъбаст карда, чунин мешуморем, ки аудитор ҳангоми чамъоварӣ намудани шаҳодатҳои аудиторӣ ақидаи роҳбарияти корхонаи санчидашавандаро доир ба паҳлуҳои алоҳидаи фаъолияти он, ки ба санчиш фаро гирифта мешаванд, бояд ба инобат гирад. Ин гуна ақида дар шакли посухҳо ба дархостҳои хаттии аудитор ва сабти муҳтавои гуфтугӯзорҳо бо қормандони корхона пешкаш шуда метавонад. Таҳлил ва баҳодихии изҳороти роҳбарияти шахси санчидашаванда яке аз пояҳои асосии бунёдгардии ақидаи аудитор оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ он мебошад. Истифодаи натиҷаҳои кори қоршинос ба аудитор имкон медиҳад, ки нисбат ба ҷиҳатҳои алоҳидаи фаъолияти корхонаи санчидашаванда, ки аз баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит фарқ мекунанд, вале ба оmodасозӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ таъсир мерасонанд, шаҳодатҳои асоснок ба даст орад. Самтҳои алоҳидаи фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ метавонанд ҳангоми муайянкунии ҳосият, давраҳои вақт ва ҳаҷми амалҳои аудити берунӣ ба қор бурда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Стандарти миллии аудиторӣ (СМА) ФА 6/2003 “Шаҳодатҳои аудиторӣ”. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <http://www.minfin.tj/>.

2. Международный стандарт аудита (МСА) 580 “Письменные заявления”. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: http://www.audit-it.ru/audit/msa_580.
3. Международный стандарт аудита (МСА) 610 “Использование работы внутренних аудиторов”. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: http://www.audit-it.ru/audit/msa_610.
4. Международный стандарт аудита (МСА) 620 “Использование работы эксперта аудитора”. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: http://www.audit-it.ru/audit/msa_620.
5. Веденин В.С. Доказательства по налоговым спорам // Налоги. 2008. № 20. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <http://www.consultant.ru/document>.
6. Овчаренко О.В. Методика взаимодействия аудитора с руководством аудируемого лица и экспертом // Учет и статистика. 2015. № 4 (40). С. 43-55.
7. Тоҳирова С.Р. Аудит. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 582 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 1 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. (нашри дувум). Душанбе, 2010. 996 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ / иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. (нашри дувум). Душанбе, 2010. 1095 с.
10. Якимова В.А. Взаимодействие аудитора с руководством и представителями собственника аудируемого лица: методические аспекты принятия решений // Международный бухгалтерский учет. 2013. № 9 (255). С. 14-23.

УДК 338.2

Курбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ СОҲИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бо баробари Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои гуногуни моликият ва ҷаъолияти соҳибкорӣ тақвият ёфтааст. Соҳибкории инфиродӣ, маҳз меваи Истиқлолият ба ҳисоб рафта, бахши муассири хоҷагии халқро дар бар мегирад. Аз ин хотир рушди устувори он ба пешрафти иқтисодии мамлакат вобастагии калон дорад.

Калимаҳои калидӣ: соҳибкор, соҳибкории инфиродӣ андозбандии соҳибкории инфиродӣ, бақайдгирии соҳибкории инфиродӣ, Қонунгузори андоз.

Курбонов А.Р., Сафаров Дж.А.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Наряду с государственной независимостью в Республике Таджикистан были усиленно развиты различные формы собственности и предпринимательской деятельности. Индивидуальное предпринимательство - это плод Независимости и является эффективным сектором национальной экономики Республики Таджикистан. Следовательно, его стабильное развитие зависит от экономического развития страны.

Ключевые слова: предприниматель, индивидуальное предпринимательство, налогообложение индивидуального предпринимательства, регистрация индивидуального предпринимательства, налоговое законодательство.

Kurbonov A.R., Safarov J.A.

THE MODERN CONDITION OF THE INDIVIDUAL ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the part of the state independent in the Republic of Tajikistan there was forced the development of the various forms of ownership and entrepreneurship of activity. The individual entrepreneurship that is the harvest of the Independent and it is considered as effective method of the national economy of the Republic of Tajikistan. Consequently, its stability of development depends on economic development of the country.

Key words: entrepreneurship, individual entrepreneurship, tax and taxation of the individual entrepreneurship, enrollment of individual entrepreneurship, Tax legislation.

Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳо ва роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро зарур аст, ки бо истифода аз захираву имкониятҳои иқтисодии кишвар фаъолияти худро чӣ қадар беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ ва истифодаи воситаҳои дастгириву ҳавасмандгардонии соҳибкдорон ҷоннок намоянд [4].

Фаъолияти соҳибкории инфиродӣ яке аз қисмҳои зарурии иқтисодиёт дар замони ҳозира ба шумор меравад. Дар давлатҳои рӯ ба иқтисоди бозорӣ соҳибкории инфиродӣ хеле маъмул буда, қисми зиёди фаъолияти иқтисодиро ташкил менамояд.

Соҳибкории инфиродӣ дар Тоҷикистон як падидаи нав буда, он асосан дар давраи соҳибистиқлолӣ ташакул ва рушд намудааст. Дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ ба шахсони воқеӣ имконияти машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ маҳдуд буда, мардум танҳо маҳсулоти хоҷагии назди ҳавлигӣ парвариш намуда, онро ба бозор мебароварданд.

Дар баробари ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ имконият машғул гаштани шахсони воқеӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ фароҳам омада, дар қонунгузориҳои мамлакат тартиби амалӣ намудани чунин фаъолият аз ҷониби шахсони воқеӣ муқаррар карда шуд.

Тибқи моддаи 24-и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шаҳрвандон, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи ҳамин Кодекс, метавонанд аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд” [2].

Инчунин мутобики қисми 17-и моддаи 17 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон “Соҳибкории инфиродӣ-шахси воқеӣ, ки фаъолияти соҳибкороиро бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамояд” [1].

Соҳибкории инфиродӣ ба монанди ташкилоти тичоратӣ ҳисоб дар бонкҳо, мӯҳр, тамғаи молӣ, аҳд бастан ва шартнома ба имзо расонидан, иҷрои фармоиши муассисаи давлатӣ ва ташкилотҳо, аз бонк қарзгириро доро мебошанд.

Дар асоси муқаррароти қонунгузори чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки фаъолияти соҳибкории шахсони воқеӣ вобаста ба фуруши мол, иҷрои қор ва хизматрасоние ҳисобида мешавад, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, аз номи худ, таҳти таваккал ва масъулияти амволии худ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад. Инчунин фаъолияти мазкур барои ба даст овардани ғоидаи пешбинӣ карда мешавад. Чунин фаъолият як дафъа амалӣ карда шавад, онро ба фаъолияти соҳибкорӣ дохил наменамоянд. Мисол фуруши амволи шахсӣ, маҳсулоти наздиҳавлигӣ, меҳнати кироя, гузоштани амонат дар бонк ва ғайра. Барои чунин фаъолият ба ҳайси соҳибкории инфиродӣ аз қайди давлатӣ гузаштан зарурат вучуд надорад.

Дар боби 42-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Низоми андозбандии шахсони воқеӣ, ки фаъолияти соҳибкороиро тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд, муқаррар карда шудааст.

Аз рӯи омери даврӣ асосан шахсони воқеӣ ҳамчун соҳибкорони инфиродӣ дар соҳаҳои хизматрасонӣ, истеҳсоли, кишоварзӣ, саёҳию меҳмонхонадорӣ фаъолият менамоянд. Зиёда аз нисфи шумораи соҳибкорони инфиродӣ дар соҳаҳои савдо ва хуроки омма машғули фаъолият мебошанд, ки тибқи патент ё шаҳодатнома фаъолияти худро ба анҷом мерасонанд.

Соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории инфиродӣ, дар аксари кишварҳои дунё маҳаки асосии рушди ҷомеа буда, ҳиссаи он дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), шугли аҳоли ва ташаккули бучет арзанда аст [3].

Маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки солҳои 2015-2019 саҳми соҳибкорони инфиродӣ дар пардохти маблағҳо ба бучети давлатӣ назаррас аст. (нигаред ба ҷадвали 1) [5].

Ҷадвали 1.

Пардохтҳо аз ҳисоби соҳибкорони инфиродӣ ба назардошти маълумотҳои хоҷагии деҳқонӣ (ҳаз. сомонӣ).

Мазмунӣ амалиёт	2015				2016				2017				2018				2019								
	шумора	АТНС	Андози даромад	Андози иҷтимоӣ	шумора	АТНС	Андози даромад	Андози иҷтимоӣ	шумора	АТНС	Андози даромад	Андози иҷтимоӣ	шумора	АТНС	Андози даромад	Андози иҷтимоӣ	шумора	АТНС	Андози даромад	Андози иҷтимоӣ					
Патент	88 384,0		91 507,2	45 314,1	90 860,0		102 843,0	50 274,5	95 990,0		118 951,3	53 064,0	101 447,0		134 448,7	57 351,9	191 800,6	105 371,0		144 843,4	61 477,8	206 321,2			
Шаҳодатнома	32 086,0	131 823,1	18 495,6	113 469,7	31 730,0	147 390,4	20 653,5	114 814,9	32 099,0	163 371,1	26 207,9	96 809,6	33 586,0	200 296,4	30 231,9	107 734,9	338 263,2	34 606,0	208 762,8	33 831,0	122 661,0	365 254,8			
Ҳамагӣ	120 470,0	131 823,1	110 002,8	158 783,8	400 609,7	122 590,0	147 390,4	123 496,5	165 089,4	435 976,2	128 089,0	163 371,1	145 159,2	149 873,6	458 403,9	135 033,0	200 296,4	164 680,6	165 086,8	530 063,8	139 977,0	208 762,8	178 674,4	184 138,8	571 576,0
Ҳамагӣ	120 470,0	131 823,1	110 002,8	158 783,8	400 609,7	122 590,0	147 390,4	123 496,5	165 089,4	435 976,2	128 089,0	163 371,1	145 159,2	149 873,6	458 403,9	135 033,0	200 296,4	164 680,6	165 086,8	530 063,8	139 977,0	208 762,8	178 674,4	184 138,8	

Аз нишондиҳандаҳои оморӣ маълум аст, ки сол аз сол теъдоди соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд зиёд гашта, агар соли 2015 ба 88384 нафар баробар бошанд соли 2019 ба 105371 нафар расид, ки афзоиш 16987 нафарро ташкил дод, ки соли 2019 нисбати соли 2015 17% зиёд мебошад.

Шаҳсони воқеӣ, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд, низ миқдоран афзоиш ёфтанд, агар миқдори умумии шахсони воқеӣ, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар соли 2015 32086 нафарро ташкил дода бошанд, соли 2019 теъдоди онҳо ба 34606 нафар расид, ки 2520 нафар афзоишро нишон медиҳад.

Ин чунин пардохтҳои андозии шахсони воқеӣ, ки тибқи патент ва шаҳодатнома фаъолият менамояд, низ зиёд гардидааст [5].

Таҳлили маълумотҳои оморӣ нишон медиҳад, ки шумораи соҳибкорони инфиродӣ сол ба сол меафзояд. (нигаред ба ҷадвали №2).

Миқдори шахсони ҳуқуқӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2015 1268 адад кам гаштааст, ки нигароникунада аст.

Маълумот оиди шумораи субъектҳои хоҷагидори бақайдгирифташуда,
барҳамдодашуда ва ғайрифаъолияткунанда аз ФЯД дар ҷумҳурӣ
аз 01.07.2009 то 01.01.2020 (афзоианда).

Номгӯй	ба 01.01.2016	ба 01.01.2017	ба 01.01.2018	ба 01.01.2019	ба 01.01.2020
Ғайрифаъолияткунанда	276 044	288 683	301 298	315 890	326 491
Шахсони ҳуқуқӣ	32 197	31 567	31 205	31 174	30 929
Соҳибкорони инфироӣ	243 847	257 116	270 093	284 716	295 562
аз ҷумла:					
Шаҳодатнома	32 086	32 001	32 097	33 572	34 604
Ҳоҷагии деҳқонӣ	123 376	134 315	142 043	149 774	155 621
Патент	88 385	90 800	95 953	101 370	105 337

Миқдоран дар чор соли охир ҳамагӣ 518 нафар соҳибкорони инфироӣ, ки тибқи шаҳодатнома ғайрифаъолият менамоянд зиёд шудаанд.

Чунин вазъ ба андешаи мо қонеъкунанда набуда, миқдори воқеии соҳибкорони инфироӣ, ки тибқи шаҳодатнома имрӯз дар ҷумҳурӣ ғайрифаъолият менамоянд кам мебошанд. Агар сиёсати давлатиро, ки имрӯз соҳибкории хурду миёнаро аз лиҳози андозбандӣ дастгирӣ менамояд, таҳлил намоем он гоҳ мебинем, ки натиҷаи мазкур қаноаткунанда нест. Шояд ягон омилҳои дигар барои пешрафти соҳибкории инфироӣ садди роҳ шуда истодаанд ва онҳоро бояд ҷуст.

Ҳоҷагии деҳқонӣ бошанд миқдоран нисбати соли 2015 дар соли 2019 32245 адад зиёд шудааст. Чунин афзоиш аз баланд шудани миқдори маҳсулоти кишоварзӣ кам далалат медиҳад, чун ки миқдори заминҳои кишоварзӣ ҳамон аст, фақат миқдори субъектҳо зиёд гаштааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки баланд будани вазни андоз барои инкишофи ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, динамика ва сохтори истеҳсолоти ҷамъиятӣ, таъсири манфӣ мерасонад. Ҷамъовариҳо ва пардохтҳои андозӣ сарчашмаи асосии ташкилҳои бучети давлат ба ҳисоб меравад, чунки барои ҳар як давлат барои иҷро намудани вазифаҳои худ фонди воситаҳои пулӣ зарур мебошад ва ба мо маълум аст, ки сарчашмаи асоситарини воридоти захираҳои молиявии давлат ин аз ҳисоби пардохтҳои андозӣ аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Ҳарчанд нишондиҳандаи вазни андози баландтар гардад, ҳамон қадар иқтисодиёт ба таназзул рӯй меоварад. Барои ҳамин, роҳҳои боз ҳам соддатар намудани маъмурикунонии андозро бояд пайдо намуд.

Чи тавре, ки дар боло қайд намудем, ба ғайр аз маъалаҳои андозӣ боз як чанд омилҳои дигаре мавҷуд аст, ки ба рушди соҳибкории инфироӣ таъсир мерасонанд.

Бо назардошти кам шудани қобилияти харидорӣ дар бозори дохилӣ, вобаста ба кам шудани интиқоли маблағҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муҳоҷирони меҳнатӣ ва нисбатан баланд шудани нархҳои молҳои хориҷӣ вобаста ба тағйирҳои қурби асъори хориҷӣ вазъи молиявии чунин соҳибкорони инфироӣ, ки асосан дар соҳаи савдо ғайрифаъолият менамоянд, вазнин гардидааст ва чунин шахсон ниёз ба дастгирии давлатӣ доранд.

Вобаста ба ин барои таҳлил ва андешидани чораҳои зарурӣ барои солҳои 2021-2022 пешниҳод менамоем:

- индексатсияи маблағи патент, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, дар ин давра боз дошта шавад;
- қарзҳои андозии чунин соҳибкорони инфироӣ, қарзҳои безътимод доништа шаванд;

- барои роҳ надодан дар фаъолияти пинҳонии соҳибкорони инфиродие, ки аз қайди давлатӣ нагузаштаанд, мақомоти андоз дар якҷоягӣ бо ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ чораҳои зарури андешанд.

Ҳамзамон, барои омӯзиш ва андешидани чораҳои минбаъда барои дастгирии онҳо дар давраи бӯҳронӣ чораҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- аз 1 млн. сомони то 3 миллион сомони баланд бардоштани ҳадди ниҳонии даромади солона барои бизнеси хурд;
- андози ягона аз Кодекси андоз хориҷ карда шуда, барои хочагиҳои деҳқоние, ки масофати нисбатан ками заминро истифода мебаранд (то 5 га заминҳои обӣ, то 10 га заминҳои лалмӣ ва то 50 га заминҳои дигар) пардохти андозҳо дар шакли патент (бе пешниҳод намудани эълomiaҳои андозӣ) муқаррар карда шавад. Барои хочагиҳои деҳқоние, ки ҳудуди зиёдтари заминҳоро соҳибанд вобаста ба даромади умумӣ бо низоми соддакардашудаи андозбандӣ ё низоми умумии андозбандӣ бо меъёрҳои нисбатан пасттар назар ба дигар соҳаҳо муқаррар карда шавад;
- соҳибкорони навтаъсис бояд на камтар аз 2- сол аз андози даромад озод бошанд;
- соҳибкоро, ки гардиши умумиашон то 1млн. сомонӣ аст, фақат андози ягонро аз даромади умумии худ дар ҳаҷми 3% пардохт намуда, аз андозҳо идигар озод карда шаванд;
- ҳаҷми андози иҷтимоӣ бояд аз 25% барои кордихандагон ба 20% ва аз 1фоиз ба 0,5% барои соҳибкорони инфиродӣ камкардашавад.

Ҳамин тавр, қайд кардан мумкин аст, ки соҳибкорӣ – фаъолияти иқтисодии соҳибкорон, санъат ва қобилияти онҳо баҳри ба даст овардани ҳаҷми зиёди фоида, таъмин намудани дараҷаи баланди даромадноқӣ ба ҳисоб меравад. Бо вучуди ин, инкишофи соҳибкорӣ дар шароити иқтисодиёти кушода ба ғани гардонидани бозори истеъмолӣ бо молу хизматҳо оварда мерасонад. Рушди соҳибкорӣ дигаргунсозии сохтори иқтисодиётро фаъол мегардонад, ба чорӣ намудани комёбиҳои илмӣ-техникӣ ҳавасманд сохта, ба ҳаматарафа баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.

Ҳар як иқдоми соҳибкорӣ ин ташкили робитаи мутақобилаи байни одамон мебошад. Ва чи қадаре, ки он хуб ба роҳ монда шавад ва танзим карда шавад, ҳамон қадар умед ба гирифтани фоидаи зиёд баланд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, “Шарқи озод”, 2017. саҳ 22.
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми якум, Душанбе, “Қонуният”, 2006, саҳ.12.
3. Курбонов А.Р., Султонов З.С. Проблемы налогообложения фонда оплаты труда и пути его совершенствования в Республике Таджикистан // Материалы VI Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита», – Душанбе: «Ризо-Принтер» 2017. - С.145-148.
4. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суханронӣ дар мулоқот бо соҳибкорон ва сармоягузори ватаниву хориҷӣ 14.10.2017, шаҳри Душанбе.
5. Сомонаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. WWW/andoz.tj

Мариншоев М.М.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В ГОРОДЕ ДУШАНБЕ

В данной статье разработана стратегия развития розничной торговли в г. Душанбе, которые предусматривает следующие основные направления: а) совершенствование нормативно-правовой базы развития розничной торговли; б) обеспечение необходимого уровня конкуренции на потребительском рынке города; в) проведение мероприятий по повышению ценовой доступности товаров и услуг; г) обеспечение роста кадрового потенциала субъектов рынка розничной торговли; д) развитие малого предпринимательства в сфере розничной торговли; е) обеспечение защиты прав потребителей на рынке розничной торговли; ё) совершенствование системы размещения форматов розничной торговли. Основной целью данной стратегии является разработка механизма развития розничной торговли в г. Душанбе, и призван обеспечивать благоприятные условия для роста предпринимательской активности, сбалансированное развитие различных форматов торговых предприятий для полного удовлетворения потребностей и повышения качества обслуживания населения.

Ключевые слова: предприятий розничной торговли, формирование стратегии розничной торговли, развития розничной торговли города, потребительский рынок, анализ рынка розничной торговли, защите прав потребителей, повышения качества обслуживания населения.

Мариншоев М.М.

ТАШАККУЛИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАХРИ ДУШАНБЕ

Дар мақолаи мазкур стратегияи рушди савдои чакана дар шаҳри Душанбе таҳия карда шудааст, ки самтҳои асосии зеринро дар бар мегирад: а) такмили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии рушди савдои чакана; б) таъмини сатҳи зарурии рақобат дар бозори истеъмолии шаҳр; в) андешидани чораҳои зарури оид ба нигоҳдоштани нархҳои дастрас ба молу хадмот; г) таъмини афзоиши нерӯи кадрӣ субъектҳои савдои чакана; д) рушди соҳибкорӣ хурд дар соҳаи савдои чакана; е) таъмини ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар бозори савдои чакана; ж) такмил додани низоми ҷойгиркунии корхонаҳои савдои чакана. Ҳадафи асосии ин стратегия таҳияи механизми рушди савдои чакана дар шаҳри Душанбе буда, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ, рушди бонизоми шаклҳои гуногуни корхонаҳои савдои чакана, бо мақсади пурра қонеъ гардонидани талабот ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба аҳоли пешбинӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: корхонаҳои савдои чакана, ташуккули стратегияи рушди савдои чакана, рушди савдои чаканаи шаҳр, бозори истеъмолий, таҳлили бозори савдои чакана, ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба аҳоли.

Marinshoev M.M.

FORMATION OF THE RETAIL DEVELOPMENT STRATEGY OF THE CITY OF DUSHANBE

The article discusses has developed a strategy for the development of retail trade in Dushanbe, which provides for the following main directions: a) improving the regulatory framework for the development of retail trade; b) ensuring the required level of competition in the city's consumer market; c) taking measures to increase the affordability of goods and services; d) ensuring the growth of personnel potential of the subjects of the retail market; e) development of small business in the field of retail trade; f) ensuring the protection of consumer rights in the retail market; g) improving the system of placing retail trade formats.

Key words: retail trade enterprises, the formation of a retail strategy, the development of retail trade in the city, the consumer market, analysis of the retail market, consumer protection, improving the quality of service to the population.

Город Душанбе является столицей Республики Таджикистан, городом республиканского значения, ее самый крупный административный, промышленный, экономический и научно-культурный центр. Достоверно известно, что история города начинается с селения, называвшегося Душанбе, самые ранние сведения о котором относятся к первой четверти XVII века.

Следует отметить, что торговля является самостоятельной отраслью экономики города, вносит заметный вклад в решение социально-экономических задач, стоящих перед страной и активно участвует в пополнении доходной части местного и государственного бюджетов, создает новые рабочие места, содействует росту благосостояния населения.

Розничная торговля играет важную роль при осуществление предпринимательской деятельности в городе. Поэтому проведенный анализ развития розничной торговли и уровня торгового обслуживания потребителей г. Душанбе, в настоящее время розничная торговля города, как и другие виды предпринимательской деятельности, развивается медленными темпами по сравнению с крупными городами других стран СНГ, что обуславливает необходимость разработки и реализации стратегии ее дальнейшего развития.

По официальным данным Главного управления по статистике в городе Душанбе численность населения города по состоянию на 01.01.2019 г. составляет 1 001,7 тыс. человек. Численность рабочей силы, занятые и официально зарегистрированные безработные органами службы занятости населения города Душанбе в 2019 году составила 186,1 тысяч человек, из них 179,1 тысяч человек занятых в экономике и 2,7 тысячи человек имеют официальный статус безработного. Численность населения, занятого в экономике по сравнению с 2010 годом увеличилась на 27,1 %.[6, с.8].

Несмотря на некоторые положительные тенденции развития системы розничной торговли в г. Душанбе, на наш взгляд, существуют следующие проблемные вопросы:

- несовершенство нормативно-правовой основы развития потребительского рынка и розничной торговли;
- недостаточное развитие инфраструктуры розничной торговли и отсутствие необходимого уровня конкуренции на рынке розничной торговли;
- низкий профессионализм и неподготовленность обслуживающего персонала предприятий розничной торговли;
- отсутствие четкой системы размещения форматов розничной торговли, их несогласованность с генеральным планом развития города, присутствие устаревших видов розничной торговой сети;

- сравнительная отсталость материально-технической базы предприятий розничной торговли и их оснащённости торгово-технологическим оборудованием;
- неравномерность уровня развития розничной торговли в центре города и его окрестностях;
- высокая стоимость аренды торговых площадей, особенно в новых торговых центрах;
- недостаточный уровень использования прогрессивных методов обслуживания и сравнительно низкое качество торгового обслуживания населения.

Анализ рынка розничной торговли города Душанбе свидетельствует, что качественное развитие розничной торговли положительно влияет на конкурентоспособность экономики всего города, наполняемость его бюджета. В связи с этим, на наш взгляд, дальнейшее развитие розничной торговли, совершенствование ее структуры являются важными социально-экономическими задачами.

Считаем, что розничная торговля города Душанбе располагает большими возможностями для дальнейшего инновационного развития. Эти возможности связаны с увеличением общего количества торговых площадей, увеличением удельного веса современных форматов розничных торговых предприятий, развитием конкуренции между торговыми предприятиями и т.д.

Реализация названных возможностей приведет к повышению эффективности розничной торговли, росту ценовой доступности товаров, увеличению ассортимента товаров и качества торгового обслуживания, повышению доходов торговых и производственных предприятий, росту налоговых поступлений.

Основной целью предполагаемой стратегии является разработка механизма инновационного развития розничной торговли в городе Душанбе, для обеспечения благоприятных условий роста предпринимательской активности, сбалансированного развития различных форматов торговли, чтобы достичь максимально полного удовлетворения потребностей и повышения качества обслуживания населения.

На основании анализа тенденций развития розничной торговли г. Душанбе нами определены следующие приоритетные задачи, решения которых позволяет достичь поставленных целей:

1. совершенствование нормативно-правового и организационного обеспечения сферы розничной торговли;
2. развитие современных форматов и совершенствование форм торгового обслуживания, модернизация действующих предприятий;
3. содействие обеспечению безопасности реализуемых товаров и услуг, а также их ценовой доступности для различных слоев населения;
4. содействие повышению качества обслуживания в розничной торговле, международные сотрудничества, электронная торговля.

Исходя из вышеперечисленных приоритетов долгосрочного развития розничной торговли города Душанбе, на наш взгляд, основными целями стратегии являются:

- создание условий для обеспечения конкуренции субъектов потребительского рынка, осуществляющих розничную торговлю, путем формирования развитой инфраструктуры, информационного обеспечения потребителей, формирования системы мониторинга развития торговли, совершенствования механизмов и инструментов инвестиционной и инновационной деятельности;
- определение принципов и приоритетных направлений по созданию условий и механизмов, обеспечивающих формирование цивилизованных форм торговли и развитие хозяйственных связей с местными производителями, способствующих насыщению рынка качественными товарами, внедрению современных торговых технологий и влияния на этой основе занятости населения;

- формирование целостной системы регулирования деятельности торговли на территории города, включая совершенствование нормативно-правовой основы функционирования рынков, развитие форм и методов контроля и координации, а также механизма саморегулирования сферы розничной торговли;

- формирование оптимального плана размещения сети предприятий розничной торговли, обеспечивающего территориальную доступность товаров и услуг в городе;

- создание условий для формирования социально ориентированной системы оказания торговых услуг, направленной на малообеспеченную категорию жителей;

- обеспечение для большинства слоев населения доступности услуг розничной торговли в цивилизованных формах его организации в целях создания необходимых условий проживания и повышения качества благосостояния жизни в городе;

- обеспечение прав населения на безопасность и качество товаров и услуг, усиление мер по государственной поддержке и защите прав потребителей.

Стратегия развития розничной торговли должна базироваться на следующих принципах:

- согласованность основных приоритетов стратегии с основополагающими положениями нормативно-правовых документов;

- системность принимаемых решений, ответственность за соблюдение требований и норм действующего законодательства на всех уровнях деятельности субъектов розничной торговли;

- сбалансированность - создание условий для защиты интересов производителей и потребителей в целях ускоренного развития рынка потребительских товаров и услуг города Душанбе;

- прозрачность - формирование условий для обеспечения открытости деятельности, информационное обеспечение проводимой политики и активное использование современных средств массовой информации, в том числе сети Интернет.

Стратегия развития розничной торговли города должна предусматривать разработку мероприятий по реализации вышеизложенных задач, обеспечивающих развитие розничной торговли и повышения качества обслуживания покупателей (рисунок. 1). [1, с.96-97].

Мы полагаем, что стратегия развития розничной торговой сети, должна содержать следующие основные приоритетные направления:

- совершенствование нормативно-правовой базы развития розничной торговли; обеспечение необходимого уровня конкуренции на потребительском рынке города для субъектов розничной торговли;

- проведение мероприятий по повышению ценовой доступности товаров и услуг;

- обеспечение роста кадрового потенциала субъектов розничной торговли;

- развитие малого предпринимательства в сфере розничной торговли;

- обеспечение защиты прав потребителей на рынке розничной торговли;

- совершенствование системы размещения форматов розничной торговли.

Развитие розничных торговых предприятий города невозможно без выполнения комплекса мер по совершенствованию нормативно-правовой среды, в рамках которой они осуществляют свою деятельность.

Мировой опыт развития розничной торговли свидетельствует, что рыночные отношения в этой сфере экономики практически в любой стране регулируются законодательством. Более того, сейчас происходит усиление госрегулирования в направлении содействия инновационного развития торговой деятельности.

Вместе с тем, следует отметить, что нормативно-правовая база развития розничной торговли города Душанбе не в полной мере отвечает установленным требованиям к организации деятельности существующих торговых предприятий.

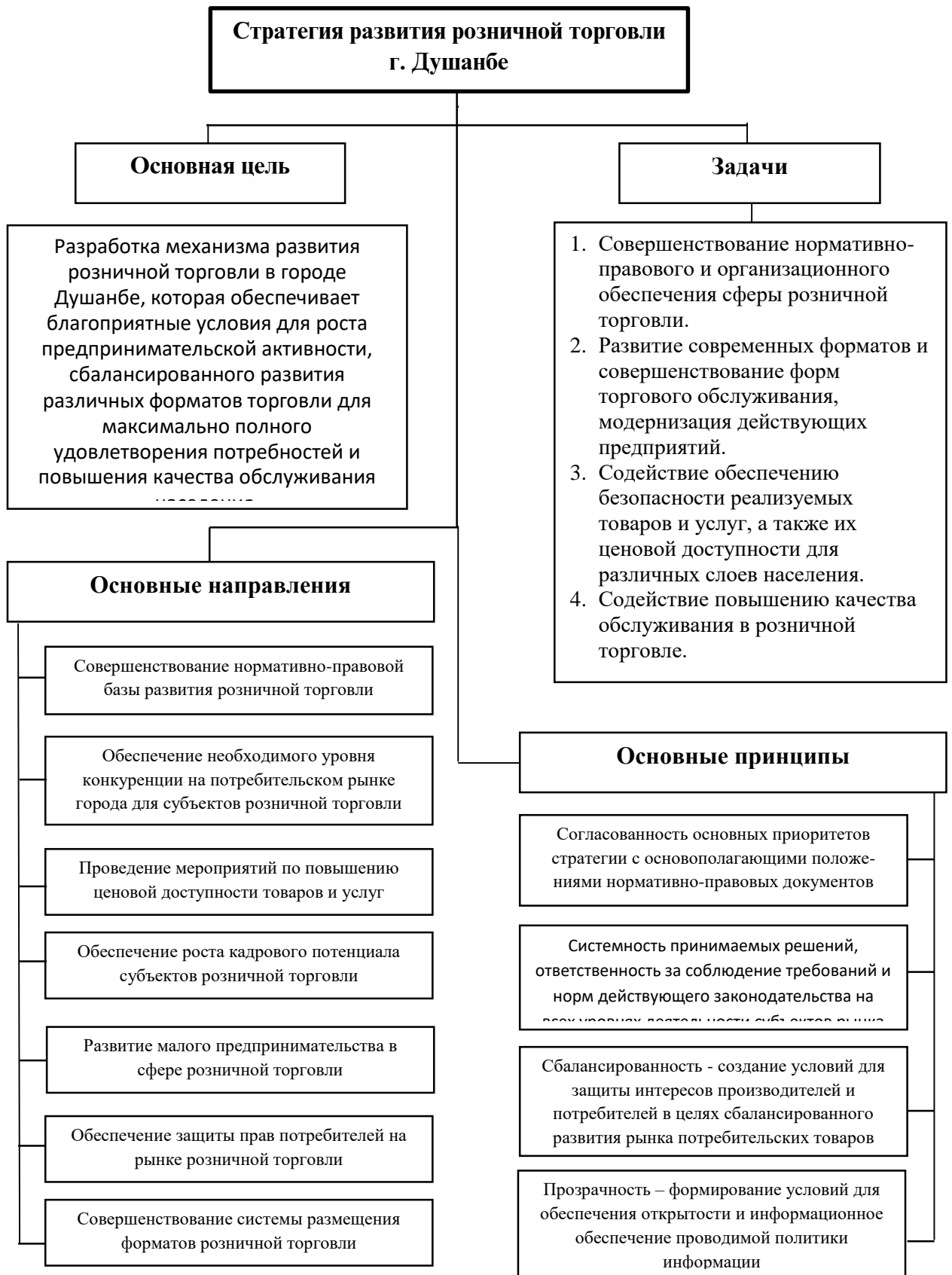

Рисунок 1. Основные направления развития розничной торговли г. Душанбе

Деятельность субъектов розничной торговли регламентируется в основном гражданским законодательством, законодательством в области защиты конкуренции и защиты прав потребителей.

Целью совершенствования нормативно-правовой базы развития розничной торговли города Душанбе является создание равных условий на потребительском рынке города для всех субъектов, независимо от их формы собственности.

Для достижения этой цели необходимо формирование правовой базы, стимулирующей инвестиционную деятельность по формированию современной материально-технической базы [5]; защита рынка потребительских товаров города от некачественной продукции, защита интересов потребителей и продавцов и правовая защита социальных прав работников сферы розничной торговли.

Обеспечение конкуренции на потребительском рынке является важным фактором, способствующим развитию розничной торговой сети города и повышению качества обслуживания населения. Антимонопольное законодательство должно быть построено на принципах недопущения несправедливого использования монопольной позиции на рынке и стимулирования свободной конкуренции.

Для недопущения монопольных позиций и необоснованного роста цен со стороны торговых предприятий, имеющих доминирующее положение на рынке, на наш взгляд, необходимо проводить исследования ПРР, и при обнаружении случаев ограничения конкуренции, использовать меры, предусмотренные антимонопольным законодательством Республики Таджикистан.

Следует отметить, что субъекты розничной торговли в зарубежных странах являются предметом пристального внимания и постоянного мониторинга со стороны антимонопольных служб. Именно тщательный мониторинг ПРР на предмет наличия недобросовестных действий является важным средством для поддержания конкурентоспособности торговых предприятий.

Обеспечение конкуренции необходимо для развития розничной торговли города. Так как розничная торговля является важной с точки зрения социальной значимости, необходимы эффективные антимонопольные механизмы, способствующие поддержанию конкуренции в розничной торговле.

Одним из приоритетных направлений поддержания конкуренции на потребительском рынке является проведение постоянного мониторинга цен на социально значимые группы товаров, и принятие действенных мер для устранения необоснованного роста цен.

В целях содействия продвижению продукции местных товаропроизводителей на ПРР, стабилизации механизма ценообразования на продовольственные товары, обеспечения населения города широким ассортиментом товаров, необходимо развивать каналы прямой доставки сельскохозяйственной продукции потребителю на основе проведения ярмарок и развозной торговли.

Результаты проведенного нами экономического анализа свидетельствуют о том, что в обществе существуют идентифицируемые доходные группы, отличаются потребительские предпочтения, различается фактический уровень потребления товаров и услуг среды потребителей. Особенно в сложной ситуации оказались малообеспеченные группы жителей. Для тех групп населения, которые имеют низкий доход, определяющими факторами поведения на ПРР являются цены на товары и проблемы ценовой доступности, которая не могут быть решены без адресной социальной помощи.

На наш взгляд, государственные органы должны поддержать и содействовать реализации проектов создания предприятий розничной торговли, ориентированных на обслуживание социально незащищенных слоев населения. Также целесообразным является поддержка мероприятий по формированию условий для инвалидов и других маломобильных граждан на предприятиях розничной торговли.

Мы считаем, что в городе Душанбе назрела необходимость в создании единой системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации персонала для предприятий розничной торговой сети. Предложенные рекомендации по укреплению кадрового потенциала в розничной торговле, достижение качественного и количественного соответствия потребностей торговых предприятий в квалифицированных сотрудниках предусматривает: проведение анализа спроса и предложения рабочей силы на предприятиях; создание новых рабочих мест в торговой сфере; формирование системы обучения, подготовки и повышения квалификации кадров; организация семинаров и краткосрочных курсов; организация конкурсов и мероприятий, способствующих усилению роли человеческого фактора и повышению престижности и эффективности труда сотрудников на ПРР; разработка и реализация программ обучения руководителей субъектов малого бизнеса в розничной торговой сети.

Проведенный нами анализ рынка розничной торговли г. Душанбе показал, что в сфере защиты прав потребителей на рынке потребительских товаров, в настоящее время, существует множество нерешенных проблем: низкая правовая культура покупателей; недостаточная информированность потребителей о правах и обязанностях, качества и безопасности потребительских товаров; слабое взаимодействие потребителей с регулирующими и контролирующими органами; низкая квалификация кадров в розничных торговых предприятиях и др.

Вышеперечисленные проблемы усугубляют ситуацию по защите прав потребителей в городе. В связи с этим, на наш взгляд, необходимо решить следующие задачи:

- выявление и устранение негативных тенденций на потребительском рынке и розничной торговли;
- организация обучения населения основам потребительских знаний и потребительскому поведению;
- совершенствование правовой защиты потребителей на рынке розничной торговли;
- укрепление взаимодействия органов исполнительной власти города и общественных объединений потребителей;
- организация системы повышения квалификации специалистов в сфере защиты прав потребителей.

Таким образом в заключение следует отметить, что совершенствование системы размещения форматов розничной торговли, должно включать следующие мероприятия: содействие формированию инфраструктуры розничной торговли, обеспечивающей достижение высокого качества обслуживания покупателей; повышение уровня обеспеченности населения города торговыми площадями современных форматов; постепенное снижение доли рыночной торговли на потребительском рынке города и повышение доли стационарной торговли в современных форматах розничной торговли; преобразование розничных рынков в современные торговые комплексы и упорядочение торговли на розничных рынках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мариншоев М. М. Формирование социально-экономического механизма развития розничной торговли : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич, - Душанбе, 2017 г. – 161 с.
2. Мариншоев М.М. Социально-экономические аспекты развития розничной торговли города Душанбе в современных условиях / Вестник таджикского национального университета - Душанбе «Сино» 2016. 2/7 - С. 273-279.

3. Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибов С.Х. – Душанбе : “Ирфон” 2018. – 150.
4. Мариншоев М.М. Методические основы оценки показателей качества услуг розничной торговли / Материалы межд. науч. практ. конф. // Молодежь в меняющемся мире: современный образовательный дискурс // Электронный научно-практический журнал «Устойчивое развитие науки и образования». (27 июня 2017 г.) – Режим доступа: (<http://elibrary.ru/contents.asp?titleid=61051>).
5. Машокиров Д. Н., Султонов З.С. Электронная коммерция и ее место в развитии цифровой экономики / Машокиров Д. Н., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции – Душанбе, 2020. №2(31). -С. 22-29.
6. Статистический сборник города Душанбе. - Душанбе: Главное управление агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в городе Душанбе, 2019 – С 8.
7. Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Внедрение системы менеджмента качества на предприятиях розничной торговли / Ф.Р. Шаропов., М.М. Мариншоев // Вестник Таджикского технического университета - Душанбе, 2015. № 3, (31).- С. 204-207.
8. Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Экономико-математическое моделирование развития розничной торговли города Душанбе // «Аудит и финансовый анализ». 2017. - № 3(научный журнал). - С. 346-354.

УДК 339.3

Ахмедов А.А.

ТАРТИБИ ПАЙ ДАР ПАИИ ТАТБИҚИ РЕИНИНИРИНГИ РАВАНДҶОИ СОҲИБКОРӢ ДАР КОРХОНАҶОИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақолаи зерин тартиби гузаронидани реининиринги равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдо пешниҳод карда шудааст. Мавқеи асосӣ ро ҳадафҳо, вазифаҳои асосӣ, омилҳои таъсиррасонанда ба равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдои чакана ишғол намудааст. Дар мақола баъзе хатогиҳое, ки ҳангоми гузаронидани реинжиниринги равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдо пеш меоянд маълум карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: низом, тартиб, ҳадафҳо, вазифаҳо, омилҳо, раванди соҳибкорӣ, технологияи иттилоотӣ, идорақунӣ, лоиҳа

Ахмедов А.А.

ПРОЦЕДУРА ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ ВНЕДРЕНИЕ РЕИНЖИНИРИНГА БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ НА РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье представлена процедура проведения реинжиниринга бизнес-процессов в торговых предприятиях. Основное место занимают цели, основные задачи, факторы, влияющие на бизнес-процессы на предприятиях розничной торговли. В статье определены некоторые ошибки, возникающие при реинжиниринге бизнес-процессов на предприятиях торговли.

Ключевые слова: система, процедура, цели, задачи, факторы, бизнес-процесс, информационные технологии, управление, проект.

Akhmedov A.A.

SEQUENCE PROCEDURE IMPLEMENTATION OF BUSINESS PROCESS REENGINEERING AT RETAIL TRADE ENTERPRISES

This article presents the procedure for reengineering business processes in trade enterprises. The main place is occupied by goals, main tasks, factors influencing business processes at retail enterprises. The article identifies some errors that arise during the reengineering of business processes at trade enterprises.

Key words: system, procedure, goals, objectives, factors, business process, information technology, management, project.

Дар асоси таҳқиқи назария ва амалияи хоҷагидорӣ бозорӣ мо [1], муқаррар кардем, ки фаъолият дар самти реинжиниринг бояд бо тартиби зерин гузаронида шавад:

- тарҳрезии равандҳои соҳибкорӣ интихобшуда;
- муайян намудани меъёри самаранокӣ;
- таҳлили равандҳои соҳибкорӣ амалкунанда;
- тарҳрезии равандҳои навин дар таъмини рушди соҳибкорӣ.

Дар шароити корхонаҳои савдо пайдарҳамии қадамҳо барои гузаронидан чунин шуда метавонанд:

1. Таҳлили талаботи истеъмолгарон ба мол ва хизмат аз рӯи номгӯи хизмати корхонаҳои савдои чакана дар раванди муомилоти мол ва пас фурӯштани мол ба аҳоли аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Дар чараёни ташкили савдо бояд талаботи шумораи зиёд ва афзоиндаи истеъмолгарон ба молу хизматҳои номгӯяшон васеъ ва бо сифати баланд хубтар қонеъ гардонидани шаванд

2. Тавсифи иттилоотӣ равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдо чакана. Мақсади тавсифи иттилоотӣ барои ҳалли вазифаҳои имконпазир самарабахшии равандҳои соҳибкорӣ ва албатта ба ҳисоб гирифтани меъёрҳои заминавии онҳо алоқаманд аст: такрор шудани вазифаҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳим; ташкили қори марказҳои харочотӣ; миқдори иҷрои амалиётҳои алоҳида, имкониятҳои автоматикунонии чараёни ташкили савдо. Дар ин ҳолат натиҷа, ки ба тартиб ва низоми мушаххаси ташкили дурусти фаъолият дар савдои чакана хеле муҳим ва яқумдараҷа мебошад. Зикр бояд кард, ки дар ин самт ташкили қорҳои зерин зарур аст:

- санҷиш ва пайдо кардани иттилооти хос дар пайваста ба фаъолияти қорхонаҳои савдои чакана;
- гурӯҳбандӣ ва ба таври ҳатми ба тартиб овардани иттилооти зурурӣ бо назардошти мақсад ва вазифаҳои қорхонаҳои савдо;
- соддогардони ва ҳучатгузории иттилоот оиди қорхонаҳои савдо.

Ба андешаи мо, дар ин қор таркибсозии амалиётҳои иттилооти дақиқу шафоф ва содаю фаҳмо гардонидани онҳо хеле муҳим аст:

- аз назари манфиати технолгӣ дастгирӣ кардани амалиёти комилан наву судманд дар фаъолияти қорхона;
- паст намудани сатҳи вобастагӣ аз ресурсҳои эксперт ва ҳамзамон истифодаи омили дониш ва касбияти қормандон.

3. Ҳадафи асосӣ ва вазифаҳои реинжиниринги раванди соҳибкорӣ. Тавре амали хоҷагидорӣ бозорӣ собит менамояд, ки дар замони муосир талаботи муштариён нисбати сифати маҳсулот ва хизмати қорхонаҳои савдои чакана торафт меафзоида ва ин дар навбати худ ҳушҷӯии тарзу роҳҳои раванди молкашонӣ ва таъмини қорхонаро ба молҳои босифат дар мадди аввал мегузорад. Рақобати бозорӣ, зимни ҳаллу фасли ин муаммои воқеӣ дар бозорӣ чаканаи молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ ҳалли вазифаҳои наву ҷуддиро ба миён

мегузорад, ки иттилооти махсус дастрас гардад ва чараёни реинжиниринги савдои мунтазам бо хароҷоти оптималӣ молу хадамот дар савдои чакана таъмин гардад. Бо ин ният, фаъолияти корхонаҳои савдои чакана бо намуди комплексӣ ё ҳамачониба таҳлил карда шавад, ки дар натиҷаи иҷрои ин амали муҳим, ҳазинаи иттилоот ва асоснокгардонии равандҳои асосии соҳибкорӣ ва модели беҳтар намудани равандҳои реинжинирингӣ, зина ба зина, ҳаллу фасл гарданд [2].

Ба ғайр аз ин барои қабули қарорҳо ва баҳодихӣ имконияти баровардани равандҳои соҳибкорӣ дар заминаи таҳлили комплексӣ ва функционалӣ – арзишӣ сурат гиранд. Дар пайвандӣ бо ин масъала, бояд вазифаҳои зерин ҳал шаванд:

- пешниҳод ва асосноккунии усулҳои таҳқиқот ва имконияти такмили унсурҳои алоҳидаи равандӣ фаъолияти соҳибкорӣ;
- коркарди тарзу қоидаҳое, ки интихоби усули самарабахши фурӯши молро аз тарафи корхонаҳои истеҳсолӣ то ба нуқтаҳои савдои чакана бояд мунтазам ва саривақт ба роҳ монанд;
- дар асоси таъминоти барномавии тарҳрезӣшуда, дастгирии таъмини иттилоотии фурӯши чаканаи мол ва ташкили чараёни мунтазामी расонидани бор ба корхонаҳои савдои чакана ва соҳибкорони инфиродӣ решакаш ва амалӣ гардад.

4.Идоракунии тағйиротҳои ташкилӣ. Дар маҷмӯъ тарҳрезии асосноки равандҳои соҳибкорӣ боиси дигаргунсозии сохтори нави ташкилӣ ва самаранок шудани фаъолияти корхонаҳои савдо ба ҳисоб мераванд. Аз ҳамин сабаб дар ин зинаи амалиёти соҳибкорӣ зарур аст, ки чор ҳадафи асосиро ба даст орем:

Якум, ба таври возеҳу равшан дидани он тағйиротҳои зарури, ки натиҷаи аз нав лоиҳакашӣ ё реинжиниринги равандҳои соҳибкорӣ мебошанд;

Дуввум, коркарди он тағйиротҳои сохторие, ки барои дастгирии амалиётҳои нав бениҳоят заруранд;

Сеюм, коркарди барномае, ки ба амалсозии дигаргуниҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар савдо мусоидат мекунанд ва онҳо ҳангоми гузариш ба шароити нави фаъолият бештар ҳамоханг шудаанд;

Чорум, он омилҳое, ки ба амалигардонии раванди идоракунии фаъолияти корхонаҳои савдо монеъ шуда ва онҳоро ошкор ва баргараф кардан мумкин аст.

5. Идоракунии тағйиротҳои технология. Тағйиротҳои зарурӣ дар идоракунии корхонаи савдо танҳо дар шароити мавҷуд будани иттилооти иқтисодӣ имконпазир аст. Дар ин ҳолат фаъолияти корхона бо назардлшти мувофиқати ҳадафи асосӣ: стандартҳо, ҳалли вазифаҳои раванд ва хароҷот.

6. Омодагии инфрасохтори реинжиниринг. Бояд зикр кард, ки ҳангоми амалигардонии ҳадафи асосии раванд бояд вазифаҳои зерин иҷро карда шавад: барои дастгирии тамоми талаботҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ заминаи бозътимоди техникӣ тарҳрезӣ карда мешавад; низомҳои амалие, ки барои таъмини иҷрои талаботҳои дар боло зикршуда заруранд, коркард шуда, баъд бо ҳуҷҷатҳо таъмин карда шаванд; сохтори асосии нишондодҳо, ки бо мақсади пештара ҳамоханг мешаванд, асоснок карда мешаванд; низомҳои иттилоотии коркард, тестӣ ва бо ҳуҷҷат таъмин карда мешаванд ба таҳияи ҳамкориҳои бонизомро тақозо менамоянд.

7. Амалисозии лоиҳа. Дар ин марҳала вазифаҳои зерин иҷро карда мешаванд: санҷиши ҳамаи ҳуҷҷатҳои тасдиқшуда, ки ба лоиҳаи реинжиниринг таалуқ доранд ва тартиб додани нақшаи идоракунии лоиҳаҳо барои барқарор ва тайёр намудан ва санҷиши низомҳои иттилоотӣ; амалигардонии барномаҳо оид таълим ва бозомӯзии кормандон, аз истифода баровардани низомҳои иттилоотии кӯҳна; таҳияи нақшаи идоракунии тағйиротҳои ташкилие, ки гузаришро ба равандҳо ва низомҳои иттилоотии нав анҷом медиҳад дастгирии равандҳо ва низомҳои иттилоотӣ; гузаронидани раванди беҳтаршавии бефосилаи фаъолияти корхонаҳои савдо.

Аммо ҳангоми гузаронидани реинжиниринги лоиҳа дар корхонаҳои савдои чакана тафовути байни онҳо ва хусусиятҳои алоҳидаи такмилёфтаи раванди соҳибкорӣ муқарар карда мешавад (ҷадвали 1.1).

Ҷадвали 1.1. Тавсифи муқоисавии такмилёбӣ ва реинжиниринги фаъолияти соҳибкорӣ

Нишондиҳандаҳои муқоисашаванда	Нишонаҳои такмилёбанда	Реинжиниринг
Сатҳи тағйирот	Рушдёбанда	Куллӣ
Нуқтаи ибтидоӣ	Раванди асли	«Тахта - тоза»
Зудии тағйиротҳо	Бефосила/якҷақта	Якҷақта
Давомнокии тағйирот	Хурд	Калон
Самти тағйирот	Аз поён ба боло	Аз боло ба поён
Фарогирӣ	Маҳдуд – дар сатҳи функцияҳо	Васеъ байнифункционалӣ
Хабару хатари интизорӣ	Мӯътадил	Баланд
Воситаҳои асосӣ	Идоракунии стратегӣ	Технологияҳои иттилоотӣ
Навъи тағйиротҳо	Тағйироти фарҳангӣ корпоративӣ(ҳамгирӣ)	Маданӣ/сохторӣ

Ҳамин тариқ, вазифаҳои реинжиниринг ва вазифаҳои инноватсионӣ бо ҳамдигар наздикӣ доранд, вале татбиқи амалии навгонӣ ба таъмини рақобатпазирии хизматҳои савдо ва ниҳоят барои эҳёи раванди мусбати корхонаи савдо зарурияти воқеӣ дорад.

Корхонаи савдо дар замони амали муносибатҳои бозорӣ мунтазам ва мақсаднок сурат гирад ва ба талаботи истеъмолкунандагон пурра ҷавоб дода тавонанд. Бинобар ин, коркарди стратегияи технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) барои як қатор фаъолиятҳои мақсаднок ва судманд бояд дар заминаи истифодаи захираҳои иттилоотӣ-технологӣ-ро барои созиш додан ва дастгирии рақобати солим ба корхонаҳои савдои чакана шароит фароҳам оваранд [3].

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки татбиқи технологияи иттилоотӣ барои ташкил ва дастгирии бартарии мустақкам дар самти рақобат, талаб мекунад, ки: бартарии пайдокардари савдо ба роҳ монда, корро барои қабули қарорҳои асоснок равона намоянд, дастовардҳои ба даст овардагӣ дар тамоми фаъолияти савдои чакана ҷорӣ ва паҳн намуда, истифодабарии таҷрибаи мусбат ва комёбии дигар корхонаҳои савдо аз мадди назар дур накунанд [4].

Дар корхонаҳои муваффақи савдо барои ҳалли ин масъалаҳо одатан то 25-40%-и маблағҳо ба дастгирии барномавии амалӣ равона карда мешавад. Мақсади стратегияи ТИ-мусоидат бо менеҷмент, эътимоднокӣ ба инкишофи фаъолият дар бозор, ташкил, дастгирӣ ва афзункунии бартарӣ дар ташкили рақобати бозорӣ мебошад.

Шартҳои реинжиниринги муваффақ ва омилҳои ба хавфу хатар таъсиркунанда ҷудо кардан бениҳоят муҳим аст. Қайд кардан лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳоло барои гузаронидани тадқиқотҳои бонизоми реинжинирингӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад, аммо баҳогузориҳои коршиносон нишон медиҳад, ки то имрӯз қариб 50%-и лоиҳаҳои реинжиниринг бемуваффақият анҷом ёфтаанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ба раванди реинжиниринг ба таври доимӣ омилҳои зерин вобастагии зиҷ доранд:

1. Далелнокӣ (мотиватсия). Сабаб (далел)-и таҳия ва татбиқи амалии лоиҳаи реинжиниринг бояд дар сатҳи зарурӣ муайян ва аниқ карда шавад. Ба ин иқдом, худӣ роҳбарияти олиии корхонаи савдои чакана боварии қатъӣ дошта бошад ва иҷрои амалии лоиҳа дар ҳақиқат натиҷаи ҷашмрас медиҳад ва дарк намояд, ки натиҷаи бадастомада тағйироти сохтори корхонаи савдори талаб мекунад. Барои таъмини комёбии дар ин самт роҳбарият бояд ба

зарурияти реинжиниринг, ки дар корхона гузаронида мешавад, боварии комил дошта бошад ва ба дастаи корие, ки реинжинирингро амалӣ мекунад, қувваҳои бехтарини кориро сафарбар намояд.

2. **Роҳбарият.** Лоиха бояд дар зерӣ идораи роҳбарони корхонаи савдо иҷро карда шавад; роҳбаре, ки татбиқи лоихаи реинжинирингро ба ӯҳда дорад, бояд дорои обрӯи баланд буда, ҳамзамон масъулиятро ба зимма гирад. Барои ноил гаштан ба комёбии татбиқи лоиха идоракунии устувор ва қобилияти ташкилотчигӣ лозим аст. Роҳбар бояд тамоми нерӯи худро барои пешрафти лоиха, сари вақт ва босамар анҷом ёфтани он равона намояд.

3. **Кормандон.** Дар раванди амалисозӣ ва мониторинги лоихаи реинжиниринг интиҳоб шуда, иштироки кормандоне зарур аст, ки салоҳиятҳои ҷудоғона дошта, муҳити ҳамкориро созмон дода метавонанд. Дар ин замина, кормандон бояд дарк намоянд, ки лоиха бо кадом мақсад амалӣ мешавад? Кормандон бояд ӯҳдадориҳои асосноки худро қабул кунанд, қобилияти иҷроӣ онро дошта бошанд, ба амали раванди реинжиниринг вақти заруриро ҷудо намоянд ва бо дили пур барои ноил шудан ба комёбии меҳнатӣ ҳаракат кунанд.

4. **Робитаҳо (коммуникатсия).** Вазифаҳои нави корхонаи савдои чакана бояд аниқ муайян карда шуда, барои кормандон фаҳмо бошад. Муваффақияти реинжиниринг аз он вобаста аст, ки роҳбарият ва кормандони қаторӣ то кадом дараҷа роҳҳои расидан ба мақсадҳои стратегияи корхонаи савдо, дарк мекунад.

5. **Бучет.** Лоиха бояд бучаи мушаххаси худро дошта бошад, хусусан агар истифодаи интенсивии ТИ ба нақша гирифта шуда бошад. Баъзан чунин ҳисоб мекунад, ки реинжинирингро ба таври худмаблағгузорӣ амалӣ кардан мумкин аст, ки ин қомилан ҳақиқат аст. Аз ин сабаб реинжинирингро чун лоиха, серхавфу хатар пиндоштан ба мақсад мувофиқ аст.

6. **Дастгирии технологӣ.** Барои гузаронидани реинжиниринг истифодаи методикаи мувофиқ ва воситаҳои таҷҳизотӣ ногузир мебошад. Реинжиниринг истифодаи низоми иттилоотиро барои дастгирии ташкили савдои ҳамачониба санҷидашуда тақозо менамояд.

7. **Машваратҳо (консултатсия).** Коршиносон ё мушовирон ба иҷрокунадагон, ки бори аввал лоихаи корҳои реинжинирингро амалӣ мекунад, ёрии амалӣ расонида метавонанд. Муҳим аст, ки мавқеи мушовирон, на танҳо аз назари санъати идоракунии, балки аз ҷодаи ёрӣ расонидан мавқеъ гирад ва онҳо ба ҳайати кормандони корхонаи савдои чакана шомил набошанд. Аз ҳамин сабаб роҳбари лоиха бояд фармоишгари салоҳиятнок оид ба хизмати мушовирон бошад. Ба ғайр аз ин, ба омилҳои, ки ба комёбии реинжиниринг мусоидат менамоянд, ҳавфи ӯҳдадориҳо ва вазифаҳои онҳоро бо дарки натиҷаҳои муайян кардан зарур аст. Ба фикри мо, баъзе аз ин омилҳо, масалан тарзи муносибат дар корхонаро тез ташаккул додан имкон дорад ва аз ин сабаб барои ташаккули он ҳар чӣ зудтар корро оғоз кардан лозим аст.

Дар робита бо ин мувофиқи мақсад аст, баъзе ҳатоғиҳое, ки ҳангоми гузаронидани амалиёти нав пайдо мешаванд, мо бояд ҷудо намоем. Қайд кардан ҷоиз аст, ки ҳавфи раванди татбиқи чорабиниҳои реинжиниринг одатан зиёд аст. Дар ин ҳолат натиҷаи интизории онро қафолат додан басо душвор аст, аммо сабаби муваффақият дар риоя кардани қоидаҳои гузаронидани чорабиниҳои тарҳрезӣшуда аст. Аз ин лиҳоз, шартӣ асосӣ дар интиҳоби стратегияи мушаххаси идоракунии реинжиниринг - роҳ надодан ба ҳатоғиҳои бузург мебошад. Таҷрибаи амалии корхонаҳои савдо нишон медиҳад, ки ҳангоми гузаронидани услуби реинжиниринг баъзан ҳатоғиҳо ба чашм мерасанд, ки ин бояд сари вақт пешгирӣ карда шавад:

1. **Корхонаи савдои чакана талош мекунад, ки раванди соҳибқорӣ мавҷударо бехтар намояд, ба ҷои он корҳои тағйирёбандаро ба нақша гирад.** Мутахассисон баъзан кӯшиш мекунад, ки то усулҳои гуногунро ба бехтар намудани фаъолияти хоҷаги нигаронида шудаанд, истифода баранд, аммо чун қоида дар ин ҳолат ҳам натиҷаҳои қонеъкунанда нестанд. Аммо, аз ин корҳо натиҷаи дилхоҳ ба даст наоварда, корхонаҳои савдо ба ҳар ҳол аз бозсозии куллии равандҳои истеҳсолӣ худдорӣ мекунад. Кӯҳнапарастӣ дар он зоҳир мешавад, ки равандҳои мавҷуда бе тағйир мемонад, инфрасохтори пештара дастгирӣ карда мешавад. Аз ҳамин сабаб, чунин андеша пайдо мешавад, ки гӯё қисман бехтар нашудани равандҳои кӯҳна-

роҳи беҳавф ва безарар аст. Ҳамин тавр дар фаъолияти корхонаи савдои чакана сабаби асосии ноқомии раванди реинжиниринг, ба ҷои тағйиротҳои кулӣ дар ҷодаи бозсозии корхонаи савдо, кушиши қисман беҳтар намудани равандҳои кӯҳна пеш гирифта мешавад, ки натиҷаи дилхоҳ намедихад.

2. Назари ноустувор ба навоарӣ. Корхонаҳои савдо танҳо ба аз нав лоиҳасозии ҷараёни савдо диққат дода, амалиётҳои заруриро баъзан ба эътибор намегиранд. Реинжиниринг дар як қатор бахшҳои иқтисодӣ, ба монанди: лоиҳакашӣ корҳо, сохторҳои ташкилӣ, низоми идоракунии ва баҳодихӣ тағйироти чашмрас ворид карда метавонад. Аммо гуногунии оқибатҳо ба он оварда мерасонанд, ки ҳатто менечерҳое, ки ба дигаргунсозии куллии равандҳо бевосита ҳавасманд мебошанд, аз гузаронидани ҳамаи тағйиротҳои зарурӣ дидаю доништа канорагирӣ мекунанд.

Зикр бояд намуд, ки ҳангоми амалисозии лоиҳаи реинжиниринг одатан ҳамон як тарзи корбарӣ такрор мешавад: менечери сатҳи олий ва гуруҳе, ки реинжинирингро амалӣ менамоянд, бояд бештар ба раванди мавҷуда як қатор тағйиротҳои ҳалкунанда ворид намоянд. Вале, онҳо дар ин ҳолат, вазъи мавҷударо таҳлил намуда, нишон медиҳанд, ки вақти иҷрои раванди реинжинирингӣ, агар бо суръат пеш равад, он гоҳ хароҷоти ҷорӣ ин кор тарафи кам шуда, хавфи руҳ додани ҳатогӣҳо низ ба пасти меравад.

3.Баҳогузорию нодурусти сатҳи фарҳанги корпоративӣ корхонаи савдои чакана. Барои он ки ҳайати кормандон равандҳои банақшагирифта бомуваффақият иҷро кунанд, онҳо бояд дар ин самти кор боварӣ дошта бошанд. Дар ин ҳолат, бояд менечерони корхона ба низоми нави баҳодихӣ ва боварию ташаккул дода, онро собитқадамона дар ҳайёт татбиқ намоянд. Менечерон бояд на танҳо ба он аҳамият диҳанд, ки дар ҷои кори кормандон ҷӣ мегузорад, балки донанд дар мафкураи онҳо ҷӣ таҳаввулотӣ мусбат ҷӣ дорад ва инро аз мадди назари худ ҳеҷ гоҳ дур накунанд.

4. Ноустуворӣ дар ҷодаи татбиқи амалии навгониҳо. Дар кори пеш аз муҳлат анҷом додани тадбирҳои реинжинирингӣ ва баъзан маҳдудияти гузориши масъалаҳо мушоҳида мешавад. Натиҷаҳои манфӣ танҳо ҳангоми ҳавобаландии роҳбарони корхона пайдо мешавад. Бидуни хароҷоти зиёд ва бо навгониҳое, ки ба раванди реинжиниринг хос аст, ба зиёд шудани самаранокии кор мусоидат мекунад. Интиҳоби роҳи хеле осони такмилдиҳӣ одатан кори мушкул аст. Аммо осонии ин кор назарфиреб буда, такмилдиҳӣ, ҷун қоида, раванди мавҷударо душвор ва гурӯҳбандии онро нофаҳмо мегардонад.

Ҷорабиниҳои тарҳрезӣшудаи реинжинирингӣ самарабахш намегардад, агар доираи татбиқи он маҳдуд ё масъала ниҳоят танг гузошта шуда бошад.

5.Тақсимоти нодурусти масъалаҳо оиди азхудкунии навгониҳо. Кушишҳои амалисозии раванди реинжинирингӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ на аз боло ба поён, балки аз поён ба боло, аз тарафи менечерҳои зинаи миёна ва поён бо сабабҳои гуногун баъзан бе комёбӣ ба анҷом мерасанд, ки бояд пеши роҳи ин самти кор саривақт гирифта шавад.

6.Нокифоя будани таъминоти захиравии навгониҳо. Ба таври назаррас баланд шудани самаранокии ва фаъолияти хоҷагӣ дар корхонаи савдо, ки натиҷаи татбиқи лоиҳаи реинжинирингӣ мебошад, бе сармоягузорию муайян ба барномаи гузаронидани он имконнопазир аст. Қисмати муҳими сармоягузорӣ – сарфаи вақт ва истифодаи нерӯи кормандони масъули корхона аст. Ҷудокунии нокифояи захираҳои монанд барои ҷорӣ кардани реинжиниринг дар корхонаи савдо имкон фароҳам меоварад, ки аҳли коллективи меҳнатӣ моҳият, зарурат ва манфиати иқтисодии онро дарк намуда, дар ин роҳ саъю талош варзанд.

Ба корхонаи савдо зарур нест, ки дар раванди реинжиниринг миқдори зиёди ҷорабиниҳоро амалӣ намояд, вале бояд дар ин кор қатъият ва ҳавасмандӣ зоҳир намоянд.

7.Банақшагирии лаҳзаи оғози далелнокгардонӣ (мотиватсия ба натиҷаи кор). Агар маълум бошад, ки мудирӣ иҷроияи корхонаи савдо баъди як ду сол ба истеъфо меравад, имконияти гузаронидани реинжиниринги муваффақ аз даст меравад. Гап дар сари он нест, ки вай дар бораи ояндаи корхона ғамхорӣ намекунад ё чандон далелнокт кор намекунад, балки

дар он аст, ки реинжиниринг хоҳ-нохоҳ ба сохтори ташкилии корхонаи савдо, низоми идоракунии он тағйирот ворид мекунад ва роҳбари иҷроияро мумкин аст, ки он уҳдадорӣ ҳоҷе, ки дар оянда ҷойгири ӯро дар ҳолати ногувор мемунад, ба зимма гирифтани намоҳад ва ҷунин ҳолати ноқулай пайдо мешавад.

8. Масоили шахсони масъул барои татбиқи дигарсозии корхона ҷалбшуда. Кӯшиши гузаронидани реинжиниринг, бе даҳолат ба ҳуқуқи ягон шахси масъул, ба гирифтани натиҷаҳои мусбат мусоидат намекунад. Вай на фақат натиҷаи дилхоҳ меорад, балки дар натиҷаи гузаронидани он самти фаъолияти кормандон тағйир меёбад. Ҳамин тавр, ба ҳама маъқул шудан имкон надорад. Дар воқеъ, амали реинжинирингиро маъқуф гузоштан лозим меояд, ё зарурати гузаронидани тағйиротҳои ҷузъӣ пеш меояд.

Таҷрибаи бисёр ширкатҳои савдои кишварҳои хориҷӣ гувоҳӣ медиҳад, ки дар 12 моҳ, одатан барои эълони ғояҳо то анҷоми корҳои аввал амали кардани равандҳои реконструксионӣ кифоя аст. Сарфи зиёди вақт ба он оварда мерасонад, ки кормандони корхона хеле бегоҳтар мешаванд. Онҳо ҳавотир шуда, ҳудро гум мекунад, фикр мекунад, ки реинжиниринг – ин барномаи навбатии дигарсозии қалбаки аст. Дар асл воқеият дигар мебошад.

Дар як вақт намунаҳои зиёди бомуваффақият гузаронидани ҷораҳои реинжинирингӣ ҷой доранд. Корхонаҳои савдо, ки роҳбарони онҳо асосҳои реинжинирингро дарк мекунад ва ба ғояҳои он эътиқот доранд, имконияти сарфоиҳои амалии комёб шуданро доранд. Бурд аз амалисозии бомуваффақияти реинжиниринг на фақат ҳодисаи муҳими иқтисодӣ дар фаъолияти корхона, балки рӯйдоди муҳим барои сатҳи баланди идорӣ аст, агар ба ҳисоб гирем, ки ба иқтисодиёти бозсозии корхонаҳои савдо таъсири назаррас мерасонад.

Аз ҳамин сабаб баҳодиҳии натиҷаҳои бомуваффақият ҷорӣ намудани реинжинирингӣ равандҳои соҳибкорӣ шартӣ воқеан муҳим аст.

Реинжиниринг дар зинаи аввал нақшаҳои навро, ки вазъи муносири иқтисодӣ талаб мекунад, ба пеш мегузорад; яқбора кам намудани сарфи вақт барои иҷрои вазифаҳо; яқбора кам намудани шумораи кормандон ва дигар хароҷотҳо, ки ба иҷрои вазифаҳо бевосита пайвастагӣ доранд; ҷаҳонишавии тиҷорат; кор бо мизочон ва ҳамкорон дар нуқтаҳои дилхоҳи олам, кор бо мизочон дар речаи “24 соат дар 365 рӯз”; таъя ба рушди ҳаракати ҳайати шахсӣ; кор бо талаботи ояндаи мизочон; ҳаракати босуръати ҷорисозии технологияҳои нав.

Дар асоси ҷамъбасти фаъолияти корхонаҳои гуногуни савдо мо намудҳои гуногуни равандҳои соҳибкориро дар савдои ҷаҳонаи Тоҷикистон таҳлил намудем. Дар натиҷаи таҳлилҳо мо ба ҳулоса омадем, ки аксарияти роҳбарони корхонаҳои савдои ҷаҳона барои гузаронидани реинжиниринги равандҳои соҳибкорӣ ҳавсманд нестанд. Комёбӣ ё

ноқомии амалигардонии лоиҳаи реинжинирингӣ аз интиҳоби воситаҳои барномавӣ - таҷҳизоти зарурӣ барои дастгирии он, алоқамандии бевосита дорад ва онро мо бояд аз мадди назар дур накунем.

Умуман, ташкили асосноки фаъолияти иқтисодӣ оиди ташаккулдиҳии реинжинирингии равандҳои соҳибкорӣ дар корхонаҳои савдои ҷаҳона имкон медиҳад, ки самаранокии онҳо тадриҷан тағйир ёфта, дар ниҳояти кор, ба баланд шудани хидматрасонии савдо ба аҳоли дар ҳудуди кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абдикеев Н.М., Данько Т.П., и др. Реинжиниринг бизнес-процессов. -М.: Эксмо, 2007; Багомедов С.Г. Методические основы повышения эффективности функционирования торговых предприятий в современных условиях. Дисс... канд. экон. наук. - Махачкала, 2010; Бородулина С.А. Реинжиниринг бизнес-процессов на транспорте. –СПб.: СПбГИЭУ, 2008; Робсон М., Уллах Ф. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов. –М.: Аудит, 1997; Ходак Е. Оптимизация бизнес-процессов в российских компаниях//Бизнес без проблем, 2002. №12.

2. Багомедов С.Г. Методические основы повышения эффективности функционирования торговых предприятий в современных условиях. Дисс...канд. экон. наук. - Махачкала, 2010; Робсон М., Уллах Ф. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов. –М.: Аудит, 1997.
3. Мариншоев М.М., Султонов З.С. Исследование подходов к оценке качества услуг предприятий розничной торговли// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. №4(29). - С. 91-103.
4. Рахимов Ш.М. Малое и среднее предпринимательство - основной фактор развития// Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2018. № 1 (74). С. 31-42.

УДК 658.7

Мирзобеков Х.Д.

ВАЗЪИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ-ЛОГИСТИКӢ ВА ИҚТИДОРИ ТРАНЗИТИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҳолати инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Соҳаи нақлиёт ва логистика дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳамчун заминаи ташаккули на танҳо бозорҳои дохилӣ, балки байналмилалӣ, таҳкими равандҳои барқарорсозии иқтисоди бозорӣ дар кишварҳо амал мекунад. Хусусияти ҷойгиршавии ҷуғрофӣи ҷумҳурӣ имкон медиҳанд, ки транзити молу хизматрасонӣ байни Чин, Осиёи Марказӣ, кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқи Наздик интиқол дода шавад. Интиқоли байналмилалӣи транзитӣ ба рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ мусоидат хоҳад кард.

Вожаҳои калидӣ: инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ, системаи нақлиётӣ, системаи логистикӣ, маҷмааи нақлиётӣ, иқтидори транзитӣ, самаранокии логистикӣ.

Мирзобеков Х.Д.

СОСТОЯНИЕ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается состояние транспортно-логистической инфраструктуры Республики Таджикистан. Описана структура транспортного комплекса, включающего автомобильный, железнодорожный, авиационный транспорт и автомобильные дороги. Транспорт и логистика в условиях глобализации выступают как основы формирования не только внутренних, но и международных рынков, усиливая процессы становления рыночной экономики в странах. Особенности географического месторасположения республики позволяют осуществлять транзит товаров и услуг между Китаем, Центральной Азией, странами Южной Азии и Ближнего Востока. Международный транзитный грузопоток будет способствовать развитию экономики республики.

Ключевые слова: транспортно-логистическая инфраструктура, транспортная система, логистическая система, транспортный комплекс, транзитный потенциал, эффективность логистики.

Mirzobekov Kh.D.

**STATE OF TRANSPORTATION AND LOGISTICS INFRASTRUCTURE AND
TRANSIT POTENTIAL REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article examines the state of the transport and logistics infrastructure of the Republic of Tajikistan. The structure of the transport complex, including road, rail, air transport and highways, is described. Transport and logistics in the context of globalization act as the basis for the formation of not only domestic, but also international markets, strengthening the processes of establishing a market economy in countries. The peculiarities of the geographic location of the republic allow for the transit of goods and services between China, Central Asia, the countries of South Asia and the Middle East. International transit traffic will contribute to the development of the republic's economy.

Key words: transport and logistics infrastructure, transport system, logistics system, transport complex, transit potential, logistics efficiency.

Чумхурии Тоҷикистон чорроҳаи трафики тичоратӣ мебошад. Қойгиршавии стратегии он ҳамчун пул барои транзити молу хидматҳо байни Чин, Осиёи Марказӣ ва кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқи Наздик хизмат мекунад. Тоҷикистон ҳамчун кишваре, ки ба баҳру уқёнусҳо баромади нақлиётӣ надошта, ба дастрасии фаромарзӣ ва нақлиётҳои давлатҳои Чин, Қирғизистон, Узбекистон ва Афғонистон вобаста аст [1].

Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддӣ ва рақобати саҳти долонҳои байналмилалӣ транзитии давлатҳои ҳамсоя рӯ ба рӯ буда, нисбати беҳтар намудани он ва хизматрасониҳои логистикӣ бояд кӯшиш кунад, то ки мавқеи рақобатпазирии минтақавӣ худро дар ин самт ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Соҳаи нақлиёт ва логистика дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳамчун заминаи ташаккулёбии на танҳо бозорҳои дохилӣ, балки байналмилалӣ, таҳкими равандҳои рушди иқтисодӣ бозорӣ дар кишварҳо амал мекунад. Дар марҳилаи имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ, баланд бардоштани ҷаззобияти иқтисодии транзитии чумхури ба нақша гирифта шудааст, ки яке аз афзалиятҳои нақшаи сиёсати нақлиётӣ-логистикӣ он гардад.

Мафҳуми "иқтисодии транзитӣ" маҷмӯи омилҳои беруна ва дохилиро дар бар мегирад, ки имкониятҳои ин ё он кишвар (минтақа) -ро барои расонидани хизматҳои нақлиётӣ, логистикӣ ва дигар хизматрасоҳои ба ин равандҳо алоқаманд, бо мақсади пайгирии ҷараёни транзити байналмилалӣ молу мусофирон, ки тавассути қаламрави он сураат мегирад, муайян мекунад.

Таҳлили як қатор нашрияҳои илмӣ оид ба мушкилоти рушди иқтисодии транзитӣ [2, 3, 4] имкон медиҳад, ки бо дараҷаи баланди асоснокӣ маҷмӯи омилҳои рушди иқтисодии транзитии кишвар таъсир мерасонанд, дар шакли таснифоти зерин таҳия шаванд:

- омилҳои ҷуғрофӣ-иқтисодӣ (бо мавқеи муфиди ҷуғрофӣи кишвар ва нақшаи он дар ҷомеаҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ ва минтақавӣ алоқаманданд);
- омилҳои ҷуғрофӣ-сиёсӣ (бо хавфҳои сиёсӣ ва беҳатарии долонҳои нақлиётӣ, ки тавассути қаламрави кишвар мегузаранд, асос меёбад);
- омилҳои инфрасохторӣ (дар сатҳи рушди шабакаҳои нақлиётӣ, логистика ва инфрасохтори гумрукии кишвар зоҳир мешаванд);
- омилҳои технологӣ (бо ҷорӣ намудани технологияҳои муосири нақлиётӣ, иттилоотӣ, гумрукӣ ва усулҳои логистикӣ идоракунии равандҳои ҳамлу нақл вобаста аст);
- омилҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ (бо сиёсати иқтисодӣ давлат, инчунин аз рӯи маҷмӯи санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ дохилӣ ва тасвибшуда дар соҳаи нақлиёт ва транзити байналмилалӣ муайян карда мешаванд).

Бояд қайд кард, ки системаи нақлиётӣ ва логистикаи Тоҷикистон ҳамчун унсури маҷмааи минтақавии нақлиётӣ ба тағирёбии самти интиқоли борҳои байналмилалӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ мусоидат намуда, иқтидори транзитии онҳоро афзоиш медиҳад. Транзит имкон медиҳад, ки захираҳои иқтидори низомҳои миллии нақлиётӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ самаранок истифода шаванд. Ин барои баргараф намудани бунбасти чуғрофӣ имконият медиҳад.

Татбиқи иқтидорӣ транзитии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати низомнокро талаб менамояд, ки ба ҳамбастагӣ, ҳамохангӣ ва мувофиқатии вазифаҳои ҳамаи унсурҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикаро кафолат медиҳад. Тавре ки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, низоми самарабахши нақлиётӣ-логистикаи миллий ба шабакаи марказҳои минтақавии нақлиётӣ-логистикӣ таъя мекунад.

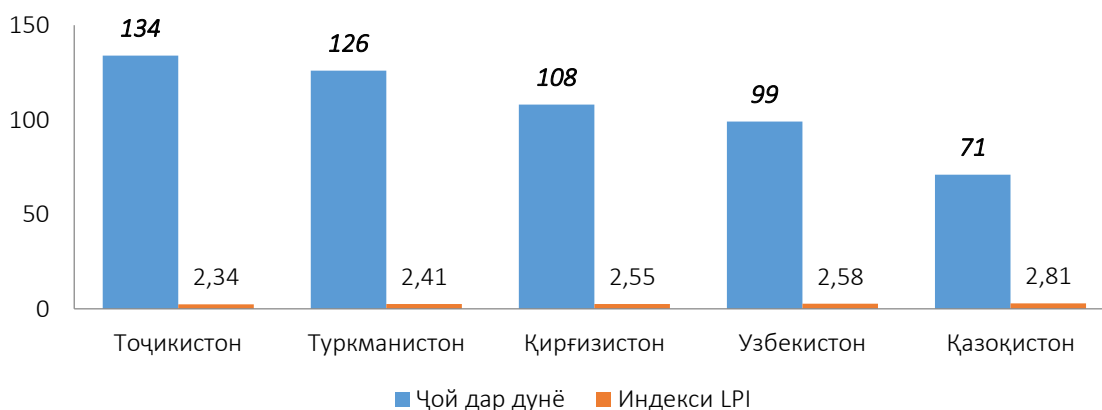
Маҷмааи нақлиётӣ Тоҷикистон ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар маҷмӯъ зич пайваст аст. Мувофиқи гуфтаи муҳаққиқон, 1% афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохила ба афзоиши гардиши бор ба 1 миллиард тонна-километр оварда мерасонад.

Тибқи маълумоти расмӣ Агентии омили назди Ҳукумати президенти ҚТ, дар соли 2019 маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 77,3 миллиард сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 ба миқдори 7,5% зиёд аст. Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба сари аҳоли дар соли 2019 тақрибан ба 840 доллари амрикоӣ баробар буда, нисбат ба соли 2018 ба 3% афзудааст.

Низоми нақлиётӣ-логистикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои тӯлонӣ бетартибона рушд карда истодааст, ки оқибати он номутасилӣ ва номутобикатии унсурҳои таркибӣ он мегардад. Бештар объектҳои низоми нақлиётӣ-логистикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чунин мушкилот рӯ ба рӯ мегарданд, яъне андозаи баланди истеҳлок, ҳаҷми ками маблағгузорӣ, сатҳи нокифояи таҷдиди фондҳои асосӣ ва ғ. Ҳамаи ин монеаҳо ба имконияти амалисозии иқтидори транзитии кишвар бо мавқеи беназири чуғрофӣ худ таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар ин шароит, ба омӯхтани вазъи кунунии инфрасохтори нақлиёт ва бозори хизматрасонии логистикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Мувофиқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ барои соли 2018, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати рушди логистика дар байни 160 кишвари дунё дар ҷои 134-ум қарор дорад. Дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ, Тоҷикистон мавқеи охириро ишғол мекунад. Дар ин маврид Тоҷикистон мавқеи худро аз рӯи чунин аломатҳои баҳогузориҳои Бонки Ҷаҳонӣ, яъне самаранокии мақомоти гумрукӣ (ҷои 150-ум), соддакунии ташкили таҳвили молҳои байналмилалӣ (ҷои 133-юм) ва инфрасохтори логистикӣ (ҷои 127-ум), бояд беҳтар намояд. Норасоӣҳо дар рушди ҳам логистика ва ҳам дар маҷмӯъ логистикаи нақлиётӣ, фаъолияти оқилонаи занҷираҳои логистикаро хело мушкил намуда, ба иқтисодияти кишвар зарари калон мерасонад. Бояд қайд кард, ки дар кишварҳои пешрафта хизматрасонии логистикӣ беш аз 10-15 фоизи ММД-ро ташкил медиҳад.

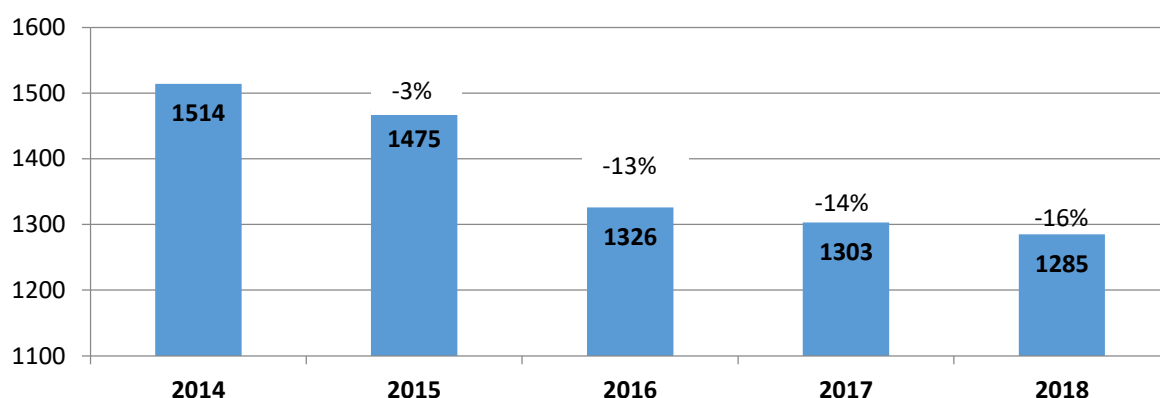
Расми 1. Индекси сатҳи рушди логистика дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

дар соли 2018.

Тибқи ҳисобҳо, Тоҷикистон аз соли 1990 то 2010 ба талафоти зиёди воситаҳои нақлиёт нисбат ба дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ дучор омадааст, ки ҳаҷми он ба 1 миллиард доллар расидааст, ки ин ҳолат ба низоми нақлиёти кунуни бетаъсир намоишонад.

Аз тақмилиёбии инфрасохтори нақлиётӣ дар ҷумҳурии омили солҳои охир оид ба садамаҳои нақлиёти автомобилӣ дар роҳҳои ҷумҳурии шаҳодат медиҳад. Тибқи маълумот, дар муқоиса бо соли 2014, соли 2018 шумораи садамаҳои нақлиётӣ 16% коҳиш ёфтааст.

Соҳтмон ва нигоҳдории иншооти инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон хеле гарон аст. Зиёда аз нисфи қаламрави баландкӯҳи кишвар дар баландии зиёда аз 3000 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир аст ва доимо дучори хавфи офатҳои хатарноки табиӣ мегардад, ки аксар вақт алоқаи нақлиётиро бо дигар минтақаҳо ғайриимкон намуда, ба иншоотҳои роҳу нақлиёт зарари калон мерасонанд.

Расми 2. Садамаҳои нақлиёти автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 2014-2018 (шумораи садамаҳо)

Дар солҳои охир, роҳбарияти кишвар дар самти дигаргуниҳои низоми нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои зиёде ба харҷ дода истодааст, ки ба он унсурҳои низоми мукаммали нақлиётӣ-логистикро диҳад. Бо мақсади рушди маҷмааи нақлиёти кишвар, аз ҷумла долонҳои нақлиётӣ ва транзитӣ барои соҳтмон ва азнавсозии пурраи шабакаҳои роҳ, соҳтмони нақбҳо ва пулҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи тақрибан 2 миллиард доллар сармоя ҷалб кардааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили ҳуҷҷатҳои асосии концептуалӣ, барномавӣ ва стратегӣ [5, 6, 7], яъне Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030, Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Барномаи давлатии рушди Маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва Ҳимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, он далелро ошкор намуд, ки махсус ба рушди логистика ва занҷираҳои таъминоти моддӣ дар кишвари мо кам диққат дода шудааст.

Дар асоси ин, таҳияи Барномаи махсуси рушди низоми логистикӣ ва устувории занҷираҳои таъминотиро дар шароити имрӯзаи сиёсӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои давраи то соли 2030 мақсаднок шуморида, ҳадафҳои асосии ин барнома бояд ба ташаккул ва тақмилиёбии чунин масъалаҳо бахшида шавад:

- ташаккули марказҳои муосири байналмилалӣ логистикӣ дар мазеъҳои муайяни ҷумҳурий;
- тақмили додани хизматрасониҳои логистикӣ ва экспедитсионӣ барои устувории занҷираҳои таҳвилӣ;
- фароҳамовариҳои шароити мусоид барои афзоиши даромад аз транзити бор тавассути қаламрави ҷумҳурий;
- беҳтар намудани мавқеи ҷумҳурий дар рейтинги ҷаҳонӣ аз рӯи индекси самаранокии логистика "LPI".

АДАБИЁТ

1. Асадов Ш. Транзитные коридоры Таджикистана и их потенциал для развития региональной торговли / Университет Центральной Азии. Высшая школа развития. Институт государственного управления и политики [Электронный ресурс].
2. Молокович А.Д., Лукша В.А. Развитие транспортно-логистической системы Республики Таджикистан [Электронный ресурс] // Логистические системы и процессы в условиях экономической нестабильности: Мат-лы IV Междунар. заоч. науч.-практ. конф. (Минск, 6—7 дек. 2016 г.) / Ин-т бизнеса и менеджмента технологий БГУ; отв. ред. В.В. Апанасович. Минск: Изд. центр БГУ, 2016.
3. Азимов П. Х. Транспортно - логистический потенциал Республики Таджикистан // Международная научно - практическая конференция «Новая наука: проблемы и перспективы». – Стерлитамак, АМИ, 2016. – С. 9-11.
4. Султонов З.С., Табарова Д.А. Рынок услуг международных автомобильных перевозок: понятие и виды инфраструктуры наземного транспорта // Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: «Сино» 2019, №10-1. - С. 133-136.
5. Барномаи мақсадноки давлатии "Рушди маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2025".
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030 сол: Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016. №636 тасдиқ карда шудааст // Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Маводи электронӣ].
7. Барномаи рушди миёнамӯҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 - 2020: Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016. №678 тасдиқ карда шудааст // Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Маводи электронӣ].

УДК 656.7

Мухамедова Ш.С., Алибаева М.М., Дустматов Б.М.

**ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ХИЗМАТРАСОНИИ НАҚЛИЁТИ ҲАВОИ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Яке аз нишондиҳандаҳои тараққиёти мамлакатҳо ин рушди соҳаи нақлиёти он мамлакат мебошад. Яъне тавассути нақлиёт ҳамагуна соҳаҳои хоҷагии халқ афзуда, дар навбати худ пайдоиши шаҳрҳо боиси пайдоиши намудҳои нави ба талабот ҷавобгӯи нақлиёт мегардад. Нақлиёти ҳавоӣ ҶВР дар мамлакат яке аз намудҳои нақлиёти асосӣ ба шумор меравад. Дар мақолаи баҳодиҳии нишондиҳандаҳои соҳаи хизматрасониҳои ҳавоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: нақлиёти ҳавоӣ, ширкатҳои ҳавопаймоӣ, хатсайрҳо, терминал, хизматрасонӣ.

Мухамедова Ш.С., Алибаева М.М., Дустматов Б.М.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ УСЛУГ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Одним из показателей развития страны является развитие ее транспортного сектора. Другими словами, все отрасли экономики растут за счет транспорта, что, в свою очередь, ведет к появлению новых видов транспорта, отвечающих требованиям. Воздушный транспорт УВР является одним из основных видов транспорта в стране. В статье дана оценка показателей авиаперевозок в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: воздушный транспорт, авиакомпании, маршруты, терминал, услуги.

Mukhamedova Sh.S., Alibaeva M.M., Dustmatov B.M.

ANALYSIS OF THE STATE OF AIR TRANSPORT SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

One of the indicators of the country's development is the development of its transport sector. In other words, all sectors of the economy are growing at the expense of transport, which, in turn, leads to the emergence of new modes of transport that meet the requirements. Air transport UVR is one of the main modes of transport in the country. The article provides an assessment and analysis of the efficiency of air transportation in the Republic of Tajikistan.

Key words: air transport, airlines, routes, terminal, services.

Таи солҳои истиқлолияти давлатӣ соҳаи нақлиёти ҳавоӣ низ ботадрич ривоч ёфт. Дар давоми солҳои 1991 – 2008 дар ҷумҳурӣ як коргоҳи давлатии ҳавопаймоии «Тоҷикистон» ҷаъолият дошт. Аввалин парвоз ба хориҷи кишвар аз фурудгоҳи байналмиллалӣ Душанбе 11 март соли 1992 дар хатсайри Душанбе – Техрон – Душанбе оғоз гардидааст [3, С. 12].

Баъди сипаришавии солҳо ва инкишофи нақлиёти ҳавӣ дар самти Душанбе – Урумчӣ – Душанбе парвозҳои чартерӣ, соли 2003 дар хатсайри Урумчӣ – Душанбе – Урумчӣ парвозҳои доимӣ ба роҳ монда шуданд.

Соли 2008 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҚВДА «Тоҷикистон» ба ҷамъиятҳои саҳомии кушодаи «Тоҷик Эйр», фурудгоҳҳои байналмиллалӣ Душанбе, Хучанд, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Ҷамъияти саҳомии пӯшидаи «Ширкати таъминоти сӯзишворӣ» ва Корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикаэронавигатсия» ҷудо карда шуд ва минбаъд ҷуғрофияи парвозҳои ширкатҳои ватанӣ васеъ гардид. Ҳамин тариқ, дар доираи ҳамкорӣҳои байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 26 кишварҳои хориҷи дуру наздик Созишномаҳо оид ба алоқаи ҳавоӣ ба имзо расонидааст [2, С. 145-148]. Аз онҳо нух кишвари ИДМ аз ҷумла Россия, Белорус, Украина, Озарбойҷон, Туркменистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Арманистон ва Ўзбекистон. Бо 5 кишвари Аврупо (Люксембург, Германия, Австрия, Чехия ва Латвия) ва 12 давлатҳои ба монанди Осиё (Туркия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Хитой, Покистон, Таиланд, Арабистони Саудӣ, Баҳрайн, Қатар, Қувайт ва Корея) мебошанд [4, С. 15].

Дар соҳаи авиатсияи граждании кишвар айни замон 1 ширкати ҳавопаймоии ватанӣ (ҶДММ «Сомон Эйр»), 4 фурудгоҳи байналмилалӣ (Душанбе, Хучанд, Кӯлоб ва Қӯрғонтеппа), 29 фурудгоҳҳои маҳаллӣ аз ҷумла, ҷаъолияткунанда Хоруғ, Ванҷ, Рушон, Мурғоб, Дарвоз, Панҷакент, Айнӣ, Исфара, Панҷ, Ҳамадонӣ, Фархор, Рашт ва Лахш) ва ҳамчунин ҚВД «Тоҷикаэронавигатсия», ҚСП «Кейтринг сервис», ҶДММ «Таъминоти сузишворӣ» ва ҚСП «Агентии алоқаи ҳавоӣ» ҷаъолият доранд [1].

Аз рӯй маълумотҳои оморӣ ба ҳолати 2020 13 адад ширкатҳои хориҷӣ аз фурудгоҳҳои байналмиллалӣ ҷумҳурӣ, аз ҷумла шаш адад аз Россия («Сибир», «Ют Эйр»,

“Южный авиалинии” (Чин), “Уралские авиалинии” ва “Глобус”, “Икар”), “Туркиш” (Туркия), “Осмон” (Эрон), “Кам – Эйр” (Афғонистон), “Эйр – трафик” (Қирғизистон), “Эйр – Астана” (Қазоқистон), “Флай – Дубай” (АМА) ва “Ўзбекистон ҳаво йуллари” ба мусофирон хизмат мерасонанд [5].

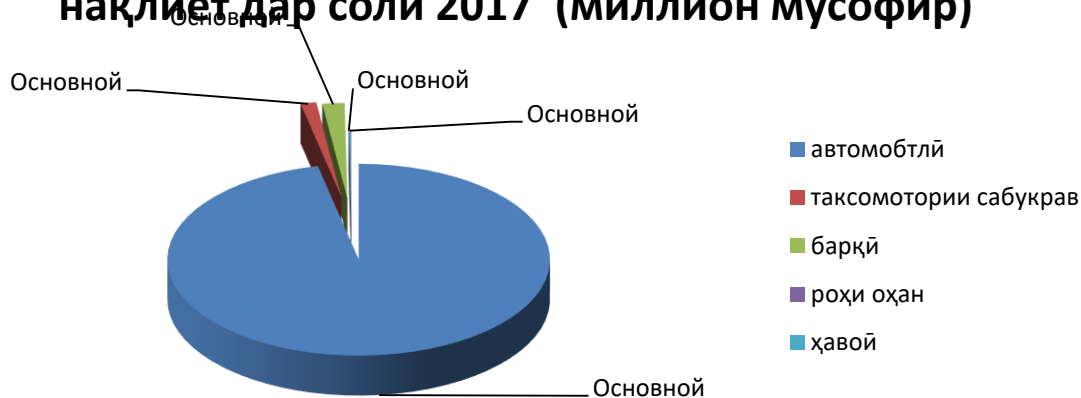
Ҳиссаи ширкатҳои нақлиёти ҳавоии ватанӣ дар ҳаҷми умумии интиқоли мусофирон дар соли 2016 – 48,1%, соли 2017 – 42,6% ва нимсолаи якуми соли 2018 – 41,5%–ро ташкил намудааст. Дар ҷадвали 1 ва 2 ҳаҷми мусофиркашонӣ ва мусофиргардиш бо ҳамаи намудҳои нақлиёт нишон дода шудааст. Ҳаҷми мусофиркашонӣ тавассути нақлиёти ҳавоӣ нисбати соли 2013 ба 0.1 миллион мусофир кам шудааст, аммо тавассути дигар намуд нақлиёт ба монанди нақлиёти автомобилӣ, таксомотории сабукрав ва барқӣ зиёд гардидааст.

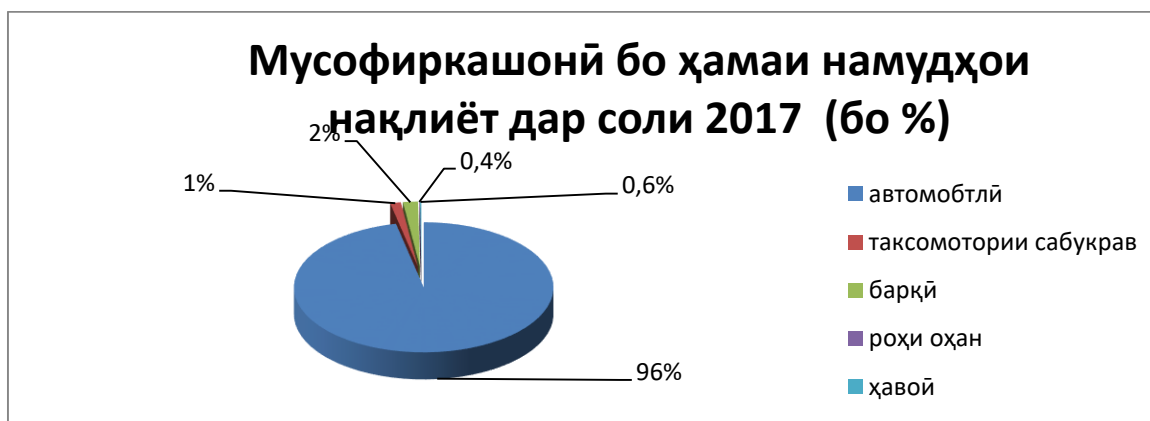
Ҷадвали 1.

Мусофиркашонӣ бо ҳамаи намудҳои нақлиёт (миллион мусофир)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ҳамагӣ	520,7	545,0	556,9	564,5	572,9	594,7
аз он ҷумла бо:						
автомобилӣ	506,6	530,4	541,3	548,3	554,1	574,3
таксомотории сабукрав	2,3	2,8	3,9	4,8	6,6	7,9
барқӣ	10,3	10,2	10,2	10,2	10,9	11,1
роҳи оҳан	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5
ҳавоӣ	1,0	1,1	1,1	0,8	0,8	0,9

Мусофиркашонӣ бо ҳамаи намудҳои нақлиёт дар соли 2017 (миллион мусофир)

Ҷадвали 2

Мусофиргардиш бо ҳамаи намудҳои нақлиёт

(миллион мусофир-километр)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Нақлиёт ҳамагӣ	9806,9	10206,2	10305,1	9230,1	9148,0	9308,8
аз он ҷумла бо:						
автомобтлӣ	7213,5	7200,1	7271,1	7096,7	6752,7	6806,8
таксомотории сабукрав	20,7	25,8	34,4	40,5	66,3	77,3
барқӣ	48,5	48,3	48,3	48,3	51,5	52,3
роҳи оҳан	24,0	20,9	17,8	16,0	18,4	27,9
ҳавой	2500,2	2911,1	2933,5	2028,6	2259,1	2344,5

Дар ширкатҳои нақлиёти ҳавоии кишвар яъне парки умумии тайёраҳо ва чархболҳои он ба 51 адад баробар буда, аз ин миқдор коршоям 16 адад, корношоям 2 адад ва дар нигоҳдорӣ 33 адад мебошад. Дар ширкатҳои ҳавопаймоии ватанӣ 13 адад ҳавопаймоҳои муосир мавриди истифода қарор дорад, ки аз ин миқдор 6 адад дар ҳолати нигоҳдорӣ қарор дорад [1, С. 135].

Айни ҳол ба 127 адад ширкатҳои ҳавопаймоии ватаниву хориҷӣ хизматрасониҳои аэронавигатсионӣ пешкаш карда мешавад. Ба хотири беҳдошти чунин хизматрасониҳо байни Тоҷикистону Ҷумҳурии Фаронса оид ба сохтмони манораи назоратӣ – диспетчерӣ дар фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе Созишнома ба имзо расида, корҳои сохтмони рафта истодаанд.

Ҳамзамон, аз тарафи Вазорати нақлиёти кишвар лоиҳаи хатти нави аэронавигатсионӣ ТОРАЗ ШАЧЕ, Душанбе – Мурғоб – Қошғар – Урумчӣ таҳия шуда, айни замон дар баррасии ҷонибҳо (Тоҷикистон – Хитой) қарор дорад.

Падидаи дигар ин буд, ки дар фурудгоҳи Душанбе бо ҳиссагузориҳои Ҳукумати Тоҷикистону Фаронса 3-юми сентябри соли 2014 терминали нави ҳозиразамони мусофирбарӣ бо иқтисодии хизматрасонӣ ба 500 нафар мусофир дар як соат мавриди истифода қарор гирифт [4].

Ҳамзамон рӯзи 25 июни соли 2018 дар арафаи Рӯзи Ваҳдати миллӣ бо иштироки Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳбарони вазорату идораҳои дахлдор, Агентии Ҷопон оид ба рушди байналмилалӣ «ЈІСА», Консорсиуми ширкатҳои японии «Ниппон Кое» –

Консултант, ДАИ Ниппон Констракшин, терминали бокашонии фурудгоҳи байналмилалии Душанбе ба истифода супорида шуд.

Терминали мазкур дар масоҳати 3,7 ҳазор метри мураббаъ бо иқтидори солонаи 20 ҳазор тонна молу маҳсулот бунёд гардида, аз ду қисмат – анбор ва хучраҳои қорӣ иборат буда, бо техникаю таҷҳизоти муосири сардқунанада ҷиҳозонида шудааст ва маркази логистикӣ аввалин дар соҳаи авиатсияи граждании кишвар ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, айни замон, дар соҳаи авиатсияи гражданий 3 лоиҳаи сармоягузорӣ, аз ҷумла лоиҳаи “Таҷдид ва мучаҳҳазгардонии техникий фурудгоҳи байналмилалии Хучанд” (8,6 млн. доллари ИМА), “Беҳтаргардонии хизматрасонии аэронавигатсионии Тоҷикистон” (3,4 млн. доллари ИМА) ва сохтмони манораи назорати – диспетчери (4 млн. доллари ИМА) дар фурудгоҳи байналмилалии Душанбе мавриди татбиқшавӣ қарор доранд, ки ин ба раванку ривоч ёфтани ин соҳа кумак мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.
2. Султонов З.С. Транспортные услуги как неотъемлемая часть предпринимательской инфраструктуры: сущность и преимущество// Материалы VI Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита», – Душанбе: «Ризо-Принтер» 2017. - С.145-148.
3. Ҳисоботи шӯъбаи инноватсионии Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2015.
4. Ҳисоботи раёсати нақлиёти ҳавоии Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.
5. www.mintrans.tj.

УДК 334.722.1

Валиев Н.Ш.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДИ ИННОВАТСИОНӢ ВА АҲАМИЯТИ ТАҲИЯИ БАРНОМАИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муҳимияти таваҷҷуҳи илмӣ ва амалӣ ба баҳши соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ва нақши он дар иқтисодиёти кишвар пешниҳод мегардад. Роҳҳои татбиқи низоми муассир ва оқилонаи дастгирии давлатии соҳибкории хурди инноватсионӣ пешниҳод карда мешаванд, ки имкон медиҳанд хусусиятҳои мушаххаси соҳибкории хурди инноватсионӣ ба таври зарурӣ мустаҳкам карда шаванд. Дар мақола бахусус хусусиятҳои фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ва инчунин аҳамияти таҳияи барномаи рушди он пурра таҳлил карда шуда, хулосаҳои мушаххас бароварда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкори хурд, соҳибкории инноватсионӣ, нақши соҳибкории хурд, шаклҳои соҳибкорӣ, вазифаҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ, барномаи соҳибкории хурди инноватсионӣ.

Валиев Н.Ш.

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлена важность научного и практического внимания к инновационному сектору малого бизнеса в сфере услуг и его роль в экономике страны. Предложены пути реализации эффективной и рациональной системы государственной поддержки малого инновационного предпринимательства, что позволит нормативно закрепить основные видовые признаки малого инновационного предпринимательства. В частности, в статье подробно анализируется специфика деятельности малого инновационного бизнеса в сфере услуг, а также важность разработки его программы и делаются конкретные выводы.

Ключевые слова: малый бизнес, инновационный бизнес, роль малого бизнеса, формы бизнеса, функции малого инновационного бизнеса, программа малого инновационного бизнеса.

Valiev N.Sh.

DEVELOPMENT OF SMALL INNOVATIVE BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the importance of scientific and practical attention to the innovative sector of small business in the service sector and its role in the country's economy. The ways of implementing an effective and rational system of state support for small innovative entrepreneurship are proposed, which will allow to normatively fix the main specific features of small innovative entrepreneurship. In particular, the article analyzes in detail the specifics of the small innovative business in the service sector, as well as the importance of developing its program and draws specific conclusions.

Keywords: small business, innovative business, the role of small business, business forms, functions of small innovative business, small innovative business program.

Дар шароити амалкарди муносибатҳои бозорӣ муҳимияти пешбурди фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи он дар истеҳсолот, аз ҷумла дар шакли соҳибкории хурд судманд мебошад, зеро он ба тамоюли ҷаҳонӣ ин самти афзалиятноки рушди устувор пурра мусоидат мекунад.

Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти навоарона маънидод намуд, ки он ба ҷустуҷӯи роҳу равишҳои нави сармоягузорӣ, тавлиди маҳсулоти комилан нав, такмили раванди тағйирёбии сифати молҳои мавҷуда, рушди афзалиятҳои худӣ, истифодаи самаранокии иҷроӣ амалиёти сифатан нави истеҳсол ва фурӯши маҳсулот барои гирифтани фоидаи раवона гардидааст. Дар ин робита соҳибкорӣ бо ҷалби ҳатмии навоариҳо – ин ё истеҳсоли молу ҳадамоти нав дар бозор, тағйир додани самти таҳассуси фаъолият ё ташкили нави фаъолияти инноватсионии корхона бошад. [3].

Бино бар ақидаи Ҷ. Шумпетер «Вазифаи соҳибкорон аз амалисозии ғояи ислоҳот ва инкилобии усулҳои раванди истеҳсолот барои ноил шудани кашфӣ ва бо назардошти маъноӣ васеи мафҳуми он тариқи технологияҳои навтарини замонавӣ барои истеҳсоли молҳои нав ё такмили равандҳои истеҳсоли молҳои мавҷуда, вале бо усули навин тавассути истифодаи сарчашмаи нави ашёи хом ва ташкили соҳаи нави саноат иборат аст». Ҳамин тариқ, Ҷ. Шумпетер ҳамон андешаро талқин мекард, ки навоарӣ ва навгониҳо аз хусусиятҳои ҷудонашавандаи соҳибкор мебошанд [5].

Соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ ин раванди махсуси навоариҳои ташкили фаъолияти нави хоҷагидорӣ аст, ки асоси онро ҷустуҷӯи доимӣ ва ғояву тадбирҳои навоарона ташкил менамояд.

Дар маҷмуъ, соҳибкориҳои инноватсиониро ҳамчун раванди ташкилӣ - иқтисодӣ муайян намудан мумкин аст, ки ба тавлид ва савдои молу хизматрасониҳои наву босифат ва технологияҳои пешқадами замонавӣ бо роҳи истифодаи амалии навоариҳоро пешбинӣ ва дар амали хоҷагидорӣ бозорӣ пешбини менамояд.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ раванқ додани соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ масъалаи хеле муҳим мебошад. Аз нуқтаи назари муаллифон роҳи аҳмияти стратегидошта маҳсуб мешаванд. Соҳибкориҳои инноватсионӣ бояд яке аз секторҳои муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад ва ба субъектҳои он зарур аст, ки амалан дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт фаъолият намоянд.

Дар ҷаҳони муосир омилҳои асосии рушди устувори иқтисодиёт ва ноил гардидан ба сатҳи баланди зиндагии аҳоли бо роҳи ба иҷтимоӣ нигаронидашудаи рушди инноватсионӣ гузаштани он мебошад [2].

Дар ҳоли ҳозир фаъолияти соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон бо суръати пасту нокифоя тағйир ёфта истодааст [7]. Шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ, ки имконият ва ҳуқуқи ташкили корхоро доранд ба талаботи замона ҷавобгӯ нест. Ин ҳолат, маънои онро дорад, ки бо назардошти омилҳои асосӣ, ки боиси рушди соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ мегарданд, вучуд надоранд ба монанди: талабот ба навоарӣ аз ҷониби истеъмолкунандагон, мавҷудияти иқтисодии пешрафтаи илмӣ-техникӣ дар иқтисоди миллӣ, мавҷуд набудани ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузори, ки фаъолияти инноватсионии хатардор (таваккалӣ) - ро маблағгузорӣ кунанд.

Дар шароити муосири Тоҷикистон дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти инноватсионии ватанӣ умуман вучуд надорад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки аксарияти корхонаҳо технологияҳои тавлиди кишварҳои хориҷиро бештар дастрас менамоянд, ҳол он ки ин гуна техникаю таҷҳизотро имкон дорад, ки дар Тоҷикистон истеҳсол намоем. Нақши соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии ватанӣ, савдои чакана ва хӯроки умумӣ, хизматрасониҳои нақлиёти мусофирбар, алоқа, истироҳатӣ – табобатӣ, соҳаи сайёҳӣ ва ғайра хеле назаррас нест.

Имрӯз дар ҷумҳурӣ бо суръат инкишоф додани соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ басо муҳим ва манфиатнок аст. Ба андешаи муаллифи диссертатсия амали шудани ин тадбир саривақти буда ба сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон оид ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ, зимнан ҳамроҳанг мебошад. Ин раванди рушди суръатноки фаъолияти иқтисодиву иҷтимоии кишварҳо барои солҳои то 2030 зарур ва судманд аст.

Дар вобастагӣ бо ин раванди ояндадор рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба сатҳи сифатан баланд замина хоҳад гӯзошт. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъалаи дорои аҳамияти стратегӣ, ба фикри мо, таҳия ва асоснокгардонии зарурати самтҳои афзалиятноки Барномаи рушди устувор ва босуръати соҳибкориҳои хурди инноватсионӣ барои давраи то соли 2030, дар навбати аввал таҳияи лоиҳаи он мувофиқи мақсад аст.

Ҳар як мамлакат новобаста ба он, ки дар кадом сатҳи илмию технологӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии рушд қарор дорад, бояд ба ташаккули низоми миллии инноватсионии худ, ки он принсипҳои умумии фаъолияти инноватсионӣ ва дар баробари ин, бо дарназардошти махсусиятҳои мамлакат (нерӯи илмию технологӣ, вазъи иқтисодиёт, захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулоти хом, шароити табииву иқлимӣ ва ғайра) сохта шудааст, кӯшиш намояд. Барои пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ, ки ҷузъи пайваस्तкунандаи илм ва истеҳсолот мебошад, бояд шароит фароҳам оварда шавад, то ҷузъи инноватсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт ба таври доимӣ афзоиш ёфта, ба пешрафти мамлакат ва болоравии некӯаҳволии халқ таъсири бештар дошта бошад [6].

Зарурати таҳия ва аҳамияти татбиқи амалии барномаи нав дар ин самт ба ҷунин омилҳои асосӣ вобастагӣ дорад:

- баланд шудани нақши инноватсия чун яке аз иқдомҳои муҳим дар таъмини рушди иҷтимоӣ – иқтисодии кишвар;
- ташаккули самарабахши иқтисоди бозорӣ дар ҷумҳурӣ, ки бештар ба технологияҳои муосир таъя мекунад;
- паст будани сатҳи талабот ба навоариҳо аз ҷониби фаъолияти соҳибкорӣ;
- рушди номукаммали қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ва мавҷуд набудани қонун ва барномаи мақсаднок дар ҳалли масъалаи муҳими ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ;
- паст будани сатҳи маданияти инноватсионӣ ҷӣ дар соҳаи илм ва ҷӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ хурд;
- муҳайё нагардидани шароитҳои зарурӣ барои рушд ва истифодаи самаранокӣ дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар ҷараёни нависозии истеҳсолот, савдо, хӯроки умумӣ ва рушди сектори соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ;
- дастрас набудани иттилоот (бо назардошти иттилооти оморӣ) оид ба рушди фаъоли соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар соҳаи савдо.

Бо дарназардошти масоили зикршуда таҳияи барномаи рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ, ба андешаи мо, зарурати воқеӣ пайдо мекунад.

Дар барномаи мазкур, ки бояд таҳия шавад мақсад, самтҳо ва роҳҳои рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шуда, нишонаҳо, роҳҳо ва давраҳои дар амалия истифода намудани он имкон медиҳад, ки сабаби ташкили шароитҳои мусоид барои инкишофи соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ гарданд, нишон дода шудаанд.

Дар барнома раванди мақсаднок ба пеш бурдани соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодии кишвар – саноат, кишоварзӣ, савдо, хӯроки умумӣ ва ғ бояд асоснок гардад.

Барнома нисбати таъмин намудани шароитҳои мусоид барои истифодаи фаъоли навғониҳо ва дастовардҳои илмию инноватсионӣ дар соҳибкорӣ хурд самтҳои афзалиятнок ба монанди – технологияҳои нав, идоракунии замонавӣ, бозоршиносии ва идоракунии он, молия, савдо ва ғ., баланд бардоштани рақобаттавонии корхонаҳо дар минтақаҳои гуногун, васеъ гардонидани имкониятҳои барои таъмини рушди соҳибкорӣ хурд дар Тоҷикистон фароҳам сохта мешавад.

Мақсади таҳияи барномаи рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар ҳудуди Тоҷикистон – ин дар асоси таъмини системаи муайян оид ба ташкилу идора кардани навғониҳо мебошад, ки он дар навбати худ таъмини муҳити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, мавҷудияти инфрасохтори кифояи инноватсионӣ, бештар гардонидани низоми дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурди инноватсиониро талаб менамояд. Дар ҷараёни татбиқи барнома чунин масоили муҳим дар роҳи ба таври суръатнок инкишоф додани иқтисодии инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳаллу фасли масъалаҳои зерин саҳм мегузорад:

- баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- муттаҳидсозии аҳоли дар алоқамандӣ бо хусусият ва инкишофи ғояҳои миллӣ;
- дигаргунсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ба минтақаҳои алоҳидаи рушдфто табдил додани он, ҳам аз нуқтаи назари сатҳи зиндагӣ, дар баробари ин рушди иқтисодии ҷумҳурӣ ба стратегияи самаранокӣ ҷамъкунӣ ва истифодаи донишҳои татбиқи навоариҳо асоснок мегардад;
- ташкили шароитҳои мусоид барои инкишофи соҳибкорӣ тариқи истифодаи иқтидорӣ илмӣ – техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таъмини рушди босуръати илованархҳои тавассути соҳибкорӣ инноватсионӣ;
- рушди соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла саҳмирии субъектҳои соҳибкорӣ хурд дар ММД;
- инкишофи сармояи инсонӣ, инчунин таъмин кардани модели соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ.

Субъектҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ бояд амалан дар ҳама соҳаҳои асосии иқтисодиёт фаъолият дошта бошанд ва чун зарурат бояд сегментҳои бозорӣ ҳамаҷониба омӯхта шаванд. Дар лоиҳаи барнома 11 соҳаи муҳим барои соҳибкории инноватсионӣ муайян карда шудаанд: 1. саноат; 2. кишоварзӣ; 3. истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ; 4. савдои чакана; 5. хӯроки омма; 6. алоқа; 7. сайёҳӣ; 8. дизайн ва санъати зебӣ; 9. маориф 10. тиб; 11. биотехнология ва ғ.

Барои ташаккули соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Тоҷикистон бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин таваччуҳи хос зоҳир гардад:

- ташаккули роҳҳои ҳамкорӣ миёни иштирокунандагони чараёни инноватсионӣ, бо назардошти ташкили ҳамкорӣ миёни ташкилотҳои илмӣ ва муассисаҳои давлатии олии касбӣ бо корхонаҳои саноатӣ бо мақсади ҷорӣ кардани технологияҳо дар истеҳсолот, савдои чакана ва хӯроки омма, баланд бардоштани дараҷаи таҳассуснокии кормандон;

- гузаронидани сиёсати амалкунандаи иқтисодӣ нисбати иштирокчиёни чараёни инноватсионӣ, ҷалби институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ баҳри рушди сармоягузори венчурӣ ба лоиҳаҳои илмӣ;

- ташкили марказҳои инноватсионӣ – технологӣ, бизнес – инкубаторҳо, технопаркҳо ва инкишоф додани минтақаҳои, ки инфрасохторҳои инноватсионӣ он ҷо ҷойгир шудаанд, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошанд, мусоидат оид ба таъсис ва рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ, ташкили биржаҳои моликияти зеҳнӣ ва хизматҳои илмӣ-техникӣ.

Аз ҳамин сабаб ҳалли масъалаҳои зерин барои рушди инноватсионии ҷумҳурӣ зарур мебошанд:

- тезонидани чараёнҳои замонависозии заминаҳои техникӣ-технологии истеҳсолот, хӯроки омма, савдои чакана ва баланд бардоштани инкишофи онҳо

- таъмини иқтисодиёти ҷумҳурӣ бо имкониятҳои рақобатпазир будани он ба муҳлати дарозмуддат аз ҳисоби дар таҷриба ҷори намудан ва дар бозор татбиқ намудани дастовардҳои илмӣ – техникӣ ва фаъолияти инноватсионӣ.

Дар доираи барномаи зикршуда муҳим он аст, ки самтҳои афзалиятноки рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ бояд муайян ва асоснок карда шаванд.

Дар раванди муайянсозии самтҳои афзалиятноки рушди баҳши соҳибкории хурди инноватсионӣ мо бояд ба ҳалли масъалаҳои зайл таъя намоем:

1. Омӯзиши дастовардҳои ҷаҳонӣ (таҷрибаи давлатҳои тараққикарда ва кишварҳои рӯ ба рушд қарор дошта);

2. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, истифодаи самараноки сарватҳои мавҷудаи иқтисодӣ, беҳдошти экологӣ;

3. Пайдо намудани сарчашмаҳои молиявӣ, ихтироотӣ ва татбиқи амалии онҳо;

4. Таҳлили вазъи муосири бозор (гӯзашта, имрӯза ва ояндаи он).

Бо ин мақсад фаъолияти корхонаҳои хурди инноватсионӣ, ки дар оянда теъдоди онҳо бояд ба маротиб афзояд, самтҳои зеринро дар бар мегирад:

- инкишоф додани иқтидори илмӣ – тадқиқотӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳо дар муассисаҳои илмӣ ва мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- истифодаи самараноки иқтидорҳои нави инноватсионӣ;

- ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории амалкунанда баҳри татбиқи нағвиҳои илмӣ - тадқиқотӣ;

- таъсиси инфрасохтори самарабахши соҳибкории хурди инноватсионӣ;

- ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар татбиқи амалии технологияҳои замонавӣ;

- баргараф кардани монеаҳои мавҷуда дар роҳи фаъолияти соҳибкории инноватсионии хурд.

Рушди иқтидорҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳо дар корхонаҳои хурди соҳаҳои мухталифи иқтисодии кишвар (самти аввал) Соҳибкории хурд, ки иборат аст аз ҷанбаҳои зерин:

1. Инкишофи иқтидори инсонӣ дар баробари иқтидори илмӣ – тадқиқотии давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ рушдкардаи сатҳи ҷаҳонӣ.

2. Рушди заминаи моддӣ – техникӣ ва инфрасохтори илмӣ - таҳқиқотӣ, ки имконияти таъмини сифати тадқиқотҳоро дар сатҳи байналмилалӣ дорад.

3. Рушди ҳамкориҳои фаъолонаи субъектҳои соҳибкории инноватсионии хурд ва бузург.

Самти дуюм, ин рушди истифодаи иқтидори субъектҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ ва муайянсозии шароити зарурӣ барои истифодаи навоариҳо дар истеҳсолот (аз ҷумла дар саноат, савдо, хӯроки умумӣ).

Масъалаҳои асосие, ки бояд ҳатман иҷро гарданд:

- таъмини афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна, ки ба ташкили фаъолияти инноватсионӣ равона карда мешаванд;

- тақмили маҳорати касбии кормандон дар пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, инчунин имконияти истифодаи иттилоот, технологияҳои пешқадами замонавӣ ва тавлиди маҳсулоти нав;

- таҳким ва тақвияти баланд бардоштани маҳорати идоракунии нисбати менечменти моликияти зеҳнӣ (IP);

- ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони субъектҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ;

- инкишоф додани истеҳсоли маҳсулот ва хизматҳои инноватсионӣ;

- раванҷу ривож бахшидан ба корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, озмоишӣ ва конструктурӣ оид ба рушди мунтазами фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурд.

Самти сеюм ташкили ҳавасмандгардонӣ ба рушди фаъолияти субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ тааллуқ дорад. Дар ин ҷода, соҳибкории хурди нав барои рушди иқтидорҳои инноватсионӣ заминаи эътимоднок гузошта, дар навбати дуюм рушди корхонаҳои ба технологияҳои навтарин таъмин гардида, рушди минбаъдаи он аз ҳисоби истифодаи дастовардҳои нави илму дониш, ғояҳои нав амалӣ мегардад.

Дар навбати сеюм, рушди бемайлони соҳибкории инноватсионии хурд имкон медиҳад, ки саҳм дар рушди иқтисодӣ назаррас гардад.

Дар самти номбаршуда вазифаҳои зерин бояд воқеан иҷро гарданд:

- таҳияи нақша – ҷорабиниҳои асоснок оид ба тайёр кардани кормандони болаёқати касбӣ дар ҷодаи идоракунии ва бозоршиносии инноватсионӣ;

- ташаккули низоми намунавии таҳия ва татбиқи амалии лоиҳаҳои инноватсионӣ, гузаронидани корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ – лоиҳакашӣ бо ҷалби мутахассисони баландихтисос (олимон, муҳандисон, менечерон, технологҳо, соҳибкорони таҷрибадор);

- дастгирии муассисаҳои таълимию инноватсионӣ ва корхонаҳои махсус барои ташкил ва рушд бахшидан ба бизнес – инкубаторҳои донишҷӯӣ (бизнес – инкубаторҳои шакли донишгоҳӣ) дар робитаи қавӣ бо субъектҳои соҳибкории хурд дар таъсис ва рушди бизнес – инкубаторҳои соҳавӣ.

Бояд марказҳои тижоратикунонии ғояҳои инноватсионӣ ташкил дода шаванд, ки онҳо ба иҷрои корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ – лоиҳакашӣ саҳми муносиби худро гузоранд.

Ташкили инфрасохтори самарабахш барои дастгирии татбиқи амалии навоариҳо-самтҳои дигар (ҷорум) ба ҳисоб рафта, метавонад дар навбати худ барои рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Миқдори шабакаҳои инфрасохтори хоси инноватсионӣ дар кишвар, соҳаҳои иқтисодӣ бояд ташкил карда шаванд ва барои инкишофи онҳо шароити зарури муҳайё карда, дар он механизмҳои дастгирии истеҳсолӣ – технологӣ, таъминоти молиявӣ –

иктисодӣ, таъминоти иттилоотӣ, экспертизаи барномаҳо ва лоиҳаҳо, танзимнамоӣ ва рушд бахшидан ба фаъолияти инноватсионӣ, баромадан ба бозори маҳсулоти илмӣ-инноватсионӣ ва сертификатсиякунонӣ мавқеи хос пайдо намояд.

Унсурҳои асосии инфрасохтори инноватсионӣ дар Тоҷикистон бояд инҳо бошанд: технопаркҳо ва бизнес – инкубаторҳо, марказҳои илми давлатӣ, муассисаҳои олии касбӣ-таълимӣ, корхонаҳои пешқадами илмӣ-истехсолӣ, ширкатҳои инжинирингӣ, ки ба истеҳсолоти илмӣ – техникӣ, инноватсионӣ ва рушди онҳо дар бозор ҷавобгӯ мебошанд [4, С. 163-169].

Дар иртибот бо нишондодҳои болотар зикршуда, инчунин масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

1. Таҳияи нақша – чорабиниҳои махсус, ки боиси инкишофи шабакаи инфрасохторӣ (гузаронидани семинарҳо, конференсияҳо, намоишгоҳҳо ва ғ.) мегарданд.

2. Мусоидат оид ба рушди ҳамкориҳои хоричии инфрасохтори ташкилотҳои инноватсионӣ.

3. Пешниҳоди номгӯи талаботҳо оид ба баҳодиҳии самаранокии корҳо ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар бахши соҳибкории инноватсионии хурд.

Чалби сармоягузориҳои хоричӣ ба соҳаи технологияҳои наварин – ин мақсади самти панҷум мебошад [1]. Он аз ҳисоби истифодаи имкониятҳои рақобатпазирии ҷумҳурӣ (иктидори ҷиддии илмӣ, ки сабабгори истифодаи донишҳо бо мақсади рушди иқтисодиёт мегардад) ва самтгирӣ ба талаботу дархостҳои бозорҳои технологияҳои бузург амалӣ карда мешавад. Дар ин самт маҷмӯи масъалаҳои зерин ҳалли худро пайдо хоҳанд кард:

1. Дастгирии корҳои ташкилӣ дар инкишоф додану ҷалб гардонидани соҳаҳои технологияҳои инноватсионии ҷумҳурӣ, марказҳои илми байналмилалӣ.

2. Дастгирии ташкилӣ дар таъсиси корхонаҳои муштарак ва кушодани филиали ширкатҳои хоричӣ, ки дар соҳаи навоариҳо ё хизматҳои инноватсионӣ фаъолият менамоянд.

3. Дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятӣ нисбатис субъектҳои фаъолияти хурди инноватсионӣ дар сертификатсиякунонии кормандон мувофиқи системаи стандартҳои сифати идоракунӣ ва ҷорӣ намудани он дар корхонаҳои инноватсионии ҷумҳурӣ стандартҳои байналмилалӣ сифати маҳсулоти истеҳсолкардашуда.

Баратараф намудани монеаҳо оид ба истифодаи навоариҳо дар фаъолияти хоҷагӣ - самти шашумро ташкил медиҳад, ки дар он вазифаҳои зерин бояд ҳаллу фасл гарданд:

- дастгирии ташаккул ва афзоиши инфрасохтори корхонаҳои хурду миёнаи инноватсионӣ, ки ба фаъолияти савдо ва хӯроки умумӣ дахл доранд, инчунин механизми дастгирии давлатӣ, алалхусус корҳои ташкилу молиявӣ ва ҳуқуқӣ - меъёрӣ.

- низоми тайёр намудан ва такмили бозомӯзии кормандони субъектҳои соҳибкории инноватсионӣ ва истифодаи потенциали мактабҳои олии касбӣ ва курсҳои такмили ихтисос тавассути таъсис додани бизнес – мактабҳои махсус.

- дар муассисаҳои олии касбӣ – таълимӣ ташкил кардани тайёр намудани машваратчиёни баландихтисоси касбӣ барои кор кардан дар инфрасохторҳои инноватсионӣ.

- коркарди маҷмӯи қонунҳои ҳуқуқии зарурӣ, ки заминаи бозғайимод дар рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ.

- коркард, таҳия ва дар амал ҷорӣ намудани шаклҳои омории иттилоотӣ барои таҷассум кардани фаъолияти корхонаҳои хурди инноватсионӣ ва гузаронидани мониторингӣ интихобӣ.

- ташаккул ва рушди системаи дастгирии иттилоотӣ ва машваратии минтақавии соҳибкории хурди инноватсионӣ ва муттаҳидсозии он ба системаи ягонаи иттилоотӣ – машваратӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва шаҳру ноҳияҳо.

Баланд бардоштани сатҳи маданияти фаъолияти инноватсионӣ тариқи истифодаи иқтидори ҳадди кифояи шумораи умумӣ ва ҳайати кадрҳои ҷумҳурӣ, имкониятҳои

пешниҳоди ғояҳои нав, дар ҳаёт татбиқ намудани қарорҳои инноватсионӣ, инчунин аз ҳисоби касбӣ ҳал кардани вазифаҳои дар пеш гузошта таъмин карда мешавад. Бинобар ин, барои самарабахш татбиқ намудани он ҳалли чунин вазифаҳо хеле муҳим ва ба мақсад наздик аст.

- тайёр кардани қарорҳои болаёқат ва қарорҳои соҳаи соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ бо дастгирии бевоситаи давлатии муассисаҳои таълимии олию миёнаи махсуси касбӣ.

- дар муассисаҳои таълимии олию миёнаи касбӣ, гузаронидани таълими машваратчиёни баландсатҳии касбӣ барои инфрасохторҳои субъектҳои соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ, инчунин ба роҳ мондани таҷрибаомӯзии онҳо дар қарорҳои, ки махсусоти инноватсиониро истифода мекунад.

- дастгирӣ ва ҷалби донишҷӯёну, мутахассисони ҷавони болаёқат ба фаъолияти эҷодӣ, ихтироқдорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар самти соҳибқарорӣ.

- муттаҳид намудани ғояҳои инноватсионӣ дар миёни аҳолии кишвар ва баланд бардоштани ҷавобгарии иҷтимоӣ аз ҳисоби ҳисоботи иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии маънавӣ.

Барои расидан ба ҳадафи асосӣ ва ҳалли вазифаҳои дар пеш гузошташудаи барномаи рушд ва дастгирии давлатии соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ бо роҳҳои зерин истифода шаванд.

- консентратсияи захираҳои иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи онҳо дар самтҳои афзалиятноки соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ.

- нақшаи ҳарсолаи амалиётҳои роҷеъ ба татбиқи амалии барномаи мазкур нисбати таҳия ва татбиқи амалии ҷорабиниҳои мушаххас дар баҳши соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ ва муттаҳидсозии ҳаракати дастаҷамъонаи ҳамаи субъектҳои фаъолияти инноватсиониро дарбар мегиранд.

- қарорӣ ва дар амал татбиқ намудани лоиҳаҳо, ки дар ҷодаи навгонӣ, ки дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой доранд ва бо иштироки сохторҳои давлатию хусусӣ таҳия карда мешаванд.

- ҷамъоварӣ ва қабули нақша – ҷорабиниҳои муфид ва лоиҳаҳои гуногун, ки таъминкунандаи созишҳои миёни самтҳои гуногуни стратегӣ, ташаббусҳо (ҷумҳуриявӣ, барномаҳои сохторӣ ва лоиҳаҳо) мебошанд.

Натиҷаҳои интизорӣ аз татбиқи барномаи тавсиягардида:

Барномаи мазкур дар роҳи пайгирона ба даст овардани тағйироти инноватсионӣ, иқтисодӣ ва маданӣ, баланд гаштани маданияти инноватсионӣ бояд воситаи судманд ва хеле зарур эътироф шуда, дар амали ҳоҷагидорӣ истифода гардад. Дар назар дошта шудааст, ки дар соҳаи инноватсионӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешравиҳо мазмунӣ воқеӣ пайдо намоянд:

1. Баланд бардоштани нақши соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ бо мақсади ҷорӣ гардонидан дар баланд бардоштани иқтисоди инноватсионӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он. Онҳо барои таҳким баҳшидан ба фаъолияти ҳоҷагӣ – молиявӣ, инчунин барои рушди ҳамкорӣ миёни давлат ва баҳши хусусии соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ истифода бурда мешаванд.

2. Ташаккули “Заминаи инноватсионӣ” – и коллективҳои қалони илмӣ - таҳқиқотӣ, ки соҳиби таҷрибаи пешқадам дар субъектҳои соҳибқарорӣ хурд, ки ҳисоби ташкилотҳои бучетӣ маблағгузорӣ карда мешаванд.

Натиҷаҳои умумии татбиқи барномаи рушд ва дастгирии соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ, ки ба сатҳи зиндагии аҳолии ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ таъсир мерасонад, боис мегарданд ба: зиёд намудани заминаи андозӣ ва таъминоти бучавӣ, ташкили ҷойҳои нави қарорӣ, баланд гаштани сатҳи зиндагии аҳоли, баланд шудани самарабахшии ҳокимият, паст гардидани сатҳи бекорӣ, беҳтар гардидани муҳити иқтисодӣ ва иҷтимоии соҳибқарорӣ хурди инноватсионӣ.

Субъектҳои соҳибкории инноватсиониро тибқи барномаи зикршуда бояд имкониятҳои мавҷударо дар амали хоҷагидорӣ татбиқ намоянд.

- ташкили шароитҳои аввалия барои таъсис ва фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ;

- рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории хурди инноватсионӣ;

- беҳтар гардонидани маданияти соҳибкорӣ ва баланд шудани ҷолибияти сармоягузории Тоҷикистон аз ҳисоби ҷалби захираҳо (молиявӣ, зеҳнӣ, сармояи инсонӣ ва ғ.) барои татбиқи амалии лоиҳаҳои инноватсионӣ;

- баланд гаштани сатҳи пешниҳодот баҳри технологияҳои нав барои таъмини талаботи соҳибкорӣ;

- зиёд шудани имкониятҳо оид ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос;

- баланд гаштани имичи соҳибкории хурди инноватсионӣ ба пешбурди мунтазами истифодаи навоариҳо дар асоси ғояҳои нав ва ихтирооту кашфиётҳои нодир нигаронида шудаанд;

- васеъ гаштани бозори молҳо ва хизматҳои технологияҳои ба илм вобаста;

- баланд шудани самаранокии татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ;

- тайёр кардан ва бозомӯзии мутахассисони баландихтисоси кордон дар баҳши татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ва тичоратӣ.

- ташаккули бозори коркардҳои илмӣ-тадқиқотӣ;

- ҷамъовариҳои таҷрибаи пешқадам ва донишҳои наватарин дар соҳаи тичоратикунони нағониҳои сифатан судманди илмӣ, ҳамкориҳои дучониба байни ширкатҳои нағтаъсис ва ширкатҳои бузурги фаъолияти соҳибкории истеҳсоливу тичоратӣ.

Татбиқи амалии барномаи рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ 6 давраи асосиро дар бар мегирад:

- муҳокимаи умум ва тасдиқи ин гуна ҳуҷҷати муҳими зарурӣ;

- коркарди стратегияи инноватсионии рушди иқтисодиёт;

- тайёр кардан ва тасдиқи Барномаи рушди инноватсионӣ;

- тасдиқи нақшаҳои рушди соҳавӣ дар муҳлати миёнамуддат, аз ҷумла дида баромадани қисми миёнамухлати харочот;

- дар амал ҷори гардидани нақшаҳои рушд;

- мониторинги натиҷаҳо ва даровардани тағйиротҳо дар нақшаҳо (дар ҳолати зарурӣ).

Иҷрои барномаи зикршуда дар асоси чунин амалиётҳои зарурӣ имконпазир мегардад:

- рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ, ташаккули шабакаи технопаркҳо дар Тоҷикистон, марказҳои инноватсионӣ, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои илмӣ, таъсиси ҳазинаҳои венчурӣ, ҷалби сармояи шахсӣ ба соҳаи инноватсия.

- тақомули минбаъдаи қонунгузории инноватсионӣ ва рушди инфрасохторӣ инноватсионӣ.

- таҳкими муносибатҳои байниминтақавӣ ва байналмилалӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои инноватсионии минтақа.

Ба андешаи мо, таҳия ва татбиқи амалии барномаи рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ имкон медиҳад, ки ин тадбири муҳими дастгирии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хосро бо дарназардошти як қатор сабабҳо (норасоии дастгирии давлатии молиявӣ, номукамалии асосҳои қонунгузорӣ, рушди нокифояи инфрасохтор махсус дар баҳши инноватсионӣ, мавҷуд набудани мутахассисони кордони олий ва миёнаи махсус, рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ ва ғ.) саҳми арзанда ва судманд гузошт.

Рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ барои солҳои дарозмуддати то солҳои 2030 ва роҳҳои татбиқи он дар маҷмӯъ пеш аз ҳама ба зарурати гузариши ҷумҳурӣ ба роҳи рушди

инноватсионӣ, истифодаи дастовардҳои илмӣ дар соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва суръат бахшидан ба фаъолияти илмӣ, илмӣ – техникӣ ва инноватсионӣ асоснок карда мешавад.

Дар амал ҷорӣ гардонидани барнома имкон медиҳад дар сарҳади Тоҷикистон системаи амалкунандаи инноватсионӣ ташкил карда шавад, ки он асоси гузариши иқтисодиёт ба роҳи рушди инноватсионӣ мегардад.

Фаъолгардонии соҳибкории хурди инноватсионӣ асоси ҳалли чунин масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ – иқтисодӣ барои ҷумҳурӣ мегардад, ба монанди: замонависозии бахши истеҳсолӣ – тичоратикунонии иқтисодиёти Тоҷикистон, гузаштан аз тағйиротҳои сохторӣ, баланд шудани саҳми маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, баланд гардидани рақобатнокӣ маҳсулоти корхонаҳои ҷумҳурӣ дар бозорҳои ватанӣ ва ҷаҳонӣ, таъсиси истеҳсолоти нави даромаднок дар ҷумҳурӣ.

Иҷрои барномаи мазкур боиси ноил гаштан ба вазиҳои зерин мегардад:

- таъдил додани иқтисоди Тоҷикистон ба фаъолияти индустриалӣ – инноватсионии ташкили босуръати самти рушди устувор таъя карда, дар асоси заминаи рушди илму дониш ва истифодаи технологияҳои нави замонавӣ;

- ташкили шароитҳо барои баланд бардоштани сатҳи самарабахши субъектҳои соҳибкории хурд фаъолона ба сӯи ояндаи дурахшон ва марифати аҳоли ба пеш ҳаракат мекунад;

- ҷалб намудани субъектҳои нави соҳибкории инноватсионии хурд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини рушди назарраси тағйиротҳои сифатан нав, ки тавассути субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ташкил ва идора карда мешавад;

- ташкил кардани системаи инноватсионӣ – технологӣ оид ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос дар соҳаи идоракунии соҳибкорӣ;

- беҳтар гардонидани имичи Тоҷикитсон дар бозорҳои илмӣ ва технологии ҷаҳонӣ.

Татбиқи қисматҳои барнома дар маҷмӯъ ба дигаргуниҳои сохтори ташкилӣ ва рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ оварда мерасонад, аз ҷумла:

- ба созмон додани механизмҳои институтсионалии таъмини самарабахши дар амал ҷорӣ намудани самтҳои стратегии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- фаъолияти самараноку рақобатпазири соҳибкории инноватсионӣ дар асоси тағйиротҳои инноватсионӣ, ҳамкориҳои стратегӣ бо соҳибкории бузург, мувофиқа гардонии амалҳо бо сохторҳои идоракуни дар ҳама сатҳ;

- васеъ гардонидани мавқеи соҳибкории инноватсионӣ дар иқтисодиёт вобаста ба рушди муътадили он;

- таъмини рушди тадричан бомароми иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамин тариқ, аз маводҳои дар мақола ҷойгиршуда хулоса кардан мумкин аст, ки ташаккул ва рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар самтҳои татбиқи амалии дастовардҳои техника ва технологияҳои замонавӣ, мудирӣ, аз ҷумла фаъолияти маркетинги дар бозор дар давраи дарозмуддат то давраи соли 2030 –м ва дар замина ба пешравии сатҳи баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил мегардад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Душанбе – 2016, с.67.
2. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 // аз 30 апрели соли 2011, № 227, с 9.
3. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2020 // аз 30 апрели соли 2012, № 201, с. 6.

4. Кабиров Ш.О., Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.
5. Шумпетер И.А. Теория экономического развития [Электронный ресурс]. Экономическая онлайн библиотека. - 2014. – с.8.
6. Шаров А.В. Развитие малого и среднего инновационного предпринимательства – необходимое условие модернизации экономики России//Инновации. 2010. № 5. С. 22.
7. Комилов С. Д., Файзуллоев М. Формирование национальной инновационной системы Республики Таджикистан как условие обеспечения модернизации экономики страны // ПСЭ. 2011. №2. с. 4.

УДК 333.02

Рузиев А.Т., Шамсиддинов Б.З., Гуломова Х.А.

МУШКИЛОТИ ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии консепсияи “рушди устувор” ошкор карда шудааст, ки ба шароити муосири бӯҳрони ҷаҳонӣ мутобиқ карда шудааст. Дар асоси таҳлили андешаҳои мавҷуда дар адабиёти ҷаҳонӣ ва ватанӣ принципҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ кишвар қайд карда шудаанд. Хулоса бароварда мешавад, ки стратегияи рушди устувор бояд ба бадаст овардани ҳамоҳангии байни одамон, ҷомеа ва табиат асос ёбад. Муаллифон самтҳои концептуалии рушди устувори кишварро муайян кардааст. Тавассути дарки нишонаҳои рушди устувор ҳадафҳои субъектҳои хоҷагидорӣ асоснок карда мешаванд, самтҳои тағирёбии системаи иқтисодӣ мутобиқи ҳадафҳои рушди устувор муайян карда мешаванд. Тақия бо сарчашмаҳои гуногуни илмӣ, муаллифони мақолаи мазкур фикру андешаҳои мухталифи олимони хориҷиро дар бобати мафҳуми “рушди устувор” пешкаши хонанда кардаанд, ки ба коркарди илмии муаллифон мавзӯи мубрамо ишора менамояд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодӣ кишвар, принципҳо, рушди устувор, самтҳои концептуалӣ, вазифа, мақсадҳо, усулу методологияҳо, аломатҳои антропоцентристӣ ва биосферосентрии рушд.

Рузиев А.Т., Шамсиддинов Б.З., Гуломова Х.А.

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Цель данной статьи - раскрыть экономическую сущность понятия «устойчивое развитие», которое интегрируется в текущую кризисную ситуацию. На основе анализа существующих представлений в отечественной и мировой литературе отмечены основные принципы устойчивого развития экономики страны. Сделан вывод, что стратегия устойчивого развития должна быть основана на достижении равновесия между людьми, обществом и природой. Авторами определены направления концепций устойчивого развития страны. Путем понимания признаков устойчивого развития обосновываются цели

экономических вопросов, определяется направление экономической системы в соответствии с целями устойчивого развития. Опираясь на различные научные источники, авторами данной статьи представлено взгляды различных зарубежных ученых на понятие «устойчивое развитие», которое подтверждает научную разработку авторов.

Ключевые слова: идентичность, принципы, устойчивое развитие, концептуальные направления, задачи, управления, методы и методики, антропоцентрические признаки развития биосферы.

Ruziev A.T., Shamsiddinov B.Z., Gulomova Kh.A.

CHALLENGES FOR THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The purpose of this article is to reveal the economic essence of the concept of "sustainable development", which is integrated into the current crisis situation. Based on the analysis of existing concepts in the domestic and world literature, the main principles of sustainable development of the country's economy are noted. It is concluded that the strategy of sustainable development should be based on achieving a balance between people, society and nature. The authors determined the directions of the concepts of sustainable development of the country. By understanding the signs of sustainable development, the goals of economic issues are substantiated, the direction of the economic system is determined in accordance with the goals of sustainable development. Based on various scientific sources, the authors of this article presented the views of various foreign scientists on the concept of "sustainable development", which confirms the scientific development of the authors.

Key words: identity, principles, sustainable development, conceptual directions, tasks, management, methods and techniques, anthropocentric signs of biosphere development.

Рушди устувори кишвар ин натиҷаи такмили инкишофи сиёсати созандаю сафарбаркунанда ва талошҳои арзандаи Пешвои муаззамии миллатамон дар самти беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум ва боло бардоштани мақоми байналмилалӣи ҷумҳурии мо ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки рушди устувори кишвари Тоҷикистон ва умуман, масъалаи рушди устувор яке аз масъалаҳои рӯзмараи гашта, байни олимону таҳқиқотчиён ва дигар мутахассисони ин соҳа доимо дар баҳсу музокира қарор дорад. Ҳамин тавр, доимо дар баромадҳо ва Паёмҳои ҳарсолаи худ ба Маҷлиси Олӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ин масъалаи мубрамро хотиррасон карда, қайд мекунам, ки: “Ҳукумати кишвар вазирадори карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисодии миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия, вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоязгорӣ ва тавсеаи иқтисодии рақамӣ диққати аввалиндарача диҳад” [1].

Бояд таъкид кард, ки рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси санаду ҳуҷҷатҳои расмӣи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону амрҳо, ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар, барномаву стратегияҳои ҳам байналмилалӣ ва ҳам дохили ҷумҳурӣ, аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурномаҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоӣи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ҳуҷҷати таърихӣ “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” (СМР-2030), уҳдадорҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рӯзномаи асри XXI ва Ҳадафҳои рушди устувор (ҲРУ), ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ қабул шудааст ва дигар роҳнамову барномаҳои давлатӣ ба роҳ монда шудааст. Бояд қайд кард, ки Концепсияи

"рушди устувор" пас аз нашри маърузае, ки бо дастури Созмони Милали Муттаҳид дар соли 1987 таҳия шудааст, ки соли 1983 аз ҷониби Комиссияи байналмилалӣ муҳити зист ва рушд таҳия шудааст, дар саросари ҷаҳон паҳн шуд [4].

Дар байни ҳадафҳои асосии ХРУ, яке аз ҳадафҳои ин рушди устувори иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад, ки тақия бо рушди инсонӣ, аз ҷумла пурра аз байн бурдани камбизоатӣ, тағир додани моделҳои ноустувор ва пешбурди моделҳои устувори истеъмолот ва истеҳсолот, ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, бо мақсади рушди минбаъдаи иқтисодӣ иҷтимоӣ, ҳамчун вазифаҳои асосӣ қайд карда шудааст. [5] Тақия ба ин ҳуҷҷати байналмилалӣ намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои асосии рушди кишварро то соли 2030 муайян намуд: 1. маориф; 2. тандурустӣ; 3. шуғл; 4. нобаробарӣ; 5. мубориза бар зидди коррупсия; 6. таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо; 7. идоракунии самаранок; 8. ҳифзи иҷтимоии аҳоли; 9. пешгирии низои эҳтимоли; 10. амнияти энергетикӣ, экология ва идоракунии равандҳои демографӣ [2].

Илова бар ин, асоси рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои минбаъда се принсипи асосии рушди оянда ташкил менамоянд: 1. боздоранда (пешгирии осебпазирии рушди оянда), 2. саноатикунӣ (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ) ва 3. инноватсионӣ (рушд дар асоси навоариҳо дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар) [2]. Дар доираи ин ҳуҷҷату санадҳои муҳим, ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои мазкур дар назди Ҳукумати кишвар се вазифаи асосӣ гузошта шудааст, ки ҳалли онҳо дар шароити кунунӣ хеле зарур мебошад: 1. расидан ба сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии баробар ба сатҳи кишварҳои тараққиётшон миёна бо дараҷаи миёнаи даромад муқоисашаванда; 2. таъмин намудани рушди устувор тариқи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ; 3. тавсеа ва таҳкими мавқеи табақҳои миёна [2].

Бояд қайд кард, ки дар пояи СМР 2030, мақсадҳои асосии рушди устувори кишвар ин фароҳам овардани шароити мусоидаткунандаи рушд, рушди асосҳои давлатдорӣ, химоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо, манфиату шаъну шарафи шаҳрвандони кишвар, алалҳусус берун аз он, таҳкими статуси кишвар ва миллат дар арсаи байналмилалӣ, коҳишдиҳии осебпазири иқтисодиёти кишвар ба таҳдидҳои эҳтимолии беруна, дарёфт ва коркарди механизмҳои самаранок ва сарчашмаҳои дохилию берунаи рушди устувори иқтисодӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, шуғл ва меҳнати пурмаҳсули шаҳрвандон, дастрасии устувор ба захираҳои энергетикӣ ва фазои мусоиди соҳибкорӣ ва дар ин замина таъмин намудани амнияти миллии кишвар ва мусоидат кардан ба рушди устувор, ташкил медиҳанд [3].

Дар ин ҷода аз рӯи барномаи рушди устувори кишвар, масъалаҳои таъмини идоракунии демократӣ, волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқ ва вусъатдиҳии имкониятҳои инсон, тақвияти ҳифзи иҷтимоӣ, таъмини дастрасӣ ба ғизои хушсифат, беҳсозии обтаъминкунӣ, ҳолати санитарӣ ва таркиби ғизоҳурӣ, паст намудани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ ва гендерӣ дар тамоми шаклҳои он, масъалаҳои рушди устувори экологӣ ва ғ. аҳамияти аввалиндараҷа хоҳанд дошт [8].

Дар шароити бӯҳрони низоми иқтисодӣ, ки ҳудуди рушди иқтисодиро ошкор кардааст, баррасии равандҳо ва падидаҳои иқтисодӣ аз нуқтаи назари рушд ҳарчи бештар ва таъхирнопазир мегардад. Бӯҳрони кунунӣ баҳсҳоро дар бораи мундариҷа ва ҳадафҳои рушди иқтисод ба амал меоварад. Нақши хеле калон дар таҳқиқотҳои муосири илмӣ ба категорияи "рушди устувор" вогузор шудааст. Саволе ба миён меояд: оё рушди устувор метавонад ҳамчун ҳадафи ҷомеа амал кунад? Дар ибтидо, рушди устувор ҳамчун низоми дарёфти тавозуни байни низомҳои истеҳсолӣ ва экологии ҷомеа фаҳмида мешуд, аммо ҳоло рушди устувор ба таври васеътар баррасӣ карда мешавад. Хамин тавр, М.Г. Юсупова "рушди устуворро ҳамчун раванди барқарор кардани муносибатҳои ҳамроҳанг байни инсон, ҷомеа ва табиат мешуморад, ки зистан ва пешрафти пайвастаи ҷомеаро бидуни вайрон

кардани муҳити табиӣ таъмин мекунад" ва мутобиқсозии муносибатҳоро дар низоми «инсон - табиат», ҳамчун як хусусияти асосии рушди устувор нишон медиҳад [12, с. 125].

О.Н. Марганова ва О.В. Емельянова ба чунин таъриф така мекунад: «Рушди устувор – ин рушде ба ҳисоб меравад, ки барои намояндагони наслҳои ҳозира ва оянда шароит фароҳам меоварад, то ки онҳо қобилияти худро нишон диҳанд ва ниёзҳои ҳаётан муҳими худро қонеъ гардонанд. Он ба иқтисодиёте асос ёфтааст, ки бо принципҳои амнияти экологӣ ва адолати иҷтимоӣ дар ҷомеаи демократӣ, ки ҳуқуқҳои инсонро риоя мекунад, мувофиқат мекунад» [7, с. 79]. Ин равиш андозаҳои рушди устувор, аз ҷумла адолати иҷтимоӣ ва ҳуқуқии инсонро васеъ менамояд. Ақидаи дигаре дар асари Д.В. Преснякова оварда шудааст: *рушди устувор* ҳамчун як раванди тағйири низоми иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки потенциали худтанзимкунӣ ва худрушдкунандаро дорад ва ҳаракати мақсаднокро дар ояндаи имрӯза ва пешбинишуда муайян мекунад» [9, с. 79]. Аз ин бармеояд, ки ҳадафи рушди устувор на танҳо ғоида аст, балки рушди ҳамроҳанги тамоми соҳаҳои ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Барои муайян кардани ҳадафҳои рушд, ба нишонаҳои рушди устувор муроҷиат мекунем. М.О. Подпругин ду аломатҳои асосии чунин рушдро муайян мекунад - антропоцентриӣ ва биосферосентристӣ: «аломати антропоцентристӣ ... ин зинда мондани инсоният (кишвар) ва қобилияти (имконоти) рушди минбаъдаи бефосила (устувор), пайваста ва дарозмуддат мебошад. Мафҳуми аломати биосферосентристӣ (экологӣ) - ин нигоҳ доштани биосфера, ҳамчун асоси табиӣ тамоми ҳаёт дар Заминро мефаҳмонад», яъне бо маънои ташаккули фаъолияти иқтисодие, ки биосфераро вайрон намекунад [10, с. 135].

Ҳамин тариқ, олимони дар боло қайдшуда пешниҳоди мекунад, ки тағир додани курси рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа ба самти таъмини рушди устувор ин рад кардани тичорати калон, татбиқи имконпазири сиёсати пурра ё қисман протекционизм, назорати пурраи давлатӣ аз болои шоҳаҳои монополияҳои табиӣ (барк, хоҷагии манзилию коммуналӣ, нақлиёт ва ғ.) буда, ҳамчун меъёри арзёбии рушд на нишондиҳандаҳои хароҷоти рушди истеҳсолот ва афзоиши сармоя, балки нишондиҳандаҳои ҳифзи биосфера ва қаноатмандии инфиродӣ бо шароитҳои зиндагӣ пешкаш карда шавад.

Чижик А.С. қайд мекунад, ки рушди устувор ин раванди рушди доимии мусбат мебошад, ки дар шароити ҳозира ниёзҳои аҳолиро қонеъ мекунад ва қобилияти наслҳои ояндаро барои қонеъ кардани ниёзҳои худ ба хатар намегузорад, ба шарте ки муҳити зист ҳифз карда шавад. Рушди устувор, пеш аз ҳама, беҳтар шудани сифати зиндагии одамонро дар он ҳудуди иқтисодии биосфера дар назар дорад, ки ин ба вайроншавии механизми табиӣ биотикӣ танзими муҳити зист ва тағироти глобалии он оварда намерасонад [11, с. 13].

Стратегияи рушди тамаддун дар шароити бӯҳрони ҷаҳонии сиёсӣ ва иқтисодӣ боиси ҳалли бисёр масъалаҳои ҳаётан муҳими тартиботи ҷаҳонӣ мегардад, ки пеш аз ҳама ҳифзи сулҳ дар рӯи замин, истеҳсоли маҳсулоти хӯроквории аълосифат ба микдори кифоя барои тамоми аҳолии кураи замин, ҳифз, нигоҳ доштани муҳити зист ва таҳияи механизмҳои ҳифзи он, ҳатто ҳангоми афзоиши истеъмолотро, дар бар мегирад. Рушди устувор набояд ҳаракати доимӣ бидуни ҳадаф ва тағирёбии сифат, балки ҳаракати устувори танзимшаванда ба сӯи ноосфера ҳамчун ҳолати нави сифатии башарият бошад, қайд мекунад олим. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки самти тамоюли нави тамаддун маълум мегардад, ки хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро ба як системаи ягонаи рушд муттаҳид мекунад. Роҳбарӣ ба муносибати муназзами рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ дигаргуниҳои ҷиддии ҷаҳонбиниро талаб мекунад. Стратегияи нави рушд бояд пеш аз ҳама ба ҳифзи табиати атроф, риояи қонунҳои он ва маҳдудиятҳо ва манъкуниҳо вобаста бошад [6, с. 452].

Ҳамин тавр, сарчашмаҳои гуногуни илмиро таҳлил карда, метавонем чунин **хулоса** барорем.

• дар рушди устувори кишвар масъалаҳои таъмини устувори нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ ва самаранокии низоми молиявӣ рушди неруи инсонӣ ва сиёсати устувори иҷтимоӣ ва тариқи сифатан баланд бардоштани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли, гуногуншакл намудани иқтидорҳои истеҳсоли дар заминаи коркарди ашёи хом ва дигар захираҳои ватанӣ ва ислоҳоти интитутисионӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла дар бахши рушди соҳибкорӣ ва сармоягӯзорӣ, ҳамчун самтҳои афзалиятноки минбаъдаи рушди кишвар муайян карда шудааст;

• тағйир додани соҳаи истеҳсолот, меҳнат ва идоракунии бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти коргарон ва баланд бардоштани масъулияти онҳо барои кори иҷрошуда. Дар шароити ташаккули нави иқтисодӣ зарурати фавран ҷорӣ намудани ислоҳот дар истеҳсолот, меҳнат ва идоракунии барои таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли милли ба миён омадааст;

• таҷҳизоти кӯҳнашударо аз соҳаҳои истеҳсолот хориҷ намудан ва бо таҷҳизоти нав иваз кардан. Воридкунии дар корхонаҳо сохторе, ки истифодаи босифати таҷҳизоти техникаро идора мекунад, мусоидат мекунад ба: навсозии таҷҳизот; ҷорӣ намудани навоариҳо; афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ; истифодаи самаранокии таҷҳизот тавассути кам кардани бекористӣ; афзоиши таҳассуси кормандон; беҳтар намудани шароити кор; ҷорӣ намудани фарҳанги истеҳсоли; кам кардани арзиши аслии маҳсулот ва ғайра;

• ташкили низоми ягонаи назорати сифати маҳсулоти ниҳой барои кишвар, ки ба тавсеаи бозори ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Назорати сифат аз болои маҳсулоти хӯрокворӣ бояд дар сатҳи истеҳсоли, идоравӣ, давлатӣ ва иҷтимоӣ амалӣ карда шавад. Назорати истеҳсоли ба сертификатсияи маҳсулот бевосита алоқаманд аст;

• стандартҳои давлатӣ барои маҳсулоти тайёрро ҷорӣ намудан ва истифодаи онҳоро назорат кардан; дигаргунсозӣ ва диверсификатсияи истеҳсолоти корхона ба амал бароварда шавад. Бозсозӣ ба ташаккули усулҳои мутамаддини рақобати байни истеҳсолкунандагон, кам кардани хавфҳо ва васеъ намудани номгуӣ маҳсулот мусоидат мекунад. Дар шароити ташаккули нави иқтисодӣ зарурати фаврии ислоҳоти истеҳсолот, меҳнат ва идоракунии ба миён омадааст, ки афзоиши ҳаҷми истеҳсоли миллиро таъмин мекунад;

• зиёд кардани музди меҳнати кормандон вобаста ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти фурӯхташуда; ташкили ҷойҳои кори иловагӣ тавассути франчайзинг, ки таблиғи маҳсулотро дар бозор таъмин менамояд; андозбандии дифференциалӣ аз рӯи музди меҳнати табақаҳои бойи аҳоли; таҳияи сиёсати ғайридевальтатсионӣ содироту воридоти кишвар, ки ба содироти молҳои ниҳии босифат нигаронида шудааст, на балки ашёи хом;

• рушди соҳаи маориф ва илм, табодули методҳои инноватсионии таълим тибқи барномаҳо, густариши ҳамкориҳои байналмиллалӣ дар соҳаи мубодилаи донишу малакаҳо, гузариш ба шаклҳои нави таълим аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ, илм ва таҳсилот замони гузариш ба рушди устувор бояд ба раванди ягонаи илмӣ-маърифатӣ ҷиҳати бунёди ҷомеаи рушди устувор ба ҳам омода, яқоя амал кунанд, таъмини ҳар як шаҳрванд ба таҳсил ва дониш, рушди малакаву салоҳиятҳо, муносибатҳо, арзишҳо ва рафтору кирдори шаҳрвандон ва ғ.;

• истифодаи самаранокии иқтидори азими гидроэнергетикӣ, оби тоза, замин ва иқлими мусоид, олами наботот ва ҳайвонот, захираҳои назарраси меҳнатӣ, захираҳои бойи минералӣ ва истихроҷи канданиҳои ғайридевальтатсионӣ барои рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бунёди бахшҳои муосири саноати истихроҷ ва коркард, металлургияи сиёҳ ва ранга, комплекси агросаноатии аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғ. пояҳои асосии рушди устувори кишвар ба ҳисоб мераванд. Рушди минбаъдаи иқтидорҳои гидроэнергетикӣ ва амалисозии лоиҳаҳои минтақавии нақлиётӣ коммуникатсионӣ ба Тоҷикистон имконияти табиқӣ ба кишвари пешсафи минтақа дар истеҳсол ва интиқоли неруи барқи арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, вусъатдиҳии имкониятҳои транзитии кишвар фароҳам меоварад;

• рушди иқтисодиёти кишвар, соҳибқории хурду миёна, дастгирӣ ва таъмини шароит барои рушди он, нигоҳ доштани суръати рушди иқтисодӣ ҳамасола дар сатҳи 7-8%, 3 маротиба ва аз ин зиёд афзоиш додани ММД-и кишвар, афзоиши сатҳи нишондиҳандаи ММД ба ҳар нафр аҳоли, паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва аз байн бурдани фақирии шадид, зиёд намудани хароҷоти ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди саноат, кишоварзӣ ва истеҳсолоти содиротшаванда, зиёд намудани сатҳи диверсификатсияи иқтисодиёти миллӣ, сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, қорӣ намудани инноватсияҳо дар ҳама соҳаҳо, қалби сармоия хориҷию ватанӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва ғ.;

• таъмини бехатарии кишвар, амният ва нигоҳ доштани сулҳу субот, якдигарфаҳмӣ ва ваҳдати миллӣ, ҳалли масъалаҳои геополитикӣ ва сиёсӣ, ҳам дар минтақа ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ, мубориза бо терроризму экстремизм, пешгирии паҳншавии таҳдиду хатарҳои ҷаҳонӣ, беруна ва дохилӣ, вирусӣ бемориҳои сироятӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва яроку аслиҳа, ҷиноятҳои трансмиллӣ, рушди дониши сиёсӣ ва ҳудодоҳии миллӣ, афзоиши артиши миллӣ, ҷиҳозонидани он бо яроку аслиҳаи нав ва муосир ва ғ. барои рушди устувори миллӣ ва кишвар мусоидат хоҳанд кард.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2019. [Манбаи электронӣ] // <https://mfa.tj/tg/main/view/5441/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-peshvoi-millat-muhtaram-emomali-rahmon-ba-majlisi-oli> (санаи мурочаиат: 10.10.2020)
2. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Манбаи электронӣ] // <http://ttu.tj/sustainibltj/> (санаи мурочаиат: 10.10.2020)
3. Ҳадафи чоруми стратегияи миллӣ - саноатикунонӣ (саноатикунонии босуръат ва таҷрибаи ҷаҳонӣ)/Мачалаи Садои мардум, №24 (3974), - С.4.
4. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года [Манбаи электронӣ] // <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015> (санаи мурочаиат: 10.10.2020)
5. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год [Манбаи электронӣ] // <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf> (санаи мурочаиат: 10.10.2020)
6. Львова М.И., Бакунова Т.В., Кольцова Т.А. Устойчивое развитие как альтернативная цель экономических субъектов в современном обществе/ М.И. Львова, Т.В. Бакунова, Т.А. Кольцова // Вестник ВГУИТ. - 2018. - Т.80. - №4. - С. 452-455.
7. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана/ А.А. Мадаминов. - Душанбе, 2006. - С. 26-46.
8. Марганова О.Н., Емельянова О.В. К вопросу об экономических механизмах устойчивого развития / О.Н. Марганова, О.В. Емельянова // Новый университет. Серия экономика и право. - 2014. - № 7- (41-42). - С. 79-83.
9. Преснякова Д.В. О дефинициях «устойчивость» и «устойчивое развитие» в экономической науке / Д.В. Преснякова // Социально-экономические явления и процессы. - М.: Омега+. - 2011. - № 8. - С. 129-132.
10. Подпругин М.О. Понятия устойчивости и устойчивого развития в современной экономической науке/ М.О. Подпругин // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - М.: МПГУ. - 2012. - № 6. - С. 133-139.
11. Чижик А.С. Направления устойчивого развития национальной экономики. / А.С. Чижик // Государственное и муниципальное управление/ Ученые записки СКАГС. - 2015. - №2. - С. 13-14.
12. Юсупова М.Г. Теоретические подходы к определению устойчивого развития/ М.Г. Юсупова // Приоритетные научные направления: от теории к практике. - М.: ВШЭ. - 2013. - № 5. - С. 123-127.

Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур масоили рушди соҳаи сайёҳӣ марвиди омӯзиш қарор дода шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки яке аз категорияҳои муҳими рушди соҳаи сайёҳӣ сифат буда, имконият медиҳад, ки соҳаи сайёҳӣ ба гунаи чашмрас рушд намояд. Муқаррар карда шудааст, ки навсозии унсурҳои таркибии иқтисоди миллӣ ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ низ таъя намуда, имконият медиҳад, ки мавқеи туризм дар қатори дигар бахшҳои воқеӣ иқтисодиёт амалан боло бардошта шавад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи мазкур дар мақола масоили такмилдиҳии низоми идоракунии сифати хизматрасониҳо дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузошта шудааст, ки таҳқиқи он бо дар назардошти таҳлили адабиёти иқтисодӣ рӯйи қор омада аҳамияти амалии масъаларо баланд мебардорад. **Вожаҳои калидӣ:** сайёҳӣ, бозори хизматрасониҳои туристӣ, маҳсулоти туристӣ, иқтисодиёт, самаранокии иқтисодӣ, идоракунии сифат, рақобат.

Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследуются проблемы развитию туристической отрасли. Установлено, что одной из важнейших категорий развития туристической индустрии является качество, которое позволит туристической отрасли значительно вырасти. Выявлено, что модернизация отрасли национальной экономики тесно связано с возобновлением туристической инфраструктуры, которая позволяет увеличить позиции туризма наряду с другими реальными секторами экономики. Для достижения поставленной цели в статье рассмотрены вопросы совершенствовании системы управления качеством услуг в туристических организациях Республики Таджикистан, исследование с учетом анализе экономической литературы, которые постепенно повышает практическую значимость работа.

Ключевые слова: туризм, рынок туристических услуг, туристические продукты, экономика, экономическая эффективность, управление качеством, конкуренция.

Mirzoev A.A., Safarov A.M.

THEORETICAL ASPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

This article examines the development of tourism. It is established that one of the most important categories of tourism development is quality, which allows the tourism industry to grow significantly. It is established that the modernization of the components of the national economy will also rely on the creation of tourism infrastructure, which will allow to increase the position of tourism, along with other real sectors of the economy. To achieve this goal, the article raises the issue of improving the system of service quality management in tourism companies of the Republic of Tajikistan, the study of which is based on the analysis of economic literature and increases the practical significance of the issue.

Keywords: tourism, tourism services market, tourism products, economics, economic efficiency, quality management, competition.

Дар шароити ташаккули муносибатҳои бозорӣ туризм яке аз соҳаҳои афзалиятнок, зудрушдкунанда ҳатто унсури сеюми даромади миллии мамлакатҳо пазируфта шудааст. Дар баробари аҳамияти ниҳоят калони иқтисодӣ, рушди туризм имконият медиҳад, ки равандҳои тичоратӣ ташаккул ёфта имкониятҳои ҷойдоштаи миллии мамлакатҳо дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ карда шавад.

Ҷанбаи муҳими мавзӯи таҳқиқоти ба тамоюли ҷаҳонишавии бахши туризм дар давоми солҳои охир алоқаманд буда дар ин марҳила сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодиёти миллий ва байналмилалӣ табдил ёфта истодааст [15, С. 62-78]. Навсоии унсурҳои таркибии иқтисоди миллий ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ низ таъя намуда, имконият медиҳад, ки мавқеи туризм дар қатори дигар бахшҳои воқеӣ иқтисодиёт амалан боло бардошта шавад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи мазкур дар диссертатсия масоили такмилдиҳии низоми идоракунии сифати хизматрасониҳо дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузошта шудааст, ки таҳқиқи он бо назардошти ҷаҳонишавии раванд ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Ба назари мо таъсири мусбии туризм ба рушди иқтисодиёти мамлакат, ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, тақвият бахшидани иқтисодиёти хизматрасонӣ вобастагии қавӣ дорад. Ояндабинии самаранокии иқтисодию иҷтимоии соҳаи сайёҳӣ гувоҳӣ медиҳад, ки туризм бояд дар ҳамҷоягӣ бо дигар бахшҳои иқтисодӣ рушд намояд.

Аз таҳлили ҳолатии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мутаррақӣ бармеояд, ки дар ин мамлакатҳо туризм аз соҳаи сердаромадтарин ва шохай сеюми даромади миллий ба шумор меравад. Таҳлили нишондиҳандаҳои худмашғулияти аҳоли, сатҳу сифати зиндагонӣ дар ин кишварҳо шаҳодат медиҳад, ки даромади 90 дарсади аҳоли аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ мебошад.

Нуктаи дигари ҷолиби диққат дар он ифода меёбад, ки дар шароити имрӯза ташкили корхонаҳои бузурги истеҳсоли ва таъмини аҳолии қувваи корӣ бо ҷойҳои кор ба ҷалби сармоияи ниҳоят калони молиявӣ марбут мебошад. Барои бартараф намудани мушкилоти зикргардида истифодаи имкониятҳои васеи сайёҳӣ, ки қисми зиёди қаламрави ҷумҳуриро фаро мегирад, манфиатовар ва бартарафсозандаи масоил мебошад [5, С. 11-14].

Вобаста ба масоили рушди сайёҳӣ, аҳамияти иҷтимоию иқтисодии он корҳои зиёд ва арзишманди илмию амалӣ аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ анҷом дода шудааст. Новобаста аз ин ҳангоми таҳқиқи мавзӯ ба хулосае омадем, ки дар рушди ояндаи соҳаи сайёҳӣ як қатор монеаҳо ҷой доранд, ки инҳо бештар ба такмили низоми идоракунии сифати хизматрасониҳо, таҷдиди инфрасохтори объектҳои сайёҳӣ рабт мегиранд.

Доир ба нақш ва мавқеи туризм дар соҳаи иқтисодиёт корҳои илмии зиёд ба итмом расонида шудааст. Аз он ҷумла дар таҳқиқоти Мизинтсева М.Ф., Сардарян А.Р., Гомеш В., Блиничкина Н.Ю., Мейланова И.А., Тахтаева Р.Ш., Ҳайдар Л., Конанихина О.В., Фақеров Ҳ., Обидов Ф., Қодирзода Д.Б., Саидмуродов Л., Мирзоалиев А.А., Ҷабборов Ф.А., Бобохонов С., Начмиддинов Ф. ва дигарон ба мафҳуми туризм ва мавқеи он дар рушди иқтисодиёти миллий ва байналмилалӣ вохурдан мумкин аст, ки дорои арзиши баланди илмию амалӣ мебошад. Новобаста аз корҳои иҷрошуда таҳқиқи мавзӯ бо назардошти хусусиятҳои муосири рушд ба баррасии мушаххас ва васеи илмӣ эҳтиёҷ дорад.

Зимни омӯзиш муҳақиқ ба таҳқиқи категорияҳои иқтисодии ба таркиби мавзӯ алоқаманд диққат дода қайд менамояд, ки сайёҳи унсури муҳими рушди иқтисодиёти миллий ба ҳисоб рафта ташаккули устувори он дар баробари таҷдиди инфрасохтори соҳа ба омӯзиши механизмҳои муосири ташаккулёбӣ, идоракунии сифати объектҳои сайёҳӣ инчунин ба амалишавии концепсия ва стратегияи мушаххаси илмӣ таъя менамояд.

Аз ҳамин нуктаи назар таҳқиқи масъала нишон медиҳад, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаҳои назариявӣ методӣ ва тақмили сифати хизматрасониҳои ширкатҳои сайёҳӣ, таҳқиқи ҳолати муосири соҳа, ба омӯзиши категорияҳои зерини иқтисодӣ: туризм, соҳаи хизматрасониҳо, идоракунии сифати объектҳои сайёҳӣ, нақш ва аҳамияти он дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, баҳодиҳии объектҳои сайёҳӣ марбут мебошад.

Дар адабиёти илмӣ ба соҳаи сайёҳӣ бахшидашудаи муҳақиқи барҷастаи соҳаи сайёҳии рус Александрова Ю.А. нисбат ба мафҳуми мазкур чунин нуктаи ҷолиби илмӣ пешниҳод карда шудааст. Туризм – ин саёхаткунанда, шахсе, ки дар муҳлати на зиёда аз 12 моҳ бо мақсади дидан намудан ба минтақаи муайян сафар менамояд ва барои истифода намудан аз хизматрасонӣ ва маҳсулоти туристӣ маблағи муайян ба ҳисоби муқарраршудаи ширкати сайёҳӣ пардохт менамояд, мавриди назар қарор дода шудааст [2, С. 6].

Ба назари мо дар шароити имрӯза сайёҳӣ на танҳо амалеро менамояд, ки бо фароғат маҳдуд мешавад балки фаъолиятро бозгӯ менамояд, ки ба рушди васеи дигар соҳаҳо асос гузошта батадриҷ сайёҳии истеҳсолиро ба вучуд меорад.

Аз нигоҳи илми иқтисодӣ сайёҳӣ низоми мураккаби иҷтимоӣ ва иқтисодӣро ифода менамояд, ки ба истеҳсолоти маҷмӯии бисёрсоҳавӣ ё худ сайёҳии саноатӣ майл намуда аз ҷузъҳои таркибии иқтисоди миллӣ мебошад. Аз ҳамин хотир сайёҳиро бо назардошти аҳамияти иҷтимоӣ иқтисоди аз унсурҳои таркибии иқтисодӣ баҳо додан мумкин аст.

Ҳангоми таҳқиқ муқаррар гардид, ки то асри 19 ибораи туризм ба сифати категорияи мушаххаси илми иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Ибораи «tour» дар забони маъмулии оддӣ ҳаракати муваққатиеро ифода менамояд, ки шахс ва ё нафаре бо мақсади муайян ба ҷое сафар менамояд. Ин мафҳум бо гузашти вақт тақмил ёфта дар забони шохҳои васеи илмӣ оммавӣ ибораи «tourism» - ро ба худ касб намудааст.

Дар муҳовараи америкоии Webster N. [16] чунин мавриди назар карда шудааст: «сайёҳ шахсе мебошад, ки бо мақсади саёхат аз рӯи шавқмандӣ ба ҷое сафар менамояд». Дар муҳовараи дигар: «шахсе, ки бо мақсади ҳаловат бурдан ва дустдорӣ ба ҷойе сафар менамояд, ва у танҳо саёхат намуда кореро иҷро карда наметавонад» инчунин «барои ҳаловат ва барқарор намудани саломатӣ анҷом додани сафарҳои дурудароз, миёнамуҳлатро» ихтиёр менамояд вохурдан мумкин аст, ки фаҳмиши туризмро ба андозаи зарурӣ собит намесозад.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи туризм ба мафҳуми зерини туризм вохурдан мумкин аст. Туризм «ин – шугле, ки низоми ташкили усулҳои гузаронидани истироҳатро бо мақсадҳои солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат (ба истиснои ҳаҷ), тичоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар мақсадҳо тавассути саёхат (тур) ва будубоши муваққатии берун аз ҳудуди ҷои истиқомати доимӣ ба роҳ менамояд».

Дар адабиёти илмӣ ба мафҳуми туризм бахшидашуда бо ибораҳои туризми истеҳсолӣ ва саноатӣ низ вохурдан мумкин аст. Аз ин рӯ ба ҳулосае омадем, ки таърифи мазкур тамоми ҷанбаҳои туризмро дар бар намегирад. Зарур мешуморем, ки дар раванди тақмили қонунгузорӣ дар бандҳои алоҳида ба мафҳуми туризми истеҳсолӣ ва саноатӣ низ диққат дода шавад.

Дар қонунгузори мазкур ба намудҳои зерини туризм шинос шудан мумкин аст:

«туризми дохилӣ, туризми сайёр, туризми ташрифӣ, туризми иҷтимоӣ, туризми худфаъолиятӣ, туризми варзишию кӯҳгардӣ, кӯҳнавардӣ (алпинизм), турист, саёхат (тур), маҳсулоти туристӣ, фаъолияти танзими туризм, фаъолияти агентии туризм, саноати туристӣ, пешбурди маҳсулоти туристӣ, захираҳои туристӣ, квотаи туристӣ, субъекти фаъолияти туристӣ, истироҳат, роҳхати туристӣ, шикори байналмилалӣ, таъмини амнияти туристон» [Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.13, №1058].

Ба хизматрасонии туристӣ бошад таърифи зерин: «хизматрасонии туристӣ – амалӣ гардидани фаъолияти танзимгари туристӣ ё агенти туристӣ аз рӯи салоҳиди худ ва ё

талаботи аниқи дархосткунанда, ки барои таъмин ва барқароркунии қувваи ҷисмонии турист, нигоҳдории фаёлияти ҳаёти мўътадил, барқароркунии робитаҳои корӣ, инчунин қонеъ гардонидани талаботи маънавӣ ва зеҳнии ӯ равона шудааст» дода шудааст. [Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 19.05.09 №530]; [Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2012, №922] [10].

Туризм аз ибораи фаронсагии «tourism» гирифташуда то кунун мафҳуми яклухти он аз тарафи муҳаққиқони илми иқтисодӣ муайян карда нашудааст. Муаллифони масоил дар таҳқиқоти илмиашон бо таъҷиб ба қорҳои илмии иҷрошуда нуқтаи назарашонро оид ба мафҳуми туризм пешниҳод намудаанд, ки пуррагии баёни мавзӯро инъикос наменамояд. Ташкилотҳои байналмилалӣ ва шояд васеи илмию таҳқиқотии сатҳи ҷаҳонӣ бо назардошти таъсир ва нақши сайёҳӣ, шарҳҳои методологӣ ва зарурияти тақвият бахшидани онро асоснок намудаанд, ки дар байни қорҳои иҷрошуда ба мафҳумҳои гуногуни сайёҳӣ вохурдан мумкин аст.

Аз он ҷумла муҳаққиқи рус А.В. Бабкин дар таҳқиқоти худ сайёҳиро ҳаракати муваққатии шаҳравандон ва шахсони бешаҳравандӣ ё дигар шахсон, ки бо мақсади барқарор намудани саломатӣ, фароғат, шуғломӯзӣ, варзишӣ ва ғайра ба мӯҳлати на камтар аз 24 соат ва на бештар аз 6 моҳ, бидуни машғул шудан бо фаёлияти пулакӣ дар ҷои будубоши муваққатиро номидаанд [3].

Карпинко И.О., Олишевска Ю.А. дар таҳқиқоти илмиашон, ки ба мавзӯи таъсири сайёҳӣ ба иқтисодиёти давлат бахшидашуда муайян намудаанд, ки дар шароити имрӯза туризм падидаи асосии ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб рафта мумкин аст ба ҳайси намуди мустақили фаёлияти иқтисодӣ ва маҷмӯи муносибатҳои фаёлияти иқтисодӣ баромад наояд [9].

Муҳаққиқи рус Мейланова И.А. дар таҳқиқоти илмиаш се омилро пешниҳод намудааст, ки ба андешаи ӯ пурагии баёни мавзӯи таҳқиқшавандаро инъикос менамояд:

Яқум, туризм дорои маҳсулоти мушаххас буда, онро хизматрасонии маҷмӯии туристӣ ё маҳсулоти туристӣ ташкил медиҳад;

Дуюм, дар заминаи рушди туризм низоми тақсимои меҳнат такмил ёфта шакли нави касбиятро мегирад. Машғул шудан ба пешниҳоди хизматрасонии туристӣ, маҳсулоти туристӣ ба фаёлияти меҳнатии шахси дигар таъҷиб намуда барои фароҳам овардани шароит барои фароғат ва барқарорсозии саломатии одамон равона карда шудааст.

Сеюм, меҳнати дар раванди ба роҳ мондани пешниҳоди хизматрасонии туристӣ, маҳсулоти туристӣ ба намуди нави фаёлият таъҷиб намуда дар ин маврид истехсолоти ғайримоддӣ дар самти истехсолоти ҷамъиятӣ ба вуҷуд меояд [12, С. 12].

Бо назардошти таҳқиқ ва омӯзиши васеи адабиёти илми ба мавзӯ бахшидашуда, концепсияҳои илми болозикр дар идомаи таҳқиқ туризмро унсурҳои иқтисодӣ баҳо медиҳем, ки бо ҷалби шаҳравандони табаддор ва бетабаа минбаъд сайёҳ бо мақсади фароғат, барқарорсозии саломатӣ ва дидан намудан аз гушаҳои таърихӣ сафарбар мешаванд ва амали онҳо боиси самаранокии иқтисодӣ мегардад, маънидод намудан мумкин аст.

Рушди ҳаматарафаи туризм дар баробари барқарорсозии объектҳои туристӣ, таҳияи маҳсулоти туристӣ, қоркарди меъёрҳои ҳуқуқии тақвиятбахшандаи соҳа ба тақмили низоми идоракунии сифат алоқамандии қавӣ дорад. Вобаста ба ин мо ҳангоми иҷрокунии қорҳои диссертсионӣ идоракунии сифати қорхонаҳои туристиро дар меҳвари таҳқиқоти мазкур қарор додем, ки барои тақмили соҳа ниҳоят зарур ва таҳқиқи масъала бо назардошти хусусиятҳои муносири рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят зарур ва ояндадор мебошад.

Масоили «сифат» омилҳои муҳими баландбардоштани сатҳи зиндагии аҳолии соҳаи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва таъминкунандаи амнияти экологӣ иқтисодӣ мебошад. Мувофиқи ақидаҳои муҳаққиқони соҳа сифат аз категорияҳои гуногунҷанбаи илми иқтисодӣ ба шумор рафта водор месозад, ки ҷиҳати болоравии он тадриҷан бо дар назардошти усулҳои пешрафати илмӣ таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад. Сифат имконият медиҳад, ки дар баробари рушди ҳамҷонибаи соҳаҳои истехсолоти моддӣ, соҳаҳои ғайримоддӣ низ, ки аз ҷузъҳои

муҳими истехсолоти чамбиятӣ пазируфта шудааст, ба вучуд ояд. Аз нигоҳи дигар сифат элементи муҳими таъмингари рақобатпазирии маҳсулот дар бозор мебошад. Муҳақиқони илми иқтисодиёт дар таҳқиқоти илмиашон нуктаҳои назари гуногуни илмиро оид ба вожаи сифат пешниҳод намудаанд. Дар ҳоли таҳлил мутмаин гардидем, ки фаҳмишҳои пешниҳодгардида бо ҳамдигар муҳолифат менамоянд. Таҳқиқи маҷмӯи масъала аз нигоҳи илмҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва омӯрӣ низ сураат гирифта дар бештари маврид пайдоиш ва истифодаи мафҳуми мазкурро ба илмҳои риёзӣ, кибернетикӣ, техникӣ, иқтисодӣ нисбат додаанд. Дар маркази диққати аксари таҳқиқотчиён исбот гардидааст, ки истифодаи усулҳои пешрафтаи илмҳои дақиқ боиси тағйирот ва пайдоиши мафҳуми «сифат, низоми сифати истехсолоту хизматрасонӣ» шудааст.

Таҳқиқи мафҳум бо асонокнамоии хусусиятҳои илмӣ, равишҳои методологӣ аз тарафи олимони Э. Деминг, В. Шухарт, [11] профессори мактаби тичоратии Гарвард Д. Гарвин, К. Исикова, Ч. Чуран, [4] А. Фейгенбаум, [14] Ч. Харингтон, Г. Тагути, А.В., Гличева ва муҳақиқони занҷири сифат М. Мескон, М. Алберт ва Ф. Хедоури, [14] П. Дойл [7] ва дигарон анҷом дода шудааст.

Ба андешаи мо моҳияти иқтисодии сифат дар натиҷаи таҳаввулоти таърихӣ тағйири низомҳои истехсолӣ ба вучуд омада онро ба сифати омили асосии истехсолот, хизматрасонӣ баҳо додан ҷоиз аст. Бо тақия ба моҳияти иқтисодӣ қайд намудан зарур аст, ки усули ташкили дурусти истехсолот маҳз бо ин васила «сифати маҳсулот» имконпазир мегардад. Дар ибтидои ташкили фаъолияти дилхоҳ шакли корхона сифатро воситаи амиқи «устуворӣ»-и хоҷагиҳои гуногуни дар низоми иқтисодӣ миллӣ фаъолияткунанда аз он ҷумла ширкатҳои туристӣ шуморидан зарур аст.

Дар адабиётҳои муосири иқтисодӣ ба мафҳумҳои зерини низоми идоракунии сифат вохурдан мумкин аст.

Низоми идоракунии сифат – ин маҷмӯи муносибатҳои ташкилию сохторӣ бо назардошти усулҳо, равандҳо, захираҳо, ки барои идоракунии сифати махсусгардонидашуда кумак мерасонад, номида шудааст. Идоракунии маҷмӯи сифат, чорабиние мебошад, ки ба вазифаҳои умумии идоракунӣ сиёсати сифатро муқаррар намуда мақсад ва ҷавобгарӣ инчунин бо ёрии имкониятҳои балоихагирии сифат, идоракунии сифат, таъмини сифат ва баландбардоштани сифат дар ҷаҳорҷубаи низоми идоракунии сифат амал менамояд, асоснок карда шудааст [1].

Низоми сифат бо назардошти намуди мушаххаси фаъолияти корхона тарҳрезӣ кардашуда дар бештари мавридҳо бояд давраҳои ҳаётии маҳсулотро дар бар гирад.

Низоми идоракунии ширкат бояд самтҳои зеринро дар бар гирад:

1. Идоракунии сифат бояд таъмингари тамоми давраҳои маҷмӯи маҳсулот махсусан назарияи «занҷираи сифат»;
2. Дар раванди ба роҳ мондани идоракунии сифат ба назар гирифтани нуктаи назари кормандони корхона;
3. Ба роҳ мондани ҷавобгарӣ дар раванди идоракунӣ;
4. Барои таъмини сифат дар раванди фаъолият ба назар гирифтани хароҷот;
5. Ба роҳ мондани корҳои фаҳмондадиҳии доимӣ оид ба баргараф намуди камбудихо ва омилҳои, ки таъсири манфи мерасонанд;
6. Барои боло бардоштани сифат дар баробари ошкорсозии омилҳои таъсиррасон ба назар гирифтани талаботи истеъмолкунандагон;
7. Тақмили даврагии раванди истехсол бо назардошти таҳлили вазъ ва дурнамо ба роҳ мондани назорати доимӣ;
8. Ба роҳ мондани тартибот ҳангоми омодамоии ҳуҷҷатҳо дар раванди таъмини ҳамаи равандҳои сифат [8].

Низоми идоракунии сифат дар ҳоли самаранок мегардад, ки агар дар раванди фаъолияти ширкатҳо ҳамаи амалҳо ба як мақсад нигаронида шуда бошад.

Самарнокии низоми идоракунии сифатро дар бандҳои зерин мушоҳида намудан мукин аст:

1. Ихтисор намудани муҳлати коркарди маҳсулотҳои нав;
2. Боло бардоштани ҳамкориҳои судманди зерсохторҳои ширкат чихати ҳалли масъалаҳои вобаста ба баландбардории сифат ва бартараф намудани мушкилоте, ки боиси поён рафатни сифати маҳсулот мегардад;
3. Васеъ гардонидани назорат, гузаронидани санчишҳои, ки натиҷаи он ба бартараф гардидани поёнравии сифат таъсир мерасонанд [13].

Марҳилаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Марҳилаи аввал: Занаи аввали солҳои 1990-1998 – умро фаро гирифта дар ин давра Шурои Вазирони Тоҷикистон оид ба соҳаи сайёҳии хориҷӣ аз 01.03.1990 таҳти №38 қарорҳо «Оид ба бозсозии ташкили иқтисоди сайёҳии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Оид ба ташкил намудани ассотсиатсияи сайёҳии Тоҷикистон», аз 4-уми феввали соли 1994, таҳти № 70, «Оид ба тартиботи пешниҳод кардан ҳуқуқ ва субъектҳои хоҷагӣ оиди шуғли сайёҳии хориҷӣ ва батартибоварии ҳуччатҳои раводид», аз он ҷумла Қарори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4-маи соли 1997, таҳти № 183, «Оид ба додани иморате, ки дар кучаи Пушкин, хонаи 14 ба мувозина (баланс)-и ширкати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сайёҳӣ» қабул карда шудааст. Дар замони соҳибистиклолӣ дар ҷумҳурӣ як қатор қонунҳо қабул карда шуданд: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тасдиқ намудани чораҳои аввалиндараҷа доир ба рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1997-1998», «Оид ба сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ», «Оиди сайёҳӣ». Санадҳои зикргардида дар ин марҳила тавонистанд чихати рушди соҳа заминаҳои ҳуқуқӣ шароит фароҳам оварданд.

Марҳилаи дуюм: Занаи дуҷуми рушди соҳаи сайёҳӣ солҳои 1998-2010-ро фаро мегирад. Дар ин марҳила соҳаи сайёҳӣ дарбаробари дигар соҳаҳои иқтисодӣ рушд намуд. Толиб Рифоҳӣ, Дабири кули Ташкилоти ҷаҳонии сайёҳӣ Тоҷикистонро «Шветсарияи Осиеи Маркази» номид. Маъруфияти ин давра дар он аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Ташкилоти ҷаҳонии сайёҳӣ гардида шумораи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ давра ба давра афзоиш ёфтанд.

Бо мақсади ташккули соҳа ва ворид шудани Тоҷикистон ба Ташкилоти ҷаҳонии сайёҳӣ шурӯъ аз соли 2008 намояндагони соҳаи сайёҳӣ дар чорабиниҳои сатҳи ҷаҳонӣ, ки дар шаҳрҳои Берлин (Олмон), Токио (Япония), Лондон (Британияи Кабир) ва Москваи (Федератсияи Россия) баргузор гардиданд, иштирок намуда, минтақаҳои туристиро ба сокинони сайёра муаррифӣ намуданд. Дар ашроити имрӯза кишвари мо аз ҷониби Ташкилоти ҷаҳонии сайёҳӣ ба сифати мамлакати дорои 4 пайраҳаи шоҳроҳи абрешим мавқеъ гирифт.

Бо мақсади рушди устувори соҳа ҳамасола Ҳукумати мамлакат дар ҷаҳорҷубаи барномаҳои байналмилалӣ намоишҳои сатҳи ҷаҳониро ташкил намуда имконияти туристии Тоҷикистонро дар миқёси кишварҳо тарғиб менамояд. Ҳукумати мамлакат бо роҳи бунёди инфрасохтори соҳа таввачӯҳи сайёҳони хориҷиро ба ҷумҳурӣ ҷалб намуда туризмро ба яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар қарор додааст. Натиҷаи инро дар амалишавии низоми соддакардашудаи раводиди электронӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Марҳилаи сеюм. Марҳилаи сеюми рушди туризм ба солҳои 2010 то имрӯзро дар бар мегирад. Бо мақсади боз ҳам тавсеа бахшидани соҳаи сайёҳӣ, истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда дар ин самт, инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасони туристӣ, густариши раванди танзими давлатӣ ва дастгирии сайёҳии дохиливу хориҷӣ, ҷалби ҳарчи бештари сармоя дар ин самт ва омодаю ҷалби кадрҳои баландихтисос чихати рушди соҳа соли 2017 Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Ҳамзамон бо қарори ҳукумати малакат солҳои 2019-2021 Солҳои рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ қабул гардид, ки барои рушди соҳа ва тақвият бахшидани туризми дохилӣ муфид ва саривақтӣ мебошад.

Дар марҳилаи мазкур шумораи сайёхони хориҷӣ се маротиба афзоиш ёфта 1 млн. 38 ҳаз. нафарро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2012, 46% зиёд мебошад [17, С. 170-171].

Дар шароити муҳити рақобатнок яке аз имкониятҳои асосии рушди ширкатҳои туристӣ ба роҳ мондани низоми идоракунии самаранок ба ҳисоб рафта ба таҳқиқи илмӣ ҳадафманд таъя менамояд.

АДАБИЁТ

1. Актуальные вопросы теории и практика туризма: Труды академии туризма. Вып.2. СПб., 1997
2. Александрова Ю.А. Международный туризм: учебник для вузов. Ю.А. Александрова/Издательство, Москва. 2014. С. 6
3. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. А.В. Бабкин/учебное пособие. Ростов – на – Дану 2008 год.
4. Бенделл Т. Наставники по качеству: сб. кратких очерков о самых знаменитых зарубежных деятелях в области качества / пер. с англ. А. Константинова при участии М. Розно. М.: РИА «Стандарты и качество», 2000.
5. Блиничкина Н.Ю. Развития туризма как основа системы экономической безопасности Республики Таджикистан. Н.Ю. Блиничкина/Азимут научных исследований: экономика и управление: ТГУБП, Худжанд. 2015. №4(13). С. 11-14
6. Герасимов Б.И., Спиридонов С.П., Смагин М.В. Экономические теории качества: генезис теории и практики системного подхода / под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2001.
7. Дойль П. Маркетинг - менеджмент и стратегии. - 3-е изд./Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского - СПб.: Питер, 2003 - 600 с.
8. Ильина Е. П. Основы туристской деятельности. Учебное пособие. -М.:1992.
9. Карпинко И.О., Олишевская Ю.А. Влияние туризма на экономику государства: И.О. Карпинко, Ю.А. Олишевская/Материалы научной конференции «Молодые научные работники - географической науке» (27 -28 октября), Киев 2006 Украина, КНУ и. Тараса Шевченко. Электронный ресурс: <http://www.skole.com.ua/ru/papers/13-turizm/34-turizm-ekonomika.html> (дата обращения 09.10.2020)
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи туризм [АМОҶТ с. 1999, № 9, мод. 228; с. 2005, №12, мод. 641; с. 2009, №5, мод. 337; с. 2012, №12, қ.1, мод.1016, с.2013, №12, мод.902], ш. Душанбе, 13.04.2017
11. Лapidус В.А. Всеобщее качество (TQM) в российских компаниях. М.: ОАО Типография Новости, 2000.
12. Мейланова И.А. Формирование системы управления качеством услуг в туристической организации: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 Мейланова Индира Алиматовна/ДГТУ, Махачкала. 2005. С. 12.
13. Озеров А.М. Бухгалтерский учет и налогообложение в туристических фирмах. М., 1998.
14. Фейгенбаум А. Контроль качества продукции/А. Фейгенбаум. – М.: Экономика, 1986.
15. Щербакова С.А. Влияние международного туризма на экономику стран мира: экономико-географическая оценка: дисс... канд. геог. наук: 08.00.05/Щербакова Светлана Александровна/МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва. 2004. С. 62-78
16. Webster N. An American dictionary of the English language. - New York, 1828.
17. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. АОНПҶТ. Душанбе – 2019, С. 170-171.

Тоҳирова Р.С., Асоев К.Р.

ТАШАККУЛИ АУДИТИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ташкили аудити самаранокӣ дар низоми назорати молиявии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Заминаҳои ташаккули намуди мазкур назорати молиявӣ таҳқиқ шудаанд. Таҳлили моҳият ва хусусиятҳои методологии аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ ба ҷо оварда шудааст. Диққати хоса ба омӯзиши амалияи гузаронидани аудити самаранокӣ дар фаъолияти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: молияи давлатӣ, идоракунии молияи давлатӣ, бучети давлатӣ, ислоҳоти низоми бучетӣ, аудити молиявӣ, аудити самаранокӣ, аудити мустақили беруна, воситаҳои бучетӣ, моликияти давлатӣ, натиҷанокӣ.

Тоҳирова Р.С., Асоев К.Р.

СТАНОВЛЕНИЕ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы организации аудита эффективности в системе государственного финансового контроля Республики Таджикистан. Исследованы предпосылки становления данного вида финансового контроля. Проводится анализ сущности и методологических особенностей аудита эффективности использования государственных средств. Особое внимание уделено изучению практики проведения аудита эффективности в деятельности Счетной палаты Республики Таджикистан.

Ключевые слова: государственные финансы, управление государственными финансами, государственный бюджет, реформа бюджетной системы, финансовый аудит, аудит эффективности, внешний независимый аудит, бюджетные средства, государственная собственность, результативность.

Tohirova R.S., Asoev K.R.

FORMATION OF AN AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF PUBLIC FUNDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the organization of performance audit in the system of state financial control of the Republic of Tajikistan. The prerequisites for the formation of this type of financial control are investigated. The analysis of the essence and methodological features of the audit of the effectiveness of the use of public funds is carried out. Special attention is paid to the study of the practice of performance audit in the activities of the accounting chamber of the Republic of Tajikistan.

Keywords: public Finance, public Finance management, state budget, budget system reform, financial audit, efficiency audit, external independent audit, budget funds, state property, effectiveness.

Дар шароити маҳдудияти воситаҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли масъалаҳои муҳими стратегӣ ва бартараф намудани паёмдҳҳои ногувори бухронӣ молиявӣ ба идоракунии босамараи молияи давлатӣ диққати муҳим дода мешавад.

Ичрои вазифаҳои ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ, ки яке аз унсурҳои муҳими он буҷети давлатӣ мебошад, имкон медиҳад, ки дар мамлакат барои ба роҳ мондани раванди буҷетӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи воситаҳои буҷетӣ, инчунин тақмили раванди буҷетӣ, тақвият бахшидани масъулияти иштирокчиёни раванди буҷетӣ ва шаффофии идоракунии молияи давлатӣ зарур аст. Ҳангоми дуруст ба роҳ мондани раванди худ буҷети давлатӣ на танҳо чун воситаи танзимкунии молиявӣ баромад мекунад, вай инчунин метавонад ба рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, пешравии илмӣ-техникӣ, навқунӣ ва тақмили пояҳои моддӣ-техникии истеҳсолоти миллий таъсири муҳим расонад. Идоракунии муносиби молияи давлатӣ барои истифодаи самаранокии воситаҳои давлатӣ шартӣ зарурӣ мебошад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки онро моҳи сентябри соли 2016 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намудааст, масъалаи тақвият бахшидан ба рушди ниҳодӣ дар самти таъмини назорати молиявии самаранок, шаффоф ва зиддикоррупсионӣ ба маркази диққат гузошта шудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 муҳимии тақмили низоми идораи молияи давлатиро дар раванди амалисозии ҳадафҳои Стратегияи миллии рушд қайд намуда, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро вазифадор намуданд, ки стратегияи идоракунии молияи давлатиро бо назардошти афзалиятҳои кишвар, иҷрои босифати қисми даромад ва хароҷоти буҷет, шаффофияти хароҷоти буҷет, инчунин, пешниҳоди нақшаҳои дурнамои ислоҳот дар ин самтҳо татбиқ намояд.

Вобаста ба афзалиятҳои зикршуда дар Стратегияи миллии рушд мушкilotи дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ мавҷудбуда муайян карда шудаанд, ки яке аз онҳо пешравии нокифоя дар самти гузариш аз принсипи маблағгузори харҷномавӣ (сметавӣ)-и вазоратҳо ва идораҳо ба маблағгузори барномавӣ-ҳадафии ба натиҷа нигаронидашуда мебошад. Аз ин хотир, яке аз ҳадафҳои асосии ислоҳоти раванди буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ноил гардидан ба буҷети ба натиҷа нигаронидашуда мебошад. Дар ин маврид бояд шароит ва заминаҳо барои идоракунии босамараи молияи давлатӣ мутобиқ ба афзалиятҳои сиёсати давлатӣ бунёд карда шаванд.

Ислоҳоти раванди буҷетии ба натиҷа нигаронидашуда равиши нави дар бачоорӣ назорати молиявӣ тақозо менамояд, ки ба муайянкунии самаранокии харҷкунии воситаҳои давлатӣ ва истифодаи моликияти давлатӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳо ва ҳалли масъалаҳои бо санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ муқарраргардида имкон диҳад. Ба қавли дигар, ҳангоми гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ буҷетнигорӣ масъалаҳои равона намудани диққат аз кори ревизионӣ анъанавӣ ба назорати самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ ниҳоят мубрам мегардад [7, с. 124].

Барои расидан ба ҳадафҳои ислоҳоти низоми буҷетӣ ташкил намудани чунон низоми баҳисобгирӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи буҷетӣ лозим аст, ки имкон диҳад, на танҳо дурустӣ ва мақсаднокии харҷкунии воситаҳои буҷетӣ, инчунин натиҷанокии истифодаи онҳо назора карда шуда, он барои баҳодихии воқеъбинонаи дороиҳо ва уҳдадориҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ маълумот пешниҳод намояд.

Дар солҳои охир дар истифодаи воситаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон камбудҳои зиёд ба назар мерасанд, ҳолатҳои истифодаи ғайрмақсадона, далелҳои камомад ва тороҷи маблағҳои буҷетӣ зиёд шудаанд. Камомадҳои буҷети давлатиро метавон дар дохили ҳуди буҷет ошкор намуд, инчунин метавон ҳолатҳои истифодаи ғайрмақсадонаи маблағҳои буҷетиро пешгирӣ ва бартараф намуд, агар воситаҳои махсуси назорат ва таҳлили истифодаи воситаҳои давлатӣ ба қор бурда шаванд. Яке аз усулҳои нав ва воситаи муҳими баҳодихӣ ва назорати истифодаи воситаҳои давлатӣ (буҷетӣ) ин аудити самаранокӣ мебошад.

Дар тафовут аз аудити молиявӣ, ки истифодаи қонуни ва мақсадноки воситаҳои бучетиро месанҷад, аудити самаранокӣ ба масъалаҳои дахл мекунад, ки бо истифодаи самаранокӣ воситаҳои давлатӣ, ки метавонанд шаклҳои гуногун ва робитаҳои мураккаби сабабию натиҷавӣ дошта бошанд, алоқаманд мебошанд [11, с. 33].

Аудити самаранокӣ истифодаи воситаҳои давлатӣ зухуроти нав дар назария ва амалияи назорати молиявии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бино бар ин, ҳоло дар илми иқтисодии ватанӣ таҳқиқоти муқаммале вучуд надоранд, ки асосҳои назариявӣ ва методии ин самти назорати молиявии давлатиро кушода дода тавонанд. Баъзе интишороти илмӣ ҳастанд, ки дар онҳо масъалаҳои умумии рушди аудити давлатӣ ва аудити самаранокӣ чун яке аз самтҳои он ба таври умумӣ баррасӣ шудаанд [9; 10]. Вале дар адабиёти хориҷӣ ба омӯзиши ин масъала диққати муҳим дода шудааст. Таҳқиқоти зиёди бевосита ба масъалаҳои ташкил ва рушди аудити самаранокӣ бахшидашуда зиёданд [7; 8; 11; 12; 13].

Бояд қайд кард, ки нуктаҳои назари муаллифон дар мавриди маънидодкунии мафҳуми аудити самаранокӣ мухталиф буда, онҳо барои аниқ дарк кардани асосҳои назариявӣ ва муайян намудани мақоми аудити самаранокӣ дар назорати молиявии давлатӣ имкон намедиҳанд. Дар адабиёт мухтавои аудити самаранокӣ ба таври умумӣ шарҳ дода шудааст ва ҷиҳатҳои ҳосаи он аз мадди назар берун мондаанд. Масалан, С.Н. Рябухин чунин меҳисобад, ки аудити самаранокӣ дар фаҳмиши васеъ аз ҷониби мақомоти назорати молиявии давлатии мамлакатҳои мутараққӣ чун маҷмӯи ҷорабиниҳо оид ба санҷиши мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо мақсади баҳодиҳии самаранокӣ, сарфакорӣ ва даромаднокии фаъолияти идоракунӣ, таъсири ин фаъолият ба муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин тавсиядиҳӣ доир ба баландбардории минбаъдаи натиҷанокии кори ин мақомот гузаронида мешавад [12].

Ба ақидаи Е.Н. Синева аудити самаранокӣ воситаи муҳими назорати молиявии давлатӣ буда, ба баҳодиҳии самаранокӣ, сарфакорӣ ва даромаднокии фаъолияти идоракунӣ, инчунин таҳия намудани тавсияҳо барои бартарафсозии қоидавайронкуниҳо ва минбаъд баланд бардоштани натиҷанокии истифодаи воситаҳои бучетӣ нигаронида шудааст [13, с. 19].

М.П. Афанасев аудити самаранокиро чун зинаи нави рушди низоми назорати молиявии давлатӣ – санҷиши мустақил, ки аз ҷониби мақомоти давлатии назорати берунӣ бо мақсади баҳодиҳии натиҷанокӣ ва сарфанокӣ раванди харҷкунии воситаҳои бучетӣ ва идоракунӣ моликияти давлатӣ гузаронида мешавад, шарҳ додааст [8].

Дар луғатномаи мухтасари ислоҳоти соҳаи аудит, ҳисобдорӣ ва молия, ки аз ҷониби мақомоти олии назорати молиявии давлатӣ дар мамлакат - Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст, аудити самаранокӣ чун “омӯзиш ва таҳлили самаранокӣ барномаҳо ва лоиҳаҳои давлатӣ, самтҳои фаъолият ва фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои бучетӣ доир ба сарфанокӣ, маҳсулноки ва натиҷанокӣ” маънидод карда шудааст [2].

Ҳамин тавр, маънидодкуниҳои зиёди мафҳум ва мухтавои аудити самаранокиро ҷамъбаст намуда, мо чунин мепиндорем, ки аудити самаранокӣ – аудити мустақили беруна буда, на ба ошкоркунии қоидавайронкуниҳои молиявӣ, балки ба таҳлил ва баҳодиҳии самаранокӣ фаъолияти корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба истифодаи воситаҳои давлатӣ нигаронида шудааст.

Бо вучуди кам будани таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои аудити самаранокӣ, дар амалияи назорати мақомоти давлатии пешбарандаи назорати молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аудити самаранокӣ истифодаи воситаҳои давлатӣ дар раванди ташаккул қарор дорад. Амалисозии аудити самаранокӣ дар фаъолияти назорати молиявӣ дар мамлакат аз муайян шудани принсипи самаранокӣ дар қонунгузори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон маншаъ мегирад. Дар моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” принсипи самаранокӣ истифодаи маблағҳои бучетӣ чун таҳия ва

ичрои буҷет бо баҳисобгирии зарурати ноилгардӣ ба натиҷаҳои беҳтарин дар мавриди истифодаи ҳаҷми тасдиқшудаи маблағҳои буҷетӣ (натиҷанокӣ) ё расидан ба натиҷаи муқарраршуда бо истифодаи ҳаҷми камтарини маблағҳои буҷетӣ (сарфанокӣ) шарҳ дода шудааст [1]. Зимнан, натиҷанокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ маънои самт ва истифодаи маблағҳои буҷетиро барои расидан ба натиҷаҳои пешакии муайянгардида ва нишондиҳандаҳои дахлдори миқдорӣ ва сифатӣ дошта, сарфакорӣ чун кам намудани хароҷоти сарватҳои барои пешбурди фаъолият истифодашаванда фаҳмида мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонии назорати молиявии давлатӣ гувоҳӣ медиҳад, ки аудити самаранокӣ ба сифати иҷроиши қарорҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ қабулгардида таъсири ҷиддӣ расонида, инчунин ба баландшавии масъулият, шаффофӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар фаъолияти онҳо мусоидат менамояд.

Ҳоло дар мамлакатҳои хориҷӣ аудити самаранокӣ яке аз намудҳои асосии назорати иҷроиши буҷети давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби мақомоти олии назорати молиявӣ ба ҷо оварда мешавад. Тавре дар моддаи 4 Эъломияи Лимагии принципҳои роҳбарикунандаи назорат (соли 1977 дар шаҳри Лимаи Ҷумҳурии Перу дар Анҷумани IX Ташкилоти байналмилалӣ мақомоти олии назоратӣ - International Organizations of Supreme Audit Institutions - INTOSAI қабул шудааст) қайд карда шудааст, “вай ба санҷиши он равона гардидааст, ки воситаҳои давлатӣ ба чи андоза самаранок ва сарфанок харҷ мешаванд. Ин гуна назорат на танҳо ҷиҳатҳои махсуси идоракунии, инчунин тамоми фаъолияти идоракунии, аз ҷумла низоми ташкилӣ ва маъмуриро дар бар мегирад” [6].

Тибқи стандартҳои INTOSAI мақоми назорати молиявии давлатӣ метавонад санҷиши самаранокиро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти давлатӣ, ки бо харҷкунии маблағҳои буҷетӣ рабт доранд, гузаронад ва оид ба харҷкунии ғайрисамараноконаи воситаҳои буҷетӣ хулоса барорад, агар ҳуқуқро барои гузаронидани ин гуна санҷиш қонунгузорӣ барои вай муқаррар карда бошад. Ҳамин гуна ҳуқуқро қонунгузорӣ барои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” зимни шарҳи мақсад ва вазифаҳои ин мақоми назорати молиявӣ муқаррар намудааст: баҳодиҳии самаранокӣ, сарфанокӣ ва мақсаднокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ.

Солҳои охир нақши Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон чун мақоми олии назорати молиявӣ дар таъмини низоми ягонаи назорат ва гузаронидани аудити самаранокии истифодаи воситаҳои буҷетӣ ва моликияти давлатӣ назаррас аст. Дар соли 2017 аз ҷониби ин ниҳод ҷиҳати таъмини методологӣ, муайян кардани равиши методологӣ, роҳандозӣ намудани аудити самаранокӣ ва таҳкими пояҳои меъёрӣ-ҳуқуқии фаъолияти худ 5 адад стандарт дар соҳаи аудити давлатӣ мавриди амал қарор дода шудааст, ки ҳама онҳо дар асоси стандартҳои байналмилалӣ аудит таҳия шудаанд. Аз ҷумла, бо қарори ҳайати мушовараи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2017, № 51.1 Дастурамал-стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон – СПҲ 105 “Оид ба гузаронидани аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ” тасдиқ шудааст, ки асоси методологии гузаронидани аудити самаранокии хароҷоти воситаҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Санади мазкур қоида ва талаботи асосии ташкил ва гузаронидани аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатиро муқаррар мекунад.

Тибқи СПҲ 105 аудити самаранокӣ намуди мустақили назорати молиявӣ мебошад, ки тавассути ҷорабиниҳои назоратӣ бо мақсади муайян намудани самаранокӣ, маҳсулнокии ва натиҷанокии истифодаи воситаҳои давлатӣ аз ҷониби ташкилоту муассисаҳо барои расидан ба ҳадафҳо, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва иҷрои вазифаҳои дар наздашон гузошташуда ба ҷо оварда мешавад. Зимнан, воситаҳои давлатӣ - маблағҳои буҷети давлатӣ ва амволи давлатӣ мебошанд [3].

Дар рафти ба ҷо овардани аудити самаранокӣ аз ҷониби Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ҷиҳатҳо ба санҷиш фаро гирифта мешаванд:

- ташкили дуруст ва равандҳои истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва дороиҳои давлатӣ;
- натиҷаҳои истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва дороиҳои давлатӣ;
- фаъолияти корхона ва муассисаҳои санчидашаванда ҷиҳати истифодаи маблағҳои буҷетӣ, дороиҳои давлатӣ ва натиҷанокии он.

Дар рафти гузаронидани аудити самаранокӣ ҳамчунин таҳлили фаъолияти идоракунии дар объекти санчиш, санчиши сарфанокӣ, натиҷанокӣ ва таъсирнокии истифодаи воситаҳои давлатӣ, санчиши натиҷаҳои фаъолияти истехсолӣ, таҳлили вазъи назорати дохилӣ, усулҳо ва муҳлатҳои бартарафкунии камбудихо дар корхонаҳо ва муассисаҳои истифодабарандаи маблағҳои буҷетӣ ва моликияти давлатӣ ба ҷо оварда мешавад [14].

Ҳамин тавр, аудити самаранокӣ яке аз роҳҳои баланд бардоштани сифати назорати буҷетӣ мебошад. Ҳамасола Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон санчишҳои зиёди самаранокии истифодаи воситаҳои буҷетиро ба ҷо меорад, ки чун “аудити самаранокӣ” баррасӣ мешаванд. Ин гуна санчишҳо дар вазорату идораҳо, муассисаҳои буҷетӣ, марказҳои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ва дигар корхонаҳои истифодабарандаи маблағҳои буҷетӣ ва амволи давлатӣ гузаронида мешаванд.

Аз ҷумла дар давраи моҳҳои январ-сентябри соли 2020 Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон 181 адад санчишҳои назоратӣ гузаронидааст, ки дар натиҷаи онҳо маблағи 132,8 млн. сомонӣ зарари молиявӣ ошкор гардидааст. Зимнан, нисбат ба ҳамин давраи соли пешин шумораи санчишҳои аудитории гузаронидашуда ба андозаи 36 адад кам ва зарари молиявӣ ошкоршуда – 30,3 млн. сомонӣ зиёд мебошад (ҷадвали 1) [4; 5].

Ҷадвали 1.

Шумораи санчишҳои аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-сентябри солҳои 2019-2020 ва натиҷаҳои онҳо

	Январ-сентябри соли 2019	Январ-сентябри соли 2020
Шумораи санчишҳои аудиторӣ, адад	217	181
Зарари ошкоршуда, млн. сомонӣ аз ҷумла:	102,5	132,8
харочоти ғайриқонунии пулию молӣ	6,8	31,6
камомад ва тасарруфи воситаҳои пулию молӣ	4,1	14,3
изофанависӣ дар қорҳои таъмир ва сохтмон	15,6	24,3
зарар аз фурӯш ва иҷораи амволи давлатӣ	0,3565	2,3
талафи воситаҳои пулию молӣ	40,0	3,9
маблағи камҳисобшуда ва рӯйпӯшшудаи андозҳо ва пардохтҳои ҳатмӣ	35,2	55,8
пардохт нашудани маблағи суди саҳмияҳои давлатӣ	0,3867	0,5976
Барқарор кардани товони зарари молиявӣ	76,1	118,4
Истифодаи ғайримаксаднок ва ғайрисамаранокӣ воситаҳои давлатӣ	42,2	22,6
Талафи воситаҳои давлатӣ	54,9	182,5

Сифати натиҷаҳои аудити самаранокии истифодаи воситаҳои давлатӣ бештар аз муайян кардани дақиқии маҳакҳои баҳодихӣ (меъёрҳои арзёбии) самаранокӣ вобаста мебошад. Ин маҳакҳо бояд воқеъбинона, саҳеҳ, қиёсшаванда ва басанда бошанд. Дар ин маврид бояд ба назар гирифт, ки маҳакҳо – аломатҳои мебошанд, ки дар асоси онҳо баҳодихӣ, муайянкунӣ ва таснифи объекти омӯзиш ва назорат ба ҷо оварда мешавад. Маҳакҳо зухуроти молиявиро тавсиф намуда, метавонанд ба сифати ченаки ноилгардии ҳадафҳои гузошташуда хизмат намоянд. Маҳакҳо он гаҳе воқеъбинона мебошанд, ки агар

онҳо дар натиҷаи таҳлили ҳамаҷонибаи соҳаи санҷидашавандаи истифодаи воситаҳои давлатӣ ва фаъолияти объектҳои санҷиш интихоб гардида бошанд, хусусиятҳои онҳоро инъикос намоянд ва ба ҳадафҳои аудити самаранокӣ мувофиқ бошанд. Саҳеҳии маҳакҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо бояд духӯра набошанд, аз ҷониби субъектҳои санҷиш, объектҳои санҷиш ва истифодабарандагони натиҷаҳои санҷиш як хел маънидод карда шаванд. Қиёсшавандагии маҳакҳо ин аст, ки онҳо бояд бо маҳакҳои баҳодихии самаранокӣ, ки ҳангоми гузаронидани ҳамин гуна аудити самаранокӣ дар соҳаи мазкури истифодаи воситаҳои давлатӣ ё дар объектҳои шабех ба кор бурда шудаанд, ҳамбаста шуда тавонанд, инчунин ҳуди онҳо бояд қодир бошанд, ки ҳангоми гузаронидани ҳамин гуна аудити самаранокӣ дар объектҳои дигар ба кор бурда шаванд. Маҳакҳо он гаҳе басанда мебошанд, ки агар дар асоси онҳо ҳулоса ва ҷамъбастиҳои асоснок оид ба истифодаи воситаҳои давлатӣ тибқи ҳадафҳои гузашташудаи аудити самаранокӣ таҳия карда шаванд [3].

Барои минбаъд рушд ёфтани аудити самаранокӣ дар низоми назорати молиявии давлатӣ ва истифодаи муносиби он дар фаъолияти назоратии мақомоти назорати молиявӣ таҳия намудани нишондиҳандаҳои меъёрии (маҳакҳои) самаранокӣ хароҷоти бучет ҷиҳати корбурд дар ҳар як соҳаи иқтисодиёти мамлакат зарур аст. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати дарки назариявии маҳакҳои самаранокӣ назорати молиявии давлатӣ, аз ҷумла барои корбурди онҳо дар фаъолияти ҳама мақомоти назорати молиявӣ ба миён омадааст. Тавре таҷрибаи байналмилалӣ назорати молиявии давлатӣ гувоҳӣ медиҳад, барои гузаронидани аудити самаранокӣ комил ҷустуҷӯ ва муайян кардани тарзҳои воқеъбинонаи баҳодихии самаранокӣ харҷкунии маблағҳои бучетӣ аз ҷониби мақомоти назоратӣ зарур аст. Ба ин хотир рушди мувофиқи ҷиҳатҳои назариявӣ ва методии гузаронидани аудити самаранокӣ, ҷустуҷӯ ва таҳиясозии методикаҳои асоснок баҳодихии истифодаи самаранокӣ воситаҳои бучет талаб карда мешавад. Ҳангоми таҳия намудани методикаҳои мазкур масъалаи аввалиндараҷа ин муайян кардани маҳакҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва натиҷаҳои истифодаи воситаҳои давлатӣ мебошад.

Таҳқиқотро ҷамъбасти намуда, чунин ҳулоса мебарорем, ки аудити самаранокӣ ба назорати молиявии давлатии истифодаи воситаҳои давлатӣ тақвият бахшида, бар зидди зуҳуроти коррупсионӣ дар раванди истифодаи маблағҳои бучетӣ ва амволи давлатӣ, инчунин талаву торочи боигариҳои давлатӣ муборизаи таъсирбахш мебарад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/content>.
2. Стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон (СПҲ-101) – Луғатномаи мухтасари истилоҳоти соҳаи аудит, ҳисобдорӣ ва молия, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва фаъолияти аудитории Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешаванд. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <https://www.sai.tj/index.php/tj/metododol>.
3. Стандарти Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон – СПҲ-105 “Оид ба гузаронидани аудити самаранокӣ истифодаи воситаҳои давлатӣ” [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <https://www.sai.tj/index.php/tj/metododol>.
4. Ҳисоботи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 9 моҳи соли 2019. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <https://www.sai.tj/index.php/tj/isobot-o>.
5. Ҳисоботи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 9 моҳи соли 2020. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <https://www.sai.tj/index.php/tj/isobot-o>.
6. Лимская декларация руководящих принципов контроля. [Сарчашмаи электронӣ]. URL: <https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents>.
7. Аюбов Н.А. Аудит эффективности планирования и использования государственных средств // Учет и статистика. 2008. № 9. С. 124-131.

8. Афанасьев М.П. Взаимосвязь аудита эффективности и финансового анализа // Финансовый контроль. 2003. № 10. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article>.
9. Давлатов Д.А. Основы развития аудита эффективности использования государственных средств в Республике Таджикистан // Российский экономический интернет-журнал. 2013. № 4. <https://elibrary.ru/contents>.
10. Зокирова Ф.Дж. Организационно-методическое обеспечение развития государственного аудита в Республике Таджикистан: дисс. на соиск. уч. ст. канд. эк. наук. Душанбе, 2020. 170 с.
11. Карепина О.И. Аудит эффективности в системе государственного финансового контроля // Финансовые исследования. 2014. № 2 (43). С. 32-39.
12. Рябухин С. Аудит эффективности использования бюджетных средств и государственной собственности // Вестник Института экономики РАН. 2007. № 1. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article>.
13. Синева Е.Н. Аудит эффективности как фактор повышения результативности деятельности Контрольно-счетных органов РФ // Финансы и кредит. 2004. № 17. С. 19-23.
14. Мирзоалиев Ё.А., Султонов З.С. Особенности организации системы внутреннего контроля и управления финансами в образовательных учреждениях/ Мирзоалиев Ё.А., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 3(32)-2020, С.65-71.

УДК 330.35.59

Юнусова М.М.

КАМБИЗОАТӢ ВА САТӢИ ЗИНДАГӢ: ХУЛОСАИ ТАЪРИХӢ

Дар мақола оид ба заминаҳои тадқиқоти илмӣ муаммои камбизоатӣ ва сатҳи зиндагӣ аз нигоҳи гузашта ва муосир дида баромада мешавад. Мавҷуд будани зухуроти камбизоатӣ аз сатҳи зиндагии аҳоли дар ҳама кишварҳои олам вобаста аст. Тавачҷӯх ба ин масъала ва объекти омӯзиш қарор гирифтани ин муаммои иҷтимоӣ вобастагии мустақими рушди иқтисод ва инкишофи иҷтимоиро исбот менамояд.

Вожаҳои калидӣ: камбизоатӣ, сатҳи зиндагӣ, инкишофи иҷтимоӣ, тақсимот, даромад, тадқиқот

Юнусова М.М.

БЕДНОСТЬ И УРОВЕНЬ ЖИЗНИ: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматриваются исторические аспекты возникновения научных исследований проблемы бедности и уровень жизни в ретроспективе и современном периоде. Существование проблемы бедности зависит от уровня жизни населения каждого государства мира. Обсуждение и изучение этой социальной проблемы доказывает прямую зависимость достижения экономического роста и социального развития.

Ключевые слова: бедность, уровень жизни, социальное развитие, распределения, доход, исследования

Yunusova M.M.

POVERTY AND LIVING STANDARDS: HISTORICAL ASPECTS

The article examines the historical aspects of the emergence of scientific research on the problem of poverty and living standards in retrospect and in the modern period. The existence of

the problem of poverty depends on the standard of living of the population of every country in the world. Discussion and study of this social problem proves the direct relationship between the achievement of economic growth and social development.

Key words: poverty, standard of living, social development, distribution, income, research

Муаммои камбизоатӣ одамонро давоми садсолаҳо ташвиш меод, ҳарчанд на хамеша сиёсатмадорон ба он эътибор меоданд. Самтҳои гуногуни он ва зухуроти камбизоатӣ объекти омӯзиши таърихшиносон, иҷтимоишиносон ва иқтисоддонҳо гашта буд. Сабабҳои тафовутноки ин зухурот аз нақши ғайрисамараноки ҳимояи иҷтимоӣ то мавҷудияти ғайриадолатонаи низоми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян карда шуд. Ислоҳоти суғуртаи иҷтимоӣ, даҳолати давлат ба бозори меҳнат ва тағйироти муҳими шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ ба коҳиш додани ин масъалаи ҷиддӣ ва барҳам додани он нигаронида шудаанд.

Дар ҷомеаи муосир мавҷудияти камбизоатӣ бештар айён шуда, мувофиқан диққати зиёди ҷомеаро дар миқёси ҷаҳон ба худ ҷалб мекунад. Тақсимои нобаробари даромад ҷӣ дар байни давлатҳо ва ҷӣ дар дохили кишварҳо ба он овардааст, ки сатҳи зиндагии миқдори зиёди одамон дар Африқо, Осиё ва Америкаи Лотинӣ ба “камбизоатон” метавонад хос бошад. Аз рӯи баҳодиҳии Бонки умумиҷаҳонӣ “дар дунё ҳиссаи одамоне, ки дар як рӯз камтар 1,25 доллар сарф мекунад то соли 1981-ум қариб ними аҳолии заминро ташкил меоданд, дар ибтидои соли 2010 ин ҳисса то 21% коҳиш ёфт. Новобаста аз ин 1,2 млрд. одамон дар дунё то ҳол дар сатҳи камбизоатӣ қарор доранд. Аз рӯи маълумотҳои охири дар байни 10 давлати камбизоаттарини дунё бештар давлатҳои Африқо ва Осиё қарор доранд” (World Bank. Бедность в стран мира). Аз соли 2011 сатҳи камбизоатино аз рӯи сарфи на камтар аз 1,9\$ ИМА дар яку рӯз ба ҳисоб мегиранд.

Агар ба афкори иқтисодии ниёгон рӯ оварем қариб дар ҳама асарҳои муҳаққон ва адибони мо аҳолии иқтисодию иҷтимоии табақаҳои гуногуни ҷомеаъ иникос ёфтаанд. Наздиктарини онҳо ақидаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш, инчунин асарҳои офаридаи Садриддин Айниро ёдовар мешавем, ки онҳо ҳамчун шоҳидони бевоситаи зулму истибдод, истисмори бераҳмонаи табақаҳои ҳуқимрони аморапти Бухороро, ки боиси ҳаёти нимгурӯснаи аҳли захмати он замон мешуданд. Муаллифон манзараҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоии нимаи дуҷуми садаи XIX ва аввалҳои асри XX –ро ба қалам дода, онро ба судхурии кишрҳои дороён, фаъолияти ноадолатонаи аъёну ашроф ва сармоядорон ва ниҳоят зиёд будани шакл ва меъёрҳои молиёт бевосита алоқаманд менамуданд, ки хочагиҳои деҳқонии камдаромад, бенаво шудани ҳунармандон боиси кабизоатӣ ва муфлисию ҳалокати мардумони оддӣ мегаштанд.

Дар илми иқтисод бошад, ибтидои таҳлили илмии муаммои камбизоатӣ дар кишварҳои англо-саксонӣ одатан ба тадқиқоти Бута ва Раунтри дар охири асри XIX ҳисобида мешавад. Пеш аз ин ҳам дар Шоҳигарии Британия ва дигарҳо ҳам миқдори қашшоқонро арзгӯзорӣ менамуданд, вале дар асари Иден “Вазъияти камбизоатон” (Eden, 1797) рақамҳои тадқиқотии беш аз сад қавмҳои калисо, ки иттилооти бучаи оилаҳо ҳам дарбар мегирифт, оварда шудаанд. Энгелс ва Мэйхью ҳолати камбизоатино дар шаҳрҳои Англия дида баромаданд. Вале таҳлили вазъияти Лондон, ки дар асари Бута “Ҳаёт ва меҳнат” (Booth, 1892-1897) иникос ёфта буд, дар худ ҷузъҳои ибтидоии мушоҳидаро, ки аз Ист-Энд солҳои 1880-м оғоз ёфта буд, миқёси ин муамморро кӯшиш намуд миқдоран андоза намояд.

Вазифаи асари Раунтри (Rowntree, 1901) муқоисаи вазъият дар Йорк ҳамчун намунаи шаҳрчаи музофотӣ бо натиҷаи тадқиқоти Бута буд. Лекин аз нигоҳи услубҳои таҳлилӣ Раунтри дургар рафтаанд, вай даромади оилаҳои алоҳидаро дида баромада, намунаи камбизоатино қор карда баромад, ки асоси онро талабот ба маҳсулоти хӯроқа ва дигар неъматҳои зарурӣ ташкил меод. Услуби тадқиқоти хочагиҳои оилавӣ аз тарафи Боули

(Bowley, 1912-1913) давом дода шуда, аввалин маротиба таҳлили интихобӣ барои интихоби ногаҳонии худ аз 1/20 қисми оилаҳои коргарони Рединг истифода намуд. Баъдтар шумораи зиёди тадқиқотҳо дар маҳал, тадқиқотҳои панҷ шаҳр, ки ҳанӯз Боули дар соли 1915 гузаронида буд ва тақрибан соли 1920, инчунин тадқиқотҳои нав оид ба шароити зиндагӣ ва меҳнат дар Лондон гузаронида шуд, ки дар ибтидои солҳои 1930-ум аз нашр баромад. Худи Раунтри тадқиқоташро оид ба вазъияти Йорк солҳои 1936 ва 1950 тақрор намуд. Тадқиқоти охири чун намунаи манбаи иттилоот нисбати самаранокии низоми Ҷимояи аҳоли истифода бурда мешавад. Аз ин ҷо бисёр таҳлилгарон ба хулоса омада буданд, ки Британияи Кабир масъалаи камбизоатиро ба воситаи шуғли пурра ва низоми нави кӯмакпулӣ ҳал намудааст. Вале баъдтар маълумотҳои, ки дар натиҷаи тадқиқоти таҷрибавии иҷтимоӣ пайдо шуданд дар маркази диққат наشري асари “Камбизоатон ва қашшоқон” (Abel-Smith and Townsend, 1965), ки бо ёрии таҳлили рақамҳои тадқиқоти миллий, нишон дод, ки қариб 2 млн. одамон дар соли 1960 ба низоми Ҷимояи иҷтимоӣ нигоҳ накарда, аз сатҳи камбизоатон поёнтар меистанд. Ин хулосаро баҳодиҳии расмӣ Департаменти тандурустӣ ва Ҷимояи аҳоли, ки аз соли 1970 нашр менамояд, инчунин тадқиқоти худӣ Таусенд (Townsend, 1979) тасдиқ намуданд, ки ҳанӯз дар Англия ҳам ин ин масъала ҳалли худро наёфтааст.

Чун дар бисёр дигар соҳаҳо амрикоӣ оид ба ин масъала тадқиқотро баъдтар оғоз намуда, давом доданд. Хантер (Hunter, 1904) кушиш менамояд хусусиятҳои камбизоатиро муайян намояд, ки самти он дар рафти тадқиқоти оилаҳои нью-йоркӣ, ки номи “бӯчаи роҳати ҳадди ақал”-ро гирифт, ба вучуд оварда шуд. Соли 1949 Маъруза оид ба вазъияти оилаҳои даромади пастдошта, ки Комитети яқоя оид ба омода намудани маърузаи иқтисодии Президенти ИМА пешниҳод карда шуд, баромад. Вале то солҳои 1960 оид ба муаммои камбизоатон тадқиқот мунтазам гузаронида намешавад, ба ғайр аз якчанд асарҳои муҳиме, ки аз аҳамият дур набуданд, аз он ҷумла асари Лемпман (Lampman, 1959), баъдтар “Амрикоӣ дигар”-и Харрингтон (Harrington, 1962) ва “Ҷомеаи фаровон”-и Гелбрейт (Galbraith, 1958) диққати васеи ҷомеа, сиёсатмадорон ва олимонро ба худ ҷалб намуд. Маърузаи Шӯроӣ машваратчиён барои соли 1964, ки асосан ба тадқиқоти Оршански (Orshansky, 1965) таъя намуда, ҳадди камбизоатиро се ҳазор (3000) доллар даромади солона баҳогузори карда шуда, дар оянда услубҳои ҳисобу китоб аз нав кор карда шуда, ҳадди камбизоатӣ, ки дар айни замон (бо баъзе тағйирот, аз ҷумла ёрдмандии моддӣ) расман тасдиқ карда шуд.

Азбаски мавҷудияти ин масъалаи муҳим дар Тоҷикистон диққати моро ҷалб мекунад, чун ҷузъи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ин зуҳурот дар солҳои 1926 чун ҳадди ақали рӯзгузаронӣ ҳисоб карда шуда, соли 1967 ҳисоби вай аз нав бо номи “бӯҷети кифоя” ва ё “талаботи ҳадди ақали моддӣ” ҳисоб карда шуда, барои ҳар як одам 76 сӯм дар як моҳ дар минтақаҳои иқлими мӯътадил муайян карда шуда буд (аз он ҷумла 38 суму 50 тин – 50%-и минимуми рӯзгузаронӣ барои ҳӯрок) муайян карда шуд.

Баъд аз истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон дар натиҷаи қандашавии муносибатҳои иқтисодӣ дар доираи як кишвар, иваз шудани низоми иқтисодӣ, бархӯрди ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар натиҷаи он бисёр оилаҳои бесарпаноҳ монда, манбаи рӯзгузаронии худро аз даст доданд, яқоя бо муассисаҳои байналмилалӣ дар сатҳи ҳукумат “Барномаи паст намудани сатҳи камбизоатӣ” қабул карда шуд [6]. Аз рӯи маълумоти расмӣ сатҳи камбизоатӣ (81 фоизи соли 1999) “аз 38,3 фоиз дар соли 2013 то 26,3 фоиз дар соли 2020” [2] расидааст, ки дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.10.2020 иникоси худро ёфт.

Дигар нишондиҳандае, ки дар сатҳи байналмилалӣ гузаронида мешавад - ин Шохиси инкишофи иҷтимоӣ (The Social Progress Index) аст. Аз рӯи маълумоти Шохиси инкишофи иҷтимоӣ кишварҳои бар мегирад, ки нишондиҳандаи амиқ мавҷуд буда, бо яқоягии рақамҳои пурсиши назари ҷомеа (12%), баҳои мутахассисони соҳаи

инкишофи иҷтимоӣ (25%) ва иттилооти оморӣ муассисаҳои байналмилалӣ (61%) асоснок карда шуда, зиёда аз 50 нишондиҳандаро, ки ба се гурӯҳ мутаххид карда шудааст, фаро гирифтааст:

1. Талаботҳои асосии инсон – ҳӯрок, дастрасӣ ба ёрии тиббӣ, таъмини манзил, дастрасӣ ба об, барқ ва хадмоти санитарӣ, сатҳи бехатарии шахсӣ;
2. Асосҳои осудаҳои инсон – дастрасӣ ба донишҳои базавӣ ва сатҳи саводнокии аҳоли, дастрасӣ ба иттилоот ва воситаҳои алоқа, сатҳи тандурустӣ, устувории экологӣ;
3. Имкониятҳои инкишофи инсон – сатҳи озодии шахсӣ ва шахрвандӣ, таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои инсон, ки қарор қабул намуда, иқтидорӣ худро амалӣ менамояд.

Аз рӯи ин нишондиҳанда кишвари мо дар байни 163 давлат дар соли 2020, аз ҷумла дар байни собиқ давлатҳои Шӯравӣ ҷои охири (соли 2014 - 95) 116 -ум мавқеъро ишғол менамояд - 56,99 (2014 - 56,05). Давлатҳои ба мо наздик Узбекистон 102 ҷой - 64,98 (2014 ҷой 92 -57,34) ва Қирғизистон дар ҷои 89 – 68,65 (2014 ҷои 93 - 57,00) [5] мавқеъ гирифта, аз шохиси паст дар шохиси миёна қарор гирифтанд. Муаллифони ин тадқиқот мулоҳизаи онро доранд, ки инкишофи иқтисодӣ зарур буда, вале шартҳои нокифояи пешрафти иҷтимоӣ мебошад. Шохис танҳо барои баҳодихии тараққиёти иҷтимоӣ таъин шуда, ин раҳбадандӣ барои дигар исбот менамояд, инкишофи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз ҳамдигар вобастагии мустақим доранд.

Чунин тадқиқот дар бисёр дигар давлатҳо гузаронида мешавад, ки дар натиҷаи ин олимони ба муқоисаи байни давлатҳо таваҷҷӯҳ зоҳир менамоянд. Созмони ҳамкорӣҳои иқтисодӣ ва рушд яке аз аввалинҳо шуда, кӯшиши муқоисаи намуд, вале ин масъала васеътар дар доираи тадқиқоти Люксембургии даромад гузаронида мешаванд. Ҳар як баҳодихии камбизоатӣ дар миқёси ҷаҳонӣ аз мавҷудияти иттилоот оид ба тақсими шароити зиндагӣ дар ҳар як кишвар вобаста аст ва оид ба ин муаммо мавқеи муҳимро Бонки ҷаҳонӣ ва Созмони байналмилалӣ меҳнат (СБМ) мебаранд. Мисоли ин Ҳиндустон бо ҳама гуна мулоҳизаҳо дар атрофи миқёси каму зиёдшавии камбизоатон бо гузашти замон шуда метавонад.

Муаммои камбизоатиро таърихан дида баромада, қайд кардан бамаврид аст, ки аз рӯи Барномаи инкишофи Созмони Милалӣ Мутаххид (ПРООН) дигар шохиси инкишофи инсонӣ, ки самти омӯзиши он ҷараёнҳои иҷтимоӣ буда, инкишофи инсонро се унсуро:

1. Неқӯҳволӣ; 2. Афзудани ҳуқуқ ва имкониятҳо, инчунин намояндагӣ; 3. Адолат-ро, дар бар мегирад.

Шохиси инкишофи инсониро (ШИИ) баъзан ҳамчун ҳамрадиҳои мафҳумҳои “сатҳи зиндагӣ” ва “сифати зиндагӣ” истифода мебаранд. ШИИ дастовардҳои кишварро аз ҳолати тандурустӣ, маълумотнокӣ ва даромади воқеии шахрвандони вай аз рӯи се самти асосӣ: дарозумрӣ, маълумотнокӣ ва маҷмӯи даромади миллӣ ба ҳар нафар аҳоли бо доллари амрикоӣ бо паритети қобилияти пардохтпазирӣ баҳогузори менамоянд. Мувофиқи тадқиқоти охири гузаронида шуда, дар соли 2019 кишвари мо Тоҷикистон дар байни 189 давлат дар ҷои 125 ҷой гирифт (2013 - 125 ҷой дар байни 186 давлат), ки чун кишвари сатҳи миёнаи шохиси инкишофи инсонӣ номбар карда мешавад ва ин шохис ба 0,656 (2013 - 0,622) баробар буда, Қирғизистон дар ҷои 122 -0,674 (соли 2013 бо Қирғизистон ҳамсоя дар як сатҳ қарор доштем), аз Узбекистон – 0,710 бо 17 зина (2013 - 0,654 бо 11 зина) ва аз Туркманистон ҳам бо 17 зина – 0,710 [4] (2013 - Туркманистон 0,698 бо 23 зина поён) фарқ менамоем.

Тадқиқоти илмӣ муаммои камбизоатӣ ва сатҳи зиндагиро дида баромада, ҳамин тавр вобастагии мустақими камбизоатӣ аз сатҳи зиндагии аҳолии кишварҳо, махсусан аз рушди иқтисод ва инкишофи иҷтимоӣ исботи худро меёбад.

АДАБИЁТ

1. Аткинсон А.В. Бедность. Экономическая теория/ Под. ред. Дж. Итуэлла, М.Милгейте, П.Ньюмен. Пер. с англ. - М.: ИНФРА – М. 2004 - XII, 931с.

2. Мароми пойтахт № 40 [629], 4.11.2020.
3. Юнусова М.М. Социальные проблемы роста национальной экономики, - Д.: ИРФОН, 2007.
4. Индекс развития человеческого потенциала. [Электронный ресурс]//Центр гуманитарных технологий.
5. The Social Progress Imperative: Рейтинг стран мира по уровню социального развития 2014 2020 и года. [Электронный ресурс] //Центр гуманитарных технологий.URL: [http:// gtmarket.ru/news/2014/04/14/6688,28.11.2020](http://gtmarket.ru/news/2014/04/14/6688,28.11.2020).
6. Султонов З.С. Государственно-Частное партнерство важный фактор развитие инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан// Материалы второй международной научно-практической конференции «Тенденции развитие экономики и высшего образования в условиях глобализации». Таджикский государственный университет коммерции - Душанбе: «Сумани Кудрат» 2014. - С.210-216.

УДК: 338.48

Шарипова Х.Р., Махкамов Ф.Ф.

ХУСУСИЯТҲОИ ХИДМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҲО ДАР ДАВРАИ ПАНДЕМИЯИ COVID-19

Дар ин мақола хусусиятҳои пешниҳоди хидматрасонии меҳмонхонаҳо дар давраи пандемияи COVID-19 ва пас аз давраи кризисӣ ошкор ва шарҳ дода шудаанд. Дар мақола инчунин андешаи олимони таҳлил карда шуда, таҳлили назариявӣ гузаронида шудааст, ки дар асоси он хусусиятҳои хоси хизматрасонии меҳмонхонаҳо қайд карда шудаанд. Саноати муосири меҳмонхонаҳо бо назардошти рушди устувори ин соҳа, ки дар он талабот ба сифат ва як қатор хидматҳо доимо меафзояд, минтақаи босуръат рушдкунанда мебошад, ки асоси онро ташаккул ва рушди садоқати мизоҷон дар соҳаи меҳмонхонаҳо дар давраи ноустувории иқтисодӣ ташкил медиҳад.

Калидкалимаҳо: хидмат, меҳмонхона, хусусиятҳои хидматрасонӣ, хидматҳои меҳмонхонаҳо, вафодорӣ муштариён, сифати хизматрасонӣ, ноустувории иқтисодӣ, COVID-19.

Шарипова Х.Р., Махкамов Ф.Ф.

ОСОБЕННОСТИ ОКАЗАНИЯ ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19

В данной статье раскрыты и изложены особенности оказания гостиничных услуг в период пандемии COVID-19 и после корона-кризисного периода. Также в статье проанализировано мнение ученых и проведено теоретический анализ, на основе которого выделено специфические особенности гостиничных услуг. Современная гостиничная индустрия это динамично развивающаяся сфере с учетом устойчивого развития данного сектора, где постоянно повышается требования к качеству и набору видов услуг, основой которой является формирование и развитие лояльности клиентов гостиничной отрасли вовремя экономической нестабильности.

Ключевые слова: услуга, гостиница, особенности услуг, гостиничные услуги, лояльности клиента, качества услуги, экономическая нестабильность, COVID-19.

Sharipova Kh.R., Makhkamov F.F.

FEATURES OF PROVIDING HOTEL SERVICES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

This article reveals and reveals the features of hotel services during the COVID-19 pandemic and after the coronavirus period. The article also analyzes the views of scientists and provides a theoretical analysis, on the basis of which the features of hotel services are highlighted. The modern hotel industry is a dynamically developing sphere, taking into account the sustainable development of this sector, where there is a demand for quality and a range of services, on the basis of which the formation and development of the economy is constantly developing.

Key words: сервис, гостиница, особенности сервиса, гостиничные услуги, лояльность клиента, качество услуг, экономическая нестабильность, COVID-19.

Анализ особенностей рынка гостиничных услуг и их характеристика свидетельствуют о перспективности формирования и развития индустрии гостиничного сервиса. Развитие рынка гостиничных услуг в большей степени связано сезонными обстоятельствами. Но хотелось особенно отметить нынешнюю обстановку, которая связана сложными социально-экономическими отношениями. Сегодняшняя обстановка развития гостиничной индустрии во многом зависит от макроэкономических факторов, так как туристическая отрасль оказалась одним из экономических сфер, которая больше всего пострадала от пандемии COVID-19. По данным ВТО за первые пять месяцев 2020 г. количество международных туристов сократилось на 56%, а доход от данного сектора составила 320 млрд. долл. США что в три раза больше, чем в период глобального кризиса 2009 г. По прогнозам экспертов данной отрасли, число туристского потока может уменьшиться до 78%, что приведет к уменьшению дохода от туризма до 1,5 трлн. долл. США. Особенно важным является тот факт, что многие страны, которые большая доля ВВП приходится от туризма, привело резкому сокращению рабочих мест. По оценкам МОТ, пандемия может привести к потере 305 млн рабочих мест, многие из которых находятся в секторе туризма. [12].

Исходя из всего сказанного можно отметить, что, цель данного исследования является анализ характеристик и особенности услуг гостиничной индустрии как фактор и развития лояльности клиентов гостиничного бизнеса, отчасти влияния особенности услуг в восстановлении корона-кризисного периода. Для начала необходимо проанализировать понятие и особенности гостиничных услуг как социально-экономическую категорию.

Продукт, представляемый на рынке гостиничных услуг в целостном виде и отдельных его сегментах, имеет свои особенности и отличительные черты, например, от промышленного продукта. Продукты гостиничного рынка отличаются от продуктов, производимых в других рынках. Необходимо отметить, что услуги оказываемые, в гостиничной индустрии осуществляются при непосредственном участии человека. Человеческий фактор, как наиболее трудно контролируемый элемент производственного цикла, оказывает определенное влияние на качество гостиничных услуг. В этой связи, качества продуктов гостиничной индустрии почти невозможно определить в рамках определенных стандартных критериев.

Исходя из этого, необходимо сначала проанализировать понятие продукта сферы услуг и его особенности. Зарубежные и отечественные ученые исследовавшие сферы услуг, определяют понятия услуг по-разному. Горностаева Ж.В. отмечает, что «по функциональному назначению услуги, оказываемые населению, подразделяются на материальные и социально-культурные: материальная услуга - это услуга по удовлетворению материально-бытовых потребностей потребителя услуг, социально-

культурная услуга - это услуга по удовлетворению духовных, интеллектуальных потребностей и поддержанию нормальной жизнедеятельности потребителя» [2:97].

Шермет В.В. трактует понятие услуга как: «продукт, который покупается клиентом посредством обменных сделок, причем покупка не подразумевает владение, не принимает предметной формы, а осуществляются, доступ к продукту и его использование в определенное время и в определенном месте» [10:98]. В работах зарубежных учёных услуга рассматривается как, «результат непосредственного взаимодействия экономических субъектов» [11], а именно взаимодействия и взаимосвязь между производителями и потребителями услуги.

По мнению Друкера П. «основной характерной особенностью услуги как товарного продукта, как результата производственной деятельности тургостиницы является совпадение процессов производства, реализации услуги (гостиницей) и потребления (клиентом) во времени и пространстве» [3:96]. Особенностью услуги, здесь можно проанализировать как неосязаемость и неотделимость от производителя, т.е. услугу можно только оценить во время производства и передача потребителю.

Ряд отечественных ученых считают, что «услуги неосязаемы, являются процессом, не могут накапливаться, производство и потребление осуществляется одновременно, потребитель участвует в производственном процессе, нет передачи собственности и т.д.» [5,6]. Например, если турист пользуется гостиничными услугами, то он покупает гостиничный номер и получает право на проживания, но оплата за предоставленные услуги не означает, что он становится собственником гостиничного номера. Раджабов Р.К. отмечает: «Сфере услуг принадлежит важная роль в совершенствовании и улучшении образа жизни, повышении материального и культурного благосостояния людей» [5]. Предоставление услуги может значительно экономить материальные, трудовые и финансовые ресурсы, увеличивает созидательную содержательность трудовой деятельности, также делает жизнь людей более комфортной и содействует гармоничному развитию личности.

Между тем, наиболее сложной проблемой гостиничной индустрии выступают проблемы контроля процессов оказания услуг. Менеджеры могут только проследить за поведением персонала, в то время как, помимо этого, качества услуг в данной сфере включает еще ряд других требований, которые не всегда поддаются контролю. Более того, иногда наиболее приветливые сотрудники в силу различных обстоятельств могут нагрубить гостей, что тоже свидетельствует о доминировании человеческого фактора в процессе контроля за качеством оказания гостиничных услуг. Особенно персонал гостиницы должен быть очень осмотрительным во время кризисного периода, так как число клиентов невелика.

На основе вышеизложенного мы считаем, что услуги – это целенаправленное и ценностное действие, которое направлено для удовлетворения потребностей, с учетом неосязаемости и не сохранности этих действий, имеющее своей конечной целью формирование лояльности клиентов. Нам представляется, что производители услуг, оказывая определенные услуги потребителя должны делать все, чтобы создать хорошее впечатление у потребителей. «Хорошее впечатление» выступает базовым показателем лояльности клиентов. Таким образом, услуга и «формирования лояльности клиентов» между собой взаимосвязаны.

Особенности услуг, оказываемые на рынке гостиничной индустрии, обуславливают применения определённых способов формирования лояльности у клиентов. В связи с этим важным представляется выделение специфических особенностей услуг на данном рынке, которые, на наш взгляд, заключается, в следующем (рис. 3) [9:24-25].

Необходимо отметить, что в гостиничной индустрии важно оставить хорошее впечатление у клиентов. Современная гостиничная индустрия это динамично развивающаяся сфере, где постоянно повышается требования к качеству и набору видов услуг. Так, в

последние годы набор гостиничных услуг существенно расширился. Теперь гостиничные комплексы имеют собственных автостоянок, подземных путей, спортивных залов, бассейновых, массажных и др. объектов. Данное обстоятельство, с одной стороны, если выступает в качестве фактора, определяющий конкурентные преимущества гостиницы, с другой стороны, является фактором влияющий на стоимость гостиничных услуг. Вместе с тем, различный набор предоставляемых услуг со стороны посетителей оцениваются как единое целое, и оставляет определенное впечатление у них. При этом минимальный набор гостиничных услуг, имеющий в каждой гостинице, оказывает определенное впечатление, а в дальнейшем оно оказывает влияние на то, захочет ли клиент в будущем пользоваться услугами данной гостиницы.

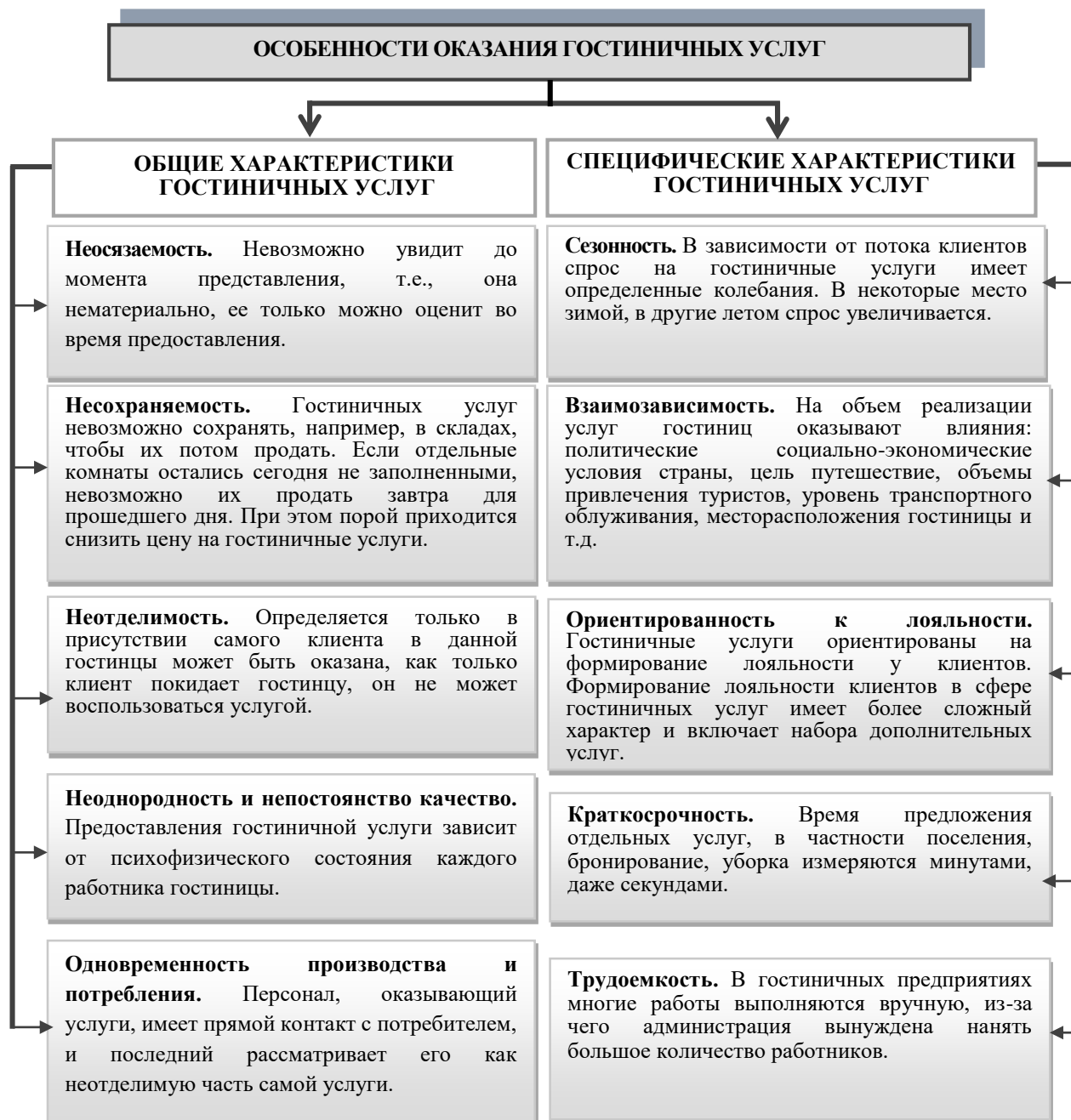

Рисунок 3 - Специфические черты (особенности) в сфере гостиничных услуг

Источник: Составлено автором.

Следует выделить гостиничные услуги также по функциональному назначению. По данному признаку можно выделить материальные (например, предоставление место для

проживания, питание, компьютер, спортивный инвентарь) и нематериальные (информация, экскурсия, лечения, музыка, развлечения и т.п.) виды услуг гостиничного бизнеса.

Между тем, как отмечает А. Е. Толстова «Особенностью ... оказания гостиничной услуги является, прежде всего, то, что его объектом выступает комплексная гостиничная услуга, в состав которой входят предоставление гостиничного номера для временного проживания и комплекс услуг, объединенных общей целью - созданием условий для комфортного времяпровождения в номере и в гостинице в целом» [7:133].

Учитывая все эти особенности можно отметить, что, предоставления широкий и различный набор и ассортимента гостиничных услуг, с учетом после корона-кризисного периода, может выступить инструментом привлечения новых клиентов. В первую очередь, это услуги по временному размещению в номерах разной комфортности, адаптируемых к этим условиям, т.е. условия безопасности от вируса и инфекции, услуги здорового питания, СПА-салоны полным дезинфицирующим набором услуг, проведение конференций, фитнес и т. д. Также можно включить услуги психолога для восстановления психологического состояния клиента, так как многие люди столкнулись с большим стрессом в период пандемии. Поэтому как особенность гостиничного сервиса следует отметить, что оказания дополнительных услуг, может являться обязательными даже в том случае, если не приносят прибыли, поскольку являются составной частью продукта под названием «услуга гостиницы», но могут стать продуктом для формирования развития лояльности клиентов гостиницы [7:50-51].

Известно, что большую часть прибыли гостиницы получают за проживание, но кроме того оказание дополнительных услуг приносят предприятию определенный доход. Одной из главной составляющей дополнительно предоставляемых гостиничных услуг, это услуги питания. Именно после корона-кризисного периода услуги питания, особенно если включит услуги здорового питания может нацелено быть направленно на сохранение лояльности посетителей. Как отмечает, Е.А. Бутырина «Как правило, услуги питания в гостиничном комплексе направлена на решение трех важнейших задач: предоставление посетителям сбалансированного питания; привлечение постояльцев гостиницы к использованию дополнительных услуг ресторана; предоставление услуг в части организации банкетных мероприятий с реализацией законов исключительного гостеприимства» [1]. Услуги питания является дополнительной услугой, однако взаимно с услугой размещения, можно дополнить и предложить услуга здорового питания и безопасного размещения, в итоге вместе предают свойства комплементарности, что в итоге создает положительный эффект для быстрого восстановления гостиничного бизнеса после корона-кризисного периода. А также необходимо отметить, что, комплекс оказываемых услуг в гостинице должно предоставляться качественно и профессионально.

Также, учитывая особенности и традиции нашей страны можно предложить гостиничным предприятиям переориентироваться на местных клиентов, изучая их потребность. Проанализировав рынка гостиничных услуг Республики Таджикистан, предлагаем гостиницам разработать новые виды гостиничных услуг, учитывая потребности местных клиентов. Например, можно предлагать услугу «Счастливые молодожёны», т.е. услуга предоставляется для молодых пар на определенный период с набором дополнительных услуг, для поддержания новой семьи. После свадьбы молодожёны могут воспользоваться этими услугами в качестве свадебного путешествия, но внутри страны с целью безопасности. Вовремя пандемии COVID-19, закрыты авиарейсы и нет возможность безопасно отдыхать в других странах, гостиницы могут воспользоваться слабыми сторонами международных рынков и предлагать такие виды услуг. Гостиничные предприятия могут дополнит эту услугу в набор дополнительных услуг, как поддерживающий элемент для формирования и развития лояльности клиентов гостиницы во время пандемии COVID-19. Цель каждого бизнеса должна быть устойчивая развития

предприятия, поэтому каждая структура управления должен использовать все возможности для преодоления рыночных трудностей.

Исходя из этого, нами представляется, что гостиничные услуги - это итог работы специально подготовленного и обученного специалиста к работе в гостиницах или других средств размещения для удовлетворения и формирования лояльности клиента [8].

Тем не менее, следует учесть, что в гостиничном бизнесе малейшие детали могут играть существенную роль. Чистота, порядок, вежливость для одних является важным составляющим гостиничных услуг, для других наличие всяких развлечений, лечебно-восстанавливающие процедуры, активная жизнь, азартные игры, приключения и т.д. Многое конечно зависит от оснащённости гостиниц современными технологиями. Вместе с тем, наибольшее значение имеет корпоративная культура, качества системы управления кадров, вежливость персонала, их готовность постоянно успеть к предоставлению разных услуг клиентам. Это означает, что гостиничные предприятия должны строго придерживаться корпоративного кодекса как важнейшего элемента своих успехов, основанных на формировании и развитии определенных ценностей. По мнению Н.А. Зайцева «По сути, корпоративные ценности представляют собой своего рода «свод законов», который направляет деятельность организации, отличает ее от других, помогает выстоять и победить в конкурентной борьбе. Наличие ценностей позволяет компании быстрее и эффективнее проводить адаптацию новых сотрудников, точнее и объективнее оценивать вклад сотрудников, их полезность для достижения целей бизнеса» [4].

Таким образом, гостиничная индустрия в современных условиях это, динамично развивающаяся отрасль с устойчивыми стратегическими проектами развития, где воспроизводится существенная доля ВВП каждой страны в зависимости от уровня развития рынка гостиничных услуг в той стране. Данная сложившаяся ситуация на мировом рынке гостиничных услуг, является непростым также эксперты отмечают, что для возвращения нормального состояния сектора туризма в ближайшее время есть маловероятность. Поэтому можно отметить, что для управляющих гостиничного бизнеса, этот период является нелёгким, также удержатся и развиваться на рынке требует больших усилий, организованность и своевременное принятие стратегических решений со стороны руководства гостиницы. Особенно необходимо поддержка со стороны государство и других органов власти. Меры поддержки могут включать временные дотации к зарплате, смягчения долговых и налоговых обязательств и других льгот и помощи для поддержания этой отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бутырина Е.А. Организация питания в гостинице / Е.А. Бутырина // Актуальные проблемы развития туризма и гостеприимства: материалы всерос. науч. практ. конф. - Екатеринбург: - 2017. - С.21.
2. Горностаева Ж.В. Бенчмаркинг в сфере услуг: Монография Ж.В. Горностаева [и др.]; ГОУ ВПО «Южно-Рос. гос. ун-т экономики и сервиса». – Шахты: ГОУ ВПО «ЮРГУЭС», 2009. - С.97.
3. Друкер, Т.И. Зарубежный опыт малых гостиниц / Т.И.Друкер, А.О.Яворская. – М.: УГТ РБ, 2005. - С. 96.
4. Зайцева Н.А. Корпоративная культура как основа устойчивого развития гостиниц и иных средств размещения//Российские регионы: взгляд в будущее. - 2017. - Т. 4. № 2. - С. 266.
5. Раджабов, Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития: монография / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров [и др.]. – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 544. с.
6. Разумовская, А.Л. Маркетинг услуг. Настольная книга российского маркетолога-практика / А.Л. Разумовская, Валентин Янченко. – М.: Вершина, 2006. - С.135.

7. Толстова А.Е. Понятие и правовая характеристика договора об оказании гостиничной услуги// Альманах современной науки и образования. - Тамбов: Грамота, 2009. - № 7 (26): в 2-х ч. Ч. I. - С.133.
8. Шарипова Х.Р. Особенности и факторы развития системы оказания гостиничных услуг в современных условиях // Международное научно-практическая конференция «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства Симферополь, 10 апреля 2020 г. / сборник материалов международной науч. прак. конференции (Симферополь,10 апрель 2020): Симферополь, 2020. – С. 702-705.
9. Шарипова Х.Р. Совершенствование организационно-экономических основ функционирования гостиничных предприятий в условиях развития конкурентных отношений (на материалах рынка гостиничных услуг Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Шарипова Хадича Рустамовна. – Душанбе, 2018. - 168с.
10. Шеремет, К.С. Экономика современного туризма / К.С. Шеремет. – СПб.: Герда, 2004. - С.98.
11. Lewis, R.S. marketing leadship in Hospitality: foundation and practices/ Robert C. Lewis, Richard E. Chambers. – New York: Van Nostrend Reinhold, 1999.- 643 p.
12. World Tourism Organization (UNWTO), World Tourism Barometer, vol. 18, No. 4, June 2020, Madrid, URL:<https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>. Дата обращения: 15.12.2020 г.

УДК 338.242.4

Мирзоев Х. Х.

МЕХАНИЗМҶО ВА ИНСТРУМЕНТҶОИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ СОҶАИ ФАРҲАНГ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақш ва ҷойгоҳи идоракунии соҳаи фарҳанг дар хоҷагии халқи кишвар, ҳамчун омили ташаккули сармояи инсонӣ ва маҳсулоти зеҳнӣ баррасӣ шудааст. Механизмҳои идоракунии соҳаи фарҳанг, ки аз ҷониби давлат ва мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ барои рушди соҳаи фарҳанг истифода мешаванд, таҳлил карда мешаванд. Ба механизмҳои идоракунии иқтисодии соҳаи фарҳанг ва рушди соҳибкорӣ дар ин самт диққати махсус дода мешавад. Масъалаҳои таъминоти иттилоотии равандҳои идоракунӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар ин самт, ташкили системаи хавасмандгардонӣ ва кластерҳои эҷодӣ дар соҳаи фарҳанг таҳқиқ карда мешаванд. Роҳҳои асосии тақмили механизмҳои идоракунии соҳаи фарҳанг ҳамчун як соҳаи хоҷагии халқ ва истеҳсолкунандаи арзиши нав ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳаи фарҳанг, иқтисодиёти фарҳанг, сармояи инсонӣ, сармояи зеҳнӣ, идоракунии давлатии соҳаи фарҳанг, механизмҳо ва воситаҳои идоракунӣ, буча, соҳибкорӣ, кластери эҷодӣ ва ғайра.

Мирзоев Х.Х.

МЕХАНИЗМЫ И ИНСТРУМЕНТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается роль и место управления сферы культуры в национальной экономике страны, как фактор формирования человеческого капитала и интеллектуального

продукта. Анализируются механизмы управления сферы культуры, которые используются государством и соответствующих органов государственной власти, ответственные за развитием сферы культуры. Особое внимание уделяется экономическим механизмам управления сферы культуры, и развитию предпринимательства в этой сфере. Исследуются вопросы информационного обеспечения процессов управления и принятие управленческих решений в этой сфере, создание системы стимулов и творческих кластеров в сфере культуры. Обоснованы основные пути совершенствования механизмов управления сферы культуры как отрасль национальной экономики и производитель новой стоимости и валовой внутренней продукт.

Ключевые слова: сфера культуры, экономика культуры, человеческий капитал, интеллектуальный капитал, государственное управление сферы культуры, механизмы и инструменты управления, бюджет, предпринимательство, творческий кластер и т.д.

Mirzoev X.X.

MECHANISMS AND INSTRUMENTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF CULTURE IN TAJIKISTAN

The article examines the role and place of cultural management in the national economy of the country, as a factor in the formation of human capital and intellectual product. The mechanisms of management of the cultural sphere are analyzed, which is used by the state and the relevant state authorities, responsible for the development of the cultural sphere. Particular attention is paid to the economic mechanisms of management of the sphere of culture, to the peculiarities of the development of entrepreneurship in this area. Issues of information support of management processes and management decision-making in this area, creation of a system of incentives and creative clusters in the field of culture are investigated. The main ways of improving the management mechanisms of the cultural sphere as a branch of the national economy and a producer of new value and gross domestic product have been substantiated.

Key words: spheres of culture, economics of culture, human capital, intellectual capital, public administration of the sphere of culture, mechanisms and management tools, budget, entrepreneurship, creative cluster, etc.,

Дар шароити гузариш ба марҳилаи нави рушд ва муносибатҳои бозаргонӣ нақш ва аҳамияти идоракунии стратегияи рушди бахши иҷтимоии иқтисодиёт, хусусан дар ҷунин соҳаи фаъолият, ба монанди соҳаи фарҳанг, мунтазам меафзояд. Муҳимияти ин масъала дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 боз ҳам меафзояд. Зеро, ки дар ин стратегия қайд шудааст, ки «омили такондиҳандаи амсилаи афзоиш сармоияи инсонӣ бо ҷузъҳои асосии таркибии он, ҳамчун шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани сатҳи амнияти миллии ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллии маҳсуб меёбанд» [1, с. 8]. Маҳз рушди бахши иҷтимоии иқтисодиёт, ки дар он соҳаҳои фарҳанг низ ҷузъи муҳим мебошад, заминаи мутмаини таъминкунандаи амсилаи афзоиш сармоияи инсонӣ мебошад.

Нақш ва аҳамияти фарҳанг дар рушди низоми иҷтимоию иқтисодӣ ҳеҷ гоҳ зери шубҳа гузошта нашудааст. Дар солҳои охир дар доираҳои иқтисодӣ беш аз пеш таъкид карда мешавад, ки маҳз фарҳанг ҷузъи муҳими рушди инсон ва сармоияи инсонӣ, асоси рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад. Дар адабиёти илмӣ таъкид карда мешавад, ки сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ҳарчи бештар бо сатҳи фарҳанги аъзои ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ алоқаманд шуда истодааст. Маҳз рушди соҳаи фарҳанг сатҳ ва самарҳои татбиқи ғояҳои пешрафта ё инноватсионӣ, технологияҳои навро муайян мекунад. Аз ин рӯ, аҳамияти соҳаи фарҳанг дар ҳуҷҷатҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама, дар Конвенсияи ЮНЕСКО оид ба ҳифз ва тарғиби гуногунрангии худифодакунии фарҳангӣ

(2005) ва Барномаи Созмони Милали Муттаҳид “Ҳадафҳои рушди устувор” (2015) ва ғайра қайд карда мешавад [2, с. 3].

Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини рушди соҳаи фарҳанг диққати махсус дода мешавад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд карда шудааст, ки “баланд бардоштани фарҳанги аҳоли, рушди шабакаи муассисаҳои фарҳанг ва низоми миллии санъат ба вазифаҳои калидии пешрафти иҷтимоӣ табдил меёбанд” [3, с. 67]. Мутабоқи ин ҳуҷҷати давлатӣ самтҳои асосии амалҳо дар дурнамо тақмили механизмҳои низоми дастгирии сармоягузориҳо ба рушди фарҳанг, баланд бардоштани нерӯи эҷодкорӣ қавонон ва мусоидат ба шиносӣ бо дастовардҳои фарҳанг ва санъат, инчунин ба ташаккули маҷмӯи хавасмандгардонӣ барои рушди гурӯҳҳои эҷодӣ, рушди низоми дастуҷӯ ва дастгирии истеъдодҳо махсус меёбанд.

Дар солҳои охир тамоюлот ба афзоиш додани ҳаҷми дастгирии молиявии давлат аз ҳисоби бучет ҳамчун механизми асосии идоракунӣ ин соҳа ба мушоҳида мерасад. Маблағгузорӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ дар муассисаҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се соли охир (2016-2018) аз 69713,1 то 82296,7 ҳазор сомонӣ ё зиёда аз 18% афзоиш ёфтааст. Зиёда аз 85% захираҳои молиявӣ, ки аз ҷониби давлат ҷудо карда мешавад, ба рушди муассисаҳои таҳсилот ва муассисаҳои соҳаҳои фарҳанг ва санъат равона карда мешавад. Дар давраи мавриди таҳлил ҳаҷми маблағгузориҳои муассисаҳои таҳсилоти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёда аз 56,5% ва муассисаҳои фарҳанг ва санъат 10,1% афзоиш ёфт. Соли 2017 ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии маблағгузорӣ мутаносибан 40,28 ва 47,97% -ро ташкил дод. Аммо, ҳаҷми сохтмони асосӣ ҳиссаи ночизро дар ҳаҷми умумии маблағгузорӣ ташкил дода, аз 3.11 то 2.91% коҳиш ёфтааст, ки боиси пастшавии сатҳи рушди саноати соҳаи фарҳанг мешавад.

Ҷадвали 1 - Маблағгузориҳои давлатии соҳаи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2016		2017		2018		Афзоиш
	ҳазор сомонӣ	дар %	ҳазор сомонӣ	дар %	ҳазор сомонӣ	дар %	
Ҳамагӣ	69713.1	100,0	76,072.4	100,0	82,296.7	100,0	118,0
Аз он ҷумла:							
Матбуот ва нашриёти даврӣ	5630.6	8.07	4951.2	6.50	5036.3	6.12	89.9
Муассисаҳои таҳсилот	24,287.3	34.83	30419,9	39.98	33156.1	40.28	136.5
Муассисаҳои фарҳанг ва санъат	35838.4	51.40	36,407.6	47.85	39,481.8	47.97	110.1
Дастгоҳи марказӣ	1786.8	2,56	2159.2	2.83	2222.5	2.70	124,4
Сохтмони асосӣ	2170.0	3.11	2135.0	2.80	2,400.0	2.91	110.5

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Ҳисоботи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018. С. 45.

Бояд қайд кард, ки маблағгузориҳои бучетии соҳаи хизматрасонӣ инчунин ҳамчун абзори идоракунии давлатии низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ, пеш аз ҳама, соҳаи иҷтимоӣ амал мекунад. Пешниҳод дастгирии давлатии соҳаи фарҳанг ба зухуроти самарани мултипликативӣ мусоидат менамояд, ки ин, пеш аз ҳама, дар ташаккули муҳити мусоиди фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ тавассути ташаккул ва рушди сармояи иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа, ки омили рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ мебошад, ифода меёбад [4, с. 189].

Ташаккули концепсияҳои фарҳангӣ таърихӣ ва тамаддунӣ ба дарки нақши фарҳанг дар раванди иҷтимоӣ ва таърихӣ мусоидат карданд. Рушди стратегияҳои таҳсилоти

давлатҳо, фарҳанги оммавӣ ва дигар омилҳо ба бунёди фарҳанг ба сифати омилҳои муҳим дар раванди иҷтимоӣ иқтисодӣ мусоидат карданд. Тадриҷан ин ба дарки аҳамияти бунёди сиёсати фарҳангӣ дар баробари сиёсати иқтисодӣ иҷтимоӣ оварда расонид. Дар охири асри XX дар қонунгузории аксари давлатҳо сиёсати фарҳангӣ ҳамчун фаъолияти давлат дар идоракунии, банақшагири ва лоиҳакаши дар соҳаи фарҳанг муайян карда шудааст. Мувоҳиҷаҳо дар соҳаи сиёсати фарҳангӣ дар тамоми ҷаҳон ба ғояи аз ҷониби ЮНЕСКО фаъолони таҳияшаванда дар бораи зарурати муносибати нав ба сохтосозии сиёсати фарҳангӣ, ки ба воқеияти ҳам рушди устувор, ҳам ҳамзистии осоишта мувофиқат мекунад, боис шуданд. Унсурҳои асосии ин стратегия инҳоянд:

- ҳамгирии банақшагирии фарҳангӣ бо банақшагирии миллии сатҳи умумитар, ки ба инфрасохтори дахлдор таъяс мекунад;

- ташкили пояҳои институтсионалӣ, ки алоқаи байни фарҳанг ва муттаҳидии иҷтимоӣ, устувории рушд ва неқӯаҳволии мардумро таъмин карда, инчунин ҳамкориҳои синергетикӣ соҳаҳои мухталифи сиёсат ва / ё берун омадан аз ҳудудҳои соҳаҳои алоҳидаи сиёсӣ (фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайра) тақвият мебахшанд;

- муайян кардани роҳҳои самарабахши беҳтар созиҳои фаъолият оид ба эътирофи арзиш, ҳифз ва истифодаи низомҳои гуногуни дониш, аз ҷумла донишҳои анъанавӣ, инчунин фаъолияти анъанавии одамон, ки ба дастгирии рушди устувор нигаронида шудаанд;

- дарёфти стратегияҳои мувофиқ, ки ба рушди салоҳиятнокии байнифарҳангии субъектҳои идоракунии ва банақшагири давлатӣ, инчунин ҷаҳонбинии нави шахрвандӣ ва ташаббусҳои (ташкилотҳои) ҷомеаи шахрвандӣ нигаронида шудаанд, ки инфрасохтори фарҳангро як ҷузъи инфрасохторе, ки рушди миллиро дар маҷмӯъ таъмин мекунад, баррасӣ мекунад;

- таҷдид ва/ё тавсеаи шаклҳои фаъолият дар соҳаи фарҳанг бо дарназардошти муносибатҳои муосиртарини назариявӣ ва қадамҳои амалӣ дар соҳаи масъалаҳои байнифарҳангӣ ва байнимазҳабӣ, рушди салоҳиятҳои байнифарҳангӣ ва муколаам, хотираи таърихӣ ва дастаҷамъӣ, ҳифзи мероси моддӣ ва ғайримоддӣ фарҳангӣ, дастгирии шаклҳои гуногуни ифодаи фарҳангӣ ва ғайра;

- ташкили механизмҳои самарабахши ҳамоҳангсозӣ дар сатҳи минтақавӣ, милли ва маҳаллӣ бо мақсади мусоидат ба татбиқи муносибатҳои инноватсионӣ дар сарҳадҳои фароанъанавии милли, институтсионалӣ ва фарҳангӣ.

Сиёсати давлатии фарҳангӣ дар сатҳи милли ва минтақавӣ макроабзори идоракунии раванди фарҳангӣ дар кишвар мебошад. Сиёсати фарҳангӣ низоми координатҳо - роҳнамоҳои ғоявиро дар бар мегирад, ки мувофиқи он маҳз фаъолияти идоракунии давлат дар соҳаи фарҳанг сохта мешавад. Ин фаъолият бо истифода аз як қатор абзорҳо сурат мегирад.

Якум, қонунгузорӣ, ки аз низоми санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии амалкунанда дар соҳаи фарҳанг ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи фарҳанг иборат мебошад. Қонунгузорӣ қарорҳо, амрҳо, фармонҳо, мактубҳо, супоришҳо, қарорҳо ва дигар санадҳои қонунгузорию меъёрии аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи ҷумҳурӣ қабулшударо дар бар мегирад.

Дуюм, моликият амволи давлатӣ дар шакли амволи ғайриманқул (биноҳо, иншоот, қитъаҳои замин) ва дигар арзишҳои моддӣ мебошад, ки давлат ба муассисаҳои фарҳанги аз ҷониби он ташкилшаванда (таъсисшаванда) барои истифода дар фаъолияти онҳо мешниҳод мекунад;

Сеюм, маблағгузорӣ - таъмин намудани воситаҳои пулӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ барои фаъолияти муассисаҳои фарҳанг ва санъат, ки ба иҷрои супоришҳои давлатӣ, инчунин барои татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои маҳсули давлатӣ нигаронида шудаанд.

Чорум, назорат ва дастгирии ташкилӣ - фаъолияти мақомоти давлатии идоракунии фарҳанг, ки ба кумаки методӣ, ҳуқуқӣ, экспертию таҳлилӣ, иттилоотӣ ва дигар ба муассисаҳои фарҳанг ва санчиши мувофиқати фаъолияти онҳо бо ҳадафҳои муқарраршуда нигаронида шудаанд.

Панҷум, омодагии кадрҳо - низоми таълими касбӣ ва бозомӯзии касбии мутахассисони соҳаи фарҳанг ва санъат мебошад, ки дар муассисаҳои давлатии таҳсилот (муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии касбӣ, курсҳои такмили ихтисос) ва назорат аз болои риояи стандартҳои дахлдори давлатии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилот ва ташкилотҳо новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравии онҳо (ичозатномадихӣ, аккредитатсия) амалӣ карда мешавад.

Шашум, ҳавасмандсозии сарпарастӣ (эҳсонкорӣ) – пешниҳоди имтиёзҳои андозт ва дигар имтиёзҳо ба корхонаҳои тичоратӣ ва шахсони воқеӣ аз ҷониби давлат, ки ба расонидани кумаки молиявӣ ва моддӣ ба ташкилотҳо, ходимони фарҳанг ва санъат мусоидат мекунад.

Шашум, иттилоотӣ - дастгирии иттилоотӣ оид ба таҳияи қарорҳо, фаъолият, таҳлили натиҷаҳои он.

Сиёсати фарҳангии давлатӣ - ин ҳамоҳангсозии манфиатҳои расом, омма, ҷамъият ва давлат мебошад. Асоси чунин мувофиқатсозӣ, ки таҳкими ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳоро кафолат медиҳад, санадҳои қонунгузорӣ дар соҳаи фарҳанг ва санъат: қонунҳо, амрҳо, қарорҳо ва дигар ҳуҷҷатҳое, ки қувваи қонунӣ доранд, мебошанд. Қонунҳои асосие, ки маҷмуи муносибатҳои марбут ба фаъолиятро дар соҳаи фарҳанги ҷумҳурӣ муайян мекунанд, инҳоянд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама”;
- Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти китобхона”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхона”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи содирот ва воридоти арзишҳои фарҳангӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи ёдгориҳои таърихӣ муайян фарҳангӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳунарҳои бадеии мардумӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи рӯзҳои ид”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нашр”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи телевизион ва радио”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», ки соли 1997 қабул шуда, соли 2008 ба он тағйирот ворид карда шудааст, «ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандонро ба фаъолияти фарҳангӣ таъмин ва ҳифз намуда, муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои фарҳангиро ба танзим дароварда, ва сиёсати давлатиро дар соҳаи фарҳанг муайян мекунад» [5, с. 1]. Қонуни мазкур ҳуҷҷатест, ки оғози марҳилаи нави таърихӣ сиёсати дохилии давлати моро, вақте ки фарҳанг ба авлавиятҳои он шомил карда мешавад, муайян намуд. Фарҳанг ҳамчун асоси шукуфоии иқтисодӣ ва соҳибхотирӣ давлатӣ эътироф карда шуда, сиёсати давлатии фарҳангӣ ҳамчун қисми таркибӣ ба стратегияи амнияти миллии дохил карда шудааст. Чунин гузориши масъала сиёсати фарҳангии давлати моро ба маҷрои анъанавии худ бармегардонид, ба гардиши амалишудаи таърих дар арзёбии

фарҳанг, дар ҳуди тафсири он дар заминаи сохтмони давлатӣ, баҳусус дар муқоиса бо давраи қаблӣ - аз ғурупошии ИҶШС дар соли 1991 то қабули ин қонун дар сол 1997 – ишора мекунад.

Тавре ки дар боло зикр гардид, мақоми миллӣ ё давлатӣ, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи фарҳанг, санъат, ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангӣ амалӣ менамояд, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Вазорати фарҳанг дар доираи салоҳияти худ мақомоти марказии иттилоотӣ, машваратӣ ва экспертӣ оид ба масъалаҳои санъат, фарҳанг, мероси таърихӣ фарҳангӣ; нашриётҳо ва полиграфия, озодии матбуот (дар таҳрири қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.07.2010, № 347) мебошад. Он инчунин фаъолияти мақомоти дигарро дар ин соҳа ҳамроҳанг месозад. Вазорат шароити дастрасиро ба арзишҳои фарҳангӣ фароҳам оварда, афзалиятҳои фаъолиятро дар соҳаи фарҳанг муайян карда, ба рушди фарҳангҳои миллии аҳолии ҷумҳурӣ мусоидат карда, тадбирҳоро оид ба пешгирии содироти ғайриқонунӣ аз кишвар ва воридоти арзишҳои фарҳангиро меандешад (ин мутобиқи уҳдадорихоии байналмилалӣ анҷом дода мешавад).

Ҷадвали 2 - Салоҳият ва уҳдадорихоии асосии Вазорати фарҳанг дар низоми идоракунии соҳаи иҷтимоӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон

	Вазифаҳо	Самтҳо
1.	Ваколатҳои асосии Вазорати фарҳанг:	<ul style="list-style-type: none"> - таҳия ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанг, санъат, матбуот, ҳифзи ҳуқуқи муаллиф; - фароҳам овардани шароит барои нигоҳдорӣ ва рушди фарҳанги тамоми халқҳое, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат мекунанд; - андешидани тадбирҳои мушаххас оид ба такмил ва танзими татбиқи сиёсати репертуарии театрҳо ва гурӯҳҳои касбии эҷодӣ, фаъолияти босамар ва баланд бардоштани сатҳи касбии онҳо; - татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифз, тарғиб ва истифодаи мероси таърихӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон; - ташаккул ва дастгирии низоми таҳсилоти махсуси касбӣ; - таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба дастгирии давлатии ҳифзи ҳуқуқи муаллиф; - татбиқи барномаҳои давлатии сармоягузорию илмӣю техникаӣ, сиёсати сохторӣ ва барномаҳои соҳавӣ, ки ба рушди корхонаҳои полиграфӣ, нашриётҳо, ташкилотҳои китобфурушӣ ва муассисаҳои матбуоти даврӣ нигаронида шудаанд; - амалигардонии вазифаҳои дигар тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2.	Ҳуқуқ бо тартиби муқарраршуда	<ul style="list-style-type: none"> - ҷалби коршиносон ва мутахассисон, инчунин муассисаҳои илмӣ ва олимон, аз ҷумла хориҷӣ, ба таври ихтиёрӣ, дар асоси шартнома (қарордодӣ) барои машварат, дар сурати зарурат таъсиси комиссияҳои муваққатӣ ва доимӣ, шӯроҳои ҳамроҳангсозӣ ва экспертӣ, гурӯҳҳои эҷодӣ ва гурӯҳҳои корӣ; - пешниҳоди лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими ҳуқуқии фаъолияти Вазорати фарҳанг барои баррасӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешниҳоди

		<p>хулосаҳо оид ба лоихаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ;</p> <ul style="list-style-type: none"> - ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои соҳаи фарҳанг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; - амалигардонии ҳамоҳангсозии кори дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор, ташкилотҳои ғайридавлатӣ оид ба масъалаҳои, ки ба салоҳияти Вазорат мансубанд; - андешидани тадбирҳо оид ба беҳтар ва ҳамоҳанг сохтани фаъолияти муассисаҳо ва марказҳои фарҳангиву фароғатӣ ва таҳсилотӣ, сабтҳои овозӣ ва истифодаи сабтҳои аудио ва видео; - таъсиси нашриёти матбуотӣ ва ташкили фаъолияти таъбу нашрӣ бо тартиби муқарраршуда ва ғайра. - амалигардонии дигар ваколатҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3.	Ташкили фаъолият	<ul style="list-style-type: none"> - ташкил ва таъмини иҷрои қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои кори соҳа; - пешниҳоди лоихаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои салоҳияти Вазорати фарҳанг ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби муқарраргардида; - намояндагии Вазорати фарҳанг дар муносибатҳо бо шахсони ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ; - содири фармонҳо ва дастурҳо, ки барои воҳидҳои сохтории Дастгоҳи марказӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳои Вазорати фарҳанг ҳатмӣ мебошанд ва санҷиши иҷрои онҳо; - тақсими уҳдадорихо байни муовинон ва муқарр кардани дараҷаи масъулияти онҳо; - тасдиқи муқаррарот дар бораи воҳидҳои сохтории дастгоҳи марказии Вазорати фарҳанг ва оинномаҳои ташкилоту муассисаҳои низоми Вазорати фарҳанг; - содири фармонҳои дорои хусусияти меъёрӣ ва фармонҳои дорои хусусияти ғайримеъёридошта оид ба масъалаҳои фаврӣ ва дигар масъалаҳои ҷорӣ ташкили фаъолияти Вазорати фарҳанг; - ҳамоҳангсозии кори Вазорати фарҳанг бо вазорату идораҳои дахлдор вобаста ба салоҳияти муштаракӣ онҳо, амалигардонии дигар ваколатҳо тибқи қонунгузори амалкунанд; - амалигардонии дигар ваколатҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд.

Тартиб дода шудааст аз рӯи: Низомномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон «Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, № 604 тасдиқ гардидааст.

Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ буда, вазиғаҳои таҳияи сиёсати ягонаи давлатиро дар соҳаи фарҳанг, санъат, фароғати фарҳангӣ, чоп, фаъолияти нашриётӣ, ҳифз ва тармими ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҳифзи ҳуқуқи муаллиф ва назорат аз болои риояи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқ

ва уҳдадорихои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ оид ба масъалаҳои марбут ба доираи салоҳияти худ амалӣ месозад. Ин вазифаҳо тавассути сохтори ташкилии идоракунӣ ва ташкили фаъолияти самарабахши муассисаҳо ва ташкили соҳаи иҷтимоию фарҳангии ҷомеа татбиқ карда мешаванд.

Соҳаи фарҳанг дар ҳаёти ҳамаҷуз одатан барои бучети давлатӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ зиёновар ва вазнин қабул карда мешуд. Санади нави қонунгузорӣ ин тамоилҳоро бартараф карда, фарҳангро аз категорияҳои бозаргонӣ истисно намуда, ба нақши воқеии он ишора мекунад. Мутобиқи моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» «Муассисаҳои давлатии фарҳанг ҳуқуқ доранд, ки фаъолияти соҳибкориро, ки дар оинномаи он пешбинӣ шудааст, амалӣ намоянд. Ба фаъолияти соҳибкорӣ фаъолияти ташкилотҳои давлатии фарҳанг дохил мешаванд:

- савдои молу таҷҳизот;
- расонидани хизматҳои миёнаравӣ;
- иштироки қорӣ дар фаъолияти корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои тичоратӣ (аз ҷумла фарҳанг);
- хариди саҳмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматнок ва ба даст овардани даромад (дивидендҳо, фоизҳо) аз онҳо. (Фаъолияти соҳибкории муассисаҳои фарҳангӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.06. 201111, № 734) [6, с. 1].

Дар низоми идоракунӣ давлатии соҳаи фарҳанг як қатор механизмҳои истифода мешаванд. Механизмҳои идоракунӣ ҳамчун маҷмӯи фишангҳои (ё маҷмӯи воситаҳо) -и таъсир, ки дар идоракунӣ истифода мешаванд, муайян карда мешаванд. Механизми идоракунӣ инчунин ҳамчун «технология» -и раванди идоракунӣ, яъне пайдарпаии оқилонаи истифодаи тартиботи ҳокимиятӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, назоратӣ ва иттилоотии интихоби қарорҳо, баррасӣ мешавад. Барои баррасии механизми идоракунӣ «аз ҷиҳати технологӣ» мо чор гурӯҳи муттаҳидшударо мувофиқи принсипи омилӣ, мундариҷа, таъйинот ва имкониятҳоро истифода мебарем. Механизмҳои идоракунӣ ба ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории муассисаҳо ва кормандон, ки бо иҷрои вазифаҳои асосии касбӣ аз ҷониби кормандон барои ташкили гурӯҳҳои коршоям ва ҳавасманди одамони ҳамфикр алоқаманданд. (ҷадвали 3.)

Ҷадвали 3 - Механизмҳои асосии идоракунӣ давлатӣ дар соҳаи фарҳанг

№№	Механизмҳо	Тавсифи мухтасар
1.	Механизми ташкилию маъмурӣ	Низоми тақсими ваколатҳо (ҳуқуқҳо, уҳдадорихо, масъулиятҳо), ки дар ҳуҷҷатҳои ташкилӣ (санадҳои қонунгузорӣ, низомномаҳо, оинномаҳо, дастурамалҳои вазифавӣ) сабт карда шудаанд, низоми таъсири ташкилию маъмурӣ (дастурҳо, амрҳо, қарорҳо, супоришҳо, фармонҳо), дастгоҳи идоракунӣ ё бюрократия (зинанизоми тобеият). Ба соҳаи амали ҳуқуқи маъмурӣ ва меҳнатӣ рост меояд
2.	Механизми иқтисодӣ	Низоми таъминоти захиравӣ (захираҳои молиявӣ, моддию техникӣ), пеш аз ҳама, ҳисобкунии иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодӣ (ташкили музди меҳнат, ҳавасмандкунии моддӣ ё ҷазо).
3.	Механизми кадр-меҳвар	Низоми фаъолноксозӣ, ҷустуҷӯи чизи нав бо мақсади тақмили сифати натиҷаҳои меҳнат ё қор бо кормандон. “Технологияҳои кадр-меҳвари” муосир – ин ташаккул ва рушди ҳавасмандгардонӣ барои қори фаъол, ҷустуҷӯи мунтазами чизи нав ва тақмили сифати натиҷаҳои меҳнат мебошанд.

4.	Механизми иттилоотӣ	Механизмҳои пешинро ба низоми маҷмӯӣ муттаҳид намуда, ҳамкориҳои байни зернизоми ташкилотро тавассути қарорҳои идоракунии оид ба масъалаҳои гуногуни иқтисодӣ, тичоратӣ, кадрӣ ва гардиши дахлдори ҳуҷҷатҳо муқаррар менамояд, ки робитаи банақшагирӣ, назорат, баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳиро таъмин мекунад.
----	---------------------	--

Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар низоми идоракунии соҳаи фарҳанг механизми иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Азбаски ҳоло соҳаи фарҳанг на танҳо ҳамчун истеҳсолкунанда ва ҳифзкунандаи арзишҳои фарҳангӣ, балки инчунин ҳамчун бахши муҳими иқтисодиёт баррасӣ мешавад, ки афзоиши шуғл, рушди соҳаҳои илмғунҷоиш, вуруди назарраси даромадро аз туризм ва пардохтҳои нави андозӣ ба буҷети давлатӣ (аз ҷумла аз пардохтҳои сердаромад, ба монанди истеҳсоли маҳсулоти аудио ва видеоӣ, реклама, мӯд, аксбардорӣ, тарроҳии саноатӣ), ки бозорҳои молҳо ва хизматрасониҳои таъйиноти фарҳангидоштаро сифатан тағйир додаанд, таъмин менамояд. Ин бозбинии назарраси сиёсати давлатиро дар соҳаи фарҳанг ва санъат муайян карда, ҳарчи бештар ба сиёсати иҷтимоӣ, саноатӣ, сохторӣ ва иқтисоди хориҷӣ алоқаманд карда мешуд.

Зарурати баланд бардоштани самаранокии танзими давлатӣ дар шароити касри шадиди воситаҳои буҷетӣ боиси интиқоли тамаркузҳо дар сиёсати фарҳангӣ аз пешниҳоди субсидия ба «санъати зинда» ба дастгирии соҳаҳои нави тичоратӣ (пеш аз ҳама истеҳсоли аудио ва видео), аз кумакҳои мустақими давлатӣ ба методҳои ғайримустақим (андозӣ), аз шаклҳои асосан давлатӣ ба шаклҳои омехтаи давлатию хусусии маблағгузорӣ гардид. Дар натиҷа, таҳаввули низоми миллии танзим ва маблағгузории фарҳанг сурат гирифта, шаклҳо ва методҳои нави ҳавасмандгардонии давлатӣ пайдо шуданд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12.05.2001 г. №4, 08.12.2003 г. № 63, 06.10.2008 г. №438, 05.08.2009 г. №544, 28.06.2011 г. №734
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С. 8.
3. Конвенция об охране и поощрении разнообразия форм культурного самовыражения. [Электронный ресурс]: //Организация Объединенных Наций: <http://www.un.org/ru>; UNESCO и Цели устойчивого развития [Электронный ресурс]: <https://ru.unesco.org/> ru;
4. Дубовицкий В. А. Государство и развитие культуры. //Минск: «Наука и техника», 2009. - 822 с.
5. Кошкина М. К созданию условий для развития негосударственных некоммерческих организаций сферы культуры. //Российский экономический журнал. 1999. № 11-12.
6. Мирсаидов А.Б., Шарифова Ф. Государственные услуги: содержание и типологии. //Таджикистан и современный мир. 2016г., № 3 с.189-197

Муродова М.И.

АСОСҲОИ ТАШКИЛӢ - МЕТОДИИ ҲИСОБКУНИИ АРЗИШИ АСЛИИ ХАДАМОТИ КЕЙТЕРИНГӢ ДАР МАРҲИЛАИ НАВИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар таҳқиқоти зерин унсурҳои таркибии арзиши аслии хадомоти кейтирингӣ (кейтиринг) дида шуда, ҳароҷоти мустақим ва ғайримустақими чараёни пешниҳоди хадомот, самтҳои асосии ташаккули баҳисобгирии ҷузъии пешниҳоди хадомоти кейтерингӣ бо мақсадҳои ҳисобкунии арзиши аслии муқаррар карда шудаанд.

Хусусиятҳои ташкилӣ-методии ҳисобкунии арзиши аслии дар шароити варианти нимфабрикатии усули чараёнии баҳисобгирии ҳароҷоти истеҳсол (хизматрасонӣ) ва ҳисобкунии арзиши аслии кейтеринг таҳқиқ гардидаанд. Таҳқиқоти гузаронидашуда ба коркарди ҳисоби арзиши аслии ҳамчун таъминоти ҳуҷҷатии чараёни муайянкунии арзиши аслии кейтеринг ва ташаккули иттилооти зарурӣ барои истифодабарандагон ва дархости роҳбарият нисбати самаранокии фаъолияти ширкати кейтерингӣ (корхонаҳои бизнеси тарабхонавӣ) мусоидат намуд. Пешниҳодҳо оид ба ҳисобкунии хадомоти кейтерингӣ пуррагӣ ва эътимоднокии иттилоотро оиди арзиши кейтеринг таъмин сохта, заминаро барои тақомули методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои бизнеси тарабхонавӣ ҳангоми пешниҳоди хадомоти кейтерингӣ бунёд месозанд.

Вожаҳои калидӣ: кейтеринг, ташкилот, методика, баҳисобгирӣ, бизнеси тарабхонавӣ, ҳисобкунии арзиши аслии, ҳисобкунӣ.

Муродова М.И.

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ КЕЙТЕРИНГОВЫХ УСЛУГ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В работе рассмотрены составляющие себестоимости кейтеринговых услуг (кейтиринга), идентифицированы прямые и косвенные затраты процесса предоставления услуг кейтеринга, определены направления формирования аналитического учета предоставления кейтеринговых услуг для целей калькулирования.

Исследованы организационно-методические особенности калькулирования в условиях полуфабрикатного варианта позаказного метода учета затрат на производство (предоставление услуг) и калькулирования себестоимости кейтеринга. Проведенное исследование способствовало разработке калькуляции как документальное обеспечение процесса определения себестоимости кейтеринга и формирования необходимой информации для нужд пользователей и запросов руководства по эффективности деятельности кейтеринговой компании (предприятия ресторанного бизнеса). Выделенные предложения по калькуляции кейтеринговых услуг обеспечивают полноту и достоверность информации о стоимости кейтеринга и создают предпосылки к совершенствованию методики бухгалтерского учета на предприятиях ресторанного бизнеса при предоставлении кейтеринговых услуг.

Ключевые слова: кейтиринг; организация; методика; учет; ресторанный бизнес; калькулирование; калькуляция.

Murodova M.I.

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES FOR CALCULATING THE COST OF CATERING SERVICES IN MODERN CONDITIONS

The components of costing of catering services (catering) are considered in the work, the direct and indirect costs of the process of providing catering services are identified, the directions of forming an analytical accounting of the provision of catering services for the purposes of calculation are determined.

Organizational and methodological peculiarities of calculating in the conditions of semi-finished variant of the processing method of accounting for production costs (provision of services) and costing of catering were investigated. The study contributed to the development of costing as a documentary provision of the process of determining the cost of catering and the formation of the necessary information for the needs of users and requests of management on the effectiveness of the catering company (restaurant business). Selected offers for the calculation of catering services provide the completeness and reliability of information about the cost of catering and create prerequisites for improving the accounting method at catering businesses while providing catering services.

Keywords: catering; organization; method; accounting; restaurant business; costing; costing.

Постановка проблемы. Современный этап развития социально-ориентированной рыночной экономики для предприятий ресторанного бизнеса, характеризуется существенными трудностями поддержания финансовой устойчивости и выработки новых и оригинальных видов комплексных продуктов и услуг. В условиях пандемии и ограничений в полноценной деятельности, предприятия сферы общественного питания вынуждены выработать инновационные виды обслуживания, становящиеся предприятиям ресторанного хозяйства очень перспективными и высокодоходными. Одним из примеров является кейтеринговые услуги, представляющие собой новое направление в сфере обслуживания потенциальных клиентов предприятиями ресторанного бизнеса.

Прежде чем рассмотреть особенности организации учета кейтеринговых услуг, рассмотрим само понятие кейтеринга. «Кейтеринг (англ. catering; от cater «доставка пищи») – обособленная сфера деятельности предприятий общественного питания, предусматривающая предоставление услуг дистанционно или с выездом, полевое обслуживание клиентов путем предоставления продукции или мероприятий различного назначения и розничную продажу готовой кулинарной продукции»[1].

В современных условиях, когда проведение различных мероприятий подразумевают обязательную организацию легкого и среднего питания для участников, именно оказание кейтеринговых услуг приобретает немаловажное значение. При этом, существенное значение имеет формирование достоверной информации о реальной стоимости услуг кейтеринга, чтоб удовлетворять растущую потребность потребителей.

Это, в свою очередь, вызывает необходимость углубленного изучения составляющих организации учета в направлении калькулирования для налаженности учетного процесса на предприятиях ресторанного бизнеса и эффективного управления предприятием с использованием полученного от системы бухгалтерского учета информационного обеспечения.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемные аспекты учетного отражения деятельности ресторанного бизнеса не являлись предметом исследования отечественных ученых в области бухгалтерского учета и экономики в целом. Отдельные аспекты организации кейтеринга и учета себестоимости кейтеринговых услуг рассмотрены со стороны ученых стран ближнего зарубежья - С.В. Булаева [1], О.Д. Воропаевой [2], Е.Тихомирова [6], А.П. Соколовой [5], А.А. Гудкова [4], Л.Л. Ивашина и др. Однако,

организационно-методические аспекты калькулирования услуг кейтеринга не были еще достаточно исследованы.

Целью исследования является совершенствование процесса калькулирования кейтеринговых услуг на предприятиях ресторанного хозяйства.

Изложение основного материала исследования. В условиях ожесточения карантинных мер и ограничений в предоставлении комплексного обслуживания клиентов, доставка продуктов и пищи на дом, организация различных мероприятий общественного и развлекательного характера выступают в качестве основных направлений поддержания финансовой устойчивости кейтеринговых служб.

Калькуляция к счету № 1212019 от 07.11.2019							М	
Заказчик		<i>ОИПБА РТ</i>		Вид услуг		<i>Фуриет</i>		
Место осуществления				Кол-во чел.		20		
Наименование:								
Заказ №	Дата заказа	Ставка план	Валюта ставки	единица расчета	всего единиц	Сумма факт.	Валюта счета	
2019121	05.11.19	15000	смлн		1,000	15000,00	смлн	
по ставке								
собственные блюда								
1 план-меню № 12	05.11.19	2500		1 – 05.11.19		2500,00	450,00	
						2500,00	450,00	
Товар (перепродажа)								
1 напитки в ассортименте	05.11.19	3000		2 - 04.11.19		3456,80	622,22	
2 фрукты в ассортименте	05.11.19	500		3 - 05.11.19		450,00	0,00	
						3 906,80	622,22	
Оплата труда персонала								
1 официанты	07.11.19	500		4 - 04.11.19		500,00	0,00	
2 повар	07.11.19	300		5 - 04.11.19		300,00	0,00	
Налоги, взносы								
НДС 18%	07.11.19	176		6 - 04.11.19		176,00	0,00	
Всего, собственное производство		6976,00		Всего, собственное производство факт:		7382,80	1072,22	
Партнер				Документ партнера		Цена услуги	НДС	
ООО «Рахш»								
Транспортные услуги								
1. 708	07.11.19	1800		7 – 07.11.18		1 800,00	324,00	
Всего по партнеру		1 800,00		Всего по партнеру факт:		1 800,00	324,00	
ООО «Шохона»								
Оформление зала								
2. 709	07.11.19	1000		8 – 07.11.18		600,00	0,00	
Всего по партнеру		1000,00		Всего по партнеру факт:		600,00	0,00	
ООО «Чарх»								
Оформление зала								
3. 701	07.11.19	1200		9 - 07.11.18		1200,00	216,00	

Всего по партнеру		1200,00	Всего по партнеру факт:		1200,00	216,00
Всего по услугам		10 976,00				
Сумма счета		15 000,00				
Доход		1324,00				
В том числе, НДС		2 700,00				

Рис. 1. Документальное обеспечение процесса формирования себестоимости кейтеринговой услуги по аналитическому субсчету «Услуги кейтеринга»

Как видно с рис. 1, важными составляющими себестоимости конкретного вида кейтеринговых услуг выступают собственные блюда, покупные товары, зарплата персонала и услуги по доставке. Однако, калькулирование себестоимости конкретного заказа сопряжена с рядом проблем, в том числе: отсутствие каталогов блюд и рецептов, нормативно-правовых актов по регламентации кейтерингового бизнеса, отраслевых особенностей предоставления услуг по заказам. Указанные проблемы обуславливают необходимость рассмотрения вопросов организации бухгалтерского учета кейтеринга.

По мнению специалистов отрасли, в том числе Булаева С.В. процедуры бухгалтерского учета кейтеринговых услуг практически идентичен порядку ведения учета на предприятиях общественного питания, при этом следует обратить внимание на транспортные расходы, поскольку доставка в себестоимости кейтеринговых услуг занимает не последнее место и списывать их как условно постоянные по принципу общехозяйственных расходов без распределения на объекты калькулирования было бы по меньшей мере опрометчиво [2].

Включение расходов по доставке продукции кейтеринга в себестоимость скорее противоречит требованиям МСФО, ведь эти расходы являются частью реализационных расходов, списываемых на расходы периода. Однако, включение указанных расходов в себестоимость кейтеринговых услуг в то же время не влияет на общий финансовый результат, ведь они не капитализируются и по факту доставке продукции возникнув, превращаются в расходы периода. Как указывает, А.П. Соколова [5], расходы по транспортировке продукции кейтеринга, являясь составной частью себестоимости конкретного заказа – выездного ресторанного обслуживания, рассматриваются как производственные накладные расходы. В этой связи, как важный элемент себестоимости они должны быть распределены на конкретные заказы, ведь в рамках одной доставки, обслуживанию подвергаются множество клиентов. В качестве носителя затрат может выступать прямые затраты или протяженность пути до клиентов.

В связи с тем, что услуги кейтеринга имеют разовый и ускоренный характер, а также зависят от потребностей конкретного заказчика, расчет себестоимости и цены заказа следует произвести оперативно. Прямые и косвенные затраты следует учесть на счетах конкретных заказов, и с этой целью следует организовывать позаказную калькуляцию себестоимости полевых ресторанных обслуживаний. Использование синтетических счетов 10730 «Незавершенное производство», 55010 «Себестоимость реализованной продукции», 55200 «Реализационные расходы» и 55300 «Административные расходы» нецелесообразно, так как усложняются не только идентификация себестоимости конкретных заказов, но и определение рентабельности каждого конкретного заказа. Следовательно, организация производственного учета затрат на кейтеринговое обслуживание становится актуальным. Для каждого заказа поэлементно формируются затраты: материальные, трудовые и производственные накладные расходы, и по факту предоставления услуг на основе акта выполненных работ производится запись по дебету счета 55010 «Себестоимость реализации» и кредиту счета 10731 «Незавершенное производство». К счету 55010 целесообразно открыть отдельные аналитические счета в разрезе видов кейтеринговых

услуг, однако необходимо отделить данный сегмент деятельности предприятий ресторанного бизнеса от других сегментов с целью оперативного реагирования и контроля. Отнесение расходов периода: административных, реализационных и сверхнормативных потерь на себестоимость конкретного заказа запрещается международными стандартами.

Позаказная калькуляция себестоимости услуг кейтеринга являясь важным методом учета затрат на производство включает несколько этапов формирования себестоимости и установления цены заказа:

- на первом этапе происходит формирование себестоимости готовой продукции собственного производства;

- во втором этапе к себестоимости произведенной продукции добавляются стоимость доставки, упаковки и прочих расходов, связанных с предоставлением услуг кейтеринга;

- на третьем этапе устанавливается наценка на базе подхода «затраты плюс» и происходит кейтеринговое обслуживание клиента.

Таким образом, приведенные выше процедуры бухгалтерского учета кейтеринга позволяет оперативно определять себестоимость данных услуг способствует оптимизации ценообразования, повышает эффективность контроля и управления в целом предприятиями ресторанного бизнеса.

Для реализации возможности определения реальной стоимости услуг кейтеринга предлагаем использовать следующую форму калькуляции (рис. 1). Комплексное внедрение в практику деятельности предприятий ресторанного бизнеса разработанной формы калькуляции кейтеринговых услуг вышеприведенной методики учета затрат обеспечить достоверность определения информации о реальной стоимости услуг кейтеринга и эффективность их предоставления.

Приведенные предложения создают предпосылки к совершенствованию организации учетного процесса и методики учета ресторанного бизнеса в целом при предоставлении кейтеринговых услуг.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, результаты исследования позволили усовершенствовать методику калькуляции кейтеринговых услуг (в частные избрания полуфабрикатного варианта позаказного метода учета затрат на производство и калькулирования себестоимости продукции), а также разработать калькуляционную форму для определения себестоимости кейтеринга и формирования достаточной информации для нужд пользователей и запросов руководства по эффективности кейтеринговых услуг.

Приведенные предложения создают предпосылки к совершенствованию организации учетного процесса на предприятиях ресторанного бизнеса при предоставлении кейтеринговых услуг. Перспективными направлениями исследования является совершенствование методики бухгалтерского учета кейтеринговых услуг и разработка аналитического обеспечения управления такими услугами и ресторанным бизнесом в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Кейтеринг>
2. Булаев С.В., все, что вы хотели знать о кейтеринге (Текст) //Предприятия общественного питания: бухгалтерский учет и налогообложение", 2008, № 3
3. Воропаева О.Д., Учет и анализ кейтеринга в сфере деятельности предприятий общественного питания // Известия Юго-Западного государственного университета. 2012. № 6(45), с.184-193.
4. Гудков А.А. Кейтеринг как развивающееся средство диверсификации деятельности предприятий общественного питания и особенности бухгалтерского учета оказания

кейтеринговых услуг / А.А. Гудков // Бухгалтерский учет и налоги в торговле и общественном питании. – 2010. – № 2. – С. 77–83.

5. Соколова А.П., Лапшина О.Н. Тенденции развития российского рынка кейтеринга в сфере туризма и гостеприимства (текст) // Сервис в России и за рубежом, № 3(50), 2014-с.72-79.

6. Тихомирова Е. Кейтеринг: документальное оформление, бухгалтер и налоги / Е.Тихомирова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://ilex.by/kejtering-dokumentalnoe-oformlenie-buhuchet-nalogi/>.

УДК 332.1

Нидоев Н.Ф.

МАВЌЕИ МАЌОМОТИ ХУДФАЪОЛИЯТИИ ЧАМЪИЯТӢ ВА БАРНОМАҲОИ ҚАРЗГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР ДУРНАМОИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили мавқеи мақомоти худфаъолиятии чамъиятӣ ва барномаҳои қарзгирии давлатӣ дар дурнамои рушди иқтимоию иқтисодӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд. Чорабиниҳои мушаххас оид ба ҳолат ва дурнамои рушди иқтимоию иқтисодӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, пешниҳодҳо барои мукамалгардонии танзими рушди истеҳсолот ба воситаи васеъ истифодабарии барномаҳои қарзгирии давлатӣ барои дурнамои рушди иқтимоию иқтисодӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудаанд. Инчунин беҳтаркунии риоя ва роҳандозӣ намудани санадҳои меъёрию ҳуқуқии чумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ҳангоми бухрони иқтисодӣ баҳогузурӣ карда шуда, имкониятҳои нави тақмили онҳо баҳснок пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рушди иқтимоию иқтисодӣ, мақомоти худфаъолиятии чамъиятӣ, барномаҳои қарзгирӣ, дурнамоҳои рушд, таҳкими робитаҳо, бухрони иқтисодӣ.

Нидоев Н.Ф.

РОЛЬ ОРГАНОВ ОБЩЕСТВЕННОЙ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ КРЕДИТОВАНИЯ В ПЕРСПЕКТИВАХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируется роль общественных самодеятельных организаций и программ государственного кредитования в перспективах социально-экономического развития Республики Таджикистан. Рассмотрены конкретные меры по состоянию и перспективам социально-экономического развития Республики Таджикистан, представлены предложения по совершенствованию регулирования развития производства за счет широкого использования государственных программ кредитования социально-экономического развития Республики Таджикистан. Кроме того, оценены улучшения соблюдения и выполнения республиканских и международных нормативно - правовых актов во время экономического кризиса и, спорно предложены новые возможности их совершенствования.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, органы общественной самодеятельности, программы кредитования, перспективы развития, укрепление связей, экономический кризис.

Nidoev N.F.

THE ROLE OF BODIES OF PUBLIC AMATEUR PERFORMANCE AND GOVERNMENT LENDING PROGRAMS IN THE PROSPECTS FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.

The article analyzes the role of public amateur organizations and state lending programs in the prospects for socio-economic development of the Republic of Tajikistan. Specific measures on the state and prospects of socio-economic development of the Republic of Tajikistan are considered, and proposals are presented to improve the regulation of production development through the widespread use of state lending programs for the socio-economic development of the Republic of Tajikistan. In addition, improvements in compliance with and implementation of republican and international normative legal acts during the economic crisis were assessed and, new opportunities for their improvement were proposed.

Key words: social and economic development, bodies of public amateur performance, lending programs, strengthening ties, economic crisis.

Ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳама гуна системаҳоро ҳамчун маҷмӯи амалҳо, усулҳо, қарорҳои идоракунии барои ислоҳи тафаккури иҷтимоӣ истифода менамояд. Таърих ва амалияи пешқадами иқтисодӣ гувоҳанд, ки дар замонҳои гуногун, намудҳои фарқкунандаи системаҳои иқтисодӣ ё пурра ба танзими давлатӣ фаро гирифта мешуданд ё ин ки нақши давлатро дар рушди иқтисод қомилан инкор менамуданд. Воқеияти реалӣ нишон медиҳад, ки гарчанде дар баъзе соҳаҳо ва минтақаҳо ин воситаҳо ҳатмӣ бошанд ҳам, дар баробари ин мавҷудияти тичорати хусусӣ ва шарикиро дар онҳо инкор намекунанд.

Аз тарафи дигар, танзими давлатии иқтисодӣ маҷмӯи амалҳо, усулҳо ва қарорҳои идоракунии мебошанд, ки барои ба ҳолати дилхоҳ расонидани системаи иқтисодӣ истифода бурда шуда, тавассути таъсир расонидан ба нархгузорӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ, сиёсати эмиссионӣ бучетӣ ва инчунин дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ амалӣ мешаванд.

Ба назари мо ҳадафи танзими давлатии иқтисодӣ - ин таъмини фаъолияти мӯътадили низоми иқтисодӣ дар давраи гузариш бо андешидани чораҳои муайян буда, вобаста ба шароити мавҷуда метавонад чораҳои қонунгузорӣ, назоратӣ ва танзимкунанда низ дошта бошанд. Дар бисёр мавридҳо онҳо, асосан барои кумак ба иқтисодиёт дар шароити тағйирёбандаи фаъолият пешбинӣ карда шуда, бештар ба танзими заминаҳои захиравӣ, раванди истеҳсолот ва чараёнҳои молиявӣ равона карда мешаванд.

Вобаста ба ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар амалияи иқтисодӣ танзими давлатии шадидтар бештар ба шакли маъмурӣ-фармонравоии системаҳои иқтисодӣ хос буда, асосан бо истифода аз мақомоти худфаъолиятии ҷамъиятӣ ва барномаҳои қарзгирии давлатӣ дар дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишондиҳандаҳои банақшаگیرӣ, марказонидан, монополия ба захираҳо ва нархгузорию директивӣ тавсиф карда мешаванд. Барои модели иқтисоди бозорӣ бошад, коҳиши амаликунонӣ ҳамчун танзимкунандаи давлат хос буда, он ба ҳуқуқи моликияти хусусӣ, нархгузорию бозорӣ ва рақобат асос меёбад. Аммо, дар дилхоҳ намуд ба бозори дохилии истеъмолӣ овардани модели иқтисодӣ метавонад монеа шуда, ба тағйиротҳои ногаҳонӣ ва дигар равандҳои манфӣ оварда расонад.

Аз ин рӯ, бояд аз аввал эътироф кард, ки дар баробари соҳаҳои ғоидаовар, инчунин соҳаҳои зиёновари хоҷагии халқи ҷумҳурӣ дар ҳар давлату давлатдорӣ буданду ҳастанд ва

онҳо барои мавҷудияти умумии иқтисодӣ зарур буда, дар асоси истифодаи мақомоти худфаъолияти чамъиятӣ ва барномаҳои қарзгирии давлатӣ дар дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба танзим дароварда мешаванд. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки дар чунин ҳолатҳо ниёз ва зарурати танзими давлатии иқтисодиёт дар такмилтарин модели муносибатҳои бозорӣ ҳақи мавҷудият дорад.

Чуноне, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2019 қайд менамояд: “Соли 2019 суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 7,5 фоизро ташкил намуд ва ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 13,4 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ 7,1 фоиз, гардиши савдо 8 фоиз ва хизматрасониҳои пулакӣ 1,6 фоиз таъмин карда шуд.

Дар ҳафт соли охир рушди иқтисодиёти кишвар ҳамасола ба ҳисоби миёна дар сатҳи 7 фоиз таъмин гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 45,6 миллиард сомонӣ ба 78 миллиард афзоиш ёфт. Сатҳи камбизоатӣ ба 27,5 фоиз паст шуда, дарозумрии миёнаи шаҳрвандон то 75 сол боло рафт.

Бинобар ин, Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, такмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа дода, дар 7 соли оянда суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилиро дар як сол 7-8 фоиз, афзоиши ҳаҷми онро беш аз 1,8 баробар ва ба ҳар сари аҳоли 1,7 баробар таъмин намуда, ҷиҳати ба 45 фоиз расонидани ҳиссаи табақаи миёнаи аҳоли ва то 18 фоиз паст намудани сатҳи камбизоатӣ нақшаҳои тасдиқгардидаро босифат амалӣ намояд.” [4, Саҳ. 4-5].

Аз ин рӯ, беҳуда нест, ки бисёре аз иқтисоддонҳо ва муаллифи ин сатрҳо ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва нақши давлатро дар иқтисодиёт бо истифодаи самараноки мақомоти худфаъолияти чамъиятӣ бо самтҳои зерин вобаста медонанд:

- ташкили санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки равандҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро ба танзим дароварда, гузаронидани сиёсати маҳдудкунӣ ё ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, назорат аз болои нишондиҳандаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодии истеҳсоли молҳои барои ҷомеа заруриро таъмин месозанд;

- тақсимои дуруст ва самараноки даромад тавассути танзими андозбандӣ, пардохтҳои гумрукию иҷтимоӣ ба воситаи баланд бардоштани сифати молҳо ва хизматрасониҳо вобаста ба рушди фаъолияти илмию хоҷагидорӣ дар танзими сохтори соҳавии иқтисодиёти мамлакат;

- таъмини рақобати солим байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон бо мақсади бештар шароит фароҳам овардан ба воситаи ҷорӣ намудани танзими самараноки зиддиинҳисорӣ;

- ҷорӣ намудани назорати доимӣ нисбати истифодабарии сарватҳои маҳаллии зеризаминӣ ва истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва барқароршавандаи табиӣ.

Ногуфта намонад, ки ҳамасола бо ташаббуси Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Институти иқтисодиёт ва демография Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон конференсия ё суҳбат - мизи мудаввар ва ё ҷамоиш оид ба масъалаҳои ҳамкорӣ нисбати роҳҳои ҳалли мушкилиҳои мавҷуда, ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва дар доираи минтақаҳо вобаста ба масъалаҳои рӯзмарра, ки ба рушди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он равона гариданд, мавриди баррасии ҳамҷониба қарор мегиранд. [10].

Вобаста ба ин, моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» аз 19 март соли 2013, № 943 муносибатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорро вобаста ба ташкил ва амалӣ намудани савдо ва хизматрасонии маишӣ, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин муносибатҳои субъектҳои

хочагидорро ҳангоми савдо ва хизматрасонии маишӣ танзим менамояд [2]. Вале, муқаррароти Қонуни мазкур нисбат ба ташкил ва амалӣ намудани муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба савдои хориҷӣ, савдо дар биржаҳои молӣ, инчунин хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, объектҳои молу мулки ғайриманқул, маҳсулоти табиноти истеҳсолию техникӣ, аз ҷумла қувваи барқ ва энергияи гармӣ татбиқ намегарданд.

Ин чунин маъно дорад, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ», асосан муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ташкил, танзим ва назорати савдо ва хизматрасонии маишӣ, инчунин фароҳам овардани шароити зарурӣ барои савдо ва хизматрасонии маишӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба мол, иҷрои корҳо ва хизматрасонии маишӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Дар моддаи 4 Қонуни мазкур принципҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ чунин баён ёфтаанд:

- таъмини амнияти озуқаворӣ;
- асоснок ва объективӣ будани тадбирҳои танзими давлатии савдо ва хизматрасонии маишӣ;
- ҳамгирии механизмҳои танзимкунӣ бо принципҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва созишномаҳои байналмилалии этирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- беасос даҳлат накардани мақомоти давлатӣ ба танзими савдо ва хизматрасониҳои маишӣ;
- ҳифзи бозори мол ва хизматрасонии табиноти истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз молҳои бесифат ва қалбақӣ;
- ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои савдо ва шахрвандон;
- таъмини муомилоти озодаи мол ва хизматрасонии табиноти истеъмолӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дастгирии давлатии корхонаҳои хӯроки умумӣ ва хизматрасониҳои маишӣ.

Гузашта аз ин, танзими давлатии савдо, хизматрасонии маишӣ ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳҳои зерин амалӣ карда мешаванд:

- муқаррар намудани талабот ва қоидаҳои ташкил ва амалигардонии онҳо;
- танзими зиддиинҳисории савдо ва хизматрасониҳои маишӣ;
- таъминоти иттилоотӣ дар ин соҳаҳои мазкур;
- назорати давлатӣ дар соҳаи савдо ва хизматрасониҳои маишӣ;
- бамеъёргии техникӣ, стандартизатсия, тасдиқи мутобиқат ба талаботи санадҳои меъёрии техникӣ, стандартизатсия ва бақайдгирии молҳо, сертификатсияи дастури таомҳо, маҳсулоти кулинарию қаннодӣ ва дигар маҳсулоти хӯроки умумӣ [2].

Ҳамин тариқ, дар ҳамоиши мазкур аз ҷониби олимону мутахассисон масъалаҳои ҳамкорӣ, роҳҳои ҳалли мушкилиҳои мавҷуда дар сатҳи ҷумҳурӣ ва дигар масъалаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодие, ки ба рушди минтақаҳо равона гардида буданд, мавриди баррасӣ қарор гирифта шуда бошанд ҳам, пурра муайн карда нашуд, ки аз 62 адад барномаҳои минтақавии рушди маҳал ва масъалаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ дар соли 2020 ба итмом расида истода, кадоме аз онҳо бештар самаранок буданд ва кадоме аз онҳо пурра татбиқ карда нашуданд.

Инчунин, зимни ҳамоиши илмӣ хубтар мешуд оид ба татбиқи пурра, бартарӣ ва камбудҳои дахлдоштаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ», «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» ва «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009, таҳти №549 [1-3] ибрази назар карда шуда, дар бораи моҳият, зарурият ва афзалиятҳои “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ барои солҳои 2021-2025” мароқи бештар изҳор карда мешуд.

Дар ҳақиқат, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон худфаъолияти ҷамъиятӣ этироф карда шуда, аз тарафи аҳолии ҳудуди муайян, масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта, пайваста ҳал

карда мешаванд. Аз ин рӯ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ» аз 5 январи соли 2008, №347 муносибатҳои чамбиятиро оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, тартиби таъсис, барҳамдиҳӣ, азнавташкилдихӣ ва амали фаъолияти онҳоро ба танзим дароварда, худфаъолияти чамбиятӣ бештар аз тарафи аҳолии маҳал, ки ҳудуди муайяно дар бар мегирад, амалӣ карда мешавад [1].

Мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ иттиҳодияи чамбиятии ихтиёрии беузвияти шаҳрвандон буда, мақсади он ҳал намудани масъалаҳои гуногуни иҷтимоист, ки дар ҷои зисти шаҳрвандон ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодиро пайдо ва ҳал менамояд.

Мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ дар ҳудуди кӯча, гузаргоҳ ва деҳа бо ташаббуси аксарияти сокинони онҳо, ки ба синни ҳаждаҳ расидаанд, таъсис дода шуда, барои қонун намудани эҳтиёҷоти гуруҳи аҳоли, расидан ба мақсадҳои оинномавӣ ва татбиқи барномаҳои мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ равона карда мешавад.

Чунин мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ дар ҳудуди деҳа ё шаҳраке, ки ҷой гирифтааст, аз қайди баҳисобгирӣ гузашта, метавонад Шӯрои машваратӣ таъсис дода, Оинномаи он сабт ва дар ҳудуди на кам аз ду Шӯрои маҳалла таъсис дода шавад. Ба ҳайати Шӯрои машваратӣ бошад, чун қоида мақомоти худфаъолияти чамбиятӣ, иттиҳодияҳои чамбиятӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва дигар мақомоти давлатӣ шомил шуда метавонад.

Ҳолат ва дурнамои таррақиёти иҷтимоию иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки рушди иқтисодии мамлакатро танҳо бо маблағҳои бучетӣ таъмин кардан ғайриимкон аст. Бо ин мақсад, дар ҷумҳурӣ «Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ва дурнамои нишондиҳандаҳои он барои солҳои 2022-2023 дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат қафолат дода мешавад», таҳия шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста кушиш менамояд, ки аз созмон ва ё кишварҳои хориҷӣ бештар маблағҳои грантӣ дарёфт кунад. Барои мисол, то 1 октябри соли 2020 ҳаҷми умумии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 3,7 млрд. доллари амрикоиро ташкил дода, он ба 43,3 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат баробар буд. Имрӯзҳо ба истиснои созишномаҳои баимзорасида, ҷалби 562,0 млн. доллари амрикоии қарзии имтиёзнок дар назар буда, барои татбиқи лоиҳаҳои зикршуда ҳаммаблағгузориҳои грантӣ дар ҳаҷми 289,4 млн. доллари амрикоӣ пешбинӣ шудааст. Масалан, моҳҳои январ - сентябри соли 2020 барои татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок ба имзо расидани 5 созишномаи нави қарзӣ ба маблағи 459,5 млн. доллари амрикоӣ далели он аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт қарзҳои зиёдро ба анҷом расонидааст. Гузашта аз ин, вобаста ба иттилои расмӣ, хизматрасонии қарзи беруна соли 2021 - 213,5 млн. доллар, соли 2022 - 238,2 млн. доллар ва соли 2023 - 243,3 млн. доллари амрикоӣ ба нақша гирифта шудааст [5].

Ин чунин маъно дорад, ки дар амалияи ҳаҷони имрӯза гирифтани қарз аз ин ё он давлат ва ё ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ як падидаи мусбат арзёбӣ шуда, давлатҳои рӯ ба инкишоф буда, ниёзмандии хешро маҳз дар ҳаҷин замина таъмин менамоянд.

Дар ҳақиқат, созишномаҳои қарзие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи лоиҳавӣ қарор доранд, муҳиму саривақтӣ буда, онҳо бо мақсади кам намудани талафоти неруи барқ дар вилояти Хатлон, самаранок пеш бурдани барномаҳои рушди соҳаи энергетика, баъзе аз лоиҳаҳои шаҳри Кӯлоб, гармидиҳии шаҳри Душанбе, сохтмони роҳи автомобилгарди Обигарм-Нуробод, сохтмони НБО Роғун, лоиҳаи таҷдиди марҳилаи 2-и НБО Норақ ва дигар барномаҳои ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои тавсеа бахшидани рушди соҳаҳо ва татбиқи бетаъхири онҳо хело заруранд, ба мақсад мувофиқанд.

Вале муҳим он аст, ки хизматрасонии қарзи берунаи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нақша ҳамасола дар муҳлати муайяншуда пардохт карда шуда, дар назди ташкилоти байналмилалӣ молиявӣ уҳдадорӣҳои иҷронашуда вучуд надорад. Барои мисол, соли 2015 Ҷумҳурии Тоҷикистон қарзи худро дар назди ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва

Узбекистон пурра пардохт намуда, пардохти қарзи давлатҳои дигар ва ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ молиявиро пайваста дар раванди муттаасил қарор дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаҳои ҷалби маблағҳои қарзӣ аз 16 манбаъ маҳсуб шуда, асосан, иборат аз қарзи Бонки аврупоӣ сармоягузорӣ, Бонки исломии рушд, Бонки осӣи рушд, Бонки ҷаҳонӣ, Фонди кувайтии рушд, Фонди ОПЕК ва Фонди саудии рушд бо давраи имтиёзноки баргардонидани қарзҳои асосӣ аз 4 то 10 сол, бо меъёри фоизи солона аз 0,75 то 2,0 фоиз ба муҳлати аз 20 то 40 солро дар бар гирифтаанд.

Дар ҳақиқат дар амал ҷорӣ намудани чунин барномаҳо имконияти ба даст овардани ҳадафҳои афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, ба соҳаҳои иқтисоди миллий фароҳамии маблағҳои иловагиро таъмин мегардонад.

Қобили зикр аст, ки аз таҳлилҳои дар солҳои охир гузаронидашуда маълум гашт, ки ҳатто кишварҳои абаркудрати олам низ аз гирифтани қарз дар канор набуда, дар муқоиса бо Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳаҷми қарзи хориҷиашон хеле зиёд буда, сол то сол бемайлон афзоиш дорад. Масалан, агар қарзи Ҷумҳурии Қирғизистон 3,8 миллиард доллари ИМА, қарзи Ҷумҳурии Беларус 16,9 миллиард доллари ИМА ва қарзи Федератсияи Россия 482,4, миллиард доллари ИМА-ро ташкил дода бошад, пас қарзи хориҷии ИМА зиёда 22 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [9, Саҳ. 3-4].

Ин чунин маъно дорад, ки дар асоси маълумотҳои тавассути шабакаи умумиҷаҳонии интернет ба даст омада, нишондиҳандаҳои нисбат ба ММД дар ҳаҷми қарзи Япония – 232 фоиз, дар Португалия – 133 фоиз, дар ИМА 130 фоиз, дар Ирландия -123 фоиз, дар Кипр – 112 фоиз, дар Беларус - 53,4 фоиз ва дар Қирғизистон 53,0 фоиз рост меоянд. Соли 2018 Агентии бонуфузи байналмилалӣ S&P Global Ratings зимни баррасии рейтингҳои қарзии миёнамуҳлат ва дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он сатҳи В-/В-ро муносиб дониста, моҳиятан ин сатҳро муътадил арзёбӣ намуда, рушди босуръати иқтисодии ҷумҳуриро дар давоми солҳои 2018 - 2021 пешгӯӣ карда буд [9, Саҳ. 4].

Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон якҷо бо Бонки давлатии амонатгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон “Амонатбанк” бояд ҷиҳати ба таври назаррас зиёд намудани ҳаҷми қарзҳои ба соҳаҳои иқтисодӣ, алалхусус, бахшҳои истеҳсолӣ ва паст кардани фоизи он, вазифадоранд, ки ҷиҳати муайян намудани сабабҳои кам ҷалб гардидани сармояи дохиливу хориҷӣ барои ташкили банкҳои нав ва камшавии сармояи оинномавии банкҳои амалкунанда ҷораҳои таъхирнопазир андешада, сиёсати пуливу қарзиро ба рушди устувори иқтисоди миллий ва афзоиши содирот равона намоянд [4, Саҳ. 10].

Аз ҳама муҳимаш он аст, ки ин пешгӯӣҳои нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон дуруст баромада, дар ин давра рушди миёнаи ММД ба ҳар сари аҳоли 4,1 фоизро ташкил дода, таваррум дар давоми солҳои минбаъда поёнтар аз сатҳи пешбиниамудаи Бонки миллий - 7 фоизи солона нигоҳ дошта шуд. Ин ҳолат бори дигар бемайлон будани рушди иқтисодӣ, самаровар гардидани ибтиқори дар ин самт аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалигардидаро нишон дода бошад, аз тарафи дигар, сатҳи эътимоди ташкилоту созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ба кишвари мо бори дигар бозгӯӣ намуд.

Натиҷаи чунин эътимодҳо ва ҷорабиниҳои имконият доданд, ки маблағгузори сармоягузориҳои асосии корхонаҳои муштараки мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи далелҳои расмӣ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2005-ум 31 947,7 ҳазор сомонӣ, дар соли 2010-ум 312 029,0 ҳазор сомонӣ, дар соли 2015-ум 1 530 537,4 ҳазор сомонӣ, дар соли 2018-ум 4 142 563,0 ҳазор сомониро ташкил намуда, дар ин давра 12,9 маротиба афзоиш ёфтаанд [7, Саҳ. 558-559].

Аз тарафи дигар, тафрикаи шадиди даромади аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои дардноктарини иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки бидуни ҳалли он ягон барномаи дарозмуддати иқтисодиро амалӣ кардан ғайриимкон аст. Ҳар як давлат бояд модели рушди иқтисодии худро кор карда барояд, ки он бо назардошти хусусиятҳои хоси худ на танҳо вазифаҳои ҷорӣ суботро ҳал кунад, балки ба траекторияи устувори рушди иқтисодӣ ворид гардад.

Дар айни замон, яке аз сабабҳои бухронҳои иқтисодӣ ин ба назар нагирифтани моҳияти даврагӣ дар таҳия ва татбиқи нақшаҳои рушди манотиқи иқтисодиёти миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, мушкилоти асосии ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодӣ бояд аз инҳо сарчашма гиранд [8, Саҳ. 185]:

- аввал, ташкили системаи муосири идоракунӣ ҳам дар марказ ва ҳам дар маҳалҳо бо мақсади ноил шудан ба ҳалли уҳдадорихоӣ давлатӣ оид ба сиёсати мувозинати пулиро қарзӣ, буҷетиро андозӣ, таҳкими пули миллӣ ва пайваста коҳиш додани таваррум нигаронида шавад;

- дуҷум, муайян кардани ихтилофи табиӣи қонуниятҳо ба рӯйдодҳо ва давомнокии фосолавии вақти ҷаҳонӣи иқтисодиёти миллӣ, дар ҳолате, ки онҳо вобаста ба хусусияти даврии инкишоф ва тамоюли табиӣ рӯйдодҳои гуногун доранд;

- сеюм, муайян кардани хусусиятҳои иқтисодиёти миллӣ бо назардошти тадриҷан ноил шудан ва ба даст овардани дигаргуниҳои сохтории прогрессивӣ, яъне зиёд намудани ҳиссаи бахши хусусӣ, ки тавонад таъмини диверсификатсия [6] ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишварро пешақӣ дар асоси хусусияти зухуроти бӯҳрони ҳар як кишвар муайян намояд;

- чорум, тақмили кулли механизми системаи институтсионалӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳо дар асоси ташаққули шарикӣи давлат ва бахши хусусӣи иҷтимоӣ.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, таҳлили мавқеи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ ва барномаҳои қарзгирӣи давлатӣ барои рушди иҷтимоӣи иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси пешниҳодҳои зикргардида, имконияти ба даст овардани ҳадафҳои афзолиятнок, мукамалгардонӣи танзими рушди истехсолот ва ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ фароҳамӣи маблағҳои иловагиро таъмин мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ», аз 5 январи соли 2008, таҳти №347 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, №1 қисми 2, мод. 12.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонӣи маишӣ» аз 19 март соли 2013, № 943.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунӣи шаҳрак ва деҳот», аз 5 августи соли 2009, таҳти №549 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №7-8, мод.503.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2019, шаҳри Душанбе /<http://president.tj/node/21975#panjakent>.
5. Барномаи қарзгирӣи берунаи давлатӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ва дурнамои нишондиҳандаҳои он барои солҳои 2022-2023. Иҷлосияи шашуми Маҷлиси намояндагонӣи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати панҷум.- №142-143 (4092 - 4093) аз 26.11.2019.
6. Википедияи озодаи энциклопедӣ [Ресурси электронӣ]/https://yandex.ru/search/?lr=10318&clid=9403 &ornd=2208573755& text =диверсификация%20это&src=suggest_B: бо забони русӣ. (Санаи мурочиат: 10.10.2020 с.).
7. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -Душанбе: Издательство ООО “ТоРус”, 2019.- 580 с. (Саҳ. 558-559).
8. Нидоев Н.Ф. Таджикистан: проблемы работающей экономики (первое издание). - Душанбе: “Ирфон”, 2009. - 302 с. (Саҳ. 185-186).
9. Мерганов Д. Аз пашша набояд фил сохт. Ва ё чӣ гуна «қоршиносон»-и аз нозуқиҳои бахши молия ва низомӣи бонкӣи беҳабар дар тақия ба суҳанони беасос хомаронӣи менамоянд

<https://khovar.tj/2020/12/03/az-pashsha-naboyad-fil-soht-va-yo-ch-guna-korshinoson-i-az-nozuki-oi-bahshi-moliya-va-nizomi-bonk-behabar-dar-takya-ba-suhanoni-beasos-homaron-menamoyand/>.

10. Ҳолат ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон/https://Амит_khovar.tj/2020/12/dar-kumitai-rushdi-ma-al-olat-va-durnamoi-rushdi-i-timoiyu-i-tisodii-viloyat-o-va-sha-ru-no-iya-o-barras-shud/.

УДК: 631.115.11

Алишоев Х.Х., Раҳимов М.А.

РОЛЬ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье исследуется роль предпринимательства особенно производственного предпринимательства в развитии национальной экономики. В процессе углубления рыночных отношений и тенденций глобализации особое внимание уделяется развитию производственного предпринимательства.

Отмечено, что предпринимательство играет важную роль в социально-экономическом развитии страны, способствуя формированию конкурентной среды, росту производства потребительских товаров, расширению сферы услуг, созданию новых рабочих мест и приданию экономике дополнительной стабильности.

Исходя из этого, заключено, что предпринимательство играет ключевую роль в решении социально-экономических проблем страны, а также в повышении благосостояния населения.

Ключевые слова: предпринимательство, производственное предпринимательство, национальная экономика, экономический рост, рыночная экономика, инновация, промышленность, промышленное производства и т.д.

Алишоев Х.Х., Раҳимов М.А.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур нақши соҳибкорӣ, алаҳусус соҳибкории истеҳсолӣ дар рушди иқтисоди миллӣ баррасӣ шудааст. Дар раванди тезу тунд шудани муносибатҳои бозорӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва маҳсусан ба соҳибкории истеҳсолӣ диққати маҳсус дода мешавад.

Соҳибкорӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар нақши муҳим дошта, дар ташаққули муҳити рақобат, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти истеъмолӣ, тавсеаи баҳши хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва устувории иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Аз ин лиҳоз, соҳибкорӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар, инчунин неқӯаҳволии аҳоли ва баланд бардоштани даромади аҳоли нақши калидӣ дорад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, иқтисоди миллӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисоди бозорӣ, инноватсия, саонат, истеҳсолоти саноатӣ ва ғ.

Alishoev Kh.Kh., Rakhimov M.A.

ROLE OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

This article explains the role of entrepreneurship, especially production entrepreneurship, in the development of the national economy. In the process of deepening market relations and globalization of the economy, special attention is paid to the development of entrepreneurial activity in the main production entrepreneurship.

Entrepreneurship plays an important role in the socio-economic development of the country, contributing to the formation of a competitive environment, growth in the production of consumer goods, expansion of the service sector, creation of new jobs, and giving the economy additional stability.

Based on this, we can assume that entrepreneurship has a key role in solving the socio-economic issues of the country, as well as the welfare and income of the population.

Key words: entrepreneurship, industrial entrepreneurship, national economy, economic growth, market economy, innovation, industry, industrial production, etc.

Предпринимательская деятельность играет важную роль в экономическом развитии любой страны. Следовательно, предприниматели являются катализатором индустриализации экономического развития. Если технический прогресс в сфере предпринимательства не будет использоваться в направлении экономики, технический прогресс сам по себе не приведет к экономическому развитию.

Таким образом, предприниматели обеспечивают благополучие населения, создавая бизнес и создавая ценности. Следовательно, за счет экспорта товаров и услуг они могут обеспечить национальную экономику ценной иностранной валютой, которая важна и необходима для импорта товаров и услуг. Кроме того, они обеспечивают, создавая рабочие места, которые люди в странах платят за рабочие места. Более того, своими социальными усилиями они вносят вклад в обеспечение устойчивости и социальной справедливости.

Некоторые международные эксперты в последние годы заявляют, что именно предприниматели удерживают страну от развала из-за социальных и политических факторов.

Предприниматели комбинируют различные факторы производства, чтобы создать новое прибыльное бизнес-предприятие. Предприниматели сами по себе являются важным «фактором производства» и важной структурной рыночной экономики (схема-1).

Схема 1. Важность предпринимателя в рыночной экономике
Составлено автором

Теперь будем рассматривать и объяснять факторы влияющие на развития предпринимательства в национальной экономике.

Эволюция свободного рынка. Предприниматели важны на свободном рынке, потому что они помогают рынку реагировать на изменение цен и предпочтений потребителей. Например, с ростом использования информационно-коммуникационных технологий предприниматель может увидеть потенциал для создания новой службы доставки на дом, которая использует приложение для покупок. Без предпринимателей товарные рынки станут статичными и будут медленно реагировать на изменения в новых технологиях и тенденциях.

Повышение эффективности. Успешный предприниматель может получать доход от налаженного бизнеса. Это может вызвать «творческое разрушение». Фраза, используемая для описания изменений в экономике, которые в краткосрочной перспективе могут привести к прекращению деятельности фирм или потере рабочих мест. Однако, этот потенциал созидательного разрушения также создает стимул для уже существующего бизнеса адаптироваться и повышать свою эффективность.

Динамическая эффективность. Предприниматели могут вносить радикальные изменения и внедрять инновационные технологии, которые существенно продвигают отрасль. Например, новаторское использование Генри Фордом сборочных линий позволило резко сократить средние затраты на производство легкового автомобиля. Его экономия на эффективности заставила других автопроизводителей последовать его примеру.

Новые рынки. Предприниматели часто могут «пересмотреть правила» существующей отрасли. Например, в 2000-х годах, если вы хотели снять комнату, вы просматривали газетные объявления и должны были принять решение на основе 40 слов текста. Тем не менее, новый сервис Somon.tj, который создало новый рынок и новую услугу, повышающую эффективность найти совместимого выбора.

Новая гиг-экономика. Новая технологическая экономика предлагает расширенные возможности для предпринимателей. Низкие начальные затраты дают предпринимателям возможность найти новые нишевые рынки для развития.

Новые ценности. Предприниматель - это не только цена и прибыль. Предприниматель может быть заинтересован войти в отрасль, чтобы предложить более этический продукт или предоставить услугу сообществу.

Предприниматель может продать свой новый бизнес по цене, превышающей затраты на вводимые ресурсы, или продолжить рост и развитие бизнеса.

Традиционные неоклассические идеи экономического развития были впервые развиты ученым по имени Роберт Солоу в статье 1956 года «Вклад в теорию экономического развития» [1. Страницы 128-129]. В этой статье Солоу указывает, что экономический рост является функцией двух факторов: один - это уровень капитала, а другой - труд в конкретном секторе. Точный характер этой функции определяется технологическими возможностями, доступными рассматриваемому сообществу [2. С. 66].

Ханс Питлик в своей статье «Путь либерализации и экономического роста», отмечает, что согласно многочисленным эмпирическим исследований рыночная политика правительства положительно влияет на экономический рост данной страны. Он объясняет это тем, что рыночная политика увеличивает выгоды, которые люди получают за выполнение деятельности, которая способствует экономическому росту [3. Стр.57]. Эта теория предполагает, что на предпринимательство может оказывать значительное влияние на политику правительства, ориентированная на рыночные отношения.

Однако тот факт, что на предпринимательство могут влиять некоторые традиционные факторы экономического роста, не обязательно исключает его в качестве отдельного предиктора экономического роста. Если существует хотя бы один фактор, влияющий на предпринимательство, не входящий в число традиционных факторов экономического роста, и предпринимательство действительно влияет на экономический рост, то предпринимательство следует рассматривать как дополнительный отдельный фактор экономического роста. Причина этого в том, что, если на предпринимательство влияет один или несколько факторов, помимо традиционных факторов экономического роста, и предпринимательство оказывает влияние на экономический рост, то предпринимательство по сути выступает в качестве этих факторов. Существует множество теорий, которые предполагают, что на предпринимательство действительно влияют факторы, помимо тех, которые традиционно считались влияющими на экономический рост.

Одну из этих теорий можно найти в идеях Йозефа Шумпетера. В своей работе «Теория экономического развития» Шумпетер отмечает, что предпринимательство вызывает экономический рост, путем использования средств производства в обществе в более новых и более эффективных комбинациях [4. Стр 74]. Таким образом, Шумпетер утверждает, что именно предпринимательство является ключевым фактором технологических инноваций. В другом случае он утверждает, что предпринимательство - это процесс, который полностью отличается от рационального экономического поведения людей, а не его естественный результат. Его аргументация заключается в том, что для того, чтобы люди вели себя экономически рационально, они должны обладать определенным объемом знаний, на которых они будут основывать свои решения. Он также утверждает, что, поскольку люди обычно черпают знания из своего прошлого опыта, все их рациональное экономическое поведение будет основано на прошлых идеях и событиях. Согласно Шумпетеру, экономически рациональное поведение по определению не является новаторским. В результате рациональное экономическое поведение не может привести к созданию совершенно новых и непроверенных комбинаций средств производства, основного компонента предпринимательства [4. Стр 79-81]. Таким образом, рациональное экономическое поведение просто заставит людей адаптироваться к любым изменениям в уровнях этих традиционных факторов. Таким образом, предпринимательство, требующее инноваций, не может быть естественным результатом только традиционных факторов экономического роста.

Роберт Беднарзик также выдвигает аргумент, что предпринимательство не является исключительно результатом традиционных факторов экономического роста. В своей статье «Роль предпринимательства в росте рабочих мест в США и Европе». Беднарзик выделяет семь основных факторов, влияющих на предпринимательство в данной стране:

существующие возможности для предпринимательства, демографические факторы, уровень образования, предпринимательский потенциал, инфраструктура и т. д. [5.стр. 14-15]. Беднарзик также утверждает, что существует положительная взаимосвязь между предпринимательством и экономическим ростом.

В условиях перехода к рыночным отношениям и процессе глобализации сегодня в Республике Таджикистан уделяется особое внимание в сфере развития экономики. Прежде всего, предпринимательская деятельность является одной из главных факторов производства, во-вторых она является главным источником доходной части государственного бюджета и именно по этой причине сегодня в стране придается огромное значение этой сфере.

Республика Таджикистан после приобретения независимости достиг значительных результатов в данной направлении.

Например, с помощью предпринимательства в стране решена проблема сокращения бедности, сокращения безработицы, пополнения государственного бюджета и многие другие.

Сегодня в стране много предпринимателей, которые работают в различных секторах экономики. Роль предпринимательства в стране очень важна и также зависит от уровня экономического развития страны.

В наше время Правительство Республики Таджикистан придает большое значение развитию промышленного предпринимательства и принимает необходимые меры для стимулирования и создания благоприятных условий для увеличения инвестиций в этот сектор экономики, в том числе за счет привлечения иностранных инвестиций.

Вклад предпринимательства в социально-экономическую сферу страны играет важную роль и способствует формированию конкурентной среды, росту потребительских товаров, расширению сферы услуг, созданию новых рабочих мест и дополнительной стабильности экономики.

Как известно, для быстрого развития этого сектора необходимо создать условия и условия для ведения бизнеса. Одним из основных условий устойчивого развития предпринимательской деятельности является адресная экономическая поддержка государства.

Основным конституционным принципом в сфере экономики является принцип свободы экономической деятельности, который реализуется через призму прав и обязанностей гражданина. Каждый имеет право заниматься предпринимательской деятельностью.

В Республике Таджикистан государственная поддержка малого предпринимательства осуществляется по следующим направлениям:

- формирование инфраструктуры поддержки и развития предпринимательства;
- создание льготных условий использования субъектами предпринимательства государственных финансовых, материально-технических и информационных ресурсов, а также научно-технических разработок и технологий;
- установление упрощенного порядка регистрации субъектов предпринимательства, лицензирование их деятельности, сертификации их продукции, представления государственной статистической и бухгалтерской отчетности;
- поддержка внешнеэкономической деятельности субъектов предпринимательства, включая содействие развитию их торговых, научно-технических, производственных, информационных связей с зарубежными государствами;
- организация подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров для предприятий.

В Республике Таджикистан из года в год уже количество предприятий и субъектов предпринимательской деятельности увеличивается и дает шанс населению республики

найти новых рабочих мест. Именно с помощью этого они могут обеспечить благосостояние населения.

В таблице 1 показано распределение предприятий и организаций по видам экономической деятельности с 2012 по 2018 года.

Таблица 1.

Распределение предприятий и организаций по видам экономической деятельности

Всего в том числе:	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Горнодобывающая промышленность	196	271	321	335	384	370	408
Обработывающая промышленность	1817	2479	2731	2711	2815	2732	2902
Строительство	2027	2362	2571	2781	2812	2818	2953
Торговля	3845	7214	7721	7831	7948	8024	8298
Финансовое посредничество	251	273	291	283	310	308	322

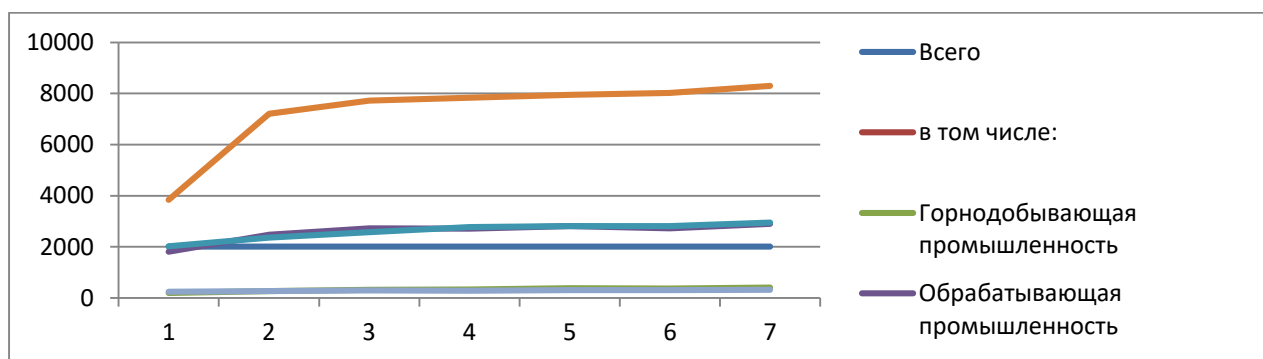

Рисунок -1. Определение предприятий и организаций по видам экономической деятельности

Как показывают данные по таблице 1 и диаграмма в основном предприниматели работают в сфере торговли. Именно поэтому, Президент страны и Правительство сегодня принимают меры и поддерживают предпринимательскую деятельность в сфере промышленности.

Таблица 2.

Число предприятий и организаций по территории Республики Таджикистан

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всего	32684	39824	42206	42358	42347	42031	43252
в том числе:							
ГБАО	1208	1478	1603	1724	1725	1609	1669
Хатлонская область	9876	11917	12516	12350	12346	12484	12773
Согдийская область	7695	9926	10611	10328	10325	10716	11025
г. Душанбе	8546	9940	10556	10860	10856	10280	10656
РРП	5359	6563	6920	7096	7095	6942	7129

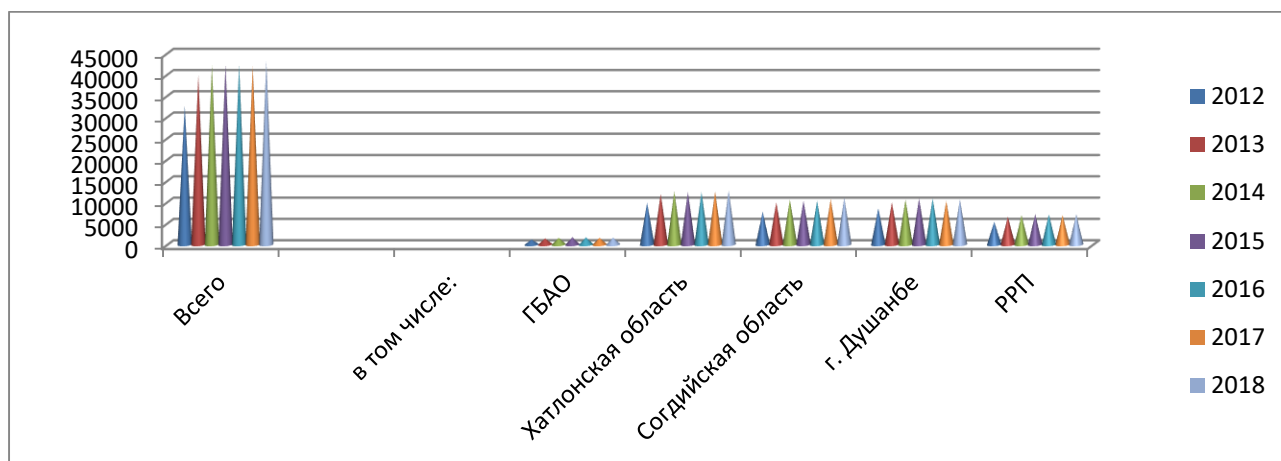

Рисунок-2. Действующие предприятий и организаций по территории Республики Таджикистан

В странах с развитой рыночной экономикой вклад предпринимательства основан на принципе сотрудничества крупных и малых предприятий, причем крупные предприятия ориентированы не на подавление малого бизнеса, а, напротив, на взаимовыгодное сотрудничество с ним. Поэтому малые и средние предприятия дополняют друг друга, особенно в области специализации и инноваций. Если крупномасштабное производство ориентировано на массовый спрос, производство крупных партий стандартной продукции, то малые предприятия работают в небольших секторах рынка, в местах по своему выбору с ограниченным ассортиментом продукции.

В заключение хочется отметить, что в процессе углубления рыночных отношений и глобализации экономики предпринимательство и ее развития в целом остается актуальным в современном мире. Именно поэтому, она имеет огромное значение в развитии национальной экономики. Надеемся, что в дальнейшем она развивается и обеспечивая рост экономики страны, а также для повышения благосостояния населения и решение социально экономических проблем она играет ключевого роля.

ЛИТЕРАТУРА

1. Todaro, Michael P. and Stephen C. Smith. Economic Development. 10th ed. Boston, MA: Addison Wesley, 2008.
2. Solow, Robert M. "A Contribution to the Theory of Economic Growth." The Quarterly Journal of Economics, Vol.70, No.1, 1956, 65-94.
3. Pitlik, Hans. "The Path of Liberalization and Economic Growth." Kyklos, Vol.29, No.1, 2002, 57-79.
4. Schumpeter, Joseph A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge: Harvard University Press, 1934.
5. Bednarzick, Robert W. "The Role of Entrepreneurship in U.S. and European Job Growth." Monthly Labor Review, Vol. 123, No.7, 2000, 3-16.
6. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.

Рашидова Д. Дж.

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ, УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются проблемы, а также дается теоретическое обоснование связанные в сфере высшего профессионального образования ощутимое влияние оказывают глобализационные процессы, мирового образовательного пространства и мирового рынка образовательных услуг и мирового рынка труда.

На рынке образовательных услуг, хотя присуще характерные отраслевые отличия, которые проявляются в специфических особенностях содержания, технологий и условий производства и предложения образовательных услуг на рынке образовательных услуг, а также в составе и уровне профессиональных компетенций работников вузов, но ему присущи закономерности товарного рынка и конкурентного взаимодействия участников.

В сфере высшего профессионального образования объектом конкурентоспособности выступает образовательная услуга. Эта услуга как объект формируется в результате деятельности субъектов - вузов, который охватывает управленческие, организационные, производственные и сбытовые процессы. Поэтому способность учреждений сферы высшего профессионального образования конкурировать, выигрывать в конкуренции, дающем ему возможности в сохранении существующих положений, привлечении новых потребителей и завоевании устойчивого положения на рынке образовательных услуг характеризует конкурентоспособность вузов. Таким образом, конкурентоспособность отражает функциональный результат использования системы факторов, действия конкуренции на рынке.

Ключевые слова; образования, высшей, профессиональный, глобализация, услуг, рынок, производства, управление, организационные, производственные, потребитель, конкуренция, качества, издержки потребителя, эффективность обучения, показатели, факторы.

Рашидова Д.Ч.

УСУЛИ БАҲОГУЗОРИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТАЪЛИМӢ, МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар мақола мушкilotи марбут ҳамчунин асоснокунии назариявӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ дида баромада шудааст, ки ба равандҳои ҷаҳонишавии ғазои таҳсилот ва бозори ҷаҳонии хидматҳои таҳсилот ва бозори меҳнати ҷаҳонӣ таъсири назаррас доранд.

Дар бозори хизматрасонии таҳсилот, гарчанде ки фарқиятҳои ҳоси соҳавӣ мавҷуданд, ки дар хусусиятҳои ҳоси мундариҷа, технология, шароити истеҳсолот ва пешниҳоди хидматҳои таҳсилот дар бозори хизматрасонии таҳсилот, инчунин дар таркиб ва сатҳи салоҳияти касбии кормандони донишгоҳ зоҳир мешаванд, балки онро қонуниятҳои бозори мол ва боҳамтаъсиркунии рақобатпазирӣ иштирокчиён тавсиф мекунад.

Дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ, объекти рақобатпазирӣ хизматрасонии таҳсилот мебошад. Ин хизматрасонӣ, ҳамчун объект дар натиҷаи ғайолияти субъектҳо - донишгоҳҳо ташаккул меёбад, ки равандҳои идоракунӣ, ташкилӣ, истеҳсолӣ ва фурӯшро фаро мегирад. Аз ин рӯ, қобилияти муассисаҳои соҳаи таҳсилоти олии касбӣ барои рақобат, пирузӣ дар рақобат, ки ба он имконият медиҳад, ки мавқеи мавҷударо нигоҳ дорад, истеъмолкунандагони навро ба даст орад ва дар бозори хизматрасонии таҳсилот мавқеи

устуворро ба даст орад. Ҳамин тарик, рақобатпазирӣ натиҷаи функционалии истифодаи системаи омилҳое, ки амали рақобатро дар бозор инъикос мекунад.

Калидвожаҳо; маълумот, оӣ, касбӣ, ҷаҳонишавӣ, хидматҳо, бозор, истеҳсолот, менеҷмент, ташкилӣ, истеҳсолӣ, истеъмолкунанда, рақобат, сифат, харочоти истеъмолӣ, самаранокии омӯзиш, нишондиҳандаҳо, омилҳо.

Rashidova D. D.

METHODOLOGY FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF EDUCATIONAL SERVICES, INSTITUTIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

The article discusses the problems and also provides a theoretical basis associated with the sphere of higher professional education is influenced by the processes of globalization, the world educational space and the world market of educational services, the world labor market.

In the market of educational services, although there are characteristic industry differences, which are manifested in the specific features of the content, technologies and conditions of production and supply of educational services in the educational services market, as well as in the composition and level of professional competencies of university employees, but it is characterized by the laws of the commodity market and the competitive interaction of participants.

In the field of higher professional education, the object of competitiveness is an educational service. This service as an object is formed as a result of the activities of subjects - universities, which covers management, organizational, production and sales processes. Therefore, the ability of institutions in the sphere of higher professional education to compete, to win in competition, which gives it the opportunity to maintain existing positions, attract new consumers and gain a stable position in the educational services market, characterizes the competitiveness of universities. Thus, competitiveness reflects the functional result of using a system of factors, the action of competition in the market.

Keywords; education, higher, professional, globalization, services, market, production, management, organizational, production, consumer, competition, quality, consumer costs, learning efficiency, indicators, factors.

Развитие рыночных отношений в сфере высшего профессионального образования неразрывно связано с борьбой их субъектов (вузов), как и других участников рыночных отношений, за более выгодные условия функционирования и реализации образовательных услуг с целью обеспечения финансовой устойчивости. В экономической литературе подобное столкновение интересов называется конкуренция. Следует отметить, что в сегодняшних условиях формирование потенциальной возможности отечественных субъектов высшего профессионального образования в конкурентной борьбе на рынке образовательных услуг и достижению эффективных результатов все более осложняется. Поскольку в сфере высшего профессионального образования ощутимое влияние оказывают глобализационные процессы, мирового образовательного пространства и мирового рынка образовательных услуг и мирового рынка труда. В этих условиях достижения конкурентоспособности отечественных вузов зависит от уровня их способности к постоянному приспособлению к изменяющимся внешним условиям, что требует поиска современной концепций функционирования и развития учреждений высшего профессионального образования, повышения его конкурентоспособности [1].

На рынке образовательных услуг, хотя присуще характерные отраслевые отличия, которые проявляются в специфических особенностях содержания, технологий и условий производства и предложения образовательных услуг на рынке образовательных услуг, а также в составе и уровне профессиональных компетенций работников вузов, но ему присущи закономерности товарного рынка и конкурентного взаимодействия участников.

Как отмечается в экономической литературе, отдельные авторы «конкурентоспособность есть способность заинтересованных сторон рынка к конкуренции, она всегда представляет собой предпосылку их конкурентных действий, в том числе и в сфере образования» [2]. Следовательно, можно утвердить, что конкурентоспособность отечественных учреждений сферы высшего профессионального образования имеет рыночную природу.

Понятие «конкурентоспособность» в экономической литературе рассмотрено широко. В общем, конкурентоспособность представляет собой способность субъектов конкурировать или соперничать. В процессе исследования и оценки конкурентоспособности вузов необходимо различает конкурентоспособность *объекта и субъекта*. В сфере высшего профессионального образования объектом конкурентоспособности выступает образовательная услуга. Эта услуга как объект формируется в результате деятельности субъектов - вузов, который охватывает управленческие, организационные, производственные и бытовые процессы [8]. Поэтому способность учреждений сферы высшего профессионального образования конкурировать, выигрывать в конкуренции, дающем ему возможности в сохранении существующих положений, привлечении новых потребителей и завоевании устойчивого положения на рынке образовательных услуг характеризует конкурентоспособность вузов. Таким образом, конкурентоспособность отражает функциональный результат использования системы факторов, действия конкуренции на рынке.

Поиск механизмов повышения конкурентоспособности зависит от особенности объектов конкурентоспособности, уточнения цели и масштабов его оценки [3]. Анализ и оценка уровня конкурентоспособности, прежде всего, связан с объектом конкурентоспособности - образовательных услуг. Поскольку страновая и отраслевая конкурентоспособность в конечном итоге исходит или зависят от способности вузов, с другой стороны, производство и предоставление конкурентоспособной образовательной услуги возможно в благоприятных условиях, которые созданы для учреждений сферы высшего профессионального образования и в стране в целом [4]. Конкурентоспособность образовательных услуг и образовательных программ (как продукт труда) зависит от конкурентоспособности самого вуза, его финансово-экономическое состояния, имиджа и репутации. Автор придерживается мнения Фатхутдинова Р. А. о том, что конкурентоспособность всех уровней (страна, регион, отрасль) является как внешний фактор конкурентных преимуществ образовательных услуг. В действительности увеличение конкурентоспособности образовательных услуг на всех уровнях определяется качественным уровнем учреждений сферы высшего профессионального образования производимых образовательных услуг как товара, который в результате их деятельности улучшается все интегральные и частные показатели конкурентоспособности услуг [5]. Таким образом, конкурентоспособность объектов нижестоящего уровня (вузов) является фактором конкурентоспособности других вышестоящих уровней. Как выше отметили, в свою очередь, вышестоящие организации сферы высшего профессионального образования формируют условия для обеспечения конкурентоспособности вузов страны.

Следует отметить, что качество образовательных услуг и его конкурентоспособности имеют между собой тесную связь. Качество как комплекс свойства образовательных услуг формируется во всех последовательных стадиях ее производства и оказания. Следует заметить, что конкурентоспособность образовательных услуг проявляется лишь после ее реализации. Отсюда категории «качество» и «конкурентоспособность» проявляются в разных стадиях или сферах. Тем не менее, качество образовательной услуги является одним из фундаментальных факторов, которое определяет конкурентоспособность вузов.

Конкурентоспособность учреждений сферы ВПО является сложной структурой, которая имеет свои показатели. В экономической литературе существует различные группировки системы качественных и количественных показателей

конкурентоспособности, которые классифицируются. По мнению А.М. Яновского Показатели конкурентоспособности продукта/услуг группировал следующим образом:

- а) показатели качества, полезность услуг образования;
- б) издержки потребителя или его цена;
- в) показатели, которые характеризует эффективность оказания услуг (способ продвижения, каналы реализации и др.).

Последняя группа относится к маркетинговым сферам. По мнению другого автора - Романова И.Б. первую группу показателей, предложенную А.М. Яновским, - качество образовательной услуги, разделил на две подгруппы:

- а) нормативные - соответствие основные индикаторы образовательных услуг к установленным государствам стандартам, нормам;
- б) показатели, которые оценивает новые свойства предлагаемой образовательной услуги.

Вторая группа показателей конкурентоспособности ограничивает только с характеристикой и ценой ее реализации. В третьей группе - маркетинговых факторов он добавляет еще факторы как доверие к вузу, доступность образовательных услуг, интенсивность рекламы.

При оценке уровня доступности к конкретной образовательной услуги необходимо учитывать разнообразие организации форм обучения в учреждениях высшего профессионального образования, наличие филиалов вузов по регионам страны, а также степень развитости системы дистанционного обучения. Количество рекламных роликов их выпуска на средствах массовой информации, численность проинформированной группы населения, потребителей образовательных услуг и т.д. отражает показатель интенсивности рекламы. Таким образом, показатели соответствия услуг нормативной базы, его качества, цены реализации и эффективности производства и предложения образовательных услуг входит в состав факторов, определяющие конкурентоспособность образовательной услуги [7].

Таким образом, конкурентоспособность образовательных услуг вузов - это способности достижения производимых и предоставляемых им услуг конкурентные преимущества по сравнению аналогичных услуг производимый и оказываемых других вузов.

Отдельные авторы, классификационную схему, которая отражает факторы конкурентного преимущества образовательных услуг и его конкурентоспособности, представляют в виде цепочки: цена - качество - сервис - маркетинговое окружение (таблица 1).

Таблица 1.

Факторы конкурентоспособности образовательных услуг и учреждений сферы высшего профессионального образования

№	Факторы	Характеристика
1.	Цена	Соотношение уровня цены с ценами вузов - конкурентов. Развитость системы дифференциации цен в зависимости от соотношения спроса и предложения на рынке образовательных услуг и рынке труда, а также политики конкурентов.
2.	Качества	Полезности образовательных услуг (востребованность выпускников функциональность, быстрое трудоустройство, соответствие стандартам), престижность
3.	Сервис	Уровень доступности образовательных услуг, доведение их до потребителя, уровень обслуживания, наличие общежитий, спортзалов, центров по сервисному обслуживанию и др.

4.	Маркетинговое окружение	Эффективность рекламных мероприятий, связь с общественностью, с агентами рынка труда, работодателей и т.д.
----	--------------------------------	--

Образовательные услуги, как и все товарные свойства, определяют размер издержек или расходов, необходимых для их производства и использования, то есть цена потребления [7]. Необходимо подчеркнуть, что цена потребления складывается из рыночной, а также расходов, связанных с приобретением потребителями образовательных услуг в период его жизненного цикла. Об этом речь идет ниже.

Конкурентоспособность образовательных услуг можно характеризовать в рамках трехуровневой системы.

Во-первых, конкурентоспособность услуг отражает уровень соответствия комплексных показателей образовательных услуг требованиям нормативных и образовательных стандартов Министерства образования науки Республики Таджикистан. Этот уровень выступает как средний или минимальный уровень функционирования вузов.

Во-вторых, конкурентоспособность отражает уровень соответствия совокупность показателей образовательных услуг аналогичным показателям самых ведущих или пилотных учреждений сферы высшего профессионального образования республики. Этот уровень отражает как выполнение требований стандарта уровня, так эффективного распределения и продвижения услуг, который отражает качественную работу трудового коллектива вуза, обеспечивающего эффективное и максимальную реализацию образовательных услуг.

В - третьих, конкурентоспособность отражает состояние превышения совокупности показателей по сравнению с аналогичными показателями ведущих вузов страны по уровню удовлетворения запросов потребителей образовательных услуг, работодателей. Это определяет уровень конкурентного преимущества учреждений высшего профессионального образования. Здесь, явно проглядывается конкурентное преимущество вуза перед другими. Другим словом, система показателей качества, финансово-экономического состояния, распространения услуг по потребителям, предложение на рынке, а также показатели деятельности профессорско-преподавательского состава учреждений высшего профессионального образования является более высоким по сравнению с другими вузами республики.

В целом, конкурентоспособность образовательных услуг характеризуется уровнем востребованности выпускников конкретного вуза по определенной специальности на рынке труда в ближайшие 5-10 лет, а также высоким уровнем конкурса при поступлении в этот вуз или данную специальность.

Как было отмечено, индикатор качества, прежде всего, выражается в степени соответствия образовательных услуг и учебных программ, требованиям стандарта, пунктам Закону РТ «Об образовании», которые основаны на мировом опыте в обеспечении качества образования. В связи с этим можно предложить следующие концепции управления качеством:

- ориентации на потребителя и потребности рынка труда, поскольку показатель качества устанавливает потребитель, вузы должны акцентировать серьёзное внимание на исследование потребностей, спроса и ожиданий потребителя и рынка труда;

- процессный и системный подход в методах управления качеством производства и предоставление образовательных услуг посредством взаимовязанным в согласованную систему;

- лидерство руководства: методы организации работы и учебных процессов в рамках системы управления должны исходить из общей политики и целями вуза, устанавливаемых учёным советом и ректоратом, которое обеспечивает реализацию целей на основе эффективного вовлечения необходимых ресурсов;

-вовлечение профессорско-преподавательского состава, повышения его активной творческой деятельности в реализации целей, поставленных перед вузами, поскольку это возможно лишь в случае адекватного поведения трудовых коллективов, интеллектуального потенциала на всех уровнях организации.

- непрерывного поиска новых механизмов совершенствования в соответствии с изменением поведения потребителей, работодателей и стейкхолдеров (вузы в этих условиях должны изменить свои поведения за этими процессами, путем обеспечения уровня качества производственных и управленческих процессов);

- повышение уровня информационного обеспечения вуза, которое является базой для принятия реальных управленческих решений: процесс совершенствования должен основываться на реальные информационные ресурсы, данные, которых получены в результате объективных измерений реального состояния качества образовательных услуг;

- взаимовыгодные партнерские отношения с поставщиками: качество образовательных услуг определяется качеством исходного материала, научных услуг, учебников и учебных материалов.

Следует отметить, что в современных условиях при разработке, внедрении и улучшении результативности системы менеджмента, качество требует применения процессного подхода, который направлен на повышение уровня удовлетворенности потребителей образовательных услуг. Процессный подход представляет собой непрерывное управление, который обеспечивает эффективные, согласованные взаимосвязи между отдельными процессами в рамках учреждений сферы высшего профессионального образования, их комбинация [6]. Как выше отметили, соответствие образовательных услуг стандартами или нормативам определяет минимальный уровень качества, а достижение уровня, которые превышают нормативного, то оно соответствует более высоким уровням качества образования.

Следует отметить, что сфера образования является одной из отраслей национальной экономики, поэтому экономические показатели деятельности вузов занимают важное место в системе показателей конкурентоспособности. Экономические показатели характеризуют экономическую природу и стоимостное выражение образовательных услуг. Здесь, прежде всего, необходимо устанавливать стоимость образования, обучения, т.е. издержки вуза на подготовку одного студента. В качестве базового показателя выступает экономическая эффективность деятельности вузов, производства образовательных услуг, которые можно определить, как отношение качества производимых и оказываемых образовательных услуг к его цене. Это определяет доля платы студентов за приобретаемые услуги. В действительности, важнейшей в рассматриваемом контексте, конкурентоспособность образовательных услуг. Главными конкурентными преимуществами при предоставлении образовательных услуг выступают более низкие расходы или издержки на его производство и предоставление, а также специализация учреждений сферы высшего профессионального образования, как показателя способности удовлетворять особые запросы потребителей или заказчиков. К этому еще необходимо включить уровень уникальности, новизны предоставляемые образовательными услугами и их качеством. В условиях рыночной экономики вузы определяют свое поведение и способы конкурентной борьбы на основе использования рыночных механизмов. Например, для каждого вуза цены образовательных услуг другого конкурентного вуза выступает как базовый ориентир для определения цен на производимые и предоставляемые образовательные услуги. В ходе исследования анализируется цена на аналогичные образовательные программы и услуги, предлагаемые вузы конкуренты. Например, Таджикский технологический университет ежегодно проводит маркетинговые исследования формирования цен на конкурентный рынок образовательных услуг. По результатам исследования определяется ход формирования цен на свои услуги. ТГУ в качестве вуза конкурента, прежде всего, принимает

Таджикский институт сервиса и предпринимательства, а также другие учреждения высшего профессионального образования в г. Душанбе, которые осуществляют производство и предоставление аналогических образовательных услуг.

Основной целью исследования является проведение анализа цен на образовательные услуги в конкурентной среде, что определяет решение следующих задач:

1. Установить число вузов по территориальному признаку, осуществляющих подготовку специалистов по аналогическим услугам (вузов-конкурентов).
2. Формировать уровень цен на образовательные услуги в ТТУ по разным направлениям и формам обучения.
3. Установить величину цен на услуги вузов-конкурентов по разным направлениям и специальностям, и сопоставить их с уровнем цен Технологического университета Таджикистана.
4. Рассчитать средний уровень цен в Технологическом университете Таджикистана, а также колебание цен на услуги ТТУ от среднего уровня.
5. Выявить соотношение цен по различным формам обучения в конкурентной среде Технологического университета Таджикистана, и сравнить данное соотношение с соотношением, который характерен для ТТУ.

С учетом специфики территориального расположения и уровня транспортной коммуникаций, которые определяют конкурентную среду Технологического университета Таджикистана рассматривались все вузы, осуществляющие производства и оказание аналогических образовательных услуг и находящиеся в:

- 1) в 46 мкр. района Фирдавси, г. Душанбе;
- 2) в ближайших районах или микрорайонах (63-й, 46-й, Г ипрозем) г. Душанбе.

Расчет цены на образовательные услуги Технологического университета Таджикистана по различным специальностям и формам обучения проведена на базе документации и контрактов (приказы ректора «О стоимости обучения»). В данном случае выбрали только стоимость обучения на 1 курсе. Уровень цен на услуги вузов-конкурентов выявили на основе Интернет-ресурсов (сайтов вузов), а также путем организации анкетного опроса. Сопоставление уровня цен услуг Технологического университета Таджикистана и цены аналогических услуг вузов-конкурентов производили по каждой специальности и по каждой форме обучения.

Средний уровень цен услуги в конкурентной среде Технологического университета Таджикистана рассчитали, как среднее арифметическое по каждой из форм обучения. Рассчитали отклонение цен от средних цен конкурентной среды (вузы-конкурентов), далее рассчитали отклонение в относительном выражении (делением отклонения в абсолютной величине на среднюю стоимость и умножением и на 100%).

Таким же образом проводился расчет по ценам на услуги ТТУ. По результатам анализа цен на образовательные услуги Технологического университета Таджикистана сформулированы следующие выводы:

- самый высокий уровень конкуренции имеют специальности «Финансы и кредит», «Налоги и налогообложение», «Бухучет, анализ и аудит», «Менеджмент организаций» и р.д. Только 7% специальностей очной формы имели цены обучение выше средней (отклонение более 10%) - «Международный маркетинг, дизайн». Около 20 % специальностей имеют цены обучения близко к среднему значению. Такими специальностями явились «Бухучет, анализ и аудит», «Менеджмент организации», «Прикладная информатика, туризм». Более 72% специальностей имели цены обучения ниже среднего значения: «Экономика и управление на предприятиях» (в сфере сервиса), «Управление качеством» и «Экономика труда».

Кроме того, полученные результаты позволили нам разработать следующие рекомендации для дальнейшего совершенствования ценовой политики в Технологическом университете Таджикистана.

1. Необходимо поддержать на постоянном уровне цены образовательных услуг и обучение для тех специальностей, у которых отклонения от среднего уровня не превышают 10%.
2. Снизить стоимость образовательных услуг и обучения в среднем на уровне 10% по тем

специальностям, у которых отклонение выше, чем 10%;

3. Повысить стоимость цены обучения в среднем на 10% в специальностях, где отрицательное отклонение от средней величины цены на конкурентной среде находится в интервале 10-30%.

4. Повысить стоимость образовательных услуг на 20% для специальностей, где отрицательное отклонение от среднего составляет более 30%.

В целом, целесообразно организовать маркетинговые исследования цен на образовательные услуги постоянно, разработать алгоритм мониторинга факторов, влияющие на уровень цен образовательных услуг, регулярно обновлять информационную базу, которая нужна для ценообразования и установления цены образовательных услуг в условиях конкурентной среды. Проведение таких мероприятий по использованию рыночных механизмов, особенно рыночного ценообразования обеспечит рост эффективности деятельности учреждений сферы высшего профессионального образования, и позволит повысить их конкурентоспособность на рынке образовательных услуг.

Другой показатель конкурентоспособности является показатель распространения образовательных услуг по потребителям. Он характеризует коммуникационные связи учреждений сферы высшего профессионального образования для оказания образовательных услуг различным группам населения по формам обучения (очная, очно-заочная, заочная, дистанционная), а также ее организационных структур в регионах республики [8].

В системе показателей конкурентоспособности огромное значение имеют индикаторы продвижения образовательных услуг на рынке образовательных услуг. Этот показатель, характеризует воздействие на рынке рекламы учреждений высшего профессионального образования, организации PR - взаимодействия с общественностью и СМИ. Индикаторы деятельности ППС вуза характеризует продуктивность интеллектуального потенциала и организаторской деятельности орг. структур вуза, профессионализм и опыт управления и организации образовательного процесса в условиях рыночных отношений.

Совокупность вышеотмеченных показателей (конкурентоспособности и конкурентного преимущества образовательной услуги) должна определить направления маркетингового исследования и этапы проведения мониторинга деятельности и конкурентоспособности вуза. Как неоднократно отметили, конкурентоспособность образовательных услуг является одной из важных условий, оценки учреждений сферы высшего профессионального образования. При проектировании мер по повышению конкурентоспособности необходимо ориентироваться на инновационную составляющую услуги.

Таким образом на современном этапе развития Республики Таджикистан возникла острая необходимость разработки и реализации программы структурных преобразований, как в сфере образования, так и в сфере социально-трудовых отношений, направленных на предотвращение дисбаланса рынка образовательных услуг и рынка труда. Оптимизация сети высших профессиональных учебных заведений позволит эффективнее использовать кадровый потенциал, устранить дублирование в подготовке специалистов и, как следствие, повысить качество образовательных услуг. Необходимо проводить ежегодный мониторинг соответствия подготовки профессиональных кадров потребностям экономики и определить перечень специальностей, которыми необходимо руководствоваться вузам при планировании образовательного процесса и потребителям образовательных услуг при выборе профессии и формировании кадровой политики. В вузах необходимо организовать центры содействие трудоустройства своих выпускников и постоянной обратной связи с ними.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антропов В.А. Организация управления подготовкой кадров промышленности. / Антропов В.А. // - Екатеринбург: УГТУ, 1995. -307 с.
2. Антропов В.А. Оценка социально-экономической эффективности функционирования средних

профессиональных учебных заведений. / Антропов В.А., Нестеров В.Л., Ельшина Т.Н. // - Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2001. -142с.

3. Афанасьев В.К., Зарецкий В.С. и др. Высшее образование в России: состояние и проблемы развития. / Афанасьев В.К., Зарецкий В.С. и др. // - М.: НИИВО, 1994. -156с.

4. Бабаев Ю. Качество подготовки специалистов в условиях перехода к рынку // Высшее образование в России. - 1996. -№4. -160 с.

5. Берил С.И. Проблемы организации образования в регионе // Социологические исследования. - 2000. - №4. -С.134.

6. Бочко В.С. Проблемы экономики семьи и семейных инвестиций в образование /Региональная политика: Социальный менеджмент. // -Екатеринбург.: 1997. -С. 40-50.

7. Бочко В.С., Котоломова Л.Я., Плехов В.В. Платные образовательные услуги в государственных высших учебных заведениях. Препринт. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2000. -53 с.

8. Бобиев А. К Механизм обеспечения конкурентоспособности образовательных учреждений государственного сектора высшего образования (на материалах Республики Таджикистан): дисс...канд. экон. наук: 08.00.05/ Ахроридин Кумридинович Бобиев - Душанбе: ТГУК, 2018-199с С.22.

УДК 338.43(565.3)

Чӯрабаев Г.Д., Нёматова М.Х.

ТАҲЛИЛИ ТАҒИРДОДАНИ ИСТЕҲСОЛОТИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА ШАРТҲОИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Дар мақола тағироти истеҳсолоти саноатии кишвар ба шароити гузариш ба рақамикунонии иқтисод таҳлил шудааст. Масъалаҳои муқаммалгардонии сохтори истеҳсолоти саноатӣ, шартҳои муайянкардани таносуби оқилона байни соҳаҳои истихроҷ ва истеҳсолкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: тағирот, самараноксози, рақамикунонӣ, истеҳсолотисаноатӣ, стратегия, ислохот, фаъолиятисармолягузорӣ.

Джурабаев Г.Д., Нематова М.Х.

АНАЛИЗ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН К УСЛОВИЯМ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье приводится анализ трансформации промышленного производства страны к условиям перехода цифровизации экономики. Рассматриваются вопросы оптимизации структуры промышленного производства, условия определения рационального соотношения между добывающей и обрабатывающей промышленностью Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Трансформация, оптимизационная, цифровизация, промышленного производства, стратегия, реформа, инвестиционная активность.

Jurabaev G.D., Nematova M. Kh

**ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF INDUSTRIAL PRODUCTION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO THE CONDITIONS
OF THE DIGITAL ECONOMY**

The article analyzes the transformation of the country's industrial production to the conditions of the transition to the digitalization of the economy. The issues of optimization of the structure of industrial production, the conditions for determining the rational ratio between the extractive and manufacturing industries of the Republic of Tajikistan are considered.

Key words: transformation, optimization, digitalization, industrial production, strategy, reform, investment activity.

Процесс реформирования национальной экономики Таджикистана предопределяет особую необходимость выбора эффективной стратегии хозяйствования не только в целом по стране, но также по отдельным отраслям и регионам страны. Устойчивое развитие экономики страны во многом зависит от состояния и развития промышленного производства.

В настоящее время состояние отечественной экономики находится в процессе преобразования для определения устойчивого развития. Выбор эффективной и обоснованной стратегии требует проведения комплексного анализа ее фактического состояния. Для выявления реальных перспектив экономического развития необходимо определить наиболее значимые параметры, от которых зависит итоговые результаты экономической деятельности страны и регионов. Определяющим направлением развития национальной экономики является разработанная и получившая одобрение Парламента страны «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030)». В этой программе рассматриваются три альтернативных сценария [1, с.86]:

- инерционный;
- индустриальный;
- индустриально-инновационный.

Анализ экономики Республики Таджикистан показывает, что выбор стратегии зависит от уровня развития промышленности. Это связано в первую очередь с тем, что наблюдается их неравномерное развитие, обусловленное различными природно-климатическими факторами, сложившейся инфраструктурой, имеющимся производственным потенциалом, наличием квалифицированных трудовых ресурсов [2, с.191].

Для определения обоснованного устойчивого стратегии развития проведем анализ структуры ВВП страны по направлениям, которые определяют основные его составляющие, в частности сельское хозяйство, промышленность и сфера услуг. По статистическим данным за период 2010-2019гг. нами был проведен многофакторный анализ зависимости ВВП от указанных факторов. Используя пакет прикладных программ в MS Excel «Анализ данных» было получено следующее соотношение:

$$Y = -33232,4 + 0,325X_1 + 3,505X_2 + 0,132X_3 \quad (1)$$

Где X_1 – переменная, отражающая объем промышленного производства; X_2 – переменная, отражающая объем производства в сельском хозяйстве; X_3 – переменная, отражающая объем предоставления платный услуг; Y – переменная, показывающая объем зависимости ВВП от указанных факторов.

Указанные факторы выбраны согласно тому, что эти отрасли являются основными составляющими ВВП страны.

В табл. 1. представлены данные, которые показывают правомерность применения

многофакторного анализа зависимости ВВП от указанных факторов.

Таблица 1

Регрессионная статистика проведенного многофакторного анализа

Множественный R	0,997448893
R-квадрат	0,994904293
Нормированный R-квадрат	0,987260734
Стандартная ошибка	1027,427027

Анализ зависимости (1) показывает, что в структуре объема ВРП страны наибольшее влияние оказывает сельскохозяйственное производство. Увеличение объема сельскохозяйственной продукции на одну единицу приводит к росту объема ВВП на 3,5 единицы, что показывает значимость фактора сельскохозяйственного производства для экономики страны. В то же время доля промышленного производства в структуре ВВП составляет 0,3250 единиц, а доля сферы услуг – 132 единиц. В то же время, как показывает анализ структуры ВВП в развитых странах, доля сферы услуг доходит до 60-70%. Из этого следует, что в настоящее время экономика страны принадлежит к аграрно-индустриальному типу хозяйствования.

На основании проведенных исследований, и по полученным результатам расчетов по развитию экономики Таджикистана и данной структуры ВВП, можно отметить, что за последний период времени (шесть лет) величины ВВП получила прирост более чем в два раза и в 2018г. составил 68844,0млн. сомони. Из приведенной табл. 2.1. следует, что темпы роста ВВП имеют тенденцию к снижению. В 2013г. темпы роста ВВП составили 12%. Далее, они снизились до 7% в 2015г., но затем последовал подъем роста ВВП до 12% в 2018г.

Рассмотрим существующую тенденцию доли промышленного производства, сельского хозяйства и сферы услуг в общей структуре ВВП. Из табл. 2 следует, что доля промышленности, которая до 2014 года имела тенденцию к снижению (с 35% в 2012г. до 30,2% в 2014г.) возросла в 2016 до 32,7% и в 2018г. до 39,0%. Это связано с вводом в эксплуатацию ряда промышленных предприятий. Вместе с тем, наблюдается снижение доли сельского хозяйства в общей структуре ВВП.

Таблица 2

Динамика соотношения ВВП, промышленного, сельскохозяйственного производства, сферы услуг РТ за 2012-2018гг.*

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП РТ (млн.сомони)	36163,1	40525,5	45606,6	48408,7	54479,1	61197,6	68844,0
Темпы роста ВВП РТ		1,12	1,13	1,07	1,13	1,12	1,12
Промышл. РТ факт. (в ценах 2018 г.), (млн.сомони)	12657	13138	13795	15354	17811	21604	23894
Темпы роста Промышл. РТ		1,03	1,05	1,11	1,16	1,21	1,10
Доля пром.РТ к ВВП РТ %	35	32,4	30,2	31,7	32,7	35,3	39,0
С/х РТ, факт. (млн.сомони)	18925,4	20358,5	21197,3	21862,8	23008,3	24576	26370,4

Доля с/х РТ к ВВП РТ %	52,3	50,2	46,5	45,1	42,3	40,1	38,3
Сфера услуг РТ (млн.сомони)	10550,3	11457,3	11572,3	10692,8	10639,3	10884,0	12130,8
Доля сферы услуг РТ к ВВП РТ %	29,1	24,9	25,3	22,0	19,5	17,8	17,6

*Расчитано автором по данным ежегодника: «Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2019 /Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Издательство ООО «ТоРус» г.Душанбе – 2019. Стр. 187, 258, 417.

Из приведенных данных следует, что доля отрасли сельскохозяйственного производства уменьшилась с 52,3% в 2012г. до 40,1% в 2017г. и 38,3% в 2018г. Аналогичная тенденция зафиксирована и в сфере оказания услуг (уменьшение с 29,1% в 2012г. до 17,8% в 2017г. и 17,6% в 2018г.).

Проведенные расчеты показывают, что темпы роста ВВП страны опережают темпы роста промышленного производства. Так, в 2013г. рост валовой внутренней продукт страны составляло 12%, а промышленное производство страны в 2018г. составил 10%. Такое снижение доли промышленного производства, по нашему мнению, во многом обуславливает темпы роста основного фактора показателя промышленного производства в стране как ГУП «Талко».

Этот факт, подтверждает, по нашему мнению, интенсивность проведения рыночных реформ в стране и характеризует проводимую государственную экономическую политику, направленную на осуществление соответствующего современным реалиям, социально-экономические преобразования. Основным направлениям проведения экономических преобразований, является усиление конкурентоспособности промышленного производства страны на мировом рынке. Конечная цель – состоит в переходе структурной составляющей экономики страны от аграрно-промышленному к индустриальному типу развития [4, с.32].

Анализ динамики развития экономики показывают, что экономическая политика Правительства страны, направлена на переход из аграрно-индустриального типа хозяйствования на индустриально-аграрный тип.

В Послании Президента Республики Таджикистан Парламенту страны, Эмомали Рахмона подчеркивается важность сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест. Президент предложил ускорить проведение индустриализации страны и ее объявить четвертой национальной целью (переход на принципы цифровой экономики), чтобы увеличить долю промышленности в валовом внутреннем продукте до 22 процентов (Послание Президента Республики Таджикистан Парламенту страны от 12.2018).

Такая общенациональная тенденция развития отражена и в «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030года (НСР-2030)», одобренной парламентом страны. В этом важном правительственном документе определены направления достижения поставленной задачи, что в свою очередь, требует обеспечения опережающего роста объема производства промышленной продукции страны.

На основе использования статистических данных за 2008-2018гг., нами был проведен корреляционно-регрессионный анализ взаимосвязи ВВП и промышленного производства страны,

В результате проведенных расчетов нами были получены следующие зависимости (табл. 3.):

Рассмотрим данную тенденцию для Республики Таджикистан. На основе

приведенных расчетов общие тенденции развития ВВП и промышленного производства страны на рис. 1.

Таблица 3

Определение зависимостей ВВП, промышленного производства, с/х, сферы услуг РТ*

ВВП	$y = 4777,5x + 26775$	$R^2 = 0,9843$
Пром. РТ	$y = 492,04x^2 - 1512x + 10665$	$R^2 = 0,987$
С/х РТ	$y = 3,025x^2 + 1247,2x + 14240$	$R^2 = 0,9233$
Сфера услуг	$y = 31,829x^3 - 539,12x^2 + 3010,7x + 4945,3$	$R^2 = 0,8998$

*расчеты автора.

Анализ тенденций, представленных на рис. 1 показывает, что относительно высокие темпы роста имеет ВВП РТ, что подтверждается коэффициентом при X. Далее, более высокие темпы имеет промышленное производство РТ. При этом отметим, что, несмотря на имеющийся большой потенциал промышленного производства, пока еще отстают от общего уровня развития экономики в стране. Рассчитанные по приведенным формулам, которые представлены в табл. 3. тенденции показывают, что наблюдается, соответственно, увеличение доли промышленности и сферы услуг в общей структуре ВВП. Выявленная тенденция развития данных отраслей экономики страны обусловлена тем, что темпы роста промышленности и сферы услуг больше чем темпы роста ВВП страны.

Соответственно, темпы роста сельского хозяйства, меньше, чем темпы роста ВВП страны. Иначе говоря, рост объема ВВП определяет, в данном случае, развитие других отраслей экономики, в частности, такие отрасли, как строительство и электроэнергетика.

Отсюда делаем вывод, что более высокие темпы увеличения величины ВВП, наблюдаемые в период 2012-2018гг. можно охарактеризовать следующими макроэкономическими показателями:

- наблюдаемая высокая инфляция в экономике республики;
- преодоления экономического кризиса в стране в период с 1991 по 1996 гг.

Следовательно, на основании приведенных расчетов, можно сделать заключение, что согласно прогнозным данным, можно ожидать стабилизацию темпов роста ВВП страны.

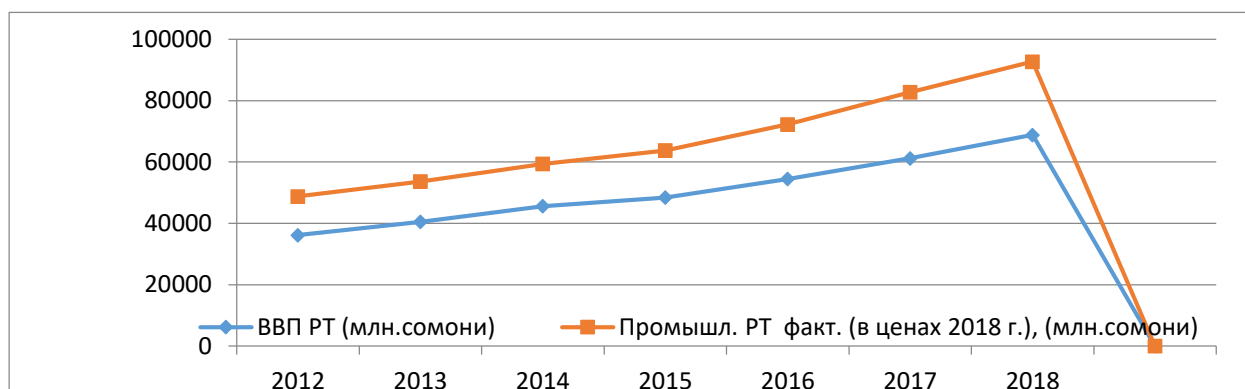

Рис. 1 Тенденции развития ВВП и промышленного производства Республики Таджикистан

Установленное несоответствие в тенденциях темпов увеличения ВВП и промышленного производства показывает настоятельную необходимость выработки соответствующего комплекса управленческих воздействий. Одним из возможных

мероприятий является реализация такой политики по инвестированию, которая будет направлена целевым образом, на достижение опережающих темпов прироста объема промышленного производства страны по сравнению с ростом объема ВВП. Иначе говоря, необходимо сформировать необходимый комплекс мероприятий для перевода экономики республики из направления аграрно-индустриального хозяйствования в направление индустриально-аграрного хозяйствования. Следовательно, как показывает анализ развития передовых мировых экономик, необходимо добиваться тенденции, при которой реальный объем промышленного производства должен опережать темп роста ВВП [5, с.326].

В этом контексте необходимо отметить, что определяющее значение для ускоренного роста реального объема производства товаров в промышленности является формирование оптимальной структуры данной отрасли экономики. Например, для промышленного производства республики важное значение имеет достижение оптимального соотношения между объемом производства, соответственно в добывающей и обрабатывающей отраслях промышленности республики. Статистическая информация, которая приведена в табл. 4. позволяет сделать вывод, что зафиксирована тенденция роста объема продукции добывающей промышленности, по сравнению с объемом продукции обрабатывающей отрасли.

Согласно приведенным данным, если в 2013г. доля добывающей промышленности составляла 11,2%, то, соответственно, в 2018г. она увеличилась до 19,6%. Соответственно, снижается доля обрабатывающей промышленности. Если в 2013г. доля отрасли обрабатывающей промышленности составила 69,49%, то в 2018г. она уменьшилась до значения 56,6%. Это также следует из того, что с 2013г. по 2018г. объем добывающей промышленности увеличился в 4,2 раза, в то время как объем обрабатывающей промышленности увеличился только в 1,95 раза.

Как показывает мировой опыт развитых стран, ожидаемый переход на индустриально-аграрный тип развития экономики страны, должен быть основан на приоритетном росте отраслей обрабатывающей промышленности, так как они определяют объема выпуска конечного продукта в структуре ВВП страны.

На основании приведенных данных, по нашему мнению, можно заключить, что оптимальная структура производства, достигается при условии определения рационального соотношения между добывающей и обрабатывающей промышленностью. Искомое соотношение зависит от ряда факторов, к которым относятся следующие:

- существующий уровень развития промышленности и ее структуры в масштабе страны, который сложился вследствие деления промышленного производства на региональном уровне, установленные тенденции по концентрации и диверсификации промышленного производства. Исходя из этого, важно выявить уровень взаимосвязи и взаимодействия добывающей и обрабатывающей отраслей и их сложившихся пропорции на уровне регионов [6, с.91];
- учет природно-климатического фактора. Таджикистан относится к странам, имеющих сложный горный ландшафт и существенные различия в региональных; климатических условиях. Это, соответственно, обуславливает проявление затруднений, которые связаны с формированием необходимого инфраструктурного обеспечения. Это, в свою очередь, требует необходимые объемы инвестиционных вложений, что в результате позволит достигнуть уровня конкурентоспособности национального промышленного производства;
- имеющийся кадровый персонал активной части населения страны. В данном случае, определяющее значение имеет степень квалификации трудовых ресурсов страны, т.к. низкий уровень квалификации не способствует достижению высоких темпов роста обрабатывающей промышленности и др [7, с.88-93].

Динамика структуры отраслей промышленности Республики Таджикистан за 2013-2018гг.*

Годы		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2013
Отрасли	Вся промышленность РТ (млн.сомони)	9952	10535	12196	15090	20029	23894	2,40
	I							
Добывающая промышленность (млн.сомони)	II	1117	1402	1640	3004	4524	4686	4,20
	III	11,2%	13,3%	13,4%	19,9%	22,6%	19,6%	
Обрабатывающая промышленность (млн.сомони)ь	IV	6916	6959	8006	9367	11777	13520	1,95
	V	69,5%	66,1%	65,6%	62,1%	58,8%	56,6%	
Прочие отрасли (млн.сомони)ь	VI	1919	2174	2549	2718	3730	5688	2,96
	VII	19,3%	20,6%	20,9%	18,0%	18,6%	23,8%	
Примечание		I – объем промышленности РТ, II – объем добывающей промышленности, III – доля объем добывающей промышленности к объему промышленности РТ, IV – объем обрабатывающей промышленности РТ, V – доля объем обрабатывающей промышленности к объему промышленности РТ, VI – объем прочих отраслей РТ, VII – доля прочих отраслей РТ к объему промышленности РТ,						

*Рассчитано автором по данным ежегодника: «Статистический ежегодник Республики Таджикистан/-2018/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Издательство ООО «ТоРус» г.Душанбе – 2019 Стр. 259.

Выполнение поставленной задачи зависит от проведения политики увеличения инвестиционно-инновационной активности в данной сфере экономики. В данном случае, инвестиционная активность, по нашему мнению, должна быть направлена на ускоренные темпы роста обрабатывающей отрасли промышленности. При этом, для экономики страны особо важны такие отрасли, как легкая и пищевая промышленность, цветная металлургия. Анализ статистических данных показывает, что эти отрасли, которые имели ранее низкие темпы роста, начинают выходить на ускоренные темпы роста. Выявленная тенденция структурных изменений в основном, базируется на адаптации к изменениям конъюнктуры спроса и конкуренции, с учетом проведения политики импортозамещения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. - Душанбе, ООО «Контраст» 2016, С.86
2. Джурабаев Г.Д., Каюмова Ф.А. Региональная стратегия инновационно-ориентированного развития промышленных предприятий. Душанбе: «Ирфон», 2016. - С.191.
3. Джурабаев Г.Д. Проблемы моделирования стратегии развития экономики Республики Таджикистан //Экономика Таджикистана №2, Душанбе 2020 стр. 78-86
4. Каримова М.Т. Направления модернизации в развитии региональной экономики Таджикистан//Известия АН РТ: Серия экономика. - 2010. - № 3-4. - С.32-41.
5. Комилов С.Д. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан // Проблемы современной экономики. 2009. № 1. С. 313-316.

6. Пшиканова Н.И. Структурные реформы региональной экономики: сущность, трансформация форм хозяйства, сдвиги в профилирующих группах отраслей//Вестник АГУ. - М., 2005. - № 3. - С.91-97.
7. Рахимов Ш.М. Реформирование финансовой системы - необходимое условие развития экономики. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/9 (218). С. 88-93.

УДК 339.371.2

Лутфулов М.Д.

ЗАРУРАТИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола зарурат ва имконоти татбиқи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои савдои чакана баррасӣ шудааст. Муаллиф масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодию иҷтимоии фаъолияти корхонаҳои савдои чаканаро яке аз сабабҳои муҳими зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана ҳисоб намуда, мӯҳтаво ва хусусиятҳои хоси ин технологияҳоро шарҳ додааст. Дар натиҷаи таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта самтҳои асосии татбиқи технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣи корхонаҳои савдо муайян карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, рушди инноватсионӣ, савдои чакана, рақобатпазирӣ, самаранокии иқтисодӣ, мерчендайзинг.

Лутфулов М.Д.

НЕОБХОДИМОСТЬ И ВОЗМОЖНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РОЗНИЧНЫХ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматриваются необходимость и возможности внедрения цифровых технологий на предприятиях розничной торговли. Автор рассматривает вопрос повышения экономической эффективности предприятий розничной торговли как одну из важных причин необходимости внедрения цифровых технологий в розничную торговлю, разъясняет содержание и специфику этих технологий. В результате анализа опыта развитых стран были определены основные направления внедрения цифровых технологий для повышения конкурентоспособности предприятий торговли.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, инновационное развитие, розничная торговля, конкурентоспособность, экономическая эффективность, мерчендайзинг.

Lutfuloev M.D.

NECESSITY OF IMPLEMENTATION DIGITAL TECHNOLOGIES TO INCREASE RETAIL COMPETITIVENESS TRADING COMPANIES

The article discusses the need for and the possibility of introducing digital technologies at retail enterprises. The author considers the issue of increasing the economic efficiency of retail trade enterprises as one of the important reasons for the need to introduce digital technologies in

retail trade, explains the content and specifics of these technologies. As a result of analyzing the experience of developed countries, the main directions of the introduction of digital technologies were identified to increase the competitiveness of trade enterprises.

Key words: digitalization, digital technologies, innovative development, retail trade, competitiveness, economic efficiency, merchandising.

Дар шароити муосир инноватсияҳо, пешрафти илмию техникӣ ва нанотехнологияҳо ба заминаи асосии рушди устувори иқтисодии кишварҳои пешрафтаи дунё табдил ёфтаанд, чунки онҳо имконият медиҳанд, ки тақозои ҷомеа ва аҳоли ба намудҳои гуногуни молу хизматрасонӣ бо сарфаи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ қонеъ гардонида шавад [3].

Дар шароити имрӯза рақобатпазирӣ дар бозор бештар аз маҳсулот ва технологияҳо, ки асоси онҳоро донишҳои нав ташкил медиҳад, вобаста аст. Мутаассифона, аксари корхонаҳои ватанӣ молҳои истеҳсол менамоянд, ки онҳо аз рӯи хосиятҳои сифатӣ аз ҳамтоҳои хориҷӣ нисбатан паст ва ба рақобат дар бозори ҷаҳонӣ тобовар намебошанд. Ин бо он асос меёбад, ки дар ин корхонаҳо технологияҳои кӯҳна истифода бурда шуда, дастовардҳои наватарини илм ва идоракунии камтар татбиқ мешаванд. Бинобар ин барои иқтисодиёти муосир муҳим аст, ки технологияҳои рақамӣ ҳамчун омилҳои пурқуввати баланд бардоштани рақобатпазирӣ корхонаҳо истифода бурда шаванд [1]. Маҳз рушди инноватсионӣ ба ҷумҳурӣ кӯмак мерасонад, ки татбиқи васеи технологияҳои нав ва ташаккули бозорҳои нави фурӯш таъмин карда шаванд.

Зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ барои иқтисодиёти кишвар аз инҳо иборат мебошад:

1. Технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ ба пайдоиши истеҳсолоти нави самарааш баландтар мусоидат намуда, аз бозор корхонаҳои бо технологияҳои ақибмонда мусаллаҳбударо берун мебароранд, ки ба беҳтар гардидани сохтори иқтисодиёт мусоидат менамояд.
2. Рушди инноватсионӣ имкон медиҳад, ки сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби баландшавии самаранокии истеҳсолот, афзоиши ҳосилонокии меҳнат, ташкили ҷойҳои кории нав бо музди меҳнати баланд беҳтар карда шуда, сатҳи хизматрасонӣ дар соҳаҳои иҷтимоии кишвар баланд бардошта шавад.
3. Гузариш ба самти инноватсионии рушд ба густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ илмию техникӣ мусоидат менамояд. Дар миқёси муосири пешрафти илмию техникӣ аксари лоиҳаҳои инноватсиониро дар доираи як давлат амалӣ кардан ғайриимкон аст ва ҳамкориҳои байналмилалӣ ба рушди инфрасохтори ин соҳа кӯмак мерасонад.
4. Истифодаи васеи технологияҳо ва равандҳои рақамӣ рақобатпазирӣ ҳам иқтисоди миллиро дар умум ва ҳам корхонаи мушаххасро баланд мебардорад.
5. Технологияҳои рақамии наватарин ба ташкили фазои ягонаи бозорӣ мусоидат менамоянд. Масалан, истифодаи шабакаи Интернет, аз ҷумла пайдоиши интернет-мағозаҳо, ки дар он харидории молро дар дилхоҳ нуктаи ҷаҳон амалӣ кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, бозори ягонае ташкил мешавад, ки сарҳадҳои онро андозагирӣ кардан ғайриимкон аст.

Қайд кардан зарур аст, ки зарурати татбиқи фаъоли технологияҳои рақамӣ на фақат барои соҳаҳои истеҳсолот ва саноат, балки ҳамчунин барои соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла савдои чакана низ мубрам аст.

Лозим ба ёдоварист, ки таҳти таъсири рақобат технологияҳои рақамӣ ба омилҳои муҳимтарини таъминкунандаи рушди устувори корхонаҳои савдо табдил ёфта истодаанд. Татбиқи технологияҳои рақамӣ имконияти истифодаи технологияҳои нисбатан мукамал ва ташкили раванди савдою технологӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, таъмини муваффақият ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои савдору медиҳад.

Омилҳои муҳим, ки боиси зарурати воқеии татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана мешаванд, таҳлил менамоем.

Пеш аз ҳама, зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана бо масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана вобаста аст. Маҳз татбиқи васеи технологияҳои муосир имкон медиҳад, ки истифодаи оптималии масоҳатҳои савдо, таҷҳизот ва кормандони савдо ба даст оварда шуда, самаранокии баланди фаъолияти корхонаҳои савдо дар умум таъмин карда шавад.

Аммо дар шароити имрӯза чунин технологияҳо фақат аз тарафи баъзе аз шабакаҳои савдои чакана истифода бурда мешаванду халос. Агар оид ба корхонаҳои савдои чаканаи дигар сухан равад, пас дар аксари онҳо технологияҳои рақамие, ки истифодаи самараноки масоҳатҳо, таҷҳизот ва кормандони савдори таъмин менамоянд, амалан истифода бурда намешаванд ва ё дар сатҳи хеле паст қарор доранд.

Ин ҳолат асосан бо он вобаста аст, ки аксари корхонаҳои савдои чакана дар биноҳое ҷойгир шудаанд, ки онҳо ба талаботи муосир оид ба мучаҳҳазгардонӣ, банақшагири, таъминоти техникӣ ва ғайра ҷавобгӯ нестанд. Аксар ҳолат онҳо на дар ҷойҳои махсуси бо ин мақсад сохташуда, балки дар ошёнаҳои аввали биноҳои истиқоматӣ фаъолият доранд, ки барои сатҳи баланди хизматрасонӣ монеа эҷод мекунанд (масалан гузаргоҳҳои танг, миқдори бисёри сутунҳо ва ғайраҳо).

Дар чунин шароит масъалаи бозсозии бисёре аз корхонаҳои савдои чакана бо мақсади такмили фаъолияти онҳо дар асоси татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ мубрам мегардад, ки вай ба баландшавии назарраси самаранокии истифодаи масоҳати савдо, таъмини сарфаи меҳнат ва афзоиши ҳосилнокии он имкон медиҳад.

Афзалиятнокии бозсозӣ ва азнавмусаллаҳгардонии техникӣ дар афзоиши ҳаҷми гардиши мол бо хароҷоти камтарин ва суръати баланд нисбати сохтани объектҳои нав асоснок мегардад. Ҳангоми бозсозӣ сатҳи техникӣ корхона (бо хароҷотҳои нисбатан кам ва дар мӯҳлати кӯтоҳ) баланд шуда, технологияҳои нав тезтар ворид ва фондҳои асосӣ беҳтар истифода бурда мешаванд.

Бозсозӣ бояд ба самтҳои асосии истифодаи самаранокии заминаи моддию техникӣ корхонаҳои савдо табдил ёбад. Масоҳатҳои холишударо метавон ҳамчун қаҳвахона, бар ва дигар объектҳои хизматрасонӣ истифода бурд. Ин бошад ба ҷалби аҳоли, хусусан ҷавонон мусоидат намуда, барои гузаронидани вақтҳои фориғи фарҳангӣ шароит ташкил намояд. Дар баробари ин, натиҷаи бозсозии заминаи моддию техникӣ на фақат самарайи иқтисодӣ дар шакли даромад аз фаъолияти корхонаҳо, балки ҳамчунин самарайи иҷтимоӣ низ шуда метавонад, ки он дар шакли беҳтаршавии хизматрасонӣ ва дар заминаи он баландшавии нуфузи корхонаи савдо зухур меёбад.

Ҳамин тариқ, масъалаи баланд бардоштани самаранокии иқтисодии фаъолияти корхонаҳои савдои чакана яке аз омилҳои муҳими зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин дар шароити муосир масъалаи баланд бардоштани самаранокии иҷтимоии қори мағоза низ хеле муҳим мегардад, ки меъёри асосии он сифати хизматрасонии савдо ба ҳисоб меравад.

Хизматрасонии савдо – ин маҷмӯи унсурҳои фаъолияти савдои корхонаҳои савдои чакана оид ба фурӯши мол ва расонидани хизмат ба аҳоли мебошад, ки ба қонеъгардонии талаботи истеъмолӣ ва ба даст овардани фоиди нигаронида шудааст [4].

Чӣ хеле, ки маълум аст, хизматрасонии савдои чакана бо ду ҷанба тавсиф: дода мешавад-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ вазифаи хизматрасонии савдо ин суръатбахшии ҳаракати савдо, нигоҳдорӣ миқдор ва сифати он аз истеҳсолот то истеъмолот, рушди гардиши савдои чакана мебошад.

Дар навбати худ, вазифаи иҷтимоии хизматрасонии савдо дар қонеъ гардонидани тақозои аҳоли, ташаккули тақозои онҳо ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ифода мегардад.

Унсури асосии хизматрасонии савдо ин мавҷудияти тасниф ё номгӯи зиёд ва сифати баланди мол барои фурӯш, инчунин пешниҳоди маҷмӯи хизматрасониҳои ба

харидор зарур, мебошад. Ин ба корхонаи савдо имконият медиҳад, ки доираи доимии истеъмолгарон ташкил карда шавад, истеъмолкунандагони нав ҷалб гарданд, аз пешбурди фаъолияти савдо даромади калон ба даст оварда шавад [2].

Ташкили дурусти хизматрасонӣ ва сифати баланди он нуфузи корхонаи савдору мустаҳкам менамояд, ба баландшавии сатҳи хизматрасонӣ ва зиёдшавии миқдори харидорони ҳавасманд мусоидат менамояд, ки вай дар навбати худ ба афзоиши ҳаҷми фурӯш, беҳтаршавии нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Дар робита ба ин, бе истифодаи васеи технологияҳои муосир дар ташкили раванди савдою технологӣ дараҷаи муосир ва рақобатпазирии хизматрасонии савдору таъмин кардан ғайриимкон аст. Сухан дар бораи татбиқ ва тақмили чунин технологияҳои рақамӣ дар таҷрибаи хоричӣ ва ватанӣ истифодашуда, ба монанди истифодабарии стандартҳои хизматрасонӣ, мерчендайзинг, менечменти категориявӣ, интернет-технологияҳо, брендинг ва ғайраҳо меравад.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди инноватсионии савдои чакана ҳамчунин сатҳи касбияти мувофиқи кормандон ва муносибатҳои инноватсиониро ба ташкили меҳнат талаб мекунад. Сатҳи пасти омодагии кормандонро ба қатори сабабҳои асосии монешавӣ ба татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана дохил кардан зарур аст. Барои он, ки таҷҳизоти нав ва технологияҳои рақамӣ самаранок истифода бурда шавад, кормандони корхонаҳои савдо бояд дониш ва касбияти махсусро доро бошанд.

Аммо барои рушди инноватсионии савдои чакана фақат мавҷудияти кормандони баландтахассус кофӣ нест. Зарур аст, ки ташкили меҳнат ва ҳавасмандкунии кормандонро, ки бо татбиқи технологияҳои рақамӣ машғуланд, мунтазам тақмил дода шуда, усулҳои идоракунии нисбатан самаранок амалӣ карда шавад.

Зарур аст, ки таҷрибаи пешқадами хоричиро дар ин самт эҷодкорона қабул карда, онро ба воқеияти ватанӣ мутобиқ намуда, истифода бурда шавад. Таҳқиқоти илмии ватанӣ оид ба масъалаҳои ҳавасмандгардонии кормандони савдо дар татбиқи фаъоли технологияҳои рақамӣ дар чараёни савдою технологӣ зарур аст.

Ҳамин тариқ, масъалаи рушди босуръати фаъолияти рақамии савдои чакана дар Тоҷикистон нақши махсусро соҳиб гашта истодааст. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар зинаи муосир ба шартҳои муҳимтарини тараққиёти корхонаҳои савдои чакана ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо табдил ёфта истодааст. Ин раванд тағйиротҳои назаррасро дар ташкили таблиғ ва усулҳои фурӯши мол, тақмилдиҳии усулҳои идоракунии кормандон ва технологияҳои рақамӣ, истифодаи муносибатҳои навро дар ташкили хизматрасонии харидоронро дар назар дорад.

Шиддатёбии рақобат корхонаҳои савдору ҳавасманд мекунад, ки технологияҳои рақамиро барои нигоҳдории мавқеашон дар бозор ва соҳибшавӣ ба афзалиятҳои рақобатии дигар, таҳлил ва татбиқ намоянд.

Раванди ташкил ва татбиқи технологияҳои рақамӣ дар корхонаҳои савдои чакана ба афзоиши самаранокии иқтисодию иҷтимоии фаъолияти онҳо равона карда шудааст, ки он дар беҳтаршавии назарраси сифати хизматрасонии савдо ва нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ инъикос меёбад.

АДАБИЁТ

1. Машокиров Д. Н., Султонов З.С. Электронная коммерция и ее место в развитии цифровой экономики/ Машокиров Д. Н., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2020. № 2(31)-2020, С. 22-29.

2. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография/ Под.ред. д.э.н., профессора Хабибов С.Х.;– Душанбе: “Ирфон”, 2018. С. 21-24.
3. Шаркова А.В. Теоретические аспекты исследования ин-новационной деятельности в трудах российских и зарубежных ученых. В книге: Современное предпринимательство в инновационной экономике Эскиндаров М.А., Алиева И.З., Абрашкин М.С., Аминов И.А. и др. теория и практика. Москва, 2015. С. 10-18.
4. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография/ Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х.Хабибова – Душанбе: “Ирфон”, 2018. С. 47-48.

УДК-620.2

Назарбекова Н.А., Суфиев М.М.

ТАРКИБИ ХИМИЯВИИ МОЛҲОИ ҒИЗОӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИММУНИТЕТИ ИНСОН

Мақола оид ба таркиби химиявии молҳои ғизоӣ ва аҳамияти он дар баланд бардоштани имунитети инсон бахшида шудааст. Дар баланд бардоштани имунитети инсон нақши асосиро моддаҳои ғайриорганикӣ ва органикӣ мебозад. Асоси баланд бардоштани имунитети инсон моддаҳои органикӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба онҳо равған, сафеда ва карбогидрад дохил мешаванд. Витаминҳо гурӯҳи моддаҳои органикии сохти кимиёиашон гуногун мебошанд, ки барои ба тартиб даровардани чараёнҳои мубодилаи моддаҳо дар ҳуҷайраҳои бадани инсон ва дар нигоҳ доштани ҳосиятҳои имунитети он ба муқобили бисёр касалиҳои сирояткунанда нақши муҳим мебозанд. Меъёрҳои физиологӣ ба чинс, синну сол, ғайриқонини қорӣ ва ҳаёт, шароити иқлимӣ вобастагӣ дорад.

Калидвожаҳо: таркиби химиявӣ, хусусият, моддаҳои ғайриорганикӣ, органикӣ, витаминҳо.

Назарбекова Н.А., Суфиев М.М.

ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ПОВЫШЕНИИ ИММУНИТЕТА ЧЕЛОВЕКА

Статья затрагивает химический состав пищевых продуктов и их значение в повышении иммунитета человека. Для повышения иммунитета человека основной роль играет минеральные и органические вещества. Органические вещества, включая жиры, белки и углеводы, являются основой для повышения иммунитета человека. Витамины - это группа органических веществ с разной химической структурой, которые играют важную роль в регулировании обменных процессов в клетках человеческого тела и поддержании его иммунных свойств против многих инфекционных заболеваний. Физиологические нормы зависят от пола, возраста, трудовой и жизнедеятельности, климатических условий.

Ключевые слова: химический состав, свойства, неорганические, органические вещества, витамины.

Nazarbekova N.A., Sufiev M.M.

CHEMICAL COMPOSITION OF FOOD PRODUCTS AND THEIR IMPORTANCE IN INCREASING HUMAN IMMUNITY

The article deals with the chemical composition of food products and their importance in enhancing human immunity. For the enhancement of human immunity, mineral and organic matter plays the main role. Free water is formed in food tissues with various substances - sugars, acids, minerals, etc. Mineral substances at a certain temperature maintain the amount of acid and digestive juices as well as in blood, tears, saliva, etc. Organic substances, including fats, proteins and carbohydrates, are the basis for enhancing human immunity. Vitamins are a group of organic substances with different chemical structures that play an important role in regulating metabolic processes in the cells of the human body and maintaining its immune properties against many infectious diseases. Physiological norms depend on gender, age, work and life, climatic conditions. **Key words:** chemical composition, properties, inorganic, organic substances, vitamins.

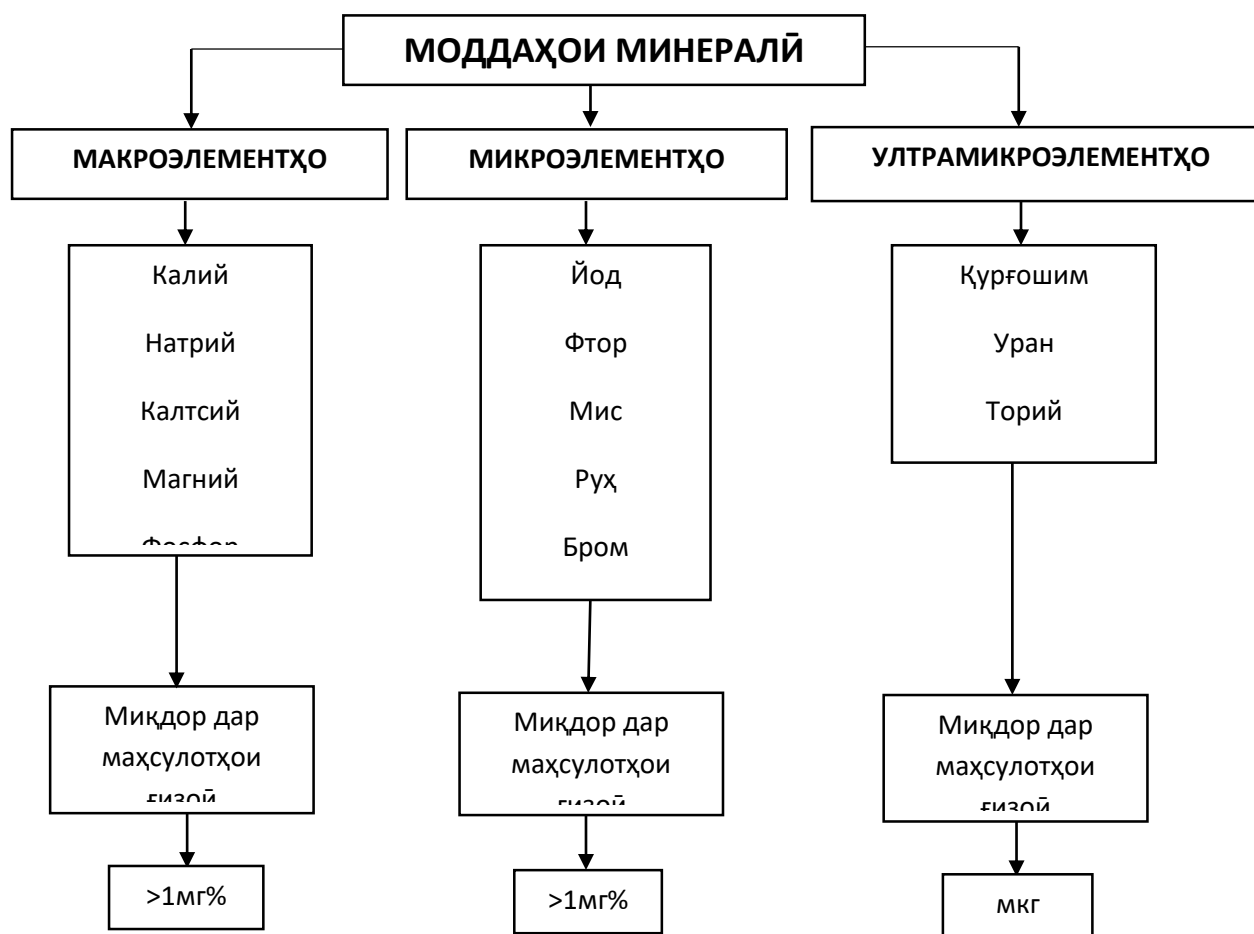
Дар паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: “Мо саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтисодии содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина меғузорад”. Корхонаҳои саноатикиро вазифадор намуданд, ки истеҳсоли молҳои физиокиашон баланд ба монанди панир, ҳасиб, маҳсулотҳои воридивазкунандаро бо сифати баланд ва ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯбударо аз ҳисоби ашёи хоми ватанӣ истеҳсол намоянд.

Барои муътадил нигоҳ доштани фаъолияти организм инсон маҳсулотҳои физиоиро истеъмол менамояд, ки аз рӯи таркиби кимиёии муайян тавсиф дода мешавад. Таркиби кимиёии молҳои хӯрокворӣ аз моддаҳои физиоии гуногун: об, моддаҳои минералӣ, антиштокҳо, равғанҳо, сафедаҳо, витаминҳо, ферментҳо, кислотаҳои органикӣ, моддаҳои даббоғӣ, моддаҳои хушбӯй ва рангдор иборат аст. Аз миқдори таркиб ва таносуби моддаҳои физиоӣ сохт, намуди беруна ва хусусиятҳои истеъмолӣ молҳои хӯрокворӣ ва як намуди молҳои ғайрихӯрокворӣ вобастагии дорад. Аз рӯи таркиби кимиёӣ моддаҳои физиоӣ ба ғайриорганикӣ (об, моддаҳои минералӣ) ва органикӣ (карбогидратҳо, равғанҳо, сафедаҳо, витаминҳо, ферментҳо ва ғайра) тақсим мешаванд.

Об (H_2O) барои фаъолияти организми инсонаҳамияти калон дорад. Об муҳите мебошад, ки дар он ҳуҷайраҳо мавҷуданд ва раванди гардиши хун, нафаскашӣ, ҳазмшавии физиоӣ таъмин мекунад. Якҷоя бо об (арақи бадан, ҳавои нафасгирӣ, пешоб) аз организм маҳсулотҳои ивазшавандаи зараррасон мебароянд. Об яке аз қисми асосӣ аз рӯи миқдори ҳуҷайраи организм (2/3 ҳиссаи ҷисми инсон) мебошад. Дар як шабонарӯз зарур аст, ки инсон 1,75-3литер ё 40гр ба ҳар як килограми массаи ҷисм истеъмол намоянд. Норасоии об дар организми инсон ба баланшавии часпакии хун, зиёд шудани шусташавии намакҳои бадан, тез вайроншавии сафедаҳо, баланд шудани таъсир ба дил ва гурдаҳо оварда мерасонад. Агар организми инсон бо миқдори зурурӣ бо об таъмин бошад, он гоҳ ивазшавии моддаҳо муътадил мегардад. Об дар таркиби меваю сабзавотҳо аз 70-95%, дар гӯшт ва маҳсулоти гӯшти аз 38-78%, моҳӣ ва маҳсулоти он 57-89%, шир 88%, ярма ва орд 10-14%, маҳсулоти нонӣ 35-50%, қанд 0,1-0,4% мавҷуд аст. Миқдори об дар таркиби маҳсулотҳои физиоӣ ба хусусиятҳои истеъмолии онҳо таъсир мерасонад. Об равандҳои микробиологӣ ва биокимиёиро фаъол намуда, муҳлати нигоҳдоршавии онҳоро паст мекунад. Чӣ қадаре, ки об дар таркиби маҳсулотҳои физиоӣ зиёд бошад, ҳамон қадар арзиши физиоӣ онҳо паст мешавад ва муҳлати нигодории онҳо кӯтоҳ мешавад.

Моддаҳои ғайриорганикӣ арзиши ғизой надоранд, аммо бе онҳо ҳаёти инсон номумкин аст. Моддаҳои минералӣ дар раванди фаъолияти инсон функцияи мутаасиркунанда иҷро менамоянд. Онҳо дар мубодилаи асоси раванди организм ҳамчун обу намак, кислотаю ишқор иштирок менамоянд. Моддаҳои минералӣ дар барқароршавии устухонҳо ва дигар бофтаҳои организми инсон ферментҳо, гормонҳо, шираи ҳозима нақши асосӣ доранд. Талаботи шабонарӯзии организм ба моддаҳои минералӣ 20-30%-ро ташкил медиҳад. Моддаҳои минералӣ ба организми инсон бояд бо маҳсулотҳои ғизой ворид шаванд. Моддаҳои минералӣ дар маҳсулотҳои ғизой на он қадар миқдори зиёдро (0,7-3,0%) ташкил медиҳанд. Вобаста аз миқдори таркибӣ моддаҳои минералӣ дар маҳсулотҳои ғизой ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд.

Ҷадвали 1

Калтсий соҳти асоси бофтаҳои устухонро ташкил дода, фаъолияти як қатор ферментҳои асосиро метезонад, ки онҳо дар бофтаҳои асаб, мушакҳо ва рағҳои хунгарди дил мавҷуд мебошанд. Ба миқдори зиёд калтсий дар таркиби шир ва маҳсулотҳои ширӣ (120мг%) мавҷуд мебошад, ки аз ҳисоби 4/5 ҳиссаи ҳамаи талаботҳоро ба калтсий қаноатбахш менамояд.

Фосфор элементҳои асосие, дар таркиби сафедаҳо, кислотаи нукленӣ, бофтаҳои устухон мавҷуд мебошад. Пайвастагиҳои фосфор дар мубодилаи энергия иштирок менамоянд. Асосан миқдори зиёди фосфор дар таркиби моҳӣ (250мг%), нон (200мг%), гӯшт, лубиё (480мг%), панир (500-600мг%) мавҷуд аст. Миқдори зиёди фосфорро инсон ба воситаи шир ва нон истеъмол менамояд.

Магний элементи муҳим барои ҳаёт, ки дар ташаккули устухонҳо, батанзомдарории кори бофтаҳои асаб, мубодилаи карбогидратҳо ва мубодилаи энергетикӣ иштирок менамояд. Инсон ними талаботи шабонарӯии худро ба магний аз ҳисоби нон ва маҳсулотҳои ярмағӣ қонеъ мегардонад. Миқдори зиёди магний дар таркиби чормағзҳо (170-230мг%), ярмаи сулӣ (116мг%), лубиё (103мг%), нахӯд (107мг%) нон (50мг%) мавҷуд аст.

Оҳан дар ҳосилшавии гемоглобин ва як қатор ферментҳо иштирок менамояд. Асосан оҳани зиёд дар чигар, гурда ва оилаи лубиёғиҳо (6-20мг%) мавҷуд мебошад. Талаботи инсон ба оҳан бо изофа аз рӯи ратсионӣ оддӣ қонеъ мегардад. Гарчанде, ки оҳан элементи муҳим барои ҳаёт мебошад, аз меъёр зиёд будани он дар ғизо хуб нест. Аз ин лиҳоз як қатор маҳсулотҳои, ки дар таркибашон миқдори оҳан зиёд аст, бо миқдори кам истеъмол кардан тавсия дода мешавад.

Инчунин натрий, калий, хлор ва сулфур барои организми инсон аҳамияти асосӣ доранд. Инсон талаботи худро ба ин макроэлементҳо мувофиқи вояи ҳаррӯза қонеъ мегардонад.

Аз микроэлементҳо аҳамияти муҳим барои организм руҳ, йод ва фтор дорад.

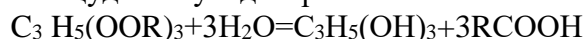
Руҳ ба таркиби гормони инсулин ё ғадуди зери меъда дохил мешавад, ки дар мубодилаи карбогидратҳо ва ҳосилшавии ферментҳои асосии гуногун иштирок мекунад. Миқдори руҳ дар маҳсулотҳои ғизоӣ тақрибан 0,15-2,5мг% ташкил медиҳад. Меъёри зиёди руҳ дар гурдаҳо ва оилаи лубиёғиҳо мебошад.

Йод дар ҳосилшавии гормонҳои тироксин иштирок менамояд. Ҳангоми норасоии йод фаъолияти ғадуди сипаршакл суст мешавад ва касалии қоғар афзоиш меёбад. Миқдори бисёри йод дар моҳии баҳрӣ (то 0,07мг%), чигари равшанмоҳӣ (то 0,8мг%), капусти баҳрӣ (аз 0,05 то 70мг%) мебошад. Аз меваҳо дар таркиби хурмо ва аз растаниҳои табобатӣ дар таркиби хурёк, модел ва сиёҳалаф ба миқдори зиёд мавҷуд аст.

Фтор элементи зарурӣ мебошад, ки ҳангоми норасоии он раванди варамкунии милку пӯсмдани дандонҳо мушоҳида карда мешавад. Инсон талаботи худро бо фитор 1/3 ҳисса бо ғизо ва аз 2/2 ҳисса бо об қонеъ мегардонад. Аз ҷама бисёр фитор дар таркиби моҳии баҳрӣ (то 0,7мг%) ва дар скумбрия (то 1,4мг%) мавҷуд мебошад.

Карбогидратҳо ин моддаҳои органикӣ мебошанд, ки дар таркиби онҳо карбон, гидроген ва оксиген мавҷуд аст. Карбогидратҳои растани аз ангидриди карбон ва об зери таъсири нури офтоб бо иштироки хлорофилл синтез мешаванд. Аз ин лиҳоз карбогидратҳо қисми муҳими маҳсулотҳои пайдоиши растаниро (то 90% моддаҳои хушк) ташкил медиҳанд ва ба миқдори кам дар маҳсулотҳои пайдоиши ҳайвонӣ (то 2) мавҷуд мебошанд. Карбогидратҳо дар ҳаёти инсон сарчашмаи асосии энергия (тақрибан 60% талаботи кувватнокии шабонарӯзии инсон) ба ҳисоб мераванд. Организми инсон тақрибан бо карбогидратҳо 52-66% аз маҳсулоти ғалладонағӣ, 14-26% аз шакар ва маҳсулотҳои қаннодӣ, 8-10% аз сабзавотҳои кулулареша ва беҳреша, 5-7% аз дигар сабзавот ва меваҳо таъмин мегардад.

Равғанҳо ин эфири мураккаби сеатомае мебошад, ки аз спирти глицерин ва кислотаҳои равшанӣ иборат аст. Ба ҳиссаи кислотаҳои равшанӣ 90%-и массаи молекулаҳои триглицеридӣ рост меояд. Арзиши ғизоии равшанҳо аз хусусиятҳои физикӣ ва кимиёе, ки дар таркиби кислотаҳои равшанӣ мавҷуд аст, вобастагӣ дорад. Равған ба осонӣ ба бофтаҳои организми зинда дохил мегардад. Инчунин дар таркиби равшанҳо фосфатитҳо, моддаҳои рангкунанда, сафедаҳо, ферментҳо, витаминҳо ва ғайраҳо мавҷуданд ва онҳо барои организми инсон аҳамияти калон доранд. Моддаҳои рангкунанда (хлорофилл, каротин, ксантофилл ва ғайра) равшанҳоро гуногунранг мекунад. Баъзе равшанҳо, масалан, равшани зағер моддаҳои луобӣ доранд ва онҳо аз ангиштоб, пентозаҳо ва ғайра таркиб ёфтаанд. Аз ферментҳо липаза ҷои муҳимро ишғол мекунад, ки вай бо иштироки об равшанро ба глицерин, кислотаҳои равшан ҷудо мекунад ва реаксияи кимиёиаш чунин мешавад:

Умуман равшанҳо ду хел мешаванд: равшанҳои растаниҳо; равшанҳои ҳайвонот. Дар воя (ратсиони) хӯроки шабонарӯзии инсон 30% калоринокиро равшанҳо ҳосил менамоянд. Аз меъёри муқаррарӣ зиёд истеъмол намудани равшанҳо инсонро ба касалии дил дучор мекунад. Аз нарасидани равшан системаи асаб хароб ва умри инсон кӯтоҳ мегардад. Меъёри истеъмоли равшан дар як шабонарӯз барои инсон ба 80 –100г баробар аст. Равшанҳо назар ба карбогидратҳо сафедаҳо бештар аз ду маротиба калория доранд ва бинобар ин ҳамчун маҳсулоти ғизоӣ арзиши баланд доранд. 1г равшан ҳангоми оксидшавӣ ба ҳисоби миёна 9,3 ккал энергия медиҳад. Дар узвҳои бадан ва бофтаҳо равшанҳо захира гардида манбаи витаминҳои А, Д,Е ва ғайра ба ҳисоб мераванд.

Сафедаҳо яке аз компонентҳои арзишноки таркиби маҳсулотҳои ғизоӣ мебошанд. Онҳо ҳамчун маводи асосӣ барои сохтани ҳуччайраҳои бофтаҳо ва узвҳои бадани инсон хизмат мекунанд. Дар як вақт ҳамчун манбаи қувватнокӣ хизмат мекунанд ва асоси ташаккулёбии гормонҳо ва ферментҳоро ташкил медиҳанд, ки ба пайдошавии ҳаёт мусоидат мекунанд. Сафедаҳо дар организм вазифаи интиқолдиҳии ба гун гузаронидани гормонҳо, гмоглобин, оҳан ро иҷро мекунанд. Сафедаҳо ба ғайр аз ин функцияи ҳимоявӣ дорад, яъне тобоварии организмро баланд мекунад. Талаботи шабонарӯзии одами калон ба сафеда 80-100гр ташкил медиҳад, ки аз ин бояд на кам аз 50гр сафедаҳои пайдоиши ҳайвонӣ бошад. Аз ҷиҳати ғизонокӣ сафедаҳои пайдоиши ҳайвонӣ аз растанӣ бойтар мебошанд. Масалан сафедаҳои арзишнок сафедаҳои казеини таркиби шир ва тухм ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи сафедаҳо ба ду гурӯҳи асосӣ протеин ва сафедаҳои оддӣ тақсим мешаванд. Миқдори сафедаҳо бисёртар дар маҳсулотҳои пайдоиши ҳайвонӣ дар гӯшти ҳайвонҳо 14-20%, гӯшти моҳӣ 13-18%, шир 2-8%, панир 22-29% мавҷуд аст. Сафедаҳои пайдоиши растанигӣ бисёртар дар таркиби зироатҳои лӯбиғӣ 21%, занбурӯғи хушқардашуда то 20,1%, чормағзҳо 16%, маҳсулоти макаронӣ 10-12% ва маҳсулоти нонӣ 6-10% мавҷуд аст.

Витаминҳо ин гурӯҳи моддаҳои органикии гуногуни кимиёе мебошанд, ки нақши асосиро дар танзим даровардани раванди мубодилаи моддаҳо дар ҳуччайҳои организм мебозад ва хусусиятҳои иммунитетии инсонро ба муқобили бисёр касалиҳои сирояткунанда нигоҳ медорад. Дар маҳсулотҳои ғизоӣ витаминҳо одатан ба миқдори на он қадар зиёд мавҷуд мебошанд. Витаминҳои зарурӣ ва омӯхташаванда вобаста аз қобилияти ҳалшавандагӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд:

1. витаминҳои дар равшан ҳалшаванда (А, Д, Е, К)
2. витаминҳои дар об ҳалшаванда (В₁, В₂, В₆, В₁₂, С, Р, РР, В₃)

Меъёри мӯътадили истеъмоли витаминҳо дар як шабонарӯз барои одамони синну соли гуногун вобаста ба шароити қор, ки Вазорати нигоҳдории тандурустӣ тасдиқ кардааст, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 2

Меъёри истеъмоли витаминҳо дар як шабонарӯз

№	Истеъмолкунандагон	Витаминҳо (ба ҳисоби мг).				
		А	В ₁	В ₂	С	РР
1.	Одами калонсол дар сурати сарфи миёнаи меҳнат	1	2	2	50	15
2.	Дар меҳнати вазнин	1	2,5	2	75	20
3.	Дар меҳнати хеле вазнин	1	3	2	100	25
4.	Занони ҳомила (5 – 8) моҳа	2	2,5	2	75	20

5.	Заноне, ки кӯдаки ширхӯри то 7-моҳа доранд	2,5	3	2	100	25
6.	Кӯдакони то 7 сола	1	1	2	30-35	15
7.	Кӯдакони (7 – 14) сола	1	1,5	2	50	15
8.	Ҷавонони аз 14 сола боло	1	2	2	50	15

Витамины А (ретинол). Ҳангоми норасоии витамини А боз мондани қад, бемории чашм, пастшавии организм ба касалиҳои сирояткунанда мушоҳида карда мешавад. Витамини А дар маҳсулотҳои пайдоиши ҳайвонӣ ва ғизои растанигӣ (каротина) мавҷуд аст.

Витамины Д (кальциферол). Ҳазмкунии калсий ва фосфори организмро ба танзим медарорад ва дар маҳсулотҳои пайдоиши ҳайвонӣ мавҷуд мебошад. Ин гурӯҳи витамин провитаминҳое дорад, ки зери таъсири нурҳои офтоб метавонанд дар организми инсон ба витаминҳо табдил ёбанд.

Витамини Е (токоферол). Таркиби ангат, чуворимақка, рағани соя, чанинҳо, ғалладонагӣҳо, ҷав, ҷавдор аз витамини Е бой аст.

Витамины К (филлохинон). Витамини К дар раванди лаҳт шудани хун нақши асосӣ мебозад. Таркиби қарам, қаду, газана ва ғайра аз витамини К бой мебошад.

Витамины В₁ (тиамин) дар раванди ферментонӣ, мубодилаи моддаҳо фаъолна иштирок мекунад. Норасоии витамини В₁ дар ғизо ба бемории системаи асаб оварда мерасонад. Таркиби дрозҳои хушки пивогӣ, нахӯд, гушти хӯк, нон аз орди обонӣ аз Витамини В₁ бой аст.

Витамины В₂ (рибофлавин) ба қадқашии организм мусоидат мекунад, дар мубодилаи моддаҳои карбогидратҳо, раванди барқароркунии туршшавӣ иштирок менамояд. Дар таркиби он маҳсулотҳое, ки Витамини В₁ доранд, дар таркиби Витамини В₂ низ мавҷуданд.

Витамины С (аскорбиновая кислота). Витамини С қобилиятнокии организмро ба касалиҳои сирояткунанда баланд мекунад, дар синтези моддаҳои бисёр иштирок менамояд ки барои барқароршавии устухонҳо ва пайвакшавии бофтаҳо сарф мешавад ва аз касалии синга ҳифз менамояд. Витамини С ҳангоми зиёд будани оксиген ва гармӣ тез вайрон мешавад.

Витамины РР (никотиновая кислота). Бемории пеллагро (касалие, ки аз норасоии Витамини РР-туршии никотин-дар хӯрок ба вучуд меояд) пешгирӣ мекунад. Ҳангоми набудан ё норасоии витамини РР варама кардани шикам, зардаҷӯш, забони ранги сурхи равшан, пусти қисмҳои нопушидаи бадан сурх мешавад, пушпартоӣ, пайдошавии очангҳо мушоҳида мегардад. Инчунин вайроншавии системаи асаб, афсурдаҳолӣ, бемории рӯҳӣ, ҳолати рӯҳафтадагӣ, паст шудани қобилияти зеҳнӣ ба вучуд меояд. Витамини РР дар таркиби ҷигари гов, гӯшт, шир, картошка, нон ва дигар маҳсулотҳо мавҷуд мебошад.

Витамины В₆ (пиридоксин). Набудан ё норасоии Витамини В₆ зуд хашмгин шудан, мондашавии мушакҳо, мушкилӣ ҳангоми роҳ гаштан, сарчарханӣ, гум шудани иштиҳо, дилбеҳузурӣ ба вучуд меояд. Витамини В₆ дар таркиби дроз, гӯшт, моҳӣ, панир ва сабзавот мавҷуд мебошад.

Витамины В₉ (фоливая кислота) гардиши муътадири организми инсонро таъмин намуда, дар мубодилаи моддаҳо интирок мекунад. Ҳангоми норасоии Витамини В₉ дар ғизо шаклҳои гуногуни камхунӣ инкишоф меёбад. Меъёри зиёди Витамини В₉ дар қабудихо (хуриш, испаноқ, ҷаъфарӣ, пиёзи сабз) мавҷуд аст.

Витамины В₁₂ (кобаламин), ҳамчун Витамини В₉ дар раванди батанзимдарории гардиши хун, дар мубодилаи сафедаҳо, рағанҳо, ва карбогидратҳо аҳамияти калон дорад. Ин гурӯҳи витамин фақат дар таркиби маҳсулотҳои пайдоиши ҳайвонӣ: гӯшт, ҷигар, шир, панир, тухм мавҷуд аст.

Миқдори витаминҳоро бояд дар вояи шабонарӯзии инсон аз ҳисоби ғизо таъмин намуд, на бо роҳи сузандору, ки фақат аз рӯи тавсияи духтур истеъмоли кардан зарур мебошад.

Хулоса дар шароити имрӯза, ки аҳоли ба касалиҳои сирояткунанда, аз ҷумла COVID-19 гирифта шудааст, барои пешгирӣ намудани он яке аз воситаҳои асосӣ баланд бардоштани иммунитет аз ҳисоби истеъмоли маҳсулотҳои ғизоӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад.

АДАБИЁТ

1. Криштофович В.И., Криштофович Д.В. Теоретические основы товароведения: М: - ООО «Издательство «КноРус», 2018.
2. Фақеров Ҳ.Н., Ҳикматов С.И., Суфиев М., Молшиносӣ ва экспертизаи молҳои ғизоӣ. Душанбе. ДДТТ – 2009.
3. Шепелев А.Ф., Копсухова О.И., Туров А.С. Товароведение и экспертиза продовольственных товаров. Оформление: Издательский центр «Март» 2001.

УДК: 338.124.4

Сафаров У.Ҳ.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МОҲИЯТИ БУҲРОН ВА ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҲРОНИИ КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии буҳрон, инчунин масоили идоракунии зиддибуҳронии корхонаҳо дар шароити муосир таҳқиқ карда шудаанд.

Аз ҷониби муаллифи мақола дар пасманзари ошкорсозии моҳияти буҳрон ва идоракунии зиддибуҳронӣ асарҳои олимони ва муҳаққиқони аҷдогона мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Бартариятҳо ва норасоӣҳо дар шарҳи категорияҳои мазкур ошкор карда шудаанд.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлили назариявии гузаронидашуда хулосабарорӣ карда шудааст, ки дар раванди фаъолияти ҳар як корхона доимо эҳтимолияти пайдоиши буҳрон ҷой дорад.

Муаллифи мақола хулосабарорӣ намудааст, ки идоракунии зиддибуҳронӣ бояд ба арзӣбӣи маҷмуии таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ корхона ва таҳлили пешакии сабабҳои имконпазири пайдоиши буҳрон равона карда шавад.

Муаллифи мақола чунин мепиндорад, ки “идоракунии зиддибуҳронӣ” дар худ тавсифҳои мухталифи фазоӣ ва замониро муттаҳид месозад, ки аз маҷмӯӣ ва муназзам будани он шаҳодат медиҳад.

Ғайр аз ин, дар мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифи мақола самтҳои калидии идоракунии зиддибуҳронии корхонаҳо дар шароити муосир пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: буҳрон, идоракунии зиддибуҳронӣ, идоракунии пасобуҳронӣ, идоракунии, менечмент, саноат, корхонаи саноатӣ, нишонаҳои буҳрон, вазъи молиявӣ, муфлисшавӣ.

Сафаров У.Х.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУЩНОСТИ КРИЗИСА И АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследованы теоретические аспекты кризиса, а также вопросы антикризисного управления предприятиями в современных условиях.

Автором статьи в контексте выявления сущности кризиса и антикризисного управления исследованы труды отдельных ученых и исследователей. Выявлены преимущества и недостатки в интерпретации этих категорий.

На основе результатов проведенного теоретического анализа заключено, что в процессе функционирования каждого предприятия всегда существует некоторая вероятность наступления кризиса.

Автором статьи сделан вывод о том, что антикризисное управление должно быть направлено на комплексную оценку влияния факторов внешней и внутренней среды предприятия и раннюю диагностику возможных причин возникновения кризиса.

Автор статьи считает, что «антикризисное управление» объединяет в себе различные пространственные и временные характеристики, что подчеркивает ее комплексность и системность

Кроме того, в данной статье автором предложены ключевые направления антикризисного управления предприятиями в современных условиях.

Ключевые слова: кризис, антикризисное управление, посткризисное управление, управление, менеджмент, промышленность, промышленное предприятие, симптомы кризиса, финансовое состояние, банкротство.

Safarov U.H.

THEORETICAL ASPECTS OF THE ESSENCE OF CRISIS AND ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

There is in the article examined the theoretical aspects of the crisis, as well as issues of anti-crisis management of enterprises in modern conditions.

The author of the article, in the context of identifying the essence of the crisis and anti-crisis management, investigated the works of individual scientists and researchers. There are revealed the advantages and disadvantages in the interpretation of these categories.

Based on the results of the theoretical analysis, there is concluded that in the process of functioning of each enterprise there is always a certain probability of a crisis.

The author of the article concludes that anti-crisis management should be aimed at a comprehensive assessment of the influence of factors of the external and internal environment of the enterprise and early diagnosis of possible causes of the crisis.

The author of the article believes that "anti-crisis management" combines various spatial and temporal characteristics, which emphasizes its complexity and consistency.

In addition, there are in the article the author proposed the key directions of anti-crisis management of enterprises in modern conditions.

Keywords: crisis, anti-crisis management, post-crisis management, management, management, industry, industrial enterprise, crisis symptoms, financial condition, bankruptcy.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, номуайянии муҳити берунӣ, даврияти пайдоиши зухуроти бухронӣ ва густариши равандҳои ҳамгироӣ дар иқтисодиёти мамолики хоҷагии ҷаҳонӣ масоили мукамалсозии механизм ва ташаккули стратегияи зиддибухронӣ аҳамияти хосро қасб менамоянд. Мадди назар намудани ҳолати мазкур суръати рушди

иктисодиёт ва корхонаҳои тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодиро боз дошта, ба сатҳу сифати зиндагии аҳоли таъсиргузор мегардад.

Гарчанде, тӯли солҳои охир дар самти ташаккули методологияи ташхиси зухуроти бухронӣ таҷрибаи ғанӣ ба даст омадааст, вале равишҳои методии мавҷуда дар заминаи татбиқи меъёру нишондиҳандаҳои афзалиятан молиявӣ ташаккул ёфтаанд ва онҳо маҷмӯи омилҳои ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон хосро фарогир нестанд. Мавриди арзёбӣ қарор нагирифтани аҳамияти хос онҳо боиси густариши ҳолатҳои бухронӣ дар корхонаҳои саноатии мамлакат хоҳад гардид.

Мавриди зикр аст, ки баҳри идоракунии самараноки корхонаҳои саноатии ватанӣ дар шароити номуайяни ва таъсири манфии муҳити беруна масъалаи идоракунии зиддибухронӣ дорои аҳамияти хос аст ва баҳо надодани муҳимияти он садди роҳи рушди корхонаҳои саноатӣ мегардад. Ҳамзамон, таъмини самаранокии фаъолият ва рушди бомуваффақияти дилхоҳ субъекти соҳибкорӣ бо имкониятҳои саривактии муқобилият ба ҳолатҳои гуногуни бухронӣ, қобилияти интихоби роҳи оқилонаи тадбирҳои зиддибухронӣ дар асоси истифодаи ҳадди аксари имконоти мавҷуда муайян карда мешавад.

Омӯзиши адабиёти иқтисодӣ шаҳодат медиҳад, ки дар аввал мафҳуми «бухрон» асосан дар чунин соҳаҳои фаъолияти инсон, аз қабилӣ тиб ва санъати театрӣ истифода мегардид. Дар ҳолати аввал, бухрон маънои тағйироти шадид дар чараёни бемориро дошт, ки пас аз он бемор ё сиҳат мешуд ё вафот мекард. Дар ҳолати дуюм, бухрон ҳамчун лаҳзаи ҳалқунанда, нуқтаи авҷи намоишномаи театрӣ фаҳмида мешуд [6, с.9].

Бояд қайд кард, ки аллақай ҳангоми нахустин истифодабарӣ оқибатҳои гуногуни бухрон таъкид карда шуданд: нигоҳ доштани қобилият ё марг.

Дар асрҳои XVII-XVIII мафҳуми «бухрон» дар робита бо равандҳои низомӣ ва сиёсии дар ҷомеа ба амаломата истифода мегардид. Ҳамзамон, «бухрон» ҳамчун вазъияти пуршиддат фаҳмида мешуд, яъне вазифаҳосе, ки ҳалли фавриро талаб менамоянд.

Дар муқоиса бо фаҳмиши моҳияти мафҳуми мазкур дар соҳаи тиб ва санъати театрӣ, таҳти мафҳуми «бухрон» бевосита вазъияти фавқуллодаи манфӣ, ки «ҳалли фавриро тақозо мекард» фаҳмида мешуд.

Дар раванди рушди илми иқтисодӣ, мафҳуми «бухрон» тобишҳои нави маъноӣ ва нисбатан амиқтар пайдо намуд. Ҳамин тавр, дар соҳаи муосири пажӯҳишҳои иқтисодӣ шумораи хеле зиёди равишҳои гуногуни олимони рӯзе ба муайян кардани моҳияти мафҳуми «бухрон» мавҷуданд, ки ҷиҳати ошкор сохтани паҳлӯҳои гуногуни ин мафҳуми гуногунҷанбаи иқтисодӣ имкон фароҳам месозанд.

Дар луғати калони иқтисодӣ мафҳуми «бухрон» (юнонӣ Κρίσις - қарор, нуқтаи гардиш) ҳамчун «... тағйироти ногаҳонӣ, якбора, як ҳолати шадиди гузариш» тафсир шудааст [5].

Ин равиш ба тафсири мафҳуми «бухрон» таваҷҷуҳро ба имконияти «гузариш» тамарқуз мекунад, зеро он роҳи наҷот аз ин «вазъи душвор»-ро дар бар мегирад.

Олим Рогова Т.Н моҳияти мафҳуми «бухрон» –ро тавсиф дода, тасдиқ мекунад, ки «... бухрон ин таназзули бузург дар тамоми низоми молиявӣю иқтисодӣ (истеҳсолот, савдо) мебошад, ки он дар афзоиши бекорӣ, кам шудани истеъмол, муфлисшавии ширкатҳои зиёд ва якбора қоҳиш ёфтани миқёси сармоягузорию асосӣ инъикос мешавад» [3].

Равиши мазкур барои муайян кардани моҳияти бухрон, асосан мафҳуми мазкурро дар макросатҳ тавсиф мекунад, аммо нақши як корхонаи саноатӣ дар ин раванд нишон дода нашудааст. Моҳияти «бухрон» -ро дар ин бахш шарҳ дода шуда, хусусиятҳои манфии он таъкид карда мешаванд, ки ин ба назари мо, на он қадар эътимодбахш аст. Албатта, бухрон барои ҳар як давлат марҳилаи душвор ва марҳилаи гардиш ба ҳисоб рафта, ба тамоми соҳаҳои иқтисод таъсири манфӣ мерасонад. Аммо, бухрон барои аксар корхонаҳои саноатӣ «даври нави рушд» аст, зеро тамоюли ҳадафноки корхонаҳои саноатӣ барои ҳифзи қобилият ва «ҳузури» онҳо дар бозор боиси пайдоиши сифатҳои нави низом мегардад.

Дар ин самт, мо нуктаи назари Т.К. Пошан ва Э.М. Морэнро пурра дастгирӣ мекунем, ки чунин таъкид мекунад: «... зуҳури функсияи бухрон хусусияти мусбӣ дорад, зеро он ба объектҳои таҳқиқот имкон медиҳад, ки фаъолиятшонро такмил диҳанд ва талошҳои ба тағйирот сафарбаршударо ба роҳ монанд» [16, с. 89-90].

Чунин муносибат ба омӯзиши моҳияти бухрон, қабл аз ҳама эҳтимолияти оқибатҳои мусбӣ онро таъкид мекунад. Бухронҳо на ҳамеша харобиоваранд, онҳо метавонанд бо омилҳои назоратшаванда ва идоранашаванда, хусусияти рушди низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вучуд оянд. Бухронҳо метавонанд инчунин дар равандҳои фаъолият ба амал оянд. Ин зиддиятҳо миёни сатҳи технология ва таҳассуси кадрҳо, байни технологияҳо ва шароити истифодаи онҳо (иқлим, биноҳо, раванди истеҳсолот, мутобиқат ва ғ.) дида мешаванд.

Чунин равишро барои муайян намудани моҳияти таърифи бухрон аз ҷониби намоёндагони мактаби неоклассикии ғарбӣ Ч.Хикс, Ч.Дюзенбери мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба андешаи онҳо «... бухрон оқибати амали тасодуфӣ, набзҳо ё таконҳо дар низоми иқтисодӣ ба шумор рафта, боиси номутаносибӣ дар муносибатҳои молиявӣ иқтисодии иштирокчиёни равандҳои иқтисодӣ мегардад» [7, с. 9].

Мо равиши В.Кошкинро қомилан дастгирӣ менамоем, ки мувофиқи он «... бухрони корхона - тағйироти ғайринақшавӣ дар фаъолият ва имкониятҳои маҳдуди таъсири идоракунии ба фаъолияти ширкат бо оқибатҳои душвор пешгӯишаванда мебошад, ки ба рушди минбаъдаи корхона таҳдид мекунад [2, с. 24].

Камбудии бештари ҳамаи равишҳо барои муайян кардани моҳияти мафҳуми «бухрон» дар соҳаи илмӣ иқтисодӣ, ба назари мо, хусусияти парокандагӣ ва баҳисобгирии нопурраи тамоми шароити фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, ки дар байни онҳо бояд ба таҳияи стратегияи самарабахши зиддибухронӣ диққати махсус дода шавад. Зеро татбиқи он имкон медиҳад, ки нишонаҳои вазъияти бухронӣ саривақт муқаррар карда шуда, сабабҳои пайдоиши онҳо муайян гарданд.

Ҳамин тариқ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ моҳияти мафҳуми «бухрон» имкон медиҳад, тасдиқ намоем, ки дар фаъолияти ҳар як субъекти иқтисодӣ нуктаҳои муайяни шикаст - ҳолатҳои бухроние мавҷуданд, ки метавонанд бо доираи васеи ҳам омилҳои беруна ва ҳам дохилӣ ба вучуд оянд.

Дар навбати худ, безаргардонӣ ё коҳиш додани таъсири бухрон ба фаъолияти корхонаи саноатӣ, масъалаи ҷорӣ намудани механизмҳои самарабахши идоракунии зиддибухрониро ба амал меорад, ки ин пеш аз ҳама бо хоҳиши корхона ба «нигоҳ доштани қобилияти худ» вобаста аст.

Феълан идоракунии бухрон яке аз масъалаҳои мубрами ҳар як корхонаи саноатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳолати мазкур бо он асоснок карда шудааст, ки мавҷудияти хавфи вазъияти бухронӣ дар ҳама гуна марҳилаҳои ҳаётии рушди корхонаҳои саноатӣ аҳамияти ҷорӣ намудани низоми идоракунии зиддибухрониро ба фаъолияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ мубрам мегардонад.

Барои пешгирии саривақтии сар задани бухрон ва оқибатҳои манфии он, аз тарафи корхонаи саноатӣ бояд пешакӣ номгӯи тадбирҳои муайян карда шаванд, ки татбиқи онҳо воқуниши саривақтиро ба ҳолатҳои эҳтимолии бухрон таъмин намоянд. Маҳз идоракунии зиддибухронӣ воситаи муассир аст, ки ба туфайли он корхонаҳо саривақт расмиёти муассири идоракуниро татбиқ намуда метавонанд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми идоракунии зиддибухронӣ ҳамчун раванди идоракунии муайян карда шуда, ба пешгирӣ ва безарар гардонидани падидаҳои бухронӣ нигаронида шудааст, ки аллақай ба вучуд омадаанд ё зуҳури онҳо дар оянда пешбинӣ гардидаанд.

Таърифи хеле классикии мафҳуми «идоракунии зиддибухронӣ» - ро профессор Э.М. Коротков додааст, ки мутобиқи он «... идоракунии зиддибухронӣ чунин идоракуниест, ки қобилияти пешгӯӣ ё коҳиш додани бухронҳо, нигоҳ доштани фаъолият дар речаи фаъол дар

давраи бухрон ва аз талафоти ҳадди ақал баровардани корхонаро аз ҳолати бухрон доро мебошад» [1, с. 148].

Чунин назари шабеҳ аз тарафи як гурӯҳи олимон ҷонибдорӣ мешавад, ки тибқи андешаи онҳо «... идоракунии зиддибухронӣ чунин намуди идоракунӣ мебошад, ки қодир аст, пеш аз ҳама, пайдоиши бухронро дар асоси истифодаи низоми омодагии қабл аз бухрон, татбиқи захираҳои дохилии эътидол ва дар ҳолати бухронӣ раҳиҳои корхонаро аз ҳолати ба амаломата бо талафоти ҳадди ақал таъмин намояд» [12, с. 88 - 95].

Олимони диққати худро ба низоми тадбирҳои пешгирикунанда ва фаъл вобаста ба марҳилаи бухрон равона мекунад [14]. Зеро муайян кардани эҳтимолияти оғоз ва рушди бухрон имкон медиҳад, ки сабаб ва натиҷаи ба вуҷуд омадани он пурра дарк карда шаванд. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар адабиёти иқтисодӣ равишҳои гуногуни муайян кардани марҳилаҳои бухронӣ (вобаста ба хусусияти таҳдидҳо ба ҳадафҳои корхонаи саноатӣ, вобаста ба иқтисодии рафъи бухрон, дар асоси самаранокии дохилии корхона, вобаста ба марҳилаи давраи ҳаётӣ, аз манфиатҳои иштирокчиёни раванд ва ғ.) мавҷуданд.

Дар навбати худ, муҳаққиқи хоричӣ И.Митроф ҳангоми муайян кардани моҳияти категорияи «идоракунии зиддибухронӣ» ба он тавачҷуҳ зоҳир мекунад, ки чунин намуди идоракунӣ «... арзёбии муттасил, ба ҳам вобастагии намудҳои гуногуни бухрон ва қувваҳои мебошад, ки метавонанд ба корхона таҳдид кунанд» [15, С. 101].

Хусусияти муназзами идоракунии зиддибухронӣ дар таърифи Диагел О.Ю. қайд шудааст, ки ӯ идоракунии зиддибухрониро ба таври зайл тавсиф менамояд: «... раванди идоракунии дорои хусусияти муназзам мебошад, ки ба пешгирӣ ва рафъи тамоюлҳои номусоид барои фаъолият ва рушди бомуваффақияти ташкилот тавассути истифодаи воситаҳои махсус нигаронида шудааст» [8, с. 276].

Мавқеи олим, ба андешаи мо, хусусияти абстрактӣ дорад, зеро он мушаххасоти «тамоюлҳои номусоид» - ро талаб мекунад, ки тавассути он бухрон ва воситаҳои махсус муайян карда мешавад, ки бояд барои пешгирӣ ва рафъи онҳо истифода шаванд.

Дар ин самт, муносибати Грязнова А.Г. қобили тавачҷуҳ аст, ки идоракунии зиддибухрониро ҳамчун «... низоме баррасӣ мекунад, ки дорои хусусияти маҷмӯӣ, системавӣ буда, барои пешгирӣ ё рафъи рӯйдодҳои номусоид бо истифодаи пурраи иқтисодии менечменти муосир, таҳия ва татбиқи барномаи махсуси стратегӣ нигаронида шудааст ва баҳри бартараф намудани мушкилоти муваққатӣ, баробар нигоҳ доштани мавқеи бозор дар ҳама ҳолатҳо имкон фароҳам месозад, инчунин бо таъя ба захираҳои худ афзоиш дода шавад» [4, с. 283].

Аммо, ба андешаи мо, идоракунии зиддибухронӣ маъноӣ онро надорад, ки татбиқи он дар корхонаи саноатӣ танҳо бо натиҷаҳои манфии муайян амалӣ карда шавад, зеро ҷанбаи молиявӣ танҳо як ҷузъи низоми мураккаби идоракунии зиддибухронии корхона буда, дигар ҷанбаҳои муҳими корхона, масалан, кадрҳо, заминаи моддию техникӣ, маркетинг, навовариро ба назар намегирад.

Ба андешаи мо, идоракунии зиддибухронӣ бояд ба арзёбии ҳамаҷонибаи таъсири омилҳои муҳити берунӣ ва дохилии корхонаи саноатӣ ва ташхиси пешакии сабабҳои эҳтимолии бухрон равона карда шавад.

Ҳамин тавр, Минаева Т.С. ҳангоми муайян кардани моҳияти идоракунии зиддибухронӣ онро ҳамчун «... маҷмӯи тадбирҳои идоракунӣ, ба монанди таҳлили муҳити беруна ва иқтисодии дохилии ташкилот; ташхиси пешакии сабабҳои пайдоиши ҳолатҳои бухронӣ; таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи молиявӣ иқтисодии ташкилот ва банақшагирии бизнес барои солимгардонии молиявӣ он; расмиёти идоракунии зиддибухронӣ ва назорат аз болои татбиқи онҳо» тавсиф мекунад [11, с. 28].

Ба андешаи мо, таърифи Минаева Т.С. бештар моҳияти идоракунии зиддибухрониро ифода намуда, ҳамзамон тадбирҳо ва марҳилаҳои асосии онро фарогир мебошад.

Дар навбати худ, олимони Мирмович Е.Г. ва Жарионов Л.Б. мураккабии идоракунии зиддибухрониро таъкид карда, ин намуди идоракунӣ ҳамчун «... идоракунӣ дар ҳолатҳои

тавсиф медиҳанд, ки арзёбии он ба таври бечунучаро мушкил аст ё оқибатҳои онро пешгӯӣ намудан душвор мебошад. Он чандирӣ бузург ва мутобиқшавӣ ба муҳити зуд тағирёбандаро пешбинӣ мекунад» [13, с.88].

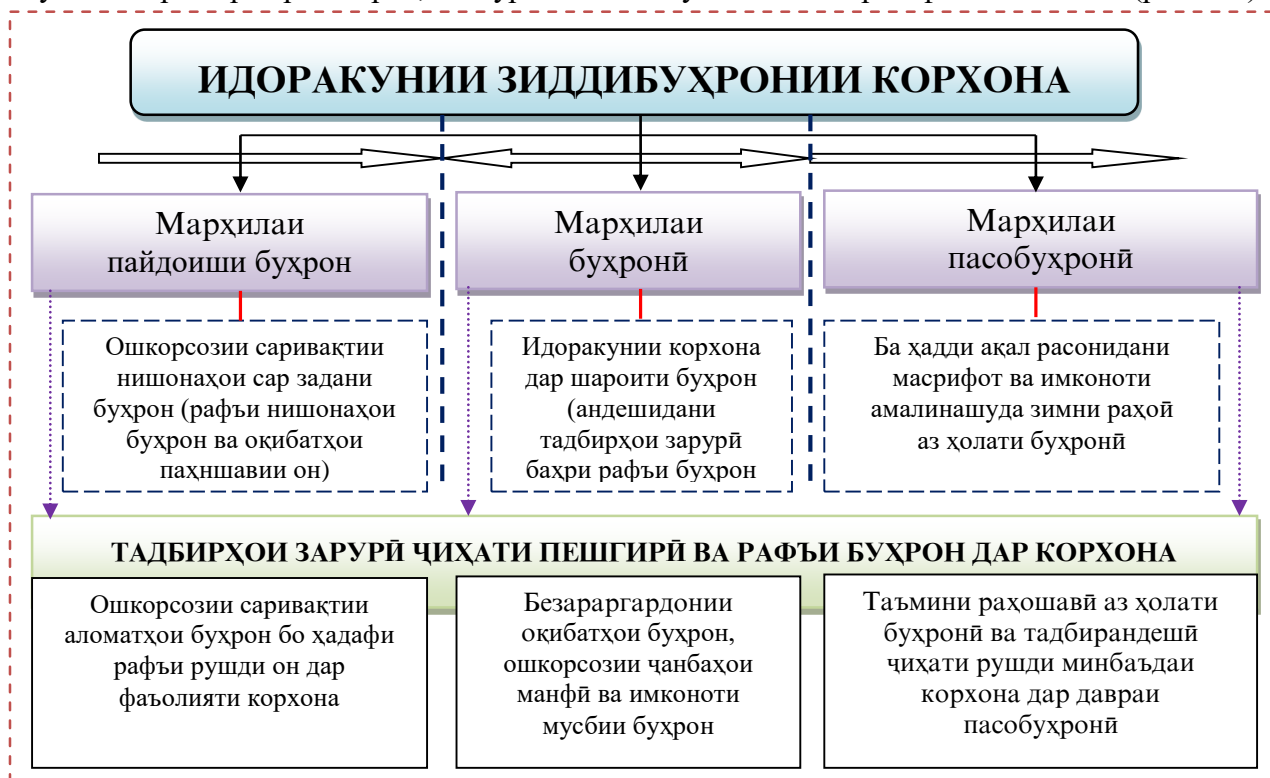
Ба андешаи мо, равиши мазкур доираи идоракунии зиддибухрониро ба таври назаррас васеъ намуда, диққати худро ба зарурати таъмини мутобиқати корхона ба муҳити беруна равона менамояд.

Дар навбати худ, Катс И.моҳияти идоракунии зиддибухрониро чунин муайян мекунад: «... раванде, мебошад, ки баҳри арзёбии хатари бухрон имкон фароҳам месозад, нишонаҳо ва тадбирҳои маҳдудкунандаи оқибатҳои манфии бухронро таҳлил менамояд, инчунин омилҳои онро барои идомаи раванди рушд имсифода мекунад» [10].

Бо дарназардошти он, ки дар маҷмӯъ, раванд (аз калимаи лотинии processus - «ҷараён», «ҳаракат», «пешрафт» гирифта шудааст) маҷмӯи амалҳои пайдарпай барои ноил шудан ба ҳадаф, натиҷа мебошад [9, С.82-85]. Самти ҳадафи ин раванд сазовори тавачҷуҳ аст, ки тибқи тафсири моҳияти мафҳуми «идоракунии зиддибухронӣ» аз ҷониби олимон, ба таъмини муттасилии раванди рушди корхона иборат мебошад.

Ҳамин тариқ, табиати гуногунҷабҳаи тафсирҳои категорияи «идоракунии зиддибухронӣ», ки дар афкори иқтисодӣ мавҷуданд, аз як тараф, рушди бошиддати истилохотро дар ин самт инъикос менамояд, аз тарафи дигар, дар бораи нокифоягии далели илмӣ категорияи омӯхташуда, бинобар табдили доимии он мутобиқи тамоюлҳои муосири рушди илми иқтисод шаҳодат медиҳад.

Дар шароити муосири рушди корхонаҳои саноатӣ дар шароити шадиди рақибӣ, бо дарназардошти равишҳои мавҷуда барои муайян кардани моҳияти категорияи «идоракунии зиддибухронӣ», бояд қайд кард, ки категорияи мазкур тавсифҳои мухталифи фазой ва муваққатиро дар бар мегирад, ки мураккабӣ ва муттасилии онро ифода менамояд (расми 1).

Расми 1. – Самтҳо ва хусусиятҳои асосии идоракунии зиддибухронии корхона

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Глуценко, В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление [Текст] / Глуценко В. В. Москва: ИП

Глуценко В. В., 2008. С.9; *Антикризисное управление предприятиями промышленности на основе оценки бизнеса [Текст] / под ред. А. Г. Грязновой. – Москва: Инфра-М, 2011 – С.283*

Чунин равиш имкон медиҳад, ки нишонаҳои бухрон барои пешгирии саривақтии он муайян карда шуда, ҳангоми ба амал омадан идора карда шавад, инчунин хароҷот кам карда шуда, имкониятҳои аз дастрафта ҳангоми аз вазъи бухронӣ баромадани корхона ҷуброн шаванд.

Равиши ҳамаҷониба ва маҷмӯӣ ба баррасии моҳияти категорияи «идоракунии зиддибухронӣ» ва зарурати рушди мутгасил ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои муқарраршудаи корхона дар ҳама гуна шароити муҳити беруна равона шудааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, ба андешаи мо, идоракунии зиддибухронӣ бояд доираи васеи тадбирҳои зерини зиддибухрониро фаро гиранд.

1) таҳлили вазъи муҳити дохилӣ ва берунии корхона ва муайян кардани вазифаву ҳадафҳои калидии фаъолияти корхона;

2) омӯштани механизми иқтисодии пайдоиши вазъи бухронӣ ва ташкили низоми муоинаи муҳити берунӣ ва дохилӣ бо мақсади ошкор намудани огоҳиҳо дар бораи таҳдиди бухрони эҳтимолӣ;

3) муқаррарсозии низоми идоракунии стратегияи корхона ва таҳияи стратегияи пешгирии бухрон;

4) арзёбии фаврӣ ва таҳлили вазъи молиявӣ ва муайян намудани имконияти сар задани муфлисшавӣ;

5) таҳияи стратегияи самарабахши идоракунии зиддибухронӣ дар шароити бухрон;

6) баҳисобгирии доимии хавфҳо ва таҳияи тадбирҳо оид ба коҳиш ва рафъи он.

Ҳамин тавр, дар ҳулосаи мақола, дар асоси натиҷаҳои таҳлили назариявии гузаронидашуда, метавон ҳулоса кард, ки дар раванди фаъолияти ҳар як корхонаи саноатӣ ҳамеша эҳтимолияти муайяни сар задани бухрон мавҷуд аст ва комилан истисно кардани эҳтимолияти мазкур имконнопазир мебошад. Дар идоракунии зиддибухронӣ яке аз мушкилоти асосӣ эътирофи саривақтии ҳолатҳои пеш аз бухронӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо, таъмини рушди устувори корхонаҳои саноатӣ танҳо дар сурате имконпазир мебошад, ки агар низоми идоракунии зиддибухронӣ ҳамчун унсур таркибии идоракунии стратегӣ амал намуда, татбиқи самарабахши стратегияи пешгирии бухрон ва идоракунии амалиётӣ, инчунин амалисозии стратегияи рафъи бухронро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Антикризисное управление [Текст]: учебник / под ред. проф. Э. М. Короткова; М-во образования и науки Рос. Федерации; Гос. ун-т управления. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва: Инфра-М, 2010. – С.148.
2. Антикризисное управление [Текст]: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». Модуль 11. Кошкин В. И. [и др.]. Москва: Инфра-М, 2000. С.24.
3. Антикризисное управление предприятием [Текст]: учеб. пособие / сост. Т. Н. Рогова; М-во образования и науки Рос. Федерации; Федер. гос. бюджет. образоват. учреждение высш. проф. образования; Ульян. гос. техн. ун-т. – Ульяновск: УлГТУ, 2014. – 200 с.
4. Антикризисное управление предприятиями промышленности на основе оценки бизнеса [Текст]: учебник / под ред. А. Г. Грязновой. – Москва: Инфра-М, 2011 – С.283.
5. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс] // Академик: Словари и энциклопедии на Академике. Электрон. текстовые дан. Режим доступа: <https://dic.academic.ru/>. Загл. с титул. экрана. – Дата обращения: 11.03.2016.
6. Веснин, В. Р. Теория антикризисного управления [Текст]: учеб. -практ. пособие / Веснин В. Р. Юрьева Т. В.; Междунар. консорциум «Электрон. ун-т»; Москов. гос. ун-т экономики,

- статистики и информатики; Евразийский открытый ин-т. – Москва: Евразийский открытый институт, 2010. – С.9.
7. Глущенко, В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление [Текст] / Глущенко В. В. Москва: ИП Глущенко В. В., 2008. С.9.
 8. Дягель, О. Ю. Кризис в деятельности предприятия: формирование понятия на основе системного подхода [Текст] / О. Ю. Дягель, Э. О. Энгельгардт // Актуальные проблемы экономики и управления в современном обществе: материалы междунар. науч.-практ. конф. преподавателей. – Пермь, 2009. С.276.
 9. Казаков, А. П. Экономика (Микро-, макро- и прикладная экономика): учебный курс. 60-120 час [Текст] / А. П. Казаков, Н. В. Минаева. - Москва: ЦИПКК АП, 1996. – С.210.
 10. Кац, И. Антикризисное управление предприятием [Текст] / Кац, И. // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 2. – С. 82-85.
 11. Крутик А. Б. Антикризисный менеджмент [Текст]: превентивные методы управления / А. Б. Крутик, А. И. Муравьев. СПб. [и др.]: Питер, 2001. С.47.
 12. Минаева, Т. С. Совершенствование антикризисного управления на предприятиях [Текст] / Т. С. Минаева // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2012. № 4. С. 28.
 13. Мирмович, Э. Г. Анализ проблемы поддержки выработки решений на действия в кризисных ситуациях в условиях неопределенности [Текст] / Э. Г. Мирмович, Л. Б. Жаренов // Технологии гражданской безопасности. 2007. № 4. С. 88-95.
 14. Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А. Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан/ Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. № 3(28). - С. 43-47.
 15. Mitroff, Ian I. Crisis management and environmentalism: A natural fit // California Management Review Winter.1994. P. 101.
 16. Pauchant, T.C., Morin E. M. La gestionsysteme-mique des crises et la prevention de la contr-production // Rev francaise de gestion. Paris, 1996. № 108. P. 89-90.

УДК 339.5

Асрорзода У.С.

АСОСҲОИ ҒОЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ ҲАМКОРИИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИ БАӢНИ ҚХХ ВА КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ

Мақола ба чабҳаҳои ғоявӣ ва концептуалии рушд ва вусъат ёфтани ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии байни кишварҳои Осӣи Марказӣ ва Ҷумҳурии Халқии Чин бахшида шудааст. Муаллифи мақола дар асоси таҳлили ҳаматарафаи маводе, ки дар ҳамаи панҷ давлати Осӣи Марказӣ ва инчунин дар Чин ғун карда шудаанд ба хулосаҳои илман асоснок оиди хусусияти робитаҳои ҳаматарафае, ки дар ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодӣ дар давоми қариб 30 сол рушд кардаанд, омадааст. Ў ба хулосае омадааст, ки дар кишварҳои Осӣи Марказӣ идеологияи ягонаи рушди алоқаҳои иқтисодӣ бо дигар давлатҳо, аз ҷумла бо Чин вучуд надошт. Ба чунин робитаҳо Созмонҳои молиявӣ иқтисодии байналхалқӣ таъсири ҷиддӣ мерасониданд. Танҳо дар Ҷумҳуриҳои Туркманистон ва Ўзбекистон идеология ва концепсияи робитаҳои номбурда мустақилона ташаккул ёфтанд.

ҚХХ дар робитаҳои тиҷоратию иқтисодиаш бо кишварҳои Осӣи Марказӣ муносибати неолибералиро риоя менамуд. Натиҷаи чунин муносибат он буд, ки кишварҳои

Осиёи Марказӣ барои Чин ҳамчун манбаҳои ашёи хоми арзон ва маъданҳои кӯҳӣ хизмат менамуданд. Дар давоми давраи идомадор Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон робитаҳои берунии иқтисодии худро дар асоси назария ва концепсияи мактаби илмии неолибералӣ ба пеш мебарданд. Бо сабабҳои гуфташуда робитаҳои тичоратию иқтисодии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин хусусияти номувозинатӣ пайдо намуданд.

Мақола барои муаллимони мактабҳои олий, кормандони муассисаҳои илмии иқтисодӣ ва мутахассисони робитаҳои берунии иқтисодӣ навишта шудааст.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, Ҷумҳурии халқии Чин, асосҳои концептуалӣ, ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ, созмонҳои молиявӣ иқтисодӣ, муносибати неолибералӣ, рушди нобаробар, алоқаҳои иқтисодӣ, робитаҳои берунии иқтисодӣ, базаи ашёи хом, маҳсулоти тайёр, арзиши иловагӣ.

Асрорзода У.С.

ИДЕЙНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ КНР И СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья посвящена идейным и концептуальным аспектам развития и расширения торгово-экономического сотрудничества между странами Центральной Азии и КНР. Автор статьи на основе глубокого анализа материалов, собранных во всех пяти странах Центральной Азии, а также в Китае пришел к научно-обоснованным выводам о характере сложившихся в течение почти 30 лет разносторонних связей в торгово-экономическом сотрудничестве. Сделан вывод о том, что в странах Центральной Азии не было единой идеологии развития экономических отношений с другими странами, и в частности, с Китаем. На эти отношения решающее воздействие оказывали международные финансово-экономические организации. Только в Узбекистане и в Туркменистане идеология и концепция таких связей сформировались более или менее самостоятельно.

В отношениях КНР со странами Центральной Азии преобладал неолиберальный подход. Это привело к тому, что КНР рассматривал страны Центральной Азии как источники дешевого сырья и горнорудных материалов. В течение продолжительного времени Таджикистан, Кыргызстан и Казахстан налаживали свои внешние экономические связи также на базе теории и концепции неолиберальной школы. По этой причине торгово-экономические отношения между КНР и странами Центральной Азии носят неравномерный характер.

Статья рассчитана для преподавателей вузов, сотрудников экономических НИИ и специалистов по внешним экономическим связям.

Ключевые слова: Центральная Азия, КНР, концептуальные основы, торгово-экономическое сотрудничество, финансово-экономические организации, неолиберальный подход, неравномерность развития, экономические отношения, внешние экономические связи, сырьевой придаток, готовая продукция, добавленная стоимость.

Asrorzoda U.S.

IDEOLOGICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION BETWEEN THE PRC AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

The article is devoted to the ideological and conceptual aspects of the development and expansion of trade and economic cooperation between the countries of Central Asia and the PRC. Based on a deep analysis of materials collected in all five Central Asian countries, as well as in China, the author of the thesis came to scientifically grounded conclusions about the nature of the diversified ties in trade and economic cooperation that have developed over almost 30 years. It is

concluded that the Central Asian countries did not have a single ideology for the development of economic relations with other countries, and in particular, with China. International financial and economic organizations exerted a decisive influence on these relations. Only in Uzbekistan and Turkmenistan did the ideology and the concept of such ties form more or less independently.

In relations between the PRC and the countries of Central Asia, a neoliberal approach prevailed. This led to the fact that the PRC considered the countries of Central Asia as sources of cheap raw materials and mining materials. For a long time, Tajikistan, Kyrgyzstan and Kazakhstan have established their external economic ties also on the basis of the theory and concept of the neoliberal school. For this reason, trade and economic relations between the PRC and the countries of Central Asia are uneven.

The article is written for university professors, employees of economic research institutes and specialists in external economic relations.

Key words: Central Asia, China, conceptual foundations, trade and economic cooperation, financial and economic organizations, neoliberal approach, uneven development, economic relations, external economic relations, raw materials appendage, finished products, added value

Робитаҳои тичоратию иқтисодии байни Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар 10 соли аввали баъди пошхӯрии Шӯравӣ ҳанӯз таҳти таъсири инерсияи даврони Шӯравӣ буданд. Яъне, Чин зимни инкишофи робитаҳои мазкур хеле эҳтиёткорона муносибат мекард ва ҳар замон кӯшиш мекард, ки мавқеи Федератсияи Русияро оиди беҳбудии муносибатҳояш бо кишварҳои Осиёи Марказӣ пеши назар дошта бошад. Он замон, нерӯи иқтисодии Чин чандон қавӣ набуд ва ин кишвар муҳтоҷи ашёи хоми бурунмарзӣ барои рушди босуръати иҷтимоӣ-иқтисодии худро дошт. Он замон, Чин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ аз назари сиёсати байналмилалӣ низ муносибат мекард, зеро медонист, ки ҷудоандозони Синзян аз тарафи баъзе аз гурӯҳҳои кишварҳои сиёсӣ дастгирӣ медиданд. Он замон, халқҳои мусулмони дар қаламрави Чин зиндагӣ кунанда ба сиёсати дохилии Чин муқобил буданд ва ҳар замон баромадҳои бисёрҳазорӣ онҳо Ҳукумати Чинро ба ташвиш меовард. Ин бобат ҳукумати Чин бояд ба робитаҳои ҳаматарафаи байни МХСУ ва мамлики Осиёи Марказӣ, ки хусусияти ҳазорсолаи таърихӣ доштанд, назар меандоخت ва ҳоло кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ба ғайр аз манфиатҳои иқтисодӣ манфиатҳои сиёсӣ низ бобати ором намудани миллатҳои ғайриҷиноӣ ба ин давлат ҳамроҳ гардида, аз робитаҳои бисёртарафае, ки бо онҳо бояд муқаррар намояд вобастагӣ доранд.

Профессор З.В. Давидов оид ба ин масъала хеле оқилона муҳокимаронӣ кардааст: “Дар давраи кунунии муносибатҳои Чин бо ин минтақа аз пошхӯрии Шӯравӣ сар мешавад, ки он сабаби истиқлолияти ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ гардид ва дар натиҷа дар сарҳадҳои Шимолу Ғарбии Чин давлатҳои нав пайдо шуданд. Сарҳадҳои ин давлатҳо ба танзим дароварда нашуда буданд ва ноустувории вазъи сиёсӣ ҷумҳуриҳои нави Осиёи Марказӣ барои Музофоти худмухтори Синзяну Уйғури Чин таҳдидҳои потенсиалӣ меофарид. Бо ин сабаб барои Чин дар ҳамон давра вазифаи асосии сиёсате, ки нисбат ба Осиёи Марказӣ роҳандозӣ мекард, устувор гардонидани вазъият дар ғӯшаҳои Ғарбии қаламрави худ буд, ки дар навбати худ муборизаи шадидро алайҳи ҷудоандозӣ ва экстеризм талаб менамуд.” [2].

Ин маъноӣ онро дошт, ки ҳукуматдорони кишварҳои Осиёи Марказӣ нисбат ба рушди робитаҳои гуногунҷабҳа бо Чин ягон консепсияе надоштанд. Онҳо муҳтоҷи ёрии моддию маънавии Чин буда ва фӯрӯши молҳои истеъмолии дар Чин тавлидшуда, дар бозори дохилии ин кишварҳо боиси поён рафтани шадидии вазъи сиёсӣ мегардид. Яъне, тарафи Осиёи Марказӣ ба консепсияи илман асоснок ниёз доштанро эҳсос наменамуд ва машғули он буд, ки халқҳоро, ки баъд аз пошхӯрии Шӯравӣ ба вазъи хеле ногувори иҷтимоӣ афтида буданд, аз шадидии вазъият ба берун кашида бароранд. Шиддати иҷтимоӣ солҳои

1991-2000 сатҳи хеле баланд дошт ва барои ҳаллу фасли бомуваффақият миқдори зарурии молҳои арзони истеъмолиро талаб менамуд.

Агар дар бораи концепсия ҳарф занем, чунин концепсия вучуд дошт. Аммо на дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ балки дар Чин. Мазмуни асосии ин концепсия аз назарҳо пинҳон буд, Аммо мазмуни онро роҳбарони ҚМЧ ва вазорату идораҳои масъули махсускунонидашудӣ он хеле хуб медонистанд ва барои амалиёти онҳо дар Осиёи Марказӣ ба таври васеъ истифода мебаранд. Мазмуни мухтасари чунин концепсион аз он иборат буд, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ тадриҷан ба майдони геополитикии манфиатҳои Чин ворид карда шаванд ва ҳамин тавр шуд. Оиди алоқаҳои иқтисодӣ ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ҷиноҳои ҳарфе намезаданд, дипломатияи “нафис”-ро мавриди истифода қарор дода буданд ва давоми 20 соли минбаъда онро чунон моҳирона истифода бурданд, ки ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ нисбат ба Русия ба Чин бештар майл пайдо карданд ва вобастагии онҳо ба иқтисоди Чин дар ҳамин 20 соли охир ба маротибаҳо афзуд. Бо вучуди он қайд бояд кард, ки чунин майл баъзе масъалаҳои нави душворро ба амал хоҳад овард, ки бархе аз онҳо решаҳои таърихӣ доранд ва бархе аз таҷрибаи начандон дуру дароз ҳамкориҳои ҷорӣ ба вучуд омадаанд.

Дар байни халқи оддии Осиёи Марказӣ, нисбат ба ҷиноҳои як эҳсоси бегонагӣ, ки решаҳои ҷуқури таърихӣ дошт, хувайдо буд. То миёнаи асри 18 Синзьян ҳамчун давлати мустақил вучуд дошт ва элитаи сиёсии он бештар аз мардумоне иборат буд, ки пайдоиши Осиёи Марказӣ доштанд. Соли 1760 Чин Синзьянро ғазб кард ва мардуми норозиро бо миқдори хеле зиёд нобуд кунанд. Аз ҳамон замонҳо Синзьян қисми таркибии Чин мебошад ва майдони норозигии мардуми Туркистони Шарқӣ гардид. Норозигӣ аз ҷиноҳои ҳар замон дар шакли шӯришҳои халқӣ ба қайд гирифта мешаванд.

Ҷиноҳои хеле хуб дарк карданд, ки мардуми Осиёи Марказӣ бо мардуми Синзьян ҳамчун ҳамтаборанд, дорой фарҳанги ягона ва таърихи муштараки дуру дароз ҳастанд ва қиматҳои мазҳабӣ ба онҳо низ ягона мебошад, ки ба китоби муқаддаси Қуръон ва ҳадисҳои пайғамбари ислом Муҳаммад (с) асос ёфтааст. Чунин норозигӣ то солҳои охир мушоҳида мегардад ва ҳоло ҷиноҳои нисбати мардуми мусулмони Синзьян ҷораҳои гуногун тарбиявӣ ва маъмуриро то рафт бештар раво дида истодаанд.

Дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба ин вазъият чандон эътибор намедиданд ва ба он боварӣ доранд, ки ба қарзҳои дохилии давлати дигар даҳлат кардан ягон натиҷаи мусбӣ намедихад [4].

Ҳукумати Чин ҳам дар навбати худ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ чунон муносибатҳои бунёд кардааст, ки онҳо нисбат ба ҳодисаҳои дар Синзьян ба вуқӯъ омад, на танҳо бетараф мебошанд, балки ҳар замон Ҳукумати Чинро ин бобат дастгирӣ менамоянд.

Дар омади гап бояд гуфт, ки ҳамин гуна вазъият нисбати Покистон ҳам ба вучуд омадааст. Ин давлат, ки муҳтоҷи ёрии иқтисодӣ мебошад, ҳоло дӯсти яқини ҚМЧ шудааст ва аз дастгирие, ки як замонҳо нисбати мардуми Синзьян зоҳир менамуд қомилан даст кашааст. Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ аз доираи манфиатҳои аввалиндараҷаи худ берун намебароянд ва кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки солҳои наздик ёрии иқтисодии хориҷиро барои беҳбуд гардонидани зиндагии мардум ва таъмини босуръати рушди иқтисод истифода баранд.

Дар назари аввал ҳамин тавр менамояд, ки муносибати ҚМЧ нисбати Чин қомилан прагматикӣ бошад, яъне танҳо хусусияти амалӣ дошта бошад ва бидуни ҳархел концепсионҳои назариявӣ. Дар асл, чӣ тавре, ки дар боло гуфта гузаштем, чунин муносибат хусусияти концепсионӣ дорад, ки онро танҳо тавассути муҳокимарониҳои мантиқӣ эҳсос кардан мумкин аст.

Моҳияти концепсияи бидуни шубҳа вучуд доштаи Чин нисбати робитаҳои тижоратӣ иқтисодӣ бо минтақаи Осиёи Марказӣ дар асл табиати навмустамликавӣ дорад, агарчанде, ки Чин худро ба ҷаҳониён ҳамчун давлати сотсиалистӣ мешиносонад. Дар муносибатҳои ҷаҳони беруна бо иқтисоди дохилӣ Чин муносибатҳои протекционистиро пеш гирифтааст.

Чунин муносибатҳо ҳадафи ҳифз намудани иқтисоди дохилиро аз рақобати ширкатҳои хориҷӣ дарбар мегирад. Аммо зимни баровардани маҳсулот ба хориҷи кишвар, яъне зимни содироти молҳо ва намудҳои гуногуни хизматрасонӣ Чин комилан идеологияи дигарро мавриди истифода қарор додааст. Моҳиятан он идеологияи неолибералӣ мебошад. Вақте, ки Чин маводҳои арзон ва камсифати худро ба давлатҳои Осиёи Марказӣ содир менамояд, ӯ сиёсати демпингро амалӣ менамояд. Моҳияти демпинг он аст, ки давлати содиркунанда мол дидаю доништа молҳои худро бо нархи паст ба бозори фурӯшӣ содир мекунад. Мақсади сиёсати демпинг касот гардонидани рақибҳои бурунмарзӣ мебошад. Бо роҳи истифода бурдани сиёсати демпингӣ давлати Чин саноати кишварҳои Осиёи Марказиро ба нестӣ расонид. Ин хусусан ба он соҳаҳои дахл дорад, ки маҳсулоти ниҳони истеъмоли халқӣ тавлид мекарданд. Соҳаҳои ашёи хом тавлидкунанда бошад, аз тарафи Чин дастгирӣ меёфтанд ва ҳатто дар давраҳои сангини бӯҳрон суръати рушди баланд доштанд. Тавассути истифодаи сиёсати демпинг Чин тавонист, ки ба рақобатпазирии молҳои намудҳои гуногуни хизматрасонӣ ва соҳаҳои маводи ниҳони тавлидкунанда таъсири манфӣ расонад. Ба ҳама маълум аст, ки иқтисоде, ки дар он ҳиссаи ашёи хом баланд мебошад, ҳамчун иқтисоди камсамар эътироф карда мешавад. Чиноҳо тавонистанд, ки бо роҳи нест кардани саноати бофандагӣ, дӯзандагӣ, ғизой, баъзе соҳаҳои мошинасозӣ Осиёи Марказиро ба базаи ашёи хоми худ табдил диҳанд. Бо ин роҳ ба вазъи демографияи ҷумҳурии Осиёи Марказӣ таъсири хеле манфӣ расониданд. Рушди соҳаҳои ашёи хом тавлидкунанда дар шароити афзоиши босуръати аҳоли ба таври ногузир, боиси хеле боло рафтани сатҳи бекорӣ мегардад. Рушди чунин соҳаҳо ба такмили сармояи инсонӣ оварда намерасонад.

Аз назари иқтисод суръатҳои баланди афзоиши табиӣи аҳоли бояд ба вусъат ёфтани фонди истеъмол оварда расонанд [5]. Аммо фонди истеъмол аз арзишҳои маводҳои истеъмоли, ки ба он одамоне ниёз доранд иборат мебошад. Агар дар миқёси ҷумҳурӣ соҳаҳои ашёи хом истеҳсолкунанда мавқеи хоса дошта бошанд, он гоҳ захираҳои ташаккули фонди истеъмол маҳдуд ва ё коста мегарданд. Худудҳои фонди истеъмол дар ҳама суръат афзоиш меёбад, ки агар сатҳи афкори аҳолии қобили меҳнати бо кор таъминбуда, баланд бошад. Яъне, сатҳи шуурнокии аҳоли баланд бошад. Вақте, ки дар иқтисод соҳаҳои ашёи хом истеҳсолкунанда бартарӣ пайдо мекунанд, сатҳи шуурнокӣ паст мегардад ва имкониятҳои афзоиши босуръат ва тақомули таркиби фонди истеъмол маҳдуд мешавад.

Ин бобат як фарқияти хеле ҷиддиеро дар байни иқтисоди Чин ва иқтисоди Осиёи Марказӣ эҳсос кардан мумкин аст. Дар қаламрави Чин чунон иқтисоди бузург ва ҳаматарафа рушдёфта ҳукмрон гардидааст, ки дар таркиби он вазни қиёсии соҳаҳои маводи арзиши илова дошта хеле баланд мебошад. Чунин пешравӣ бо роҳи истифодаи усулҳои мухталифи протекционистӣ ба даст омадааст. Дар айни замон ҳамин Ҳукумати Чин, ки иқтисоди хушро аз рақибони бурунмарзӣ фаъолон ҳимоя мекунад, ба давлатҳои ҳамсоя таълим медиҳад, ки принсипи озодии тичоратро риоя кунанд. Дар асл ин ҳукумат ҳамон сиёсатеро, ки Ҳукумати ИМА нисбати ҳамсоягони худ, давлатҳои Амрикои Лотинӣ, Чин, Ҷопон ва давлатҳои Аврупо истифода мебард, мавриди истифодаи моҳиратан қарор дод. Ба ҷумҳуриҳои иқтисодашон заифгардидаи Осиёи Марказӣ Чин бо қувваи дучанд зимни дифои манфиатҳои худ фишор меоварад. Ин фишор бо роҳи суст гардонидани иқтисоди онҳо аз як тараф ва аз тарафи дигар, тавассути онҳоро ба сӯи худ ҷалб кунонидан, амалӣ мегардонад.

Гуфтаи зарур аст, ки чунин хусусиятҳои дохилӣ ва берунии иқтисоди Чин ҳамчун хусусияти муборизаи синфӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Хомӯшӣ ихтиёр кардани ҳукуматдорони Чин нисбати таносуби сиёсатҳои протекционистӣ ва неолибералӣ маънои онро дорад, ки Чини коммунистӣ нерӯи худро қавӣ гардонид, нерӯи кишварҳои, ки ба шароити иқтисоди бозор мутобиқ гардонидани истодаанд суст мегардонад. Ҳайратовар аст, ки Чин ин бобат таҷрибаи Амрико, ки 150 сол муқаддам рӯй дода буд, истифода бурд. Дар давоми 150 соли охир ин сиёсат дар асл тағйир наёфтааст. Лауреати мукофоти Нобелӣ Пол Кругман ба он ақида аст, ки дар дохили Амрико ҳеҷ кас

назарияи анъанавии савдои Давид Рекардори истифода намебарад. Аммо нисбати давлатҳои дигар профессорҳои америкӣ кӯшиш мекунад, ки ин назарияро, ки хусусияти либералӣ дорад тарғибу ташриф намоянд. Чин аз баҳсу мунозирае, ки дар аввали асри XIX дар байни ду шахсиятҳои бузурги Амрико Александр Гамильтон ва Томас Джефферсон мерафт, хеле хуб хабардор аст. Дар таърихи таълимоти иқтисоди ҷаҳонӣ низ ба ин баҳсу мунозират таваҷҷуҳи махсус зоҳир карданд. Александр Гамильтон тарафдори он буд, ки зимни саноатикунони Амрико сиёсати ҳифзи саноат аз рақибони хориҷӣ фаълоне истифода бурда шавад. Президент Томас Джефферсон бошад, ба чунин ақида комилан муқобил баромад. Баҳсе, ки байни онҳо мерафт барои амалигардонии сиёсати ИМА ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз марзҳои он роли хеле бузургро бозид.

Меъморони сиёсати дохилию берунии Амрико ин зиддиятро чунин моҳирона ба ҳам пайвастанд, ки дар ниҳояти қор Амрико ба фармонфармои тамоми иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфт. Ин давлати абарқудрат он сиёсатеро, ки аз Гамильтон ва Джефферсон мерос мондааст, ҳамчун объекти ташвиқу тарғиб қарор намедихад, зеро бо овози баланд онро ташвиқ кардан, ба манфиатҳои мувофиқ нест. То имрӯз иқтисоди Амрико мавриди ҳимояи шадид аз рақибони хориҷӣ мебошад. Чунин сиёсат хусусан дар даврони президентии Д.Трамп хусусиятҳои комил пайдо кард. Дар сиёсати иқтисодии хориҷии худ ИМА принсипи озодии савдори ҳамаҷониба дастгирӣ мекунад. Амалӣ гардонидани он имкон медиҳад, ки пеши роҳи рақибони бурунмарзӣ оиди ворид шудан ба иқтисоди Амрико гирифта шавад. Олими иқтисодшиносии машҳури Норвегия Эрик С. Райнерт оиди ин масъала чунин навишта аст: “Давлатҳои бой ба давлатҳои камбизоат назарияро ворид карданд, ки худашон онро истифода намебаранд ва муқобили он ҳастанд. Аз ин рӯ муҳим аст, ки аз миёни назарияи баланд ҳаёти реалӣ ҳамаҷониба мушоҳида гардад” [3].

Чунин назария дар ҷои ҳолӣ ба вучуд наомадааст. Иқтисодшиносии Олмон Фридрих Лист ҳанӯз соли 1841 навишта буд, ки давоми садсолаҳо сиёсати иқтисодии Англия бо он асос ёфта буд, ки ашӯи хомро ворид мекард ва молҳои тайёри саноатиро содир менамуд.

Баъд аз пошхӯрии Шӯравӣ муаллифони ворид гардонидани принсипи савдои озод сиёсати “Муолиҷаи тақонӣ”-ро ҳамчун асоси ислоҳотҳои иқтисодӣ оиди гузариш ба иқтисоди бозорӣ истифода бурдаанд. Чунин сиёсат ба сари мардум бадбахтиҳои зиёдеро овард. Миллионҳо коргарони баландиқтисос бекор монданд ва аҳли хонаводаҳои онҳо ба қашшоқӣ дучор гардиданд. Ба ғайр аз соҳаи кишоварзӣ ва сектори хизматрасониҳои анъанавӣ дигар ҳамаи намудҳои фаъолияти истеҳсоли дар муддати кӯтоҳ несту нобуд шуданд ва ин имкон дод, ки Амрико ҳамчун маркази фаъолияти иқтисоди ҷаҳон дашташ боло гардад. Ҷӣ тавре, ки қайд кардем, Чин ҳамчун ҳамсоия наздиктарини Осиёи Марказиро айнан ҳамин сиёсатро барои амалӣ гардонидани манфиатҳои худҳоиаш моҳирона истифода бурд.

Рафтори Чин нисбат ба ҳамсоияҳо хеле маҳфуз мебошад. Чин ба давлатҳои ҳамсоия ҳамаи он чизеро, ки ба он ниёз доранд, медиҳад.

Аммо, агар онҳо қарзхоро барнагардонанд, талаб мекунад, ки захираҳои табиашонро ба ихтиёри Чин диҳанд. Дар давоми 20 соли охир сармоияи Чин ба ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ бидуни мамониат ворид гашта истодааст. Аз ҳама бештар Чин ба Қирғизистон ва Тоҷикистон сармоия худро ворид мекунад. Чин медонад, ки ин ҷумҳуриҳо ба як қатор маҳсулоти ҳаётан муҳим ниёз доранд, хусусан ба предметҳои ҳаррӯзаи истеъмолӣ. Ба ғайр аз ин, Чин ба хоҳиши роҳбарияти ин ҷумҳуриҳо оиди бунёди инфрасохтори истеҳсоли (хатҳои электрикӣ, сохтмони НБ, туннелло, роҳҳои автомобилгард, роҳҳои оҳан ва ғайра) кӯмаки молиявӣ ва техникӣ мерасонад.

Ба ақидаи мо бо осонӣ дарёфт кардани васоити молиявӣ Чин, ҳам қисми таркибии ҳамон концепсияе мебошад, ки дар аввали ин параграф ба он истода гузаштем. Чин асосҳои концептуалии рушди робитаҳои беруниро барвақт тайёр намуда буд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ бобати ҳамкориҳои байналхалқӣ бояд асосҳои концептуалии онро таҳия намоянд. Албатта ҳуҷҷатҳои зиёде аз тарафи ҳукуматҳо ва парамонҳои ин давлатҳо қабул карда

шудаанд. Аммо дар ин ҳуччатҳо пайдо намудани идеяҳо ва концепсияҳое, ки онҳоро аз назари амнияти иқтисодӣ дифоъ мекарда бошад, амри маҳол аст. Дар ягон ҳуччати давлатие, ки кишварҳои дахлдор қабул мекунад, оиди концепсион ва идеяҳои экспансионистии Чин чизе гуфта намешавад. Мутаасифона, Чин ҳам дар навбати худ сиёсати шаффофияти иттилоотро риоя намекунад ва оиди ниятҳои нисбати давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ чизе намегӯяд. Дар суҳанронии роҳбарони Чин оиди робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар ба жарғони сиёсӣ (бародарӣ, баробарӣ, ёрии иқтисодӣ, афзоиши робитаҳо ва ғайра) суҳанронӣ мекунад, аммо оиди концепсияҳое, ки аз тарафи давлат қабул гардидаанд, хомӯширо пеш гирифтаанд.

Аз ҳақиқат дур нест, ки дар концепсионҳои аз тарафи созмонҳои давлатӣ тасдиқшудаи Чин гуфта шудааст, ки ин давлат бояд ба тамоми талаботе, ки аҳли ҷомеаи кишварҳои Осиёи Марказӣ пешниҳод мекунад, розӣ шавад. Чунин муносибат тадриҷан натоиҷе дода истодааст, ки сол аз сол мавқеиятҳои геополитикии Чинро дар ин минтақа мустаҳкамтар мегардонад.

Воридшавии Чин ба давлатҳои Осиёи Марказӣ то рафт бештар миқёси калоне пайдо карда истодааст. Масалан танҳо дар Қирғизистон бештар аз 400 ширкати калонҳаҷми хитой амал мекунад. Ин ширкатҳо асосан ба азхудкунии сарватҳои табиӣ Қирғизистон шуғл меварзад. Ҳайратовар аст, ки ширкатҳои чинӣ ба созмонҳои давлатӣ, аз ҷумла андоз, бонкӣ, оморӣ, иттилооти заруриро, ки ширкатҳои қирғизӣ медиҳанд, пешниҳод намекунад. Нисбати тайёр намудан ва баланд бардоштани сатҳи касбии мардуми маҳаллӣ яъне шаҳрвандони Қирғизистон, ки дар ин ширкатҳо кор мекунад, ягон чорабиние дида намешавад. Роҳбарияти ширкатҳои чинӣ пешниҳодҳои иттифоқҳои касбаи дар корхонаҳои чинӣ амалкунандаро ба назар намегиранд ва кӯшиш мекунад, ки чунин созмонҳо, ки манфиати коргаронро ифода менамоянд, набоянд ва ё чунон суҳт бошанд, ки аз ӯҳдаи дифоъ кардани манфиатҳои коргарон набароянд. Мутаасифона, мардуми маҳаллӣ ҳам нисбат ба чиниҳо чандон тавачҷӯҳӣ мусбӣ зоҳир наменамояд. Дар ҳар кучо қариб ҳар моҳ баромадҳои зидди хитойро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар Қирғизистон бо сабаби номаълум ду маротиба бозори калонтарини фуруши молҳои истеъмоли халқӣ, ки “Гоан” ном дорад, аз тарафи шахсони номаълум пурра сӯзонида шуд. Ҳатто ҳуди чиниҳо, ки дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ соҳибвазифа мебошанд, аз хатарҳое, ки ба сари чиниҳо омаданад мумкин аст дар ҳарос мебошанд. Дар Қирғизистон рӯйрост мегӯянд, ки хитойҳо дар ин ҷумҳурӣ бад мебинанд. Соҳиби мағоза дар шаҳри Бишкек Абай Султонов мегӯяд, ки агар ҳамин тавр хитойҳо ба Қирғизистон ворид шудан гиранд, яъне аз паси як чинӣ 7 каси дигар ворид шавад, халқи қирғиз комилан аз байн меравад. Дар айни замон Сиян Джен фурушандаи ҳамин бозор шикоят мекунад, ки агарчанде, ки дар Бишкек солҳои зиёде иқомат дорад, аз мардуми маҳаллӣ хеле дар тарсу ҳарос аст. Замоне, ки дар ин ҷо табодулот ё намоише сиёсие барпо мегардад, мегӯяд ӯ, чиниҳо ба кор намебароянд, ё дарро қулф карда менишинанд. Хитойҳо ин ҷо чунон бад мебинанд, ки гуё онҳо аждаҳо бошанд. Сиян Джен мегӯяд, ки дар моҳи октябри соли 2020 кони тиллои Джеруй аз тарафи қирғизҳо комилан ғорат карда шуд. Мардуми маҳаллӣ сандуқҳои пулро ва тамоми асбобу анҷоми офисҳои чинӣ бударо ҳамроҳи худ бурданд. Роҳбарияти ширкатҳои чинӣ хеле хуб медонанд, ки агар тавассути яроқи оташфишон муқовимат кунанд, он гоҳ сар то сари ин кишвар нобудкунии чиниҳо сар мешавад. Мардуми маҳаллӣ низ ин ақидаро тасдиқ мекунад. Яке соҳибкори маҳаллӣ Анвар Хавазов мегӯяд, ки агар дар Бишкек хуни ягон шаҳрванди маҳаллӣ резад, дар як рӯз ҳамаи чиниҳо нест мекунад ва ин мардум аз артиши бузурги Чин, ки дар сарҳади Қирғизистон ҷавобгар аст ягон тарсу ҳаросе надоранд.

Бо вучуди чунин хатарҳо ҚМЧ ҳамон сиёсату концепсияе, ки дошт давом медиҳад. Дар давоми 12 соли охир қарзи давлатии Қирғизистон аз Чин бештар аз 170 маротиба афзудааст ва ба 1,8 миллиард доллар мерасад, ки ин 43%-и ҳамаи қарзҳои берунаи

Чумхурии Қирғизистонро ташкил мекунад. Вазъи қарз дар Чумхурии Тоҷикистон низ ташвишовар аст. Қарзи беруниичумхурӣ аз 2,9 миллиард доллар гузаштааст, ки 60%-и онро қарзи хитой ташкил мекунад. Мутаассифона, давлатҳои Осиёи Марказӣ аз ӯҳдаи сари вақт баргардонидани қарзи Чин намебароянд. ҚМЧ ин бобат норозигии худро нишон намедихад, фақат аз ин давлатҳо хоҳиш менамояд, ки агар пул надошта бошанд, ҳисобу китоби худро ба воситаи ба ихтиёри Чин додани захираҳои табиӣ ба анҷом расонанд [1].

Аз ҳама андӯховартарин вазъ дар он аст, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ барои аз байн бурдани сӯрохиҳои буча ба Чин барои додани қарз мурочиат мекунанд. Вақте, ки Президенти собиқи Қирғизистон Жээнбеков ду маротиба аз созмонҳои Чин хоҳиш намуд, ки қарзи давлатии Қирғизистонро баъдтар супоранд, шахсони масъули ҚМЧ гуфтанд, ки агар васоити бучавӣ барои пардохт нарасад, қирғизҳо метавонанд бо арзиши захираҳои табиашон ин қарзро адо намоянд.

Гуфтан ба маврид аст, ки ин бобат байни Русия ва Чин фарқияти чиддие вучуд дорад. Пеш аз ҳама Чин қарзҳои худро ба ягон давлат намебахшад. Агар ин ё он давлат қарзҳои худро барнагардонад, он гоҳ аз ӯ азхудкунии сарватҳои табииро талаб менамояд ё системаҳои бунёдкардаашро худрош идора кардан мегирад. Масалан, дар Африко Чин объектҳои зиёди инфрасохториро бунёд намуд. Баъзе аз кишварҳои Африко аз ӯҳдаи баргардонидани қарзи чинӣ набаромаданд. Ин хусусан ба соҳаи электроэнергетика дахл дошт. Ҳолати ба миён омадари Чин бо роҳи конфискатсияи системаҳои электроэнергетикӣ бунёдкардааш ва идоракунӣ бевоситаи онҳо ҳаллу фасл намуд. Бояд чумхуриҳои Осиёи Марказӣ дар назар дошта бошанд, ки чунин вазъият минбаъд такрор нашавад ва комилан баргардонидани қарзи чинӣ тавассути истифодаи методҳои рангоранг ногузир мебошад.

Новобаста ба кишваре, ки он ҷо ин ё он лоиҳа бо иштироки Чин амалӣ мегардад созмонҳои чинӣ се намуди талаботро ба таври ҳатмӣ пеша мегиранд:

- а) лоиҳаҳо бояд комилан аз тарафи созмонҳои дахлдори Чин таҳия карда шаванд;
- б) объектҳои бунёдшаванда бояд аз тарафи мутахассисон ва коргарони аз Чин овардашуда сохта шаванд;
- в) зимни сохтмони объектҳо хитойҳо ба ҳаллу фасли масоити иҷтимоӣ комилан эътибор намедиханд.

Ҳамин тавр кишварҳое, ки аз Чин қарзҳои зиёд доранд чинӣҳо худро хеле далерона ва ҳамчун соҳиби вазъ намоиш медиҳанд. Ин на танҳо ба созмонҳои давлатии Чин балки ба коргарон ва мутахассисони чинӣ, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ кор мекунанд, дахл дорад. Дар омади гап бояд гуфт, ки бо ин сабаб байни шаҳрвандони чумхурии Осиёи Марказӣ ва шаҳрвандони чинӣ, ки дар ин ҷо амал мекунанд, заддӯхурдҳои зиёде ба чашм мерасад.

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки воситаҳои молиявӣ, ки Чин ҳамчун қарз ва ё ҳамчун сармоя барои амалӣ гардонидани лоиҳаҳои мухталиф дар чумхуриҳои Осиёи Марказӣ масраф мешаванд, дар ниҳояти кор дар ҳуди Хитой мемонанд ва дар айни замон ба қарзи ин чумхуриҳои табдил меёбанд. Қарзҳои калонҳаҷм ва идомадор имконият медиҳанд, ки давлати Чин ва аҳолии он торафт бештар ба қаламрави чумхуриҳои Осиёи Марказӣ ворид шаванд ва дар он ҷо монанд. Ин бобат аз тарафи Чин ва мардуми он усулҳои гуногуне мавриди истифода қарор мегиранд, ки онҳо чунинанд:

- а) бидуни пинҳонкорӣ ошкор намудани ниятҳо. Масалан, дар соли 1993 дар Бишкек як ресторани чинӣ кушода буд, ки номи он “Музофоти ҳафтуми мо” ном дошт. Чунин номгузорӣ ба мардуми маҳаллии қирғиз хеле саҳт нафорид. Дар атрофи ресторан чангҷолҳои калоне ба вуқӯ пайвастанд ва муносибати байни қирғизҳо ва чинӣҳое, ки дар Қирғизистон буданд, вайрон мешуданд. Охир онҳо мачбур шуданд, ки номи ин ресторано дигар кунанд;

- б) номувозинатӣ дар робитаҳои тичоратӣ. Чумхуриҳои Осиёи Марказӣ ба Чин асосан ашёи хом мефурӯшанд (гази табиӣ, нефт, концентрати металлҳои ранга ва гаронбаҳо, нуриҳои азотӣ ва фосфорӣ, пашм, пӯст, чӯб ва ғайра). Аз Чин ба чумхуриҳои Осиёи

Марказӣ асосан маҳсулоти тайёри истеъмолӣ ва таҷҳизоти технологӣ барои корхонаҳои саноатӣ ва кишоварзӣ ворид мешавад. Яъне, Чин ба Осиёи Марказӣ асосан маводе мефурӯшад, ки он дорои арзиши иловагӣ мебошад. Дар айни замон аз Осиёи Марказӣ маводе ворид месозад, ки арзиши иловагӣ дар Чин тавлид карда мешавад;

в) Чин ва ширкатҳои чиноӣ аз ҳоло ҳам паст будани сатҳи рушди иқтисодии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва ба маводҳои гуногун ниёз доштани онҳо хеле хуб истифода мебаранд. Дар натиҷаи торафт бештар чамъ шудани қарзҳои чиноӣ талаб мекунанд, ки идоракунии захираҳои табиӣ ба ўҳдаи онҳо гузошта шавад. Дар баъзе кишварҳо бо сабаби роҳ надодан ба пастшавии суръати рушд ба ин талабҳо розӣ мешаванд;

г) ҳуҷуми демографӣ. Ба рақамҳое, ки расман оиди шумораи чиноӣ дар Осиёи Марказӣ маълумот медиҳанд бовар кардан хатоӣ маҳз аст. Чӣ тавре, ки гуфтем ҳар як чиноӣ мувофиқи қарордодҳои ба Осиёи Марказӣ воридшаванда, баъд аз як сол то ҳафт касро ба ин кишварҳо ворид мекунад. Масалан, мувофиқи омор дар Қирғизистон 214 чиноӣ ҳуқуқи шаҳрвандии Чинро пайдо кардаанд. Аммо баъзе маълумотҳое ҳастанд, ки гуё бештар аз 30 ҳазор чиноӣ бо хонумҳои қирғиз никоҳи бардурӯғ карда, соҳиби шиносномаҳои қирғизӣ шудаанд. Ба ғайр аз ин, чинӣ дар ҷумҳурии Осиёи Марказӣ ҳазорон ширкатҳое доранд, ки ба номи қирғизону қазоқону туркманҳо номнавис карда шудаанд, аммо дар асл соҳибонашон чиноӣ мебошанд. Ҳеч кас наметонад, ки шумораи ҳақиқии чунин ширкатҳо чӣ қадар аст. Фақат ҳаминаш маълум аст, ки онҳо бисёре аз шаҳрҳо ва вилоятҳои Осиёи Марказӣ доман паҳн кардаанд.

д) шаҳрвандони чиноӣ ба таври кушод ва пинҳонӣ сол аз сол бештар ба Осиёи Марказӣ ворид гардида, соҳиби бозорҳои ресторанҳо, мағозаю корхонаҳо, ширкатҳои сохтмонӣ, нақлиёт ва ғайра гардида истодаанд. Мувофиқи баъзе аз тадқиқотҳо даромади аз чунин муассисаҳо гирифтаре ба аъсори хориҷӣ табдил дода, ба Чин равона месозанд. Шумораи шаҳрвандони Чин дар як ҳуди Қирғизистон аз 40 ҳазор нафар кам нест ва ин дар суратест, ки бештар аз 1 миллион ашхоси дорои қувваи корӣ буда, аз Қирғизистон ба Русия, Қазоқистон, Украина, Амратҳои Араб ва ғайра барои мардикорӣ рафтаанд.

Дар омади гап бояд гуфт, ки муносибати халқҳои Осиёи Марказӣ нисбат ба хитойҳо, ба Русия ва мардуми рус хеле беҳтар аст. Агар русҳо захираҳои табиӣ ин кишварҳоро идора мекарданд, сатҳи ҳамдигарфаҳмии мардуми маҳаллӣ ва ғайримаҳаллӣ беҳтар мебуд;

е) нисбати кишварҳои Осиёи Марказӣ ҚМЧ барои эмигрантсия шароити мусоид месозад ва дар айни замон пеши роҳи иммигрантсияро мегирад. Дар сурате, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ ба базаи ашёнҳои хомӣ Чин табдил ёфтаанд ва аз Чин қарзҳои калонҳаҷм доранд, шумораи торафт бештар афзояндаи чиноӣ хатари ба колоннаи панҷум табдил ёфтани онҳоро ба миён меоварад. Оиди муносибати Чин ба эмигрантсия ва иммигрантсия рақамҳои зерин шаҳодат медиҳанд.

Ҷадвали 4.

Иммигрантсия дар кишварҳои гуногун

Номи давлатҳо	Ҳиссаи иммигрантҳо дар шумораи умумии аҳоли, %	Шумораи иммигрантҳо, млн. нафар
ҚМЧ	0,1	1,0 млн.
Федератсияи Русия	8,0	11,6 млн.
ИМА	15,4	50,7 млн.
Бритониёи Кабир	14,1	9,6 млн.
Туркия	7,0	5,9 млн.

Манбаъ: маълумоти Созмони байналмилалӣ муҳочират.

Рақамҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҚМЧ нисбат ба давлатҳои болозикршуда, қариб ба иммигрантсия роҳ наметонад ва ин дар суратест, ки шумораи эмигрантҳо дар ИМА

нисбат ба ҚМЧ 50,7 маротиба зиёдтар аст. Ҳатто Туркияе, ки аҳолиаш аз Амрико бештар аз 30 маротиба камтар аст, дорои шумораи калони иммигрантҳо мебошад (қариб 6 маротиба аз ҚМЧ зиёдтар). Ин рақамҳо далели он мебошанд, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ нисбати Чин оиди робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ хеле эҳтиёткорона муносибат мекунад ва худ робитаҳо ба ақидаҳо ва консепсияҳо, ки илман асоснок шудаанд, таъя намоянд.

Чумхурии мардумии Чин ҳамсояи табиӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад ва робитаҳои тичоратӣ иқтисодии байни онҳо таърихи беш аз ҳазорсоларо дарбар мегирад ва хеле зарур аст, ки дар шароити имрӯза ташкил ва идоракунии робитаҳои тичоратӣ иқтисодии байни онҳо комилан такмил дода шавад. Сухан дар бораи он меравад, ки тарафи Осиёи Марказӣ ҳам консепсияи илман асосноки рушди муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодӣ бо Хитой дошта бошад.

Моҳияти асосии чунин консепсия дар комилан амалӣ гардонидани манфиатҳо ва талаботи объективии кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Чунин муносибатҳо бояд пеш аз ҳама пешравии босуръати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва таъмини рушди устуворро дар мадди аввал қарор диҳанд.

Ба кишварҳои Осиёи Марказӣ зарур аст, ки муносибатҳои бисёрвектора зимни робитаҳои тичоратӣ-иқтисодӣ барпо кунанд, ки ҳеҷ ягон кишвари дигар имконияте пайдо накунад, ки тавассути барпо намудани сиёсати неомустамликадорӣ ба ин чумхуриҳо фишор оварад. Тарзи ташаккули робитаҳои имрӯзаи тичоратӣ иқтисодӣ бо Чин бояд барои ояндаи чумхуриҳои Осиёи Марказӣ дарси ибрат бошад. Ҳоло ин чумхуриҳо кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки торафт бештар аз гаронии бори робитаҳои тичоратӣ молиявӣ иқтисодии Чин халос хӯранд ва бо давлатҳои дигар ҳаҷми чунин робитаҳоро зиёд намоянд, яъне чунин муносибатҳо хусусияти диверсификатсионӣ пайдо намояд.

Таҳлили илмӣ амалӣ гардонидани манфиатҳо роҷеъ ба муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии Осиёи Марказӣ бо Чин талаб менамояд, ки консепсияи назариявӣ, ки дар боло гуфта гузаштем таҳия карда ба тавачҷӯҳи ҳукуматҳо пешниҳод карда шавад. Аз назари чунин консепсия амалӣ гардонидани манфиатҳои миллӣ талаб мекунад, ки а) суботкорона воридоти маводҳо, ки барои рушди онҳо ашёи хоми маҳаллӣ вучуд дорад, кам карда шавад. Чунин масъалагузорӣ бояд ҳамчун меҳвари сиёсати табодули воридот хизмат кунад;

б) аз Чин, Ҳиндустон, Покистон, Ирон воридоти таҷҳизоти замонавии технологӣ зиёд карда шавад ва вобаста будан аз Чин бо роҳи рушди риштаҳои тичорат бо давлатҳои дигар кам карда шавад. Вориди таҷҳизоти мукамал ва арзон омили ягона ва устувори азхудкунии барномаҳо оид ба индустриякунонии иқтисоди мамлакат мебошад;

в) қарзҳои беруна бояд диверсификатсия кунонида шаванд. Проритетҳо оиди ба таври рузафзун гирифтани қарз аз давлати Чин бояд бекор карда шавад. Ин маънои онро надорад, ки гирифтани қарз аз Чин коста ва гирифтани қарзҳои бурунмарзӣ аз Аврупо ё Амрико афзун гардонида шавад. Бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки потенциали дохилии чумхуриҳои Осиёи Марказӣ, ки дар боло ба ин масъала тавассути қарзҳо будем, самараноктар истифода бурда шаванд. Дар ин робита хеле хуб мешуд, агар Туркманистону Қазоқистон, ки ба маблағи хеле зиёд ба мамолики хоричӣ нефту газ мефурӯшанд, қарзҳои давлатҳои камбизоати минтақаро аз Чин харидорӣ кунанд. Сухан дар бораи қарзҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон меравад. Чунин зарурият дар замони ҳозира хеле муҳим шудааст ва дорои паҳлӯҳои нав мебошад. Дар шароити бӯҳрони ҷаҳонӣ молиявӣ иқтисодӣ ва хусусан бӯҳроне, ки аз пандемияи коронавирус фаро расид ҳукуматҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ ин бобат бояд ба хулосаҳои зарурӣ оянд, ки ба тадқиқотҳои илмӣ таъя мекарда бошанд. Хеле хуб мешуд агар онҳо як қисми робитаҳои бо Чину Туркия Русия ва ғайра доштаро дар асоси нақшаҳои махсусгардонӣ ба қисматҳои гуногуни минтақа супорида шаванд. Ин бобат бояд сар то сари Осиёи Марказӣ таҷрибаи бойи Ўзбекистон мавриди истифода қарор гирад. Аз ин ҷо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки Осиёи Марказӣ бояд як стратегияи муштарак табодули воридотро коркард кунад, ки тавассути он ҳамаи молҳои, ки ашёи хоми маҳаллиро дар таркиби худ таҷассум намудаанд, бояд дар дохили минтақа мавриди

истифода қарор гиранд ва баъдтар зимни фарорасии заминаҳои даркорӣ ба хориҷи кишвар содир карда шаванд. Ин бобат сиёсати муштаракӣ ягонаи минтақа оиди табодули воридот барои амалӣ гардонидани ҳадафи мустақамқунии амнияти иқтисодӣ равона карда шуда бошад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аргументы и факты, декабри соли 2020, №49.
2. Давыдов З.В. Экономическая политика Китая в Центрально-Азиатском регионе и её последствия для России // Известия Восточного Института. 2015, №2 (26) стр. 20.
3. Райнерт Эрик С. «Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными», из-во ВШЭ, М-2011, стр.53.
4. Рахимов Ш.М., Дусматов Б.М. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности в сфере услуг/ Рахимов Ш.М., Дусматов Б.М.// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/9 (190). С. 66-71.
5. Султонов З. С., Направления и механизмы развития инфраструктурного обеспечения предпринимательства в Республике Таджикистан / Султонов З. С., Саидова М.Х., Табарова Д.А.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции №3(28)-2019. Душанбе, «Точир»-2019, с. 43-47.

УДК 339.5

Асрорзода У.С.

ПУТИ ГАРМОНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И КНР

В статье подробно освещаются вопросы обеспечения сбалансированности торгово-экономического сотрудничества между странами Центральной Азии и КНР. Автор придерживается мнением о том, что обеспечение сбалансированности экономических связей во многом должны быть решены на путях изменения отраслевой структуры производственного сектора экономики и экспорта.

В работе отмечается необходимость совершенствования структуры экономики в целях расширения масштабов экспорто-ориентированных производств для того, чтобы полнее реализовать экспортный потенциал самого центральноазиатского макрорегиона. Автор статьи отмечает необходимость, во-первых, повышения удельного веса отраслей с высоким уровнем добавленной стоимости, во-вторых представляет целый ряд мероприятий по снижению удельного веса сырья производящих отраслей.

Кроме того, в статье показываются пути реализации новой модели экономического развития в странах Центральной Азии и средства достижения таких изменений. В работе показывается необходимость использования методов мягкого протекционизма с целью предотвращения неравной конкуренции и вынужденных банкротств предприятий. Автор подчеркивает необходимость глубокого изучения прогнозов развития реального сектора экономики КНР и в особенности изменение структуры экспорта в ближайшей 5-10 лет с тем, чтобы центральноазиатские страны полнее учитывали риски и вызовы, исходящие из структуры товарного экспорта Китая в центральноазиатский макрорегион.

Ключевые слова: региональная интеграция, региональное сотрудничество, глобализация, структурные сдвиги, добавленная стоимость, геополитические изменения, инвестиционная модель, рыночный этап.

Асрорзода У.С.

РОҲҶОИ МУНОСИБГАРДОНИИ РОБИТАҶОИ ИҚТИСОДИИ КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ЧИН

Дар мақола масъалаҳои таъмини тавозуни ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ байни кишварҳои Осиеи Марказӣ ва Чин муфассал оварда шудааст. Муаллиф чунин мешуморад, ки таъмин намудани тавозуни муносибатҳои иқтисодӣ аз бисёр ҷиҳатҳо бояд тавассути тағир додани сохтори саноатии сектори истеҳсолии иқтисодиёт ва содирот ҳалли худро ёбад.

Дар мақола зарурати такмил додани сохтори иқтисодиёт бо мақсади васеъ кардани миқёси соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, бо мақсади пурра дарк намудани иқтисодии содиротии худи макроиқтисодии Осиеи Марказӣ қайд карда шудааст. Муаллифи мақола қайд менамояд, ки, аввалан, афзоиши ҳиссаи соҳаҳои дорои арзиши иловашудаи баланд ва дуюм, андешидани як қатор чораҳо оид ба кам кардани ҳиссаи соҳаҳои истеҳсолкунандаи ашёи хом.

Ғайр аз он, мақола роҳҳои татбиқи модели нави рушди иқтисодии кишварҳои Осиеи Марказӣ ва роҳҳои ноил шудан ба чунин дигаргуниҳоро нишон медиҳад. Дар ҳуҷҷат зарурати истифодаи усулҳои мулоими протекционизм барои пешгирии рақобати носолим ва муфлисшавии маҷбурии корхонаҳо нишон дода шудааст. Муаллиф зарурати омӯзиши ҳамачонибаи пешгӯии рушди бахши воқеии иқтисоди Чин ва аз ҷумла тағирот дар сохтори содиротро дар 5-10 соли оянда таъкид мекунад, то ин ки кишварҳои Осиеи Марказӣ хатарҳо ва душвориҳои сохтори содироти молҳои Чинро ба макроминтақаи Осиеи Марказӣ ба пуррагӣ ба назар гиранд.

Калидвожаҳо: ҳамгирии минтақавӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, ҷаҳонишавӣ, дигаргуниҳои сохторӣ, арзиши иловашуда, дигаргуниҳои геополитикӣ, модели сармоязгорӣ, марҳилаи бозор.

Asrorzoda U.S.

WAYS TO HARMONIZE ECONOMIC TIES BETWEEN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA AND CHINA

The article dedicated to the issues of ensuring the balance of trade and economic cooperation between the countries of Central Asia and China. The author is on the opinion that ensuring the balance of economic relations in many directions should be resolved by changing the industrial structure of the manufacturing sector of the economy and export.

The paper notes the need to improve the structure of the economy in order to expand the scale of export-oriented industries in order to more fully realize the export potential of the Central Asian macro-region itself. The author of the article notes the need, firstly, to increase the share of industries with a high level of added value, and secondly, to present a number of measures to reduce the share of raw materials-producing industries.

In addition, the article shows the ways of implementing a new model of economic development in the countries of Central Asia and the means to achieve such changes. The paper shows the need to use soft protectionism methods to prevent unequal competition and forced bankruptcies of enterprises. The author emphasizes the need for a thorough study of the prognosis of the development of the real sector of the Chinese economy and, in particular, changes in the

export structure in the next 5-10 years so that the Central Asian countries more fully take into account the risks and challenges posed by the structure of China's commodity exports to the Central Asian macro-region.

Key words: regional integration, regional cooperation, globalization, structural changes, added value, geopolitical changes, investment model, market stage.

Соседние страны, имеющие общие границы, безусловно, обладают региональной общностью, предполагающей сходство экономико-географических и хозяйственно-культурных комплексов, демографических структур, этнической истории и пр. Эта общность создает объективные возможности для формирования ... крупных политико-экономических образований, которые ...окажутся более эффективными и реальными субъектами МЭО, чем национальные государства ...» [2].

Объективная оценка имеющихся межстрановых различий в реформировании экономики дает основание для утверждения о том, что создание Таможенного союза, общего рынка, экономического союза в рамках ЕАЭС требует продолжительный отрезок времени. Это особенно важно для гармонизации законодательства стран, состоящих в названном Союзе.

Кроме вышеотмеченных факторов низкий уровень регионального сотрудничества в Центральной Азии находится и под воздействием следующих причин:

- преобладание административных методов регулирования экономики в деятельности государственных органов власти;
- высокий уровень коррупции, огромные масштабы «теневой» экономики;
- отсутствие благоприятного инвестиционного климата (за исключением Казахстана);
- недостаточность мер по повышению конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей, частое применение мер протекционистского характера по отношению к внешним конкурентам, включая компаниям из других стран региона;
- низкий уровень диверсифицированности экономик стран региона и преобладание сырьевых отраслей в национальном производстве и в экспорте.

Эти «тормоза» на путях регионального сотрудничества в Центральной Азии играют немаловажную роль в предотвращении действия факторов ускорения. Одним из них является потребительский бум, который находит своего выражения в высоких темпах розничного товарооборота. Только в 2017 г. розничный товарооборот в Казахстане увеличился на 3,0 %, в Кыргызстане – на 6,0 %, в Узбекистане – на 2,0 %, в Таджикистане – на 6,0 %. В Российской Федерации розничная торговля выросла на 1,0 %, в Беларуси – на 4,0 % [4]. Низкие темпы создают дополнительные препятствия перед региональным сотрудничеством, в особенности, в области торговли, транспорта и транзита. Пока плоды потребительского «тормоза» пожинают страны, не входящие в ЕАЭС. КНР, Иран, Турция, Республика Корея быстрее реагируют на этот «тормоз» нежели ответственные государственные органы стран самого региона.

Серьезные преграды на путях регионального сотрудничества привели к тому, что в странах региона более высокими темпами развиваются отрасли, работающие на внутренний рынок. К ним относятся предприятия бытовых услуг, пищевой промышленности, производство стратегических материалов и строительные компании. Что касается предприятий работающие для внешних рынков, то они развиваются менее высокими темпами (за исключением производителей нефтепродуктов, природного газа и первичного алюминия).

В последнее время в регионе обостряются противоречия между теми странами, которые определяют распределение водно-энергетических ресурсов и теми, которые производят углеводороды. Страны, которые расположены в верхней части бассейна Аральского моря (Кыргызстан и Таджикистан) все больше ратуют за свои права обменивать

орошаемую воду на энергоносители. Производители же углеводов, не соглашаясь с данной позицией все больше ориентируются на внешние рынки. Они выражают убеждение, что водно-энергетические проблемы в равной степени относятся ко всем странам, которые расположены на бассейне Аральского моря. Кыргызстан и Таджикистан считают, что имеют право распоряжаться теми водными ресурсами, которые протекают через их территории. Что касается накопленных в водохранилищах вод, то они являются товаром и должны быть проданы. Они настаивают на создании в Центральной Азии водного рынка. Определенными аргументами доказывается необходимость обмена орошаемой воды на энергоносители.

Данные противоречия в рамках ЕАЭС пока не находят своего решения. Есть надежды на то, что в рамках ШОС будут найдены вполне обоснованные и справедливые решения. В этом плане заслуживает поддержку точки зрения к.э.н. Алимова У. «ШОС, который ставит перед собой более широкие цели и проявляет высокую заинтересованность в решении политических и экономических проблем имеет большой потенциал для их решения» [1]. Определяющая роль КНР в структуре ШОС может оказать содействие для получения позитивных результатов. По мере нахождения общей позиции между странами Центральной Азии может повыситься роль КНР в эффективном использовании водно-энергетических ресурсов Центральной Азии. КНР наряду с Россией может принимать активное участие в строительстве крупных гидроэлектростанций в Кыргызстане, Таджикистане, Афганистане. В последнем случае речь идет о ресурсах трансграничной реки Пяндж. Беря на себя полное или частичное финансирование гидроэнергетического строительства в ЦАР КНР сможет часть электроэнергии, произведенной в ГЭС поставлять в западные районы страны. Массовая поставка электроэнергии из ЦАР в СУАР может привести к улучшению структуры энергоносителей Западного Китая, к улучшению условий развития экосистем и сокращению масштабов загрязнения, вызываемых отсутствием экологической культуры у населения.

Кстати, обострение вышеописанного противоречия привело к тому, что китайская компания Синохидро отказался от строительства Зеравшанской ГЭС. Такой отказ, помимо многих экспертов был вызван односторонними действиями Узбекистана, который в те времена занимал нерациональную позицию. Есть уверенность в том, что правительство КНР может приступить к поискам путей сближения позиций стран ЦАР по водно-энергетическим проблемам.

Экономика стран Центральной Азии нуждается в диверсификации. Основу производства ВВП в Казахстане составляет добыча нефти, производство цветных и черных металлов, а также ферросплавов. В Кыргызстане основу ВВП составляют производство золота, электроэнергии, сельскохозяйственной продукции, в Таджикистане – хлопковое волокно, производство алюминия и электроэнергии, в Узбекистане – производство золота, хлопкового волокна, легковых автомобилей, нефтепродуктов, сельскохозяйственной продукции. Примерно аналогичным представляется экспортная специализация стран Центральной Азии.

Описанная ситуация нуждается в радикальном изменении, которое включает в себя: а) осуществление широкого круга мероприятий по диверсификацию производства и экспорта; б) резкое снижение сырьевого характера экономики в регионе. Оба эти мероприятия могли бы получить эффективную реализацию при переходе к активному региональному сотрудничеству.

Как ранее было отмечено, страны ЦАР находятся на этапе смены модели экономического роста, т.е. перехода от восстановительного к инвестиционному росту. Этот переход носит неизбежный характер. Темпы экономического роста в регионе в перспективе зависят от поступления инвестиций, как внутренних, так и внешних. Ситуация с инвестициями также претерпевает определенные изменения. В 2017 г. темпы роста инвестиций в основной капитал составили в Таджикистане 26,1 %, в Кыргызстане – 18,2 %,

в Казахстане – 10,6 %, в Узбекистане – 9,1 %. В Таджикистане произошло изменение в ситуации в связи с китайским инвестированием строительства дорожной и энергетической инфраструктуры и российским и иранским инвестированием строительства Сангтудинских ГЭС – 1 и 2. В Казахстане произошло сокращение инвестиций на добычу нефти, черную металлургию и сельское хозяйство, и оно связано с завершением реализации ряда крупных проектов. При этом нужно иметь в виду, что в период 2011-2017 гг. среднегодовые темпы роста инвестиций в Казахстане составляли 25 % в год. К тому же в этой стране повышается удельный вес внутренних инвестиций по сравнению с внешними. Казахстан постепенно из страны получателя инвестиций превращается в страну донора инвестиций. Казахские компании все больше начинают инвестировать различные проекты в Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан. Туркменистан также начал инвестировать некоторые проекты, связанные с региональным сотрудничеством.

Однако следует отметить, что отмеченный сдвиг связан с новым строительством и вовсе еще не затрагивает замену устаревшего основного капитала в регионе. Оно произошло на фоне сохранения инвестиционной непривлекательности региона. Отмеченный сдвиг явился результатом того, что Центральная Азия превращается в один из центров борьбы крупных геополитических сил мира, имеющих важные интересы в регионе. В этой связи можно сослаться на верную позицию д.э.н., профессора Джонмамадова Ш.Б., который утверждает следующее: «Центральноазиатский регион переживает в настоящее время этап становления в качестве самостоятельного субъекта геополитики. Путем проб и ошибок он формирует свою внутреннюю архитектуру и ищет свое место в общей глобальной системе» [3]. Нередко такие поиски идут вразрез с интересами многих стран, чьи частные круги могли бы выступать в качестве инвесторов в названном регионе. По этой причине прямые иностранные инвестиции в Центральной Азии, в подавляющей своей части являются государственными (за исключением Казахстана).

Что касается частных инвесторов и первоклассных банков развитых стран, то они еще не спешат вложить свои ресурсы в Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан. Основная причина – отсутствие благоприятного инвестиционного климата в регионе. Исследования причин такого желания привели к некоторым выводам, которые вкратце сводятся к следующим: - как правовые вопросы инвестиционной деятельности, так и деятельности государственных органов не благоприятствуют притоку инвестиций. Защиты имущественных прав инвесторов недостаточно гарантированы, законодательные нормы отличаются неопределенностью и несогласованностью, государственные органы бесосновательно вмешиваются в деятельность хозяйственных агентов;

- отсутствие независимой судебной власти отпугивает частных инвесторов;
- решения международного суда и арбитража не в достаточной мере учитываются местными партнерами инвесторов и государственными органами;
- государственные органы не в достаточной степени оказывают инвесторам поддержку в устранении препятствий, возникающих перед ними;
- механизмы препятствия решений остаются непрозрачными.

Отмеченные отрицательные моменты в равной степени задевают инвесторов из стран региона и инвесторов из дальнего зарубежья. Следовательно, они лишают инвесторов выступать в роли двигателей регионального сотрудничества.

И все же для региональных игроков инвестирование в экономике стран самого региона представляется менее проигрышным, по сравнению с инвесторами из стран, не входящих в ЕАЭС.

Нельзя сказать, что процессы регионального экономического сотрудничества несут с собой только выигрышные результаты. Вполне допустимыми представляются и явления отрицательного характера. Все же, в этом процессе положительных результатов больше, чем отрицательных. В настоящее время имеются все необходимые инструменты для того,

чтобы предварительно принять меры для исключения отрицательных результатов интеграции. Это зависит от научной обоснованности принимаемых решений.

В мировом масштабе в этом плане накоплен большой опыт своевременной оценки происходящих явлений в региональной интеграции. Известными региональными институтами были сформированы многочисленные структуры, которые выступают в качестве локомотивов для региональной экономической интеграции. Отмеченные выше институты действуют весьма устойчиво. Отрадно то, что изменения в политической конъюнктуре не в состоянии оказать какое-либо воздействие по функционированию таких институтов. Однако Евросоюз и НАФТА, как региональные институты не всегда в состоянии произвести мощную поддержку процессам региональной интеграции. Многое зависит от того, что та или иная страна являются ли членом ЕАЭС или нет. К сожалению, и ШОС, несмотря на свой мощный политический потенциал способен влиять на процессы ускорения региональной интеграции.

Целый ряд продвинутых экономических блоков очерчивает масштабы и эффективность интеграционных мероприятий в тесной связи с результатами научных исследований, мнением представителей малого, среднего и крупного бизнеса, политических партий, неправительственных организаций, с учетом позиции международных и региональных финансово-экономических, социальных и политических организаций. Как известно, СМИ развитых и многих развивающихся стран широко пропагандируют экономические и социальные выгоды от регионального экономического сотрудничества.

То, о чем говорилось выше с неизбежностью требуют выработку теоретических и концептуальных обобщений, а также практических рекомендаций, относительно путей совершенствования экономических отношений между ЦАР и КНР, включая СУАР, которому будет отведено специальное место.

Последние состоят из следующих пунктов:

- в долгосрочной перспективе в ЦАР взамен одной модели экономического роста приходит другая модель. Она исходит из массового наплыва инвестиций, как внутренних, так и внешних. Изменение модели приведет к изменению структуры торговли и экономических отношений между Центральной Азией и Китаем;

- новая модель экономического роста центральноазиатских стран призвана способствовать быстрому социально-экономическому развитию, что сблизит выдвижение вопроса о повышении уровня конкурентоспособности экономики СУАР, поскольку в последние годы уровень конкурентности экономики ЦАР повысилось существенным образом;

- реализация новой модели экономического развития в странах ЦАР может зависит от темпов обновления основных производственных фондов. Ясно одно, что отмеченные выше темпы будут довольно высокими. Страны ЦА имеют возможность широкого выбора стран с развитой машиностроительной промышленностью для размещения своих заказов. Это означает, неизбежное вступление фирм и компаний КНР в конкуренцию с компаниями других стран для получения заказов на машины и оборудования из ЦАР;

- происходящий на современном этапе потребительский «бум» в странах Центральной Азии приведет к увеличению потребностей их экономики в технологическом оборудовании. Последние получают все большую актуальность по причине роста нужды в высококачественных продуктах питания, предметов домашнего быта, социально-культурных товаров, одежды, обуви, трикотажных изделий. Это явление чревато ростом цен, поскольку товары с высокими показателями качества продаются по более высоким ценам. Однако, правительства ЦАР должны предпринимать действенные меры для постоянного повышения производительности труда, при этом темпы роста последней должны опережать соответствующие темпы роста в КНР;

- новая модель экономического развития в странах Центральной Азии предполагает осуществления интенсивных мер по инновационному прогрессу всех отраслей экономики. Это требует отказа от импорта морально изношенных средств производства и упора на ввоз машин и оборудования, которые обеспечивают высокий уровень производительности труда. Исполнительный секретарь ЭСКАТО д-р Шамшод Ахтар, в этой связи отмечает следующее: «Ключевыми факторами, оказывающими влияние на производительность труда являются: качество рабочей силы, которое включает в себе знания и квалификации, а также здоровье работников, инновации, поступающие посредством открытости торговли, прямые иностранные инвестиции и участия в глобальных производственных цепочках, адекватная инфраструктура, включающая в себе транспорт и энергетику, а также информационные технологии, доступ малых и средних предприятий к финансам» [5]. Отсюда можно прийти к выводу о том, что интересы достижения более высокого уровня эффективности экономик стран Центральной Азии требует умелого использования целого ряда разнодействующих, но весьма важных факторов. Страны ЦА в этом плане успешно взаимодействуют с российскими, европейскими, турецкими, японскими и корейскими компаниями. Фирмам КНР следует использовать уже накопленный опыт сотрудничества с зарубежными фирмами;

- новая, инвестиционная модель развития экономики, на которой ныне опираются страны Центральной Азии диктует необходимость диверсификации экономики для того, чтобы повысить резко удельный вес отраслей с высоким уровнем добавленной стоимости. Естественно полагать, что реализация этой модели, имеющая серьезные стратегические причины не может не найти отражения в изменении состава торговых и производственных связей между ЦАР и КНР;

- нет сомнения в том, что возрастание объемов торгово-экономического сотрудничества между странами Центральной Азии и СУАР способно содействовать изменению структуры самих экономических связей между ЦАР и КНР. Это, в особенности, касается воздействия на политику импортозамещения, которая в последние годы становится частью вновь сформированной экономической политики стран этого макрорегиона. Политика импортозамещения предполагает нарастающие поставки товаров и услуг, которые раньше ввозились из третьих стран, не только во внутренние рынки отдельных стран, но и в рынки стран-членов ЕАЭС. Эта политика требует постепенные изменения роли КНР в осуществлении экономических преобразований в ЦАР. Это, в особенности, важно для диверсификации внутреннего производства в названном регионе и осуществлении мер по сокращению импорта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов У. Региональное экономическое сотрудничество: проблемы и препятствия. Душанбе, «Ирфон», 2009
2. Бокарев Ю.П. глобализация, постиндустриализм и региональная интеграция: диалектика взаимодействия//В кн.: Глобализация: проблемы конкуренции и интеграции. РГГУ, М., 2013
3. Джонмамадов Ш.Б. Интеграция Центральной Азии: реалии и перспективы. //В кн.: Ҳамгиروي иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. Душанбе, 2013
4. Таджикистан и страны СНГ. Ст. сб., Душанбе, 2018, стр.53
5. Economic and Social Survey of Asia and the Pacific. 2016, Nurturing productivity for inclusive growth and sustainable development. UNESCAP, Bangkok, 2016

Фақеров Х.Н., Толибов Қ.Қ.

РУШДИ СОҲИБКОРИИ ТИЧОРАТӢ ДАР САВДОИ ЧАКАНИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ: ВАЗӢЯТИ МУОСИР ВА ДУРНАМО

Дар мақола асосҳои рушди соҳибкорӣ дида баромада шудааст. Диққати асосӣ ба рушди соҳибкории тичоратӣ дар савдои чакана дода шудааст. Инчунин динамикаи гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, таркиби гардиши моли чакана аз рӯи гурӯҳҳои молҳо омӯхта шудааст. Самтҳои асосӣ ва объектҳои танзими савдои чакана ва вазифаи мақомоти танзими савдои чакана муайян карда шудааст. Роҳҳои ҳалли мушкилотҳо дар раванди рушди фаъолияти соҳибкории тичоратӣ дар ш. Душанбе ҷой доранд пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: мушкилотҳо, дастгирии давлатӣ, рушди соҳибкории тичоратӣ, савдои чакани, вазъияти муосир, дурнамо

Фақеров Х.Н., Толибов Қ.Қ.

РАЗВИТИЕ КОММЕРЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ В ДУШАНБЕ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматриваются основы развития бизнеса, основное внимание уделяется развитию коммерческого предпринимательства в розничной торговле. Также изучается динамика оборота розничной торговли во всех сферах торговли Душанбе и его районов, структура оборота розничной торговли по товарным группам. Определены основные направления и объекты регулирования розничной торговли и функции органов регулирования розничной торговли. Предлагаются пути решения проблем в процессе развития коммерческого предпринимательства активности в городе Душанбе

Ключевые слова: проблемы, государственная поддержка, развитие коммерческого предпринимательства, розничная торговля, текущее состояние, перспективы.

Fakerov H.N., Tolibov Q.Q.

DEVELOPMENT OF COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP IN RETAIL TRADE IN DUSHANBE: CURRENT STATE AND PROSPECTS

The article discusses the basics and business development, focusing on the development of commercial entrepreneurship in retail. The dynamics of retail trade turnover in all areas of trade in Dushanbe and its districts, the structure of retail trade turnover by product groups are also studied. The main directions and objects of retail trade regulation and the functions of the retail trade regulation bodies have been determined. Proposed ways to solve problems in the development of commercial entrepreneurship activity in the city of Dushanbe

Key words: problems, government support, development of commercial entrepreneurship, retail trade, current state, prospects.

Дар замони рушди муносибатҳои озоди бозорӣ соҳаи савдо барои фаъолияти иқтисодиву иҷтимоии кишвар саҳми беандоза зиёд дошта, дар ҳалли масъалаҳои рӯзмараи он аҳамияти муҳим дорад. Маҳз соҳибкории тичоратӣ, ки фаъолияти савдо ва хариду фурӯши молҳо, яке аз зернамудҳои ин шакли фаъолият маҳсуб меёбанд, солҳои охир дар кишвар аз ҳама бештар рушд ёфтааст. Барои мисол, дар шаҳри Душанбе аҳоли ҳамаҷуз ба

маблағи беш аз 10 млн. сомони мол мехаранд ва аз хизматрасониҳои гуногун истифода мебаранд. Ҳангоми ташаккули бучаи шаҳр, ин соҳми назарраси савдои молҳои истеъмолиро ташкил медиҳад. Ҳиссаи он ҳамчун бахши махсуси иқтисодии миллӣ дар истеҳсоли ММД-и ҷумҳурӣ дар соли 2019 беш аз 14,0 %-ро ташкил дод [4].

Айни замон, соҳаи савдои ш. Душанбе таҳти раванди тағйироти ҷиддӣ қарор дорад, ки ин ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ таъсир мерасонад. Рушди савдои чакана дар пойтахти ҷумҳурӣ тамоюлҳои фарқкунандаи зерин мушоҳида мешавад: васеъшавии номгӯи гуногуни молҳои пешниҳодшуда, ҳиссаи баланди воридоти маҳсулоти ватанӣ дар ташакулли захираҳои мол, афзоиши ҳаҷми зиёди фурӯши мол, тақсими нобаробари гардиши мол дар ноҳияҳои маъмурии шаҳр, то рафт кам шудани савдои давлатӣ, рушди теъдоди шабакаҳои савдо, ташаккули фаъоли шаклҳои нави субъектҳои савдои чакана, пайдоиши рақобат байни шабакаҳои савдои чаканаи ватанӣ ва хориҷӣ ва коҳиш ёфтани нақши савдои яклухт дар чараёни интиқоли молҳои истеъмолӣ.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 маълум мегардад, ки гардиши чаканаи мол дар ҳудуди маъмурии шаҳр воқеан нобаробар амалӣ шудааст. Қисми бештари гардиши мол дар соли 2018 аз рӯи вазни ҳолис ба 29,6% дар ноҳияи Фирдавсӣ ва дар ноҳияи Сино бошад, ба 27,9% баробар мебошад. Ин вазъ бо сатҳи гуногуни рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҳудудҳои алоҳида ва пеш аз ҳама набудани корхонаҳои савдо ва тафовути назарраси сатҳи даромадҳои пулии аҳоли вобаста мебошад.

Ҷадвали 1

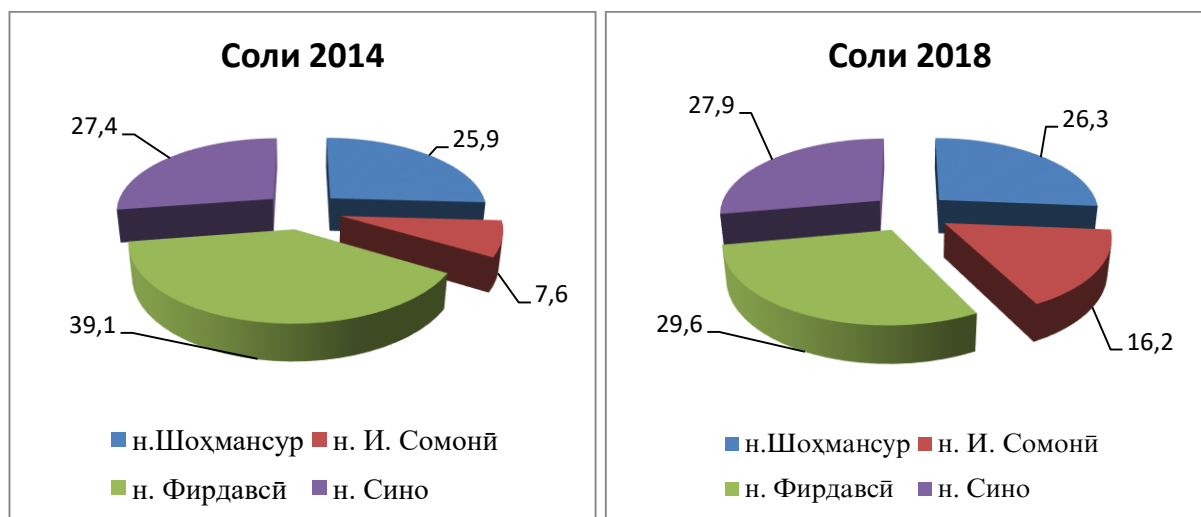
Динамикаи гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он (бо нархҳои амалӣ, млн. сомонӣ) [5]

Ҳудудҳои маъмурий	Солҳо				
	2014	2015	2016	2017	2018
шаҳри Душанбе, ҳамагӣ:	2628,3	2950,5	3321,8	3925,9	4615,5
н.Шоҳмансур	680,1	660,2	798,3	825,2	1213,6
н. И. Сомонӣ	198,7	145,2	382,4	604,4	746,7
н. Фирдавсӣ	1027,0	1328,4	1307,8	1490,2	1367,6
н. Сино	722,5	816,8	833,3	1006,1	1287,6
Вазни ҳолиси ҳудудҳои маъмурий, бо фоиз					
шаҳри Душанбе	100	100	100	100	100
н.Шоҳмансур	25,9	22,3	24,0	21,0	26,3
н. И. Сомонӣ	7,6	4,9	11,5	15,4	16,2
н. Фирдавсӣ	39,1	45,0	39,4	38,0	29,6
н. Сино	27,4	27,8	25,1	25,6	27,9

Манбаъ: тартиб дода шудааст: дар асоси Омори солонаи шаҳри Душанбе-АСПРТ,2018-С.376, 2019-С.372.

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар шаҳри Душанбе нисбат ба соли 2014 1,76 маротиба афзуда, мутаносибан дар ноҳияҳои он 1,78 маротиба, 3,76 маротиба, 1,33 маротиба ва 1,78 маротиба афзудааст.

Дар солҳои охир, таркиби муомилоти мол- гардиши молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар шаҳри Душанбе, инчунин дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба манфиати афзоиши ҳиссаи маҳсулоти ғайриозуқаворӣ тағйир ёфтааст, ки онро ҳамчун раванди мусбат дар баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли арзёбӣ қардан мумкин аст.

Диаграммаи 1. Вазни ҳолиси ҳудудҳои маъмурӣ, бо фоиз, солҳои 2014 - 2018

Дар ҷадвали 2 динамикаи сохтори гардиши моли чакана аз рӯи гурӯҳҳои молҳо дар шаҳри Душанбе оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

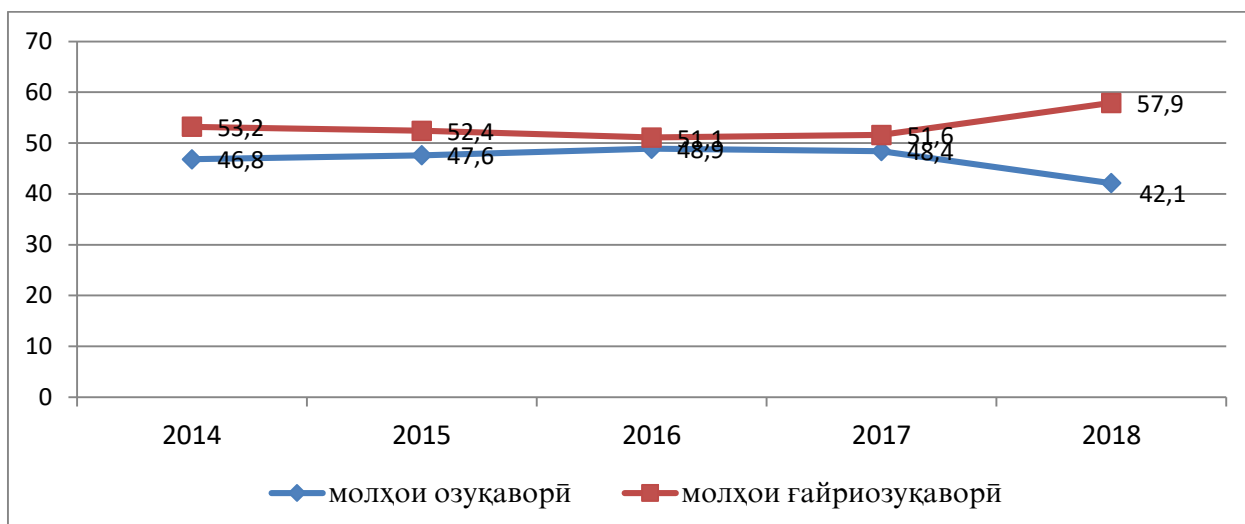
Динамикаи таркиби гардиши моли чакана аз рӯи гурӯҳҳои молҳо дар шаҳри Душанбе (бо нархҳои солҳои дахлдор, ҳазор сомонӣ) [5]

Сохтори гардиши мол	Солҳо				
	2014	2015	2016	2017	2018
Тамоми молҳо	2628,3	2950,5	3321,8	3742,2	4464,3
аз ҷумла:					
молҳои озуқаворӣ	1230,0	1404,4	1624,4	1811,2	1878,5
молҳои ғайриозуқаворӣ	1398,3	1546,1	1697,4	1931,0	2585,8
Вазни ҳос, %					
Тамоми молҳо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
молҳои озуқаворӣ	46,8	47,6	48,9	48,4	42,1
молҳои ғайриозуқаворӣ	53,2	52,4	51,1	51,6	57,9

Манбаъ: тартиб дода шудааст: дар асоси Омори солонаи шаҳри Душанбе -Душанбе: АСПРТ,2018-С.378, 2019.-С.374

Сохтори гардиши моли чакана аз рӯи гурӯҳи молҳо дар соли 2018 чунин аст: молҳои озуқаворӣ дар ҳаҷми 1878,5 млн. сомонӣ, ё ба 42,1% баробар ва молҳои ғайриозуқаворӣ бошад, ба 2585,8 млн. сомонӣ ё 57,9%-ро ташкил намудааст [4]. Нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 2 зикр гардида, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки сатҳи зиндагонии аҳоли дар шаҳри Душанбе сол то сол беҳтар шуда истодааст.

Таҳлилҳои мо дар заминаи иттилооти омории корхонаҳои савдои чакана нишон доданд, ки раванди воридшавии шакли шабакавии инфрасохтори савдо якбора шиддат ёфт ва ин ҳам бошад ба шабакаи савдои соҳибкорони ватанӣ ва ҳам ба ширкатҳои хориҷӣ дахл дорад. Теъдоди шабакаҳои шакли нав дар савдои чакана бо унвонҳои Пайкар, Ашан, Ёвар, Душанбе, Ёсин, Садаф, Сафар ва ғайра ҳоло дар шаҳри Душанбе зиёд шуда истодаанд.

Диаграммаи 2. Вазни хоси молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, %

Қайд кардан ба маврид аст, ки солҳои охир бо дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва саҳми бесобиқаи шаҳрдорӣ дар мусоидати рушди босуръати объектҳои навсохти савдои чакана, истифодаи форматҳои нави савдои чакана, дар сохтан ва ба истифода додани биноҳои баландошёнаи замонавӣ, шаҳри Душанбе ба як шаҳри зебою обод табдил ёфтааст ва васеъшавии майдони савдо аз ҳисоби кушодани корхонаҳои нисбатан калони формати нав, ки дар ошёнаҳои якум ва дуҷуми биноҳои нави истиқоматӣ ҷойгир мебошанд ва аз таъмири замонавӣ гузаштаи корхонаҳои пешина мушоҳида мегардад.

Чи хеле, ки амалияи ҳаррӯза нишон медиҳад, соҳибкорони ватанӣ солҳои охир дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоии кишвар бетараф набуда, дар сохтмони роҳҳои автомобилгард, сохтмони боғҳои истироҳатӣ, боғчаҳои кӯдакона ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ, майдончаҳои варзишӣ, пулҳои мошингузар, кумак ба хонаҳои ятимон ва кӯҳансолони бепарастор ва ғайра фаъолона иштирок намуда истодаанд. Бо дастгирии сиёсати хирадмандонаи бевоситаи Пешвои муаззами кишвар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [1] имрӯзҳо соҳибкорони ба ору номуси миллат, хусусан дар шаҳру деҳот ва ноҳияе, ки ба воя расидаанд, дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ бетараф нестанд ва саҳми арзандаи ҳешро дар ободонӣ ва гулгулшукуфоии кишвар мегузоранд. Маҳз иқдомҳои пешгирифтаи Пешвои муаззами кишвар чихати шароити мусоид фароҳам овардан барои рушди босуботи соҳибкорӣ ва дастгирии соҳибкорон, ҳамчун яке аз шаклҳои зухуроти муносибатҳои ҷамъиятӣ, метавонад дар шароити муносибатҳои бозорӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии мамлакат таъсири мусбат расонида, ба афзоиши иқтисодӣ моддӣ ва маънавияи ҷамъият мусоидат намояд. Ҳамчунин барои дар амал татбиқ намудани қобилияту истеъдоди ҳар як фард шароити мусоид фароҳам оварда, барои устувор намудани ваҳдати миллӣ, ҳифзи рӯҳияи миллӣ ва баланд бардоштани ифтихори миллӣ замина мегузорад. Ба назари мо, дар шароити бӯҳрон, эҷоди механизми ҳуқуқии ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ бо истифода аз имконоти ҷомеаи соҳибкорӣ, яке аз вазифаҳои калидӣ ва муҳим ба шумор меравад.

Бояд зикр намуд, ки солҳои охир рушди шабакаҳои савдои чакана бо суръати гуногун дар ноҳияҳои шаҳри Душанбе ҷараён дорад, вале теъдоди онҳо нокифоя аст. Аз як тараф, ташаккули шабакаҳои муштараки дохилию байналмилалӣ дар савдои чакана имкон медиҳад, ки низомии муносири фаъолият бо молтаъминкунандагон ва харидорон- аҳоли дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, дараҷаи муттамарказонии вазифаҳои логистикӣ ва

дистрибутисия баланд бардошта шавад, сифати хизматрасонӣ ба таври назаррас беҳтар ва номгӯи молҳои фурӯхташаванда бояд васеъ гардад.

Аз тарафи дигар, пайдоиши онҳо боиси инҳисори бозори истеъмоли, кам шудани шумораи корхонаҳои савдои яклухт, ҳамзамон пӯшида шудан ё муфлисшавии мағозаҳои хурд, корхонаҳои саноати маҳаллӣ, ки барои корро тарк кардани кормандони савдо, баланд шудани шиддати вазъи иҷтимоӣ ва вайрон шудани муносибатҳои иқтисодӣ мегардад.

Масъалаи ҳимояи манфиатҳои иштирокчиёни бозор аз рақобати носолим аз ҷониби шабакаҳои калони савдои чакана дар аксар кишварҳо то ҳол ҳалли худро наёфтаанд. Ин хусусан барои ҳимояи ҳуқуқҳои соҳибкории миёна ва хурд аз корхонаҳои инҳисорӣ, ки дорои захираҳои қавии молиявӣ, моддию техникаӣ мебошанд ва метавонанд нисбати на танҳо иштирокчиёни алоҳидаи бозор, балки дар маҷмӯъ ба бозор таъсири манфӣ расонанд.

Вобаста ба ин, зарурати ҷаври таҳияи механизмҳои нави самарабахши танзими савдои чакана дар шаҳри Душанбе ба миён омадааст.

Самтҳои асосӣ ва объектҳои танзими савдои чакана бояд таҳкими заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ; муқаррар кардани талабот ва стандартҳои ҳатмӣ (иҷозатномадихӣ, сертификатсия, стандартикунонӣ); назорати корхонаҳои савдо ва назорати фаъолияти онҳо; ҳифзи бозори дохилӣ дар асоси дастгирии истеҳсолкунандагони молҳои ватанӣ, танзими сармоягузориҳои хориҷӣ, танзими зиддиинҳисорӣ, асоснок кардани хусусиятҳои соҳавии андозбандӣ ва қарздиҳӣ; тақсмоти оптималии шабакаҳои савдо; ҳавасмандгардонии навосии технологияи раванди савдо ва хизматрасониҳои логистикӣ; нигоҳ доштани гардиши зарурии мол барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти давлатӣ; тақмили низоми ҳифзи манфиатҳо ва ҳуқуқҳои қонунии истеҳсолкунандагон; ташкили системаи иттилоотии кушода ва дастрас барои ҳама; ҳалли баҳсҳо ва низоъҳои, ки дар ҷараёни фаъолият дар бозори истеъмоли ба вуҷуд меоянд, дар бар гирад.

Дар байни онҳо танзими зиддиинҳисорӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд, ки вазифаи он аз фароҳам овардани шароит барои дастгирии рақобат дар бозори истеъмоли ва назорати иҷроӣ қонунҳои амалкунанда иборат мебошад. Агар масъалаҳои танзими зиддиинҳисорӣ бозор ва савдои чакана аз вазифаҳои умумии сиёсати давлатӣ ҷудо карда шаванд, на танҳо дар савдои чакана, балки дар тамоми звенои савдои яклухт, хизматрасонии логистикӣ, савдои молҳои озуқаворӣ ва дигар намуди соҳаи саноати коркард, ки ба бозори истеъмоли хизмат мерасонанд, метавонад мушкilotи зиёдеро эҷод намояд. Таваҷҷӯҳ накардан ба масъалаи танзими зиддиинҳисорӣ ба иқтисодиёти шаҳри Душанбе таъсири манфӣ мерасонад.

Қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нисбати корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун, ҷойгирсозии корхонаҳои хурд ва миёна дар маҳаллаҳои канораи шаҳр, савдои молҳои истеъмоли тариқи шабакаҳои калони савдои чакана, маҳдудкунии савдои молҳои алоҳида, ҳуқуқи афзалиятноки истифодаи заминҳои шаҳрӣ ва амволи манкул, рақобати ноодилона дар идоракунии кадрҳо, мувофиқаи нархҳо байни шабакаҳои савдо, ки ҳоло ҳамчун ҷораҳои зарурӣ барои баланд бардоштани самаранокии бозори истеъмоли муаррифӣ карда мешаванд, дар асл на барои ҳама субъектҳои бозори истеъмоли ва баланд шудани самаранокии фаъолияти онҳо мусоидат мекунад. Тавре ки таҷрибаи хоҷагидорӣ бозорӣ нишон медиҳад, оқибати чунин амалҳои асоснокнашуда ба иштирокчиёни бозор, аз ҷумла харидорони камбизоат таъсир мерасонад. Маҳдуд шудани фаъолияти ширкатҳои яклухт, корхонаҳои баҳши ҳуҷраворӣ, тадричан паст шудани даромаднокӣ ва аз байн рафтани субъектҳои соҳибкорӣ хурд, ки ба бозори истеъмоли хизмат мерасонанд, ба баланд шудани нархҳои чакана ва идоранашаванда шудани соҳаи савдои чакана оварда мерасонад.

Бояд тазаққур дод, ки механизми танзими зиддиинҳисорӣ дар ш. Душанбе ба таври кофӣ рушд ёфта истодааст. Илова ба санадҳои дахлдори қонунгузорӣ ва фаъолияти мақомоти дахлдори танзими савдо, ба назари мо, шаҳрдорӣ бояд ба самтҳои зерин диққат диҳанд:

- таъмини рушди механизми худтанзимкунӣ дар савдои чакана, ки ба ташкили низоми боадолатонаи пеш бурдани тиҷорат мусоидат мекунад;
- кам кардани монеаҳои маъмури дар бахши савдои чакана, ки баҳри аз байн бурдани истифодаи шаклҳои зиддирақобатӣ дар амалияи соҳибкорӣ мегардад;
- нигоҳдории тамоюли мусбат дар рушди фаъолияти корхонаҳои калон, миёна ва хурд дар бахши савдои чакана;
- дастгирии соҳибкории хурду миёна дар бахши савдои чакана, аз ҷумла дастгирии муосири ҳамкорӣ байни корхонаҳои савдои хурд ва миёна, таъсиси ассотсиатсияҳо дар савдои хурд;
- таъмини шаклҳои гуногуни тақсимои молҳои истеъмоли дар шаклҳои нави ташкили савдои чакана;
- ҳамоҳангсозии танзими маъмури бо омилҳои ҳавасмандкунии иқтисодӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ;
- таҳияи қоидаҳои ҳамкорӣ бо назардошти манфиатҳои ҳам молтаъминкунандагон ва ҳам корхонаҳои савдои чакана;
- тақмили қонунгузории зиддиинҳисорӣ ва сиёсати илмӣ таҳияшудаи рақобат бо дарназардошти тафовути равандҳои рушди савдои чакана дар ҳудудҳои маъмурии шаҳр, ки имрӯз тамоюли мусбатро дорост.

Таҳлили механизмҳо ва амалияи пешниҳоди қитъаҳои замин нишон медиҳад, ки сармоягузoron дар лоиҳаҳои калони савдо нисбат ба субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба рушди шаклҳои хурди савдои чакана машғуланд, бартариҳои муайян доранд. Таҷрибаи бе ташкили музояда ба шабакаҳои калони савдо додани қитъаҳои замин, ки дар онҳо дигар объектҳои савдо ҷойгиранд, дар амал воғайранд, ки масоили ислохотталаб аст, ки бояд тағйироти минбаъдаи демографии ҳудудҳои маъмурии ш. Душанбе ва талаботҳои иҷтимоиро ба инобат гирад.

Ғайр аз он, танзими рушди савдои чакана, хусусан муқаррар кардани сатҳи таъминоти шаҳр ба хизматрасониҳои савдои чакана, аксар вақт барои ҷойгиркунии объектҳои нави савдо монеа эҷод менамояд. Хориҷ кардани иштирокчиёни нав аз бозор бо сабаби мавҷудияти корхонаҳои амалкунанда, ки ҳоло талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ мекунанд, маҳдудияти сунъӣ дар пешбурди рақобати бозорӣ мебошад.

Дар бозор ба қадри зарурӣ самаранок фаъолият накардани механизмҳои ҳимояи он аз таъсири инҳисорӣ дида мешавад. Вазифаи мақомоти танзими зикргардида дар савдои чакана аз инҳо иборат аст:

1) истифодаи роҳу имкониятҳо ва усулҳои имконпазири танзими давлатии асосноки иқтисодии фаъолияти субъектҳои савдо ва талош кардан барои татбиқи амалии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ дар шаҳри Душанбе ва ба эътибор гирифтани талаботи иштирокчиёни бозори молҳои истеъмоли;

2) ташкили шароити мусоид барои истифодаи оқилонаи иқтисодии сарватҳои иқтисодии корхонаҳои савдои чакана;

3) ошкор сохтани бартарӣ ва камбудии низоми танзими давлатӣ дар сатҳи муайян;

4) муайян кардани оқибатҳои манфӣ, ки дар натиҷаи истифодаи ин ё он усул ба вучуд меоянд;

5) таҳия ва татбиқи чораҳо оид ба рафъ ё ҷуброн кардани оқибатҳои ниҳонии татбиқи амалии онҳо дар истеҳсолот;

6) тақмили ва мутобиқ кардани сохтори ташкилии корхонаҳо, бартараф кардани ҳолати такрорёбии чорабиниҳо ва ҳамравишӣ дар фаъолият, баланд бардоштани масъулият барои ноил гаштани нишондиҳандаҳои интизории мушаххас;

7) мусоидат ва тайёркунии соҳибкорони навоар, дар асоси барномаҳои таълимӣ ҷавобгӯ ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ таҳсилот ва тақмили сатҳи ихтисоси кормандон, истифодаи воситаҳои идоракунии корпоративӣ, баланд бардоштани нерӯи зеҳнӣ ва фаъолияти инноватсионии самараовар;

8) такмил додани механизми бо ҳам алоқаманди иттилоотӣ ва ҳамкориҳои самарабахш дар ҷараёни хизматрасониҳо дар корхонаҳои савдои чакана;

9) ташкили шароит барои рушди рақобат ва ҷимояи манфиатҳои ҳама иштирокчиёни бозор.

Барои он, ки бозори истеъмоли ва соҳаи савдо дар ҳудуди маъмурии алоҳида ва умуман дар ҷумҳури мунтазам рушд ёбанд, байни намояндагони савдои чакана, саноат, мақомотҳои танзимкунанда ва назоратӣ, инчунин ташкилотҳои худтанзимкунӣ муносибатҳои бисёрҷонибаи ҳамкорӣ барои фароҳам овардани фазои боварӣ, шаффоф ва шароити мусоиди корӣ зарур мебошад. Маҳз дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон- шаҳри Душанбе модели зиддиинҳисории танзими соҳаи савдои чаканаро, ки бешубҳа дар ояндаи наздик дар дигар ҳудудҳои маъмурии ҷумҳури талабот пайдо мекунад, таҳия ва амалӣ сохтан зарур аст.

Кишварҳои пешрафтаи дунё кайҳо дарк кардаанд, ки соҳибкорӣ бе дастгирии давлатӣ рушд карда наметавонад ва ин дар амали хоҷагидорӣ исбот шудааст. Вақте ки шахс тичорат ва амволи худро дорад, барои ӯ ҳатман озодӣ ва дастгирии давлатӣ зарур аст.

Савдои чакана, дар навбати худ бояд талаботи аҳолиро ба молҳои хушсифат ва нархҳои дастрас пурра қонеъ гардонад ва сатҳи баланди хизматрасониҳои гуногунро таъмин намояд ва аз ин рӯ, бо мақсади риоя намудани манфиатҳои аҳоли бештар ба танзим дароварда шавад [2].

Савдои чакана соҳаи ҳаётбахши иқтисодӣ мебошад, зеро он аҳолиро бо молҳои истеъмоли, хизматрасониҳои доимӣ ва босифат, пеш аз ҳама бо маҳсулоти тақозои аҳоли қонеъ менамояд.

Солҳои охир вобаста ба талошҳои давлат дар самти дастгирии соҳибкорӣ муваффақиятҳо дар ш. Душанбе назаррасанд. Ба фикри мо, сабаби ба муваффақиятҳо ноил гаштан, ин таҳти назорати маъмури гирифтани ин раванд мебошад.

Таҳлилҳои анҷомдодаи мо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мушкилотҳои зерин дар раванди рушди фаъолияти соҳибкории тичоратӣ дар ш. Душанбе ҷой доранд ва роҳҳои ҳалли онҳо аз тарафи сохторҳои дахлдор ба мақсад мувофиқ мебошад:

➤ номукамалии низоми андозбандӣ ва андозситонӣ барои субъектҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ;

➤ кифоя набудани маблағҳои молиявӣ;

➤ ноустуворӣ ва номукамалии қонунҳои амалкунанда ва ҳамоҳанг набудани онҳо бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

➤ болоравии нархи ашёи хом, молҳои истеъмоли ва қувваи барқу газ;

➤ нархи баланди таҷҳизоту техникаи муосир;

➤ даҳолати баъзан беасоси мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва сохторҳои алоҳида ба фаъолияти соҳибкорони соҳаи истеҳсоли ва тичоратӣ.

Барои расонидани кӯмак ба соҳибкорон дар ҳалли мушкилоти номбаршуда истифодаи усулҳои зеринро ҳангоми истифодаи механизми дастгирии давлатии соҳибкории тичоратӣ ба мақсад мувофиқ мешуморем:

- танзими ҳамкорӣ байни маъмурияти шаҳрдорӣ, ноҳияҳо ва сохторҳои, ки барои амалӣ намудани дастгирии давлатӣ ваколатдоранд;

- такмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, татбиқи қонунҳои амалкунанда ва қабули қарорҳои дахлдор дар ин бобат;

- амалӣ гардонидани механизми шарикӣ давлат ва сектори хусусӣ, рушд ва такмили дастгирии молиявӣ, андоз ва амволии соҳибкорӣ;

- таҳия ва татбиқи барномаҳо, лоиҳаҳои рушд ва дастгирии соҳибкорӣ.

Ҳамин тариқ, бояд дарҷ намоем, ки дар ҳақиқат субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи савдои чакана бо такмили низоми амалкунандаи дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятии соҳибкорӣ бештар ниёз доранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/19088> (санаи истифодабарӣ: 15.02.2020)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» соли 2013.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», (АМОҶТ 2002 сол, қ.1, саҳ.293; 2005 сол, №7, саҳ.400; 2007 сол, №5, саҳ.364; 2008 сол, №12, қ.2, саҳ.997; 2010 сол, №12, саҳ.817)
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - С. 202.
5. *Омори солонаи шаҳри Душанбе, соли 2018. - Саҳ. 374.*
6. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе: Шарқи озод, 2016. -110с.
7. Шаропов Ф.Р. Соҳибкории тичоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2007.-115с.

Қурбонова З.М.

СҲШ ҲАМЧУН ТАШКИЛОТИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ

СҲШ як созмони минтақавии байналмилалӣ оид ба таъмини амният дар минтақа мебошад, ки асосан ба мубориза бо се бадӣ: терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир нигаронида шудааст. Инчунин, чанде пеш, дар доираи таъмини амнияти минтақавӣ, СҲШ ба мубориза бо яқравии дигар намудҳои таҳдидҳо, яъне қинояткории муташаккилона, киберқиноятҳо, кибертерроризм, ки ҳарчи бештар хусусияти фаромарзӣ пайдо мекунанд, шурӯъ кард.

Вожаҳои калидӣ: СҲШ, амнияти минтақавӣ, холишҳои нав, таҳдидҳо, ҳамкорӣ.

Қурбонова З.М.

ШОС КАК РЕГИОНАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

ШОС – это региональная международная организация по обеспечению безопасности в регионе, направленное в основном на борьбу с тремя изами зла: международным терроризмом, религиозным экстремизмом и незаконным оборотом наркотиков. Также в последнее время в рамках обеспечения региональной безопасности, ШОС начала упорно бороться с другими видами угроз, а именно, организованной преступностью, киберпреступностью, кибертерроризмом, которые все больше и больше приобретают трансграничный характер.

Ключевые слова: ШОС, региональная безопасность, новые вызовы, угрозы, сотрудничество.

Kurbonova Z.M.

SCO AS A REGIONAL SECURITY ORGANIZATION

The SCO is a regional international organization for ensuring security in the region, aimed mainly at combating three of the evils: international terrorism, religious extremism and drug trafficking. Also, recently, within the framework of ensuring regional security, the SCO has begun to stubbornly fight other types of threats, namely, organized crime, cybercrime, cyberterrorism, which are increasingly acquiring a cross-border character.

Keywords: SCO, regional security, new challenges, threats, cooperation.

Ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай Чин, Русия, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Узбекистон шомиланд. Кишварҳои ба мисли Муғулистон, Эрон, Покистон ва Ҳиндустон мақоми нозирро доранд. Аҳолии кишварҳои узви Созмони ҳамкориҳои Шанхай тақрибан 1,5 миллиард нафарро ташкил медиҳад, ки ин тақрибан чоряки тамоми аҳолии дунёро мебошад. Ҳамин тариқ, аз ҷумла аҳолии чор кишвари нозир, СҲШ тақрибан нисфи аҳолии кураи заминро фаро мегирад. Ба ғайр аз кишварҳои узви СҲШ Русия ва Чин, кишварҳои нозир Ҳиндустон ва Покистон низ силоҳи ҳастай доранд. Ғайр аз ин, нерӯҳои мусаллаҳи Чин ва Русия аз ҷумлаи се нерӯҳои мусаллаҳи ҷаҳон мебошанд, ки ҳамкориҳоро дар соҳаҳои сиёсӣ, низомӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ ва фарҳангӣ рушд медиҳад. Русия ва Чин

бозигарони пешрафтаи СХШ боқӣ мемонанд. Гарчанде ки СХШ ҳамчун як созмони амниятӣ ба вучуд омадааст - аз чораҳои таҳкими эътимод дар марз то фаъолиятҳои зиддитеррористӣ васеъ мешавад. Аъзои СХШ мунтазам изҳор медоранд, ки ин ташкилот пеш аз ҳама барои ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ пешбинӣ шудааст ва ҳамоҳангсозии низомӣ бо таваҷҷӯҳ ба амнияти дохилӣ дар ҷои дуҷум қарор мегирад нақш [1].

Инчунин, яке аз ҳадафҳои асосии таъсиси СХШ ҳалли сарҳадии мушкилоти ҚХЧ бо кишварҳои ҳаммарз буд.

Бо мақсади эҷоди камарбанди ҳамсоғӣ ва ҳамкорӣ, субот ва амният дар периметри марзҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Русия бо ҚМЧ дар доираи ҳайати муштарак, аз соли 1989 инҷониб музокирот оид ба таҳкими эътимод чораҳо дар соҳаи ҷарбӣ мунтазам гузаронида шуданд.

26 апрели соли 1996 дар Шанхай сарони панҷ давлат Созишнома байни Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи таҳкими чораҳои эътимод дар майдони ҷарбӣ дар минтақаи сарҳадӣ (7 майи соли 1998 эътибор пайдо кардааст).

Пас аз як сол, дар Маскав роҳбарони ин панҷ кишвар Созишнома дар бораи коҳиши мутақобилаи нерӯҳои мусаллаҳ дар минтақаи марзиро имзо карданд (6 августи соли 1999 эътибор пайдо кард).

Дар чараёни татбиқи пешрафтаи он Созишномаи Шанхай, ки ибтидо барои ҳалли масъалаҳои марзӣ сохта шудааст, боиси ташаккули механизми Панҷгонаи Шанхай гардид, ки дар навбати худ ба сохтори минтақавии ҳамкориҳои бисёрҷониба - Созмони Ҳамкории Шанхай табдил ёфт (15.06 .2001).

Аммо ҷонибҳо танҳо бо ин самти ҳамкории панҷҷониба маҳдуд нашуданд, балки яқдилона тасмим гирифтанд, ки раванди ҳамкориҳоро идома дода, онро ҳам ба ҳамкориҳои иқтисодӣ ва ҳам алайҳи мубориза бо ҷинояткорӣ муташаққилона, терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, нашъамандии ғайриқонунӣ ва қочоқи силоҳ ва дигар намудҳои ҷинояти фаромиллӣ идома диҳанд.

Яке аз дастовардҳои асосии СХШ коҳиш ёфтани муносибат дар марз бо Чин, аз ҷумла дар ҳарду тарафи минтақаҳои бехатарӣ ҷарбикунонидашудаи 100 км мебошад, ки дар он ҷонибҳо ҷиҳати коҳиш додани қувваҳои мусаллаҳ ва эҷоди эътимод байни давлатҳои ҳамсоя санҷишҳои ҷарбӣ мегузаронанд.

Ҳамкории панҷ давлат тасдиқи тавоноии қобилияти ҳалли мушкилоти марбут ба таҳкими эътимод ва коҳиши конфронтиаҷияи ҷарбӣ Созишномаҳои дар Шанхай ва Маскав имзошуда, ки ба фаъолияти Созмони Ҳамкории Шанхай асос гузоштанд, дар дипломатияи ҷаҳонӣ собиқа надоранд. Аз ин рӯ, онҳо арзиши калони амалӣ доранд, ба шарте ки онҳо ҳамчун қафолати субот дар минтақа хидмат кунанд.

Вақте ки аввалин машваратҳо оид ба масъалаҳои марзӣ ҷарбӣ дар моҳи ноябри соли 1989 оғоз ёфт, низомиёни Шӯравӣ ва Чин бори аввал дар тӯли даҳсолаҳо бо хоҳиши дар ҷунин минтақаи ҳассос, ба монанди амнияти миллӣ ва қобилияти мудофиавии ҳар кишвар, муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва паст кардани сатҳи муқовимати ҷарбӣ хӯстанд як созмони минтақавӣ ташкил кунанд.

Оғози кор оид ба ҳалли мушкилоти марзӣ ва чораҳои аввалияи эҷоди эътимод дар доираи Созишномаи Шанхай ба апрели соли 1990 рост меояд, ки Созишнома байни Ҳукумати СССР ва Ҳукумати ҚХЧ "Дар бораи принципҳои роҳнамоӣ барои Коҳиши мутақобилаи қувваҳои мусаллаҳ ва таҳкими эътимод ба соҳаи ҷарбӣ дар минтақаи сарҳадии Шӯравӣ ва Чин амалш кунанд. Он гоҳ тахмин буд, ки ин Созишномаи ягона оид ба тадбирҳои эътимод ва коҳиши қувваҳои мусаллаҳ хоҳад буд. Шартнома дар бораи қувваҳои мусаллаҳи маъмулӣ дар Аврупо ҳамчун аналог истифода шудааст, ба истиснои он, ки Созишнома на дар тамоми қаламрави давлатҳои иштирокӣ, балки танҳо ба минтақаи сарҳадӣ татбиқ хоҳад шуд. Аз соли 1992 инҷониб, Тоҷикистон, Қазоқистон ва Қирғизистон аллақай дар раванди гуфтушунид, ки ҳамкориҳои муштаракро ташкил медиҳад, ширкат варзиданд.

Қайд кардан муҳим аст, ки дар амалияи байналмилалӣ дар Осиё барои пешбурди чунин гуфтушунид тақрибан вучуд надорад. Дар маҷмӯъ, қабл аз имзои Созишномаҳо зиёда аз 20 даври гуфтушунидҳо гузаронида шуд, ки дар натиҷаи муносибати номатлуби давлатҳо ба ҳалли мушкилот ба амал омадааст.

Созишномаи Маскав дар бораи коҳиши нерӯҳои мусаллаҳ, инчунин Созишнома дар бораи тақвияти чораҳои эътимод дар соҳаи ҳарбӣ дар минтақаи марзӣ пешгӯии фаъолияти ҳарбии ҳарду ҷонибро дар минтақаи амалиёти созишнома таъмин мекунад. Ин ду ҳуҷҷат якдигарро мукамал мекунад. Дар онҳо муқаррароти муҳим оид ба риояи принципи ҳамла накардан, принципи истифода накардани қувва ё таҳдиди истифодаи қувва, муқаррарот дар бораи истифода накардани нерӯҳои дар минтақаи татбиқи созишнома ҷойгиршуда, яъне дар минтақаи 100 километрӣ, бар зидди якдигар ё ба вучуд овардани вазъияте, ки ба сулҳу субот дар минтақаи марзӣ таҳдид мекунад.

Дар асоси чунин манфиатҳои амалан таҳияшуда принципҳои зерини ҳамкорӣ дар ин самт муайян карда шуданд:

- таҳким ва рушди муносибатҳои дарозмуддати ҳамсоягӣ ва дӯстӣ;
- таҳкими амният ва субот дар минтақаи наздимарзӣ;
- нигоҳ доштани сулҳ дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором ва дар саросари ҷаҳон;
- истисно кардани бартарии яктарафаи ҳарбӣ;
- коҳиш ва маҳдуд кардани қувваҳои мусаллаҳӣ дар минтақаи наздисарҳадӣ буда, ба онҳо хусусияти мустақили мудофиавӣ медиҳад.

Дар ҷараёни гуфтушунидҳои минбаъда, қарорҳои сиёсӣ қабул карда шуданд, ки ба таҳкими эътимод ба соҳаи ҳарбӣ мусоидат карданд. Аммо, қарорҳо ҳамеша осон набуданд. Пеш аз ҳама, ин ба мавзӯи асосии гуфтушунид - муайян кардани сатҳи ҳадди аксар ҳайати шахсӣ, силоҳ ва техникаи ҳарбӣ, ки пас аз ба охир расидани раванди коҳиш боқӣ мондааст, дахл дошт.

Баъдан, музокирот бо масъалаҳои коҳиш, маҳдудият, мубодилаи маълумот, назорат ва санчишҳо саруқор доштанд. Чин бо пешниҳодҳои Ҷониби муштарақ оид ба ниҳой розӣ шуд.

Рафти гуфтушунидҳо оид ба таҳкими чораҳои таҳкими эътимод ва коҳиши қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаи наздимарзӣ бо раванди делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадҳои давлатӣ, ҷумҳуриҳои собиқи шӯравӣ бо Чин ва инчунин ҳалли мушкилоти марбут ба минтақаҳои баҳснок пайванди ногуастани доштанд. Ҳамин тариқ, бастании созишномаи бисёрҷониба ба ҳалли мушкилоти марзии дучониба мусоидат намуд. Ин ҳамчун маъноии муфиди созишномаҳои дар Шанхай ва Москва имзошуда баррасӣ мешавад [2].

Созишномаҳо оид ба таҳкими эътимод ва коҳиши қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаи наздимарзӣ дар амалияи ҷаҳонӣ бесобиқа мебошанд. Ин созишномаҳо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамовозии васеъ ба амал оварданд.

Дар ниҳояти қор, ин созишномаҳо ба кишварҳои сарҳадӣ имконият фароҳам оварданд, ки оид ба масъалаҳои васеи амният дар қаламрави васеи Авруосиё музокиротро оғоз кунанд.

Бори аввал дар таърих тадбирҳои мушаххаси эътимодсозӣ дар соҳаи ҳарбӣ дар қитъаи Осиё муайян карда шуданд. Аз ҷумла, маҳдудиятҳои миқдорӣ барои баъзе намудҳои силоҳ ва шумораи ҳарбиёне, ки метавонанд дар минтақаҳои 100 километри сарҳади чор давлати ИДМ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин бо дарозии умумии тақрибан 7300 км мустақар карда шаванд, муқаррар карда шудааст, ва механизми ягонаи санчиши татбиқи созишнома сохта шудааст.

Тадбирҳои таҳкими эътимод, аз қабилӣ санчишҳои тарафайн тарафҳо фаъолна амалӣ мешаванд. Масалан, бо риояи квотаҳои муқарраршуда, намояндагони Русия, Тоҷикистон ва Қирғизистон ҳуқуқ доранд дар санчишҳои гузаронидаи Қазоқистон дар қаламрави Чин ширкат варзанд. Дар ҳолате, ки ҷониби Чин дар қаламрави Русия санчишҳо анҷом диҳад, намояндагони Тоҷикистон, Қазоқистон ё Қирғизистон, ҳам артиш ва ҳам дипломатҳо,

метавонанд бо қарори SCG ба гурӯҳҳои мушоият шомил шаванд. Ҳамин гуна равиш ҳангоми интиқол додани нозироти чинӣ дар қаламрави дигар давлатҳои Ҳизби Муштарак амалӣ карда мешавад.

Амалияи татбиқи созишномаҳо дурустии ҳатти дар як вақт андешидашударо барои таҳкими ҳамаҷонибаи тадбирҳои таҳкими эътимод дар байни кишварҳо ба таври эътимодбахш тасдиқ кард. Механизми муҳими татбиқи Созишномаҳо табодули солонаи иттилоот дар бораи ташаккулёбии ҳарбӣ, ҳайати шахсӣ, силоҳ ва техникаи ҳарбии дар доираи ҳудуди чуғрофии татбиқи Созишнома чойгиршуда мебошад. Аз ҷиҳати мусбат, бояд қайд кард, ки миқдори силоҳ ва техникаи ҳарбӣ, ки дар минтақаи сарҳадии 100-километра бо ҚХЧ чойгиранд, сол аз сол коҳиш меёбад ва аз сатҳи ҳадди аксар зиёд нест. Механизми SCG хуб ва бемалол кор мекунад; дар доираи он зиёда аз 70 воҳурии коршиносони дипломатӣ ва ҳарбӣ баргузор шуданд. Дар маҷмӯъ 54 санҷиши мутақобила гузаронида шуд, 12 мубодилаи солонаи иттилоотӣ гузаронида шуд ва зиёда аз 110 огоҳинома иттилоотӣ фиристода ва қабул карда шуд.

Вақтҳои охир дар ҳамкорӣ дар доираи СХШ унсурҳои нав пайдо шуданд. Вазъияти мураккаб дар минтақа тақозои ҳамаҷонибаи муносибатҳои байни кишварҳои Осиёи Марказиро дар заминаи густариши терроризм ва экстремизм, тавсеаи тиҷорати маводи муҳаддир ва силоҳи хурд талаб мекард [3].

Солҳои гузашта аҳамият ва зарурияти пайдоиши Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро тасдиқ карданд. Ин то андозае ақсуламали давлатҳои минтақа ба тағироти глобалии дар ҷаҳон рухдода буд. Тавре ки дар Эълومияи таъсиси СХШ қайд карда шуд, ин далел ба тамоюлҳои давраи муосир, воқеиятҳои минтақа, ба манфиатҳои асосии халқҳои ҳамаи давлатҳои аъзои созмон ҷавобгӯ аст.

Дар тӯли як муддати нисбатан кӯтоҳ аз рӯи меъёрҳои таърихӣ, ташкилот омили муҳими сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ гашта, ба рушди равандҳои ҷаҳонӣ таъсири мусбат расонд.

Рӯзномаи он на танҳо бо манфиатҳои ҳаётан муҳим, балки манфиатҳои дарозмуддати стратегии давлатҳои ширкаткунанда низ ташаккул меёбад. СХШ механизми комилан нави ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мубориза бо таҳдидҳои муосир, амиқтар кардани робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ гардид. Имрӯз, ин созмон воқеан кишварҳоеро муттаҳид мекунад, ки нисфи инсониятро ташкил медиҳанд, як иқтидори бузурги иқтисодӣ, аз ҷумла захираҳои ҷиддии захираҳои энергетикӣ, инчунин намояндагони тамаддунҳо ва фарҳангҳои гуногун.

Агар дар ибтидо, ҳатто дар доираи Панҷгонаи Шанхай, ҳама созишномаҳо ба ҳалли вазъ дар сарҳади собиқи Шӯравӣ ва Чин равона шуда бошанд, пас бо тағир ёфтани ташкилот ва таъсиси СХШ доираи вазифаҳои умедбахш васеъ гардиданд. Табиист, ки масъалаҳои таъмини субот ва амнияти минтақавӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувор ба мадди аввал бароманд.

Ин ҳадафи асосии ҳамаи кишварҳои ширкаткунанда мебошад. Барои талошҳои муштарак дар ин самт заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст, ки пайвандҳои марказии он Конвенсияи Шанхай оид ба мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм ва як қатор ҳуҷҷатҳои марбута мебошанд, ки дар заминаи он таҳия шудаанд. Нақши муҳими ҳамоҳангсозӣ дар ин самт ба Сохтори минтақавии зиддитеррористии СХШ вогузор шудааст.

Дар баробари ин, бидуни безарар кардани сабабҳои пайдоиши онҳо мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткории муташаккилонаи фаромиллӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, танҳо омезиши манфиатҳо дар соҳаи амният бо робитаҳои босуръат инкишофёбандаи мутақобилан судманди иқтисодӣ метавонад заминаи воқеан дарозмуддати ҳамкориҳо фароҳам орад.

Рушди нақлиёт ва коммуникатсия, технология тадриҷан минтақаи Осиёи Марказиро ба мақоми таърихӣ худ ҳамчун пайванди байни Ғарб ва Шарқ бармегардонад. Солҳои охир

чузъи иқтисодӣ дар фаъолияти СҶШ авҷ гирифта истодааст ва масъалаи эҳёи "Роҳи бузурги абрешим" ба як самти амалӣ гузашт.

Дар доираи СҶШ Барномаи дарозмуддати ҳамкориҳои бисёрҷонибаи тижоративу иқтисодӣ қабул карда шуд, механизми татбиқи он таҳия гардид, самтҳои афзалиятнок ва лоиҳаҳои мушаххас муайян карда шуданд. Шӯрои корӣ ва Ассотсиатсияи байнибонкӣ таъсис дода шуданд. Аҳамияти мусбӣ қарори ҳукумати Чин дар бораи ҷудо кардани қарзи имтиёзноки содиротӣ ба кишварҳои узви СҶШ дар ҳаҷми 900 миллион доллари амрикоӣ мебошад, ки бояд ба рушди ҳамкориҳои минтақавии иқтисодӣ тақвину чиддии иловагӣ бахшад. Давлатҳои аъзои СҶШ таърих, фарҳанги бой доранд, тамаддунҳо ва динҳои қадимтаринро ифода мекунанд [5].

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шарикони пайдоиши СҶШ буд. Як қадами таърихӣ дар самти табдили панҷгонаи Шанхай ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай шаш сол қабл дар моҳи июли соли 2000 дар пойтахти Тоҷикистон ҳангоми нишасти Душанбе гузошта шуда буд. Охири дар муттаҳид сохтани "рӯҳияи махсуси Шанхай" дар байни кишварҳои ширкаткунанда нақши муҳим бозид.

Маълум аст, ки яке аз шартҳои муҳими мубориза бо "се бад" маҳрум кардани нерӯҳои ифротӣ аз манбаъҳои маблағгузорӣ мебошад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Афғонистон беш аз 1300 километр марзи давлатӣ дорад ва як навъ буфере дар роҳи нашъамандии афғонӣ ба Аврупо мебошад, аз ташкили эътилофи васеи зидди маводи муҳаддир фаъолона ҳимоят мекунад. Танҳо тавассути якҷоя кардани кӯшишҳо мо метавонем бо ин таҳдиди глобалии асри 21, ки терроризми байналмилалиро маблағгузорӣ мекунад, мубориза барем. Бо назардошти ин, Тоҷикистон ташаббускори имзои Созишнома оид ба мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир дар доираи СҶШ мебошад ва ташкили маркази ягонаи зидди маводи муҳаддирро ҷонибдорӣ мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодии назарраси номатлуб аст, ки метавонад ба манфиати рушди иқтисодии тамоми минтақа ғайриқонунии маводи муҳаддир истифода шавад. Бо истифода аз имконот ва механизмҳои СҶШ, Тоҷикистон як қатор лоиҳаҳои умедбахш дар соҳаи гидроэнергетика ва беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётро пешниҳод кардааст.

Зимни суҳанронӣ дар бораи дурнамои рушди СҶШ дар оянда, ба принсипҳои муқарраршуда, афзалиятҳо ва нақшаҳои пешбинишуда таъки намуда, бояд афзоиши самаранокии фаъолияти онро интизор шуд. Ва иқтисодӣ ва амният ҳамчун сохторҳои пуштибони СҶШ боқӣ мемонанд. Ба онҳо таъки карда, шумо метавонед самаранокии ташкилот ва мутобикшавии органикии онро ба вазъи зуд тағйирёбандаи ҷаҳон таъмин намоед [4, С. 16-32].

Риштаи асосии ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи СҶШ соҳаи амниятӣ минтақавӣ мебошад - мубориза бо терроризм, экстремизм, сепаратизм ва паҳнкунии ғайриқонунии маводи муҳаддир. Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи ҳамкорӣ дар мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм, ки моҳи сентябри соли 2003 ба имзо расид, заминаи хуби ҳуқуқӣ барои чунин ҳамкориҳоро фароҳам овард. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи ҳамкорӣ дар ин самт, давлатҳои аъзо якҷоя дар доираи СҶШ машқҳои зиддтеррористӣ мегузаронанд. Дар ин масъала механизми мулоқотҳои мунтазами котибони Шӯроҳои Амнияти кишварҳои узви СҶШ нақши муҳим мебошад. Тоҷикистон ӯҳдадорҳои худро мутобикӣ Конвенсияи Шанхай оид ба мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм пурра иҷро хоҳад кард. Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Чин муборизаи оштинопазирро алайҳи ин нерӯҳо идома хоҳад дод.

Бо рушди он СҶШ барои ҳамсоюгони наздику дури худ ҷолибтар ва ҷолибтар хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Созмони Ҳамкории Шанхай ва масъалаҳои амният дар Осиёи Марказӣ // <https://articlekz.com/article/16783>.
2. Лукин А., Мочульчий А. Шанхайская Организация Сотрудничества: структурное оформление и перспективы развития. Аналитические записки НКСМИ МГИМО (У) МИД России №2(4), 2005// www.sectesco.org.
3. Пограничные проблемы и процессы делимитации и демаркации границ между странами Центральной Азии и КНР. Информационный бюллетень МИД РТ // www.mfa.tj
4. Лузянин С.Г. ШОС накануне саммита в Астане. Проблемы развития организации в региональном и глобальном измерениях. Россия и Китай в ШОС. – М, 2006.
5. Курбонова З.М. Урегулирование таджикско-китайской государственной границы// asia-africa.today.ru.

УДК 32+93/94

Абдуллозода Н.А.

**СИЁСАТИ ХОРИЧӢИ ДАВЛАТ ВА НАҚШИ ОН
ДАР МУНОСИБАТӢОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Дар мақола тавассути таҳлили андешҳои гуногуни олимони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ кӯшиши ошкорсозии мафҳум ва муҳтавои сиёсати хориҷӣ ва нақши он дар барқарорсозии муносибатҳои дучонибаю бисёрҷониба оварда шудааст. Чун Тоҷикистон баъди парокандашавии соҳти Шуравӣ истиқлолияти сиёсӣ ба даст овард ва барояш мустақиман барқарорсозии муносибатҳо бо давлатҳо зухуроти нав аст, дар заминаи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ барқарорсозии муносибатҳои барои ҳарду тараф судманд, муайянсозии роҳи ҳосаи худро талаб менамуд, ки ин роҳ аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон матраҳ карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, давлат, озодӣ, терроризм, экстремизм, ҷинойтҳои фаромарзӣ.

Абдуллозода Н.А.

**ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА И ЕЁ РОЛЬ
В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ**

В статье анализируются взгляды различных ученых в области международных отношений и делается попытка уточнить понятие и содержание внешней политики и ее роль в восстановлении двусторонних и многосторонних отношений. Поскольку Таджикистан обрел политическую независимость после распада Советского Союза, и восстановление прямых отношений с государствами является новым явлением для него, для установления взаимовыгодных отношений, основанных на международном праве, потребовался уникальный путь, определенный Основателем мира и национального единства-Лидером нации, Президент страны Эмомали Рахмон.

Ключевые слова: внешняя политика, международных отношениях, государства, свобода, терроризм, экстремизм, транснациональной преступности.

Abdullozoda N.A.

FOREIGN POLICY OF THE STATE AND ITS ROLE IN INTERNATIONAL RELATIONS

The article analyzes the views of various scholars in the field of international relations and attempts to clarify the concept and content of the foreign policy and its role in the restoration of bilateral and multilateral relations. As Tajikistan gained political independence after the collapse of the Soviet Union and the restoration of direct relations with states is a new phenomenon for it, the establishment of mutually beneficial relations based on international law required a unique path, defined by the Founder of Peace and National Unity - The Leader of the Nation, President of the country Emomali Rahmon has been discussed.

Key words: foreign policy, international relations, country, freedom, terrorism, extremism, transnational crimes.

Ҳеч як давлат бе барқарорсозии муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ-техникӣ, ҳарбӣ ва ғайраи худ дар алоҳидагӣ яқою танҳо пеш рафат наметавонад. Аз ин рӯ барои ҳар кадом давлат муайян ва барқарорсозии муносибат бо давлатҳои дигарро шартӣ шинохт ва рушди давлати миллӣ медонад. Моҳияти ин сиёсатро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон 20-уми апрели соли 2011 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба сиёсати хориҷии кишвар чунин қайд намуданд. “Ва имрӯз мо метавонем бо итминон изҳор намоем, ки рисолат ва ҷавҳари ин сиёсат ҳимояи ҳамаҷонибаи манфиатҳои миллӣ, таъмини озодиву истиқлоли мамлакат, амнияти суботи ҷомеа ва кафолати пешрафту тараққи кишвар, ҳамчунин тақвият бахшидан ба ҷойгоҳи хоси Тоҷикистон дар низоми навини равоити байналмилалӣ ба шумор мерафт” [1].

Бо дарназардошти муҳимияти ин падидаи сиёсӣ зарурияти ҳамаҷонибаи омӯзиши он ба миён меояд.

Дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ таърифҳои зиёди мафҳуми “сиёсати хориҷӣ” оварда шудааст. Аксарияти таърифҳои сиёсати хориҷӣ бо ҳамдигар шабоҳат доранд. Қисми зиёди онҳоро андешаи сиёсати хориҷӣ ин татбиқи амалии мақсадҳо ва манфиатҳои кишвар дар муносибат бо дигар созмонҳои байналмилалӣ, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ мебошад, ташкил медиҳанд.

Дар умум сиёсати хориҷӣ ҳамчун “фаъолияти давлат дар арсаи байналмилалӣ, ки муносибатҳоро бо дигар субъектҳои фаъолияти сиёсати хориҷӣ: давлатҳо, ҳизбҳо ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавиро танзим менамояд”, муайян карда шудааст [2, с.103].

Сиёсати хориҷӣ ҳамчун категорияи илми сиёсии муосир, чун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати умумии давлат ва сиёсати дохилии он баррасӣ мешавад. Ҳар як давлат, вобаста ба манфиатҳои худ ва дигар омилҳои объективӣ ва субъективӣ, самти муайяни сиёсати хориҷии худро муайян менамояд [3, 543]. Бояд зикр намуд, ки рушди сиёсати хориҷии ин ва ё он давлат аз давраи мушаххаси таърихӣ ва хусусиятҳои раванди сиёсии дохили кишвар ва низоми байналмилалӣ вобастагӣ дорад. Ҳамин тариқ, хусусиятҳои сиёсати хориҷии давлат бо хусусиятҳои низоми муносибатҳои байналмилалӣ зич алоқаманд мебошанд. Мафҳуми “сиёсати хориҷӣ” бояд аз мафҳуми “муносибатҳои байналмилалӣ” фарқ карда шавад, чунки маънои мафҳуми сиёсати хориҷӣ васеътар буда, бо дигар шаклҳои муносибатҳои субъектҳои байналмилалӣ алоқаманд аст. Бешубҳа, муҳити байналмилалӣ дар ташаккули сиёсати хориҷии ҳар як давлат нақши муҳим дорад.

Сиёсати хориҷӣ маҷмӯи мақсад ва воситаҳои фаъолияти давлат дар соҳаҳои муносибатҳои яқояи он бо дигар давлатҳо, халқу миллатҳо ва созмонҳои байналхалқӣ мебошад. Ҳар як давлат дар сиёсати хориҷии худ бояд пеш аз ҳама бехатариаширо таъмин

намоёд, барои инкишофи иқтисодиёт, иҷтимоиёт ва фарҳанг шароити муосири фароҳам оварад, озодии шахрвандонро таъмин намоёд.

Сиёсати хориҷӣ барои ҳимояи манфиатҳои миллии кишвар, аминияти миллӣ, ҳадафҳои идеологӣ ва боло бардоштани иқтисодиёт равона шудааст. Ба ҷуз аз ин, он системаи фаъолиятҳои мебошад, ки ҷомеаҳо онро барои тағйир додани рафтори дигар давлатҳо ва барои ба муҳити байналмилалӣ мутобик кардани фаъолияти худ равона кардаанд. Дар арсаи байналмилалӣ ҳар як миллат ба дигаре робита дорад. Ҳатто пас аз расидан ба сатҳи баланди тараққиёти худ ба хотири ҳифз ва таъмини манфиатҳои аз дигар миллат вобастагӣ дорад. Давлатҳои соҳибхитӣ робитаи тавассути сиёсати хориҷӣ доду гирифтӣ худро ба роҳҳои ду ҷониба ва бисёрҷониба ҷонок менамоёнд.

Донишманди амрикоӣ Гершикрон изҳор мекунад, ки ҳар қадар давлат қафо монда бошад, барои баланд бардоштани худ кӯшиш ба харҷ медиҳад, то ин ки дар арсаи байналмилалӣ шинохта шавад [4]. Зеро ки маъмул будан танҳо тавассути мавҷуд будани номи давлат дар харитаи сиёсии ҷаҳон на, балки бо роҳи доду гирифт ва рафту омад бо давлатҳои хориҷ муяссар мегардад. Ба ин монанд олими амрикоӣ Амсенс пешниҳод менамоёд, ки давлат, одатан, мавқеи худро бо роҳи муайян намудани сиёсати либералӣ аниқ менамоёд [5]. Дар муносибатҳои байналмилалӣ донишманди дигари амрикоӣ Валлерштейн зарурати ҳузури кавии давлатро дар рафъи фарқияти байни марказ ва музофот тасдиқ намуда, инчунин назари манфии қабули имкониятҳо дар пешравию давлат мебинанд [6, с.11-42].

Дар байни донишмандони соҳа оид ба омӯзиши сиёсати хориҷӣ, мушаххасоти он ё маъноӣ возеҳи истилоҳи мушкilotҳои зиёде вучуд дорад. Чунки ҳангоми истифодаи мафҳум берун аз матн он маъноӣ дигарро пайдо мекунад. Ин яке аз мушкilotҳои аввалиндараҷа дар сиёсати хориҷӣ ба ҳисоб меравад [7].

Истилоҳи “сиёсати хориҷӣ” аз ҷониби олимони бо маъноҳои гуногун шарҳу эзоҳ шудааст; ба ҳар ҳол, онҳо мутмаинанд, ки он ба рафтори давлат нисбат ба дигар давлатҳо дахл дорад. Масалан, Чарлс Ҳерман сиёсати хориҷиро ҳамчун «амали ҷудогонаи мақсаднок, ки дар натиҷаи қарори сатҳи сиёсии як шахс ё гурӯҳи шахсон ба амал меояд, маънидод кардааст [8]. Яъне, Ҳерман сиёсати хориҷиро ҳамчун рафтори давлатҳо бо ҳамдигар муайян мекунад.

Донишманди лаҳистонӣ Чорч Моделски онро ҳамчун “системаи фаъолият, ки аз ҷониби ҷомеаҳо барои тағйир додани рафтори дигар давлатҳо ва мувофиқ кардани фаъолияти худ ба муҳити байналмилалӣ ба вучуд омадааст”, маънидод мекунад. Сиёсати хориҷӣ бояд ба роҳҳои тағйир додани давлатҳо равшанӣ андозад ва тағйир додани рафтори дигар давлатҳо муваффақ шавад”. Моделский, танҳо он ҷанбаҳои сиёсатро, ки ба тағйири рафтори мавҷудаи давлатҳо нигаронида шудаанд, ҳамчун ҳадафҳои асосии сиёсати хориҷӣ муайян кардааст. Аммо, сиёсати хориҷӣ на танҳо тағйир додан, балки идомаи рафтор дар замонҳои мухталиф низ мебошад [9].

Мувофиқи гуфтаи Чозеф Франкел, “сиёсати хориҷӣ аз қарорҳо ва амалҳои иборат аст, ки то дараҷае муносибатҳои байни як давлат ва давлатҳои дигарро дар бар мегиранд” [10]. Аз ин рӯ, сиёсати хориҷӣ маҷмӯи амалҳои ҳамаҷониба дар бар мегирад, ки онҳо дар ҳудуди давлат амалӣ карда мешаванд ва ба сӯи нерӯҳои берун аз марзи кишвар мавҷуд буда нигаронида шудаанд. Он аз таҳия ва татбиқи маҷмӯи ғояҳои иборат аст, ки рафтори давлатҳо ҳангоми ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо барои ҳимоя ва афзун намудани манфиатҳои миллии онҳо танзим мекунад.

Ба ибораи Падделфорд ва Линколн, «Сиёсати хориҷии давлат ин маҷмӯи муносибатҳои ба муҳити беруна мебошад. Сиёсати хориҷӣ натиҷаи умумии раванDEST, ки тавассути он давлат ҳадафҳо ва манфиатҳои ба таври васеъ тасаввуршударо ба самтҳои мушаххаси амал табдил медиҳад, то ҳадафҳо ва манфиатҳои худро ҳифз кунад» [11]. Ду вазифаи сиёсати хориҷиро метавон аз таърифи Падделфорд ва Линколн истисно кард; якум, расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда ва дуввум, ба манфиатҳои миллии он.

Дар фаҳмиши Хюче Гибсон "сиёсати хориҷӣ як нақшаи ҳамаҷонибаи мукамал аст, ки ба дониш ва таҷриба барои пешбурди тичорати ҳукумат бо тамоми ҷаҳон асос ёфтааст. Ҳадафи он мусоидат ва ҳимояи манфиатҳои миллатҳо мебошад. Ин бошад талаб мекунад, ки фаҳмиши возеҳи он манфиатҳо бо андозаи бо воситаҳои дар ихтиёр дошташон мувофиқа карда шавад" [12]. Иловае ҷолиб ба таърифи Паделфорд ва Линколн дар фаҳмиши Хюче дар он аст, ки давлатҳо ба ёрии воситаҳои дар ихтиёр дошташон барои расидан ба манфиатҳои худ то чӣ андоза омодагӣ доранд. Чунин даъво моро водор мекунад, ки чунин савол ба миён гузорем: вақте ки дипломатия ба манфиатҳои худ ноил намешавад, оё онҳо омодаанд, ки аз қувваи зӯри истифода баранд?- Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки бешубҳа аз зӯри истифода мебаранд. Намунаи он ҳучуми маъмурияти Буш ба Ироқ дар соли 2003 аст, ки дар он ҳукумати Амрико барои ноил шудан ба манфиатҳои миллии худ ба қувваи ҳарбии дар ихтиёр доштааш рӯ овард [13, с.1-14].

Ниҳоят, ба ақидаи Дебора Гернер сиёсати хориҷӣ ин «ниятҳо, изҳорот ва амалҳои актёрест, ки аксар вақт, ба ҷаҳони беруна равона карда шудааст ва посухи дигар субъектҳо ба ин ниятҳо, изҳорот ва амалҳо мебошад". Баракс Лаура Ник, таърифи Дебораро, ки дар иёлотҳо таъкид шудааст, танқид карда, изҳор доштааст, ки фаъолони дигар, ба монанди корхонаҳо, динҳо ва монанди ин, дар низоми байналмилалӣ роҳнамо ва ҳадафҳоеро таҳия мекунанд, ки амалҳои онҳоро ба сӯи дигар субъектҳои байналмилалӣ равона мекунанд. Вай таърифи васеи сиёсати хориҷиро истифода бурдааст, ки изҳорот, рафтор ё амалро низ дар бар мегирад. Вай тасдиқ мекунад, ки сиёсати хориҷӣ «бояд бештар дар бораи он чизҳое, ки давлатҳо ҳадафҳои худ эълон мекунанд ва чӣ гуна барои расидан ба ин мақсадҳо кӯшиш мекунанд, фикр кунад [14]. Омӯзиши сиёсати хориҷӣ бояд ба инбат гирад, ки чӣ гуна ҳадафҳои муайян ба миён меоянд ва чаро баъзе рафторҳо натиҷа медиҳанд.

Ҳамин тариқ, бо дар назардошти таърифҳои мазкур, ки оиди маънои «сиёсати хориҷӣ» гуфта шудааст, чунин хулосабарори кардан мумкин аст, ки сиёсати хориҷӣ аз се қисм иборат аст: «ҳадафҳо», «роҳҳо» ва «воситаҳо». Ҳадаф аз диди натиҷаи дилхоҳ ё маҷмӯи манфиатҳо дар муносибат бо дигар давлат актор; роҳҳо аз стратегияҳо ва ғояҳо (масалан, тактикаи дипломатӣ, маҷбуркунӣ), воситаҳо ва захираҳои мавҷуда барои амалӣ намудани ин манфиатҳои дилхоҳ (масалан, иқтисодӣ, ҳарбӣ) иборатанд. Ҳамин тариқ, сиёсати хориҷӣ ин рӯъёи натиҷаи дилхоҳ ё маҷмӯи манфиатҳо дар робита бо дигар давлат / актор, стратегияҳо ва ғояҳо барои расидан ба ин ҳадафҳо истифодашаванда ва захираҳои мавҷуда дар ихтиёри як давлат, дар роҳнамоии ҳамкории вай бо дигар давлатҳо мебошад.

Ҳангоми таҳлили нақши сиёсати хориҷӣ дар тақвияти рушд, бояд аҳамияти давлатро дар ин раванд эътироф кард. Бо дарназардошти ин метавон сиёсати хориҷии давлатро ба ду соҳаи бузурги таъсирасони ба рушди он чудо намуд, яке иқтисодиёт ва дигаре сиёсат. Ин шоҳаҳо барои пурқувват ва боло бурдани иқтисодиёт, коҳиш додани сатҳи нобаробарии он тақсим кардан мумкин аст:

1. Ҳудуди иқтисодиёт:
 - а) кӯмаки тичоратӣ;
 - б) сиёсати сармоягузорӣ;
 - в) иқтисод, молия ва гуфтугӯи тичоратӣ;
2. Ҳудуди сиёсат:
 - а) ҳуқуқи ҷустуҷӯи захираҳо;
 - б) ҳамкории баналмилалии сиёсӣ;
 - в) дурнамои байналмилалӣ;

Баҳши иқтисодии сиёсати хориҷӣ бо раванди боло бурдани дурнамои рушди иқтисодӣ дап оянда робитаи мустақир дорад. Ин соҳа, одатан мавзӯи таҳлилҳое мебошад, ки ба рушди сиёсати хориҷии кишвар вобастагӣ дорад. Чуноне ки донишмандони бразилиявӣ Бауман ва Морейра қайд мекунанд, натиҷаи сиёсати хориҷӣ бояд ба оммаи халқ нишон дода шавад, баъзан ҳамчун муваффақияти байни ду кишвар дар таҳлили илмӣ ба

инобат гирифта шавад [15, с.471-490]. Афзоиши тичорати як кишвар масъалаест, ки аҳамияти он барои сиёсатгузори хориҷӣ дар асри 20 ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

Мувофиқи маълумоти Федер содирот на танҳо ба ММД, балки ба афзоиши бештари иқтисодӣ саҳм мегузорад [16, с.59-73]. Ба ақидаи Сергио Данезе иштироки бештари роҳбарони давлатҳо дар татбиқи сиёсати хориҷии кишвари худ ва таваҷҷуҳи махсуси онҳо ба савдо боиси он шуд, ки бисёр таҳлилгарон онҳоро ба фурушандагон муқоиса карданд [17].

Пас аз бастанӣ аҳдномаи Вестфалия (1648) ва ба охир расидани ҷангҳои якум ва дуҷуми ҷаҳонӣ низомӣ байналмилалӣ афзоиш ёфтани гирифта, рушди давлатҳои миллӣ ба ҷашм расид. Ба ҷуз аз ин, таъсис ёфтани Созмони Милали Муттаҳид ва раванди ғайримустамликавӣ гардонидан, ки бисёри давлатҳоро ба сӯи соҳибхитӣ хидоят намуд, такони бузургеро барои ҳамкорӣ фароҳам овард. Бо қадри муайян кардани қарорҳо, стратегияҳо ва хотима ёфтани ҳамкориҳои давлатҳо сиёсати хориҷӣ ташаккул ёфт [18]. Ҷаҳонишавӣ бо суръат инкишоф ёфта, вобастагии глобалӣ дар байни давлатҳо афзуд. Аз ин рӯ, зарурати ба сиёсати хориҷӣ пайдо шуд, зеро ки ҳеч ягон давлат намеҳадад, то ин ки дар бунбасти комил фаъолият наояд. Ба ақидаи олими лаҳистонӣ Феликс Гросс, ҳатто тасмим гирифтани ҳуди давлат барои иҷрои қорре ба сиёсати хориҷӣ вобастагӣ дорад [19]. Давлат бе мавҷудияти сиёсати хориҷӣ ба кишти монанд аст, ки дар қабри баҳр бе ягон раҳнома қарор дорад [20]. Ҳамин тарик, сиёсати хориҷӣ ин давлатро роҳбарӣ намудан ва дар иҷрои манфиатҳои миллии худ дар байни дигар миллатҳо ҷойгоҳи савзвор пайдо кардан аст.

Тавре ки дар боло ишора рафт, ҳамкориҳои давлатҳо дар сатҳи байналмилалӣ сурат мегирад ва аз ин рӯ, ташаккули сиёсати хориҷии бар айнаи он давлатҳо дар ташаккули давлат нақши назаррас дорад [21, с.50-529]. Ҳадафҳои сиёсати устувори хориҷӣ дар барпо намудани муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни давлатҳо омили муҳимтарин мебошад.

Дар сиёсати хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷонибдори ҳамкориҳои байналмилалӣ буда, бо мақсади рафъи таҳдидҳо ва ҷолишҳои асосии муосир дар ҷаҳон, алаҳусус терроризми байналмилалӣ, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, қочоқ ва ҷиноятҳои фаромарзӣ дар рушди он фаъолона ширкат меварзад.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи соҳибистиклолии кишвар роҳи бузургеро тай кард. Таҷрибаи ҳосилшуда имконият медиҳад, ки равандҳои гуногуни муносибату ҳамкориҳоро дар ҷаҳони муосир зеро мушоҳида гирифта, нисбати онҳо назари ҳосаи худро дошта бошем, ба онҳо аз мавқеи худ баҳогузори намоем [22, с.5].

Дар моддаи 10-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин бора гуфта шудааст: “Тоҷикистон сиёсати сулҳомезро пеш бурда, истиқлолияти худ ва дигар давлатҳоро эҳтиром менамояд, сиёсати хориҷии худро дар заминаи меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад” [23]. Аз ин бар меояд, ки Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи сиёсати сулҳҷӯнаи хориҷии кишварро самти афзалиятноки сиёсати худ қарор додааст. Тоҷикистон ҳамеша дар ҳама самтҳои фаъолияти ҷомеаи байналмилалӣ, ки дар асоси принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ташаккул ёфтааст, суботи сиёсиро ҳимоят мекунад.

Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар соли 1991, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳалаи сифатан нав дар таърихи худ ворид шуд ва барои рушду пешрафти истиқлолияти давлатӣ имкони васеъ пайдо намуд. Пас, аз 4 январи соли 1992 Муруҷиатномаи Шӯро Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои ҷомеа ҷаҳонӣ қабул гардид ва дар он аз давлатҳои узви ҷомеаи ҷаҳонӣ хоҳиш карда шуд, ки истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф кунанд ва бо он муносибатҳои дипломатӣ барпо намоянд. Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барои Тоҷикистон имкон фароҳам овард, то ин ки мустақилона сиёсати хориҷиро пеш барад, самтҳо ва афзалиятҳои муносибатҳои байни давлатиро муайян наояд.

26 июни соли 1993 Роҳбари давлат зимни суҳанрониаш дар иҷлосияи XVII Шӯрои Олии ҷумҳурӣ аз вазъияти сиёсати хориҷии кишвар ёдовар шуда, зикр намуда буд: “Яке аз масъалаҳои душвортарин дар соҳаи татбиқи сиёсати хориҷӣ дар кишварҳои хориҷӣ таъсис намудани намоёндагиҳо ва сафоратхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамаи шумо хуб медонед, ки мо ҳоло дар ягон кишвари хориҷӣ сафоратхона накушодем. Дар ин ҷо, аз як ҷониб, камбуди арзи хориҷӣ садди роҳ шуда бошад, аз ҷониби дигар, даргириҳои дохилӣ дар марҳалаи гузашта мамониати аз он камтаре набуданд. Аммо, ҳукумат бояд ҳамаи чораҳоро андешад, ки масъалаҳои марбут ба кушодани намоёндагиҳо ба таври мусбат ҳал гардад”. [24, с.31-32]

Дар ин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба мушкилоти таҳияи сохтани ҳатти сиёсати хориҷӣ дучор шуда буд. Ҷумҳурии навтаъсисёфта ханӯз роҳи муқарраршудаи сиёсати беруниро надошт. Давлат ба чунин боре мушкилот дучор омад, ки на танҳо дар сиёсати хориҷӣ, балки дар сиёсати дохилӣ низ қадамҳои созанда гузоштан лозим буд.

Дар солҳои 2000-ум, сиёсати хориҷии Тоҷикистон торафт бештар хусусиятҳои бисёрвекториро ба даст меорад, ки онро ҳамчун сиёсати «дарҳои боз» муаррифӣ кардан мумкин аст [25, с.296].

Ҳамон тавре ки Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд: «Ман қаблан таъкид карда будам, сиёсати хориҷии мо “ сиёсати дарҳои боз» барои ҳамкориҳои васеъ ва пурсамар бо ҳама давлатҳо ва субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ мебошад, ки барои кишвар ва халқи мо дӯст ҳастанд ва мехоҳанд бо мо ҳамкорӣ кунанд, сиёсати иштироки фаъолона дар ҳалли масъалаҳои гуногуни минтақавӣ ва байналмилалӣ бо мақсади таъмини манфиатҳои олии Ватан ва ояндаи инсоният” [26, с.208].

Ҳама гуна сиёсати давлатӣ ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ, маҳорати олии сиёсӣ дар арсаи ҷаҳонӣ дар ёфтани тавозуни оқилона ва одилонаи манфиатҳои давлатҳои гуногун мебошад [27, с.17-20].

Ҳамчун афзалиятҳои ҳамгироии Тоҷикистон дар қаламрави собиқ ИҶШС инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: 1) баланд бардоштани самаранокии сохторҳои мавҷуда; 2) афзоиш ва рушди ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ; 3) ҳамкориҳои фаъол дар соҳаи рушди энергетика, аз ҷумла рушди муштараки захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ; 4) ҳалли масъалаҳои нақлиёт ва коммуникатсия; 5) татбиқи ҳамкориҳои муассир дар соҳаи амният, мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, терроризм ва экстремизм; 6) танзими самараноки равандҳои муҳоҷирати меҳнатӣ; 7) татбиқи барномаҳои инноватсионӣ ва сиёсати ҷавонон ба хоҳири таҳкими робитаҳо дар соҳаи гуманитарӣ [28, с.203].

Дар умум, сиёсати хориҷӣ ин фаъолияти байналмилалӣи элитаи давлатӣ дар амалисозии манфиатҳои миллӣ тавассути ҳамкориҳои мақомоти дастгоҳи давлатӣ ва субъектҳои ғайридавлатии кишвар бо субъектҳои байналмилалӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 20.04.2011 <http://president.tj/node/193>
2. Введение в теорию международных отношений и анализ внешней политики: Учеб. пособие. СПб.: Сентябрь, 2001. с. 103
3. Smith S., Hadfield A., and Dunne T. Foreign Policy: Theories, Actors, Cases / S. Smith. – OUP Oxford, 2012. – 543 p.
4. 1961--Gerschenkron, Alexander. 1961. Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays. New York: Frederick A. Praeger.
5. 2001--Amsden, Alice H. 2001. The Rise of the Rest: challenges to the west from late-industrializing economies. New York: Oxford University Press.
6. 1988- Wallerstein, Immanuel. 1988. ‘Development: Lodestar or Illusion?’ Economic and Political Weekly 23 (39): 2017–23.) ва Arrighi (1990- Arrighi, Giovanni. 1990. ‘The

- Developmentalist Illusion: A Reconceptualization of the Semiperiphery'. In William G Martin (ed), *Semiperipheral States in the World-Economy*. Westport: Greenwood Press, pp. 11-42.
7. Bojang MBS (2017) *Domestic Factors Affecting Foreign Policy Decision- Making Process: The Case of The Gambia*.
 8. Laura N (2008) *The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers
 9. Dinesh (2016) *Foreign Policy: 16 Elements of Foreign Policy*.
 10. Frankel J (1968) *The Making of Foreign Policy*. London Oxford University Press.
 11. Padelford NJ, Lincoln GA (1977) *The Dynamics of International Politics*. Macmillan Company, New York.
 12. Gibson H (1944) *The Road to Foreign Policy*, Doubleday, Doran and Company Inc., Garden City.
 13. Bojang MBS (2016) *The Hidden Agenda Behind the Invasion of Iraq: The Unjust War Over Iraq in 2003*. *Central European Journal of Politics* 2: 1-14.
 14. Feliks G (1994) *Foreign Policy Analysis*. New York, philosophical library.
 15. Bauman & Moreira 1987- Baumann, Renato and Heloiza C Moreira. 1987. 'Os incentivos às exportações brasileiras de produtos manufaturados – 1969/85'. *Pesquisa e Planejamento Econômico* 17 (2): 471–490.
 16. 1982- Feder, Gershon. 1982. 'On Exports and Economic Growth'. *Journal of Development Economics* 12: 59–73
 17. 1999- Danese, Sérgio. 1999. *Diplomacia Presidencial: história e crítica*. Rio de Janeiro: Topbooks.
 18. Ozkececi-Taner B (2017) *Domestic Politics and Foreign Policy*.
 19. Gross F (1945) *Foreign Policy Analysis*, New York, philosophical library..
 20. *Foreign policy and diplomacy with special reference to India*.
 21. Kissinger HA (1966) *Domestic Structure and Foreign Policy*. *Daedalus* 95: pp.503-529.
 22. Ҳ.Зарифӣ, Н.Зоҳидов, Д.Назриев-Сиёсати хориҷӣ, маҷаллаи илмиву назариявӣ ва иттилоотӣ, №1, 2011, с.5
 23. Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003г., от 22.05.2016г.) // Официальный сайт Министерства юстиции Республик Таджикистан. URL: <https://adliya.tj/ru/constitution>.
 24. Ҳ.Зарифӣ, Н.Зоҳидов, Д.Назриев, Х.Сафаров. Эмомалӣ Раҳмон-Бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе. “Ирфон”-2012. саҳ.31-32
 25. А. Сатторзода. Актуальные проблемы внешней политики Таджикистана (многовекторность в действии). – Душанбе: 2014. – с. 296.
 26. Раҳмон Э . Независимость Таджикистана и национальное возрождение. Том седьмой. – Душанбе: Ирфон, 2007. 208 с.
 27. Сайидов З.Ш. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей». – Душанбе: 2015. – с. 17-20.
 28. *Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня*. В двух томах. Том 1. – Душанбе, 2009. – с. 203.

Амонатова М.А.

СИЁСАТИ ХОРИЧИИ РУСИЯ ДАР ДОИРАИ ҲАМГИРОИИ АВРУОСИЁ

Дар мақолаи мазкур истифода аз стратегияҳои нави муассири сиёсии дорои хусусияти башардӯстона, ки барои пешбурди манфиатҳо ва муносибати онҳо нигаронида шудаанд дар фазои кишварҳои Авруосиё чунин мебошад. Сиёсати башардӯстона бо сиёсати имрӯза дар замони муосир нишон медиҳад, ки ҷанбаи сиёсии ҳамгирӣ аҳамияти калон дорад, сабаб ва далели он дар равандҳои ҳамгирӣ аз ибтидо ба мақсад мувофиқанд, ҳамчун роҳи таъмини манфиатҳои миллӣ баррасӣ шудааст, инчунин соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва байналмилалӣ нақши асосӣ доранд. Ғайр аз он, намудҳои муайяни стратегияҳои сиёсӣ метавонанд бетараф бошанд, дар сурати хоҳиш ёфтани муносибати манфӣ ба ҳамгирӣ ба таври назаррас хоҳиш дода мешавад. Дар мақола муаллиф дар бораи аҳамияти ҳамгирӣ Авруосиё дар марҳилаи кунунии рушд, мушкилоти сиёсии башардӯстонаи давлатҳои, ки дар равандҳои ҳамгирӣ иштирок мекунанд маълумоти муфид овардааст.

Вожаҳои калидӣ: ҳамгирӣ, масъалаҳои сиёсӣ, манфиатҳои миллӣ, равандҳои ҳамгирӣ.

Амонатова М.А.

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В ЕВРАЗИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье исследуется использование новых эффективных политических стратегий гуманитарного характера, направленных на продвижение своих интересов и позиций на евразийском пространстве. Гуманитарная политика с современной политикой в наше время показывает, что политический аспект интеграции очень важен, его причина и следствие в процессе интеграции уместны с самого начала, рассматриваются как способ обеспечения национальных интересов, а также играет ключевую роль в экономической, политической и международной сферах. Кроме того, если снизится негативное отношение к интеграции, некоторые типы политических стратегий могут быть нейтральными. В статье автор дает полезную информацию о важности евразийской интеграции на современном этапе развития, гуманитарных и политических проблемах государств, вовлеченных в интеграционный процесс.

Ключевые слова: интеграция, политические вопросы, национальные интересы, интеграционные процессы.

Amonatova M.A.

FOREIGN POLICY OF RUSSIA IN EURASIAN INTEGRATION

This article explores the use of new effective political strategies of a humanitarian nature aimed at advancing their interests and attitudes in the Eurasian space. Humanitarian policy shows that the political aspect of integration is very important and its cause and effect in the integration process. In the national interest's integration, as well as economic, political and international spheres plays a key role. Furthermore, certain types of political strategies can be neutral, which can be significantly reduced if the negative attitude towards integration is reduced. In the article, the author provides useful information on the importance of Eurasian integration at the current stage of development and the humanitarian and political problems of the states involved in the integration process.

Key words: integration, political issues, national interests, integration processes.

Дар ду соли охир самти Авруосиёи сиёсати хориҷии Русия якчанд ҳавасмандии чиддӣ рушдро ба даст овард. Яке аз онҳо шадидтар шудани муносибатҳо бо "Дастаҷамъи Ғарбӣ" дар фазои бӯҳрони Украина буд. Таҳти таъсири ин тағиротҳо дар Русия муносибат ба бисёрқутбӣ тағир меёбад, ки ҳоло он ҳамчун имконияти дастрасӣ ба якчанд манбаъҳои модернизатсия ва рушди иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Дар соҳаи рушд, Русия дорои иқтисодии бузург буда, мавқеъҳои ибтидоии он заиф мебошад. Аммо баргарасти назаррасии он қобилияти таъмини амнияти минтақавиро доро мебошад. Сиёсатгардонии лоиҳаҳои иқтисодӣ яке аз хатарҳои асосии ҳамгироии Авруосиё мебошад. Дар натиҷаи муноқиша бо кишварҳои ғарбӣ бар сари бӯҳрони Украина, Русия худро аз манбаи асосии рушд ва навсозӣ, ки тайи 30 - соли охир ба он таъҷиб мекард, кандааст. Таҳримҳо ва таҳдиди бӯҳрони иқтисодӣ маҷбуранд, ки манбаъҳои нави рушд ва роҳҳои коҳиш додани хароҷотро ҷустуҷӯ кунанд. Интегратсияи иқтисодии Авруосиё яке аз самтҳои асосии ин соҳа буда, дар оянда он метавонад имкон диҳад, ки хароҷоти муомилот дар муносибатҳои иқтисодии кишварҳои иштирокчи коҳиш дода шавад. Аз ин рӯ, ба афзоиши самаранокии иқтисодии онҳо ноил шаванд. Инчунин, ҳамкорӣ бо Чин боз як самти муҳими сиёсати Русия шудааст. Нияти пайвастании Камарбандии Иқтисодии Роҳи Абрешим бо лоиҳаҳои Интегратсияи Иқтисодии Авруосиё Чинро дар ин раванд тағироти муҳим месозад. Пеш аз мушкил шудани муносибатҳо бо Ғарб, ҳамгироии Авруосиё дар соҳаи муносибатҳо бо Иттиҳоди Аврупо қарор дошт. Наздикшавӣ бо Иттиҳоди Аврупо, ҳамкориҳои тичоратӣ бо он ва рушди робитаҳои башардӯстона дар гуфтугӯи сиёсати хориҷӣ ба таври равшан баргарасти доштанд, гарчанде ки онҳо ҳеҷ гоҳ ягона роҳи интиҳоб набуданд. Иттиҳоди Аврупо ба манбаъҳои Русия ва бозор ниёз дошт ва лозим аст [1, с.- 40]. Русия чун анбана яке аз истеъмолкунандагони асосии технологияҳои аврупоӣ буд [2, с.-93]. Шаҳрвандони Русия ба тичорат бо кишварҳои Аврупо одат кардаанд, дар соҳаи маориф ва фарҳанг сатҳи баланди интерпенетратсия ба даст оварда шудааст. Аммо вобастагии мутақобилаи иқтисодии Русия ва Иттиҳоди Аврупо, ки солҳои охир имкон фароҳам овард, ки ихтилофоти ба миён омада имконпазир бошанд, барои пешгирии бӯҳрони амиқи сиёсӣ бароманд. Механизмҳои дигари шарикӣ - Федератсияи Русия: НАТО, САҶА, Шӯрои Аврупо низ ноком шуданд.

Иттиҳоди Аврупо ва давлатҳои Ғарб дар маҷмӯъ дар қатори афзалиятҳои Федератсияи Русия боқӣ мемонанд, аммо ҳоло ба таври манфӣ ҳамчун манбаи ташаннуҷ, ки барои рафъи он нерӯ ва захираҳо талаб мекунад. Аз ҳарду ҷониб, мо боз шохиди "бозии мушакҳо" ҳастем, ки ба мусобиқаи нави мусаллаҳшавӣ табдил меёбад, ки ин бори гарон болои иқтисоди кишвар мебошад. Омили манфии иловагӣ барои иқтисод ноустуворӣ дар бозорҳои ҷаҳонии молия ва асъор, пастравии нархи нафт ва беқурбшавии рубл мебошад. Дар ин шароит, Русия худро дар вазъияти бениҳоят душвор қарор дод. Ба иқтисодии он якбора якчанд омилҳо: таҳримҳо, ақибмонии техникӣ, содироти якфарҳангӣ ва норасоии захираҳои қарзӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Аммо ин шароит моро маҷбур мекунад, ки нуқтаҳои нави рушд ва афзоиши самаранокиро ҷӯем. Бисёр соҳаҳои, ки қаблан барои иҷрои декларативӣ иҷозат дода мешуданд, ҳоло ба омӯзиши бодикқат ниёз доранд. Интегратсияи Авруосиё ва рӯ овардан ба Шарқ – дар ин васила вектори Авруосиё ва шарикӣ бо Чин гумон аст, ки ҳамкориро бо Иттиҳоди Аврупо барои Русия иваз намоянд. Маънии иқтисодии ин ду самтро аз якдигар ба таври чиддӣ фарқ мекунад. Дар мавриди ҳамгироии Авруосиё, сухан дар бораи ҳамроҳсозии иқтисодии ширкаткунандагон меравад, ки аз ҷиҳати сатҳи рушди худ нисбатан баробаранд, дар ҳоле ки дар мавриди Иттиҳоди Аврупо сухан дар бораи ҳамкориҳои дучонибаи канорӣ мерафт. Иттиҳоди Аврупо ва бехатарии иқтисодӣ проблемаи навсозии технологӣ ва бозори интиқолдиҳандагони энергия барои Русияро ҳал намекунад, балки ба он имкон медиҳад, ки бозорро васеъ, хароҷотро кам кунад, ба захираҳои демографӣ низ дастрасӣ пайдо кунад.

Ҳамкорӣ бо Чин ва дигар кишварҳои минтақаи Осиё ва Укёнуси Ором имкон медиҳад, ки бозорҳои интиқолдиҳандагони энергия гуногунранг мебошанд. Гарчанде ки арзиши

чунин диверсификация барои Русия метавонад баланд шавад ва кохиши таъсири таҳримот бо сабаби рушди робитаҳо дар Осиё, ҳатто дар муносибат бо Чин шубҳанок боқӣ мемонад [3, с.-60]. Дар ҳар сурат, Русия ба чуз рушди худ ва ҷустуҷӯи имкониятҳои нав дар хориҷ илочи дигаре надорад, ҳарчанд аз нуқтаи назари натиҷаи ниҳой ҳанӯз маълум нест. Ин ҳолат барои ҳамсоягони Шарқ ва ҷануби Русия холисона судманд аст, зеро онҳо ҳамзамон манбаҳои нави рушдро меҷӯянд. Чунин вазифаҳо аз ҷониби шарикони Русия дар Иттиҳоди Аврупо ва инчунин Чин гузошта мешаванд, гарчанде ки ҳавасмандии чунин ҷустуҷуро дигар ҳолатҳо фармоиш медиҳанд.

Дар Чин солҳои охир вазъи дохилии иқтисодӣ ба таври назаррас тағир ёфтааст, сустшавии рушди иқтисодӣ ба назар мерасад ва пули миллӣ (юан) беқурб шуда истодааст. Дар Чин, номутаносибии дохилӣ дар рушди давлатҳо, инчунин вобастагии рушди иқтисод аз содирот боқӣ мемонад. Вазифаи он аз иборат аст, ки рушди минтақаҳои ғарбӣ дар рушди соҳаҳо ва шуғли аҳолии музофотҳои ғарбӣ таъмин карда шаванд [4, с.-3-4]. Илова бар ин, як мушкили ҷиддӣ пайдорию ноустувории муайяни сиёсӣ, таҳдиди терроризм ва сепаратизм мебошад. Дар ин шароит, Чин бениҳоят манфиатдор аст дар таъмини рушди мӯътадили минтақаҳои ғарбӣ ва нигоҳ доштани он "Пушти ором" дар давлатҳои наздимаҷзии Осиёи Марказӣ бошад.

Дар ин шароит, Чин ба таъмини рушди мӯътадили минтақаҳои ғарбӣ ва нигоҳ доштани "Пушти ором" дар кишварҳои маҷзии Осиёи Марказӣ бениҳоят манфиатдор аст. Рушди иқтисодии ин соҳаҳо дар Чин, аз ҷумла, тавассути лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ - долонҳои трансмиллии нақлиётӣ ва шохроҳҳо, ки Чинро бо Иттиҳоди Аврупо ва бозорҳои Ховари Миёна мепайвандад, дида мешавад. Дар соли 2013, раҳбари Чин бори аввал идея ташкили камарбанди иқтисодии Роҳи Абрешим -ро моҳи майи соли 2015 ба миён гузошт. Владимир Путин ва Си Чин Пин ба мувофиқа расиданд, ки имкониятҳои ҳамбастагии Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва лоиҳаҳои Камарбанди Иқтисоди Роҳи Абрешимро меомӯзанд [5, с.-8]. Дар Русия ин лоиҳа ҳамчун як имконияти рушди ҳамкориҳои Русия, Чин ва давлатҳои Осиёи Марказӣ пазируфта шуд, зеро дар ин ҳолат, он метавонад ба рушди иқтисоди тамоми минтақа табдил ёбад [6, с.- 4]. Равишҳои Русия ва Чин дар ҳалли вазифаҳои дар фазои Авруосиё гузошташуда ба ҳам монанданд: ҳарду давлат шарикии пайдошударо танҳо дар категорияҳои прагматикӣ, бидуни мувоҳида ба сиёсати дохилии давлатҳои минтақа ва бидуни ба миён гузоштани масъалаҳои хусусиятҳои режимҳои сиёсии кишварҳои шарик, баррасӣ мекунанд.

Ин прагматизм ва "сиёсати даҳолат накардан" ба корҳои дохилӣ бори дигар дар "Изҳороти муштараки Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Мардумии Чин таъкид карда шуд дар бораи амиқгардонии шарикии ҳамҷониба ва ҳамкориҳои стратегӣ ва мусоидат ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд ", ки аз ҷониби роҳбарони ҳарду давлат моҳи майи соли 2015 ба имзо расидааст [7, с.-23]. Чунин прагматизм барои Русия нисбат ба муносибатҳо бо Иттиҳоди Аврупо ва ҳатто бештар бо ИМА қулайтар аст. Ҳатто пеш аз бӯҳрони Украина, фишори омилҳои сиёсӣ ва идеологӣ ба онҳо бениҳоят баланд буд. Бӯҳрони гази соли 2009 бо зиддиятҳои иқтисодӣ чандон иртибот надошт. Худи ҳамин масъаларо дар бораи зиддиятҳо дар мавриди бастаи сеюми энергетикӣ гуфтан мумкин аст. Ҳамин тариқ сухан дар бораи вайрон кардани якҷанд созишномаҳои калон бо иштироки Русия (хариди Opel, ҳиссаи EADS ва ғайра) меравад. Дар бораи фазои иттилоотӣ - танқиди доимӣ аз демократия ва режими сиёсии Русия, ки бо сабабҳои маълум ба рушди муносибатҳо кӯмаки каме нарасонданд, намегӯем. Дар муносибатҳои байни Русия ва Чин чунин омилҳои идеологӣ мавҷуд нестанд, ки ин онҳоро соддатар мекунанд. Иқтисоди Русия бо иқтисоди ҚМЧ қобили муқоиса нест. Бо вучуди ин, вазни он, инчунин қобилиятҳои сиёсии кишвар, омилҳои муҳим барои Чин дар роҳандозии муносибатҳо бо ИМА ва муттаҳид мебошад. Ташаббусҳои оид ба сохтани Шарикии Транс-Уқёнуси Ором (ТРП) аз бисёр ҷиҳатҳо ба манфиатҳои Чин муҳолифат мекунанд. Дар Амрико норозигӣ аз сиёсати иқтисодии Чин рӯз то рӯз меафзояд ва вақтҳои охир он бо тадбирҳои якҷонибаи Чин барои ба таври сунъӣ беқурб кардани пули

миллӣ (юан), ки аллакай дар бузургтарин биржаҳои ҷаҳон шадидтар шудааст. Имрӯзо иқтисодиёти ду кишвар дар ҳолати вобастагии баланд қарор доранд. Ҳарду давлат дар ҳалли баҳсҳои сиёсӣ ва ихтилофи назарҳо бодикқатанд, аммо амалҳои Чин ва ИМА метавонанд тавозунро вайрон кунанд. Дар баробари НБО, рушди шарикӣ трансатлантикӣ тичорӣ ва сармоягузорӣ низ муҳим аст.

Дарвоқеъ, суҳан дар бораи ташкили иттиҳоди иқтисодӣ байни Иттиҳоди Аврупо ва Иёлоти Муттаҳида - ду минтақаи иқтисодии бузургтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб мераванд, бо назардошти он, ки соҳаи ҳарбии ҳарду бозингарро аллакай дар доираи муттаҳид сохтани ҳамаи бозингарони дигар ва эҳтимолан, барои худ шароити мусоид надоранд. Ихтилофи иқтисодии байни Чин ва ИМА бо омили ҳарбӣ-сиёсӣ пурра қарда мешавад. Дар Вашингтон ва Пекин ҳам хушғоии мутақобила падида омада истодааст. Чин нерӯҳои мусаллаҳи худро фаъолна навсозӣ ва инкишоф медиҳад, дар минтақаи манфиатҳои минтақавӣ худ сиёсати фаъолро пеш мебарад (масалан, дар баҳри Хитой Ҷанубӣ). Дар навбати худ, ИМА аллакай дар минтақа ҳузури қудрати низомӣ дорад, гарчанде ки таваҷҷӯҳи доираҳои амрикоӣ то андозае ба "таҳдиди Русия" гузашт, аммо даъвати эҳтимолии Чин дар Вашингтон қарда намешавад. Рӯй овардани Амрико ба Осиё дар оянда ҳам ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам ҳарбӣ-сиёсӣ хоҳад дошт.

Манфиатҳои Русия:

Дар бораи вектори Авруосиё ва шарқии сиёсати хориҷии Русия суҳан ронда, бисёрҳо кӯшиш мекунанд, ки пайдоиши онро дар фалсафаи аврупопарастӣ ё геополитикаи асрҳои XIX ва XX пайдо кунанд. Дар ин назарияҳо тақрибан рисолати таърихӣ ё сарнавишти Русия бо Авруосиё иртибот дорад. Чунин истинодҳо сиёсати хориҷии Русияро мифологӣ мекунанд ва тафсирҳои хатоӣ онро ба вучуд меоранд. Мушкилоти Русия ва шарикони он ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххас ва амалии амният ва рушд мебошад. Манфиатҳои Русияро дар ҳамин дурнамо нишон медиҳад. Захираҳои иқтисодӣ ва инсонии Русия маҳдуданд ва таҳти фишори омилҳои манфии хориҷӣ қарор доранд. Дар ин шароит, сарфа ва мутамарказгардонии захираҳо дар иҷрои вазифаҳои мушаххас аз муҳимтарин шартҳои зарурии дипломатияи Русия мебошанд. Тақсимоии захираҳо ба рақобати геополитикӣ ногузир нерӯҳоро пароканда мекунанд ва ақибмониро ба вучуд меорад. Аз ин лиҳоз, ба манфиатҳои Русия мутамарказ қардани шадидтарини онҳо бо роҳи ҳамроҳ қардани нерӯҳо бо ҷонибҳои манфиатдор ва таъмини ҳадди аксар имконпазир барои ҳамсоғони дӯст ва бетараф мувофиқ аст. Таваҷҷӯҳи Русия ба Авруосиё метавонад ҳамчун таъсиси эътилофи минтақавӣ рушд – «доираи дӯстон» ё «доираи эҳтимоли»- кишварҳои дӯст муайян қарда шавад, ки дар якҷоягӣ бо онҳо вазифаҳои рушд ва ҷолишҳои амниятӣ ҳал қарда мешаванд. Инчунин, ба манфиати Русия кӯшиш қардан барои бетарафии он қувваҳост, ки аз рӯи инерсия метавонанд ба ҳалли ин вазифаҳо ҳалал расонанд. Масалан, ИМА торафт бештар ҳамчун як рақибии Русия ва Чин дар минтақа шинохта мешавад. Аммо, чунин рақобат пешакӣ муқаррар қарда нашудааст - ҷустуҷӯи доимии созишҳо ва ҳалли мушкилот дар асоси муносибатҳои ба ҳамдигар ғоиданок зарур аст. Эътилофи рушд бояд ҷандир бошад. Дар ниҳоят, Русия бояд тамоми мушкилотро ҳал кунад. Аз як сӯ, сиёсати авруосиёгии он ва вектори шарқӣ омилҳои иқтисодӣ - таҳримҳои Ғарб, ниёз ба бозорҳои нав, қардани хароҷот ва дастрасӣ ба технологияро тақон медиҳанд. Аз тарафи дигар, манбаҳои иқтисодии худии Русия маҳдуданд. Онҳо барои «роҳбарӣ» қардани ҳамгирии континенталӣ кифоя нестанд. Ба Русия лозим меояд, ки сиёсати эҳтиёткорона ва нозуқро пеш гирад - ба сиёсатгузорӣ нақардани лоиҳаҳои иқтисодӣ, ки метавонад шарикони онро асабонӣ кунад, пешгирӣ кунад. Мо инчунин бояд манфиатҳои худро бо лоиҳаҳои бузургии Чин, ки вазни худии Русия метавонад хурд бошад, ҳамроҳанг созем. Дар айни замон, худии мантиқӣ рушди минтақавӣ бештар бо хавфҳои сиёсӣ ва таҳдидҳои бесарумомонӣ дар минтақа муайян қарда мешавад. Дар ин ҷо Русия дорои захираҳои назаррасии ҳарбӣ ва сиёсӣ мебошад ва аз ин ҷиҳат ӯ метавонад барои шарикони худ ҷолиб бошад. Амният манбаи муҳим барои ҳамаи кишварҳои минтақа мебошад, Русия метавонад мавқеи худро дар ин

самт бигирад. Ҳамчунин муҳим аст, ки ҳамгироии Авруосиё ва гардиш ба Шарқ, бо назардошти имконот ва маҳдудиятҳои Русия, гумон аст, ки қонишини комил барои муносибатҳо бо Ғарб гардад.

АДАБИЁТ

1. Барышников В., Габуев А., Онҳо мисли вабо аз Русия мегурезанд // Маркази Карнеги Москва, 8 сентябри соли 2015, С.- 40.
2. Винокуров Е., Либман А., Ҳамгироии континенталии Авруосиё . М.: 2014, саҳ.93.
3. Изимов Р. Чин Ғарбӣ // Портали иттилооти иқтисодии хориҷӣ. Соли 2014, С.-60.
4. Музокироти Русияву Чин. //8 майи соли 2015, С.-3- 4.
5. Мереминская Е., Топалов А. Таҳримҳои Ғарб// 11 сентябри соли 2014, С.-8
6. Русия ва Чин: сатҳи нави ҳамкорӣ.// 8 майи соли 2015, С.- 4.
7. Ҳисоботи Маркази Байналмилалӣ Тичоратии Валдай.// Москва 2015, С.- 23.

УДК 340.1

Алиев Ф. Ш.

НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ЗИДӢ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚИИ ЧАВОНОН

Дар мақола шаклҳои асосии зухурот ва муайянкунандагони нигилизми ҳуқуқии чавонон муайян карда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки муайянкунандаҳои нигилизми ҳуқуқии чавонон маҷмӯаҳои падидаҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки амали муштараки онҳо нигилизми ҳуқуқиро дар муҳити чавонон ба вучуд меорад. Дар мақолаи мазкур мафҳуми нигилизми ҳуқуқӣ, шаклҳои ифодаҳои он, сабабҳои бавучуд омадани нигилизми ҳуқуқӣ, таъсири нигилизми ҳуқуқӣ ба фарҳанги ҳуқуқии чавонон ва инчунин, пешниҳодоти илман асоснок бо мақсади мубориза бурдан ба нигилизми ҳуқуқӣ дар байни чавонон манзур гардидааст.

Калидвожаҳо: чавонон, нигилизми ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқии чавонон, давлати ҳуқуқбунёд, қачрафторӣ, ҳуқуқ ва қонун.

Алиев Ф. Ш.

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ КАК АНТИФАКТОР В ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЕ МОЛОДЕЖИ

В статье определены основные формы проявления и детерминанты правового нигилизма молодежи. Отмечено, что детерминанты правового нигилизма молодежи- это комплексы социальных явлений, совместное действие которых порождает правовой нигилизм в молодежной среде. В статье дается определение понятия правового нигилизма, формы его выражения, причины, влияние правового нигилизма на правовую культуру молодежи, а также научно обоснованные предложения, направленные на борьбу с правовым нигилизмом среды молодежи.

Ключевые слова: молодежь, правовой нигилизм, правовая культура молодежи, правопорядок, коррупция, закон и порядок.

Aliev F. Sh.

LEGAL NIHILISM AS AN ANTIFACTOR IN THE LEGAL CULTURE OF YOUTH

The article defines the main forms of manifestation and determinants of legal nihilism of youth. It is noted that the determinants of legal nihilism of youth are complexes of social phenomena, the joint action of which gives rise to legal nihilism in the youth environment. The article provides a definition of the concept of legal nihilism, the forms of its expression, the reasons, the impact of legal nihilism on the legal culture of young people, as well as scientifically based proposals aimed at combating legal nihilism among young people.

Key words: youth, legal nihilism, legal culture of youth, law and order, corruption, law and order.

Соҳтмони давлати ҳуқуқбунёд ва таъмини волоияти қонун муборизаи қатъиро бар зидди ниғилизми ҳуқуқӣ тақозо менамояд. Воқеан барои аз байн бурдани ниғилизми ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон, пеш аз ҳама бояд шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии онҳоро боло бурд. Дар сурате, ки ҷавонон агар дорои сатҳи кофии фарҳанги ҳуқуқӣ бошанд, муносибаташон бо қонун ва эҳтирому риояи онро шартӣ муҳим меҳисобанд. Дар ин ҳолат волоияти қонун ҳамчун аломати давлати ҳуқуқбунёд амли гардида, эҳтиром ба он на аз рӯи тарси ҷазо балки аз рӯи фарҳанги баланди ҳуқуқӣ ба миён меояд, ки аз сатҳи олии фарҳанги ҳуқуқӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар ҳолати сатҳи пасти фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон, яқум муносибати онҳо нисбат ба ҳуқуқ, қонун ва ҷаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ хислати манфиро касб менамояд, ки ин асоси пайдоиши ниғилизми ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон мегардад ва дуҷум сабаби қачрафторӣ, ифротгароӣ ва дар маҷмӯъ ҷинояткорӣ дар байни ҷавонон мегардад.

Дар суҳанрониҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар бораи таҳдидҳои гуногун ба мафкураи ҷавонон чунин иброз доштанд «Созмонҳои террористӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ва бо роҳи тафсири ғаразноки сарчашмаҳои динӣ дар мафкураи ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳи ғояҳои тундгароиро ҷой карда, онҳоро ба қатлу куштор, барҳам задани амният ва суботу оромӣ дар мамлакатҳои гуногун ташвиқ менамоянд» [1]. Аз ин лиҳоз, соҳтору мақомоти марбутаро зарур аст, ки дар роҳи ташвиқи тарғиби тундгароии динӣ садди устувор гузошта, ҷавонро ба хушбӯриву зиракӣ ҳидоят кунанд ва онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умуминсонӣ тарбия намоянд.

Илми ҳуқуқ исбот намудааст, ки кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ дар натиҷаи инфантилизми ҳуқуқӣ, яъне дар натиҷаи норасоии донишҳои ҳуқуқӣ, надоштани маълумоти воқеии ҳуқуқӣ ва ё дар натиҷаи ниғилизми ҳуқуқӣ, дидаву дониста рад кардани талаботҳои қонун, муносибати нобоварона ва манфӣ доштан нисбати ҳуқуқ, иваз кардани арзишҳои ҳуқуқ ба хоҳишу манфиатҳои шахсӣ содир карда мешаванд, ки асоси он аз паст будани шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқӣ иборат мебошад [2, с. 101].

Бинобар ин бо мақсади оғаҳии ҳуқуқӣ пайдо кардани наврасону ҷавонон ва тарбияи онҳо дар рӯҳияи риояи қонун, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноқонунон» [3] аз 2 январи соли 2020 қабул гардид. Ҳолати мазкур мубрам будани масъалаи аз байн бардани ниғилизми ҳуқуқро дар байни ҷавонон гувоҳӣ медиҳад.

Чи тавре, ки дар адабиёти илмӣ қайд мегардад, дар шароити ниғилизми ҳуқуқӣ, дар зеҳни аъзоёни ҷомеа парвариш намудани муносибати мусбӣ ба арзишҳои фарҳанги ҳуқуқӣ (ҳуқуқи инсон, волоияти қонун, эҳтироми қонун, тартиботи ҳуқуқи ва ғ.) душвор аст. Ниғилизми ҳуқуқӣ барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ монеаҳо эҷод менамояд. Аз ин рӯ, баргараф кардани шаклҳои ниғилизми ҳуқуқӣ ҳадафи маълумтарини ҷаъолияти таълимӣ-ҳуқуқӣ барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад [4, с.324].

Вобаста ба мафҳуми нигилизми ҳуқуқӣ дар адабиёти илмӣ, ақидаҳои мухталиф мавҷуд мебошанд. Муаллифони ватанӣ Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев, нигилизми ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳад: «Нигилизми ҳуқуқӣ нақши ҳуқуқро дар ҳаёти ҷамъиятӣ паст ё тамоман инкор мекунад. Он якҷанд маъно дорад. Якум яке аз намудҳои муносибат нисбати ҳуқуқ буда, ақидаи муайянро оиди ҳуқуқ пешбарӣ ва асоснок мекунад. Дуюм яке аз шаклҳои мафкураи ҳуқуқии одамон аст, ки дар нобаробарии онҳо нисбати қонун, нақши он дар дигаргунсозии ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зоҳир мегардад». Ифодаҳои нигилизми ҳуқуқиро ба ду шакл ҷудо менамоем: 1) нигилизми ғайри фаъл ва 2) нигилизми фаъл. Нигилизми ғайрифаъл аҳамият ва нақши ҳуқуқро дар пешрафти ҷамъият паст карда, онро омилӣ дуюмдараҷаи ҳаёти инсон мешуморад. Нигилизми фаъл бошад ҳуқуқро тамоман инкор карда, қисми таркибии ҷараёни анархизм меҳисобад [5, с. 41]. Ба андешаи Р.Ш., Сотиволдиев «Нигилизми ҳуқуқӣ- зухуротест, ки дар муносибати манфӣ ва бепарвоёна ба қонун ва ҳамаи падидаҳои ҳуқуқӣ, инкор намудан ё баинобат нагирифтани нақш, аҳамият ва арзиши ҳуқуқ дар ҳаёти одамон ифода мегардад» [6, с. 718].

Ба ақидаи О.В. Кравченко «Нигилизми ҳуқуқӣ падидаи манфӣ буда, муносибати бемаъсулияти шахсро ба талаботи қонун нишон медиҳад» [7, с. 55].

Ҷомеаи Тоҷикистон дар тӯли таърих ҳамеша ба мушкилотҳои гуногун рафтори инсон, ки бо меъёрҳои иҷтимоии аз ҷониби умум қабулгардида ё расмӣ муқарраршуда мувофиқат намекунад, диққати маҳсус меоданд.

Мушкилоти нигилизми ҳуқуқии ҷавонон дар Тоҷикистон солҳои охир аҳамияти муҳим пайдо намуда, ҷораҳои фавриро талаб менамояд. Сабаб дар он аст, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон чунин шаклҳои манфӣ, ба монанди ифротгарии ҷавонон, ҷинояткорӣ дар байни онҳо мунтазам зиёд гашта истодааст. Ин қавраҳои манфӣ ҳам ба ҳуди давлат ва ҳам ба ҷомеа зарари ҷиддӣ мерасонанд ва рушди босуботи онҳоро бозмедорад.

Ҷавонон қисми фаёли аҳоли буда, дар содир намудани амалҳои ғайриқонунӣ, бевосита иштирок мекунанд. Бо дарназардошти он, ки шумораи умумии ҷинояткорони ҷавонро донишҷӯён, мактаббачагон ташкил медиҳанд, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ, алаҳусус муассисаҳои таълимӣ, ба насли ҷавон миқдори зарурӣ ва кофӣ донишҳои ҳуқуқие намедиҳанд, ки ба рафтори қонунии онҳо мусоидат намоянд.

Рафтори шахси наврасро муҳаққиқон таҳлил намуда, сабабҳои «қавраи» - и онҳоро пеш аз ҳама дар мушкилотҳои олиавӣ, ба хусус дар синну соли наврасӣ ҷой дошта (аз қабилӣ бетаваҷҷӯҳӣ волидайн ба наврас, набудани назорат аз ҷониби волидон, ибрати наврас набудани рафтори волидайн, камбизоатӣ дар оила, мастии волидон, паст будани дараҷаи зехнии волидон ва ҳуди наврасон), таъсири гурӯҳҳои ғайрирасмӣ, ки рафторашон ғайри иҷтимоист, дур мондан аз таълиму тарбия дар макотиби таҳсилоти умумӣ, боварӣ ба худ надоштан, бемории равонӣ, танҳои ва нодуруст фаҳмидани дигарон дарёфтанд. Як сабаби дигари «қавраи наврасон» ин омилҳои ҳаяҷонӣ ва зехнии наврасон аз қабилӣ: асабонияти зиёд, ғаризаҳои шахшуда, дараҷаи пасти назорати иродаю ҳаяҷони наврас мебошанд [8, с. 81].

Муҳаққиқ Р.Ш. Сотиволдиев сабабҳои сарзадани нигилизми ҳуқуқиро дар ҳолатҳои зерин мебинат: Нокифоя будани сатҳи шуури ҳуқуқии гурӯҳҳои алоҳидаи одамон ва фарҳанги ҳуқуқӣ; риоя нагаштани талаботи қонун дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсонаи мансабдор; ба натиҷаи дилхоҳ наовардани амали қонун; натиҷаи хуб надодани ислоҳоти гуногуни ҳаёти ҷомеа; қонуншиканӣ дар фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; батаври дахлдор ҳимоя нагаштани ҳуқуқҳои фард дар натиҷаи бе натиҷа мондани аризаҳои шикоятӣ одамон дар мақомоти дахлдор; тӯл кашидани муҳлати ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ ва м.и.; сатҳи баланди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа; нокифоягии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза баҳри пешгирии ва решакан намудани ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷомеа [6].

Аз ин ҷо бар меояд, ки, дар сабабҳои ба миён омадани нигилизми ҳуқуқӣ дар ҷои аввал нокифоягии сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ меистад. Бинобар ин барои боз ҳам баланд

бардоштани арзишу эҳтироми қонун дар ҷомеа зарурияти баландбардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ бавучуд меояд, ки ин бевосита аз фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон оғоз мегардад.

Яке аз сабабҳои нигилизми ҳуқуқи надонистан ва ё аз ҷониби ҷавонон вайрон кардани қонунгузори амалкунанда мебошад, ки бо омилҳои муайян вобаста аст. Заминаи васеи санадҳои меъёрӣ, амалан қисми муҳими аҳолиро дар бар намегиранд, ё ин ки бешатри аҳоли махсусан ҷавонон наредонад, ки кадом қонунҳо чиро танзим менамоянд ва аз кучо гирифтани маълумоти зарури вобаста ба онҳо ба даст овардан мумкин аст, ё ин ки барои гирифтани маълумоти зарурии ҳуқуқӣ умуман сайъ намекунад, усулҳои ғайриқонунии танзими мушкilotҳои ба миён омадаистодаро афзалтар медонанд ва ё дар бораи амалҳои манъ гаштаи ҳуқуқӣ маълумот надоранд.

Сабаби дигар он аст, ки имрӯз масъалаҳои танзими ҳуқуқии рафтори зиддиконунии ҷавонон, ки дар таҷовуз ба ҳаёт, саломатӣ, моликияти шахрвандон, амнияти иҷтимоӣ ва миллии давлат зоҳир мешаванд, аҳамиятнок гардидаанд.

Тибқи омили ҷиноятии Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, торафт шумораи ҷиноятҳои содиркардаи ноболиғон ва ҷавонон зиёд гашта истодаанд. Дар соли 2016 - 693 ҷиноят, соли 2017- 690 ҷиноят, соли 2018- 907 ҷиноят ва соли 2019- 873 ҷиноят аз ҷониби ноболиғон содир карда шудааст.

Хатари ҷинояткорони ҷавон ба ҷомеае, ки онҳо дар он ба воя мерасанд дар он аст, ки онҳо дар оянда тамоюли табдил ёфтани ба ресидивистҳоеро доранд, ки қобилияти содир кардани ҷиноятҳои вазнинтарро доранд. Чунин шахрвандон барои тамоми аъзои ҷомеа хатари эҳтимоли доранд. Инчунин ҷинояткорони ҷавон ба ҳамсолони худ низ таҳдид менамоянд ва таъсири манфӣ дар кирдори онҳо мерасонанд.

Яке шаклҳои ифодаҳои нигилизми ҳуқуқӣ, дар байни ҷавонон экстремизм мебошанд. Экстремизм дар муҳити ҷавонон дар беъятиноӣ ба қоидаҳои рафтори амалкунандаи ҷомеа, дар маҷмӯъ қонун ва пайдоиши иттиҳодияҳои ғайрирасмии дорои хусусияти ғайриқонунии ифода меёбад. Экстремистҳо нисбат ба он шахрвандони Тоҷикистон, ки ба гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ, қавмӣ тааллуқ доранд ва ақидаҳои дигари сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва диниро риоя намекунад, таҳаммулнопазиранд. Особпазиртарин гурӯҳи иҷтимоӣ дар робита ба даст доштан дар фаъолияти экстремистӣ ҷавонон мебошанд.

Нигилизми ҳуқуқӣ ба рушди иҷтимоию фарҳангӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иқтисодии давлати мо зарари ҷиддӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ҷомеаи муосир ба таври возеҳ ба зарурати объективии ҳалли ҷаврии ин мушкilotи иҷтимоӣ ҷӣ дар сатҳи маҳалӣ ва ҷӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ рӯ ба рӯ шудааст. Муҳаққиқон одатан ҳуқуқшиносон хусусиятҳои умумии беэҳтиромиро нисбат ба қонун ба назар гирифта, барои ҳалли ин мушкilotи иҷтимоӣ тавсияҳои амалӣ пешниҳод намекунад. Дар аксари мавридҳо нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчун як воқеият, ҳамчун як падидаи бетағйир ва бемуқовимат, ки барои ҷомеа хос аст, баррасӣ карда мешавад.

Маълум аст, ки ҷавонон яке аз манбаҳои стратегии ҳар як давлат мебошанд. Аз ин рӯ, рушди босуботи давлат аз нақш ва мавқеи ҷавонон дар ҷомеа вобаста аст. Ҳамзамон, сиёсати муассири ҷавонон имкон медиҳад, ки ташаккули низоми демократӣ ва пешрафти ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ дар давлат таъмин карда шавад.

Нақши иҷтимоии ҷавонон, пеш аз ҳама, тавассути маълумоти онҳо алахусус аз таълимоти ҳуқуқии онҳо вобаста аст. Аммо, тавре ки таҳқиқоти сотсиологӣ нишон медиҳанд, дар айни замон, самтҳои нави арзиши насли нав ба вучуд омадаанд, ки боиси содир шудани ҳуқуқвайронкуноӣ мешаванд. Дар айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи Конститутсияи амалкунанда, давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Дар давлати ҳуқуқбунёд, инсон ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Аммо, қисми зиёди ҷавонон озодии шахсиро ҳамчун иҷозат қабул мекунад ва ҳамзамон фаромӯш мекунад, ки озодии ҳақиқӣ дар яқҷоягӣ бо амният ва масъулият амалӣ мешавад.

Сатҳи нокифояи таълими ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таълимӣ боиси нобоварии

чавонон ба эътибори қонун ва принципи волоияти он гардида, инчунин муносибати беэҳтиромӣ ва манфӣ ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқии мавҷуда (алаҳусус ҷинояткорӣ ноболиғон ва чавонон) мегардад ва ғайр аз ин ба густириши нигилизми ҳуқуқӣ дар байни чавонон оварда мерасонад.

Маҷмӯи чорабиниҳо оид ба пешгирии нигилизми ҳуқуқӣ дар муҳити чавонон пешниҳод карда мешавад, ки такмил додани маърифати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии чавонро дар бар мегиранд:

1) дар низоми маориф (афзоиш додани соатҳои омӯзиши ҳуқуқ бевосита дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ, ҷорӣ намудани фанҳои ҳуқуқӣ дар барномаи таълимии мактабҳои таҳсилоти миёна (синфҳои 5-6) ва таълими муназзами онҳо то синфи 11 фарогир, ташкили ташрифҳо ба ҷойҳои нигоҳдорӣ (алалҳусус колонияҳои низоми умумӣ) аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ (9-11) барои намунаи тавсифии ҷазое, ки нисбати ашхоси қонуншикан татбиқ карда мешаванд, иштирок дар мурофияҳои судии ҷиноятӣ чавонони ба синни 18 расида);

2) дар соҳаи иттилоотӣ (инъикоси васеи масъалаҳои ҳуқуқӣ дар ВАО; баргузори мунтазам лексияҳои роӣғони ҳуқуқӣ, семинарҳо оид ба масъалаҳои мубрами ҳуқуқӣ; эълон кардани яке аз солҳои минбаъда ҳамчун «Соли Фарҳанги ҳуқуқии чавонон».

Муассисаҳои таълимӣ яке аз субъектҳои асосии иҷтимоигардонии шаҳрвандони чавон мебошанд. Аз ин рӯ, бӯҳрони низоми таълими ҳуқуқӣ ба ташаккули шуур ва рафтори чавонон ҳатман таъсири манфӣ мерасонад. Сарфи назар аз он, ки қонуни «Дар бораи маориф» зарурати дар рӯҳияи дониши ҳуқуқӣ тарбия кардани шаҳрвандони чавонро пешбинӣ мекунад, омӯзиши ҷойгоҳи воқеии қонун дар муассисаҳои таълимӣ аз номукамалии низоми муносири таълими ҳуқуқии чавонон дар кишвар шаҳодат медиҳад. Дар айни замон, дар барномаҳои таълимии фанҳои «Ҳуқуқи инсон», «Асосҳои ҳуқуқ», «Ҳуқуқшиносӣ» муқррар шудааст, ки барои омӯхтани асосҳои ҳуқуқ шумораи хеле кам соатҳои академӣ ҷудо карда шудаанд ва барои таълими пурраи ҳуқуқӣ ва тарбияи чавон нокифоя мебошанд.

Ҳамин тавр:

1. Самти асосии мубориза бар зиддӣ паҳн шудани нигилизми ҳуқуқӣ дар байни чавонон тарбияи ҳуқуқии чавонон мебошад. Ноил шудан ба ин ҳадаф тавассути зиёд намудани соатҳои таълимии фанҳои ҳуқуқӣ дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ мумкин аст. Ҷорӣ намудани фанҳои ҳуқуқӣ дар мактабҳо ба барномаи таълимии сатҳи миёнаи таҳсилот (синфҳои 5-6), инчунин таълими мунтазामी онҳо то синфи 11. Дар раванди таҳсил дар мактабҳо, коллечҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, донишгоҳҳо дар доираи барномаи фанҳои ҳуқуқӣ, чавонон бояд иттилооти муносири ҳуқуқӣ, дониш ва малакаҳои ҳуқуқии дар ҳаёт заруриро, ки метавонанд дар амал татбиқ кунанд, ба даст оваранд.

2. Яке аз чораҳои пешгирикунанда нигилизми ҳуқуқи байни чавонон ташкил намудани ташриф ба ҷойҳои боздошт, алаҳусус колонияҳои низоми умумӣ аз ҷониби донишҷӯёни синфҳои болоӣ (9-11) бо дастгирии вазорати Адлия мебошад. Ин ташрифҳо ҳамчун намунаи равшани он, ки нисбати ашхосе, ки қонунро вайрон мекунанд, ҷӣ гуна ҷазоҳо татбиқ карда мешаванд. Инчунин усули самарабахши пешгирикунандаи нигилизм ҳуқуқӣ дар он аст, ки чавонони синнашон ба 18 расида дар мурофияҳои судии маъмурӣ ва ҷиноятӣ иштирок наоянд.

3. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди фарҳанги ҳуқуқии чавонон санади дорои аҳамияти фавқуллода барои татбиқи нақшаи ҳамаҷониба дар мубориза бо нигилизми ҳуқуқӣ мебошад, ки дар он ба таълими ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда дода мешавад. Аммо, ғайр аз ин ба андешаи мо, то оғози фаъолияти миқёси пурраи ҳуқуқӣ бояд мониторинги ҳамаҷонибаи вазъи воқеии ин соҳаро гузаронида шавад, ки натиҷаҳои он ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ хизмат хоҳанд кард. Бе ҷунин мониторинг, ҳамагуна фаъолиятҳои таълимӣ - ҳуқуқӣ аз муносибати касбӣ берун мемонанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 22.12.2016 / <http://president.tj/node/13739> (Санаи муроҷиат - 08.01.с.2019).
2. Тошев А.М., Асламов Б.С. Ташаккули шуури ҳуқуқӣ яке аз роҳҳои пешгирии шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои экстремистӣ осори академия (труды академии) № 1 (33). 2017 С.101.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон» аз ҷониби Маҷлиси Олии ҚТ 2 Январ, 2020 № 1658 қабул гардидааст. [Захираи электронӣ]. –Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=39273.
4. Насурдинов, Э.С. Формирование правовой культуры в Республике Таджикистан в условиях углубления культурноцивилизационных различий: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Насурдинов Эмом Сайфиддинович. – Душанбе, 2014. С.324
5. Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Душанбе 2008 –С. 41.
6. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе. «Сино», 2018. С- 718.
7. Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в республике таджикистан: теоретический аспект дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2003. – С. 55.
8. Сайдулаева Г.Р. Качрафтории наврасон ва баъзе роҳҳои пешгирии он. Паёми донишгоҳи технологии Тоҷикистон. 1 (1) 2018 С. 81.

УДК 519.613

Қурбонов М.А., Қурбонов А.А., Наимов Н.Қ.

**УСУЛИ ҲАЛЛИ МАТРИТСАҲО БО ВОСИТАИ ҶАДВАЛИ
ЭЛЕКТРОНИИ MS EXCEL**

Дар мақола мафҳумҳо ва усулҳои гуногуни ҳалли матритсаҳо, аз ҷумла, принсипи умумии тартиби матритсаҳо, элементҳои матритса, матритсаи воҳидӣ, ҷамъи матритсаҳо, зарби матритса бо адад, транспониронии матритса, зарби матритсаҳо ва ёфтани матритсаи баръакс мавриди омӯзиш қарор гирифта аст. Инчунин ҳалли матритсаҳои гуногун дар ҷадвали электронии Excel дида баромада шуда аст.

Калидвожаҳо: Иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, нармафзор, ҷадвали электронӣ, иктисодиёт, риёзиёт, матритса, ҳосили ҷамъ, зарби матритсаҳо, ҷойивазкунӣ, матритсаи баръакс.

Курбанов М. А., Курбонов А. А., Наимзода Н. Қ.

**МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ МАТРИЦ С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРОННОЙ
ТАБЛИЦЫ MS EXCEL**

В статье рассматриваются различные концепции и методы решения матриц, включая общий принцип порядка матриц, элементы матриц, единичную матрицу, сложение матриц, умножение матриц на единицы, транспортирование матриц, умножение матриц и поиск

обратной матрицы. Также рассматривается решение различных матриц в электронной таблице Excel.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, программное обеспечение, электронные таблицы, экономика, математика, матрицы, суммирование, умножение матриц, смещение, обратная матрица.

Qurbonov M. A., Qurbonov A. A., Naimzoda N. Q.

SOLVING METHODS OF MATRIX USING MS EXCEL ELECTRONIC TABLE

This article discusses various concepts and methods for solving matrices, including the general principle of matrix ordering, matrix elements, identity matrix, matrix addition, matrix multiplication by ones, matrix transport, matrix multiplication, and inverse matrix search. It also discusses solving various matrices in an Excel spreadsheet.

Key words: Information, information technology, software, spreadsheets, economics, mathematics, matrices, summation, matrix multiplication, offset, inverse matrix.

Инкишофи технологияҳои иттилоотӣ нав ва компютерикунонии умумӣ ба он оварда расонд, ки ҳалли масъалаҳои иқтисодию математикӣ на фақат ба таври ҳатмӣ, балки ба воситаи барномаҳои компютери тезтар ҳалли хубро пайдо намуда ба истифодабарандагон имкон медиҳанд, ки вақтро сарфа намоянд. Мо дар мақолаи мазкур иқдом гирифтаем, ки оиди ҳалли масъалаҳои иқтисодию математикиро ба воситаи ҷадвали электронӣ пешкаши истифодабарандагон гардонем[2].

Матритсаҳо дар татқиқоти иқтисодӣ, хусусан дар банақшагирии истехсолот истифода бурда мешавад. Онҳо корро хеле осон мегардонанд, сарфи меҳнатро кам намуда имконият медиҳанд, ки вариантҳои гуногуни ҳалли масъала пешкаш карда шаванд ва ба ғайр аз ин, омӯзиши вобастагиҳои нишондиҳандагони гуногуни иқтисодиро осон менамоянд.

Саравал каме оиди принсипи умумии матритсаҳо сухан меронем. Ҷадвали ададҳоеро, ки дар шакли росткунҷаи аз m сатр ва n сутун иборат буда, додасударо матритсаи андозааш $m \times n$ номида мешавад. Ададҳои (рақамҳои) a_{ij} узвҳои матритса номида мешавад. Ҳар узви матритса ду индекс дорад: индекси якум i рақами сатр a_{ij} буда, рақами дуюм j – рақами сутунро ифода мекунад, яъне ифодаи a_{ij} дар нуқтаи бузургии сатри i – юм ва сутуни j – юм ҷойгир аст.

$$\begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}, \left\| \begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{matrix} \right\| \left(\begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{matrix} \right) \quad (1)$$

Ифодаҳои ин ҷадвалро элементҳои матритса меноманд. Элементҳои $a_{i1}, a_{i2}, \dots, a_{in}$ ($i = 1, 2, \dots, m$ сатри i -и матритсаро ташкил медиҳанд. Элементҳои $a_{1j}, a_{2j}, \dots, a_{mj}$ ($j = 1, 2, \dots, n$ сутуни j -и матритсаро ташкил медиҳанд. Элементи a_{ij} дар буриши сатри i -ум ва сутуни j -ум ҷойгир буда, ададҳои i ва j индексҳои элемент номида мешаванд.

Масалан, a_{12} элемент дар буриши сатри якум ва сутуни дуюм ҷойгир шуда ададҳои 1 ва 2 индексҳои элемент мебошанд.

Ишоратҳои мухтасари ин гуна матритсаҳо чунинанд:

$$[a_{ij}]_{m \times n}, \|a_{ij}\|_{m \times n}, (a_{ij})_{m \times n}$$

Матритсаро бо як сарҳарф низ ишорат мекунад. Масалан,

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad B = \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1n} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_{m1} & b_{m2} & \dots & b_{mn} \end{bmatrix} \quad (2)$$

Агар нишон додани ченаки матритса зарур бошад, он гоҳ чунин менависанд: $A_{m \times n}$ ё A_{mn} .

Мисол:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix}, \text{ андозааш } 2 \times 3 \quad B = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 0 & 4 \\ 3 & 6 \end{pmatrix}, \text{ андозааш } 3 \times 2 \text{ ва ғайра.}$$

Агар миқдори сатр ва сутунҳои матритса баробар бошад, онгоҳ матритса квадрати номида мешавад. Матритсаи воҳидӣ (якӣ) гуфта матритсаи диагоналиро меноманд, ки узвҳои он a_{ij} ба як баробар буда, узвҳои боқимонда ба нул баробаранд (3).

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad (3)$$

Суммаи (ҳосили ҷамъи) матритсаҳо. Суммаи матритсаҳои A ва B , ки ченакҳои якхела доранд, матритсаи C -ро ташкил медиҷанд, ки ченакҳои он ба суммаи ченакҳои A ва B баробар буда, ҳар як узви он ба суммаи узвҳои мувофиқи матритсаҳои A ва B баробаранд, яъне $c_{ij} = a_{ij} + b_{ij}$. Масалан: $C = A + B$.

Бигузур матритсаҳои A ва B дода шуда бошад:

$$A = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 2 & 6 \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} 7 & 6 \\ 4 & 5 \end{pmatrix}$$

Суммаи матритсаҳои додашуда чунин мешавад:

$$C = A + B = C = A + B \begin{pmatrix} 3 + 7 & 1 + 6 \\ 2 + 4 & 6 + 5 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 10 & 7 \\ 6 & 11 \end{pmatrix}$$

Зарби матритса ба адад: Ҳосили зарби матритсаи A ба адади ҳақиқӣ K гуфта матритсаеро меноманд, ки ҳар як ҷузъи он ба ҳосили зарби узви мувофиқи матритсаи A ба адади K баробар аст [5]. Бигузур $K=3$, $A = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 2 & 6 \end{pmatrix}$, $A \cdot K$ -ро дида мебароем.

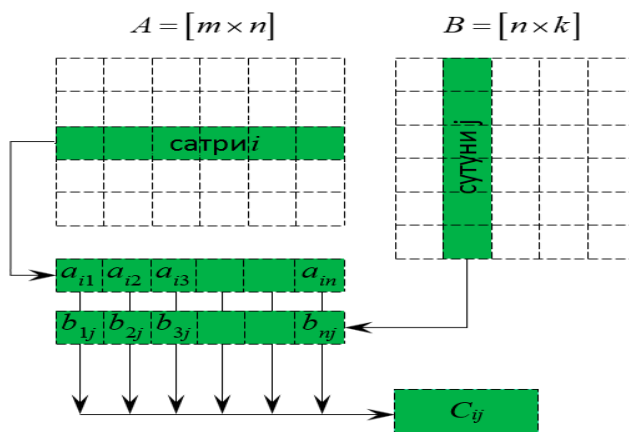
$$K \cdot A = 3 \cdot \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 2 & 6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 3 \cdot 3 & 3 \cdot 1 \\ 3 \cdot 2 & 3 \cdot 6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 9 & 3 \\ 6 & 18 \end{pmatrix}$$

Транспониронии (Ҷойивазкунии) матритса: Ҷойивазкунии матритса амали ивазкардани сатрҳои онро ба сутунҳои он бо нигоҳ доштани тартиби онҳо мебошад. Матритсаи ҷойивазкардашударо бо A^T ишора мекунанд. Масалан:

$$A = \begin{pmatrix} 3 & 1 \\ 2 & 6 \end{pmatrix}, \quad A^T = \begin{pmatrix} 3 & 2 \\ 1 & 6 \end{pmatrix}$$

Зарби матритсаҳо. Бигузур матритсаи A ченакҳои $(m \times n)$ ва матритсаи B ченакҳои $(n \times k)$ дошта бошанд. Ҳосили зарби матритсаҳои A ва B фақат ҳамон вақт мавҷуд аст (маънодор), ки агар $n=k$ бошад, яъне агар миқдори сутунҳои матритсаи A ба миқдори сатрҳои матритсаи B баробар бошад.

Ҳосили зарби матритсаҳои A ва B гуфта матритсаи C -ро меноманд, ки узвҳои он C_{ij} ба ҳосили зарби скалярии вектор-сатрҳои матритсаи A ба вектор-сутунҳои матритсаи B баробар аст. Ин равандро ба осонӣ ба воситаи расми зерин дарк намудан мумкин аст (Расми 1) [4]:

Расми 1. Алгоритми зарби матритсаҳо

Матритсаи баръакс. Матритсаи A^{-1} нисбат ба матритсаҳои A матритсаи баръакс номида мешавад, агар ҳосили зарби онҳо ба матритсаи воҳидӣ баробар бошад.

$$AA^{-1} = A^{-1}A = E \quad (4)$$

Амалҳо бо матритсаҳо дар чадвали электрони MS EXCEL

Дар вақти иҷро намудани амалҳо бо матритсаҳо дар чадвали электрони Microsoft Excel тартиби зерин бояд риоя шавад [3]:

- ✓ Интиҳоб намудани соҳаи ячейкаҳо, ки дар он додасудаҳо ҷойгир аст;
- ✓ Барои оғози иҷроиши амалҳо дар Excel аломати баробари (=)-ро хуруфчини менамоем (ҳатто дар ҳолати хуруфчини формулаҳо);
- ✓ Додасудаҳои дохилшаванда, яъне қиматҳои матритсаҳо, ки бо онҳо амалҳо иҷро мешаванд, ҳамчун ҳудуд (диапазон, порча) ҷудо мешаванд;
- ✓ Амалҳои ҷамъ, тарҳ ва зарб аз саҳфакалид (калидлаваҳ) ё мушак, амалҳои боқимонда – зарб, ҷойивазкунӣ, матритсаи баръакс бо ёрии функсияҳо иҷро мешаванд;
- ✓ Анҷоми дохилкунӣ на бо пахши тугмаи “Enter”, балки бо пахши комбинатсияи тугмаҳои “Shift+Ctrl+Enter” бояд сурат гирад.

Ҷамъи матритсаҳо. Барои ҷамъ намудани матритсаҳо, қиматҳои ҳарду матритса ворид карда мешаванд. Барои пурра ошкор намудани ҷамъи матритсаҳо дар чадвали электрони MS Excel дар мисоли навбати дида мебароем. Масалан: Қиматҳои матритсаҳоро мувофиқи расми 1 хуруфчини намуда дар ячейкаи F2 аломати =-ро гузошта бо ёрии мушак аввал матритсаи A-ро интиҳоб намуда аломати +-ро гузошта боз ҳамин гуна матритсаи B-ро интиҳоб менамоем, ки дар натиҷа формула «A2:B4+D2:E4» мешавад. Дар қадами навбати комбинатсияи тугмаҳои «Shift+Ctrl+Enter»-ро якҷоя пахш менамоем ва мебинем, ки дар ячейкаи F2 натиҷа ҳосил мешавад (дар мисоли мо қамати 5). Баъдан ячейкаҳои A2:G4-ро интиҳоб намуда аз саҳфакалид тугмаи функционалии F2-ро зер менамоем (расми 2), ки дар он формула пайдо мегардад, барои ҳосил намудани сумма матритсаҳои A ва B комбинатсияи тугмаҳои «Shift+Ctrl+Enter»-ро пахш менамоем (расми 3).

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи A			Матритсаи B		A+B	
2	3	6		2	4	5	
3	5	7		6	13		
4	8	2		8	10		

Расми 1. Хуруфчини қиматҳои матритсаҳо.

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи А			Матритсаи В		А+В	
2	3	6		2	4	=A2:B4+D2:E4	
3	5	7		6	13		
4	8	2		8	10		

Расми 2. Ворид намудани формула чамъи матритсаҳо.

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи А			Матритсаи В		А+В	
2	3	6		2	4	5	10
3	5	7		6	13	11	20
4	8	2		8	10	16	12

Расми 3. Натиҷаи ҳосили чамъи матритсаҳо.

Тарҳи матритсаҳо: Барои ёфтани фарқи матритсаҳо қимати ҳардуи матритсаҳоро ворид месозем, баъдан амалҳое, ки дар ёфтани суммаи матритсаҳо иҷро намудем тақрир менамоем, вале ба ҷойи амали “ + ” амали “ - ”-ро мегузорем, яъне “A2:B4-D2:E4” (расми 4).

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи А			Матритсаи В		А-В	
2	3	6		2	4	1	2
3	5	7		6	13	-1	-6
4	8	2		8	10	0	-8

Расми 4. Натиҷаи фарқи матритсаҳо.

Зарби матритса ба адад. Дар вақти зарб намудани матритса ба адад аввал қимати матритса ҳуруфчине намуда дар ячейкаи дилхоҳ қимати ададро ворид менамоем. Мисол дар ячейкаи A2:B4 қимати матритсаро ва дар ячейкаи D3 қимати ададро дохил менамоем. Дар қадами оянда аломати “*”-ро дар ячейкаи F2 гузошта бо мушак матритсаро интиход намуда аломати зарбро гузошта (A2:B4*D) тугмачаҳои «Shift+Ctrl+Enter» пахш менамоем (расми 5).

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи А			к		А*к	
2	3	6		3		9	18
3	5	7				15	21
4	8	2				24	6

Расми 5. Натиҷаи зарби матритса бо адад.

Зарби матритса бо матритса. Барои зарби матритсаҳо функсияи МУМНОЖ истифода бурда мешавад. Тартиби амалҳо чунин аст: бигузур матритсаи А ва В дода шуда бошад. Функсияи МУМНОЖ – ро аз мастер функсия, қисмати ВСЕ фаъл намуда ба майдони массив1 додашудаҳои матритсаи якум ва ба майдони массив2- додашудаҳои матритсаи дуюмро дохил намуда тугмачаҳои «Shift+Ctrl+Enter» - ро пахш менамоем. Вале қайд намудан зарур аст, ки барои зарб намудани ду матритса бояд аввал яке аз матритсаҳо транспониронида шавад [3].

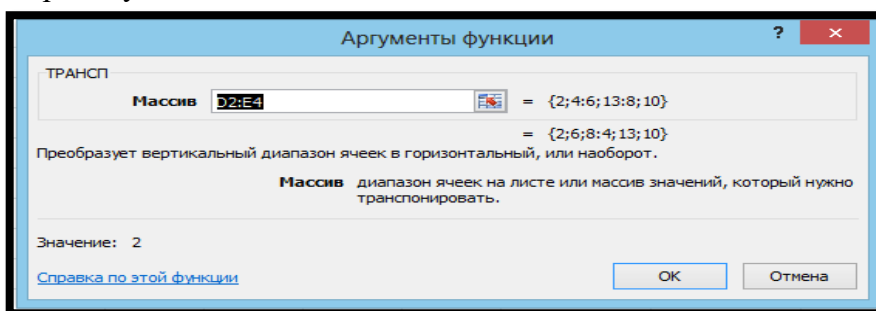
Транспониронидани матрица бо ёрии функсияи стандартии **ТРАНСП** ичро карда мешавад. Функсияи **ТРАНСП** барои баргардонидани намуди гаризонталии диапазони ячейка ба намуди вертикали диапазони ячейка истифода мешавад.

Синтаксиси навишти функсияи чунин аст.

- **ТРАНСП** (массив);
- **ТРАНСП** – номи функсия;
- Массив- ин матритса ва дар алоҳидаги сатр ва сутун мебошад. Массив метавонад аз суроғай ячейка масалан, **ТРАНСП(A2:D2)** иборат бошад. Вале массиви функсияи **ТРАНСП** наметавонад ададҳои доими бошад. Масалан, **ТРАНСП(6:8)** дар ин ҳолат дар ячейка хатогии **#ЗНАЧ!** зоҳир мешавад [7].

Бояд қайд намуд, ки миқдори сутунҳои матритсаи якум ба миқдори сатрҳои матритсаи дуюм баробар бошад, агар баробар набошад зарб намудани онҳо ғайри имкон аст.

Мисол. Барои зарб намудани матритсаи **A** ва **B**, матритсаи **B** транспониронида мешавад, то ки миқдори сутунҳои матритсаи **A** ба миқдори сатрҳои матритсаи **B** баробар шавад. Саравал ячейкаҳои **F2:H3**-ро интихоб намуда (расми 7) фармони f_x – вставить функции-ро фаъл гардонидани аз майдони пайдошуда функсияи трансп-ро фаъл мегардонем (расми 6), дар майдони **массив** қиматҳои матритсаи **B** яъне **D2:E4**-ро бо ёрии мушак интихоб намуда комбинатсияи тугмаҳои «**Shift+Ctrl+Enter**»-ро пахш менамоем. Дар натиҷа матритсаи тартиби (2*2) ҳосил мешавад. Матритсаи транспониронидашудаи **B^T** дар расми 7 оварда шудааст.

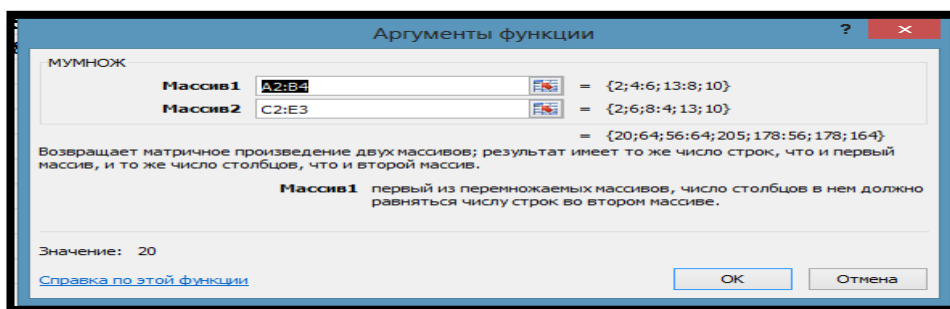

Расми 6. Интихоби қиматҳои матритса.

	F2	fx {=ТРАНСП(D2:E4)}						
	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Матритсаи А			Матритсаи В		В ^T		
2	3	6		2	4	2	6	8
3	5	7		6	13	4	13	10
4	8	2		8	10			

Расми 7. Транспониронида матритса.

Акнун матритсаҳои **A** ва **B^T**-ро зарб менамоем, барои иҷрои ин амал аввал функсияи **МУМНОЖ**-ро ҷеғ мезанем ва ба мисли расми 8 қиматҳоро интихоб менамуда комбинатсияи тугмаҳои «**Shjft+Ctrl+Enter**»-ро дар пахш менамоем, ки натиҷааш дар расми 9 оварда шудааст [6].

Расми 8. Интихоби қиматҳои матритса.

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Матритсаи А			Матритсаи В		В ^T		
2	3	6		2	4	2	6	8
3	5	7		6	13	4	13	10
4	8	2		8	10			
5	А*В ^T							
6	30	96	84					
7	38	121	110					
8	24	74	84					

Расми 9. Натиҷаи зарби ду матритса.

Матритсаи баръакс: Амали сохтани матритсаи баръакс бо ёрии функсияи МОБР иҷро карда мешавад. Дохилкунии додашудаҳоро низ бо фармони «Shift+Ctrl+Enter» анҷом додан лозимаст. Масъалан, барои ёфтани матритсаи баръакс аз тугмачаи f_x (вставить функцию) истифода мебарем, ки аз он мо фармони МОБР-ро интихоб менамоем. Аз равзанаи пайдошуда дар майдони, **Массив** қиматҳои матритсаро интихоб намуда тугмачаи ОК-ро пахш менамоем, ки дар натиҷа матритсаи баръакс ҳосил мешавад (расми 10).

	A	B	C	D	E	F	G
1	Матритсаи А				А ⁻¹ баръакс (чаппа)		
2	1	-1	1		1,2	0,5	0,1
3	-1	2	-3		-0,6	0	0,2
4	3	2	3		-0,8	-0,5	0,1

Расми 10. Натиҷаи матритсаи баръакс.

Таҳрири формулаҳои матритсаи. Азбаски формулаҳои матритсаи ба ҳамаи катакчаҳои матритса таъсир мерасонад, қисми матритсаро дигаргун намудан мумкин нест. Агар қиматҳоро тағйир диҳем хабари “Нельзя изменять часть матрицы” (Қисми матритсаро дигаргун кардан мумкин нест) бароварда мешавад. Барои тағйир додани қисми **массив** бояд катакчаи ихтиёрии матритса фаъл карда шавад ва баъд мушакро дар болои формула пахш менамоем, ки дар ин ҳолат қавсҳои фигуравӣ нест мешаванд. Дар қадами навбати мо қиматҳои матритсаро тағйир намуда комбинатсияи тугмачаҳои “Shift+Ctrl+Enter” пахш менамоем.

АДАБИЁТ

1. Қурбонов М.А. Буриев Б.М., Қурбонов А.А. Дастури методи оиди ба иҷрои корҳои озмоишӣ аз фанни асосҳои алгоритмсозӣ ва забонҳои барномамасозӣ/ М.А. Қурбонов, Б.М. Буриев., А.А. Қурбонов. -Душанбе: Точир, 2019. - 68 с.

2. Қурбонов М.А., Қурбонов А.А. Пайдоиш ва рушди ғояи таълими фосилавӣ/ М.А.Қурбонов, А.А.Қурбонов// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (мачалаи илмӣ). Бахши илмҳои гуманитарӣ. - Душанбе: Сумани Қудрат, 2019, №4 (29). - С. 101-110.
3. Мирзоахмедов Ф., Абдурахманова З. Линейная алгебра в среде Excel/ Ф. Мирзоахмедов, З. Абдурахманова. – Душанбе: РТСУ, 2018. -138с.
4. Павел Бердов. Умножение матриц [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://www.berdov.com/works/matrix/umnozhenie-matric/> (Санаи мурочиат: 24.09.2020).
5. Умножение матрицы на число [Захираи электронӣ]. –Речаи вуруд: <https://математика24.рф/umnozhenie-matricy-na-chislo.html> (Санаи мурочиат: 01.11.2020).
6. Қурбонов М.А., Буриев Б.М. Вопросы экономико-математического моделирования развития рынка информационных услуг/ М.А. Қурбонов, Б.М.Буриев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2019. № 4 (29). С. 52-61.
7. Комилов Ф.С., Саидов И.М. Состояние и перспективы развития рыбководства на примере форелевой аквакультуры в Таджикистане/ Ф.С.Комилов, И.М.Саидов// Таджикистан и современный мир. 2015. № 7. -С. 153.

УДК 347

Дӯстов С.А.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУҲЛАТ ДАР ШАРТНОМАИ ФАЪОЛИЯТИ ЯҚЧОЯ

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба мӯҳлати шартномаи фаъолияти яқчоя ва чузъиётҳои он маълумот дода шудааст. қайд карда шудааст, ки шартномаи фаъолияти яқчоя одатан ба мӯҳлате баста мешавад, ки шарикон оид ба шартҳои он ба мувофиқа расида бошанд.

Дар мақола ишора меравад, ки гарчанде боби 52-юми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе меъёрҳои оид ба мӯҳлати шартномаи фаъолияти яқчоя пешбинӣ карда бошад ҳам, чузъиёти дигари марбут ба мӯҳлати шартномаи мазкур пурра аз ирода ва созиши шарикон, ки хилофи қонунгузорӣ намебошад, вабастагӣ дорад. Шарикон метавонанд ин шартномаро ба давраи муайяни вақт, давраи номуайян ва вобаста ба анҷом додани ягон мақсади дар назардошташуда ба имзо расонанд. Аз ин ҷиҳат танзими муносибатҳои тарфҳо ва иҷрои саривақтии уҳдадориҳои шартномавӣ, аз ҷумла ҳуқуқи манфиатҳои тарафҳо дар шартнома, дар ҳама ҳолат зикри мӯҳлат ба манфиати кор аст. Дар мақола инчунин қайд карда шудааст, ки ба таври қонунӣ мустақкам кардани тамоми чузъиётҳои мӯҳлати шартномаи мазкур ва дигар оқибатҳои ҳуқуқии он дар Кодекси граждании кишвар дар айни замон ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро рӯз то рӯз доираи фарогирии предмети шартномаи мазкур ва субъектони он ба маротиб афзуда истодааст ва ин ҳолат тарафҳои шартномаи фаъолияти яқчояро водор менамояд, ки барои мустақкам намудани ҳуқуқи манфиатҳо ва мақсадҳои хоҷагидорӣ худ бештар муносибатҳои марбут ба мӯҳлати шартномаро, ки дар амалишавии ҳадафҳои шартномавии онҳо нақши ҳалқунанда дорад, дуруст пешбинӣ ва татбиқ намоянд.

Калидвожаҳо: мӯҳлат; фаъолияти яқчоя; ҷонибҳои шартнома; шартномаи мӯҳлатнок; шартномаи бемӯҳлат; мӯҳлатҳои императивӣ; мӯҳлатҳои диспозитивӣ; соҳибкори инфиродӣ; фаъолияти хоҷагидорӣ; муносибатҳои ҳуқуқӣ; иншооти саноатӣ; Кодекси гражданий.

Дустов С.А.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СРОКА ДОГОВОРА СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье освещены некоторые аспекты срока договора совместной деятельности. В частности, отмечено, что договор о совместной деятельности заключается на срок, об условии которого стороны договорились предварительно.

В статье отмечается, что в нормах главы 52 ГК РТ предусмотрены сроки договора совместной деятельности, вместе с тем аспекты относительно сроков договора совместной деятельности зависят от пожеланий и согласия сторон, которые не противоречат законодательству.

Партнеры могут заключить договор на определенный или не определенный период, либо в связи с реализацией определенной цели. В этой связи, определение сроков договора необходима для урегулирования отношений между сторонами, своевременного выполнения обязательств по договору, а также для обеспечения прав и интересов сторон по договору. В статье также отмечается, что правовое урегулирование всех аспектов относительно срока данного договора и иных его правовых последствий в ГК РТ, в настоящее время соответствуют действительности, так как, с каждым днем круг действия предмета данного договора в разы расширяется. Исходя из этого, данное положение обязует сторон совместной деятельности, направить свои усилия на усовершенствование отношений относительно определений сроков договора, так как эти меры поспособствуют укреплению прав и интересов субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: сроки; совместная деятельность; стороны договора; контракт с фиксированными сроками; бессрочный контракт; императивные сроки; диспозитивные сроки; индивидуальный предприниматель; экономическая активность; правоотношения; промышленные объекты; Гражданский кодекс.

Dustov S.A.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE DURATION OF THE JOINT ACTIVITY AGREEMENT

This article highlights some aspects of the term of the joint activity agreement. In particular, it was noted that the agreement on joint activities is concluded for a period on the condition of which the parties have agreed in advance.

The article notes that the provisions of chapter 52 of the Civil Code of the Republic of Tatarstan provide for the terms of the joint activity agreement, however, aspects regarding the terms of the joint activity agreement depend on the wishes and consent of the parties, which do not contradict the legislation.

Partners can enter into an agreement for a specific or not a specific period, or in connection with the implementation of a specific goal. In this regard, the determination of the terms of the contract is necessary for the settlement of relations between the parties, the timely fulfillment of obligations under the contract, as well as to ensure the rights and interests of the parties under the contract. The article also notes that the legal regulation of all aspects regarding the term of this agreement and its other legal consequences in the Civil Code of the Republic of Tajikistan currently correspond to reality, since every day the scope of the subject of this agreement is expanding significantly. Based on this, this provision obliges the parties to joint activities to direct their efforts to improve relations regarding the definition of the terms of the contract, since these measures will contribute to strengthening the rights and interests of business entities.

Key words: terms; team work; parties to the contract; fixed-term contract; unlimited contract; imperative deadlines; dispositive terms; individual entrepreneur; economic activity; legal relationship; industrial facilities; Civil Code.

Мӯҳлати дар шартномаи фаъолияти якҷоя ин фосилаи вақти муқарраргардидаи қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва матни шартномаи мазкур мебошад, ки бо санаи тақвимӣ ё гузаштани давраи вақт муайян гардида, барои фаъолияти шарикон аҳамияти махсус дорад ва бо солҳо, моҳҳо, ҳафта, рӯз ё соат ҳисоб карда мешавад.

Чи тавре қонунгузор дар меъёри моддаи 215 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд мӯҳлат мумкин аст бо ишора ба ҳодисае, ки бояд ҳатман фаро расад, низ муайян гардад, ва ин меъёр бевосита дар чараёни амали шартномаи фаъолияти якҷоя низ истифода гардиданаш мумкин аст.

Ҳадафи асосии шарикон аз рӯи шартномаи фаъолияти якҷоя ин дар баробари анҷоми ягон кори мушаххас боз гирифтани фоида мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар мӯҳлат дар шартномаи мазкур нақши ҳалкунанда дорад. Зеро тибқи ҳадафҳои шартномавӣ, ҳар як амали тарафҳо бояд бо муҳлати муайян вобаста бошад, чунки муайян кардани давраи вақти муайян метавонад шариконро зудтар ба мақсадҳои дар пеш гузошташуда расонад.

Аҳамияти муҳлат дар амалӣ гардидани мақсадҳои муштараки тарафҳои шартномаи фаъолияти якҷоя хеле калон аст, зеро дар ин фосилаи вақт ҳуқуқи субъективии шарикон амалӣ гардида, онҳо аз натиҷаи бастании шарнома манфиатҳои зиёдро интизоранд ва ба анҷом расидани мӯҳлати амали шартномаи фаъолияти якҷоя яке аз роҳҳои бекор кардан ё қатъ гардидани шартнома мебошад.

Тавре Н.Б. Носиров қайд менамояд «Пайдоиш, амалӣ намудан, иҷроиш, тағйир ёфтани, қатъ шудани ва ҳатто ҳимояи ҳуқуқҳои гражданин бо вақт ё замони муайян (яъне муҳлати муайян) алоқамандии ноғусастанин дорад. Барои ҳамин ҳам қонунгузорию гражданин пайдоиш, тағйир ёфтани ва қатъшавии муносибатҳои гражданино байни субъектон дар шартномаи фаъолияти якҷоя низ бо замон, муддат ё давраи муайяни вақт алоқаманд менамояд» [7, с. 144].

Дар хусуси аҳамияти мӯҳлат дар бастании шартномаҳо Ҷ.Н. Ҳимматов дуруст зикр менамояд, ки дар рафти фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ муқаррар кардани мӯҳлат аҳамияти калон дорад, зеро ба вучуд омадан, тағйир ёфтани ё қатъ шудани ин ё он мӯҳлати бо қонунгузорӣ пешбинишуда, ҳар лаҳза омили пайдо шудани тағйир ёфтани, инчунин қатъ гардидани дилхоҳ муносибатҳои ҳуқуқи гражданин мегардад» [8, с. 207].

Бо ишора ба ин чузъиёти мавзӯи Носиров Н.Б. низ ишора менамояд, ки «Мӯҳлатҳо дар илми ҳуқуқи гражданин, ба хусус муносибатҳои иштирокчиёни он яке аз масъалаҳои муҳим ва дар навбати худ баҳснок мебошад, чунки ҳар як муносибати ҳуқуқӣ дар лаҳзаи муайян ба вучуд меояд, дар чараёни фурсати муайян тағйир меёбад ва дар замони муайян хотима меёбад» [7, с. 144].

Аз ин нуқтаи назар бояд гуфт, ки барои амалӣ намудани фаъолият тибқи шартномаи фаъолияти якҷоя низ зарурати муқаррар кардани муҳлат ба вучуд меояд. Аммо дар боби 52-юми Кодекси гражданин, ки ба масоили шартномаи фаъолияти якҷоя бахшида шудааст, барои амалӣ намудани фаъолият тибқи шартномаи фаъолияти якҷоя муҳлати мушахас пешбини карда нашудааст. Бинобарин барои муайян кардани муҳлати шартномаи мазкур чихати анҷом додани фаъолияти якҷоя аввалан қоидаҳои муқарраркардаи қисми аввали Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъдан мувофиқаи ҷонибҳои шартнома мазкур зарур аст.

Ишора кардан зарур аст, ки дар боби 52-юми Кодекси граждании кишвар меъёрҳои ҷойдоранд, ки то андозае мӯҳлати шартномаи фаъолияти якҷояро тавсиф менамоянд. Аммо қонунгузор муайян кардани муҳлати этибори фаъолиятро тибқи шартномаи мазкур ба ташаббуси тарафҳо ҳавола менамояд.

Аз ҳамин ҷиҳат масоили ҳуқуқии мӯҳлати эътибори шартномаи фаёолияти якҷоя таҳлил ва тавсифи муфассалро тақозо менамояд. Зеро бидуни баррасии ҳамаҷонибаи ин масъала, омӯзиши муносибат бо дигар шартҳои шартнома мушкил мебошад. Гуфтан мумкин аст, ки мӯҳлат дар шартномаи фаёолияти якҷоя яке аз шартҳои асосии бастанӣ он ба шумор рафта, дурномаи фаёолияти шарикон ба он вобастагии ҳамаҷониба дорад.

Дар амалия шартномаи фаёолияти якҷоя ҳам бо муҳлат ва ҳам бидуни зикри муҳлат баста мешавад.

Дар робита ба намудҳои мӯҳлати шартномаи фаёолияти якҷоя, Ш.М. Исмоилов зикр менамояд, ки дар амал шартномаи мазкур бо се нишондоди мӯҳлат баста мешавад, аз ҷумла бемӯҳлат, бомӯҳлат ва бо ишораи мақсад ба сифати шартӣ бекоркунӣ. [10, с. 101].

Роҷеъ ба ин масъала Г.Е. Авилов низ, кишора менамояд, ки дар таҷриба бастанӣ шартномаҳои фаёолияти якҷояро дар ҷунин шакл во хурдан мумкин аст. Ҷунонҷӣ: «Шартномаи фаёолияти якҷояе, ки бо зикри мӯҳлат баста мешавад; шартномаи фаёолияти якҷояе, ки бе зикри мӯҳлат баста мешавад ва шартномаи фаёолияти якҷояе, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян баста мешаванд (масалан, агар фаёолияти муштарақ барои сохтмони муштарақи иншооти саноатӣ ташкил шуда бошад, ин метавонад оғози иншоот бошад). Дар ҷунин ҳолатҳо мақсад дар шартнома ҳамчун шартӣ ҳатмӣ пайдо мешавад» [5, с. 158].

Нисбати шартномаҳое, ки бо зикри муҳлат баста мешаванд муқаррароти қисми 5 моддаи 1066 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон мисол шуда метавонад, ки тибқи он бекор кардани шартномаи фаёолияти якҷояи бо зикри мӯҳлат басташуда, тибқи талаби яке аз шарикон дар муносибати байни ӯ ва шарикони дигар қатъ мегардад.

Оид ба шартномаҳои мӯҳлатнок барои давраи муайяни вақт басташуда ҳаминро қайд кардан мумкин аст, ки рафиқон метавонанд барои гуфтушунид вақти муайянеро таъин кунанд, ки барои ба мувофиқа омадан ҷиҳати давомнокии корҳо аз руи шартномаи мазкур заминаи лозимаро бунёд гузорад.

Тавре Тальчиков С.А. қайд намудааст, ин давра метавонад дар шакли шумораи муайяни солҳо, моҳҳо ва рӯзҳо ҳисоб карда шавад. Муҳаққиқ зикр менамояд, ки дар аксари ҳолатҳо, иштирокчиён давомияти шартномаи фаёолияти якҷояро муқаррар мекунанд ва мӯҳлати шартнома одатан аз як сол то панҷ ва ҳатто то ҳафт солро дар бар мегирад [9].

Тарафҳо инҷунин ҳуқуқ доранд бидуни зикри мӯҳлат шартнома банданд. Дар ин ҳолат шартнома барои мӯҳлати номуайян басташуда ба ҳисоб меравад. Ин ҳолат дар меъёри моддаи 1066 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбинӣ гардидааст, ки мувофиқи он шарик метавонад аз шартномаи бемӯҳлати фаёолияти якҷоя даст кашад.

Бояд ишора кард, ки агар шарикон шартномаро бидуни зикри мӯҳлат баста бошанд, яке аз шарикон метавонад аз шартнома даст кашад. Дар ин сурат вай бояд на дертар аз се моҳ то муддати эҳтимолан баромадан аз шартномаи фаёолияти якҷоя, ариза пешниҳод созад. Ин тавр сурат гирифтани кор дар ҳолате мумкин аст, ки агар дар шартнома мӯҳлати дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Ҳамзамон шарикон наметавонанд дар хусуси рад кардани амалӣ шарикӣ арз пешниҳодкарда бо созишномаи муайян маҳдудиятҳои муштарақ ҷорӣ намоянд, зеро қонунгузор ин гуна амалро хилофи талаботи моддаи 1067 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон медонад.

Ба ақидаи муҳаққиқ М.В. Батянов “Шартномаҳои бемӯҳлат бояд аз шартномаҳои бо зикри мӯҳлат басташуда фарқ карда шаванд. Сарфи назар аз он ки дар ҷунин шартномаҳо ба анҷом расидани мӯҳлати эътибори онҳо нишон дода мешавад, инҷунин дар онҳо мавҷудияти дараҷаи баланди устувории уҳдадорӣ шартномавӣ ва имкониятҳои маҳдуди тарафҳо барои қатъи шартнома низ пешбинӣ мегардад» [4, с. 10].

Дар ин бобат, қонунгузор дар моддаи 1067. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки шартномаи бемӯҳлати фаёолияти якҷояро шахс метавонад рад намоянд. Ҳамзамон қонунгузор муқаррар кардааст, ки созишнома дар

хусуси маҳдуд кардани ҳукуки радди шартномаи бемӯҳлати фаъолияти якҷоя ичозат дода намешавад.

Мӯҳлати шартномаи фаъолияти якҷоя мумкин аст аз ҷониби тарафҳо вобаста ба хусусияти мақсадҳои шартномавии тарафҳо муқаррар карда шавад. Дар ин ҷо муқаррароти моддаи 1061 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба эътибор гирифтани мумкин аст, ки мувофиқи он шарик, ки аз номи тамоми шарикон аҳд бастааст ва нисбат ба онҳо ҳукуки ӯ барои пешбурди фаъолияти якҷоя маҳдуд гардида буд ё ба манфиати шарикон аҳдро аз номи худаш бастааст, агар зарурати ин аҳд дар мӯҳлатҳои қобили қабул аз ҷониби иштирокчиёни дигар мавриди баҳс қарор нагирифта бошад, ба ҷуброни маблағҳои хароҷоти аз ҳисоби худ масрафнамудааш ҳуқуқ дорад.

Вобаста ба нишондодҳои муҳлат Тальчиков С.А. қайд менамояд, ки аз рӯи хусусият, шартномаи фаъолияти якҷояро ба намудҳои «шартномаи номаҳдуди фаъолияти якҷоя» ва «шартномаи фаъолияти якҷоя барои мӯҳлати номуайян» басташуда эътироф кардан ба мақсад мувофиқ аст [9].

Вобаста ба хусусият дар шартномаи фаъолияти якҷоя мӯҳлатҳои императивӣ ва диспозитивӣ низ истифода мешаванд

Мӯҳлати императивӣ дар шартномаи фаъолияти якҷоя мӯҳлате мебошад, ки дар санади қонунгузорӣ барои амали гардидани он меъёри аниқ муайяншуда ҷой дорад. Ин гуна муҳлатро мо дар талаботи қисми 1-уми моддаи 1067-уми Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дида метавонем, ки узви иттиҳод дар шартномаи фаъолияти якҷоя дар сурати даст кашидан аз давомияти шарикӣ метавонад пеш аз ба охир расидани амали шартнома се моҳ пештар ариза пешниҳод намояд ва шарикон ҳуқуқ надоранд ин ҳолатро рад намоянд

Роҷеъ ба истифодаи мӯҳлатҳои диспозитивӣ, ҳаминро бояд қайд кард, ки маъмулан он дар ташаббуснокии шарикон ҳангоми бастанӣ шартнома дида мешавад ва пурра бо иродаи тарафҳои шартнома вобастагӣ дорад. ба шарт, ки хилофи қонунгузорию чорӣ набошад. Дар аксар вақт мӯҳлатҳои дар шартномаи фаъолияти якҷоя истифодашаванда, алалхусус доир ба давомияти фаъолияти шарикон аз ташаббуси онҳо ҳамаҷониба вобастагӣ дорад, зеро ин ҳолат пурра аз иқтисоди хизматрасонӣ ва дигар амалҳои, ки мақсади шарикон аст бармеояд.

Бояд дар назар дошт, ки он мӯҳлатҳои, ки дар қонун муқарар шудаанд аммо бо розигии тарафҳо тағйир додани онҳо мумкин аст ҳамчун мӯҳлатҳои диспозитивӣ доништа мешаванд [8, с. 209].

Мантқан дар бисёр ҳолатҳои фаъолият тибқи шартномаи фаъолияти якҷоя хусусияти бифосилагӣ дорад, чунки ҳадафи фаъолияти муштарак метавонад аз анҷом ёфтани мақсади муайяне иборат бошад, ки бо анҷомёбии қор ё хизматрасонии муайян: масалан, сохтани иншоот, истеҳсоли ягон чизи муайян алоқаманд мебошад. Дар ин ҳолат, мӯҳлати шартномаи фаъолияти якҷоя ҳамчун давраи муайян карда мешавад, ки дар он фаъолияти муштарак сурат мегирад. Ғайр аз он, лаҳзаи ба охир расидани шартномаи фаъолияти якҷоя ба лаҳзаи ба анҷом расонидани фаъолияти муштарак алоқаманд аст.

Шарикон дар шартномаи мазкур метавонанд, ки давраи вақти махсусро муайян намоянд. Бо баробари ба итмом расидани муҳлати муайянкардашуда, уҳдадорӣ низ қатъ мегардад. Муайян кардани муҳлати махсус дар он ҳолатҳои ба мақсад мувофиқ аст, ки шартнома ба муҳлати давомдор баста шуда бошад. Дар сурате, ки дар шартнома муҳлат ё тартиби муайян кардани он пешбинӣ нашуда бошад, шартнома ба муҳлати номуайян басташуда эътироф карда мешавад [8, с. 407].

Тавре дар боло ишора шуд дар таҷриба бастанӣ шартномаҳои фаъолияти якҷояро мушоҳида намудан мумкин аст, ки бе мӯҳлат баста мешавад ва ин гуна шартномаҳо аҳамияти махсус надоранд.

Шарикон инчунин ҳуқуқ доранд, ки мӯҳлати шартномаро тибқи асосҳои пешбининамудаи моддаи 487 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дароз намоянд. Дар ин сурат шартнома ба қадом мӯҳлат дароз карда мешавад аз ташаббуси худӣ тарафҳо

вобастагӣ дорад. Қобили қайд аст, ки агар ҳадди аққал яке аз шарикон нахоҳад дар шартномаи дарозкардашудаи фаъолияти якҷоя иштирок намояд, шарикони дигар ҳуқуқ надоранд иштироки уро дар ҳамин шартнома ба таври маҷбурӣ талаб намоянд, ба шарте, ки дар меъёри қонун ё матни шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад

Талаби чунин шарт хилофи принципи озодии шартнома, ба шумор меравад. Дар сурати аз ҷониби дигар шарикон эҷод намудани ҳар гуна монеаҳо ба шарикони аз тамдиди шартнома дасткашида оид ба тақсими амволи умумӣ ин вайрон гардидани ҳуқуқҳои граждании шарик буда ӯ метавонад барои ҳифзи ҳуқуқҳои худ, роҷеъ ба ин мавзӯ ба суд ё ҳакам муроҷиат намояд.

Қобили таъкид аст, ки шарике, ки пас аз ба охир расидани мӯҳлати як шартнома намехоҳад дар фаъолияти минбаъдаи муштарақ иштирок варзад, уҳдадор нест, ки шарикони дигарро дар бораи нияти иштирок накарданиш дар шартномаи нав огоҳ намояд.

Шариконе, ки байни онҳо шартнома дар бораи дароз кардани мӯҳлат баста шудааст, ҳуқуқи интихоби ду варианти иштироки минбаъда дар шарикиро доро мебошанд.

а) тибқи шартномае, ки шарикон қаблан онро баста буданд. Дар ин ҳолат, танҳо таркиби мавзӯ тағйир меёбад, зеро як шарик ё якчанд шарике, ки қаблан дар кори умум саҳм доштанд аз аҳли шартнома хорич мешаванд. Аммо ҳамаи шартҳои дигар, ки ҳадафҳои шартномаро дар бар мегиранд боқӣ монда, тарафҳое, ки кори умумиро анҷом медиҳанд тағйир дода намешаванд.

б) бо вучуди он ки шартнома бо тамоми шартҳои дигар боқӣ мемонад, рафиқон метавонанд, шарикони хоричгаштаро бо шарикони нав иваз намоянд ё дар сурати пайдо нагардидани шарикони нав шартҳои ба шартномаи пешакиро бинобар иваз шудани шумораи шарикон тағйир диҳанд.

Дар давоми мӯҳлати шартномаи фаъолияти якҷоя дар ҳаёти шарикон мумкин аст соҳибқорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқии тиҷоратие, ки қаблан дар шартнома ба сифати шарик иштирок надоштанд қабул карда шаванд. Бо назардошти хусусияти боваринокии иттиҳодияи муштарақ, шартҳои зарурии оид ба қабули рафиқони нав дар кори умумӣ, ризоияти умумии ҳамаи тарафҳои шартнома мебошад.

Тавре аз мавзӯи шартномаи фаъолияти якҷоя бар меояд, мақсади асосии бастанани он расидан ба мақсади муайяни дар маркази диққати шарикон ҷойдошта мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат ба ақидаи мо барои амалӣ намудани фаъолият тибқи шартномаи фаъолияти якҷоя мӯҳлати бо ишораи анҷоми мақсади муайян истифодашаванда ба мақсад мувофиқтар аст.

Қобили қайд аст, ки тибқи қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон хотимаи мӯҳлати амали шартнома оид ба фаъолияти якҷоя на танҳо тибқи матни шартнома, балки тавассути меъёри қонун ҳам мумкин аст муқаррар гардад ва дар ин сурат баъди анҷоми мӯҳлати муқарраргардида дар қонун ё шартнома ҳуқуқи уҳдадори субъектони он қатъ мегардад.

Агар дар шартнома оид ба фаъолияти якҷоя чунин шарт гузошта нашуда бошад ва то лаҳзаи иҷрои уҳдадориро ба охир расондани тарафҳо муайян карда шуда бошад, шартнома бозътибор эътироф карда мешавад.

Лозим ба ёдоварӣ мебошад, ки ҳангоми муайян кардани мӯҳлат манфиатҳои тарафҳо ҷиҳати ҳамроҳангсозии ин шартнома табиатан зоҳир мешаванд ва дар ин ҳолат аз рафиқон талаб карда мешавад, ки амалҳои худро дар чараёни бастан ва татбиқи шартнома ҳамроҳанг созанд. [5, с. 158].

Дар охир бояд қайд кард, ки шартнома дар бораи фаъолияти якҷоя вобаста ба мақсаде, ки шарикон аз рӯи он муттаҳид шудаанд баста шуда, барои давомияти амали он мумкин аст бо назардошти пешбинии иҷрои мақсади дар назардошташуда мӯҳлати онро ҷонибҳо дар мувофиқа бо якдигар бо ишораи вақти муайян ё бемуҳлат муқаррар намоянд.

Шарикон ҳамзамон метавонанд мӯҳлати шартномаро дароз ё ҳангоми анҷоми мӯҳлати шартномаи аввал шартномаи навро бо мувофиқаи якдигар ба имзо расонанд.

Дар охир бояд қайд кард, ки ҳадаф аз бастанӣ шартномаи фаъолияти якҷоя ва муқаррар кардани мӯҳлат дар он ин қомилан иҷро намудани тамоми талаботҳои муқарраргардидаи он аз рӯи имқонпазирии иҷро мебошад. Аммо танҳо якҷанд уҳдадорҳои шариконро метавон дақиқ муайян кард, ки иҷрои онҳо хусусияти ҳатмӣ дорад. Масалан, уҳдадорҳои доир ба гузоштани ҳиссаи ҳар як шарик дар қори умумӣ ва уҳдадорҳои марбут ба пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ, ки бояд дар шакли расмӣ муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016.
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисмҳои 1, 2. /Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 1999.
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 3. /Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2004.
4. Батянов М.В. Срок действия гражданско – правового договора: Автореф. Дис. ...к. ю. н. /Авторефераты диссертаций. Самара: СамГУ, 2006. С.10.
5. Авилов Г. Е., А.Л. Маковского, С.А. Хохлова и др. /Комментарии к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть вторая под редакцией О.М. Козырь. -Москва., 179с.
6. Гражданское право. Том II. Полутом 2. Для студентов, аспирантов и преподавателей высших юридических учебных заведений.-Москва,1999. - 256с.
7. Носиров Н.Б. Ҳуқуқи граждани. /Маҷмӯаи таълимӣ-методӣ барои низоми кредитии таҳсилот. /Н.Б. Носиров. - Душанбе, 2014.- 240с.
8. Ҳуқуқи граждани. Китоби дарсӣ, қисми 2, - Душанбе, 2007.- 406с.
9. Тальчиков. С.А. // Срок договора простого товарищества. <https://cyberleninka.ru/article/n/srok-dogovora-prostogo-tovarischestva>.
10. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Васоити таълимӣ (зери таҳрири умумии доктори илми ҳуқуқ, профессор Исмоилов Ш.М.- Душанбе, 2007, С.186.

УДК: 32 (575.3)

Сониёва Ш.М.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ПЕШСАФИИ СИЁСӢ

Стратегияҳо метавонанд минтақавӣ, байналмилалӣ, ҷаҳонӣ бошанд. Ғайр аз он, мумкин аст стратегияҳои хусусии байналмилалӣ вучуд дошта бошанд, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни сиёсии маҳаллӣ нигаронида шудаанд. Бо назардошти падидаи стратегияҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ, зарур аст, ки мафҳумҳо, аз қабилӣ стратегия ва тактика дар сатҳи концептуалӣ ва назариявӣ ҷудо карда шаванд. **Калидвожаҳо:** стратегия, ҳадафҳои сиёсӣ, пешсафии ҷаҳонӣ, типологияҳои стратегияҳо.

Сониёва Ш.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА

Стратегии могут быть региональными, международными, глобальными. Кроме того, могут существовать частные международные стратегии, направленные на достижение

конкретных местных политических целей. Учитывая феномен стратегий в международных отношениях и мировой политике, необходимо разделить такие понятия, как стратегия и тактика, на концептуальном и теоретическом уровне.

Ключевые слова: стратегия, политические цели, мировое лидерство, типологии стратегий.

Sonieva Sh.M.

ANALYSIS OF THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF POLITICAL LEADERSHIP

Strategies can be regional, international, global. In addition, there may be private international strategies aimed at achieving specific local political goals. Given the phenomenon of strategies in international relations and world politics, it is necessary to distinguish concepts such as strategy and tactics at the conceptual and theoretical level.

Keywords: strategy, political goals, world leadership, typologies of strategies.

Муҳаққиқ В.И. Гантман тавсифи тактикаи сиёсати хоричиро шарҳ дода, қайд менамояд, ки охири «барои ҳалли вазифаҳои ҳаррӯзаи мушаххаси сиёсати хоричӣ» пешбинӣ шудааст. Он ба тағироти конъюнктуравии байналмилалӣ таъсир мерасонад.

Муаллифони хоричӣ ва баъд аз онҳо, муаллифони Русия, ки ба таҳқиқоти сиёсии байналмилалӣ машғуланд, чун қоида, мафҳумҳои «Стратегияи Бузург» ё «Стратегияи баланд» - ро истифода мебаранд. Бояд қайд кард, ки мафҳуми «стратегияи бузург» ба сиёсатшиносӣ аз илми ҳарбӣ омадааст [1, с.33].

Таърифи «стратегияи бузург», ки муҳаққиқи амрикоӣ Р. Арт пешниҳод кардааст, ба таърифи П.А. Цыганков. Р. Арт қайд мекунад, ки таҳияи стратегияи калон ду интиҳоби калонро дар бар мегирад: муайян кардани ҳадафҳои асосӣ ва интиҳоби воситаҳои зарурӣ барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо. Олими дигари амрикоӣ Ч.М. Коллинз "стратегияи бузург" – ро ҳамчун "илм ва санъати истифодаи унсурҳои қудрати миллӣ дар ҳама ҳолат, бо мақсади ба сатҳи зарурӣ ва дар шакли дилхоҳ таъсир расонидан ба тарафи муқобил тавассути таҳдидҳо, зӯрварӣ, фишори ғайримустақим, дипломатия, маккорӣ ва дигар роҳҳои имконпазир муайян мекунад. барои таъмини манфиатҳо ва ҳадафҳои амнияти миллӣ», Стратегияи калон, агар муваффақ бошад, зарурати зӯрварии рӯи ростро бартараф мекунад. Ғайр аз ин, нақшаҳои вай танҳо бо ба даст овардани ғалаба маҳдуд намешаванд, балки инчунин ба ҳифзи сулҳи пойдор нигаронида шудаанд".

Муҳаққиқи ватанӣ А.В. Радчук бо ишора ба чунин назариётшиносон, ба мисли А.Э. Вандам, Э.Ч. Кингстон-Макклори, Б.Г. Лидделл Гарт, В. Я. Новитский, истилоҳи «стратегияи умумӣ» ё «стратегияи олий» - ро истифода мебаранд. Э.Ч. Кингстон-Макклори ҳадафҳои стратегияи олиро дар сулҳ ва ҷанг муайян мекунад. Дар замони осоишта, ҳадафи асосии стратегияи олий "пешгирӣ аз ҷанг ё ҳимояи манфиатҳои миллӣ бидуни истифодаи ҳарбӣ" мебошад, дар замони ҷанг ҳадафи асосии ҷанг «муайян кардани ҳадафи ҷанг, нақшаҳо ва усулҳои баргузори он» мебошад [2, с.211].

Худи истилоҳи "стратегияи ҷаҳонӣ" барои омӯзиши сиёсии байналмилалӣ дохилӣ беназир нест. Ҳамин тарик, рисолаи доктории муҳаққиқи машҳури рус дар умури байналмилалӣ В.А. Кременюк, ханӯз дар соли 1980 дифоъ карда буд, унвон дошт: «Стратегияи ҷаҳонӣ барои Иёлоти Муттаҳида ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ." Бо вучуди ин, ҳатто имрӯз, муаллифони Русия аксар вақт истилоҳоти "стратегияи сиёсати хоричӣ», «геостратегия» – ро истифода мебаранд.

Барои беҳтар фаҳмидани андозаҳои сиёсии падидаи стратегия, зарур аст, ки ба баррасии таснифоти асосии стратегияҳои байналмилалӣ сиёсӣ ва глобалӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқони гуногун муайян карда шудаанд, муфассалтар истода гузарем.

Дар доираи назарияи муносибатҳои байналмилалӣ дар нимаи дуҷуми асри 20, дар доираи равишҳои гуногуни таҳқиқотӣ шумораи зиёди стратегияҳои сатҳҳои гуногун

концептуалӣ карда шуданд. Инҳо стратегияҳоеро ба мисли "тавозуни стратегияи қудрат», «стратегияи ҳифз» ("стратегияи бозгашт"), "стратегияи чалб", "стратегияи оромиш", "стратегияи шарикӣ", "стратегияи бесарусомонии назоратшаванда", "стратегияи аврупоӣ», "Стратегияи ягонаи муттаҳид", "стратегияи амали ғайримустақим", стратегияи "мудофиаи оқилона" [3, с.218].

Дар доираи назарияи геополитикӣ, алахусус "стратегияи анаконда" ("стратегияи ихота"), «стратегияи дастос», стратегияи "рӯ овардан ба Осие" ва ғайра таҳия шудаанд.

Бояд гуфт, ки стратегияҳое, ки дар давраи муборизаи байни Иёлоти Муттаҳида ва СССР таҳия шудаанд, алахусус «стратегияи ҳабс», "стратегияи бозгашт» аҳамияти худро гум накардаанд.

Дар асоси таҳлили концепсияҳои муҳаққиқони амриқоӣ, типологияи стратегияҳо, ки мавҷудияти стратегияҳои сатҳҳои гуногунро ба назар мегирад, барои таҳқиқоти мо хеле муҳим аст, ки онро муҳаққиқи ватанӣ Е.Я. Баталов пешниҳод кардааст. Аз нуқтаи назари ӯ, ду намуди стратегияҳои глобалӣ мавҷуданд: "стратегия-ҳадафҳо" ва "стратегия-воситаҳо". Дар доираи "стратегия-ҳадаф" Е.Я. Баталов "хатти стратегияи умумичаҳонӣ" - ро муайян мекунад. "Ҳадафҳои стратегия" камтар зуд тағир меёбанд ва онҳо асосӣ мебошанд. Баталов менависад, ки давлат метавонад «ҳадафҳои стратегия» - и худро дар тӯли даҳсолаҳо ва ҳатто барои муддати дарозтар тағир надиҳад. "Стратегия-Воситаҳо" шаклҳои хоси рафтори стратегӣ мебошанд. "Стратегия-воситаҳо" бештар чамъ мешаванд, тағирёбандатаранд.

Ин тезис ба назари мо хеле муҳим менамояд, зеро ба шарофати он имкони ба низом даровардани стратегияҳои глобалӣ возеияти бештар ба даст омадааст. Дар асоси он, масалан, мо гуфта метавонем, ки муаллифоне, ки дар бораи тағирёбии стратегияи ИМА пас аз рӯйдодҳои фоҷиабори 11 сентябри соли 2001 менависанд, маънои стратегияро доранд, аммо стратегия - ҳадафро дар назар надоранд. Дар асоси ин равиш, инчунин имконпазир аст, к стратегияҳои "интервенсионистии чаҳонӣ" ва "изолятсия" ҳамчун "стратегия-васила" муайян карда шаванд.

Э.Я. Баталов қайд мекунад, ки дар тӯли ақсар асри 20, ду принсипи асосии зерин дар маркази стратегия ва ҳадафи глобалии Иёлоти Муттаҳида қарор доштанд. Аввалан, «пешгирии пайдоиши рақиб (алахусус дар равишҳои наздик ба Иёлоти Муттаҳида), ки онҳоро онҳо метавонанд ҳамчун таҳдиди воқеӣ ба амният ва манфиатҳои худ пиндоранд." Дуввум, «рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодии кишварҳои чаҳон, рафъи монеаҳо - иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ки ба густариши глобалии нуфузи ИМА ва таҳкими мавқеи он дар чаҳон ҳалал мерасонанд" [4, с.97].

Стратегияҳои гуногуни изолятсионӣ "стратегияи мувозинати баробарӣ" ва «стратегияи баробарӣ» мебошанд.

Стратегияи мувозинати баробарӣ сиёсати нигоҳ доштани тавазуни динамикии байни марказҳои асосии сиёсати чаҳонро пешбинӣ мекунад. Стратегияи баробарии наздикӣ ба самти мутавозин нисбати «марказҳои қудрат» - и асосии байналмилалӣ, ки дар доираи он муқовимат ё вобастагии якҷониба ба ҳеҷ кадоми онҳо истисно карда мешавад, амал мекунад. Дар тавсифи муҳаққиқи рус А.А. Игнатов, стратегияи шабеҳ аз тамарқуз ба ҳамкориҳои хеле наздик бо марказҳои калидии чаҳонии қудрат иборат хоҳад буд. Дар айни замон, дастгирии ин марказҳо бояд ба дараҷае моддӣ бошад, ки дар сурати гум шудан, қобилияти роҳбарии марказҳои дахлдор ба таври худкор зери шубҳа гузошта шавад.

Бояд қайд кард, ки стратегияи изолятизм (ва ҳатто шаклҳои сабуқтари он, ба монанди стратегияҳои баробарӣ ва баробарӣ), инчунин стратегияи глобализм (дар вариантҳои гуногуни он) дар сиёсати воқеӣ омехта карда мешаванд. Аз ҷумла, муҳаққиқи ватанӣ С.В. Картунов "стратегияи иштироқи интихобӣ" – ро концептуалӣ мекунад ва қайд мекунад, ки ин стратегия «муқоисаи хушронаи ҳадафҳо ва воситаҳо» дар бар мегирад.

Давлат ё иттиҳодияи байналмилалӣ, ки стратегияи сиёсии байналмилалиро татбиқ мекунад, метавонад танҳо ба манбаҳои худ ва имкониятҳои асбобии таъсир таъя карда

амал кунад ё метавонад барои ташкили этилофҳои стратегӣ ва ё муваққатӣ саъй кунад. Дар асоси ин тафриқа, муҳаққиқон стратегияҳои яктарафа (стратегияи яктарафа) ва стратегияҳои бисёрҷонибаро (стратегияи бисёрҷониба) фарқ мекунад [5, с.272].

Тавре ки муҳаққиқ Э.Я. Баталов, стратегияи яктарафа безътиной ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиро пешбинӣ мекунад ва бо зарбаи пешгирикунанда ба интиқолдиҳандагони таҳдидҳои эҳтимоли бидуни машварати пешакӣ бо дигар ғаёлоли байналмилалӣ тавсиф мешавад. Стратегияи бисёрҷониба, баръакс, риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, машваратҳои пешакӣ бо дигар субъектҳои байналмилалӣ ва қабули қарори муайяни дастаҷамъиро дар бораи амалҳои муштарак пешбинӣ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Вандам А.Е. Геополитика и геостратегия. М.: Кучково поле, 2002. Стр. 33
2. Новицкий В.Я. Высшая стратегия. – СПб.: Типография Морского Министерства в Главном Адмиралтействе. Стр.211
3. Кингстон-Макклори Э.Дж. Глобальная стратегия. М.: Военное издательство МО СССР, 1959. Стр. 218
4. Кондратов А.И. Концептуальная модель внешнеполитической деятельности государства в теории международных отношений // Дисс. д.полит.н. – М., 2012. Стр. 97
5. Цыганков П.А. О содержании термина «международный актор»: вклад социологии // Пространство и время в мировой политике и международных отношениях: материалы 4 Конвента РАМИ. - 2007. - Т.1. стр. 272

УДК 304.4

Абдулов А., Бобохочаева Г.Д.

САБАБҲОИ РАФТОРҲОИ НОҶОИ ҶАВОНОН ВА РОҶҲОИ ПЕШГИРИИ ОНҲО

Дар ин мақола муаллифон мафҳум, моҳият ва аҳамияти рафтори девиантӣ, ташаккул ва оқибатҳои онҳоро дар байни ҷавонони ҷумҳурӣ баррасӣ мекунад. Ба идоракунии ва назорати иҷтимоии рафтори ҷавонон аз ҷониби ҷомеа диққати махсус дода мешавад ва онҳо як қатор тавсияҳои худро оид ба пешгирӣ ва сарқубии онҳо пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: девиантӣ, сепаратистӣ, доғӣ, исёнгар, аномия, реалист, конформист, гурӯҳи иҷтимоӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, арзишҳои иҷтимоӣ ва ғ.

Абдулов А., Бобоходжаева Г.Д.

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЁЖИ: ПРИЧИНЫ И СПОСОБЫ ИХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ

В данной статье авторы рассматривают понятие, сущность и актуальность девиантного поведения, их образования и последствия среди молодёжи республики. Особое внимание обращается управлению и социального контроля поведения молодёжи со стороны общества, и предлагают ряд своих рекомендации по их предупреждению и пресечения.

Ключевые слова: девиант, сепаратист, стигма, мятежник, аномия, реалист, конформист, социальная группа, социальные нормы, социальные ценности и т. д.

Abdulov A., Bobochojaeva G. D.

DEVIANT BEHAVIOR OF YOUTH: CAUSES AND WAYS TO PREVENT THEIR

This article discusses the problem of the deviant vision of the Tajik youth in the modern world, the causes, consequences and ways to solve this problem. Most attention are given to modern theories of the deviant behavior and its types, the particularities of the problem of rebellion and rioter, factors and causal entry of the Tajik youth into its ranks. The authors try to uncover some of the factors of rioter and its consequence for the Tajik society and the world community.

Keywords: deviant, separatist, revolution, stigma, rebel, anomie, realist, conformist, social group, social norms, social values, etc.

Давлати тозабунёди тоҷик, баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар вазъияти бӯхрони ниҳоят шадид қарор дошт ва бо барқарор шудани сулҳу ваҳдати миллӣ, талошҳои зиёд чихати амалӣ намудани меъёрҳои арзишҳои нави иҷтимоӣ ба миён омад ва хурсандона то ба имрӯз, дар ин ҷодда дастовардҳои ҷашмрас пайдо гардиданд. Махсусан, ҷаъолияти шабонарӯзии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таълиму тарбияи наврасону ҷавонон қобили зикр аст [3]. Вале, барои пурра таъмин намудани талаботу дархостҳои ҷавонон солҳои зиёд ва заҳматҳои тӯлонӣ зарур аст. Ин омили воқеии вақтро ба инобат нагирифтаю сарфаҳм нарафта, қисме аз ҷавонон саросема барои тез ба мақсад расидан ба қачрафторӣҳои гуногунҷабҳа даст мезананд. Бади қор дар он аст, ки баъзе ашхосу қувваҳои дохилию берунии бадбини ҷомеа аз ин саросемагӣ ва содабовариву гумроҳии ҷавонон суистифода менамоянд. Оид ба ин масъалаҳои доғи рӯз, дар мақолаи мазкур фикру ақидаи худро иброз карданӣ.

Зиндагии одамон, аз ҷумла ҷавонон дар ҳама давру замон чунин таҳрезӣ шудааст, ки рафтору амали онҳо пурра ба хоҳиши худи онҳо вобаста набуда, дар доираи қоидаҳои аз ҷониби аъзоёни ҷомеа мақбулгаштаю муайянгардида, яъне бо иборати илмӣ арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ сурат мегардад. Сотсиологӣ машҳури Амриқой П.Сорокин дуруст иброз намудааст, ки “арзишҳои иҷтимоӣ зербинои ҳамгуна фарҳангҳост” [1]. Агар инсон арзишҳои иҷтимоӣ, урфу одатҳои мавҷудбударо риоя накунад, маданият дар ӯ паст аст.

Арзишҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ ин шохроҳи асосии қабулгардидаи тамоми аъзоёни ҷомеа мебошад, ки берун рафтани ва ё берун баромадан аз ин шохроҳ ба қачрафторӣҳои иҷтимоӣ шахс сабаб мегардад. Аз таҳлили арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ бар меояд, ки “берун рафтани аз арзишҳои меъёрҳои иҷтимоӣ, ки аз тарафи ҷомеа пазируфта шуданд, содир кардани гуноҳ дар рафторӣ сиёсӣ, оилавӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва амсоли ин қачрафторӣҳои иҷтимоӣ номида мешавад” [2].

Имрӯз дар байни ҷавонони мо ду намуди қачрафторӣ бештар маъмул аст. Якум, аз арзишҳои меъёрҳои иҷтимоӣ қабулгардида бешууронаю қӯдақона берун баромадан, дур рафтани, ки на чандон қачрафторӣҳои вазнин мебошанд ва дуюм, рафторҳое, ки боиси ҷурм, гуноҳ, рафторӣ ноҷо, рафторӣ хилофи қонун, рафторӣ зидди тартиботи ҷамъиятӣ мегардад, ки оқибати онҳо барои ҷамъият ҳафноқанд.

Боиси фаҳр аст, ки дар кишвари мо дар байни ҷавонон қачрафторӣҳои вазнин кам дида мешаванд. Ин, албата бо талошу заҳматҳои роҳбарияти давлат, сохторҳои давлатии масъули қор бо ҷавонон, падару модарон, ҳайати омӯзгорони мактабҳои миёна ва ҳайати профессорону омӯзгорони макотиби олии ҷумҳурий ба даст омадааст.

Бузургони мо ҷавониро ба ситорае шабоҳат додаанд, ки як маротиба дар осмони умри инсон тулуъ мекунад. Давраи ҷавонӣ, давраи оғози сабзиши ниҳолҳои қӯчаке ба ҳисоб меравад, ки бо сабзидани ин ниҳолҳо ояндаи кишвар сарсабзу хуррам мегардад. Ягона роҳе, ки ҷавонон ҳамчун мутахассиси касбӣ давлату миллатро пеш мебаранд, ин донишу малакаи

хуби онҳост. Ин нуқтаи муҳимро ба инобат гирифта, роҳбарияти кишвар бо мақсади рушду камолоти ҳамаҷонибаи ҷавонон барои онҳо то андозае шароити мусоид фароҳам овардааст. Танҳо барои ҷавонон зарур аст, ки дониш омӯзанд, барои дар ҷомеа пайдо намудани мавқеи сазовори худ кӯшиш намоянд, бо меҳнати ҳалол фанҳои таълимиро аз худ намуда, ба ватану миллат содиқ бошанд, дар рушду нумӯъ ва ободии диёри хеш – Тоҷикистон саҳм гузоранд.

Аксарияти ҷавонон, гуфтаҳои болоро бечуну чаро иҷро мекунанд ва намунаи ибратанд. Вале, ҷавононе низ ҳастанд, ки арзишҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣро пурра риоя накарда, боиси костагии ҷомеа мешаванд, бо гуфтору рафторҳои ноҷои худ сабаби безобитагии волидайнӣ худ, омӯзгорон ва роҳбарияти сохторҳои гуногуни давлатию ҷамъиятии кишвар мегарданд.

Дар мақолаи мазкур, муаллифон хоҳанд баъзе рафторҳои ноҷои ҷавоно, сабаб ва сарчашмаҳои ба вучуд омадани онҳо ва роҳҳои пешгириашонро, нишон диҳанд. Чи тавре гуфтем, аксарияти ҷавонон хоҳишу ҳаваси хондан доранд, аз интиҳоби касбҳои худ розиянд, бо дилгармӣ дар донишгоҳҳо меҳонанд, дархосту талаботи аҳли ҷомеаро иҷро мекунанд, вале ҷавононе низ ҳаст, ки бошууроноаю бешууроно доимо майли качрафторҳои ғайриқонунӣ доранд. Рафторҳои ноҷои онҳо дар кӯчаю ҷойҳои ҷамъиятӣ, ки гурӯҳҳои зиёди одамон мавҷуд аст, бештар дида мешавад. Дар ин ҳолат, албата ба нафарҳое, ки дар он ҷо хузур доранд нооромию беҳаловатӣ бунёд мекунанд.

Ба ақидаи муаллифон, сабабҳои чунин рафтору кирдори баъзе ҷавонон ин кофӣ набудани таъсири тарбия дар оила, дар макотиби гуногуне, ки онҳо машғули таълиманд, дар сохторҳои гуногуни давлатию ғайри давлатие, ки онҳо ба кор машғуланд мебошад. Дар байни онҳо ҷавононе ҳаст, ки ҳазлу шухиро дӯст медоранд, қисми дигараш на ба хондан, балки бештар ба варзиш, сурудхонӣ ҳазлгӯй ва амсоли ин, ҳавас доранд, вале касе ба онҳо тавачҷӯх надорад.

Илова бар ин, баъзе ноадолатиҳою нобаробариҳои иҷтимоӣ, сабаби гуфтору рафторҳои ноҷои ҷавонон мегарданд. Баъзеи онҳо бо шароити хуби таълиму кор таъминанд, вале баъзеҳо аз ин корҳо маҳруманд. Ин маҳрумият ба ҳолати рӯҳии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Ҳама ҷавононро албата баробар қардан ғайри имкон аст, вале тавачҷӯҳи дигарон ба ҷавонони шароити вазнини зиндагидошта, ёрӣ ба онҳо, ҷалб намудани онҳо ба корҳои ғоиданок, онҳоро метавонад рӯҳбаланд созад, ҳавасманд гардонад, худро бесоҳиб ҳис накунанд, боварӣ пайдо кунанд, ки касбияти баланд ва маҳорату қобилиятро давлат аз ҷавонони сарватманду бойи камсавод боло меҳисобад.

Дар симои баъзе ҷавонон ҳолатеро дидан мумкин аст, ки мавқеи конформистиро қабул кардаанд ва мавқеи хоси худро надоранд, бетарафию бепринсипӣ зоҳир менамоянд, ба ҳаргуна чеҳрае, ки каму беш қудрат дорад, кӯркӯрона пайравӣ менамоянд, зери таъсири афкори онҳо монда, ақидаи онҳоро дуруст меҳисобанд. Конформистҳои иҷтимоӣ - ин фард ё аъзои ҷомеа мебошад, ки новобаста ба дидгоҳ, пиндор, дониш, зери таъсири афкори аксари аъзоёни гурӯҳ монда, тамоми ақидаҳои онҳоро дуруст меҳисобад [4]. Ба маънии дигар конформист – ин инсонест, ки одати безътирозӣ дошта, ба ҳама итоат менамояд. Чунин нафарон мулоҳизаи шахсӣ, эътиқодӣ шахсӣ ва «Ман»-и худро надоранд. Конформист – ин навъи мутобиқаштаи иҷтимоист. Баъзе ҷавонон тақлидкоранд, аз дигарон ибрат мегиранд ва худ онро такрор менамоянд. Ақидае дар майнаи баъзеи онҳо ҷой гирифтааст, ки гуё барои бо роҳи дуруст хондану савод гирифтани зарурат нест.

Бояд таъкид кард, ки ҳар як рафтори ғайримӯқаррарӣ ба хусус качрафторӣ ба омилҳои зиёд вобаста аст. Омилҳои аввали качрафтории ҷавононро дар оилаҳо бояд ҳисоб кард, зеро аксарияти волидайн вазифаашонро дар назди фарзанд танҳо дар хурондану пушондан дида, ба тарбияи ахлоқии фарзанд, тарзи таҳсили ӯ эътибор намедиҳанд. Агар дар мактабҳои олии омӯзгорон аз донишҷӯён донишу ахлоқ талаб намоянд, дар хонаю кӯча бошад на ҳама волидайн ба ин эътибор медиҳанд. Дар натиҷа, мактабу оила алоқамандии заруриро аз даст медиҳанд. Агар талаботи дар мактаб буда, дар оилаҳо низ идома меёфт, онгоҳ таъсири таълиму тарбия дар тарбияи солими ҷавон нақши бештар мебозид.

Дигар омили бисёр бад ин ба воситаи макотиби олий падару модар фарзанди худро аз хизмати ҳарбӣ гурезондан аст, ки ин алақай нишонаи қачрафторӣ мебошад. Фаромуш кардааст, ки худааш дар хизмати ҳарбӣ обу тоб ёфта, ба шахсияти солим табдил ёфтааст. Хизмати ҳарбӣ дар қадом шакле набошад барои ҷавонмард шудан ёрӣ мерасонад ва ба ӯ имконият медиҳад, ки давраи ҷавониро беҳтару сабуктар гузаронад.

Омили дигар аз он иборат аст, ки волидайн ба қобилияти фарзанд, дараҷаи инкишофи зеҳнии ӯ эътибор надода, ба ҳар роҳ ӯро ба макотиби олий дохил менамояд. Баъзе донишҷӯён изҳор менамоянд, ки фанҳои хондашонро намефаҳманд, вале барои ба хизмати ҳарбӣ нарафтани ва муқобили хоҳиши падару модар набаромадан, ба донишгоҳ дохил шуданд. Яъне баъзе донишҷӯён хондан намехоҳанд, вале волидайн онҳоро ба хондан маҷбур мекунанд, ки ин зидди қобилияту хоҳиши онҳо мебошад. Беҳтар мешуд, ки агар волидайн хоҳиш ва махсусан қобилияти фарзандашонро ба инобат гирифта, мутобиқи он рафтор намоянд. Мумкин барои баъзе ҷавонон дар макотиби олий дохил шудан ва вақтро беҳуда гузаронидан зарурат набошад. Дар зиндагӣ, мисолҳои зиёданд, ки ҷавон мактаби олиро тамом кардаст, вале қобилияти дар ихтисосаш кор карданро надорад ё ин ки ба кор таъмин нашудааст. Дигар касб надорад, ки ба он машғул шавад, бинобар ин ё ба Россия меравад ва ё дар кӯча бекор мегардад. Хуб мешуд, ки падару модар ба чунин ҷавонон баъд аз хатми синфи 9 қасбери омӯзонанд, то ки онҳо зиндагӣро пеш бурда тавонанд. Дар кишварҳои хориҷ ҳамин хусусияти ҷавон ба инобат гирифта мешавад.

Омили бисёр муҳими баъзе рафторҳои ноҷои ҷавонон, аз он иборат аст, ки падару модари ҷавонони солҳои таваллуди 1992 то тахминан 2005 дар шароити вазнини ҷангӣ ва бесарусомонӣ қору фаълият доштанд. Бевосита, ҳамин эҳсосоти бади рӯҳии онҳо ба таваллуду рафтори минбаъдаи фарзанд таъсири манфии худро гузоштааст, рӯҳан баъзе ҷавонон носолимаанд. Аҳамият дода бошед, баъзе ҷавононро барои рафторҳои бадаш агар сарзаниш кардани шавед, вай механдад. Яъне имунитети таъсири суҳанҳои танкиди ро надоранд.

Ба маврид аст гуем, ки рафторҳои ноҷои баъзе ҷавонон ислоҳшаванда аст дар ҳолате, ки агар фаъолияти яқҷояи падару модар, омӯзгорон ва дигар аҳли ҷомеа, боз ҳам ҷонок гардад. Яъне, тарзу усули ташкили назорати иҷтимоӣ аз ҳама роҳи дурусти пешгирии рафторҳои ноҷои ҷавонон ба шумор меравад. Воситаи муҳими назорати иҷтимоӣ, ин қонун намудани дархосту манфиатҳои гуногуни ҷавонон ба шумор меравад. Аз ҷумла, ҳамаҷуз чалб намудани онҳо ба намудҳои гуногуни варзиш ба монанди сексияҳои гуногуни варзишӣ (гуштингирӣ, волейбол, футбол, таэквандо, каратэ, бокс, шахмот, шашка ва ғ.), чалб намудани онҳо ба дастаҳои гуногуни маданӣ оммавӣ, ба монанди дастаҳои рақсу суруд, маҳфили зарифон (КВН) ва ғ. Ҳатман ин чорабиниҳо дар шакли мусобиқаҳои дохилию берунӣ бо чалби падару модарон ва ҳавасмандкунонӣ бояд сурат гиранд. Яъне мусобиқа ба монанди мубориза барои обу рӯи ҷавон бояд ташкил карда шавад ва дар телевизион намоиш дода шавад. Имрӯз ҷавонро бештар рекламаи ӯ ва ҳавасмандии пулӣ фаъол мегардонад.

Дигар масъалаи муҳиме, ки ба он бояд тавачҷӯх дода шавад ин масъалаи равонии ҷавонон аст. Мунтазам бояд ба ҷавон фаҳмонда шавад, ки агар ӯ рафтори ноҷои худро қат накунад, онро давом диҳад, пас на танҳо низои байни ӯ, падару модари ӯ ва аҳли ҷомеа, балки низои дохилии ҷавон сурат мегирад. Яъне, ҷавон дар ҳолати риоя накардани талаботи қабулгардидаи аҳли ҷомеа, ба худ ва аҳли оилаи хеш мушкилиҳои зиёд пеш меорад. Аз ин бармеояд, ки рафтори ноҷо, ин рафтори мочароангез аст ва дар ҳолати пешгирии ва ё ҳал нашудани он, дар бисёр ҳолатҳо бо стресси яқвақта ва ё доимии донишҷӯ анҷом меёбад. Ин се рафтори донишҷӯ бо ядигар алоқамандии ҷудонашаванда доранд. Онҳо давоми ядигаранд. Оқибати стресс агар доимӣ бошад бо маризии руҳии ӯ ё даст задан ба гуноҳи вазнин анҷом меёбад.

Нишонаҳои нофороми стресс дар шакли оташинию эҳсосоти баланд, набудани имконияти худро бадаст гирифтани, эҳсоси ҳастагии бесабобу номаълум ва ғайра сурат гирифта, яқҷора тез ошкор мегарданд ва бо нигоҳи оддӣ дида мешаванд. Фикрҳои бад

ба сар зада медароянд, дар мағзи сар тоб хурда, аз даҳон суханҳои қабех пош мехуранд. Андаке мемонад, ки ҷавон ба касалии вазнин дучор гардад.

Бори дигар, зарур аст таъкид намоям, ки ҳолати стресси худ ба худ хатарнок нест, дар он ҳолат хатарнок мегардад, ки метавонад маҷмуи бемориҳои барои ҷавон вазнинро ба вучуд оварад, яъне ба дистресс – ба лоғаршавию бемадорӣ расонад. Стресс ба пастшавии қобилияти таълимию кории ҷавон сабаб мешавад, ғаёлии ҳаётию эҷодии ӯро заиф месозад, бедорхобӣ мекашад.

Дар пайдо шудани стресс, пеш аз ҳама муносибатҳои кории аҳли ҷомеа ва ҷавон эҳсос мегардад. Аз ин лиҳоз, ба мақсади огоҳонидану пешгирии намудани стрессҳо, психологияи идоракунии муосир ба ду самт тавачӯх зоҳир менамояд. Самти нахуст, нисбати аҳли ҷомеа, ки ба ӯҳдаи онҳо, паст намудани сатҳи ҳолатҳои стрессӣ дар байни ҷавонон гузошта шудааст ва самти дуюм, нисбати ҷавонон, ки бояд худро аз стрессҳо ҳифз кунанд, аз рафторҳои ноҷою низоъҳо худдорӣ кунанд, ба ӯҳдадорихои вазифавии худ содик бошанд ва барои дигарон, дар мадди аввал барои аҳли ҷомеа манбаи пайдо шудани стресс нагарданд.

Дар охир бояд таъкид намуд, ки ин чанд сухани иброз гардида, албата тамоми маълумотҳои заруриро дар бораи дарки пурраи ин масъалаҳои беҳад муҳиму мураккаби ҳаётии ҷавонон, пешниҳод карда наметавонад. Ин масъалаҳо тадқиқоти фундаменталии сотсиологиро психологиро талаб мекунанд. Вале, ҳамчун маълумот ва насиҳат барои пешгирии рафторҳои ноҷои ҷавонон, метавонад то андозае хизмат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Sorikin P.A. Social and Cultural Dynamics. N.Y., 1937. Vol. 1. P.67.
2. Кори иҷтимоӣ. Фарҳанги мухтасари энциклопедияи кори иҷтимоӣ. Душанбе, 2010.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”: http://base.mmk.tj/view_sanadho.
4. Шарипов И. У., Гулаҳмадов Ш. Конформизм ва омилҳои пайдоиши ахлоқи конформистӣ дар байни ҷавонони тоҷик //Илм ва ҷомеа. Маҷаллаи академии илмию оммавӣ. № 2(6). 2017.

УДК.343.34

Зоҳидова М.М., Қудратов Н.А.

ТЕРРОРИЗМИ СИЁСӢ: МАФҲУМ ВА ВИЖАГИҲО

Дар мақолаи мазкур мафҳуми терроризми сиёсӣ дода шуда, ҳамчунин ба моҳият ва мазмуни таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун терроризми сиёсӣ равшанӣ андохта шудааст. Вижагиҳои терроризми сиёсӣ, инкишофи қонунгузорию тоҷикистон дар самти мубориза бо терроризми сиёсӣ таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: терроризм; терроризми сиёсӣ; арбоби давлатӣ; таҷовуз; индекси (нишондиҳандаи) терроризм; воситаи сиёсӣ.

Зохидова М.М., Кудратов Н.А.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТЕРРОРИЗМ: ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ

В статье рассмотрено понятие политического терроризма, и раскрыто сущность и содержание посягательства на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политического терроризма. Проанализированы особенности политического терроризма, развитие законодательства Таджикистана в области противодействия политического терроризма.

Ключевые слова: терроризм; политический терроризм; государственный деятель; насилие; индекс терроризма; политический инструмент.

Zohidova M.M., Kudratov N.A.

POLITICAL TERRORISM: CONCEPT AND INDEPENDENCE

The article considers the concept of political terrorism, and reveals the essence and content of the visit to the life of a public figure of the Republic of Tajikistan as political terrorism. The specifics of political terrorism are analyzed, the development of the legislation of Tajikistan in the field of countering political terrorism.

Keywords: terrorism; political terrorism; public figure; violence; terrorism index; political instrument.

Пошхӯриии Империяи Шӯравӣ дар охири асри гузашта, на танҳо ба парокандагии давлати абарқудрат, балки ба вайрон гардинаи як системаи мукаммали беҳатарӣ дар шашаки (6/1) сайёра овард. Дар заминаи аз байн рафтани Иттифоқи Шӯравӣ, кишварҳои соҳибистиклолу мустақил пайдо шуданд, ки онҳо ба ивази системаи мукаммали қонунгузорӣ ба тағйироти ҷиддӣ, рӯҳафтадагии ҳуқуқӣ, зиддиятҳои сиёсӣ ва талоши ҳокимият гирифтӣ гардиданд. Аз ин раванди сиёсӣ ва таърихӣ, Тоҷикистони тозабунёдниз низ берун намонд ва бо соҳибистиклол гардидани худ ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Ихтилофи андешаҳо дар масоили гуногун ба зиддиятҳои мусаллаҳона табдил ёфта, маҳз ҳамин вазъӣ ба миёномада боиси дар ҷумҳурӣ пайдо шудан ва ташаккули гурӯҳҳои террористӣ экстремистӣ гардид. Бо истифода аз гурӯҳҳои террористӣ роҳбарони тарафҳои муқобил зидди рақибони сиёсии худ мубориза мебарданд, дар мавридҳои алоҳида ба ҷисман нобуд кардани онҳо даст мезаданд ва бо ин роҳ на танҳо рақибон ва муқобилони хеш, балки аҳолии осоишта ба ваҳму таҳлука меандохтанд. Дар баробари фаълони сиёсӣ, инчунин ходимони давлатӣ, шахсиятҳои соҳибэҳтирому боэътиборӣ давлатӣ ва ҷамъиятӣ, зиёиён, қорамандони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг ва намоёндагони ташкилотҳои байналхалқӣ қурбонии нав ба нав гурӯҳҳои террористӣ мегардиданд, ки ин амалҳо боиси хавотириву таҳлукаи асосноки аҳолии ҷумҳурӣ ба тақдирӣ ояндаи худ ва давлату миллат гардида буд. Бинобар ин, роҳбарияти сиёсии мамлакат роҳи пешгирии амалҳои террористӣ ва экстремистиро дар мамлакат дар ошти миллӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаи тоҷикон дид ва тавонист, дар муддати кӯтоҳтарин ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳуриамон хотима бахшад, ки ин ба қариб бо пуррагӣ аз байн рафтани содиршавии актҳои террористӣ дар мамлакат овард. Ва ин боиси шукронаи пеш аз ҳама қорамандони мақомоти ҳифзӣ ҳуқуқ аст. Зеро аз рӯи моҳияти худ ҳам терроризм ва ҳам экстремизм яке аз ҷиноятҳои хавфноктарини ҷомеаи ҷаҳони муосир буда, онҳо на танҳо характери миллӣ, балки байналхалқӣ доранд.

16 ноябри с. 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» қабул гардид, ки он асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкили мубориза ба зидди терроризмро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Тибқи Қонуни мазкур «терроризм – зўрварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбати шахсони воқеӣ, маҷбур кардан ё таҳдиди истифодаи он нисбати шахсони ҳуқуқӣ, ҳамчунин нобуд сохтани (зарар расонидан) ё таҳдиди нобуд сохтани (зарар расонидан) амвол ё дигар объектҳои моддии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки боиси хавфи ҳалокати одамон, расонидани зарари басо ҷиддӣ ба амвол ё ба миён омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, ки бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарори барои террористон мақбул ё қаноатбахш намудани манфиатҳои ғайриҳуқуқии амволӣ ва (ё) дигар манфиати онҳо, инчунин таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ бо мақсади қатъ гардидани фаъолияти давлатӣ ё дигар фаъолияти сиёсӣ ё содир намудани ҷунин кирдор бинобар интиқом барои ҷунин фаъолият, инчунин сӯиқасд ба ҳаёт, расонидани зарари ҷисмонӣ ба ходими давлатӣ ё ҷамъиятӣ ё намояндаи ҳукумат вобаста ба фаъолияти давлатӣ ё ҷамъиятии онҳо, бо мақсади ноором сохтани вазъият ё расонидани таъсир ҷиҳати қабули қарор аз тарафи мақомоти давлатӣ ё монеъ шудан ба фаъолияти сиёсӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин ҳамла ба намояндаи давлати хориҷӣ ё қорманди ташкилоти байналхалқии таҳти ҷимояи байналхалқӣ қарордошта ё аъзои оилаи бо ӯ истиқоматкунанда, инчунин ба биноҳои хизматӣ ё истиқоматӣ ё воситаи нақлиёти ашхосе, ки таҳти ҷимояи байналхалқӣ қарор доранд, агар ин ҳаракатҳо бо мақсади барангехтани ҷанг ё мураккаб сохтани муносибатҳои байналхалқӣ содир шуда бошанд, мебошад» [1].

Қонуни мазкур ҳамчун амали террористӣ бевосита содир намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти террористиро дар шакли тарқиш, оташзанӣ, истифода ё таҳдиди ядрой, моддаҳои радиактивӣ, биологӣ, токсикӣ, захрнокӣ саҳттаъсир, захролуд, нобуд сохтан, зарар расонидан ё забт кардани воситаҳои нақлиёт ва дигар объектҳо; сӯиқасд ба ҳаёти ходими давлатӣ, ҷамъиятӣ, намояндаи миллӣ, этникӣ, динӣ ё дигар гурӯҳҳои аҳоли; гаравгонгирӣ, дуздии одам; ба вучуд овардани хатарии расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи шахсони доираи номуайян тавассути ташкили шароит барои садама ва фалокатҳои дорои хусусиятҳои техногенӣ ё таҳдиди воқеии ташкили ҷунин хатар; паҳн намудани таҳдид дар ҳар гуна шакл тавассути ҳар гуна воситаҳо; содир намудани дигар амалҳои, ки боиси хавфи ҳалокати одамонро доранд; расонидани зарари басо ҷиддӣ ба амвол ё ба вучуд овардани дигар оқибатҳои барои ҷамъият вазнинро ҳисоб намудааст [2].

Ҳамчунин, Қонуни мазкур ба сифати ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ дошта, ҷиноятҳои дар моддаҳои 179 (терроризм), 180 (ғасби гаравгон), 182 (ғасби бино, иншоот, воситаҳои иттилоот ва алоқа), 185(ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ), 187 (ташкили иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷинотӣ), 310 (таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва 402 (ҳамла ба ашхос ва муассисаҳои таҳти ҷимояи байналмилалӣ қарордошта) КҶ ҚТ пешбинишударо ҳисобидеаст. Инчунин, ҳамин Қонун муқаррар кардааст, ки ба ҷиноятҳои дорои хусусиятҳои террористӣ дошта, мумкин аст дигар ҷиноятҳои, ки КҶ ҚТ пешбинӣ намудааст, дар ҳолати бо мақсади террористӣ содир намудани онҳо дохил карда шаванд.

Терроризм – кирдоре ва ё таҳдид ба иҷрои кирдоре, ки дорои хавфи оммавӣ буда, ба таври ошкоро ва дурушт содир мешавад ва барои ба тарсу таҳлука овардани аҳоли, ё қисме аз он равона шуда, бо ҳамин роҳ бо таври бевосита ё бавосита қабул намудани қарор, ҳамчунин даст кашидан аз қарори қабулшуда, ки ба манфиати террористон, ҷонибдорон ва ҳаммаслакони он аст ба давлат, мақомотҳои он, ташкилотҳои байналхалқӣ, шахсони алоҳида, мансабдорони дараҷаи олӣ ва маҳаллӣ, инчунин шахсони ҳуқуқӣ фишор оварда мешавад.

Боиси тазаққур аст, ки бори аввал бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» моддаи 179¹ таҳти номгуӣ «Қалб кардан барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти террористӣ дошта ё мусоидати дигар барои содир намудани онҳо» ворид карда, ҷиноятҳои дар моддаҳои 179 (терроризм), 181 (ғасби гаравгон), 184 (ғайриқонунӣ ҳай карда

бурдан ё ғасби киштии ҳавой, обӣ ё қаторай роҳи оҳан), 185 (ташкили воҳидҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ), 310 (таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё чамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва 402 (ҳамла ба ашхос ва муассисаҳои тахти ҳимояи байналмилалӣ қарор дошта) КҶ ҚТ пешбинӣ шуда ҷинойтҳои хусусияти террористӣ дошта ҳисоб карда шуданд. Ҳамзамон, бар хилофи муқаррароти моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» аз номгӯи ҷинойтҳои хусусияти террористӣ дошта, ҷинойтҳои дар моддаҳои 180 (иттилооти баръало бардурӯғ оид ба кирдори террористӣ), 182 (ғасби бино, иншоот воситаҳои иттилоот ва алоқа) ва 187 (ташкили иттиҳоди ҷинойтӣ (ташкилоти ҷинойтӣ) КҶ ҚТ пешбинишуда бароварда шуда, ба ивази онҳо ҷинойти дар моддаи 184 (ғайриқонуни ҳай карда бурдан ё ғасби киштии ҳавой, обӣ ё қаторай роҳи оҳан) КҶ ҚТ пешбинишуда, ҷинойти хусусияти террористӣ дошта ҳисобида шудааст. Дар натиҷа, дар байни ду қонуни ҷумҳурӣ, ки бар зидди терроризм равона карда шудаанд, тавофут ба миён омадааст, ки онро бояд бо роҳи ворид намудани тағйирот ба яке аз онҳо дар мӯҳлати кӯтоҳтарин бартараф намуд. Зеро, муҳолифати ба миён омада, дар мавридҳои алоҳида боиси нофаҳмиҳо хоҳад гардид, ки ин ба манфиати мубориза бар зидди терроризм намебошад [3, с. 56].

Терроризм ва инчунин як қатор омилҳои, ки ҷинойти террористиро ба вучуд меоранд, яке аз таҳдидҳои асосӣ ба амнияти миллии Тоҷикистон номида шудааст. Тибқи рейтингҳои байналмилалӣ, Тоҷикистон давлати дорой сатҳи баланди терроризм доништа мешавад.

Рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2016 [4, с. 124].

№	Рейтинг	Мамлакат	Индекс
1.	1	Ироқ	9.96
2.	2	Афғонистон	9.444
3.	3	Нигерия	9.314
4.	4	Покистон	8.613
5.	5	Сирия	8.587
6.	11	Украина	7.132
7.	30	Россия	5.43
8.	56	Тоҷикистон	3.086
9.	84	Қирғизистон	1.445
10.	86	Беларусия	1.357

Рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2017 [5, с. 125].

№	Рейтинг	Страна	Индекс
1.	1	Ироқ	10.0
2.	2	Афғонистон	9.44
3.	3	Нигерия	9.01
4.	4	Сирия	8.62
5.	5	Покистон	8.40
6.	17	Украина	6.56
7.	33	Россия	5.33
8.	67	Қазоқистон	2.95
9.	72	Тоҷикистон	2.43
10.	75	Арманистон	2.37

Дар соли 2020, вебсайти Vision of Humanity (аз ҷониби Институти иқтисодиёт ва сулҳ нашр шудааст) рейтингҳои солони кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм (Global

Terrorism Index)–ро дар соли 2019 интишор намуд. Тибқи ин рейтинг Тоҷикистон чойи 50–умро ишғол мекунад ва ин ташвишовар аст.

Рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи сатҳи терроризм дар соли 2019 [6]

№	Рейтинг	Страна	Индекс
1.	1	Афғонистон	9.603
2.	2	Ироқ	9.241
3.	3	Нигерия	8.597
4.	4	Сирия	8.006
5.	5	Покистон	7.889
6.	24	Украина	5.547
7.	37	Россия	4.9
8.	50	Тоҷикистон	3.947
9.	85	Қазоқистон	1.566
10.	87	Қирғизистон	1,467

Сабаби яқбора боло рафтани шохиси терроризм дар Тоҷикистон ин содир кардани баъзе амалҳои террористӣ дар солҳои 2018–2019 мебошад. Масалан, ҳамлаи ҷангҷӯёни созмони террористии Давлати Исломи (ДИИШ) 6 ноябри соли 2019 дар назди посгоҳи марзии Ишқобод дар Тоҷикистон [7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011 ба таври возеҳ изҳор менамояд, ки амалиётҳои иқтишофӣ, террористӣ, таҳрибкорӣ ва дигар ғайриқонунонаҳо, ки ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд, ғайриқонунона ҳадамоти махсус, ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ ва шахсонӣ алоҳида ба амнияти миллии таҳдид мекунад.

Терроризм ҳамчун усули муборизаи сиёсӣ, ки дар ҳолатҳои фавқулодда барои ба даст овардани ҳадафҳои сиёсӣ истифода мешавад, буд ва менамояд. Сабабҳои истифодаи терроризми сиёсӣ асосан муқовиматҳои шадид бо ноадолатии иҷтимоӣ, ихтилофоти мазҳабӣ ва ҳудудӣ, руқудӣ ҷомеа алоқаманд мебошад. Вақте онҳо роҳи дигаре намеёбанд, ё аз сабаби мавҷуд набудани дигар захираҳо ва ё кӯшиши тағир додани рафтори одамон ва тарсонидани онҳо аз амалҳои террористӣ истифода мекунанд.

Аслан, терроризм идомаи муборизаи сиёсӣ таҷовузкорона ва бераҳмона мебошад, ки алайҳи созмонҳои сиёсӣ, роҳбарони сиёсӣ ё сохторҳои қудратии давлатӣ равона карда шудааст [8, с. 36]. Террор шакли ғайриқонунонаи мубориза алайҳи рақибони сиёсӣ ва табақавӣ бо истифодаи зӯрварӣ то нобудшавии ҷисмонӣ мебошад.

Терроризм дар шароити муносири таърихӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, бешубҳа, яке аз усулҳои муборизаи сиёсӣ гардид. Дар қонунгузориҳои ҷиноии Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияи «терроризми сиёсӣ» вучуд надорад ва ин яке аз ҳолигоҳҳо дар қонуни ҷиноятӣ мебошад. Дар ҚЧ ҚТ терроризми сиёсӣ дар шакли таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва арбоби ҷамъиятӣ ифода мегардад.

Барои таҳқиқи ҳамла ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тотористон ҳамчун терроризми сиёсӣ, пеш аз ҳама, ҳуди моҳият ва мундариҷаи категорияи терроризми сиёсиро бояд таҳлил кард. Дар таълимоти ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ ва сиёсатшиносӣ, мафҳуми ягонаи таърифи терроризми сиёсӣ вучуд надорад.

Терроризми сиёсӣ як намуди ғайриқонунонаи террористӣ буда, асосноксозии маънавию талаб мекунад. Воқеияти имрӯза ҷунунанд, ки проблемаи омӯзиши зуҳуроти терроризми сиёсӣ пеш аз ҳама дар сурати мавҷуд набудани фаҳмиши ягона вучуд дорад. Бояд қайд кард, ки ҳеҷ як назарияи омӯзиши терроризм то ҳол ба саволҳои марбут ба терроризми сиёсӣ ҷавоби мукамал дода наметавонад. Баррасии зуҳуроти терроризми сиёсӣ дар андозаҳои муҳим ва моҳияти он дар сатҳи инъикоси иҷтимоӣ–фалсафӣ ба мо имкон медиҳад, ки танҳо ҷанбаҳои алоҳидаи ин масъаларо омӯзем. Ҷомеа бояд сиёсати мутаваззини мубориза бар

зидди терроризми байналмилалиро дар маҷмӯъ ва сиёсӣ, аз ҷумла, стандартҳои дақиқи ҳамкориҳои байналмилалиро барои ҳалли ин мушкилот пеш барад.

Ба ақидаи мутахассиси маъруф Г.Вордлоу, «... терроризми сиёсӣ ин истифода ё таҳдиди зӯрварӣ аз ҷониби як шахс ё гурӯҳи одамон, ки бар зидди ҳукумати мавҷуда амал мекунад, дар сурате, ки ҷунин амал ба фароҳам овардани фазои изтиробӣ шадид ё эҷоди тарсондан нигаронида шавад, таъсир ба гурӯҳи дахлдори аҳоли, ки теъдоди онҳо аз шумораи қурбонӣ бевоқифа (яъне одамоне, ки дар ҳамлаи террористӣ зарар дидаанд) зиёдтар аст, бо мақсади маҷбур кардани ин гуруҳ оиди гузашт кардани талаботҳои сиёсии террористон равона карда шудааст» [9, с. 244].

Э. Миколас инҷунин мутмаин аст, ки терроризм воситаи расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ мебошад. Дар асари «Терроризми байналмилалӣ дар солҳои 1980: хронологияи рӯйдодҳо» муаллиф аҳамияти имкони воқеии содир кардани амали террористиро таъкид мекунад, зеро ҳадафи он тарсондани ҳукумат ва аҳоли барои қабули қарорҳои, ки барои террористон муфид аст, мебошад [10, с. 55].

Ҳамин тавр, хусусияти терроризми сиёсӣ ин тарсонидани аҳоли ҳамчун роҳи таъсир расонидан ба ҳукумат, воситаи фишор ба он мебошад. Терроризми сиёсӣ бар гурӯҳҳои қавмӣ, мазҳабӣ, идеологӣ ва дигар гурӯҳҳо асос ёфтааст, аммо ҳадаф ҳамеша як аст. Мақсади сиёсиро дар терроризми сиёсӣ бояд ҳамчун хоҳиши ба даст овардан ва нигоҳ доштани қудрат, сарнагун кардани режими мавҷуда, таъсир расонидан ба қабули қарор аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба равандҳои сиёсии дохилӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фаҳмида шавад. Унсури марказии терроризми сиёсӣ амали террористӣ мебошад. Терроризми сиёсӣ дар таҳриқи шаъну эътибори давлат, куштори одамон, расонидани зарари ҷисмонӣ ба онҳо, хароб кардани иншооти гуногуни стратегӣ ва иқтисодӣ, гаравгонгирӣ, даҳлати ҷиноӣ ба қисми системаи нақлиётӣ ва дигар амалҳои зӯрварӣ зоҳир мешавад.

Акти террористӣ яке аз намудҳои амали террористӣ буда, он аз таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади суст кардани асосҳои соҳти конституционӣ ё амнияти давлат, ҳамҷунин қатъ гардонидани фаъолияти давлатӣ ё дигар фаъолияти сиёсӣ, ё содир намудани ҷунин қирдор бинобар интиқом барои ҷунин фаъолият буда, барои он дар м. 310 ҚҶ ҚТ ҷавобгарии ҷиноятӣ муайян карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1999. - №11. - м. 275; 2005. - № 3. - м. 116; 2007. - №5. - м. 355; 2008. - №10. - м.802.
2. Имомов А.Х. Терроризм ва экстремизм. Дар ӯғтанномаи «Тоҷикистон» - № 4 (370) аз 27.01 соли 2005; - № 5 (371) аз 03.02.2005; - № 6 (372) аз 10.02.2005; - № 7 (373) аз 17.02.2005; - № 8 (374) аз 24.02.2005; - № 9 (375) аз 03.03.2005; - № 10 (376) аз 10.03.2005; - № 11 (377) аз 17.03.2005; - № 12 (378) аз 24.03.2005 ва - № 13 (379) аз 31.03.2005.
3. Кудратов Н.А. Посягательства на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм // Труды Академии МВД Республики Таджикистан №2 (46). 2020. С. 52-58.
4. Кудратов Н.А. Посягательства на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм // Труды Академии МВД Республики Таджикистан №2 (46). 2020. С. 52-58.
5. Кудратов Н.А. Посягательства на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм // Труды Академии МВД Республики Таджикистан №2 (46). 2020. С. 52-58.
6. Global terrorism index 2019. - Sydney, 2019. - P. 101 с.

7. Боевики ИГИЛ напали на погранзаставу в Таджикистан [Махзани электоронӣ] <https://www.dw.com/ru/боевики-иг-напали-на-погранзаставу-в-таджикистане/a-51130134> (Санай мурочиат 04.01.2020).
8. Гумбатов Т. Террор и терроризм: плоскость понятийной взаимодействия // Научный журнал НПУ имени М.П. Драгоманова. Серия 22: Политические науки и методика преподавания социально-политических дисциплин. - 2013. - № 10. - С. 36.
9. Wardlaw G. Political Terrorism: Theory, tactics, and counter measures (Политический терроризм: теория, тактика и меры противодействия) / G. Wardlaw. - N.Y.: Press Syndicate of the University of Cambridge. - 1986. - 268 p.
10. Кудратов Н.А. Посягательства на жизнь государственного деятеля Республики Таджикистан как политический терроризм // Труды Академии МВД Республики Таджикистан №2 (46). 2020. С. 52-58.

УДК 327.930,22

Саидов С., Саидова Н.С.

НАҚШИ САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХИИ РУСӢ ДАР ИНЪИКОСИ РОБИТАҲОИ СИЁСӢ-ДИПЛОМАТӢ ВА ИҚТИМОЙ-ФАРҲАНГИИ ХОНИГАРИҲОИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР АСРҲОИ XVIII, XIX, ИБТИДОИ АСРИ XX

Нақши муаррихони рус ва аврупой дар омӯхтани таърихи сиёсии Аморати Бухоро, Хонигариҳои Қуқанд ва Хива хеле бузург аст. Аз ҳамаи аврупой қадам ба ҳақиқати мамонаи Шарқ, махсусан ба хонигариҳои Осиеи Миёна гузоштанд, замони зиёде сипарӣ гардидааст. Аз осори таърихӣ ба мо расидаи ҳамаи муҳаққиқон, муаррихон ва муаллифон бармеояд, ки онҳо зимни омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти мардуми Осиеи Миёна, ба хусус тоҷикон, бо шавқ ва меҳри беандоза муносибат намудаанд. Албатта, сарчашмаҳои таърихӣ ҳам дучор меоянд, ки бо хондани онҳо, аз ҳақиқат дур будани маълумоти онҳо равшан мешавад. Вале, бештари сарчашмаҳо, ки дар асрҳои XVIII, XIX аз ҷониби муаллифони русзабон нигошта шудаанд, хеле самимӣ ва ба ҳақиқат созгор буда, тамоми ҷанбаҳои фарогири мардуми минтақаро инъикос менамоянд. Ҳамаи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Э. Раҳмон дар бисёре аз суханрониҳои худ зикр менамоянд, хондан, тадқиқ намудан ва дастраси умум гардонидани ҳамаи он ахбори муҳими на танҳо донишмандони ҳудумон, балки олимону донишмандони дигар миллатҳо, ки дар ҳақиқи тоҷикон иброн намудаанд, вази фаи ҳар як фарди равшанфикри ҷомеа мебошад. Халқҳои Руссия ва Осиеи Миёна роштарҳои дӯстӣ, ки онро сиёсатмадорон, сафирони давлатӣ, эъзомияҳои гуногун ва мавқеи ҷуғрофияи муносиби ҷойгиршавӣ шакл додаанд, дар осори таърихӣ муҳаққиқони аврупой ва рус акс ёфтаанд. Дар мақола, муаллиф кӯшидааст, ки баъзе паҳлӯҳои масоили таърихӣ дар осори муҳаққиқон зикршударо, ки ба таърихи халқи тоҷик рабт доранд, мавриди бозкушоӣ қарор диҳад.

Вожаҳои калидӣ: Осиеи Миёна, Қуқанд ва Хива, Бухоро, муносиботи байнидавлатӣ, равобити тичоратӣ, муҳаққиқони аврупой, асрҳои илмӣ.

Саидов С., Саидова Н.С.

**РОЛЬ РУССКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ В ОСВЕЩЕНИИ
ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЯХ
СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ (XVIII-XIX, НАЧ. XX ВВ.)**

Роль русских и европейских историков в изучении истории Бухарского Эмирата, Кокандского и Хивинского ханств и других частей Центральной Азии очень велика. Начиная с того времени, как первые европейские и русские люди проникали в пределы Азиатских стран, особенно в центрально-азиатские ханства, прошло много времени. Политико-дипломатические и торгово-экономические отношения среднеазиатских ханств с соседними государствами в XVII - XIX вв. достигают новых высот и многие исторические источники свидетельствуют о том, что международные отношения в XVIII-XIX вв. между среднеазиатскими и европейскими, особенно славянскими народами находились в состоянии формирования. Межгосударственные отношения с соседними ханствами, также отражались в исторических источниках XVIII, XIX и начало XX вв. Русские и европейские авторы несмотря на трудную и некомфортную жизнь в далёких краях далеко от своей родины, провели исследования, изучали и результаты своих работ включили в своих мемуарах.

Ключевые слова: Центрально-азиатские ханства, торговые экспедиции, дипломатические контакты, европейские исследователи, международные отношения.

Saidov S, Saidova N.S.

**THE ROLE OF RUSSIAN HISTORICAL SOURCES IN THE COVERAGE OF
POLITICAL-DIPLOMATIC AND SOCIO-CULTURAL TIES OF CENTRAL ASIAN'S
KHANATES (XVIII-XIX, BEGINNING XX CENTURY)**

The role of Russian and European historians in the study of the history of the Bukhara Emirate, Kokand and Khiva khanates is very great. Since the time when the first European and Russian people penetrated the borders of Asian countries, especially the Central Asian khanates, a lot of time has passed. Political-diplomatic and trade-economic relations of the Central Asian khanates with neighboring states in the XVII-XIX centuries reach new heights and many historical sources indicate that international relations in the XVIII-XIX centuries. between the Central Asian and European countries were in a state of formation. They can include the greatest orientalists, historian scholars, orientalists and geographers of the eastern Aryan lands. As the President of the Republic of the Tajikistan Emomali Rahmon on his speech stressed that it is important for the all people to read, analyze, and make a research the knowledge for the future generation. N. Khanikova, V.V. Bartold, V.P. Nalivkina, A. Shepeleva, O.A. Sukhareva, A. Andreev and others. In this article, the author decided to highlight some aspects of the scientific works of recruited researchers who are directly related to the past history of the Tajik people.

Key words: European historian's Asian countries, Central Asian khanates, Tajik people, Russian people, international relations.

После распада Государства Саманидов в течение тысячи лет таджики не имели своего государства. Не смотря на это, таджикский народ как один из ветвей ираноязычных народов, до приобретения своей независимости, существовали и составляли основное ядро населения в среднеазиатских тюркских государствах, а с завоеванием Средней Азии монголами, в результате переселения народов, мы наблюдаем нарушение баланса между оседлыми ираноязычными народами и кочевниками тюрко-монгольскими захватчиками, которые не только варварским способом присвоили многовековые пожитки оседлых

народов, но и вытеснили их в глубины скал и горных территорий. В течении 200 с лишним лет, и русское княжества и среднеазиатские династии, становятся вассалами чингизидов. Трудно представить, в каком состоянии находились тогда связи между русскими и азиатскими народами. Ясно одно: оба народа в это время находились под гнётом монгольских захватчиков. Постепенно, с течением времени, укрепляются и развиваются связи между ханствами Средней Азии с русскими городами. Об этом свидетельствуют поездки первых посланников со стороны России в Хиву и Бухару, а также из Средней Азии в Россию в середине XV века [1]. После упадка монгольского владычества, появились такие династии как Тимуриды, Шейбаниды, Джаниды, Мангиты и они также со временем пришли в упадок. На их месте появились Хивинское, Бухарское и Кокандское ханство. С приходом Шахмурада (в 1785г.), Бухарское ханство приобретает название «эмират» [3]. В конце XIX в., в результате неумения равняться с новыми укладками в политических играх тогдашнего времени, эти ханства стали вассалом одной из великих держав - России. Как уже отметили, территория нынешней Ферганской долины, считают основным центром проживания тогдашних арийских народов. В их числе можно включить согдийцев хоразмийцев и ферганцев. Названные народности живя в этом регионе создавали свои государства и в исторических книгах они упоминаются как первые рабовладельческие государства Центральной Азии [5, с.6]. А сейчас этническая расстановка в этих регионах не в пользу тогдашних и нынешних арийцев: сейчас в этом регионе в основном живут тюрко – монгольские народности, и в разные времена эти хлынувшие сюда монголоидские захватчики образовали много племен. Они же, киргизы, казахи, калмыки, татары, узбеки, уйгуры и многие другие. Об этом были высказаны много слов и были написаны много книг. Русский востоковед и этнограф О. Сухарева отмечает и приводит названия 92 образовавших тюрко-монгольских племен, живущих в Центральной Азии и за ее пределами [7, с.32]. Если говорить о международных отношениях в XVIII-XIX вв., между среднеазиатскими и европейскими странами, они находились только в состоянии формирования. Это можно заметить, потому что политико-дипломатические и торгово – экономические отношения среднеазиатских ханств с соседними государствами в XVIII-XIX-и нач. XX вв., таким же темпом развивались. Государственные отношения нельзя привязать только к дипломатическим экспедициям, которые в названных периодах совершались чаще других веков. Наряду с дипломатическими контактами совершались также торговые экспедиции; именно большинство политико – дипломатические задачи решались, именно под прикрытиями торговцев или торговых караванов. Этот метод, был широко распространён и осуществлялись со стороны высокопоставленных чиновников того периода. В роль торговцев озадаченными вести дипломатические дела, тщательно избирались умные, ловкие и знающие язык, историю и умеющие вести дела в остроординарных ситуациях личности. Или же, случались ситуации, когда в роли дипломата – шпиона отправлялись в страны Востока религиозные люди, такие как Армения Вамбери или тот же Демезон и другие. Об этих и других политико – дипломатических и торгово-экономических связях между ханствами Средней Азии со соседними странами, повествуется в работах русских и европейских авторов. Многие исследователи, путешественники и военно- дипломатические эмиссары западных стран и России в своих отчётах и мемуарах очень подробно излагали о социально- экономическом, а также о военно- политическом состоянии в Бухарском, Хивинском и Кокандском ханствах XVIII –XIX вв. Некоторые европейские исследователи подчёркивают, что для изучения и приобретения ценной информации о странах востока, прежде всего надо обратиться к русским авторам [2,15]. Действительно, русские исследователи в XVIII – и первой половины XIX вв. издали много брошюр и книг, где повествуется жизнь, быт, культура, архитектура разных городов и сел Средней Азии В это время оживились многосторонние связи среднеазиатских ханств с Россией, особенно, внушительна роль русских и европейских исследователей-историков в изучении Среднеазиатского региона. Многие

авторы исторических книг XV111-X1X вв, в своих трудах отметили, что с эмирами и ханами Средней Азии, невозможно договариваться, поскольку у них нет четкого плана вести внешнеполитическую политику. Об этом, русский историк и исследователь П. Небольсин правильно пишет: «Правительство любого азиатского владения, по двуличности своих поступков по отсутствию сознания идеи международного права держится только на системе страха жестокости и обмана, а потому никакие дипломатические сношения, никакие трактаты, договоры, конвенции и условия с ним невозможны, по бесполезности».(Небольсин П.И. Очерки торговли России со странами Средней Азии – Хивой, Бухарой и Коканом (со стороны Оренбургской линии)// Записки Русского географического общества. -СПб,1856. - Т. 10. –375 с). По его мнению, например, Хивинское правительство в течение более двухсот лет взаимоотношения с Россией, ничего хорошего не сделал, чтобы обезопасить главных караванных путей от разбойников. А русские смогли навести порядок на рубежах своих южных границ с казахами и киргизами, но этому мешают ханские шайки разбойников. Другой русский историк и исследователь А. Шепелев в своей книге, подробно информирует о политико дипломатических связях России и Хивы. После неудачного похода во главе с Б. Черкасским в 1717 году, хивинцы несколько раз пытались отправить своё посольства в Россию. Им нужен был не мир, а приобретение акта о разрешении торговать на рынках русских городов. [10, введ,]. Автор в своей книге подробно информирует о хитростях хивинских руководителей и пишет, что весь второй период XV111 века проходила с отправками послов в Россию от хивинских ханов, с надеждой, что русский царь их примет. Например, с просьбой хивинского Эвазбекина из Оренбурга был послан врач-офтальмолог Бланкеннагель в 1793 году. Посредством врача, русские хотели получить от своего военного разведчика ценную информацию о политико- экономическом состоянии Хивинского ханства. Послу удалось освободить из плен несколько десятков русских военнопленных. Историк – исследователь А. Шепелев в своей книге правильно отмечает, что среднеазиатские ханы, не должным образом относились и к представителям дипломатических и торговых экспедиций западных государств, особенно Англии и России. Как мы видим неграмотность самих среднеазиатских правителей привел к отставанию во всех сферах жизнедеятельности ханств, которые в конечном итоге стали вассалами крупных держав. Его книгу с уверенностью можно считать источником для изучения политико–дипломатических и торгово-экономических связей Среднеазиатских ханств с соседними государствами. После того как таджикская династия Саманидов в X в. распалась, верх взяли тюркоязычные племена, такие тюркские кочевые племена как карахониды, газневиды, сельджукиды, хоразмшахи, темуриды, шайбониды, джаниды и другие. С появлением мангитской династии усиливаются межфеодалные отношения и результатом становится появление таких ханств как Хива и Коканд. Также в XIX веке, ряд русских и европейских ученых-исследователей, находясь на определенной территории Средней Азии, исследовали эту проблему и издали ценнейшие работы. Например, о жизни и быте народов Ферганской долины, русские и европейские исследователи также посвящали свои научные работы. Один из таких исследователей был русский офицер и военный историк В. Наливкин. Он в своей книге «Краткая история Кокандского ханства» с теплотой отзывается о таджиках и на титульном листе своей книги, приводит двустишие от великого таджикско- персидского поэта Саади Шерази на таджикском языке арабской графикой:

Дунё ба мисоли як работи ду дар аст,
Ҷар рӯз дар ин сароча қавми дигар аст.
Ҷар кӣ омад, иморате нав сохт,
Рафту манзил бар дигаре пардохт. [5,4].

Эти строки можно перевести так: Мир подобен каравансараю с двумя дверями; Каждый день приходят в него новые племена; Каждый пришедший строит в нем новый дом; Уходя оставляет этот дом другому.

В. Наливкин в своей книге, пишет об образовании Кокандского Ханства, о постоянных противостояниях между Бухарскими эмирами и ханами Коканда за овладение таджикских городов Ура-Тюбе (Истаравшан) и Худжанда. Он также приводит исторические высказывания из других среднеазиатских источников, где даёт ценные материалы для изучения истории данного периода. Он пишет о событиях и политических ситуациях в Кокандском Ханстве, о взаимоотношении ханства с соседними странами, как Бухарский эмират, Хивинское ханство, Капгар, Афганистан и Иран, также в взаимоотношениях с Тюркским Султанатом. По его мнению, по всей гористой территории Ферганской долины с древнейших времён проживали предки таджиков. Они были огнепоклонниками и в горных храмах держали вечный огонь т.е. святой огонь для верующих зороастрийцев. [5, с.9]. В. Наливкин считает, что теперь на этой территории живут монголы. Наверно, под словом «монголы», он подразумевает «тюркских народов». Для автора, монголы и другие тюркоязычные народы равны, то есть все они одной расы. Узбеки, пишет он, являются теми же монголами, которые после своего нападения в Россию создали своё ханство, под названием Татария. А тартаров, он равняет с ногайцами. Автор считает всех названных одним народом и в конечном итоге считает их всех «тюрками». В. Наливкин считает также казахов, киргизов, найман, багиш считает узбеками и далее отмечает, что все они по натуре похожи друг на друга и нет между ними никакой разницы. После этого, В. Наливкин подробно описывает историю прихода монгольских племен в Среднюю Азию. По его мнению, их род берёт начало в Монголии и через Сибирские степи они добрались до Средней Азии. В. Наливкин считает, что до прихода монголов, на территорию Средней Азии жили другие тюркские племена, которые пришли опять-таки с востока, из Монголии, но чуть раньше. После захвата Ферганской равнины и плодородных земель, тюркские племена пришедшие из Сибири, как варвары пленили местное население, то есть таджиков. Автор задаёт вопросом: почему здешнее тюркоязычные племена имеет разное видо- и телосложение и даже по языку разнятся? Сам отвечает, что эти узбеки, как и северные и южные славяне, и по виду, и по языку имеют разницу. Но эта разница не значительна. Он считает, что те узбеки, которые пришли чуть раньше, они стали почти местными, прибывшие чуть позже, не очень ассимилировались с местными арийскими народами и они выглядят по-другому. В. Наливкин признает, что до сих пор (в конце XIX в.) русские считают, что понятие киргиз, для них это и есть казах, или багиш, или найман, или курама, или наоборот [5, с.29]. Чтобы быть незаметным в качестве дипломата, а в Бухару отправляется под видом мусульманина-татарского муллы, по имени Джафар, находившийся на русской службе француз П.И. Демезон. Этот факт отмечает Г.Н. Чабров в книге «Поездка в Бухару переводчика Демезона (1833-1834)», свидетельствует о любознательности европейцев к культуре, обычаям и жизни среднеазиатских народов [9, с.33]. Таких как мулла Джафар было много, к сожалению, мы не имеем сведений о некоторых из них. В книге отмечается, что Бухара была таджикоязычным городом [6]. Особенно, стоит отметить о великом и талантливом ориенталисте, историке, археологе и этнографе, любителе таджикской науки и культуры Николае Ханькове. Он в далёкие 1858-1859 гг. посетил Хорасан, и результатом его экспедиции были отмечены в его книге «Экспедиция в Хорасан»-е, под редакцией востоковеда Н.В. Халфина [8.с.43]. Автор в своей книге, отмечает не только о военно- политическом состоянии соседних с Россией стран, но и обо всех увиденных на пути к Хорасану и обратно из него. Его книги (другая его крупная книга является «Описание Бухарского ханства, составленная Н. Ханьковым.» – СПб., 1843. – 279 с.) ещё долго будет служить любителям Востока, в том числе иранистам, таджиковедам и другим. Это его строки: «Участие иранского племени в судьбах человечества начинает сильно и весьма справедливо занимать пытлившую любознательность у европейских ученых и потому изучить эту народность в самом источнике её, там где первобытная форма в которой она образовалась всего менее могла быть изменена внешними влияниями есть предмет немаловажный; около Балха нужно

искать корни огнепоклонничества, около Херата вероятно началось патриотическое движение в пользу Сасанидов; около Мерва Абу Муслим поднял знамя бунтов возведшего Аббасидов на халифатство; здесь в Балхе, в Мерве, в Херате, в Тусе, в Нишапуре и т.д. под влиянием отдельных династий покровительствовавших наукам и искусствам, образовались ученые и поэты, прославившие Персию на Востоке, труды которых далеко не известны нам во всем их объеме, так как монгольский наплыв, рассекший халифат на двое лишил их возможности проникнуть в западную часть халифата, то есть в первый источник, откуда европейские ученые черпали сведения о восточной литературе, и так как даже потом, ни один специальный ориенталист не посещал этих страны...» [8.с.188]

Другая работа, повествующая о военно-политическом и политико дипломатическом, а также о социально -экономической жизни Бухарского эмирата в частности Восточной Бухары, где основное населения составляли таджики, является книга русского историка и члена военно-воспитательной Академии Царской России Д.И. Логофета, под названием «Страна бесправия» - [4, с.12]. Д.Логофет в «Стране бесправия» открыто бросает вызов русским военачальникам, управляющим и наблюдающим за событием в Восточной Бухаре, территория которой с любовью были разделены между Петербургом и деспотическими эмирами Музаффаром и Хайдаром, о том, что русские бросили на произвол судьбы, 3 миллионов человек, с последующим ставшими рабами Бухарского эмира; Логофет сравнивая английскую колонию в Индии с Бухарским эмиратом приходит к такому мнению, что индусам повезло, что попали под влияние англичан. Автор правильно отмечает, что хоть эмир являлся главой эмирата, но для надзора его внутренней и внешней политики, наблюдал глава Управления русского агенства, дислоцированной в Бухаре. Русскому резиденту также подчинялись кушбеги, диванбеги и кази – калон. Вся территория Бухарского эмирата в административном отношении разделялась на 5 округов. Во главе каждого округа стоял русский гражданский комиссар на правах начальника уезда областей Туркестанского края. Когда русские военные вторглись на территорию Средней Азии и захватили многие регионы Бухарского эмирата, Какандского и Хивинского ханства, они не были достаточно осведомлены о культуре, бытие местного населения. В результате неосведомлённости русских - царских захватчиков, а также жестокая эксплуатация местного населения с их стороны, всё это привело к ухудшению уровня жизни среднеазиатских народов. Автор отмечает, что приход русских войск и боестолкновения на разных участках этого региона, привел к уменьшению населения, вынудили уйти многих жителей за пределы региона, в основном в соседний Афганистан, Иран и китайский Кашгар. Д.И. Логофет правильно отмечает, что эксплуатация местного народа, со стороны бухарских чиновников набирал и набирает оборот, причину этого он видит в дружественных договорах между эмиром и генерал – губернатором Туркестана, согласно которой одна сторона не должна была коснуться дел другой стороны. Это и привело к более жестокому обращению эмирских шаек с местным населением. Результат очевиден: в некоторых бекствах Бухарского эмирата, особенно в Восточной Бухаре, где жили в основном таджики, взимались вдвое, иногда втрое и больше налоги и закяты с имущества, с земли и т.д. Автор правильно отмечает, что виноваты в этом не только царские чиновники, но и просвещённые люди тогдашней России, которые на всё это закрывали свои глаза. Особенно в конце XIX в., в центральных средствах массовой информации тогдашней России не упоминались о тяжелом состоянии среднеазиатских народов. Можно было увидеть и прочитать такие статьи о новом «захвате» определенной территории этого региона и «расширении пространства царской империи», но в каких условиях жили эти народы, не упоминалось. Местные чиновники своевременно докладывали о сборе хлопка, построении новых перерабатывающих заводов, но, когда речь шла о жизни людей подвластной эмиру, ничего не сообщалось. Бухарский эмир в лице русских военных нашел своего защитника, и ежегодно участвовал в разорении и ограблении своих восточных бекств, зачастую жестоко наказывал за несвоевременную выплату налогов. Все эти

жестокости со стороны бухарских чиновников происходили на глазах политических агентств русского императора, местонахождением которого был город Бухара. Умалчивание фактов наблюдались и в Санкт-Петербурге, и в среднеазиатском отделении Главного Штаба ВМ и МИДа Царской России. Д.И. Логофету удалось в своих научно-исследовательских трудах отметить о происходящих событиях Бухары, включая первой декады XX столетий.

А также в ряде исторических источниках XIX в, написанные русскими авторами можно включить и книку Орановского «Обзор Фергинской области за 1892 год» (Приложение к всеподданнейшему отчёту военного губернатора Ферганской области»), где автор с удивлением отмечает, что в течения 10 лет (с 1880 по 1890 г.), Ферганская область в составе Туркестана достигла высоких показателей в выпуске необходимых товаров для края. Другой автор исторической книги под названием «Географические и статистические сведения о Зеравшанском округе с приложением списка населенных мест округа» является Л.Н.Соболев. Когда он писал свою книгу, военно-политическая обстановка в крае находилась в сложном положении. Несмотря на это, автор отмечает, что русские смогут довести до конца, если решили присоединить края к России. В начале своей книги он отмечает: «Нет сомнения что будущность Средней Азии отныне находится в крепких и прочных руках. Но нами сделано ещё мало. Пока всё ограничилось водворением внешнего и внутреннего спокойствия и некоторым благоустройством. Телеграф доведен до Ташкента; почты устроены на прочных основаниях. Это только начало...» Касаясь военно-политической обстановки в России и в Средней Азии, автор приходит к такому мнению: «Нам кажется, что если в 1853 году мы занимали в Средней Азии ту же позицию, какие занимали ныне, то не было бы Крымской компании.

Когда речь идёт о политической истории, международных отношениях, об экономике, культуре и быте один из главных городов Центральной Азии- Бухары, нельзя не упомянуть об историке, востоковеде и ориенталистке начала XX в., Ольге Александровне Сухаревой. Ее книга «Бухара XIX – начало XX вв.» по мнению многих исследователей, является очень важным и актуальным источником для изучения Бухары, особенно городской жизни. [7, с.54]. О.А.Сухарева отмечает, что накопление разнообразных сведений о Центральной Азии, в первую очередь, о Бухаре – как о крупном центре этого региона начали поступать с конца XVIII - начала XIX в. [7, с.109]. В главе III «Этнический состав населения Бухары и пути его образования», автор книги О.А. Сухарева пишет, что бухарских таджиков чаще путают с персами из Ирана. [7, с.87]. По мнению Сухаревой О.А. Бухара не только для жителей Средней Азии, но и для всего региона, от Индии до Европы, от Европы до Китая, играла роль связующего звена и вносила свой огромный вклад в развитии международных отношении торговли, экономики и культуры всех подчеркнутых стран и их народов. По его мнению, в течении более 50 лет сосуществования Бухары с русскими, о политической, экономической и социально-культурной жизни Бухарского Эмирата, не был написан ни один фундаментальный труд. Она считает, главным достойным приобретением тех лет- уничтожением рабовладение в эмирате.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бестужев- Рюмин К. Русская история. Ч.1.СПб.1872 стр.275.
2. Вамбери А Путешествие по средней Азии. СПб.,1865.
3. Записки императора русского географического общества 1851 г. /КнV.стр.282-283.
4. Логофет Д.И. Страна безправия. Бухарское ханство и его современное состояние/ Логофет Д.И.// СПб.1909г., стр.377.
5. Наливкин, В.П. Краткая история Кокандского ханства / В.П. Наливкин. Казань: Универ. тип., 1886. - 215 с.

6. Савельев П. Бухара в 1835г. СПб.1836г. /П.Савельев// Бухара в 1835г. СПб.1836г.287 с.
7. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара конца XIX — начала XX века: Ремесленная промышленность. - Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1962. -194 с.
8. Ханыков Н.В. Экспедиция в Хорасан. -Москва: Наука, 1973.).
9. Чабров Н.Г. Поездка в Бухару переводчика. П.И. Демезона (1833-1834гг.)//Труды САГУ, Вып. ХСIV,1957.
10. Шепелев А.Очерк военных и дипломатических сношении России съ Среднею Азиею / А.Шепелев // Материалы для истории Хивинского похода 1873 года. - Ч.1. Ташкент,1879. -346с.

УДК. 34. 347

Салимова Г.И.

АСОСҶОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ЗАНОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур омӯзиши ҳуқуқи занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Ҳамчун дар мақола як қатор қонуну конвенсияҳо дар бораи зан пешниҳод шудааст оварда шудааст. Дар мақола масъалаҳои ҳуқуқӣ ва шароити мусоид фароҳам овардан, ки “боиси хизматрасонии хуб ба аҳолии мамлакатамон мегардад”. Фикр мекунем, ки фармони Президенти ҶТ «Дар бораи баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» муҳимтарин санаде буд, ки ба чараёни рушди қонунгузорӣ дар масъалаи беҳбудии вазъи зан дар ҷомеа ибтидо гузошт.

Калиди вожаҳо: зан, ҳимоя, тартиботи ҳуқуқӣ, модда, ҳуқуқу ўҳдадорихо, қонунҳо, конвенсия.

Салимова Г.И.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется исследование прав женщин в Республике Таджикистан. В статье цитируется ряд законов и конвенций, касающихся женщин. В статье рассматриваются правовые вопросы и создание благоприятных условий для оказания качественных услуг населению нашей страны. Мы считаем, что Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении статуса женщин в обществе» был важнейшим документом, положившим начало разработке законодательства по улучшению положения женщин в обществе.

Ключевые слова: женщина, защита, правопорядок, статья, права и обязанности, законы, конвенции.

Salimova G.I.

CONSTITUTIONAL BASES OF PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the study of women's rights in the Republic of Tajikistan. The article cites a number of laws and conventions concerning women. The article discusses legal issues and the

creation of favorable conditions for the provision of quality services to the population of our country. We believe that the Decree of the President of the Republic of Tajikistan "On raising the status of women in society" was the most important document that initiated the development of legislation to improve the status of women in society.

Key words: woman, protection, law and order, article, rights and obligations, laws, conventions.

Дар миёни принципҳои бунёди муносибатҳои мутақобилаи давлат ва шахсият, ки эътирофи конститусионӣ пайдо намудааст, масъулияти давлат дар назди шахсият ҷои махсусро ишғол мекунад. Аз як тараф, ин яке аз аломатҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд мебошад ва аз ҷониби дигар, ин принцип нишондиҳандаи ҳуқуқи талаботи озодӣ ва адолат дар воқеияти иҷтимоист ва аз ин рӯ, муҳимтарин хусусияти ҷомеаи шаҳрвандӣ низ ба ҳисоб меравад. Ва асоси ҷаҳолияти мӯътадили он маҳз дар шароити демократия, озодӣ ва адолати иҷтимоӣ шинохта мешавад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин муқаррарот дар шакли принципи соҳибхитӣ халқ зоҳир шудааст. Яъне, тибқи моддаи 6-и Конститутсия сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ ва баёнгари соҳибхитӣ: «Ҷумҳурии Тоҷикистон халқи Тоҷикистон мебошад. Аз ин рӯ, ғояҳои озодӣ ва адолат, ки заминаи ташаккули ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳанд, на танҳо ба идеяи давлатдорӣ муқобил гузошта намешаванд, балки ба шарофати давлат ва институтҳои ҳокимиятдорӣ он, идеяҳои мазкур дар ҳаёти ҷомеа татбиқ карда мешаванд» [1, моддаи 6].

Асоси конститусионии ҳуқуқи масъулияти дар назди шахсият бо эътирофи инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳамчун арзиши олии давлату ҷомеа алоқаманд аст, ки ин дар моддаи 5 Конститутсияи мамлакат инъикос ёфтааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст: «Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд» [1, моддаи 5]. Ин меъёри конститусионӣ дастоварди бузурги маънавию фарҳангии халқи тоҷик мебошад.

Яке аз омилҳои самарабахши пешбурди сиёсати иҷтимоӣ дар мавриди мақоми зан ва оила ҲАМИН аст, ки давлат, қабл аз ҳама дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин принципу усулҳои ба оила алоқаманд дарҷ шудаанд.

Ҷунонҷӣ, баробарии зану мард, таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила, масъулияти падару модар барои тарбияи фарзандон ва баръакс, барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъул будани фарзандони болиғ, «Ғамхорӣ қардани давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъюб ва таълиму тарбияи онҳо» [2]. Бояд гуфт, ки ҳифзи ҳуқуқи занон ва танзими ҳуқуқи масъалаҳои оила ва оиладорӣ тавассути қонунгузори соҳаҳои гуногуни ҷомеа ва давлат амалӣ карда мешаванд.

Ҷунонҷӣ, аз ин номгӯӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар қонун зикр гардидаанд, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади дорои эътибори олии ҳуқуқӣ дар низоми қонунгузори Тоҷикистон дар мадди аввал меистад. Дар Конститутсия меъёрҳои мустақиман амал мекунанд. Маҳз дар Конститутсия зикр шудани он, ки дар оиладорӣ қонуну модарон баробар ҳуқуқанд, [1, м-10]. боиси он шудааст, ки як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ марбут ба дастгирии давлатии зан ва оила, баланд бардоштани мавқеи зан ҷомеа, муқаррар намудани имтиёзҳо ба қонун қарорати давлатии таъмини иҷтимоӣ, қабул ва дар ҳаёт татбиқ карда шаванд.

Нуктаи муҳими дигар ин мебошад, ки Тоҷикистон ҳамчун узви қонуни ҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва давлати демократӣ вазифадор аст, ки бо ҳамроҳ шудан ва эътироф намудани муҳимтарин санадҳои байналмилалӣ марбут ба ҳуқуқи башар идеалҳои иҷтимоӣ худро пиёда созад. Бинобар ин банди сеюми Конститутсия муқаррар намудааст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳад [1, м-10].

Зиёда аз ин, дар моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» зикр шудааст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофшуда бевосита

амал мекунанд. Мукаррароти конституционӣ оид ба ҳимоя ва дастгирии давлатии мақоми зан, оила бевосита аз якҷанд санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ба мисли Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналмилалӣ оид ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва Протоколи иловагӣ ба он таҳия шудаанд.

Дар мавриди ҳифзи манфиатҳои қонунии занон якҷанд санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавриди амал қарор гирифтаанд, ки аксари онҳо Тоҷикистон ҳамроҳ шудааст. Муҳимтарини онҳо - Конвенсия оид ба бартараф кардани ҳама шаклҳои таъбиз дар муносибат бо занон (1979), Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии зан 1952), Конвенсия оид ба ҳифзи модарӣ (1952), -Конвенсия оид ба мубориза бо фурӯши одамон ва истифодаи фоҳишагарӣ аз тарафи шахсони сеюм (1949), Эълумия оид ба бартараф кардани зуроварӣ нисбати занон (1993), Конвенсия дар бораи ҳуқуқи шахрвандии занони шавҳардор (1957), Эълумияи ҳуқуқи кӯдак (1959) ва ғайраҳо ба шумор мераванд. Ин омилҳо, низоми қонунгузори Тоҷикистонро дар мавриди ҳалли масоили зан ва оила мунтазам мукамал мегардонанд [2].

Ин принсипҳо дар баробарҳуқуқи мардону занон дар ҳалли масоили оилавӣ, баробарҳуқуқӣ дар муносибатҳои оилавӣ, сарфи назар аз миллат, наҷод ва этиқоди динӣ. муҳофизат ва ҳавасманд кардани модарӣ, ғамхорӣ нисбат ба тарбияи фарзан дон ва таъмини манфиатҳои онҳо зоҳир мегардад. Ҳар яке аз ин усулҳои номбаршуда моҳияти амиқи иҷтимоӣ дошта, ба андешаи муосири озодиҳои инсон комилаш мувофиқ мебошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон минбари чамъомади бонуфузи занони кишвар иброн доштанд, ки занон дар ҷомеаи имрӯзаи мо нақш мақоми басо муҳим доранд. Ҳар як масъалаи дорои моҳияти иҷтимоӣ - сиёсӣ дошта, бе иштироки фаъолонаи занон ва фикру андешаи онҳо ҳаллу фасли худро намеёбад. Тоҷикистон дар байни кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ яке аз аввалинҳо шуда, Конвенсияҳои байналмилӣ «Дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои зуроварӣ нисбати занон», «Дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии занон», «Дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак»-ро ба тасвиб расонд [3].

Аммо вазъи бӯҳронияи солҳои 1995-1999 ки бинобар коҳиш ёфтани иқтисод ва дар ин замина АВҶ гирифтани шаклҳои гуногуни таъбиз нисбати занон, манзараи умумии иҷтимоӣ Тоҷикистонро хеле доғдор менамуд. Ва маҳз шаклҳои нисбаган фарвӣ ва пуртаъсири санадҳои меъриву ҳуқуқиро тақозо мекард. Фикр мекунем, ки фармони Президенти мамлакат «Дар бораи баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» [2] муҳимтарин санаде буд, ки ба чараёни рушди қонунгузорӣ дар масъалаи беҳбудии вазъи зан дар ҷомеа ибтидо гузошт. Сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробар.

Масъалаҳои, ки ба миён ин гузошта шуданд, барои воқеияти иҷтимоии ҳамон давра хеле муҳим ва тақдирсоз буданд. Зеро ининкишофи қонунгузори соҳаи мазкурро дар мадди аввали назар мегирифтанд. Ин масъалаҳо аз таъмини иштироки занон дар идораи давлат ва ҳаёти ҷамъиятӣ, солим нигоҳ доштани генофонди миллӣ, баланд бардоштани мақому мартабаи зан дар таҳкими ахлоқи маънавият иборат буданд.

Хушбахтона, баъди ин фармон муносибати аҳли ҷомеа ба мавқеи зан дар ҳалли масъалаҳои умумидавлатӣ комилаш тағйир ёфт. Дар ҳама сохторҳои давлатӣ занон ба корҳои роҳбарӣ ҷалб гардиданд. Инчунин барои ҷалби духтарони деҳотӣ ба таҳсил дар мактабҳои олии шароити имтиёзнок фароҳам оварда шуд [3].

Тавре дар боло зикр намудем, фармони мазкур барои рушди қонунгузори Тоҷикистон дар масъалаи ҳифзи ҳуқуқи зан ва оила иқдоми хеле чиддӣ буд. Дар асоси мукаррароти ин санад якҷанд Барномаҳои миллӣ, аз ҷумла Барномаи миллии «Самтҳои асосии оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, «Дастрасии занони деҳот ба замин», «Танзими оила ва ҳуқуқ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати ба «Қасбомузӣ ҷалб намудани занону духтарон, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии онҳо ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ барои солҳои 2019-2020», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Тарбия, интиҳоб ва

чобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2020-2021» ва ниҳоят Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» қабул гардиданд, ки ҳар яке аз ин санадҳо дар беҳдошти вазъи ҳукукии зан ва оила саҳми шоиста доранд. Махсусан қонуни охирин ба масъалаи баробарии гендерӣ «Баробарии вазъи ҳукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардони онҳо» [4] мансуб буда, ба устувор шудани сиёсати гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ гардонида шудааст.

Ҳанӯз дар замони ориёӣ, ки таърихи беш аз сеҳазорсола дорад, эҳтироми мақоми зан ва оиладорӣ рӯкни асосии давлату давлатдорӣ ҳисоб меёфт. Танҳо дар чаҳорчӯбаи оила аз ҷиҳати рӯҳиву ҷисмонӣ солим ба камол расидани фарзандон ҷиҳати муҳими сиёсати иҷтимоии ҳукуматдорони ҳамон давр маҳсуб мешуд.

Дар сурудаҳои муқаддаси «Авесто» эҳтиром кардани волидон аз ҷониби фарзандон ва аз ҷониби давлат ба модарони серфарзанд расонидани кӯмакҳои иҷтимоӣ зикр шудааст. Ҷунончи аз ин мисолҳо бармеояд, ҳарчанд пайдоиши назарияи давлати иҷтимоӣ маҳсули андешаи олимони Шимолу Ғарбӣ бошад ҳам, аммо амалияи он дар тамаддуни қадимаи халқи тоҷик ва баъдан дар тамаддуни баъди исломӣ низ дар момандӣ бо давлатҳои имрӯзаи пешрафтаи ҷаҳон ривочи назаррас доштааст.

Ба андешаи мо, дар масъалаи беҳдошти ҳукукии занон қонунгузориҳои ҷумҳурӣ ба рушду такомули бештаре ниёз дорад. Занону модарони тоҷик сазовори шароитҳои беҳтари кор ва фаъолият ва имкониятҳои хубтари истифодаи ҳукуқҳояшон дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошанд.

Аз ин рӯ, бо назардошти муқаррароти санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои мутамаддуни ҷаҳон ва ба эътибор гирифтани хусусиятҳои милливу таърихӣ ва фарҳангиву маънавии халқи тоҷик, қабули як қатор санадҳои ҳукуқӣ дар мавриди ҳифзи ҳукуқҳои модарӣ ва кудакӣ, таъмини имконоти бештари дастрасӣ ва истифодаи ҳукуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ барои занон зарурат дорад.

Аҳамияти баробарӣ ва тавонмандии иқтисодӣ. Вақте ки кишварҳои мухталиф ба занон имкониятҳои бештар барои иштирок дар иқтисодро фароҳам меоранд, манфиатҳо аз доираи духтар ё зан барои фаро гирифтани ҷомеа ва иқтисод дар маҷмӯъ фаротар мераванд. «Баргараф кардани камбудии гендерӣ дар дастрасӣ ба ҷойҳои кори сифат на танҳо кори дуруст аз нуқтаи назари ҳукуқи инсон аст, балки он иқтисоди оқилона низ мебошад. Тадқиқоти нав нишон медиҳад, ки афзоиши иштироки занон дар қувваи корӣ то баробарӣ бо мардон метавонад боиси афзоиши ММД дар ИМА 5%, Аморати Муттаҳидаи Араб 12% ва Миср 34% гардад» [2].

Гарчанде ки ҳалли фарқияти гендерӣ дар сатҳи иштироки қувваи корӣ дар бисёр кишварҳо ҳанӯз ҳам нигаронии ҷиддӣ боқӣ мондааст, муҳимтар аз ҳама тавачҷӯх ба сифати ҷойҳои кори барои занон дастрас мебошад, агар ин ҷойҳо хусусияти тағирёбанда дошта бошанд ва ба тавонмандии занон таъсир расонанд. Дастрасии ҷойҳои кори босифат, мӯътадил, бозғимод ва самаранок аз нуқтаи назари баробарии гендерӣ низ муҳим аст, зеро занон эҳтимолан қисми зиёди мардонро дар ҷойҳои кори ғайрирасмӣ ташкил медиҳанд, ки камтар музднок буда, бо музди меҳнат ва ҳосилонокӣ паст хосанд. Одатан, занон дар соҳаҳои каммаҳсул кор мекунанд ва эҳтимол дорад дар ҷойҳои кори муваққатӣ муваққатӣ кор кунанд ва нисбат ба мардон имкониятҳои камтар барои пешрафт дошта бошанд. «Занон дар фаъолиятҳои "ноаён", аз қабилҳои корҳои хона ва корҳои бемузд ё кор дар бахши ғайрирасмӣ, дар ҷойҳои корӣ, ки амният надоранд ва дар қонунҳои меҳнат фаро гирифта нашудаанд, мугамарказонида шудаанд» [4].

Дар даромад ва музди меҳнат байни ҷинсҳо тафовути калон вучуд дорад, ҳатто пас аз он ки таъсири саноат ва омилҳои навъи шуғл муқаррар карда шуданд. Даромади занон ба ҳисоби миёна нисбат ба даромади мардон корӣ аз 10 то 30% камтар аст, аммо дар ин бобат байни кишварҳо фарқиятҳои калон мавҷуданд. Гузориши ахири Шӯрои сатҳи олии Созмони

Милали Муттаҳид оид ба тавонмандсозии иқтисодии занон ба хулосае омад, ки фарқияти беасоси музди гендерӣ фарқияти гендериро дар муносибат нишон медиҳад. Агар мардон ва занон мувофиқи стандартҳои мушоҳидаи бозори меҳнат музди баробар медоштанд, тафовути гендерӣ дар музди меҳнат тақрибан аз байн мерафт ё ҳатто дар бисёр кишварҳо вазъ барқарор намешуд.

Яке аз омилҳои асосии фарқияти музди меҳнат ин тақсимоли касбӣ аз рӯи ҷинс мебошад. Музди меҳнати занон ва мардон гуногун аст ва сабаби асосии ин намудҳои гуногуни кори онҳо мебошанд. Қариб дар ҳама кишварҳо, занон назар ба мардон бештар ба корҳои камҳосил машғуланд. Онҳо инчунин эҳтимоли бештар доранд, ки дар дохили хона ба корҳои музднок ё бемузд машғул мешаванд ё дар баҳши ғайрирасмӣ музди меҳнат мегиранд. Дар ҷойҳои кории расмӣ, онҳо одатан дар шуғлҳо ва бахшҳои "занон" мутамаркизанд. Ин қолибҳои ҷудошавӣ дар фаъолияти иқтисодӣ дар заминаи тағирёбии гендерӣ бо рушди рушди иқтисодӣ, вале онҳо комилан аз байн намераванд.

Дар ҷаҳони кор маҳрумӣ, монеаҳо ва маҳдудиятҳои зиёде мавҷуданд, ки боиси нобаробарии байни ҷинсҳо мегарданд. Ва азбаски бори гарони нигоҳубини кӯдакон ва пиронсолон аксаран ба таври номутаносиб ба дӯши занон меафтад, ин ба маҳдуд шудани занон дар корҳои нирӯза бо маоши кам мусоидат мекунад. Ҷойҳои корӣ метавонанд иштироки занонро дар қувваи корӣ ҳавасманд кунанд, аммо онҳо ҳатман ба ҷойҳои кори босифат ва баландтар оварда намерасонанд.

Гарчанде ки дар сатҳи дохилшавӣ баъзе пешравиҳо ба назар мерасанд, аммо сифати таҳсилоти мардон аз сатҳи занон фарқ мекунад. "Занон одатан сатҳи сабти номро дар соҳаҳои илм, технология, муҳандисӣ ва математика (STEM) пасттар мекунад, ки барои ҷойҳои кори баландтар роҳ фароҳам меоранд, гарчанде ки далелҳои ками фаъолияти занони маърифатнок дар ин соҳаҳо каманд" [3]. Ин маҳдудияти занонро ба ҷойҳои корӣ, ки имкониятҳои маҳдуди ба даст овардани даромадро фароҳам меоранд, таъкият медиҳ.

Гузашта аз ин, озори ҷинсӣ, хоҳ дар ҷои кор ва хоҳ ҳангоми кор, монеаи асосии дастрасии занон ба имкониятҳои шуғл мебошад. Шароити бади кор сифати ҷойҳоро паст мекунад, инчунин занони корҷӯро аз бозори меҳнат дур мекунад ва қобилияти ширкатҳоро барои нигоҳ доштани коргарони ботаҷриба ва ботаҷриба маҳдуд мекунад.

Дастрасии ба манбаъҳо ва ҳуқуқҳои моликият имкониятҳои занон барои оғоз ё рушди тижоратро маҳдуд мекунад. Ғайр аз он, занон бо якҷанд маҳдудиятҳо ва монеаҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва ҷамъиятӣ дучор меоянд, ки мандат ва қобилияти ихзори ақидаи худро суст мекунад.

Пас, оё ҳалли имконпазир вуҷуд дорад? Тағбирот дар бораи стратегияҳои шуғли марбут ба ҷинс.

Истифодаи ҳамкориҳои инноватсионӣ ва ҳалли масъалаҳои нигоҳубини кӯдакон: Васеъ кардани дастрасӣ ба нигоҳубини дастрас барои кӯдакон муҳим аст ва моделҳои гуногуни расонидани нигоҳубини кӯдакон истифода мешаванд. Доираи таъбиқи баъзе қарорҳои инноватсионӣ, аз қабилӣ роҳатҳои ҷойҳои корӣ, кооперативҳо, кӯдакстонҳо ва шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ки амалӣ мешаванд, бояд баъзеҳо тавассути кор бо ширкатҳои баҳши хусусӣ васеъ карда шаванд. Тадқиқотҳо аз Бразилия, Канада, Кения ва Руминия нишон медиҳанд, ки модарон бештар ба тартиботи расмӣ нигоҳубини кӯдак таъя мекунад ва ҳангоми мавҷуд будани усулҳои нигоҳубини ройгон ё дастрас ба қувваи корӣ ворид мешаванд.

Роҳҳои кушодани ҷойҳои кории хуб: Кишварҳои ҷаҳон бояд бештар духтаронро барои интихоби курсҳои таълими илм, технология, муҳандисӣ ва математика ҳавасманд кунанд, алахусус тавассути муносибати ҳассоси гендерӣ ба талаботи нави бозори меҳнат, ба монанди ҷойҳои кории технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ. Аз ҷумла, духтарони наврас бояд тавассути муносибати ҳамаҷониба дастгирӣ карда шаванд. Технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ метавонад як агенти воқеии тағирот барои занон гардад, зеро он маҳдудиятҳои ҳаракати занонро бо роҳи дастрасии виртуалӣ ба иттилоот ва захираҳо ҷуброн

мекунад.

АДАБИЁТ

1. Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бноябри соли 1994.
2. Шабакаи интернетии mmk.tj.
3. Бонувони Тоҷикистон: маҷаллаи давлатии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ- Душанбе, январӣ 2013 -№335
4. National Report on Realization of International Pact on Civil and Political Rights in Tajikistan Republic / CСPR/C/TJK/2004/1.- 11 April -2005.
5. Қонуни ҶТ «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1 мартӣ с. 2005; Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ, Д., 2009;

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллозода Нурмухаммади Алиавсат - ассистент кафедры общественных наук, Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992)988288000, E-mail: abdullozoda.n@mail.ru.

Абдулов Аслам – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992918186001, Email: tguk@mail.ru.

Абдулхаким Хикмати Кодирхон - соискатель Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: hakim.hekmati456@gmail.com. Тел:000201260.

Алибаева Мавджуда Мингаровна – кандидат экономических наук, доцент Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, г. Душанбе, E-mail: djuda71@mail.ru.

Алиев Фаррух Шарипович – старший преподаватель кафедры «Экономического права» Таджикского государственного университета коммерции, тел: 917375555, E-mail: falizoda2017@mail.ru.

Алишоев Хуршедшоҳ Хасратшоевич - кандидат экономических наук., доцент Института туризма, предпринимательства и сервиса 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, e-mail: akhurikshoh@mail.ru тел: (+992)908086072.

Амаков Имомали Басириддинович - Институт экономики и демографии Академия наук Республики Таджикистан, аспирант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 44. Телефон: (+992) 907-33-75-35. E-mail: birus92@list.ru.

Амонатова Махбуба Атоевна – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992)880082108, E-mail: amonat_84@mail.ru.

Асоев Камолидин Рахимович - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: asoevkamolidin@gmail.com. Тел.: +992 934580808.

Асрорзода Убайдулло Саттор – кандидат экономических наук, доцент. Институт туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5, Email: ubaydullo08051986@mail.ru. Телефон: 907501566.

Ахмедов Азизхон Абдурахмонович - старший преподаватель кафедры экономика и организация бизнеса. Таджикский государственный университет коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½, Email.: akhmedovholid@mail.ru. Тел. 918773323.

Ашуров Гайрат Давлатович – кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: gairat-a@mail.ru. Телефон (+992) 934444609.

Аюбов Диловар Мирзошарифович - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: (+992) 937-97-41-40 E-mail: d_ayubov@list.ru.

Бобоходжаева Гулджахон Додарджоновна - преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992918699461, Email: bobokhojaevag-88@mail.ru.

Валиев Низомиддин Шаробиддинович – старший преподаватель кафедры экономика и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Тел. 918 14-49-14. e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

Восиева Фируза Курбановна - ведущий специалист отдела национальной библиографии Национальной библиотеки Таджикистана. Адрес: 374025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Техрон 5. Телефон: (+992) 933-16-58-83 E-mail: vosieva.81@mail.ru

Ғуломова Хуршеда Амонуллоевна - ассистент кафедры бухгалтерского учета и налогообложения Дангаринского государственного университета. Тел.: (+992) 90 791 50 90

Джамшидов Махмадназар Джамшидович - доктор экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, Душанбе. Тел.: +(992)935215353. Email: mahmadnazar_54@mail.ru.

Джурабаев Гафурджон Джурабаевич - доктор экономических наук, профессор кафедры «Государственного и местного управления» Института туризма, предпринимательства и сервиса Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан Тел. (992) 934369060; E-mail: gafurjon51@mail.ru.

Дустматов Баходур Муродович – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы и кредит» Таджикского государственного университета коммерции Тел: (+992)918986464, E-mail: dust_81@mail.ru.

Дустов Сулаймон Абдуллоевич, - ассистент кафедры экономического финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: (+992) 918282148. E-mail slaimon.86@bk.ru.

Зохидова Мукаддам Мирмухаммадовна – старший преподаватель кафедры теория и история государства и права Таджикского государственного университета права бизнеса и политики. Республика Таджикистан, г. Худжанд. Тел: +992 93 413 23 05, Email: firdavs.akilov@mail.ru.

Каримов Баходур Хасанович – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудит. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: bahodurkarim@mail.ru. Тел.: +992 907908210

Кудратов Некруз Абдунабиевич – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического права Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: + 992935960001, Email: nek-kudratov@mail.ru.

Курбанов Махмарасул Абдукодирович - Таджикский государственный университет коммерции, к.э.н., доцент, заведующий кафедрой информационных систем в экономике. Тел: (+992) 936000186. E-mail: Kmahmarasul@gmail.com.

Курбонов Абдукарим Рахимович – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934444150. Email: qkarim@mail.ru.

Курбонов Азизджон Абдукодирович – докторант PhD, третьего курса Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрав. Тел: (+992)909777736. E-mail: Kmahmarasul@gmail.com.

Курбонова Зульфия Махманабиевна – кандидат политических наук, доцент кафедры «Мировая экономика и международные отношения» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992)918715005, E-mail: zukurbonova@mail.ru.

Лутфулов Мазбутджон Дадожонович – старший преподаватель кафедры информационные технологии в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел.: +992928622266, E-mail: maz_lutf@mail.ru

Мараимов Бахром Мирзоевич – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: 902-32-42-01, E-mail: bahrom211182@mail.ru.

Мариншоев Мукбил Мунавваршоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. E-mail ehson-5779@mail.ru Тел.: (+992) 93 444 41 33.

Махкамов Фуркат Фозилович – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-18-17-44. E-mail: max.furkat@mail.ru.

Машокиров Джахонгир Немаатуллоевич – старший преподаватель кафедры менеджмента и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: jahongir.mashokirov@gmail.com Тел: +992 93 571 54 54.

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич – кандидат экономических наук, доцент, зав. кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 937473109, E-mail: abdumalik001@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и экономики труда, Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: menejment_08@mail.ru. Тел: 934444145.

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувохидович - докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 934017181, E-mail: yokubjon93@inbox.ru.

Мирзобеков Хуршед Дурманович – кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры "Экономика и транспортная логистика" Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел.: (+992) 907-97-09-33, E-mail: mhurshed_80@mail.ru.

Мирзоев Ховарджон Хуршеджонович - соискатель Института экономики и демографии НАНТ (Республика Таджикистан, 734024, г. Душанбе, ул. Айни 44, e-mail: zudo_0204@mail.ru).

Муродова Мадина Исхокиддиновна - соискатель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Тел. (+992) 934444205, E-mail: m.murodova@mail.ru.

Мухамедова Шабнам Саидходжаевна – соискатель кафедры «Экономика и транспортная логистика» Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, тел: (+992)888880020, E-mail: djuda71@mail.ru.

Мухаммад Аслам Гудоз – соискатель кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Email: tguk@mail.ru. Тел.: +992917189467.

Мухторзода Саидмухтор Саидахорович – кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 929-82-12- E-mail: zgf878690@mail.ru.

Назарбекова Нурия Амзалиевна – ДДТТ, муаллими калони кафедраи экспертизаи молҳо, технология ва сервиси тарабхона. Суроға: Чумхури Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Дехотӣ 1/2, E-mail: Nuriy_1985@mail.ru. Телефон: 938999885.

Наимзода Насимджон Кудратулло – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, ассистент кафедры автоматизированных систем и сети связи. Тел: (+992) 900000873. E-mail: nasim2004@mail.ru.

Нематова Мубина Хотамовна - ассистент кафедры «Информационная технология в экономике» Худжандский государственный университет им. Академика Б. Гафурова. Худжанд, Республика Таджикистан Тел. (992) 934369060; E-mail: gafurjon51@mail.ru.

Нидоев Нозимджон Фозилович - доктор экономических наук, профессор, заведующей кафедрой “Товарная экспертиза и таможенное дело”. Телефон: 900-14-88-88. E-mail nozimjon.nidoev@mail.ru.

Рахимов Мирзохид Абдувохидович - кандидат экономических наук., и. о. доцента Института туризма, предпринимательства и сервиса 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, e-mail: ramir-75@mail.ru, тел: (+992)918670839.

Рашидова Дилрабохон Джалоловна - кандидат экономических наук, преподаватель кафедры Экономической теории Технологического университета Таджикистана, тел.+992905056525, E-mail: dilrabo@gmail.com.

Рузиев Аброр Толибович – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета отраслевой экономики и инновационного менеджмента Дангаринского государственного университета. E-mail: abror_r@mail.ru. Тел.: (+992) 90 426 27 27

Саидов Султон Махмадович - кандидат филологических наук, доцент кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734055, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2 .Тел. (+992)935-01-33-12, Email: sulton-1966@mail.ru.

Саидова Нилуфар Султоновна - преподаватель русского языка и литературы среднеобразовательной школы поселка Сырдарья, г. Гулистон, Согдийской области Республики Таджикистан.Тел.937003312, Email: sulton-1966@mail.ru.

Салимова Гулчехра Ибрагимовна – преподаватель кафедры экономического права Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992934444255. Email: Gul24@mail.ru.

Сафаров Абдували Махмадсаидович - соискатель кафедры менеджмент и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 980320101. E-mail: menejment_08@mail.ru.

Сафаров Джовидон Азизмадович – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета комерции Email: jonik.8877@mail.ru tel: + (992)9040390.

Сафаров Убайдулло Хикматуллоевич – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, соискатель кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Телефон: (+992)0000-800-95. Email. muhriddin.050190@mail.ru.

Сониева Шахло Мирсалиевна – старший преподаватель кафедры «Общественные науки» Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992)93-444-07-22.

Суфиев Маъруф Маъмурович – ДДТТ, муаллими калони кафедраи экспертизаи молҳо, технология ва сервиси тарабхона. Суроға: Чумхури Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯчаи Дехотӣ 1/2, E-mail: Sufiev1957@mail.ru. Телефон: 934130757.

Толибов Кобил Косимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. E-mail: tolibov_74@mail.ru. Тел.: +992918618177.

Тохирова Раджабмо Сафаровна – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: moh-72@mail.ru. Тел.: +992 935320836

Факеров Хамидуллохон Нуриддинович – доктор экономических наук, профессор, ректор Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: gairat-a@mail.ru.

Фатхиев Бахтиёр Муфтохудинович - ассистент кафедры кафедра маркетинг и коммерции Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: 934-60-08-60, E-mail: bakha87@mail.ru.

Хабибов Сафиулло Хабибович – доктор экономических наук, профессор, кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета

коммерции. Республика Таджикистан, Душанбе. Тел.: +(992)934444162. Email: khabibovcc@mail.ru.

Хушвахтова Саёхатхон Хокимшоевна - лаборант кафедры экономической теории университета Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: (+992) 902-70-75-07. E-mail: khushvakhtova@mail.ru.

Шамсиддинов Бахтовар Зиёдалиевич - ассистенты кафедры бухгалтерского учета и налогообложения Дангаринского государственного университета. Тел.: (+992) 90 791 50 90

Шарипова Хадича Рустамовна – кандидат экономических наук, ассистент кафедры «Менеджмента и маркетинга» Таджикского национального университета тел: (+992)937919333, E-mail: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru.

Шаронов Фарход Разокович – доктор экономических наук, Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: farkhod79@mail.ru. Тел: +992 93 5777900.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Тел.:+(992)934445499, Email: yu_yunusova@mail.ru.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
<p>1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навғониҳои илмӣ коркард гардида бошад.</p> <p>2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.</p> <p>3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиаи наҷ, доҷент, Таҷикӣский ғосударственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com.</p> <p>4. Насаб ва номи муаллиф (Ғамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номғуй).</p> <p>5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.</p> <p>6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman (ТJ), андозаи 12, интервали 1. Соҳти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см.</p> <p>7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва семаҳо бояд ғайриранга, дорон рақам ва ном бо нишондоди сарҷашма, амсоли [12, с. 77] коркард шавад.</p> <p>8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шавад.</p> <p>9. Воҳидҳои ҷенак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.</p> <p>10. Ноҳунақҳои китобӣ («») истифода бурда шавад. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шавад.</p> <p>11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш ғузӯшта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.</p> <p>12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз ноҳунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.</p> <p>13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорон дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.</p> <p><i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи дарқорӣ кӯтоҳ намояд.</i></p>	<p>1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.</p> <p>2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехотии 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; dtgajab@mail.ru;</p> <p>3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷомиаи наҷ, доҷент, Таҷикӣский ғосударственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com</p> <p>4. Ғамилия и инициалы (Ғамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).</p> <p>5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).</p> <p>6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.</p> <p>7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например [12 , с .77].</p> <p>8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (ТJ), размер – 12 пт, интервал – 1.</p> <p>9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомон и т.д.), сокращениями типа «г.» (год).</p> <p>10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».</p> <p>11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.</p> <p>12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.</p> <p>13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.</p> <p><i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i></p>

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҶАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриканоатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИЧОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя барася менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонидани мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳои қайд карда шавад (қайдҳои характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳои тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мч аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мч

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Кодирова Заррина Ҳалимовна,
Тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drjab@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Курбонзода Маҳмадали Раҳмат,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Кодирова Заррина Ҳалимовна,
тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drjab@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.12.2020. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.17,62.
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
